

handel wewnętrzny

• rynek • przedsiębiorstwo
• konsumpcja • marketing

listopad-
grudzień
2013

Trendy, wyzwania i dylematy zrównoważonego rozwoju

Spis treści

V. Jakość życia, konsumpcja i rynek pracy w kontekście zrównoważonego rozwoju

Zrównoważona jakość życia a zrównoważona konsumpcja i zachowania ekologiczne polskich konsumentów – <i>Barbara Kryk</i>	5
Powiązania poziomu i jakości życia ze zrównoważonym rozwojem w ujęciu teoretycznym i badawczym – <i>Małgorzata Gotowska</i>	20
Determinanty różnicujące wiedzę i postawy w zakresie zrównoważonego rozwoju a jakość i poziom życia – <i>Anna Jakubczak, Małgorzata Gotowska</i>	30
Subiektywna jakość życia w ocenie mieszkańców saksońsko-polskiego obszaru przygranicznego – <i>Marta Kusterka-Jefmańska</i>	43
Zrównoważony rozwój turystyki a jakość życia społeczeństwa – <i>Julia Wojciechowska-Solis</i>	55
Tendencje we współczesnej konsumpcji w dobie globalizacji i wobec wyzwań zrównoważonego rozwoju – <i>Agnieszka Borowska</i>	66
Długookresowe zmiany konsumpcji a zrównoważony rozwój – <i>Konrad Prandecki</i>	74
Zasoby kapitału ludzkiego w Polsce w latach 2007-2010 – <i>Anetta Waśniewska</i>	83
Dysproporcje strukturalne lokalnego rynku pracy – studium rozwoju niezrównoważonego – <i>Zbigniew Przybyła, Katarzyna Przybyła</i>	92
Funkcjonowanie rynków pracy w krajach UE w aspekcie paradygmatu zrównoważonego rozwoju – <i>Janusz Rosiek</i>	101
Klin podatkowy jako bariera zatrudnienia w krajach Unii Europejskiej – <i>Małgorzata Gajda-Kantorowska</i>	115
Wykorzystanie innowacji we wdrażaniu aktywnych form polityki rynku pracy – <i>Katarzyna Tarnawska</i>	126

VI. Aspekty społeczne i ekologiczne zrównoważonego rozwoju

Kapitał kulturowy jako przedmiot i wyzwanie teorii zrównoważonego rozwoju – <i>Dariusz Kielczewski</i>	135
Źródła finansowania uczelni w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju – <i>Stanisław Hońko</i>	144
Ekonomia społeczna a ograniczenie bezrobocia w kontekście zrównoważonego rozwoju – <i>Anna Katola</i>	157
Nierówności społeczne a kapitał społeczny i rozwój zrównoważony – ujęcie teoretyczne – <i>Urszula Markowska-Przybyła</i>	170
Edukacja ekologiczna w obszarach recepcji turystycznej na rzecz kształtowania odpowiedzialnych zachowań turystycznych – <i>Małgorzata Borkowska-Niszczota</i>	182
Dylematy ekologiczne w rozwoju społeczeństwa informacyjnego – <i>Agnieszka Becla</i>	195
Szanse i zagrożenia środowiskowe cywilizacji z punktu widzenia ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju – <i>Stanisław Czaja</i>	210
Zrównoważony rozwój – wyzwania w ramach wymiaru środowiskowego – <i>Ewa Mazur-Wierzbicka</i>	222

VII. Narzędzia wdrażania zrównoważonego rozwoju

Finansowanie ochrony środowiska w województwie zachodniopomorskim – <i>Przemysław Łagodzki, Wojciech Zbaraszewski</i>	232
Przekształcenia funkcjonalne obszarów poprzemysłowych – <i>Eleonora Gonda-Soroczyńska, Katarzyna Przybyła</i>	243
Systemy wsparcia decyzyjnego w planowaniu partycypacyjnym – <i>Jan Kazak, Szymon Szewrański, Józef Sasik</i>	256
Definicje typu idealnego w ujęciu Webera w badaniach dotyczących konstruktów – <i>Karol Kuczera</i>	264
Zastosowanie teorii zbiorów przybliżonych w modelowaniu zrównoważonego rozwoju – <i>Agata Wawrzyniak, Barbara Wąsikowska, Karol Kuczera</i>	272
Znaczenie wybranych uregulowań i standardów dla rozwoju społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw na przykładzie Francji – wnioski dla Polski – <i>Katarzyna Czech</i>	285
Wybrane systemy wspomagające zarządzanie zrównoważonym rozwojem w małych i średnich przedsiębiorstwach – <i>Maria Urbaniec</i>	296
Identyfikacja kluczowych obszarów strategii rozwoju przedsiębiorstwa na podstawie koncepcji CSR – case study – <i>Rafał Baum, Jacek Wawrzynowicz, Karol Wajszczuk, Jarosław Wańkowicz</i>	306
System zarządzania środowiskowego EMAS jako przykład bezpieczeństwa ekologicznego – <i>Małgorzata Kociszewska-Panaszek</i>	316
Benchmarking jako narzędzie doskonalenia organizacji w obszarze społecznej odpowiedzialności biznesu – <i>Agata Lulewicz-Sas</i>	326

Wprowadzenie

Niniejszy numer „Handlu Wewnętrznego” (w dwóch tomach) jest poświęcony *Trendom, wyzwaniom i dylematom zrównoważonego rozwoju*. Zagadnienia w nim poruszane wpisują się w nurt dyskusji związanych z realizacją koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju na różnych poziomach gospodarowania i w różnych aspektach. Koncepcja ta ma istotne znaczenie ze względu na fakt, iż od ponad 20 lat jest uznawana za priorytetowy kierunek rozwoju społeczno-gospodarczego, zwłaszcza w Unii Europejskiej. Jest ona zbieżna z podstawowymi wyzwaniami *Strategii Europa 2020*, m.in. dążeniem do tego, by gospodarki państw członkowskich UE były zasobooszczędne i niskoemisyjne, przeciwdziałały wykluczeniu społecznemu, dyskryminacji, zapewniały lepszą jakość życia. Z tego względu ważne jest upowszechnianie oraz propagowanie wszelkich rozwiązań, pomysłów i doświadczeń, które pomogą zrealizować zarówno koncepcję zrównoważonego rozwoju, jak i obowiązującą strategię. Tym celom służy również niniejsza publikacja.

Artykuły prezentowane w publikacji zawierają bardzo interesujące materiały badawcze i przemyślenia, które dotyczą wielu aspektów, wymiarów, wyzwań i dylematów zrównoważonego rozwoju, pojawiających się wraz ze zmieniającą się rzeczywistością gospodarczą i rozwojem wiedzy. Należy podkreślić, że autorzy prac reprezentują ośrodki naukowe i badawcze z różnych regionów Polski. Dzięki temu istnieje możliwość poznania zainteresowań i kierunków badań prowadzonych w tym zakresie.

Różnorodność zagadnień i problemów poruszonych przez autorów jest tak duża, że zostały one odpowiednio pogrupowane i ujęte w dwóch tomach publikacji. W tomie I zaprezentowano: wybrane aspekty zrównoważonego rozwoju na poziomie makroekonomicznym, regionalnym, na obszarach wiejskich oraz w energetyce i transporcie. Natomiast w tomie II zawarto zagadnienia dotyczące: jakości życia, konsumpcji i rynku pracy w kontekście zrównoważonego rozwoju, aspektów społecznych i ekologicznych oraz narzędzi wdrażania zrównoważonego rozwoju.

Należy oczekiwać, że zaprezentowane artykuły będą cennym źródłem informacji dla wszystkich zainteresowanych tematyką zrównoważonego rozwoju i inspiracją do prowadzenia dalszych badań przyczyniających się do upowszechniania i wdrażania tej koncepcji.

Barbara Kryk

JAKOŚĆ ŻYCIA, KONSUMPCJA I RYNEK PRACY W KONTEKŚCIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Barbara Kryk
Uniwersytet Szczeciński

ZRÓWNOWAŻONA JAKOŚĆ ŻYCIA A ZRÓWNOWAŻONA KONSUMPCJA I ZACHOWANIA EKOLOGICZNE POLSKICH KONSUMENTÓW

Streszczenie

Zrównoważona jakość życia jest ściśle powiązana m.in. z modelem konsumpcji zrównoważonej. Realizacja założeń tego modelu wymaga określonych zachowań ekologicznych ze strony konsumentów. Stąd celem niniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie, czy zmiany w zachowaniach ekologicznych polskich konsumentów obrazują konsumpcję zrównoważoną, czy też nie? Aby zrealizować cel pracy przedstawiono: 1) związek między zrównoważoną jakością życia a zrównoważoną konsumpcją, wyjaśniając syntetycznie istotę obu kategorii, 2) zmiany w zachowaniach ekologicznych polskich konsumentów dla zobrazowania postępu w równoważeniu konsumpcji w latach 2011-2012. W części empirycznej wykorzystano dostępne raporty na temat świadomości i zachowań ekologicznych konsumentów oraz efektywności energetycznej.

Słowa kluczowe: zrównoważona jakość życia, zrównoważona konsumpcja, zachowania ekologiczne, konsument.

Kody JEL: D12, Q01

Wstęp

Znakiem naszych czasów jest życie w ciągłym biegu i pogoń, czy to za uciekającym czasem, rozumem, materialnym dostatkiem, czy okazjami, które mają nas przybliżyć do pożądanej jakości życia. W tym pościgu przestajemy zauważać pewne rzeczy, niektóre zaczynamy lekceważyć, zaś niektóre przeceniać do tego stopnia, że zaczynają nam przesłaniać to, co ważne i wartościowe. Nie zauważamy nawet tego, że ten wyścig nie zawsze

przynosi pożądane efekty i sam w sobie tę jakość życia może pogarszać. Ponadto, towaryzujący pościgowi model konsumpcji niezrównoważonej (konsumpcjonizm), stawiający na piedestale materialny dostatek, który miał zapewnić satysfakcję, ma ukrytą cenę (Kryk 2013b). Jak bowiem wiadomo, poziom konsumpcji i jej struktura determinują wielkość oddziaływania na środowisko przyrodnicze. Rozpowszechniony konsumpcjonizm jest źródłem postępującej degradacji środowiska oraz uszczuplania jego zasobów, dlatego konsumpcja jest jedną z przyczyn naruszenia równowagi ekologicznej na Ziemi, a tym samym pogarszania się jakości życia. Dążenie do posiadania coraz większej ilości dóbr materialnych, nadmierna konsumpcja, marnotrawstwo z niej wynikające, potrzeba osiągnięcia jak największego zysku tłamsi w człowieku to, co duchowe. Ogranicza rozwój sfer specyficznych człowiekowi, doprowadza do bagatelizacji wysokich wartości duchowych, etycznych, intelektualnych czy witalnych, stawiając na piedestale wartości (materialne i użytecznościowe), będące do niedawna stosunkowo nisko w ich hierarchii. Niezrównoważona konsumpcja zagraża dalszej egzystencji ludzi, wywołując negatywne efekty, czego przez dłuższy czas nie dostrzegano. Właściwie do pewnego momentu zauważano tylko jej efekty pozytywne, przyjmując, że im będziemy mieć wszystkiego więcej, tym lepiej i tym wyższa będzie jakość życia. Zapomniano o tym, że jakość życia trzeba też odczuwać, a nie tylko „mierzyć” ilością posiadanych dóbr – „rozeszły się” sfery jakości życia „mieć” i „być”. Zapomniano również o podstawowych wartościach i zasadach, takich jak np. solidarność, sprawiedliwość, wolność, równość, poszanowanie, racjonalność itd. Skupiono się na elementach ekonomicznych dobrobytu. Dopiero różne kryzysy i zawirowania, które zagroziły dalszemu istnieniu Ziemi, wstrząsnęły ludźmi, zmuszając ich do poszukiwania różnych rozwiązań. Jednym z takich rozwiązań jest koncepcja zrównoważonego rozwoju. W tej koncepcji jakości życia przypisano zarówno rolę celu, jak i efektu. Dzięki temu nastąpił dalszy rozwój dyskusji o jakości życia, czego konsekwencją jest m.in. pojęcie zrównoważonej jakości życia, korespondujące z modelem konsumpcji zrównoważonej. Osiągnięcie zrównoważonej jakości życia przez konsumpcję zrównoważoną jest zdeterminowane m.in. zachowaniami ekologicznymi konsumentów. Stąd celem niniejszego opracowania jest próba odpowiedzi na pytanie, czy zmiany w zachowaniach ekologicznych polskich konsumentów obrazują konsumpcję zrównoważoną, czy też nie w kontekście zrównoważonej jakości życia? Aby zrealizować cel pracy przedstawiono: 1) związek między zrównoważoną jakością życia a zrównoważoną konsumpcją, wyjaśniając syntetycznie istotę obu kategorii, 2) zmiany w zachowaniach ekologicznych polskich konsumentów dla zobrazowania postępu w zrównoważeniu konsumpcji.

Zrównoważona jakość życia a zrównoważona konsumpcja

Jak już wspomniano, celem nadrzędnym zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie odpowiedniej jakości życia. Jakość ta powinna być „zrównoważona”, aby mogła korespondować ze zrównoważonym rozwojem. Oznacza to, że powinna umiejętnie łączyć jakość typu „mieć” (sferę materialną) z jakością typu „być” (sferę psychiczną, emocjonalno-mentalną).

W dotychczasowych, „tradycyjnych” badaniach jakości życia najczęściej wyróżniano 2 podejścia. Jedno uwzględnia jakość typu „mieć” i „być”, drugie – obok „mieć” i „być” – ujmuje jakość typu „kochać” (Kryk 2012). Jeżeli istniała przewaga jakości „mieć” to mówimy o dobrobycie (*welfare*) mierzonym za pomocą wskaźników ekonomicznych, faktycznie tylko jednego – pieniądza, dlatego też można go było badać na każdym poziomie i w każdej szerokości geograficznej. Przez lata skupiano się właśnie na takim wymiernym

aspekcie jakości życia, co okazało się niewystarczające, gdy dostrzeżono, że wzrost dobrobytu materialnego i przekroczenie punktu względnego zaspokojenia potrzeb wcale nie musi powodować wzrostu pomyślności (*well-being*) Natomiast, jeżeli w badaniach jest przewaga jakości „być” to mówimy o dobrostanie (pomyślności¹). Ta sfera jakości jest bardzo ważna z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju, gdyż jak już wspomniano, dotyczy również kontaktów z naturą i zachowania środowiska przyrodniczego w odpowiednim stanie teraz i w przyszłości, czyli obejmuje elementy ekologiczne jakości życia. Z tego względu istotne jest propagowanie stylu i modeli życia nastawionych na „być”. Biorąc to pod uwagę w najszerszym i najbardziej ogólnym znaczeniu można powiedzieć, że zrównoważona jakość życia kompiluje „mieć” (posiadanie i obiektywne mierzenie tego, co policzalne) i „być” (odczuwanie i doskonalenie pomiaru tego, co jest niepoliczalne). To z kolei wymaga odpowiedniego zbalansowania ekonomicznej, społecznej i ekologicznej sfery jakości życia (por. schemat 1). Jeżeli te elementy pozostają w równowadze, to można osiągnąć stan harmonii zbliżony do ideału (równowagi), zarówno w zakresie jakości życia, jak i rozwoju. Będąc ludźmi powinniśmy jakość życia odczuwać we wszystkich trzech wymiarach i dążyć do ich zrównoważenia. Osiągnięcie zrównoważonej jakości życia wymaga m.in. zrównoważonej konsumpcji, która jest skorelowana z zachowaniami ekologicznymi konsumentów i ich świadomością w tym zakresie.

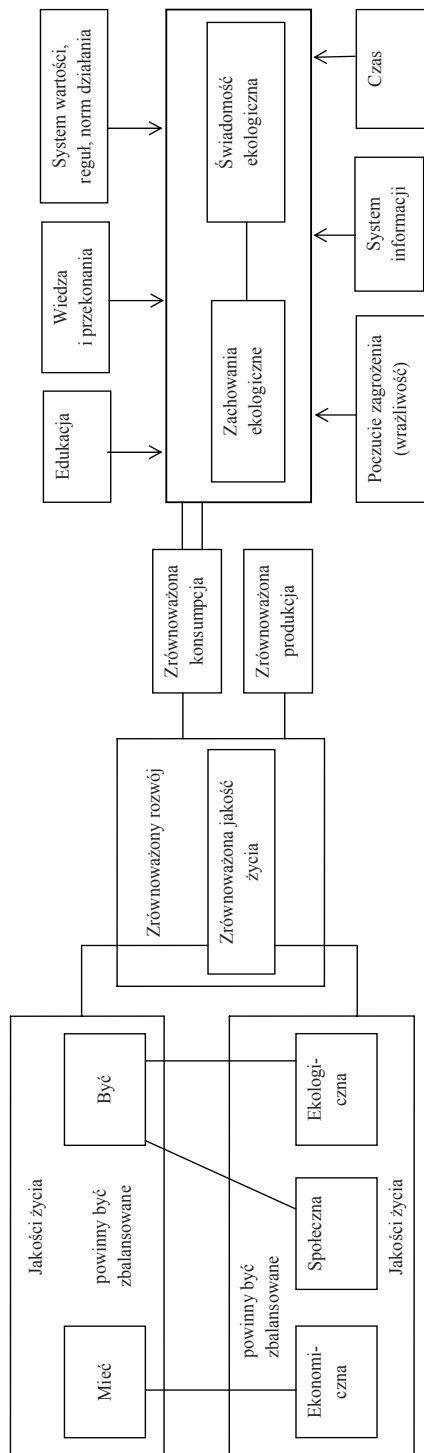
Początkowo konsumpcję zrównoważoną rozumiano jako zbiór racjonalnych wyborów nabywczych zmierzających nie tylko do osiągnięcia równowagi konsumenta, ale również do realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Konsumpcja taka powinna umożliwić realizację zasady sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej i międzypokoleniowej, czyli nie powinna pogarszać sytuacji innych konsumentów czy ograniczać im możliwości zaspokojenia potrzeb ani obecnie, ani w przyszłości². W ramach tak definiowanej konsumpcji zrównoważonej świadomy ekologicznie konsument podejmuje wszelkie decyzje, zwłaszcza o zakupie dóbr (oraz ograniczeniu ich spożycia), biorąc pod uwagę ich faktyczną niezbędność oraz oddziaływanie na środowisko przyrodnicze (Kryk 2011). W tym ujęciu priorytetem był wymiar ekologiczny, zakładano bowiem, że uda się stworzyć jeden model ekologicznie zrównoważonej konsumpcji. Zapomniano nieco o aspektach społecznych i ekonomicznych konsumpcji oraz m.in. o różnorodności konsumentów, ich potrzeb, możliwości, motywach zachowań czy poziomie świadomości na temat zagadnień środowiskowych. Te czynniki spowodowały, że w ramach ekologizacji konsumpcji wykształciły się różne modele i style życia (dekonsumpcja, freeganizm, presumpcja, domocentryzm, etnocentryzm konsumencki, dematerializacja konsumpcji, serwicyzacja czy ruch *Slow Life*, *filozofia LOHAS*)³, które mogą prowadzić do równoważenia konsumpcji i jakości życia. Ponadto w miarę upływu czasu i rozwoju koncepcji społecznie odpowiedzialnego konsumenta (ConsSR) (wywodzącej się z teorii społecznej odpowiedzialności i ściśle korespondującej z koncepcją etycznej konsumpcji), nastąpiło rozszerzenie pierwotnego pojęcia konsumpcji zrównoważonej o zagadnienia społeczne, które muszą być skorelowane zarówno ze środowiskiem przyrodniczym, jak i gospodarką na różnych poziomach. Biorąc powyższe pod uwagę można powiedzieć, że konsumpcja zrównoważona to taka, „której formę i wielkość wyznacza zestaw proekologicznych wartości i postaw konsu-

¹ „Pomyślność” jest pojęciem psychologicznym i socjologicznym i jako takie wymaga badania przeżyć, odczuć, osądów poszczególnych jednostek, przez co jest trudniejsze do zmierzenia.

² Wydawałoby się, że ta definicja jest prosta, gdyż intuicyjnie każdy wie, co jest dla niego racjonalne i jak powinien w związku z tym zrównoważyć swoje wybory i konsumpcję. W rzeczywistości jednak nie jest to takie oczywiste, stąd różnice w interpretacji przeszkód uniemożliwiających tę racjonalność doprowadziły do ukształtowania dwóch podejść w definiowaniu konsumpcji zrównoważonej – radykalnego i umiarkowanego. Poglądy te nie będą tu rozwijane ze względu na wąskie ramy opracowania.

³ Zagadnienia te poruszali m.in.: Mazurek-Lopacińska, Sobocińska (2009), Bywalec (2010), Kielczewski (2009 i 2012).

Schemat 1
Sfery jakości życia a zrównoważona jakość życia i zrównoważona konsumpcja

Źródło: opracowanie własne.

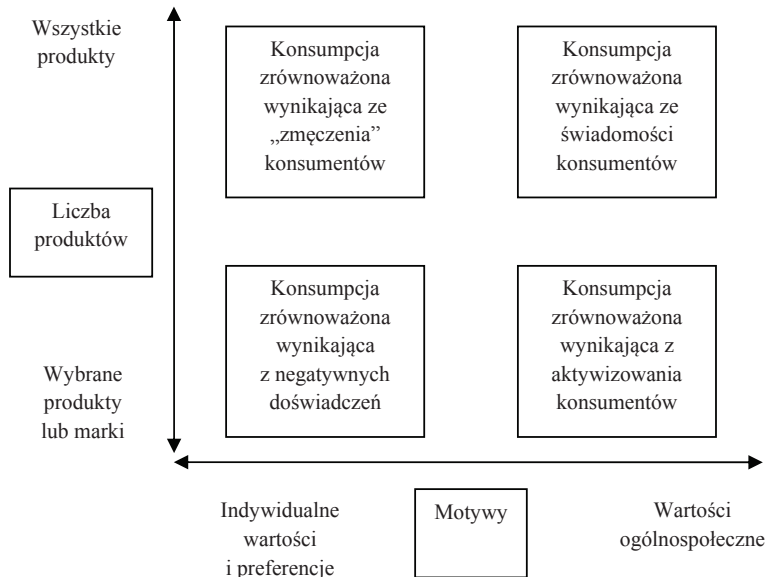
menta prowadzących do świadomości ekologicznej (lub szerzej rozumianej świadomości społecznej) oraz ekologicznie (i społecznie) odpowiedzialnego procesu podejmowania decyzji rynkowych” (przyt. za Zrałek 2012). Przejawia się ona nie tylko w konsumowaniu dóbr ekologicznych, ale również w oszczędnym, racjonalnym wykorzystywaniu dóbr konsumpcyjnych i zasobów naturalnych⁴. Jej istotnym przejawem jest również (podobnie jak w dekonsumpcji) ilościowe ograniczenie spożycia dóbr, które charakteryzują się wysoką chłonnością rzadkich, nieodnawialnych zasobów oraz dużą ilością odpadów konsumpcyjnych (co koresponduje z lansowaną obecnie przez Unię Europejską koncepcją zasobooszczędną i niskoemisyjną gospodarki). To ograniczanie spożycia jest świadome, celowe i związane z przebudową systemu ludzkich wartości, reguł i norm postępowania oraz myśleniem o „być”, czyli głębszym motywowaniem. Można zatem powiedzieć, że w konsumpcji zrównoważonej spożywanie dóbr jest tylko środkiem do realizacji innych celów, w tym przejawem dążenia do zrównoważonej jakości życia.

Wykorzystując wiedzę C. Soon-Hwa o dekonsumpcji oraz uwzględniając różne motywy⁵, kierujące zachowaniami ekologicznymi konsumentów, można wyróżnić 4 rodzaje zrównoważonej konsumpcji (por. schemat 2).

Zrównoważona konsumpcja wynikająca „ze zmęczenia” konsumentów dotyczy wszystkich produktów i jest związana ze swego rodzaju przesytym nadmierną ilością ciągle pojawiających się na rynku innowacji produktowych i „zalewem” związanych z nimi informacji. Osoby, które do „przysłowiowego szczęścia” nie potrzebują zbyt dużej ilości dóbr,

Schemat 2

Rodzaje zrównoważonej konsumpcji ze względu na motywy i zakres

Źródło: opracowanie na podstawie: Soon-Hwa (2011); Zrałek (2012).

⁴ Szerzej cechy ekokonsumpcji omawiają: Bywalec, Rudnicki (2002) oraz Bywalec (2010).

⁵ Pisała o tym również Zrałek (2012).

gdyż przedkładają realizację celów z zakresu samorealizacji nad posiadanie, ograniczają zakupy „zbędnych” – według nich – produktów, kupując to co konieczne. Świadomie dążą do uproszczenia swojego życia i uniezależnienia się od posiadania zbędnego „balastu”. Przykładem mogą być osoby reprezentujące minimalistyczny styl życia z potrzeby, a nie ze względu na modę.

Zrównoważona konsumpcja wynikająca z negatywnych doświadczeń oznacza rezygnowanie ze spożywania określonych produktów (np. produktów żywnościowych wysoko przetworzonych o dużej zawartości konserwantów, płodów rolnych uprawianych przy użyciu nadmiernej ilości nawozów lub środków ochrony roślin czy chemicznych środków czystości zawierających składniki alergizujące), które „nie służą” klientowi. W wyniku niepożądanych skutków ich konsumowania wyrabia on sobie negatywną opinię o produktach i zaprzestaje ich nabywania, poszukując tych mniej szkodliwych, za to bardziej naturalnych (np. żywności z gospodarstw ekologicznych/organicznych, produktów wytwarzanych w oparciu o tradycyjne receptury, kosmetyków nie zawierających tzw. „chemii”). Czasami do ograniczenia spożycia produktów szkodzących przyczynia się opinia innych osób lub wizerunek produktu sprzeczny z wyznawanymi przez danego konsumenta wartościami.

Zrównoważona konsumpcja, wynikająca z aktywizowania konsumentów do określonych zachowań, polega na rezygnowaniu ze spożywania lub wręcz bojkotowaniu nabywania produktów, które są sprzeczne z poglądami pewnej grupy osób (czy to grupy społecznej, czy politycznej). Na przykład bojkotowanie nabywania futer naturalnych czy też spożywania mięsa ze zwierząt zabijanych w sposób rytualny, niekupowanie kosmetyków testowanych na zwierzętach.

Najbardziej pożądanym rodzajem zrównoważonej konsumpcji jest taka, która wynika ze świadomości konsumentów. Oznacza to, że konsumenci racjonalizują swoje spożycie i ograniczają konsumpcję wszystkich dóbr biorąc pod uwagę ochronę środowiska przyrodniczego (ekologizacja konsumpcji) oraz zasady społecznej odpowiedzialności. Taka konsumpcja, zakorzeniona w ich systemie wartości i postaw, wynikająca z osobistych refleksji wskazuje, że przedkładają oni „być” nad „mieć”, czyli myślą o równoważeniu jakości życia. Konsumenci z tej grupy zwykle uczestniczą w akcjach typu „Dzień bez samochodu”, „Dzień bez kupowania”, „Dzień sprzątania Ziemi”, „Godzina dla Ziemi”, kupują tzw. produkty *Fair Trade* czy regionalne, starają się korzystać z transportu nie szkodzącego środowisku itd.

Mając na uwadze różne rodzaje motywów, które skłaniają ludzi do konsumpcji zrównoważonej można by się zastanawiać, którą drogą do szybszego równoważenia tak konsumpcji, jak i jakości życia oraz jakie środki/narzędzia stosować, by te cele osiągnąć? Według autorki niniejszego opracowania, „wszystkie drogi, które prowadzą do celu są dobre”, gdyż konsumenci są tak zróżnicowani, iż jedna droga to za mało. Poza tym problemem w krajach rozwiniętych jest to, że ciągle większość konsumentów stanowią tacy, którzy nie widzą potrzeby jakiegokolwiek ograniczania się (reprezentujący konsumpcję nierównoważoną). Natomiast w krajach rozwijających się całe społeczeństwa, chcąc wydobyć się z biedy, dążą do zwiększania konsumpcji. Stąd istotne jest, jak dotrzeć z ideą konsumpcji zrównoważonej do tych konsumentów i zapewnić im akceptowaną jakość życia, a w perspektywie zrównoważoną. Zadanie to wymaga kolektywnego współdziałania wszystkich państw oraz konsekwentnych działań w poszczególnych krajach, które doprowadzą do pożądanых zmian w zachowaniach konsumentów. Z tego względu w dalszej części opracowania przedstawiono zmiany w zachowaniach ekologicznych polskich konsumentów dla zobrazowania postępu w równoważeniu konsumpcji.

Zmiana zachowań ekologicznych polskich konsumentów⁶

Z raportów przygotowanych już kilka lat temu przez Europejską Agencję Środowiskową dla Komisji Europejskiej wynika⁷, że konsumpcja: żywności i napojów, transport prywatny oraz mieszkalnictwo (w tym ogrzewanie i gorąca woda, urządzenia elektryczne i prace remontowo-konserwatorskie) odpowiadają za 70-80% negatywnych wpływów na środowisko przyrodnicze oraz pochłaniają 60% wydatków konsumpcyjnych. Stąd istotne są wszelkie działania, które pozwolą ograniczyć to negatywne oddziaływanie konsumpcji gospodarstw domowych, zwiększą motywację konsumentów do zachowań proekologicznych i równoważenia konsumpcji.

W Polsce konsumpcja nie jest zrównoważona, dlatego istotne jest monitorowanie zmian w zachowaniach konsumentów, w tym ekologicznych, by podejmować określone działania dostosowawcze. W celu określenia, jakie zmiany zaszły w zachowaniach ekologicznych polskich konsumentów w kontekście równoważenia konsumpcji (**w odniesieniu do wybranych produktów**) przeanalizowano raporty przygotowane przez TNS Polska na zlecenie Ministerstwa Środowiska z lat 2011-2012 (*Badanie... 2011, 2012*), które zawierają dane w takim układzie oraz raporty o efektywności energetycznej. Jako punkt wyjścia można potraktować odpowiedzi na pytanie, co jest największym wyzwaniem dla Polski? Tu niestety, wśród dziedzin obarczonych największą liczbą problemów wymieniono kwestie pracy i ochrony zdrowia. Spośród czterech najczęściej wymienianych odpowiedzi trzy dotyczyły zagadnień ekonomicznych. Ochrona środowiska była dopiero na 10. miejscu i wskazywało ją tylko 7% badanych, co nie jest korzystne z punktu widzenia potrzeby ekologizacji i równoważenia konsumpcji. Ponieważ ochrona środowiska jest stosunkowo nisko w hierarchii problemów, dlatego w celu większego uświadomienia warto stosować argumenty, które będą łączyły ochronę środowiska z tymi ważnymi wyzwaniami.

Trochę lepiej przedstawia się wizerunek ekologiczny Polaków w świetle odpowiedzi na pytanie, kto powinien być odpowiedzialny za minimalizację skutków i adaptację do zmian klimatu? Na to pytanie 63% badanych odpowiedziało, że każdy z nas ponosi tę odpowiedzialność. Jest to zjawisko pozytywne tym bardziej, że coraz mniejszy odsetek badanych wskazuje jako głównego odpowiedzialnego państwo (44%), a dostrzega ogromną rolę samorządów (28%). Świadomość odpowiedzialności ludzi za stan środowiska przyrodniczego pozwala wymagać od nich – jako konsumentów – określonych zachowań rzeczywistych, a nie tylko deklaracyjnych, stąd zadano badanym szereg pytań, które miały odzwierciedlić realizację deklaracji.

W pierwszej kolejności zapytano o częstotliwość uwzględniania oznaczeń związanych z ekologią i środowiskiem (por. tabela 1). Wprawdzie w badanym okresie około 3/4 wskazało na wykonywanie tej czynności, ale większość stanowiły osoby rzadko sprawdzające stan oznaczenia produktów. Poza tym odsetek tych osób zmniejszył się w ciągu roku o 5%, a zmiana ta była większa od łącznego przyrostu liczby osób, które często lub zawsze zwracają na to uwagę. Na dodatek zwiększył się o 4% odsetek osób, które wskazały, że wcale nie zwracają na to uwagi. *Suma summarum* częstotliwość uwzględniania oznaczeń ekologicznych nieznacznie się zmniejszyła. Można to tłumaczyć pogorszeniem się sytuacji gospodarczej, która ogranicza możliwości konsumpcyjne konsumentów i zmienia w pewnym zakresie ich zachowania zakupowe. Jednocześnie wskazuje to na nieugruntu-

⁶ Autorka pisała o tym: Kryk (2013a).

⁷ *State of the environmental report* No 1/2007, European Environment Agency 2007 oraz *Środowisko Europy. Stan i prognozy. Synteza, Raport SOER 2010*, Europejska Agencja Środowiska.

waną świadomość ekologiczną, a raczej jej wiązanie z potrzebami wyższego rzędu, która przegrywa w starciu z rzeczywistością.

Tabela 1
Częstotliwość uwzględniania oznaczeń związanych z ekologią i środowiskiem (w %)

Odpowiedzi	2011	2012
Zawsze	5	6
Często	29	30
Rzadko	42	37
Wcale	19	23
Trudno powiedzieć	4	4

Źródło: opracowanie na podstawie: *Badanie świadomości...* (2011 i 2012).

Następnie poproszono o określenie częstotliwości wykonywania pewnych czynności. Spośród czterech czynności (por. tabela 2) najpopularniejsze było korzystanie z toreb wielokrotnego użytku. Łącznie 3/4 badanych korzystało z takich toreb i na dodatek wskaźnik ten się zwiększył w ciągu roku o 5%. Jednocześnie zmniejszył się odsetek osób, które nie używają takich toreb (o 1%) lub czynią to stosunkowo rzadko (o 4%). Tendencje te są zjawiskiem korzystnym z punktu widzenia środowiska i poziomu świadomości ekologicznej.

Pozytywne zmiany w częstotliwości dotyczyły również wyboru towarów produkowanych w okolicy. Łącznie o 6% wzrósł odsetek konsumentów zawsze i często je kupujących, ale pomimo to nadal przeważa liczba tych, którym jest to obojętne. Poza tym nie wiadomo, na ile zwiększenie częstotliwości zakupów wynika z popularnych reklam (choćby sieci sklepów Lidl czy Biedronka promujących dobre polskie produkty), niższej ceny pewnych produktów krajowych w stosunku do zagranicznych, czy niższych dochodów konsumentów z powodu gorszej sytuacji ogólnogospodarczej, a na ile z rzeczywistego wzrostu poziomu świadomości ekologicznej i potrzeby równoważenia konsumpcji. W takiej sytuacji należy się cieszyć chociaż z takiego postępu.

Tabela 2
Częstotliwość wykonywania czynności (w %)

Wyszczególnienie	Zawsze		Często		Rzadko		Wcale		Trudno powiedzieć	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Staram się wybierać towary wyprodukowane w okolicy	5	6	35	40	33	31	13	17	15	6
Staram się kupować produkty, które mają ekologiczne opakowanie	-	8	-	37	-	32	-	18	-	5
Korzystam z toreb wielokrotnego użytku	26	25	45	51	20	16	7	6	2	2
Staram się unikać produktów jednorazowych	-	11	-	44	-	29	-	11	-	5

Źródło: jak w tabeli 1.

Niekorzystny obraz świadomości ekologicznej polskich konsumentów ujawniają odpowiedzi na pytanie o częstotliwość kupowania produktów w ekologicznych opakowaniach. Wprawdzie to pytanie zadano po raz pierwszy, ale i tak łączny odsetek tych, którzy nie zwracają na to uwagi jest o 10% większy od wskaźnika konsumentów starających się kupować produkty w takich opakowaniach. Może to być związane z wyższą ceną takich produktów w porównaniu z tymi w opakowaniach nieekologicznych, jak i pewnym wysiłkiem, który trzeba sobie zadać, aby „pozbyć się” opakowań ekologicznych w sposób korzystny dla środowiska.

Lepiej wygląda sytuacja z unikaniem produktów jednorazowych, bo łączny odsetek konsumentów starających się nie korzystać z nich wyniósł 55% i był o 10% większy od wskaźnika ich używających.

Z pytaniami o częstotliwość wykonywania pewnych czynności wiąże się pytanie o pozucie marnowania żywności w domu. W wykorzystywanych tu raportach po raz pierwszy przytoczono takie dane w połączeniu ze świadomością ekologiczną, co koresponduje z prowadzoną kampanią reklamową mającą uwrażliwić społeczeństwo na bezmyślne jej marnowanie w kontekście zużywania zasobów środowiskowych, nie wspominając o jej braku w innych regionach świata. Z danych w tabeli 3 wynika, że zmniejszył się o 8% łączny odsetek konsumentów marnujących żywność, a zwiększył się tych, którzy starają się tak nie postępować. Biorąc pod uwagę, że ta zmiana nastąpiła w ciągu jednego roku, to można ją uznać za pozytywny przejaw wzrostu poziomu świadomości ekologicznej konsumentów i racjonalizacji konsumpcji żywności.

Tabela 3
Poczucie marnowania żywności w domu (w %)

Odpowiedzi	2011	2012
Zdecydowanie tak	6	2
Raczej tak	22	18
Raczej nie	37	39
Zdecydowanie nie	32	40
Trudno powiedzieć	3	1

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 4
Zwracanie uwagi na ograniczenie zużycia wody (w %)

Odpowiedzi	2012
Zdecydowanie tak	33
Raczej tak	46
Raczej nie	14
Zdecydowanie nie	6
Trudno powiedzieć	1

Źródło: jak w tabeli 1.

Kolejne pytanie o ograniczanie marnotrawstwa dotyczyło wody. W 2012 roku łącznie 79% konsumentów oszczędzało wodę, a pozostałe 21% tego nie czyniło, co można uznać

za wynik zadowalający (por. tabela 4). Jednakże w dużej części może to być związane z kwestiami ekonomicznymi, a nie ekologicznymi. W tym czasie bowiem tylko średnio 23% badanych uważało, że Polska ma problemy z niskimi zasobami wody, co sugeruje ich nieuświadomienie w tym zakresie i konieczność informowania społeczeństwa o tym problemie.

Istotnym przejawem ekologizacji zachowań konsumentów jest zużywanie energii. Z danych GUS wynika, że w budynkach mieszkalnych 70% ogółu energii jest wykorzystywanej do ogrzania, 15% – do podgrzewania wody, 7% – przygotowania posiłków, 5% – zasilania urządzeń elektrycznych i 2% na oświetlenie. Zużycie energii na potrzeby ogrzewania w budynkach mieszkalnych jest nadmierne, mimo dotychczas podejmowanych działań. Wiąże się to ze złym standardem energetycznym większości budynków, zarówno mieszkalnych, jak i użyteczności publicznej (Kryk 2013b). Problem ten jest szczególnie uciążliwy na obszarach wiejskich, na których podejmowanie inwestycji termomodernizacyjnych zależy głównie od możliwości finansowych prywatnych właścicieli nieruchomości (Poskrobko 2011). W Polsce łączne zużycie energii w gospodarstwach domowych, w przeliczeniu na 1m kwadratowy powierzchni, jest prawie dwukrotnie wyższe niż przewidują normy budowlane dla nowych budynków. Wymagania dotyczące ochrony cieplnej w naszym kraju należą do najniższych wśród krajów UE i nie odzwierciedlają obecnego poziomu techniki, ani tempa postępu technicznego w tym obszarze. Zapotrzebowanie na ciepło do ogrzewania budynków mieszkalnych wynosi w Polsce od 90 do 120 kWh/m²/rok dla budynków nowych oraz do ponad 240 kWh/m²/rok dla budynków powstałych przed 1985 rokiem. Zatem średnie zużycie wynosiło około 170 kWh/m²/rok. Podczas gdy np. dla Danii przeciętne zapotrzebowanie wynosi 130 kWh/m²/rok, zaś w nowo budowanych domach zapotrzebowanie często kształtuje się na poziomie 25-55 kWh/m²/rok, czyli 3-7 razy mniej niż w Polsce (*Polacy o oszczędzaniu energii* 2007). W takiej sytuacji istotne wydaje się ograniczanie zużycia energii cieplnej jako wyraz racjonalizacji jej zużycia (poprawy efektywności energetycznej). Pewnym sygnałem pozytywnych zmian w tym kierunku jest stosowanie nowocześniejszych, bardziej efektywnych energetycznie technologii i urządzeń. W mieszkaniach wyposażonych we własne kotły centralnego ogrzewania przeważają kotły dwufunkcyjne, służące nie tylko do ogrzewania, ale i podgrzewania wody. Kotły jednofunkcyjne stosowało tylko 29,6% gospodarstw ogrzewanych paliwami stałymi. Średni wiek urządzeń dwufunkcyjnych wynosił od 7 do 12 lat. Nowsze urządzenia oparte na wykorzystywaniu odnawialnych źródeł energii cechowały się jednorocznym okresem użytkowania w przypadku pomp ciepła (te wykorzystywało 1 gospodarstwo na 3000), trzyletnim dla kolektorów słonecznych (te wykorzystywało 1 gospodarstwo na 300) oraz pięcio/sześćioletnim dla kominków z wkładem zamkniętym lub z płaszczem wodnym. Do urządzeń najstarszych należały piece na paliwa stałe o średniej wieku przekraczającej 23 lata. Dokonująca się stopniowo wymiana urządzeń grzewczych spowodowała, w ciągu ostatnich 10 lat, zmniejszenie udziału energii użytej na ogrzewanie w strukturze energii wykorzystywanej przez gospodarstwa domowe, co jest oznaką polepszenia efektywności energetycznej i myślenia o przyszłości (*Zużycie energii...* 2012). Te oszczędności energii są ważne, bo można je wykorzystać na pokrycie rosnącego zapotrzebowania na energię elektryczną.

Generalnie w latach 2000-2010 rosło zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych. Wzrost zużycia tej energii jest związany z coraz lepszym wyposażeniem mieszkań w elektryczny sprzęt AGD, RTV, pojawianiem się ciągle nowych urządzeń z tego zakresu wymagających „ładowania” (np. laptopy, tablety, telefony komórkowe, ładowarki do cyfrowych aparatów fotograficznych czy klimatyzacja zakładana w coraz większej ilości mieszkań i wiele innych nowości). Skutkiem tego było zwiększenie średniego zużycia

energii elektrycznej w gospodarstwach domowych. Mimo tego, pod względem zużycia energii elektrycznej w gospodarstwach domowych, Polska zajmowała przedostatnie miejsce wśród krajów UE. Jednocześnie bowiem zwiększyła się średnia powierzchnia mieszkań i polepszyła się klasa energetyczna stosowanych urządzeń, co poskutkowało ograniczeniem elektrochłonności gospodarstw o 9,1% (z 33 do 30 kWh/m²) wyrażonej zużyciem energii elektrycznej na 1m kwadratowy powierzchni mieszkania. Zmniejszyła się również energochłonność dla ciepła o 6,9% (z 0,77 do 0,72 GJ/m²) (*Efektywność...* 2012).

W kwestii zwiększania efektywności energetycznej ważne jest, jak konsumenci oszczędzają energię w domu. W 2012 roku odsetek osób nie oszczędzających energii wynosił 6% i był o 5% mniejszy niż rok wcześniej (por. tabela 5). To zmniejszenie jest korzystne zarówno dla konsumentów, jak i środowiska czy gospodarki. Najbardziej popularnymi sposobami oszczędzania energii było gaszenie światła w nieużywanych pomieszczeniach i stosowanie energooszczędnych źródeł światła. Natomiast najmniej popularne było korzystanie z ekonomicznych taryf energetycznych i instalacja systemów do pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych. Z tym, że te rozwiązania nie są dostępne lub nie dotyczą (ze względów obiektywno-technicznych) pewnych grup konsumentów, stąd rzadsze ich stosowanie. Generalnie jednak widać, że konsumenci starają się ograniczać zużycie energii i zmniejszyć swoje rachunki w różnoraki sposób.

Ciekawe jest to – a właściwie można to było przewidzieć obserwując zachowania społeczne – że nieoszczędzanie energii jest największe wśród osób młodych w wieku 20-29 lat (10%) oraz uczniów i studentów (12%), którzy powinni być uświadomieni ekologicznie. Jednak długi proces usamodzielniania młodzieży w Polsce i pozostawanie na utrzymaniu rodziców, a także zwiększająca się ilość różnego sprzętu i gadżetów wymagających ładowania energią, z którego korzystają oraz stosowanie tzw. tryb czuwania urządzeń elektronicznych⁸ powoduje takie, a nie inne ich zachowania w zakresie używania energii.

Tabela 5
Oszczędzanie energii w domu (w %)

Odpowiedzi	2011	2012
Nie oszczędzam energii	11	6
Gaszenie światła w nieużywanych pomieszczeniach	70	78
Stosowanie energooszczędnych źródeł światła	53	53
Uszczelnianie okien	40	48
Zakup energooszczędnych urządzeń gospodarstwa domowego	41	38
Przykręcanie kaloryferów	-	30
Unikanie trybu czuwania (<i>stand by</i>) w urządzeniach RTV/AGD	18	25
Termomodernizacja, tj. ocieplanie ścian, dachu	17	16
Korzystanie z ekonomicznych taryf energetycznych	5	7
Instalacja systemów do pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych (np. panele słoneczne)	2	2

Źródło: jak w tabeli 1.

⁸ Energia elektryczna zużywana przez domowe urządzenia elektroniczne w trybie czuwania stanowi 8% całkowitej ilości energii wykorzystywanej przez gospodarstw domowe. Według Międzynarodowej Agencji Energetycznej, zasilanie urządzeń w trybie czuwania pochłania w Europie tyle energii, ile są w stanie wyprodukować 4 elektrownie jądrowe. Mimo że 81% posiadaczy urządzeń domowych jest świadomych marnowania energii z tego powodu, to tylko 29% wyłącza sprzęt, a 37% zawsze stosuje tryb *stand-by* (*State of..., op. cit.*).

Dla równoważenia konsumpcji w zakresie zużywania energii istotne jest czy konsumenci planują działania zwiększające efektywność energetyczną i umożliwiające zmniejszenie rachunków za energię (por. tabela 6). Z danych wynika, że w 2012 roku prawie 1/5 badanych planowała tego typu działania, pozostali nie posiadali takich planów. Może to sugerować albo brak pomysłów na nowe sposoby oszczędzania energii, albo niedobór środków pieniężnych na realizację takich planów. W obu przypadkach należałoby wspomóc obywateli-konsumentów w dalszych działaniach oszczędnościowych, uświadamiając, jak i w jaki sposób można je prowadzić.

Tabela 6

Planowanie działań zwiększających efektywność energetyczną i umożliwiających zmniejszenie rachunków za energię (w %)

Odpowiedzi	2012
Tak	19
Nie	71
Trudno powiedzieć	10

Źródło: jak w tabeli 1.

Z planowaniem działań zwiększających efektywność energetyczną jest związana skłonność konsumentów do wydawania więcej na „czystą energię”. W roku 2012 (kiedy po raz drugi zapytano o to polskich konsumentów – pierwszy raz uczyniono to w 2011 roku) 50% osób zadeklarowało, że nie byłoby skłonnych płacić więcej za energię pozyskiwaną ze źródeł odnawialnych i było to o 5% więcej niż rok wcześniej. To pogorszenie może być skutkiem ciągle trwającego kryzysu gospodarczego i gorszą sytuacją gospodarstw domowych. Spośród osób gotowych wydać więcej na czystą energię 21% było skłonnych zapłacić o 5% więcej (i było to o 4% mniej niż rok wcześniej), 11% o 10% więcej, 4% o 15% więcej i po 1% osób deklarowało, że byłoby gotowych zapłacić 20% i więcej niż 20%. 13% osób nie potrafiło tego powiedzieć. *Suma summarum* mniej osób było skłonnych więcej wydawać na czystą energię, co oznacza przeważanie względów ekonomicznych nad ekologicznymi. Nie może więc być zaskoczeniem fakt, że wśród osób gotowych zaakceptować wyższe wydatki na czystą energię, 53% stanowiły osoby lepiej sytuowane. Potwierdza to częściowo pogląd, że najpierw należy zapewnić ludziom zaspokojenie określonych potrzeb, aby mogli myśleć o czym innym (tu o ekologizacji). Jednocześnie wskazuje to na konieczność dalszej edukacji w tym zakresie.

Przejawem ekologizacji konsumpcji i jej równoważenia jest również problem gospodarowania odpadami w gospodarstwach domowych. Jest on tym bardziej ważny, że odpady mogą być traktowane jako źródło surowców wtórnych. W Polsce około 95% odpadów trafia na wysypiska śmieci, podczas gdy w krajach wysoko rozwiniętych większość odpadów jest poddana segregacji, recyklingowi i utylizacji. W celu racjonalizacji gospodarowania odpadami konieczne jest wyrobienie u członków gospodarstw domowych nawyku sortowania pozostałościami pokonsumpcyjnymi.

W 2012 roku segregację odpadów deklarowało łącznie 69% badanych Polaków (44% czyniło to regularnie, a 25% sporadycznie) i było to o 7% więcej niż rok wcześniej. 28% wrzucało wszystko do jednego kosza, w tym przypadku zmiana była największa, bo aż 9% badanych zmieniło swoje postępowanie. Natomiast 3% badanych nie potrafiło tego określić i był to wynik o 2% gorszy niż w 2011 roku. Generalnie więc gospodarowanie odpadami się polepszyło. Z pewnością wprowadzony w lipcu 2013 roku obowiązek se-

gregacji odpadów w gospodarstwach domowych przyczyni się do przyspieszenia procesu racjonalizowania gospodarowania nimi.

Podsumowanie

Podsumowując należy powiedzieć, że zrównoważona jakość życia jest skorelowana ze zrównoważoną konsumpcją i zachowaniami ekologicznymi konsumentów. Osiągnięcie zrównoważonej jakości życia i zrównoważenie konsumpcji jest nie lada wyzwaniem. Wymaga bowiem od konsumentów przedłożenia „być” nad „mieć” i odłożenia na bliżej nieokreśloną przyszłość korzyści wynikających z ekologizacji i równoważenia konsumpcji. Na to nakładają się inne, codzienne – i według badanych – priorytetowe wyzwania i potrzeby, które odsuwają w czasie potrzebę zrównoważenia konsumpcji, a zatem i jakości życia.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że zachowania ekologiczne polskich konsumentów powoli ulegają zmianom. W niektórych dziedzinach postęp jest szybszy, w innych zaś wolniejszy, co jest obiecujące. Daleko nam jednak do konsumpcji zrównoważonej, która – jak wspomniano – wymaga określonej motywacji, a z tą jest jeszcze różnie. Z tego względu niezbędne są różnorakie działania, które zwiększą motywację konsumentów do równoważenia konsumpcji.

Bibliografia

- Bywalec Cz. (2010), *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, C.H. Beck, Warszawa.
- Bywalec Cz., Rudnicki L. (2002), *Konsumpcja*, PWE, Warszawa.
- Efektywność wykorzystania energii w latach 2000-2010* (2012), GUS, Warszawa.
- Kiełczewski D. (2009), *Ruch Słow a proekologiczne style życia*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 2(36).
- Kiełczewski D. (2012), *Różnorodność stylów życia jako czynnik rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 29(43).
- Kryk B. (2013a), *Czas a świadomość i zachowania ekologiczne konsumentów*, „Handel Wewnętrzny”, lipiec-sierpień, t. II.
- Kryk B. (2013b), *Jakość życia – odczuwać czy mierzyć?*, (w:) Wyszowska Z., Gotowska M., *Poziom i jakość życia w dobie kryzysu*, Wydawnictwo UTP w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Kryk B. (2012), *Jakość życia w kontekście zrównoważonego rozwoju*, „Handel Wewnętrzny”, lipiec-sierpień, t. I.
- Kryk B. (2011), *Konsumpcja zrównoważona a proekologiczne modele i style życia*, (w:) Burlita A. (red.), „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą”, nr 51, Bydgoszcz.
- Kryk B. (2013), *Efektywność energetyczna w kontekście wyzwania zasobooszczędnego gospodarowania na przykładzie modernizacji budynków w Polsce*, (w:) *Miejsce Polski w gospodarce światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 756, „Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia” nr 57.
- Mazurek-Łopacińska K., Sobocińska M (2009), *Ekologiczna płaszczyzna społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, Borys T., Fiedor B. (red.), „Ekonomia. Gospodarka a środowisko”, nr 5, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 79.

- Polacy o oszczędzaniu energii* (2007), Rockwool Polska, TNS OBOP.
- Poskrobko B. (2011), *Gospodarowanie energią na poziomie lokalnym. Podręcznik dla gmin*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok.
- State of the environment report* No 1/2007, European Environment Agency 2007, <http://www.eea.europa.eu.pl/publications/srodowiso-europy-2014-czwart-raport-oceny>
- Środowisko Europy. Stan i prognozy. Synteza, Raport SOER 2010*, Europejska Agencja Środowiska.
- Zrałek J. (2012), *Dekonsumpcja jako przejaw proekologicznych zachowań konsumentów*, „Handel Wewnętrzny”, maj-czerwiec, tom II.
- Zużycie energii w gospodarstwach domowych w 2009 roku* (2012), GUS, Warszawa.

Sustainable Quality of Life vs Sustainable Consumption and Environmental Consumer Behaviour

Summary

Sustainable quality of life is closely related to the model of sustainable consumption patterns. Implementation of the assumptions of this model requires certain environmental behaviour of consumers. Hence, the purpose of this article is to answer the question whether the changes in the behaviour of Polish consumers illustrate sustainable consumption or not? In order to achieve the objective of the study the author presents: (1) the relation between sustainable quality of life and sustainable consumption explaining synthetically the essence of the two categories, (2) changes in the ecological behaviour of Polish consumers to illustrate progress in getting sustainability of consumption in 2011-2012. In the empirical part, the author uses the available reports on environmental awareness and behaviour of consumers and on energy efficiency.

Key words: sustainable quality of life, sustainable consumption, ecological behaviour, consumer.

JEL codes: D12, Q01

Устойчивое качество жизни vs устойчивое потребление и экологическое поведение потребителей

Резюме

Устойчивое качество жизни тесно связано, в частности, с моделью устойчивого потребления. Осуществление предпосылок этой модели требует определенного экологического поведения со стороны потребителей. И потому цель статьи – попытка ответить на вопрос, представляют ли изменения в экологическом поведении польских потребителей устойчивое потребление или нет? Чтобы достичь цели работы, представили: (1) связь между устойчивым качеством жизни и устойчивым потреблением, синтетически объясняя суть обеих категорий; (2) изменения в экологическом поведении польских потребителей для представления прогресса в стремлении к устойчивому потреблению в 2011-2012 гг. В эмпирической части использовали доступные отчеты об экологической осведомленности и экологическом поведении потребителей и об энергетической эффективности.

Ключевые слова: устойчивое качество жизни, устойчивое потребление, экологическое потребление, потребитель.

Коды JEL: D12, Q01

© All rights reserved

Małgorzata Gotowska
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

POWIĄZANIA POZIOMU I JAKOŚCI ŻYCIA ZE ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJEM W UJĘCIU TEORETYCZNYM I BADAWCZYM¹

Streszczenie

Celem rozważań jest próba przedstawienia teoretycznej koncepcji powiązań poziomu i jakości życia ludzi ze zrównoważonym rozwojem, co wpływa na społeczne zachowania konsumentów dóbr i usług. W opracowaniu przedstawiono również fragment wyników badań poziomu życia ludzi w poszczególnych województwach oraz badanie jakości życia w wybranych regionach Polski. W wyniku badań stwierdzono, że występuje regionalne zróżnicowanie poziomu życia, które nie wpływa ostatecznie na odczuwalną jakość życia, ale ma wpływ na podejmowanie decyzji dotyczących przestrzegania zasad zrównoważonego rozwoju. Artykuł ma charakter badawczy.

Słowa kluczowe: poziom życia, jakość życia, zrównoważony rozwój.

Kody JEL: I31

Wstęp

Obecnie w świecie nauki i polityki widoczne jest duże zainteresowanie poziomem i jakością życia ludzi w powiązaniu z konsumpcyjnym stylem życia a zarazem odpowiedzialnym społecznie, zgodnym z zasadami zrównoważonego rozwoju. Zainteresowanie to wynika z większej świadomości ludzi nad zagrożeniami, które niesie za sobą rozwój i postęp cywilizacyjny. Zauważa się nie tylko to, co pozytywne dla całych społeczeństw, ale również to, co negatywnie oddziałuje na środowisko i na każdego z nas. Co gorsze, pozostawia katastrofalne skutki dla przyszłych pokoleń. Można wymienić wiele przykładów niekorzystnych zjawisk, takich jak:

- przyspieszona i zagrażająca życiu ludzi i zwierząt degradacja środowiska przyrodniczego;
- znaczny wzrost zachorowalności i przedwczesne zgony z powodu niektórych chorób, głównie tzw. cywilizacyjnych, jak choroby krążenia, nowotwory, alergie i psychozy;
- wzrost różnorodnych patologii społecznych, jak np.: frustracje, przestępczość, narkomania, alkoholizm;
- szybki wzrost liczby wypadków komunikacyjnych i wypadków przy pracy, a w efekcie śmiertelność oraz wzrost liczebności ludzi niepełnosprawnych;
- wzrost biurokracji i różnych form znieczulicy społecznej;
- dezorientacja w systemach wartości, burzenie starych systemów i nie wytwarzanie się w ich miejsce systemów nowych, atrakcyjnych głównie dla ludzi młodych;

¹ Grant badawczy własny NCN/MNiSW 1708/B/H03/2011/40, pt. *Poziom a jakość życia mieszkańców Polski*.

- istotne zmiany stylu życia i wzrost rozwarstwienia społecznego w różnych przekrojach i układach społecznych, regionalnych itp., prowadzących do wykluczenia społecznego niektórych grup ludzi;
- coraz groźniejsze widmo globalnej zagłady ludzkości bądź kataklizmu na dużym obszarze, np. w wyniku wojny, awarii elektrowni atomowej, ocieplenia klimatu, dziur ozonowych w atmosferze itp. (Bywalec 2010, s. 42);
- nadmierna konsumpcja dóbr i usług prowadząca do zniszczenia środowiska naturalnego, a także społecznego, co wynika z braku odpowiedzialności konsumentów za własne czyny;
- życie ludzi niezgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Pojawiające się niekorzystne skutki wymienionych zjawisk powodują, że przedstawione kategorie badawcze nabierają większego znaczenia we współczesnym świecie. Wynika to ze zróżnicowania warunków życia mieszkańców różnych regionów Unii Europejskiej. W konsekwencji doprowadziło to do realizowania strategii wyrównywania poziomu i jakości życia ludzi. Nie jest to łatwe zadanie, zwłaszcza teraz w dobie kryzysu i ogólnych problemów gospodarczych i finansowych wielu krajów. To jednak ma wpływ na podejmowane decyzje zakupowe konsumentów i oddziaływanie na środowisko. Wskazuje to na silne powiązania pomiędzy tymi kategoriami. Autorka przedstawia to w postaci autorskiej teoretycznej koncepcji powiązań oraz przeprowadzonych badań w ujęciu ilościowym i jakościowym.

Zagadnienia metodyczne

Celem głównym opracowania było przedstawienie powiązań pomiędzy poziomem i jakością życia mieszkańców Polski ze zrównoważonym rozwojem. Dla realizacji celu głównego wyznaczono następujące zadania badawcze:

1. Przedstawienie autorskiej teoretycznej koncepcji powiązań poziomu i jakości życia ze zrównoważonym rozwojem i społeczną odpowiedzialnością konsumenta (ConSR).
2. Przedstawienie wyników badań poziomu i jakości życia Polaków z uwzględnieniem elementów zrównoważonego rozwoju.

Postawiono również **hipotezę badawczą** zakładającą, występowanie zależności, ale nie współbieżności pomiędzy poziomem a jakością życia mieszkańców Polski z działaniami na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Badanie jakości życia zostało przeprowadzone w trzech województwach Polski: mazowieckim, kujawsko-pomorskim i i warmińsko-mazurskim. Wybór województw nie był przypadkowy. Województwa wybrano na podstawie syntetycznego miernika poziomu życia, który obliczono na podstawie obiektywnych wskaźników poziomu życia mieszkańców Polski. Na podstawie syntetycznego miernika dokonano rankingu województw i wybrano województwa o najwyższym, najniższym i najbardziej zbliżonym do średniej dla Polski mierniku poziomu życia.

Następnie wykonano badanie jakości życia mieszkańców wybranych województw metodą CATI. Narzędziem badawczym był specjalnie przygotowany kwestionariusz ankiety, który zawierał 69 pytań zamkniętych w 7 obszarach. W badaniu wzięło udział 300 respondentów, w tym 181 z województwa mazowieckiego, 71 z województwa kujawsko-pomorskiego i 48 osób z województwa warmińsko-mazurskiego. Taki rozkład próby badawczej podyktowany był liczbą mieszkańców w danym województwie z uwzględnieniem płci, wieku, wykształcenia oraz miejsca zamieszkania.

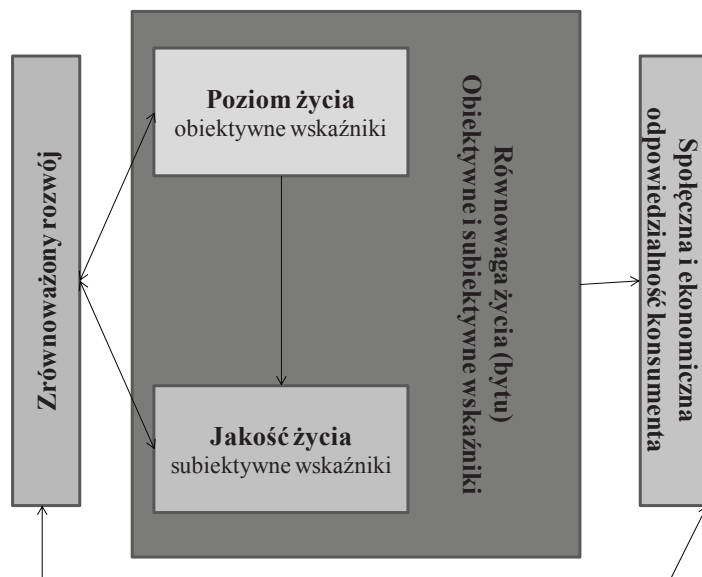
Powiązania definicyjne poziomu i jakości życia ze zrównoważonym rozwojem

Autorka opracowania, prowadząc badania dotyczące poziomu i jakości życia ludzi w Polsce, przyjęła koncepcję rozdzielającą obiektywne i subiektywne wskaźniki. Przyjęła, że poziom życia (*standard of living*), to: „stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego” (Bywalec, Rudnicki 2002, s. 39). W prowadzonych badaniach taką definicję poziomu życia przyjęła za właściwą, określając go przez obiektywne wskaźniki o charakterze ilościowym (Bərbeka 2006). Jako drugą kategorię badawczą wyróżniła jakość życia (*quality of life*) i przyjęła, że jest to „subiektywne postrzeganie własnego życia w ramach określonego systemu wartości i w określonych warunkach społecznych, gospodarczych i politycznych” (Rogała 2005, s. 7) oraz „stopień satysfakcji człowieka (społeczeństwa) z całokształtu swej egzystencji” (Bywalec 2010, s. 42). Tak przyjęte definicje poziomu i jakości życia posłużyły do stworzenia własnej koncepcji powiązań pomiędzy poziomem i jakością życia (por. schemat 1), a także innymi kategoriami, jak zrównoważony rozwój i społeczna (ekologiczna) odpowiedzialność konsumenta. Na początku badań próbowano usystematyzować pojęcia poziomu i jakości życia, łącząc je w jedną kategorię równowagi życia (bytu), określając jako pewną zależność, ale niekoniecznie zbieżność między obiektywnymi i subiektywnymi ocenami życia ludzi. Dlaczego równowagi? Wynika to z faktu, że ludzie muszą mieć zaspokojone potrzeby podstawowe na określonym poziomie. Często odczuwają wówczas zadowolenie z życia, a więc ich jakość życia wzrasta. Pojawia się sytuacja równowagi bytowej pomiędzy tym co materialne a niematerialne. Odmierna sytuacja występuje wtedy, gdy nasz materializm życia i konsumpcjonizm jest coraz większy. Możemy „sobie pozwolić” na dużo więcej, ale czy to świadczy również o naszej wyższej jakości życia? Niekoniecznie. Z badań wynika, że w grupach o wyższych dochodach, odczuwalna jakość życia niekoniecznie jest wyższa. Autorka, badając zróżnicowanie poziomu życia w Polsce na poziomie województw, stworzyła ranking województw, w których najwyższy poziom życia odnotowano w województwie mazowieckim, a najniższy w warmińsko-mazurskim. Przeprowadzone w tych województwach badanie subiektywnej oceny jakości życia potwierdziło, że w województwie warmińsko-mazurskim ludzie czują się szczęśliwi, bezpieczni i dobrze czują się w swoim otoczeniu pomimo, że wspominają o tym, że ich dochody mogłyby być wyższe. Przeciwnie do mieszkańców województwa mazowieckiego, w którym respondenci nie czują się w niektórych dziedzinach życia szczęśliwi, co tłumaczą dużą ilością pracy, brakiem czasu wolnego, brakiem życia rodzinnego czy występowaniem nawet patologii społecznych.

W trakcie badań do koncepcji równowagi bytu autorka dołączyła również koncepcje zrównoważonego rozwoju, gdyż „ściśle powiązania poznawcze, aksjologiczne i pomiarowe kategorii jakości życia...”, a także poziomu życia...” z kategorią rozwoju zrównoważonego są obecnie jednym z największych wyzwań badawczych o charakterze interdyscyplinarnym” (Borys, Rogała 2008, s. 67). Dlatego przyjęto, że „zrównoważony rozwój to rozwój, który zaspokoiłby potrzeby dnia dzisiejszego w taki sposób, żeby następne pokolenia również mogły zaspokoić swoje”, co związane jest z odpowiedzialną konsumpcją ludzi, czyli społeczną (ekologiczną) odpowiedzialnością konsumenta. Zauważono relacje występujące między wymienionymi kategoriami, gdyż społeczna i ekologiczna odpowiedzialność konsumentów (ConSR) „to zachowania nabywców dokonujących świadomych wyborów usług i produktów wytwarzanych przez te organizacje, które w realizacji działań zarówno strategicznych jak i operacyjnych kierują się zasadami społecznej odpowiedzialności biznesu. Społecznie i ekologicznie odpowiedzialne zachowania konsumentów od-

noszą się do procesów nabywania przez nich wszystkich kategorii produktów, począwszy od dóbr zaspokajających podstawowe potrzeby fizjologiczne, a skończywszy na dobrach luksusowych oraz zaspokajających potrzeby wyższego rzędu. Trwałe osiągnięcie takiego stanu rzeczy wymaga zapewnienia wysokiej świadomości społecznej i ekologicznej nabywców, związanej z pełną świadomością konsekwencji podejmowanych wyborów zarówno dla wszystkich uczestników społeczności w której żyją, jak i dla ekologicznej przyszłości środowiska naturalnego ziemi (Cyfert, Hoppe 2011, s. 13-21).

Schemat 1
Poziom i jakość życia a zrównoważony rozwój i ConSR

Źródło: opracowanie własne.

Na tej podstawie można stwierdzić, że w rozważaniach dotyczących definiowania poziomu i jakości życia autorka przychyliła się do koncepcji, w której kategorii poziomu i jakości życia nie są określane jako tożsame. Stanowią dwa oddzielne aspekty badawcze dotyczące obiektywnej i subiektywnej strony życia ludzi i wzajemnie się uzupełniają. Dzięki takim założeniom można mówić o równowadze między elementami materialnymi życia a niematerialnymi i trudno stwierdzać, które są ważniejsze. Wprowadzone pojęcie równowagi bytu świadczy o tym, że musi być zachowany umiar w konsumpcji dóbr i usług, co w konsekwencji wpłynie pozytywnie na poczucie szczęścia i własnej jakości życia.

Zróźnicowanie poziomu życia w Polsce

Obiektywne badania poziomu życia przeprowadzono w Polsce na poziomie województw za pomocą wybranych wskaźników. Dane pochodziły z ogólnodostępnych sta-

tystyk GUS i obejmowały dwa lata 2002 i 2011. Cechy diagnostyczne, na podstawie których stworzono syntetyczny miernik poziomu życia wybrano na podstawie weryfikacji merytorycznej i statystycznej. Weryfikacji merytorycznej dokonano metodą ekspercką, a statystycznej za pomocą współczynnika zmienności i metody parametrycznej Hellwiga opartej na współczynniku korelacji. Ekspertami było 5 osób zajmujących się podobnymi badaniami, którzy posiadali wieloletnie doświadczenie. Wyboru cech dokonano spośród tych, które były wybierane najczęściej przez wszystkich ekspertów, czyli były uważane za ważne z punktu widzenia prowadzonej analizy. Po tym wyborze wykonano analizę statystyczną i wybrano 12 wskaźników poziomu życia, które przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1
Wybrane zmienne diagnostyczne

Lp.	Zmienna	Numer zmiennej
1.	Emisja zanieczyszczeń pyłowych w tys. t na 100 km ²	X ₁₀₉ I
2.	Ludność w miastach w % ogółu mieszkańców	X ₁₀₂ II
3.	Drogi publiczne o twardej nawierzchni w km na 100 km ²	X ₁₀₂ III
4.	Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych w zł	X ₁₀₂ IV
5.	PKB per capita w tys. zł	X ₁₀₆ IV
6.	Stopa długotrwałego bezrobocia w %	X ₁₀₃ V
7.	Liczba bezrobotnych zarejestrowanych na 1 ofertę pracy	X ₁₀₆ V
8.	Ofiary śmiertelne wypadków drogowych na 100 tys. pojazdów samochodowych zarejestrowanych	X ₁₁₅ VI
9.	Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności	X ₁₁₀ VII
10.	Liczba lekarzy pracujących na 1000 ludności	X ₁₀₁ VIII
11.	Liczba uczniów szkoły podstawowej przypadających na 1 szkołę	X ₁₀₁ IX
12.	Liczba ćwiczących w klubach sportowych na 1000 mieszkańców	X ₁₀₇ X

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie tych wskaźników obliczone syntetyczne mierniki poziomu życia dla poszczególnych województw Polski. Przedstawiono je w tabeli 2.

Na podstawie syntetycznych mierników poziomu życia, stwierdzono, że najwyższy poziom życia odnotowano w województwie mazowieckim, a najniższy w trzech województwach, spośród których wybrano województwo warmińsko-mazurskie, ze względu na położenie geograficzne. Najbliżej średniej dla wszystkich województw było województwo kujawsko-pomorskie. Po wyznaczeniu syntetycznych mierników poziomu życia w poszczególnych województwach Polski obliczono charakterystyki opisowe tych mierników. Wynika z nich, że z roku na roku wzrasta średnia dla syntetycznych mierników poziomu życia, gdyż w 2002 roku wynosiła ona 0,32, a w 2011 roku 0,35, co może wskazywać na wzrost poziomu życia ludności w Polsce. Potwierdzają to również wartości minimalne, które są wyższe w kolejnych latach badań. Należy jednak zauważyć, że wzrost tych mierników jest niewielki. Średnia arytmetyczna nie oznacza jednak wzrostu syntetycznego miernika poziomu życia w każdym z województw, tylko ogólną tendencję.

Tabela 2
Wartości syntetycznych mierników poziomu życia ludności dla poszczególnych województw w latach 2002 i 2011

Województwo	Lata	
	2002	2011
	M_i	M_i
Dolnośląskie	0,33	0,43
Kujawsko-pomorskie	0,28	0,32
Lubelskie	0,27	0,27
Lubuskie	0,25	0,33
Łódzkie	0,33	0,35
Małopolskie	0,39	0,39
Mazowieckie	0,56	0,56
Opolskie	0,26	0,36
Podkarpackie	0,15	0,18
Podlaskie	0,35	0,29
Pomorskie	0,42	0,47
Śląskie	0,40	0,48
Świętokrzyskie	0,22	0,16
Warmińsko-mazurskie	0,23	0,22
Wielkopolskie	0,44	0,46
Zachodniopomorskie	0,26	0,32

Źródło: jak w tabeli 1.

Zróżnicowanie jakości życia mieszkańców Polski a działania na rzecz zrównoważonego rozwoju

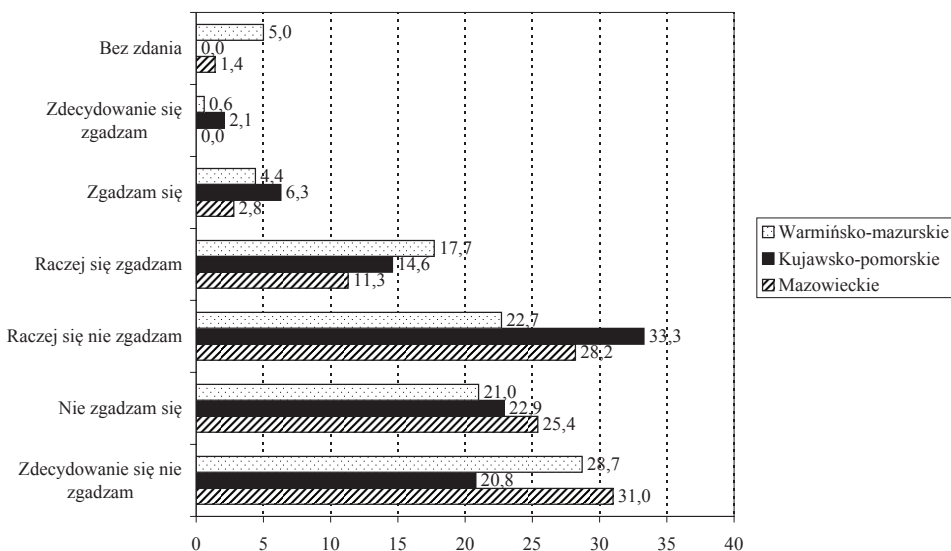
W kwestionariuszu ankiety poruszono różne aspekty związane z jakością życia, również te związane z postawami społecznymi ludzi, które mogą wynikać z poziomu życia.

Jak wskazuje test chi-kwadrat, wszystkie odpowiedzi w tym obszarze były głównie determinowane dochodami respondentów. Oznacza to, że dochody miały istotny wpływ na udzielane odpowiedzi. Pierwsze pytanie, które zadano respondentom dotyczyło znajomości pojęcia „zrównoważony rozwój”. Okazuje się, że ponad 54% badanych nie zna pojęcia zrównoważonego rozwoju, a 7,7% nie ma na ten temat zdania. Tylko 37% z nich identyfikuje pojęcie. Jest to niewiele, zwłaszcza, że obecnie temat ten jest często poruszany nie tylko na gruncie naukowym, ale również w mediach i na wielu spotkaniach. Rozpatrując odpowiedzi według wieku respondentów, osoby młode (18-29 lat) oraz osoby powyżej 40, roku życia w większości nie znają pojęcia zrównoważonego rozwoju. Jedynie wśród osób w wieku 30-39 lat więcej jest osób, które znają (10%) pojęcie zrównoważonego rozwoju niż tych, dla których to pojęcie jest obce (8%).

Brak znajomości pojęcia zrównoważonego rozwoju może wynikać z braku wiedzy teoretycznej, dlatego zapytano o działania. Przyjęto, że respondenci mogą podejmować pewne działania i czynności, ale nie wiążą tego z działaniami na rzecz zrównoważonego rozwoju. Dlatego zapytano badanych o aktywne uczestnictwo w inicjatywach na rzecz społeczności lokalnej. 76% badanych odpowiedziało, że nie uczestniczy w takich inicjatywach, co oznacza, że tylko 20,7% z nich wykonuje prace na rzecz lokalnej społeczności. Oceny badanych dotyczące ich aktywności na rzecz lokalnej społeczności były zależne od ich dochodów. Wniosek ten potwierdzono za pomocą testu chi-kwadrat, dla którego wartość p wynosiła 0,00017. Osoby zarabiające do 250 zł w 60% nie są uczestnikami lokalnych działań. Około 37% respondentów z grupy zarabiającej od 501 zł do 750 zł wybrało tę samą odpowiedź, podobnie odpowiadali respondenci przy wyższych dochodach. Jednak ankietowani, którzy nie podali swojego dochodu w 35,7% wskazywali odpowiedź, że wykonują pewne działania na rzecz swojej społeczności lokalnej. Rozpatrując to pytanie w trzech wybranych województwach zauważalna jest zależność, z której wynika, że przy najniższym i najwyższym poziomie życia (województwo warmińsko-mazurskie – 23%; województwo mazowieckie – 22,7%), ludzie chętniej uczestniczą w inicjatywach na rzecz swoich społeczności. W badaniach zauważono również, że nie występuje korelacja pomiędzy płcią a aktywnością społeczną oraz miejscem zamieszkania. W miastach jedynie o 5% więcej respondentów działa wśród społeczności lokalnej niż na wsi.

Wykres 1

Aktywne uczestnictwo respondentów w inicjatywach na rzecz społeczności lokalnej według wybranych województw (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Jak wynika z poprzedniego pytania, mieszkańcy Polski w niewielkim stopniu uczestniczą w inicjatywach na rzecz społeczności lokalnej, dlatego zapytano respondentów czy

są wolontariuszami i wspierają osoby starsze czy chore dzieci. Takie działania deklaruje 25,4% badanych i częściej są to kobiety niż mężczyźni. Badani mieszkańcy Polski odpowiadali również na pytanie dotyczące rezygnacji z jazdy samochodem na rzecz roweru lub spaceru. Tutaj sytuacja jest trochę lepsza, gdyż 45% respondentów zadeklarowało chęć rezygnacji z samochodu na rzecz roweru lub spaceru. Takiej odpowiedzi najczęściej udzielali mieszkańcy województwa warmińsko-mazurskiego (52,2%), czyli województwa o najniższym poziomie życia. Odpowiedzi te mogą wynikać nie tylko z dbania o środowisko naturalne, ale również z poziomu dochodów mieszkańców tego województwa. W przypadku województwa kujawsko-pomorskiego i mazowieckiego odpowiednio 45% i 42% respondentów zadeklarowało rezygnację z samochodu na rzecz roweru czy spaceru.

Drugą grupą pytań były pytania związane bezpośrednio z własnym gospodarstwem domowym a przestrzeganiem zasad zrównoważonego rozwoju. Dlatego na początku zapytano o deklarację promocji zdrowego trybu życia. Ponad 70% badanych mieszkańców stwierdziło, że promują zdrowy tryb życia. Występuje jednak zależność między deklaracją zdrowego trybu życia a poziomem ich życia. Wraz ze wzrostem dochodów coraz więcej osób deklaruowało zdrowy tryb życia, zwłaszcza przy poziomie dochodów powyżej 751 zł na 1 członka rodziny na miesiąc. Wielu respondentów (33%) nie miało zdania na ten temat, a prawie 30% nie udzieliło odpowiedzi na temat wysokości dochodów. Podobieństwo do tych odpowiedzi przedstawiali również mieszkańcy poszczególnych województw. Zdrowy tryb życia częściej deklarowali mieszkańcy województwa kujawsko-pomorskiego (78,8%) i mazowieckiego (73,3%) niż warmińsko mazurskiego (68,8%) i częściej były to kobiety niż mężczyźni.

Tabela 3
Segregacja odpadów wśród respondentów według poziomu dochodów

Odpowiedzi	Dochody (w PLN)						
	do 250	251-500	501-750	751-1000	powyżej 1000	odmowa	ogółem
	odpowiedzi (w %)						
Zdecydowanie się nie zgadzam	0,0	0,0	0,0	0,0	8,1	0,0	2,7
Nie zgadzam się	0,0	33,3	5,3	3,8	6,1	2,5	4,7
Raczej się nie zgadzam	0,0	16,7	21,1	38,5	16,2	8,4	17,0
Raczej się zgadzam	60,0	0,0	52,5	30,8	32,2	16,0	26,7
Zgadzam się	40,0	33,3	21,1	17,3	26,3	54,6	35,9
Zdecydowanie się zgadzam	0,0	16,7	0,0	9,6	11,1	18,5	13,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: jak w tabeli 1.

Badanych mieszkańców Polski poproszono również o określenie preferencji zakupowych towarów, tzn. czy częściej wybierają produkty regionalne czy zagraniczne. Ponad 66% respondentów odpowiedziało, że wybiera produkty regionalne bez względu na płeć, wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania. Różnice w odpowiedziach widoczne są w korelacji z dochodami. Im wyższe dochody tym częściej respondenci kupują produkty regionalne. Należy jednak pamiętać, że wielu mieszkańcom produkty regionalne kojarzą

się często z produktami ekologicznymi, które są droższe niż produkty tradycyjne. A przecież produkty regionalne to nie tylko produkty ekologiczne. Badanych mieszkańców zapytano również o segregację odpadów w ich gospodarstwie domowym. W tym przypadku sytuacja jest zadowalająca, gdyż prawie 76% respondentów segreguje odpady, co oznacza iż prowadzone do tej pory kampanie, przyniosły określony rezultat i to bez względu na poziom życia ludzi w danym regionie. W każdym z badanych województw ponad 70% respondentów deklaruje segregację odpadów.

Podsumowanie

Podsumowując, można stwierdzić, że:

1. Występuje silne powiązania pomiędzy poziomem i jakością życia a zrównoważonym rozwojem.
2. W Polsce występuje zróżnicowanie poziomu życia, a subiektywne odczucia mieszkańców poszczególnych regionów nie są z nim zawsze skorelowane.
3. Główną determinantą wpływającą na przestrzeganie zasad zrównoważonego rozwoju jest dochód ludności.

Bibliografia

- Berbeka J. (2006), *Poziom życia ludności a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Borys T., Rogala P. (2008), *Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe*, UNDP, Warszawa.
- Bywalec Cz. (2010), *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, C.H. Beck, Warszawa.
- Bywalec Cz., Rudnicki L. (2002), *Konsumpcja*, PWE, Warszawa.
- Cyfert Sz., Hoppe G. (2011), *Spoleczna i ekologiczna odpowiedzialność konsumentów jako determinanta skutecznej implementacji CSR i ECSR*, „*Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*”, nr 8.
- Rogala P. (2009), *Zaprojektowanie i przetestowanie systemu mierzenia jakości życia w gminach*, ZMP, Jelenia Góra-Poznań.

Conceptual Links of the Standard of Living and Quality of Life with Sustainable Development

Summary

This article attempts to present the theoretical concept of links between the standard of living and quality of life of people with sustainable development, what affects the social behaviour of consumers of goods and services. The paper presents the results of a passage in the standard of living of people in different regions and examining the quality of life in selected Polish regions. The project concluded that there is a regional differentiation of the standard of living which does not ultimately affect the perceived quality of life, but it has an impact on decisions concerning compliance with the principles of sustainable development.

Key words: standard of living, quality of life, sustainable development.

JEL codes: I31

Связи уровня и качества жизни с устойчивым развитием в теоретическом и исследовательском выражении

Резюме

Цель статьи – попытка представить теоретическую концепцию увязки уровня и качества жизни людей с устойчивым развитием, что влияет на социальное поведение потребителей благ и услуг. В разработке представили также фрагмент изучения уровня жизни людей в отдельных воеводствах и изучение качества жизни в избранных регионах Польши. В результате изучения выявили, что выступает региональная дифференциация уровня жизни, которая в конечном счете не влияет на воспринимаемое качество жизни, но оказывает влияние на принятие решений, касающихся соблюдения принципов устойчивого развития.

Ключевые слова: уровень жизни, качество жизни, устойчивое развитие.

Коды JEL: I31

© All rights reserved

Anna Jakubczak, Małgorzata Gotowska
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

DETERMINANTY RÓŻNICUJĄCE WIEDZĘ I POSTAWY W ZAKRESIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU A JAKOŚĆ I POZIOM ŻYCIA¹

Streszczenie

Celem rozważań jest identyfikacja i ustalenie ważności czynników wpływających na subiektywnie oceniany poziom wiedzy i postawy w zakresie wybranych aspektów zrównoważonego rozwoju wśród mieszkańców wybranych województw Polski. W pracy do pozyskania i analizy danych wykorzystano metody analizy ilościowej i jakościowej, między innymi syntetyczny miernik poziomu życia i metodę drzew klasyfikacyjnych. Przeprowadzono analizę zmiennych wpływających na wiedzę i postawy w zakresie zrównoważonego rozwoju. Samoocena poziomu wiedzy i postaw odpowiedzialnych społecznie jest jednym z elementów świadczących o jakości życia. Jako zmienne niezależne wybrano między innymi poziom życia i miejsce zamieszkania. Na podstawie wyników można stwierdzić, że postawy prospołeczne, sprzyjające zrównoważonemu rozwojowi, łączą się ze sobą. Ludność na obszarach wiejskich w porównaniu z mieszkańcami miast różnej wielkości nie różni się istotnie pod względem wiedzy oraz prezentowanych postaw w aspekcie zrównoważonego rozwoju. Poziom życia również okazał się zmienną nie istotną. Artykuł ma charakter badawczy.

Słowa kluczowe: poziom życia, jakość życia, obszary wiejskie, zrównoważony rozwój, drzewa klasyfikacyjne.

Kody JEL: Q01

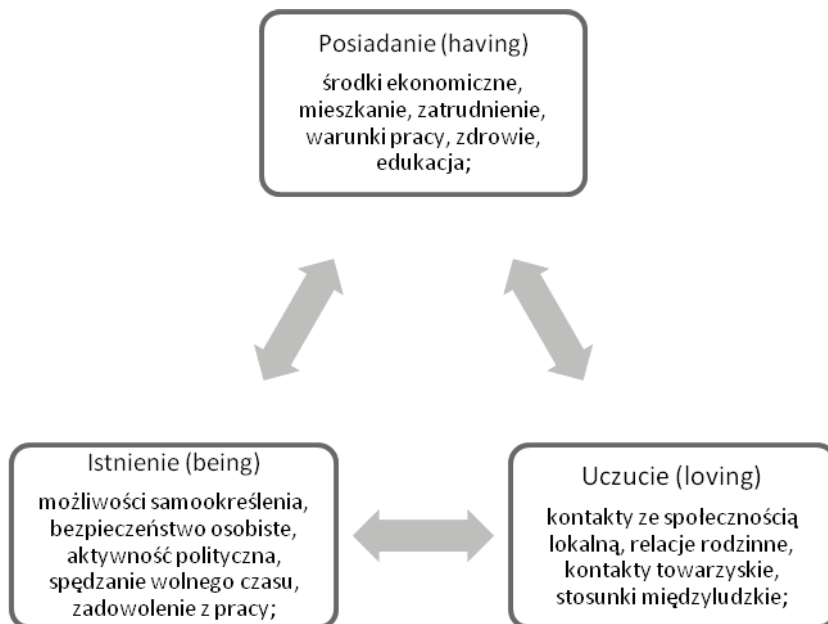
Wstęp

Definiowanie pojęć poziomu i jakości życia należałoby zacząć od koncepcji stopnia zaspokojenia potrzeb zaproponowanej przez E. Allardta. Autor ten wyróżnił trzy wymiary zaspokajania potrzeb (por. schemat 1) (Allardt 1993).

Bazując na tej koncepcji, poziom życia można zdefiniować jako „stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego” (Bywalec 2002), czyli wiążący się z szeroko rozumianym posiadaniem. Takie ujęcie daje przesłanki do pomiaru za pomocą obiektywnych wskaźników o charakterze ilościowym (Berbeka 2006). Jakość życia to z kolei stany uczuciowe wypływające ze stosunków międzyludzkich w mikrogrupach oraz poczucie istnienia, bycia kimś wiążące się z potrzebami samorealizacji. W tym kontekście można przyjąć, że jakość życia to „subiektywne postrzeganie własnego życia w ramach określonego systemu wartości i w określonych warunkach społecznych, gospodarczych i politycznych” (Rogała 2009). W tym przypadku wskazane jest stosowanie pomiaru opartego na metodach subiektywnych.

¹ Finansowane z Narodowego Centrum Nauki, Grant badawczy własny MNiSW 1708/B/H03/2011/40, pt. *Poziom a jakość życia mieszkańców Polski*.

Schemat 1 Grupy potrzeb według Allardta

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Allardt (1993, s. 88-94).

Poziom i jakość życia ludzi są ważnymi obszarami badań w naukach społecznych i ekonomicznych. Dualne ujęcie sytuacji, w której znajduje się jednostka oraz jej gospodarstwo domowe umożliwia uwzględnienie równie wieloaspektowego otoczenia kształtującego poziom i jakość życia. Na to otoczenie składa się bowiem szereg czynników ekonomicznych oraz społecznych, wymienić należy tutaj infrastrukturę, sytuację gospodarczą, czy relacje społeczne (*Ocena...* 2011).

Wyniki badań zarówno poziomu, jak i jakości życia wskazują, że w ujęciu przestrzennym występuje zróżnicowanie wskaźników obiektywnych oraz ocen subiektywnych w poszczególnych regionach Polski. Relacje łączące poziom i jakość życia wykazują szereg powiązań, ale niekoniecznie o charakterze liniowym. Istotnym predykatorem zróżnicowania poziomu i jakości życia ludności, a także subiektywnych ocen poziomu wiedzy i postaw w zakresie zrównoważonego rozwoju może być przynależność do grupy mieszkańców terenów wiejskich w opozycji do miast.

Zrównoważony rozwój jako cel wielu polityk regionalnych i globalnych wymaga podejmowania decyzji poprzedzonych identyfikacją obszarów problemowych. Wyniki badań i uzyskiwanych ekspertyz wskazują na występowanie licznych antagonizmów pomiędzy obszarami wiejskimi oraz miejskimi (Rakowska i Wojewódzka-Wiewiórska 2009). Obszary wiejskie, uważane popularnie za uboższe i mniej rozwinięte, są beneficjentem wielu programów mających na celu poprawę dobrostanu mieszkańców oraz rozwój infrastruktury. Przykładem może być realizowany obecnie przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013*, w którym oś 3 dotyczy jakości życia na obszarach wiejskich i różnicowania gospodarki wiejskiej. Reali-

zowane są tutaj dwa działania. Jedno z nich to poprawa jakości życia wiejskiego, mająca na celu odnowę wsi, poprawę stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz poprawę dostępu do usług komunalnych, takich jak zaopatrzenie w wodę, energię ze źródeł odnawialnych, odbiór ścieków i zagospodarowanie odpadów.

Specyfika obszarów wiejskich w Polsce, opierająca się na głównym udziale funkcji rolniczej, ulega ewolucji. Postępujące zmiany we wszystkich sferach życia powodują rozwój wsi. Inwestycje infrastrukturalne w sferę rolniczą oraz społeczną dzięki funduszom europejskim mają na celu podniesienie dobrostanu zamieszkujących tam ludzi w obiektywnym wymiarze. Jednak tylko w połączeniu z pozytywną zmianą jakości życia mierzoną według subiektywnej oceny mieszkańców wsi można stwierdzić, że prowadzone prace prowadzą do zrównoważonego rozwoju.

Zrównoważony rozwój wymaga wszechstronnego zaangażowania. Idea zrównoważonego rozwoju jest wieloaspektowa i pojemna, zawiera elementy środowiskowe, ekonomiczne oraz społeczne. W wymiarze indywidualnym dotyczy każdego mieszkańca ziemi i dotyka wszystkich sfer jego funkcjonowania. Dla powodzenia realizacji zasad zrównoważonego rozwoju niezbędna jest integracja działań organizacji biznesowych, rządów, organizacji pozarządowych oraz samych obywateli, czyli konsumentów (Jaros 2012). Ogólnie działania i postawy na rzecz zrównoważonego rozwoju można nazwać odpowiedzialnymi społecznie (*social responsible*) lub zrównoważonymi (*sustainable*). Każda jednostka, czy też organizacja przejawiająca tego typu działania i postawy przyczynia się do zrównoważonego rozwoju jednocześnie poprawiając jakość życia obecnych i przyszłych pokoleń. Zrównoważony rozwój na obszarach wiejskich często kojarzony jest w skali makro wyłącznie z aspektem środowiskowym, jednak badania powinny obejmować również inne istotne aspekty społecznej odpowiedzialności. W indywidualnych postawach można zawrzeć wiele elementów noszących znamiona zrównoważenia, czy też odpowiedzialności. Są to na przykład: dbanie o zdrowie i kondycję fizyczną, zaangażowanie w inicjatywy lokalne, wolontariat na rzecz potrzebujących, czy wspieranie lokalnego biznesu itp.

Metody i źródła danych

W niniejszym opracowaniu skupiono się na subiektywnie ocenianym poziomie wiedzy i postawach w zakresie zrównoważonego rozwoju jako ważnego aspektu jakości życia ludzi. Badano i poddano analizie subiektywne wskaźniki, czyli odczucia ludzi zamieszkujących obszary wiejskie w porównaniu do respondentów z miast. Uwzględniono również inne czynniki obiektywne, w tym poziom życia.

Głównym celem badania była identyfikacja i ustalenie ważności czynników wpływających na subiektywnie oceniany poziom wiedzy i postawy w zakresie wybranych aspektów zrównoważonego rozwoju wśród mieszkańców wybranych województw Polski. Regiony wybrane do badań różniły się poziomem życia. Dodatkowym celem była próba ustalenia profilu mieszkańca społecznie odpowiedzialnego.

Hipoteza badawcza zakładała, że subiektywna ocena wiedzy oraz deklarowanych aktywności mieszkańców wsi w aspekcie zrównoważonego rozwoju będzie istotnie niższa niż mieszkańców miast.

Badania zrealizowano według następujących etapów:

1. Utworzenie bazy danych subiektywnych ocen respondentów dotyczących zrównoważonego rozwoju, a także cech obiektywnych: poziomu życia, dochodu oraz cech demograficznych wraz z przynależnością obszarową².

² Baza stanowiła część danych uzyskanych w ramach Grantu badawczego własnego MNiSW 1708/B/H03/2011/40.

2. Przeprowadzenie analizy za pomocą podziału rekurencyjnego przy wykorzystaniu drzew klasyfikacyjnych pakietu Statistica 10.0.
 - a. Zmienne niezależne: 1-6, zmienne zależne: A-G,
 - b. Zmienne niezależne: A-G, zmienne zależne A-G (tab.1),
3. Interpretacja wyników analizy.

Do weryfikacji hipotezy zastosowano metodę drzew klasyfikacyjnych, która jest metodą analizy wielowymiarowej dla zmiennych opisywanych na skali nominalnej i umożliwia ustalenie ważności cech istotnie różnicujących daną zbiorowość.

Jako zmienne zależne ocenie poddano aspekty aktywności i wiedzy w sferze zrównoważonego rozwoju, a jako zmienne niezależne – charakterystyki demograficzne badanej populacji oraz zmienną określającą przynależność do województwa i jednocześnie świadczącą o przynależności do grupy o zdiagnozowanym, na podstawie obiektywnego pomiaru poziomu życia (por. tabela 1).

Tabela 1
Zestaw zmiennych ujętych w analizie

Zmienne obiektywne	Zmienne subiektywne
1. Płeć	A. Znajomość pojęcia „zrównoważonego rozwoju”
2. Wiek	B. Prowadzenie segregacji odpadów w gospodarstwie domowym
3. Wykształcenie	C. Wspieranie osób starszych, chorych, dzieci przez wolontariat
4. Miejsce zamieszkania	D. Rezygnacja z jazdy samochodem na rzecz roweru, spaceru
5. Dochód	E. Preferowanie zakupu towarów regionalnych niż producentów zagranicznych
6. Poziom życia	F. Promowanie zdrowego stylu życia
	G. Aktywność w inicjatywach na rzecz lokalnej społeczności

*Jedyna zmienna jakościowa.

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Dane tworzącą bazę do obliczeń stanowiły część informacji uzyskanych w ramach Grantu badawczego dotyczącego poziomu i jakości życia mieszkańców Polski w latach 2011-2013. Do zebrania ocen subiektywnych wykorzystano metodę CATI (Gotowska 2013). Bazowa liczba respondentów to 300 osób. Dobór próby odbył się metodą warstwowo-kwotową. Poziom życia mieszkańców wyznaczono metodą syntetycznego miernika poziomu życia w 3 wybranych województwach Polski (Gotowska i Jakubczak 2013). Do konstrukcji miernika wykorzystano wskaźniki obiektywne.

Badanie jakości życia zostało przeprowadzone w województwach: mazowieckim, kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim. Wybrane województwa reprezentują regiony o najwyższym, bliskim średniej oraz najniższym poziomie życia, który określono za pomocą syntetycznego miernika poziomu życia.

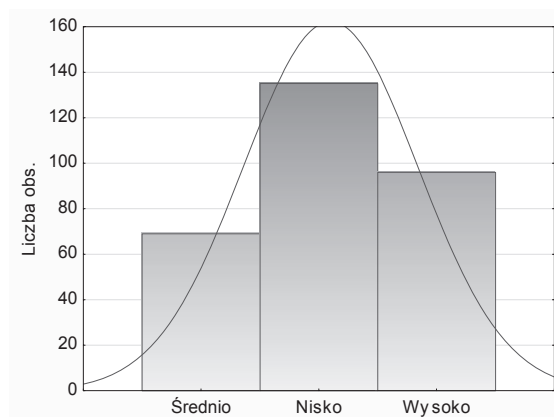
Mieszkańcy obszarów wiejskich stanowili 36,7% badanych mieszkańców wybranych regionów. Pozostali respondenci pochodzili z miast o różnej wielkości, liczących zarówno poniżej, jak i powyżej 100 tys. mieszkańców i występowali w podobnej proporcji.

Ocena jakości życia przez mieszkańców wsi w porównaniu z mieszkańcami miast w aspekcie zrównoważonego rozwoju

Na początku oceniono znajomość pojęcia zrównoważonego rozwoju. Zanotowano tu pięć rodzajów odpowiedzi, trzy stopniowały znajomość pojęcia od stopnia wysokiego, poprzez średni do niskiego. Pozostałe, czyli „brak zdania” oraz „odmowę odpowiedzi” potraktowano, jako niską znajomość zrównoważonego rozwoju. Wyniki zaprezentowane na wykresie 1, świadczą o dość niskim poziomie znajomości pojęcia zrównoważonego rozwoju wśród badanych.

Wykres 1

Histogram znajomości pojęcia zrównoważonego rozwoju

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Podział na grupy jak najbardziej jednorodny pod względem znajomości pojęcia przedstawiono na rysunku 1. Wskazują one, że najistotniejszym kryterium podziału był dochód. Potwierdza to również ranking predyktorów przedstawiony na wykresie 2.

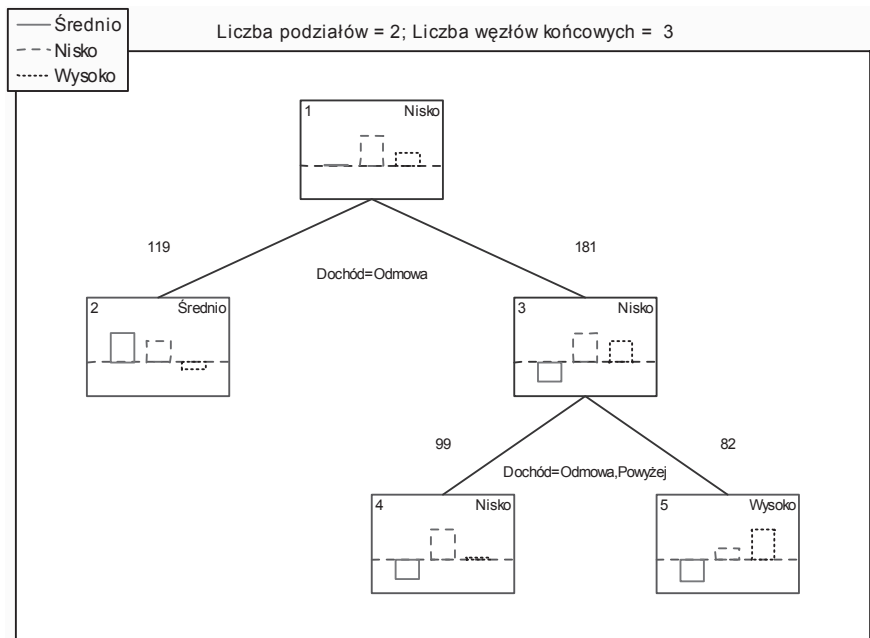
Miejsce zamieszkania znalazło się na piątym miejscu w rankingu ważności predyktorów i nie miało znaczenia dla przebiegu podziału (por. wykres 2).

Skala dochodów zaproponowana w badaniach pozwoliła wyróżnić dwie grupy respondentów. Pierwsza z nich obejmowała badanych, których dochód rozporządzalny nie odpowiadał wartości, szacowanego przez GUS w 2012 r., minimum socjalnego (Kurowski 2013). Ich dochody zawierały się w przedziale poniżej tej wartości, czyli w przybliżeniu 1000 zł miesięcznie na osobę. Drugą grupę stanowiły osoby, które posiadały dochody rozporządzalne powyżej tej wartości. Wyodrębniła się również trzecia grupa wśród respondentów, były to osoby odmawiające odpowiedzi na pytanie o wysokość dochodu.

Wyniki zaproponowane przez podział drzewa klasyfikacyjnego można zinterpretować tak, że osoby, które posiadają dochód na członka gospodarstwa domowego w wysokości powyżej minimum socjalnego wykazują się niską znajomością pojęcia zrównoważonego rozwoju. Respondenci, którzy odmówili odpowiedzi na temat wysokości dochodu oceniają

Rysunek 1

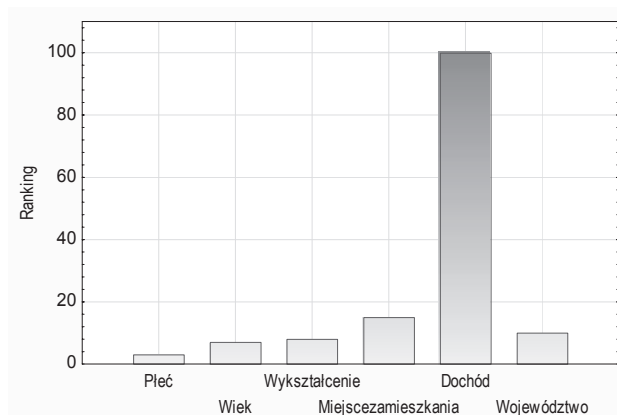
Drzewo klasyfikacyjne dla znajomości pojęcia zrównoważonego rozwoju

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wykres 2

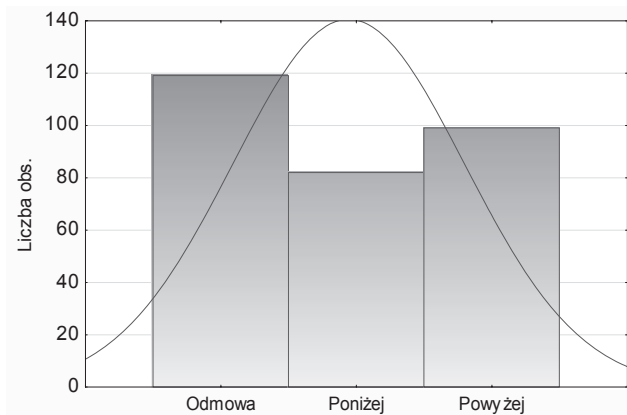
Ranking ważności predyktorów

Ranking w skali od 0 (niska ważność) do 100 (wysoka ważność)

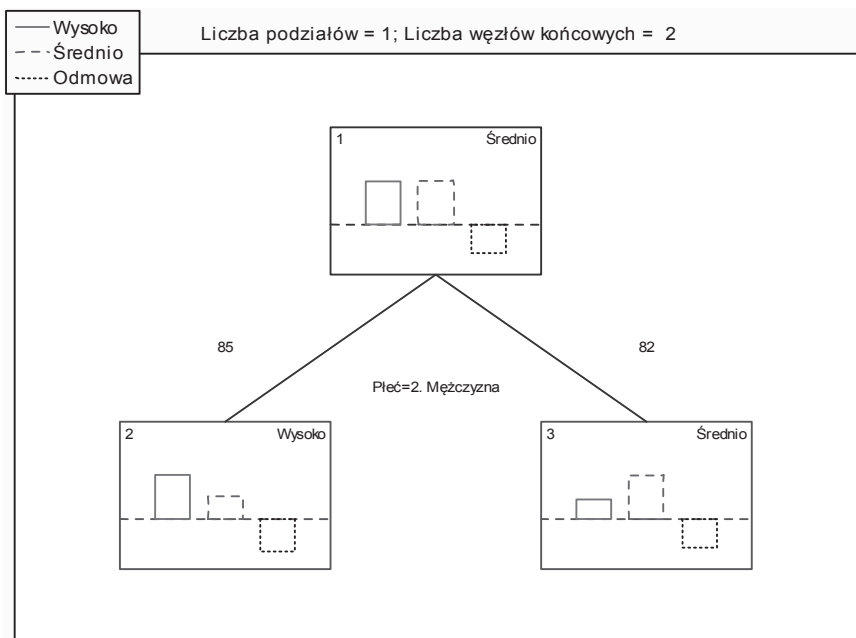
Źródło: jak w wykresie 1.

Wykres 3
Histogram zmiennej dochód

Źródło: jak w wykresie 1.

Rysunek 2
Drzewo klasyfikacyjne dla rezygnacji z jazdy samochodem na rzecz roweru lub spaceru

Źródło: jak w rysunku 1.

swój poziom wiedzy w tym zakresie na średni lub niski. Wysoki poziom wiedzy jest u osób, które osiągają dochód poniżej 1000 zł na członka gospodarstwa domowego (por. rysunek 1).

Podział przeprowadzony na rysunku 2 został przeprowadzony na podstawie cechy „płeć”. Głównie mężczyźni wyrażają opinię, że są w stanie zrezygnować z jazdy samochodem za rzecz bardziej odpowiedzialnych społecznie i ekologicznie sposobów przemieszczania się. Panie określają swoje zaangażowanie w tę formę aktywności o stopień niższy. Być może obie płci traktują jazdę samochodem jako różne kategorie, np. panowie częściej traktują jazdę samochodem jako dodatkową formę rozrywki, a panie – jako jedyny środek transportu, dlatego panom łatwiej jest z niego zrezygnować. W rankingu ważności predyktorów miejsce zamieszkania uzyskało ostatnie miejsce.

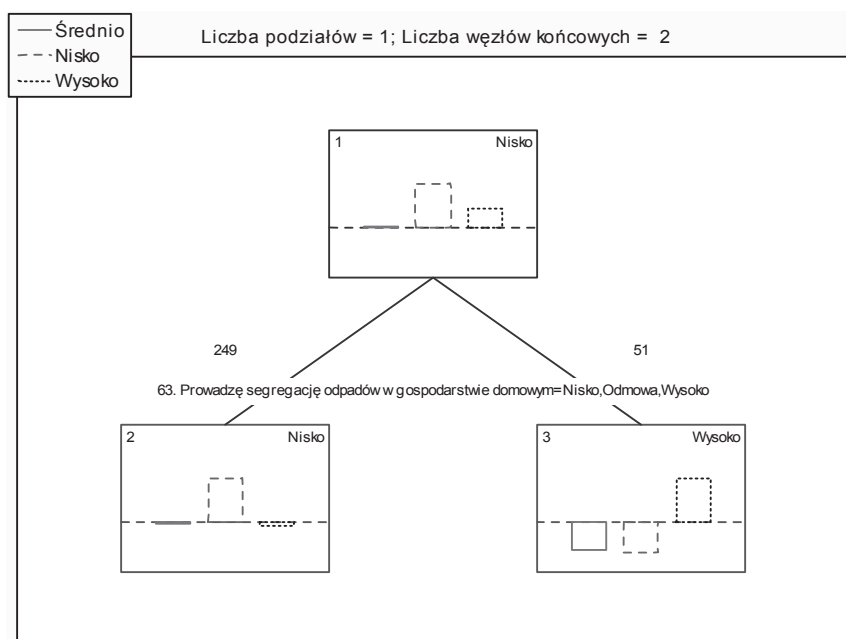
W pozostałych ocenianych aspektach aktywności ludności w obszarze zrównoważonego rozwoju nie wykazano istotnego zróżnicowania pod względem cech demograficznych ani poziomu, miejsca zamieszkania, czy poziomu życia.

Charakterystyka postaw społecznie odpowiedzialnych mieszkańców

W wyniku analizy w poprzednim rozdziale ustalono brak wpływu miejsca zamieszkania na prezentowanie zrównoważonych i odpowiedzialnych postaw. Interesujące jest

Rysunek 3

Drzewo klasyfikacyjne dla postaw mieszkańców i znajomości pojęcia zrównoważonego rozwoju

Źródło: jak w rysunku 1.

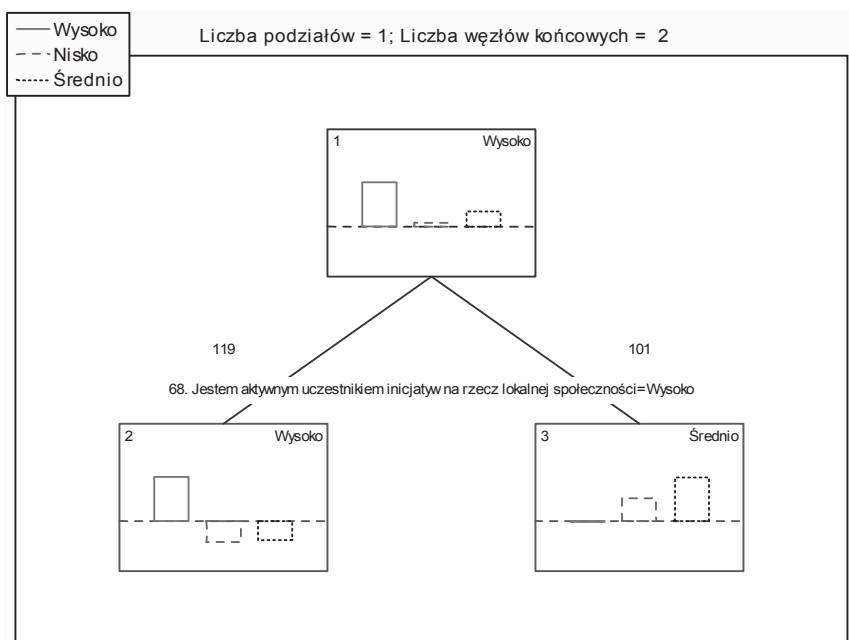
jednak, czy prezentowane postawy i wiedza w zakresie zrównoważonego rozwoju mają charakter kompleksowy. Dlatego przeanalizowano wzajemne zależności pomiędzy badanymi aspektami w obszarze zrównoważonego rozwoju, dodając do tego również aspekt miejsca zamieszkania. I tak np. osoby, które przyznają się do niesegregowania śmieci lub wręcz przeciwnie bardzo wysoko oceniają swoje zaangażowanie w segregację lub odmówiły odpowiedzi na ten temat przyznają się do niskiej wiedzy na temat zrównoważonego rozwoju. Osoby określające swój poziom zaangażowania w segregację odpadów komunalnych jako średni wykazują wysoką znajomość pojęcia zrównoważonego rozwoju (por. rysunek 3). Miejsce zamieszkania znalazło się podczas tej analizy na samym końcu ważności jako predyktor.

Respondenci, którzy w wysokim stopniu uczestniczą w inicjatywach na rzecz lokalnych społeczności również w wysokim stopniu oceniają swoje działania w wolontariacie wspierające osoby starsze lub chore dzieci. Pozostali ankietowani oceniają ten poziom jako średni (por. rysunek 4). Miejsce zamieszkania jako zmienna porządkująca nie miała tu żadnego znaczenia i znalazła się na przedostatnim miejscu w hierarchii ważności.

Osoby, które preferują zakup towarów regionalnych w stopniu wysokim lub niskim oraz jednocześnie wspierają osoby starsze i chore dzieci pracując w wolontariacie są bardziej skłonne rezygnować z jazdy samochodem na rzecz roweru lub spaceru. Postawy osób nisko wspierających ludzi starszych i chore dzieci są kontynuowane przez niższą

Rysunek 4

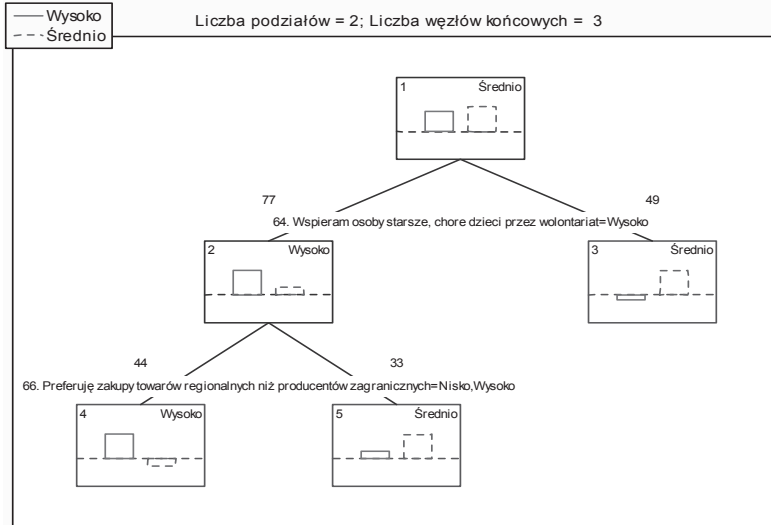
Drzewo klasyfikacyjne dla postaw mieszkańców i wspierania osób starszych, chorych dzieci przez wolontariat

Źródło: jak w rysunku 1.

Rysunek 5

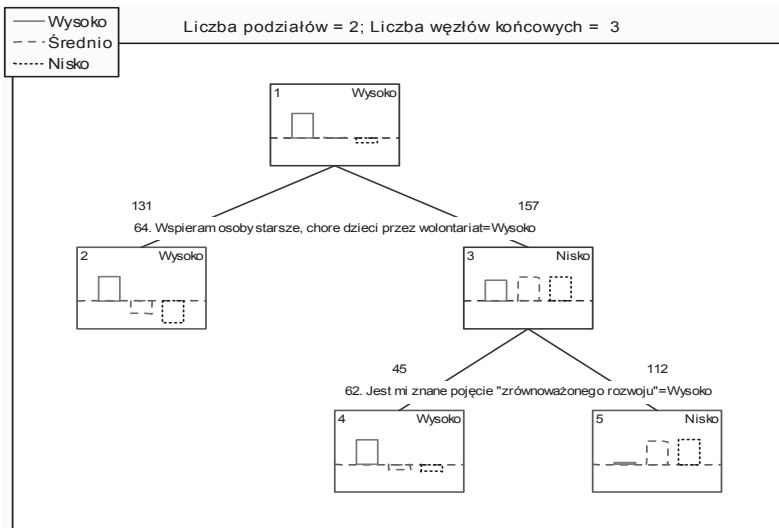
Drzewo klasyfikacyjne dla postaw mieszkańców i postawy rezygnacji z jazdy samochodem na rzecz roweru lub spaceru

Źródło: jak w rysunku 1.

Rysunek 6

Drzewo klasyfikacyjne dla postaw mieszkańców i deklarowanej aktywności w inicjatywach na rzecz lokalnej społeczności

Źródło: jak w rysunku 1.

skłonność do rezygnacji z samochodu i wybór bardziej zrównoważonej formy przemieszczania się.

Wysoka aktywność w inicjatywach na rzecz lokalnych społeczności jest domeną respondentów, którzy jednocześnie w wysokim stopniu wspierają osoby starsze i chore dzieci lub osoby mniej spełniające się w wolontariacie dla tych grup osób, ale bardzo dobrze oceniające swoją wiedzę o pojęciu zrównoważonego rozwoju. Osoby, które mają niski lub średni poziom wiedzy o zrównoważonym rozwoju oraz nisko lub średnio angażują się w wolontariat są mało aktywne w inicjatywach na rzecz społeczności lokalnej.

Podsumowanie

Próba podziału badanej zbiorowości w obszarze deklarowanych aktywności i wiedzy w zakresie zrównoważonego rozwoju pod względem cech demograficznych, miejsca zamieszkania oraz poziomu życia uniemożliwia potwierdzenie hipotezy badawczej, że mieszkańcy wsi znacznie różnią się od mieszkańców miast. Dochód wpłynął istotnie na jeden z badanych aspektów, którym była znajomość pojęcia zrównoważonego rozwoju, a płeć była istotnym czynnikiem w deklarowanej rezygnacji z samochodu na rzecz roweru. Zatem należy przyjąć, że mieszkańcy wsi na równi z mieszkańcami miast są zainteresowani lub nie wdrażaniem zasad społecznej odpowiedzialności. W prowadzonych badaniach brano pod uwagę deklaracje o wiedzy i aktywności w obszarze zrównoważonego rozwoju, co nie zawsze ma proste przełożenie na działania. Wyniki zobiektywowanych badań poziomu społecznej odpowiedzialności przeprowadzone w 2012 r. (Karaszewski i in. 2013) wskazują, że mieszkańcy miast oraz wsi różnią się pod tym względem dość istotnie. Pozostaje więc wyznaczyć kierunek dalszych badań, które pozwolą ustalić dlaczego na obszarach wiejskich występują większe rozbieżności w wiedzy, deklaracjach i postawach a działaniach na rzecz zrównoważonego rozwoju niż w miastach.

Analiza powiązań pomiędzy deklarowaną wiedzą i postawami, które można nazwać odpowiedzialnymi społecznie wykazała, że są one istotne pomiędzy niektórymi z nich. Na przykład osoby, które są prospołeczne w jednej formie aktywności są aktywne w dwóch lub większej liczbie form zrównoważonego działania. Postawy antyspołeczne również są ze sobą powiązane w pary lub nawet trójki. Również w przypadku tej części analizy, nie wykazano wpływu miejsca zamieszkania na uzyskane podziały.

Bibliografia

- Allardt E. (1993), *Having, loving, being. An alternative to the Swedish model of welfare research*, (w:) Nussbaum M., Sen A., *The quality of life*, Oxford, Clarendon press, Oxford.
- Berbeka J. (2006), *Poziom życia ludności a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Bywalec C., Rudnicki L. (2002), *Konsumpcja*, PWE, Warszawa.
- Gotowska M. (2013 w recenzji), *Współczesne badania poziomu i jakości życia ludzi w Polsce*, Wydawnictwo UTP, Bydgoszcz.
- Gotowska M., Jakubczak A., (2013), *Analysis of selected Groups of indicators to assess the standard of living of the Polish population*, Polskie Stowarzyszenie Zarządzania Wiedzą, Seria: Studia i Materiały, Bydgoszcz – w druku.

- Jaros B. (2012), *The importance of consumption in a sustainable quality of life*, Conference Proceedings: *Quality of Life and Sustainable Development*, Wrocław University of Economics, Wrocław.
- Jakubczak A., Karaszewski R., Hoppe G., Gotowska G., Dudziński P. (w redakcji 2013), *The importance of measuring CnSR for the implementation of CSR into business strategy*.
- Kurowski P. (2013), *Informacja o wysokości minimum socjalnego w grudniu 2012 r.* Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Ocena warunków i jakości życia mieszkańców województwa pomorskiego i ich postrzeganie przyszłości* (2011), Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Rakowska J., Wojewódzka-Wiewiórska A. (2010), *Zróżnicowanie obszarowe obszarów wiejskich w Polsce – stan i perspektywy rozwoju w kontekście powiązań funkcjonalnych*, Ekspertyza wykonana na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Rogala P. (2009), *Zaprojektowanie i przetestowanie systemu mierzenia jakości życia w gminach*, ZMP, Jelenia Góra-Poznań.

Determinants of Quality of Life in the Aspect of Sustainable Development

Summary

The purpose of the article was to identify and determine the validity of the factors affecting the subjectively assessed level of knowledge and attitudes of selected aspects of sustainable development among residents of selected Polish regions. Quantitative and qualitative analysis methods have been used to acquire data and analysis thereof in the paper; among others, the synthetic measure of standard of living and a method of classification trees. An analysis of variables that affect the knowledge and approaches to sustainable development has been conducted. Self-assessment of knowledge and attitudes of social responsibility is one of the elements that provide the quality of life. As independent variables there have been selected, among others, the standard of living and place of residence. Based on the results it can be concluded that pro-social attitudes, which are fostering sustainable development, too, are linked together. Population in rural areas compared with residents of towns of different sizes do not differ significantly in terms of knowledge and attitudes presented in the aspect of sustainable development. The standard of living also proved to be not a significant variable.

Key words: standard of living, quality of life, rural areas, sustainable development, classification tree method.

JEL codes: K20

Детерминанты, дифференцирующие знания и позиции в отношении устойчивого развития, и качество и уровень жизни

Резюме

Целью статьи было выявление и определение значения факторов, влияющих на субъективно оцениваемый уровень знаний и на позиции в отношении избранных аспектов устой-

чивого развития среди жителей избранных воеводств Польши. В работе для поиска и анализа данных использовали методы количественного и качественного анализа, в частности, синтетический измеритель уровня жизни и метод классификационных деревьев. Провели анализ переменных, влияющих на знания и позиции в отношении устойчивого развития. Самооценка уровня знаний и социально ответственных позиций – один из элементов, свидетельствующих о качестве жизни. В качестве независимых переменных выбрали, в частности, уровень жизни и местожительство. На основе результатов можно констатировать, что социально ответственные позиции, способствующие устойчивому развитию, объединяются друг с другом. Население в сельской местности по сравнению с жителями городов разной величины не отличается существенно с точки зрения знаний и представляемых позиций в аспекте устойчивого развития. Уровень жизни тоже оказался несущественной переменной.

Ключевые слова: уровень жизни, качество жизни, сельские территории, устойчивое развитие, деревья классификации.

Коды JEL: Q01

© All rights reserved

Marta Kusterka-Jefmańska
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

SUBIEKTYWNA JAKOŚĆ ŻYCIA W OCENIE MIESZKAŃCÓW SAKSOŃSKO-POLSKIEGO OBSZARU PRZYGRANICZNEGO

Streszczenie

Głównym celem rozważań jest identyfikacja najważniejszych, w opinii mieszkańców saksońsko-polskiego obszaru przygranicznego¹, dziedzin i aspektów jakości życia oraz wskazanie tych spośród nich, których stan/realizację mieszkańcy oceniają najniżej. Artykuł ma charakter koncepcyjno-badawczy. W opracowaniu przedstawiono konstrukcję narzędzia pomiarowego wraz z oceną jego rzetelności. W analizie wyników zastosowano metodę IPA (*Importance-Performance Analysis*). Zaprezentowane wyniki badań mogą stanowić punkt wyjścia dla określenia celów rozwoju w skali lokalnej oraz regionu, przyczyniając się tym samym do poprawy jakości życia jego mieszkańców. Mogą również stanowić inspirację prowadzenia tego typu badań w innych jednostkach lokalnych (gminach, powiatach) położonych na obszarach przygranicznych.

Słowa kluczowe: subiektywna jakość życia, zrównoważony rozwój.

Kody JEL: Q01

Wstęp

Zgodnie z założeniami koncepcji zrównoważonego rozwoju, trwała poprawa jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń powinna być osiągnięta zgodnie z zasadą sprawiedliwości międzygeneracyjnej i przy zachowaniu równowagi w gospodarowaniu kapitałem społecznym, ekonomicznym oraz naturalnym. Praktyczna realizacja zasad koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz dążenie do osiągnięcia jej celu nadrzędnego – wysokiej jakości życia – nabiera szczególnego znaczenia w lokalnych układach terytorialnych. Jakość życia jednostki jest bowiem silnie uwarunkowana przez aspekty lokalne, czyli takie, które mają miejsce w naszym najbliższym otoczeniu – mieście, gminie, powiecie. Na władzach lokalnych spoczywa zatem ogromna odpowiedzialność właściwego zaangażowania i wykorzystania wszystkich sił tkwiących w lokalnych systemach – kapitału społecznego, a także potencjału środowiskowego i gospodarczego. Samorządy lokalne coraz częściej chcą usprawnić i zoptymalizować procesy podejmowania decyzji i realizacji zadań, a także mieć realny wpływ na poprawę jakości życia swoich mieszkańców podejmując wysiłek mierzenia tej jakości – zarówno w jej wymiarze obiektywnym, jak i subiektywnym. Tego typu kompleksowe badanie jakości życia przeprowadzone zostało na terenie dwóch

¹ Sformułowanie saksońsko-polski obszar przygraniczny przyjęto dla określenia obszaru dwóch powiatów – powiatu zgorzeleckiego po polskiej stronie granicy oraz powiatu Görlitz po niemieckiej stronie granicy. Społeczności lokalne tych powiatów (mieszkańcy, władze lokalne, instytucje, organizacje pozarządowe oraz przedstawiciele biznesu) są beneficjentami projektu pt. *Jakość życia w obszarze przygranicznym – wzmocnienie ponadgranicznych przepływów dla wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego* finansowanego z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach programu współpracy transgranicznej Polska-Saksonia 2007-2013.

powiatów saksońsko-polskiego obszaru przygranicznego. Tereny przygraniczne z racji swojego położenia są specyficznym obszarem badań jakości życia, zwłaszcza w kontekście przepływów transgranicznych, które mają swoje źródło m.in. w obserwowanych i odczuwanych przez mieszkańców po obu stronach granicy różnicach w poziomie i jakości życia. Ukazanie specyfiki badań na tym obszarze, tj. analiza wpływu przygranicznego położenia na zadowolenie z życia mieszkańców było jednym z celów projektu pt. *Jakość życia w obszarze przygranicznym – wzmocnienie ponadgranicznych przepływów dla wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego* finansowanego z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Wyniki prowadzonych badań mają wyraźny charakter użytkowy i zgodnie z założeniami projektu mogą być wykorzystane w procesie określania priorytetów rozwoju lokalnego i regionalnego zarówno na etapie formułowania, jak i aktualizowania strategii rozwoju, polityk i programów sektorowych np. w dziedzinie ochrony środowiska, edukacji czy transportu publicznego. Informacje płynące z przeprowadzonych badań mogą także stanowić podstawę podejmowania wspólnych przedsięwzięć i inicjatyw, których realizacja przyczyni się do poprawy lub zniwelowania różnic w poziomie i jakości życia na obszarze przygranicznym. Wypracowana na etapie realizacji projektu metoda badań może być inspiracją do prowadzenia badań subiektywnej jakości życia mieszkańców innych jednostek lokalnych położonych na obszarach przygranicznych.

Obiektywizacja i subiektywizacja ocen jakości życia

Jakość życia, jako kategoria złożona, wieloaspektowa stanowi przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych. Początkowo rozważania nad jakością życia były domeną filozofii, socjologii oraz psychologii. Z biegiem czasu kategoria ta stała się przedmiotem zainteresowania i badań również wśród ekonomistów oraz teoretyków i praktyków zarządzania. Samo pojęcie jakości życia oraz próby jej kwantyfikacji są odmienne w zależności od metod badawczych i narzędzi pomiaru właściwych dla danej dyscypliny (przeglądu definicji jakości życia w naukach społecznych dokonali m.in. Wnuk i in. 2013). Podobieństwa lub różnice w podejściu do interpretacji oraz oceny jakości życia mogą także wynikać z systemu wartości, który stanowi podstawę oceny. Przyjmując antropocentryzm za płaszczyznę etyczną jakości życia, uznajemy podmiotowość etyczną każdego człowieka niezależnie od perspektywy czasu i miejsca. W podejściu tym jakość życia odnosi się zatem do obecnych i przyszłych pokoleń niezależnie od cechujących je zmiennych demograficznych (miejsca zamieszkania, płci, wieku i in.) i stanowi wyraz jednej z podstawowych zasad zrównoważonego rozwoju – zasady sprawiedliwości międzygeneracyjnej (Borys 2004).

W definicji F. Piontka zrównoważony rozwój oznacza trwałą poprawę jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń osiąganą przez kształtowanie właściwych proporcji w gospodarowaniu trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, społecznym oraz naturalnym (Piontek 2000). Jakość życia stanowi zatem istotę koncepcji zrównoważonego rozwoju, a jej trwała poprawa cel nadrzędny wszelkich podejmowanych przez człowieka działań, w tym również działań realizowanych przez wspólnotę samorządową na rzecz rozwoju danej społeczności lokalnej.

Jakość życia jako cel nadrzędny koncepcji zrównoważonego rozwoju, za T. Borysem rozumiana jest jako zrównoważone docenianie i dostrzeganie całego bogactwa globalnej jakości i współlistnienia w życiu człowieka dobrobytu (cech jakości typu „mieć”) oraz dobrostanu (cech jakości typu „być”) (Borys 2005). Z kategorią jakości życia związane są pojęcia pochodne o charakterze oceniającym, tj. obiektywna i subiektywna jakość ży-

cia czy też, jak podkreśla T. Borys, obiektywizacja i subiektywizacja ocen jakości życia (Borys 2002).

Jakość życia w ujęciu obiektywnym jest cechą otoczenia społecznego, autonomiczną od jej postrzegania i wartościowania przez ludzi (Rutkowski 1988). Obiektywną jakość życia zamiennie określa się jako warunki życia, na które poza sferą materialną składają się również: środowisko społeczne, środowisko naturalne, zdrowie czy bezpieczeństwo. Poprawa tych warunków nie musi jednak przekładać się bezpośrednio na zwiększenie poziomu zadowolenia. Poziom zadowolenia (satysfakcji) z życia określany jest jako subiektywna jakość życia i relacje tej kategorii do jakości obiektywnej nie są jednoznacznie określone. Subiektywne poczucie zadowolenia z obiektywnych warunków życia zależy bowiem również od kompleksowości jakości życia, tzw. względnego poczucia pokrzywdzenia oraz systemu wartości (Borys 2002). Jakość życia w ujęciu subiektywnym jest zatem wyznaczana przez zadowolenie, które ludzie czerpią z własnego życia i jego warunków (Rutkowski 1988). Subiektywny wymiar jakości życia jest zatem sprawą indywidualną, zależną od postrzegania, które jest niepowtarzalne dla każdego człowieka (Skrzypek 2001).

Podział na obiektywną i subiektywną jakość życia jest jedną z sześciu proponowanych przez T. Borysa typologii, które dokonują uporządkowania dużej liczby definicji tak trudnego do jednoznacznego określenia, wielowymiarowego i przede wszystkim interdyscyplinarnego pojęcia jakim jest jakość życia (Borys 2008). Trudna do zdefiniowania kategoria jakości życia wydaje się być jeszcze trudniejsza do zmierzenia. Pomiaru jakości życia należy bowiem dokonywać na podstawie wskaźników obiektywnych (obiektywna jakość życia lub warunki życia), jak i wskaźników subiektywnych, pochodzących z badań opinii mieszkańców. Należy przy tym zaznaczyć, iż mimo trudności w interpretacji wyników tylko analiza obu wymiarów pozwoli na pełne ujęcie omawianego problemu. W praktyce zarządzania rozwojem lokalnym oba zbiory powinny być traktowane jako komplementarne, ponieważ żaden z nich nie jest wystarczająco trafny i rzetelny, aby samodzielnie w sposób wyczerpujący kwantyfikować jakość życia. Dzięki wzajemnemu uzupełnianiu się i korygowaniu pewnych informacji płynących z obu analiz wskaźnikowych, władze oraz wspólnota samorządowa uzyskają wiarygodną informację nt. finalnych efektów zarządzania daną jednostką oraz osiągniętego w trzech wymiarach: społecznym, gospodarczym i środowiskowym, poziomu rozwoju.

Koncepcja metody badania subiektywnej jakości życia w saksońsko-polskim obszarze przygranicznym

Ocena jakości życia mieszkańców saksońsko-polskiego obszaru przygranicznego dotyczy jej obu wymiarów – subiektywnego (opartego na badaniach ankietowych zadowolenia mieszkańców z życia i jego poszczególnych aspektów) oraz obiektywnego (odnoszącego się do warunków życia mierzonych w oparciu o obiektywne i porównywalne wskaźniki). Głównym celem, zrealizowanych w ramach projektu, badań ankietowych jest zestawienie i porównanie opinii mieszkańców saksońsko-polskiego obszaru przygranicznego na temat subiektywnej jakości życia. Cechą, która odróżnia to badanie od innych tego typu badań prowadzonych na poziomie lokalnym i regionalnym jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie o wpływ przygranicznego położenia na jakość życia mieszkańców tych obszarów. Zgodnie z zamierzeniem autorów badań ich wyniki powinny:

- ujawniać różnice i/lub podobieństwa w subiektywnej ocenie jakości życia mieszkańców obszaru przygranicznego po stronie polskiej i niemieckiej,

- uwzględniać specyfikę przygranicznego położenia tych regionów,
- mieć wymiar praktyczny, tzn. mogą być wykorzystane przez samorządy lokalne i regionalne np. na etapie planowania rozwoju danej jednostki (m.in. poprzez uwzględnienie opinii mieszkańców w procesie opracowywania lub aktualizacji strategii rozwoju). Dzięki zdefiniowaniu problemów, a także identyfikacji i hierarchizacji potrzeb mieszkańców obszaru przygranicznego samorządy lokalne i regionalne mogą także lepiej wypełniać swoją ustawową misję, tzn. zaspokajać potrzeby zbiorowe mieszkańców dostosowując wachlarz świadczonych usług publicznych do potrzeb i oczekiwań społeczności lokalnych.

Badanie subiektywnej jakości życia w obszarze przygranicznym zrealizowane zostało metodą PAPI (*Paper and Pencil Interview*) wśród mieszkańców powiatu zgorzeleckiego oraz powiatu Görlitz. Wywiad bezpośredni jest jedną z częściej stosowanych technik zbierania danych i realizowany jest przez ankierów z wykorzystaniem papierowej wersji kwestionariusza ankiety. Niewątpliwą zaletą tej techniki realizacji badania jest bezpośrednia interakcja między badaczem a respondentem, która pozytywnie wpływa na wskaźnik realizacji próby, pozwala na skrócenie czasu wypełniania ankiety oraz przeprowadzenie wywiadu w różnych warunkach, dostosowując się tym samym do wymagań respondenta. Ponadto wypełnianie kwestionariusza przez odpowiednio do tego przygotowanego ankiera stanowi gwarancję poprawnego stosowania reguł przejść pomiędzy pytaniami.

Zgodnie z przyjętą metodyką, ocenę jakości subiektywnej wyrażono w dwóch powiązanych ze sobą ujęciach (*Raport z badań ... 2013*):

- syntetycznym, wyrażającym ogólne (wynikowe) oceny jakości życia w aspekcie statycznym (ocena aktualnego poziomu zadowolenia ze swojego życia na skali 6-stopniowej od „bardzo niezadowolony” do „bardzo zadowolony”) i dynamicznym (konstatacja czy jakość życia w okolicy miejsca zamieszkania respondenta poprawia się, nie zmienia się czy pogarsza się);
- analitycznym, ukazującym bardziej dokładny obraz uzasadniający oceny wynikowe jakości życia; ujęcie to przyjęto jako dominujące w przeprowadzonych badaniach ankietowych, a zwłaszcza w części III kwestionariusza ankiety – zostanie ono dalej dokładniej wyjaśnione i uzasadnione.

Kwestionariusz ankiety, wykorzystany w omawianym badaniu, został podzielony na trzy zasadnicze części. Pierwszą z nich stanowi metryczka. W części drugiej zawarto pytania podejmujące zagadnienie wpływu przygranicznego położenia miejscowości na jakość życia jej mieszkańców. W ostatniej – trzeciej – części kwestionariusza znalazły się pytania odnoszące się do ogólnego poziomu zadowolenia, oceny wybranych dziedzin jakości życia oraz pytania podejmujące problematykę relacji społecznych oraz partycypacji w życiu lokalnej społeczności.

Określenie pytań w ramach drugiej części kwestionariusza ankiety było jednym z największych wyzwań realizowanego projektu. Brakuje bowiem praktycznych przykładów badań jakości życia w obszarze przygranicznym. Ostatecznie przyjęto, iż pytania z tej części kwestionariusza powinny podnosić następujące kwestie:

- wpływ bliskości granicy na jakość życia oraz ocena tego wpływu,
- częstotliwość oraz cel przekraczania granicy,
- poczucie tożsamość mieszkańców obszaru przygranicznego,
- przyszłe zamierzenia co do zmiany miejsca zamieszkania.

Pytania z zakresu wpływu bliskości granicy na jakość życia miały głównie charakter pytań otwartych oraz pytań wielokrotnego wyboru.

Określając zestaw pytań w ramach trzeciej części kwestionariusza konieczne było określenie zakresu/pojemności badanej kategorii, tzn. wskazanie tych obszarów (dziedzin) oraz aspektów szczegółowych, które składają się na subiektywną jakość życia i powinny podlegać badaniu. W literaturze przedmiotu stosowane są mniej lub bardziej rozbudowane podejścia co do zakresu przedmiotowego pojęcia jakości życia. W ramach omawianego projektu przyjęto założenie o wysokiej zgodności obu zbiorów wskaźników – subiektywnych i obiektywnych. Uznano bowiem, że w miarę możliwości wskaźniki subiektywne powinny odnosić się do tych samych dziedzin jakości życia, które wyodrębniono na potrzeby zbioru wskaźników obiektywnych. Wybór tych dziedzin podyktowany był m.in. dostępnością danych statystycznych i obejmuje główne obszary aktywności samorządów. Ostatecznie przyjęto w wyniku uzgodnień zespołu ekspertów, że przedmiotem badań subiektywnej jakości życia będą następujące obszary (dziedziny) jakości życia:

- opieka zdrowotna,
- edukacja,
- bezpieczeństwo publiczne i socjalne,
- oferta kulturalno-sportowa,
- sytuacja materialna i zawodowa,
- miejsce zamieszkania, w tym dostęp do usług, stan środowiska przyrodniczego, oraz dostępność komunikacyjna.

W każdej z wyodrębnionych w badaniu dziedzin jakości życia zawarto:

- pytania ogólne kwantyfikujące jakość życia w odniesieniu do wybranej dziedziny,
- pytania szczegółowe oceniające łącznie 43 aspekty określone w ramach dziedziny (por. tabela 1).

Ponadto w trzeciej części kwestionariusza znalazły się również pytania dotyczące:

- ogólnego poziomu zadowolenia z życia,
- subiektywnego postrzegania jakości życia „sąsiadów” zamieszkujących po drugiej stronie granicy,
- oceny tendencji zmian subiektywnej jakości życia w czasie,
- postaw obywatelskich i zaangażowania mieszkańców w sprawy społeczności lokalnej oraz relacji społecznych.

Dla pytań ogólnych kwantyfikujących jakość życia w ramach wyodrębnionej dziedziny przewidziano sześciostopniową skalę pomiaru (począwszy od kategorii „bardzo niezadowolony” do „bardzo zadowolony”. W pytaniach szczegółowych zastosowano podejście znane m.in. z badań marketingowych, w tym badań satysfakcji klienta obejmujące ocenę ważności oraz ocenę stanu każdego z aspektów wyodrębnionych w ramach dziedzin jakości życia. Tego typu podejście umożliwia m.in. wskazanie tych obszarów, które dla respondentów są najważniejsze i jednocześnie najniżej przez nich oceniane. Obie oceny dokonywane są na pięciostopniowej porządkowej skali pomiaru. W przypadku oceny ważności skala ta obejmuje kategorie od „mało ważne” lub „nieważne” do „bardzo ważne”. Ocena stanu dokonywana może być z wykorzystaniem kategorii od „bardzo źle” do „bardzo dobrze”. W pozostałych pytaniach trzeciej części kwestionariusza zastosowano możliwość wyboru jednej lub kilku z proponowanych odpowiedzi lub ocenę realizacji danego aspektu na sześciostopniowej skali pomiaru począwszy od ocen „bardzo negatywnie” lub „zdecydowanie źle” a skończywszy na „bardzo pozytywnie” lub „zdecydowanie dobrze”.

Dla 43 aspektów subiektywnej jakości życia (pozycji skali), zestawionych w tabeli 1, przeprowadzono ocenę rzetelności skali oraz poszczególnych podskal (6 wyodrębnionych dziedzin jakości życia) z wykorzystaniem statystyki Alfa Cronbacha. Moc dyskryminacyjną poszczególnych pozycji skali (aspektów jakości życia) zbadano na podstawie współczynników korelacji poszczególnych pozycji z wynikiem ogólnym dla całej skali (przy wyeliminowaniu danej pozycji z tej skali).

Tabela 1

Dziedziny i aspekty szczegółowe subiektywnej jakości życia

SUBIEKTYWNA JAKOŚĆ ŻYCIA		
DZIEDZINY/ OBSZARY	ASPEKTY	
	Lp.	Wyszczególnienie
I. Opieka zdrowotna	1.	Dostęp do lekarzy podstawowej opieki (liczba placówek, godziny urzędowania, czas oczekiwania na wizytę, jakość świadczonych usług).
	2.	Dostęp do lekarzy specjalistów (liczba placówek, godziny urzędowania, czas oczekiwania na wizytę, jakość świadczonych usług).
	3.	Funkcjonowanie pogotowia ratunkowego.
	4.	Dostęp do aptek (liczba placówek, godziny otwarcia i ceny).
II. Edukacja	5.	Dostęp i jakości funkcjonowania żłobków i przedszkoli.
	6.	Dostęp i jakości funkcjonowania szkół podstawowych.
	7.	Dostęp i jakości funkcjonowania gimnazjów.
	8.	Dostęp i jakości funkcjonowania szkół ponadgimnazjalnych zawodowych.
	9.	Dostęp i jakości funkcjonowania szkół ponadgimnazjalnych ogólnokształcących.
	10.	Dostęp i jakości funkcjonowania szkół wyższych.
	11.	Przystosowanie szkół dla potrzeb osób niepełnosprawnych.
	12.	Możliwości i warunki podnoszenia wykształcenia lub zmiany kwalifikacji przez osoby dorosłe.
III. Bezpieczeństwo publiczne i socjalne	13.	Bezpieczeństwo osobiste (w nocy i w dzień).
	14.	Bezpieczeństwo w ruchu drogowym.
	15.	Przygotowanie gminy na sytuacje kryzysowe (powódzie, susze itp.).
	16.	Bezpieczeństwo majątku (mieszkanie, samochód).
	17.	Opieka nad osobami wymagających opieki (starszymi, przewlekle chorymi).
	18.	Pomoc dla osób i rodzin patologicznych.
IV. Oferta kulturalno- sportowa	19.	Stopień solidarności dla ludzi będących w trudnej sytuacji życiowej (np. długotrwale bezrobotni, bezdomni).
	20.	Możliwość uczestniczenia w imprezach sportowych.
	21.	Możliwość uczestniczenia w imprezach kulturalnych.
	22.	Dostępność do nieodpłatnej infrastruktury sportowej i kulturalnej.
V. Sytuacja materialna i zawodowa	23.	Osobista sytuacji finansowa (dochody, oszczędności).
	24.	Aktualnie wykonywana praca (jej atrakcyjność, warunki i atmosfera pracy).
	25.	Bezpieczeństwo zatrudnienia (tymczasowość, tzw. umowy śmieciowe).
	26.	Szanse znalezienia nowej atrakcyjnej pracy.
	27.	Zachowania właściwych proporcji pomiędzy czasem pracy a czasem wolnym.
	28.	Warunki mieszkaniowe (wielkość, położenie, stan techniczny i wyposażenie mieszkania).

SUBIEKTYWNA JAKOŚĆ ŻYCIA

DZIEDZINY/ OBSZARY	ASPEKTY	
	Lp.	Wyszczególnienie
VI. Miejsce zamieszkania, w tym dostęp do usług, ocena stanu środowiska, dostępność komunikacyjna	29.	Dostęp do infrastruktury technicznej (wodociągi, kanalizacja, gaz).
	30.	Dostęp do usług komercyjnych typu restauracje, naprawy, usługi pocztowe itd. (liczba placówek, godziny otwarcia, ceny).
	31.	Dostęp do niezbędnych produktów typu artykuły spożywcze, odzież itd. (liczba placówek, godziny otwarcia, ceny).
	32.	Dostęp do Internetu i telefonii komórkowej.
	33.	Dostęp i stan terenów zieleni (np. parków, skwerów i lasów).
	34.	Wizerunek miejsca zamieszkania (czystość i estetyka miejsc publicznych).
	35.	Jakość wody pitnej.
	36.	Gospodarka odpadami (odbiór śmieci z gospodarstw domowych, dostępność pojemników na odpady w miejscach publicznych, możliwości segregacji odpadów).
	37.	Jakość powietrza.
	38.	Stan klimatu akustycznego (niskie zagrożenie hałasem).
	39.	Możliwość poruszania się rowerem, w tym trasy rowerowe.
	40.	Możliwość poruszania się po okolicy własnym samochodem lub motocyklem (korki, stan dróg, dostępność miejsc parkingowych).
	41.	Możliwość poruszania się po okolicy publicznymi środkami komunikacji (autobusem, pociągiem itp.)
	42.	Połączenia komunikacyjne z najbliższym centrum miejskim.
	43.	Połączenia komunikacyjne transgraniczne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwestionariusza ankiety wykorzystanego w projekcie pt. *Jakość życia w obszarze przygranicznym – wzmocnienie ponadgranicznych przepływów dla wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego* finansowanego z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Wartość statystyki Alfa Cronbacha wyniosła 0,874, co świadczy o wysokiej rzetelności zaproponowanej skali pomiaru. Wartości statystyki dla poszczególnych podskal (dziedzin jakości życia) wyniosły odpowiednio: zdrowie – 0,658, wykształcenie – 0,856, bezpieczeństwo – 0,668, kultura – 0,725, sytuacja materialna – 0,804, miejsce zamieszkania – 0,763. Należy jednak zaznaczyć, że niektóre pozycje charakteryzują się niskim poziomem korelacji z proponowaną skalą. Dotyczy to zwłaszcza aspektów odnoszących się do stanu środowiska naturalnego, tj. jakości wody pitnej, jakości powietrza oraz gospodarki odpadami. Wyeliminowanie tych pozycji nie wpływa jednak w żaden sposób na wzrost rzetelności pomiaru, dlatego zdecydowano w dalszej części artykułu poddać analizie wszystkie z proponowanych pozycji skali nie tracąc w ten sposób istotnych informacji na temat subiektywnej jakości życia w saksońsko-polskim obszarze przygranicznym.

Kluczowe wyniki badania subiektywnej jakości życia w saksońsko-polskim obszarze przygranicznym

Badanie subiektywnej jakości życia mieszkańców powiatu zgorzeleckiego oraz powiatu Görlitz było realizowane w okresie od listopada 2012 r. do lutego 2013 r. W trakcie badania przeprowadzone zostały 873 wywiady. Błąd pomiaru nie przekroczył 5%. Dobór próby do badania miał charakter celowy. Przy jej określeniu zachowana została struktura dorosłych mieszkańców powiatów ze względu na wybrane zmienne. Za kryterium doboru respondentów do próby uznano płeć, wiek oraz miejsce zamieszkania (miasto, wieś).

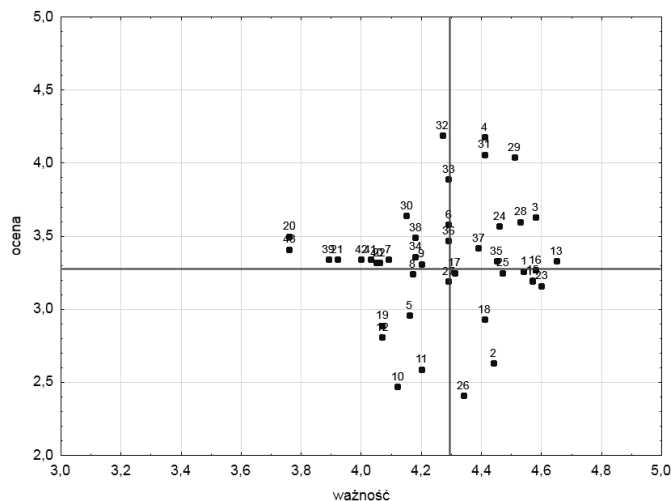
Zdaniem ankietowanych, bez względu na miejsce ich zamieszkania, wśród najważniejszych dziedzin jakości życia wymienić należy przede wszystkim poczucie bezpieczeństwa zarówno w odniesieniu do osób, posiadanego majątku, jak i w ruchu drogowym. Stosunkowo wysokie oceny ważności respondenci zamieszkujący obszar przygraniczny przyznali także dostępowi do infrastruktury technicznej (wodociągi, kanalizacja itd.). Po obu stronach granicy zauważyć można jednak różnice w ocenie ważności poszczególnych dziedzin i aspektów jakości życia. Ponadto respondenci z powiatu Görlitz przyznawali niższe niż ich sąsiedzi po drugiej stronie granicy oceny ważności - średnia z przyznanych ocen w żadnym przypadku nie osiągnęła wartości 4, której odpowiada kategoria „bardzo ważne”. Dla ankietowanych Polaków najważniejsze aspekty jakości życia wiążą się przede wszystkim z ich aktualną sytuacją materialną i zawodową, w tym przede wszystkim finansami, bezpieczeństwem zatrudnienia, a także warunkami mieszkaniowymi. Według respondentów po niemieckiej stronie granicy, najważniejsze są czynniki związane ze środowiskiem przyrodniczym, tj. jakością wody pitnej, jakością powietrza, dostępem do terenów zieleni oraz gospodarką odpadami. Najmniejszą wagę ankietowani Polacy przywiązują do oferty kulturalno-sportowej w miejscu swojego zamieszkania, z kolei respondenci z Niemiec najniższą wagę przyznali edukacji.

Z przeprowadzonych badań jednoznacznie wynika, że respondenci po niemieckiej stronie granicy cechują się zdecydowanie wyższym niż ich sąsiedzi po stronie polskiej poziomem ogólnego zadowolenia z całości życia, jak i jego poszczególnych aspektów. Najwyższy odsetek osób „zadowolonych” i „bardzo zadowolonych” po niemieckiej stronie granicy odnotowano dla całości życia (82,8%) oraz poziomu zdobytego wykształcenia (83,3%) i miejsca zamieszkania (77,7%). Wśród ankietowanych Polaków „zadowolony” lub „bardzo zadowolony” z całości życia jest tylko co drugi ankietowany. Respondenci z terenu powiatu zgorzeleckiego są także zadowoleni z poziomu swojego wykształcenia (49% „zadowolonych” i „bardzo zadowolonych”), stanu zdrowia (45,3%) oraz miejsca zamieszkania (45,2%). Najbardziej narzekamy na swoją sytuację materialną i zawodową oraz ofertę kulturalno-sportową w okolicy miejsca zamieszkania, podczas gdy $\frac{1}{3}$ respondentów z Niemiec to osoby raczej niezadowolone, niezadowolone lub bardzo niezadowolone z poziomu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania.

W analizie aspektów 43 szczegółowych zastosowano metodę IPA (*Importance-Performance Analysis*), która została zaproponowana na gruncie badań marketingowych i doczekała się licznych zastosowań oraz modyfikacji. Jej wykorzystanie w badaniach subiektywnej jakości życia mieszkańców saksońsko-polskiego obszaru przygranicznego polega na jednoczesnej analizie ważności poszczególnych aspektów wyodrębnionych w ramach dziedzin jakości życia oraz ocenie stanu/realizacji danego aspektu. Uzyskane wyniki poddaje się wizualizacji na dwuwymiarowym wykresie, określanym mianem siatki IPA, podzielonym na cztery ćwiartki, gdzie granice poszczególnych ćwiartek wyznaczają wartości średnie ze wszystkich ocen ważności oraz ocen stanu. Interpretacja wyników i rekomendacje zależą od tego, w której ćwiartce znajdzie się dany aspekt jakości życia.

Rysunek 1

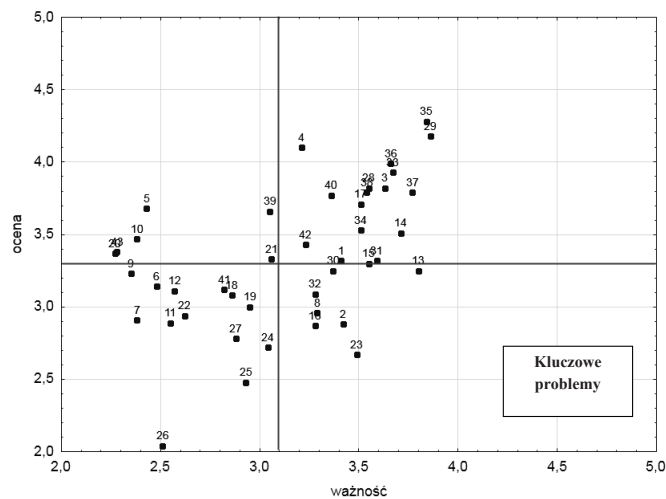
Ocena ważności oraz stanu poszczególnych aspektów jakości życia – wyniki badań ankietowych z terenu powiatu zgorzeleckiego

Źródło: Raport z badań ... (2013).

Rysunek 2

Ocena ważności oraz stanu poszczególnych aspektów jakości życia – wyniki badań ankietowych z terenu powiatu Görlitz

Źródło: jak w rysunku 1.

Z perspektywy formułowania celów rozwoju najistotniejsze będą te aspekty jakości życia, które przez mieszkańców wskazane zostały jako najważniejsze i jednocześnie najniżej są przez nich oceniane. Z badań wynika, iż po polskiej stronie granicy te kluczowe problemy dotyczą przede wszystkim sfery zdrowia, bezpieczeństwa publicznego oraz socjalnego, a także sytuacji zawodowej i materialnej (por. rysunek 1.). W opinii ankietowanych Polaków ważne, ale najniżej oceniane są:

- dostęp do lekarzy podstawowej opieki (aspekt 1),
- dostęp do lekarzy specjalistów (aspekt 2),
- przygotowanie gminy na sytuacje kryzysowe (aspekt 15),
- pomoc dla osób wymagających opieki – starsi, chorzy itp. (aspekt 17),
- pomoc dla osób i rodzin patologicznych (aspekt 18),
- osobista sytuacja materialna (aspekt 23),
- szanse znalezienia nowej atrakcyjnej pracy (aspekt 26).

Głównym źródłem problemów dla ankietowanych z terenu powiatu Görlitz są aspekty z dziedziny bezpieczeństwa publicznego i socjalnego (w tym bezpieczeństwo osobiste i majątkowe – odpowiednio aspekt 13 i 16) oraz dostępu do usług komercyjnych (aspekt 30), Internetu i telefonii komórkowej (aspekt 32). Zdaniem respondentów po stronie niemieckiej, poprawić należy także dostęp do lekarzy specjalistów (aspekt 2), a także dostęp oraz jakość funkcjonowania ponadgimnazjalnego szkolnictwa zawodowego (aspekt 8). Podobnie jak ich sąsiedzi po drugiej stronie granicy respondenci z Niemiec wskazali swoje dochody i posiadane oszczędności (osobista sytuacja finansowa – aspekt 23) jako niewystarczające względem ich dużej wagi w kształtowaniu subiektywnego poczucia zadowolenia z życia (por. rysunek 2).

Podsumowanie

Wyniki przeprowadzonego w obszarze przygranicznym badania potwierdzają występowanie różnic w poziomie zadowolenia z życia i jego poszczególnych aspektów. Bez wątplenia subiektywną ocenę jakości życia warunkuje szereg czynników obiektywnych zarówno o charakterze społecznym (m.in. demografia, styl życia, kultura), środowiskowym (m.in. położenie i ukształtowanie terenu, dostęp do zasobów środowiska i ich jakość), jak ekonomicznym (m.in. dochody, warunki życia i możliwości zaspokojenia potrzeb). Niższa ocena jakości życia – będąca właściwością charakteryzującą mieszkańców obszaru przygranicznego po stronie polskiej – jest domeną społeczeństw rozwijających się, znajdujących się w fazie wzrostu gospodarczego i akumulacji dóbr materialnych. Społeczeństwa bogatsze, wysoko rozwinięte – w tym Niemcy – cechuje wyższy poziom zadowolenia z życia. Przeprowadzone badania potwierdzają tę ogólną prawidłowość.

Analizując wyniki przeprowadzonych badań można zauważyć, że respondenci po polskiej stronie granicy zdecydowanie wyżej oceniają ważność poszczególnych aspektów jakości życia. Warto byłoby zatem zadać sobie pytanie, z czego wynikają te rozbieżności w ocenach ważności po polskiej i niemieckiej stronie granicy. Ponadto, te dziedziny jakości życia, którym respondenci przyznali najniższe oceny ważności oraz stanu, a także dziedziny, dla których odnotowano największe rozbieżności w ocenie poszczególnych aspektów powinny stanowić przedmiot dalszych badań w ramach zogniskowanych wywiadów fokusowych lub zindywidualizowanych wywiadów pogłębionych. Dalsze kierunki badań mogą również obejmować włączenie do badań nowych obszarów/dziedzin jakości życia, tj. model rodziny czy relacje z najbliższymi, próbę budowy agregatowego indeksu jakości życia czy pogłębioną analizę statystyczną zgromadzonych w wyniku badań danych

pierwotnych. Najistotniejszą konkluzją wydaje się być jednak upowszechnienie wyników przeprowadzonych badań wśród decydentów i animatorów rozwoju lokalnego na obszarze saksońsko-polskiego obszaru przygranicznego celem wzmocnienia przepływów transgranicznych, wspólnego zrównoważonego rozwoju i planowania regionalnego.

Bibliografia

- Borys T. (2002), *Jakość, jakość życia oraz pojęcia i relacje pochodne*, (w:) Ostasiewicz W. (red.), *Metodologia pomiaru jakości życia*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław.
- Borys T. (2004), *Jakość, jakość życia oraz pojęcia i relacje pochodne*, (w:) Ostasiewicz W. (red.), *Ocena i analiza jakości życia*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław.
- Borys T. (2005), *Zrównoważony rozwój jako przedmiot pomiaru wskaźnikowego*, (w:) Borys T. (red.), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Warszawa-Białystok.
- Borys T. (2008), *Jakość życia jako przedmiot pomiaru wskaźnikowego*, (w:) Borys T., Rogala P. (red.), *Jakość życia na poziomie lokalnym – ujęcie wskaźnikowe*, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, Warszawa.
- Piontek F. (2000), *Człowiek i jego środowisko w strategii wzrostu gospodarczego i w zrównoważonym (trwałym) rozwoju*, „Problemy Ekologii”, nr 5.
- Raport z badań subiektywnej jakości życia* (2013), Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Jelenia Góra-Drezno.
- Rutkowski J. (1988), *Jak zbadać jakość życia?*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 5.
- Skrzypek E. (2001), *Czynniki kształtujące jakość życia*, <http://idn.org.pl/Lodz/Mken/Mken%202001/Referaty%202001/14.pdf> [dostęp: 20.04.2013]
- Wnuk M., Zielonka D., Purandare B., Kaniowski A., Klimberg A., Ulatowska-Szostak E., Palicka E., Zarzycki A., Kaminiarz E. (2013), *Przegląd koncepcji jakości życia w naukach społecznych*, „Hygeia Public Health”, nr 48(1).

Subjective Quality of Life in the Opinion of Saxon-Polish Border Residents

Summary

The main objective of the article is to identify the most important, in the opinion of Saxon-Polish border area residents, domains and aspects of the quality of life and to identify those among them whose condition/execution the residents rate lowest. The article is conceptual and research. The paper presents the structure of measurement tool with an assessment of its reliability. To analyse the results the IPA method has been used. The results shown in the paper may provide a starting point for defining the objectives of development at the local and region levels, thus contributing to improvement of the quality of life of their inhabitants. They can also be an inspiration for conducting this type of research in other local divisions (municipalities, districts) located in the border areas.

Key words: subjective quality of life, sustainable development.

JEL codes: Q01

Субъективное качество жизни в оценке жителей саксонско-польской приграничной территории

Резюме

Основная цель статьи – выявить самые важные по мнению жителей саксонско-польской приграничной территории области и аспекты качества жизни, а также указать те из них, состояние/осуществление которых жители оценивают хуже всего. Статья имеет концептуально-исследовательский характер. В разработке представили конструкцию измерительного инструмента вместе с оценкой его достоверности. В анализе результатов применили метод IPA (англ. *importance-performance analysis*). Представленные результаты исследований могут быть исходной точкой для определения целей развития в местном масштабе, а также в масштабе региона, способствуя тем самым повышению качества жизни его жителей. Они могут тоже представлять собой инспирацию для осуществления такого рода исследований в других местных единицах (гминах, повятах), расположенных на приграничных территориях.

Ключевые слова: субъективное качество жизни, устойчивое развитие.

Коды JEL: Q01

© All rights reserved

Julia Wojciechowska-Solis
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ TURYSTYKI A JAKOŚĆ ŻYCIA SPOŁECZEŃSTWA

Streszczenie

W pracy przedstawiono teoretyczne koncepcje jakości życia z punktu widzenia ekonomii i psychologii. Jakość życia jest podstawowym celem większości współczesnych koncepcji rozwoju społeczno-gospodarczego, ściśle związanych z ideą rozwoju zrównoważonego. Przedstawiono znaczenie ochrony środowiska przyrodniczego dla rozwoju turystyki. Poruszono kwestie dotyczące wpływu turystyki na społeczeństwo. Turystyka to spotkanie człowieka z przyrodą, z innymi ludźmi, inną kulturą czy religią. Jakość życia każdej zbiorowości jest uzależniona nie tylko od uwarunkowań materialnych, ale również wiedzy i szeroko rozumianego zaufania będącego fundamentem kapitału społecznego.

Celem opracowania jest wskazanie na zależność jakości życia człowieka od jego wiedzy i zachowań związanych z realizacją potrzeb turystycznych oraz stosunku do środowiska, w którym przypadło mu egzystować.

Słowa kluczowe: turystyka, jakość życia, społeczeństwo, turystyka zrównoważona.

Kody JEL: I29

Wstęp

Jakość życia w aspekcie potrzeb społecznych jest bardzo ważnym elementem rozwoju regionów i krajów. Jest ona szczególnie związana z relacjami wobec innych ludzi. Od tego, jak inni traktują nas i nasze środowisko zależy nasze samopoczucie. Im większe jest zaangażowanie obu stron i wymiana potencjałów, tym większe może być poczucie wartości, komfortu psychicznego lub dyskomfortu.

W pogoni za pracą i pieniędzem, spowodowanej niestabilną sytuacją gospodarczą i polityczną w kraju i na świecie, człowiek jest coraz bardziej wyczerpany zarówno psychicznie, jak i fizycznie. Dlatego też coraz częściej potrzebuje oderwania się od ciągłych zmagania z różnymi problemami życia codziennego. Coraz popularniejsza staje się turystyka weekendowa ze względu na potrzebę systematycznej a nie sporadycznej (raz w roku) odbudowy, zachowania oraz ochrony sił psychicznych i fizycznych człowieka po cotygodniowej pracy oraz życiu w mieście (Wojciechowska 2007, s. 318).

Poglądy na jakość życia

Jakość życia to jeden z ważniejszych problemów badawczych współczesnych nauk społecznych. Mimo zaawansowanego stanu badań nad jakością życia człowieka, nie wypracowano dotychczas jednoznacznej i powszechnie akceptowalnej definicji jakości ży-

cia. Teoretyczne koncepcje jakości życia różnią się w zależności od tego, czy podstawą rozważań jest szczęście, zasoby czy potrzeby.

Rozprawy na temat szczęścia pisano już w starożytnej Grecji (Arystoteles), w czasach cesarstwa rzymskiego (Seneka) i w średniowieczu (św. Augustyn i św. Tomasz). W starożytnej Grecji szczęście definiowano jako pełne i trwałe zadowolenie z całości życia. Epikur (341-271 p.n.e.) reprezentował hedonistyczne rozumienie szczęścia.

Do oceny jakości życia bardzo praktyczna okazała się teoria potrzeb A. Masłowa (1908-1970). Zgodnie z tą teorią, potrzeby ludzkie tworzą określoną hierarchię, którą można przedstawić w postaci piramidy potrzeb. U dołu tej hierarchii są potrzeby fizjologiczne, jak: tlen, pożywienie, odpoczynek. Kiedy potrzeby te zostaną zaspokojone, człowiek zaczyna odczuwać potrzebę bezpieczeństwa. Wznosząc się ponad kolejne potrzeby istota ludzka osiąga szczyt, gdzie znajdują się potrzeby transcendencji wiodące do wyższych stanów świadomości (Ostaszewicz 2004, s. 14-19).

W 1996 r. E. Kindlarski wśród elementów jakościowych kształtujących jakość życia wymienił: jakość informacji, stawianych celów, zarządzania i organizacji, jakość pracy, procesów, technologii i wyrobów, jakość użytkowania, usług, uzdatniania i środowiska (Kolman 2002, s. 235-239).

Psychologicznie rozumiana jakość życia ma dwa wymiary: obiektywny i subiektywny. Analizując jakość życia możemy więc opisywać obiektywne warunki życia albo subiektywne oceny, związane z istnieniem tych warunków. Współczesna psychologia coraz częściej podkreśla dynamiczny, procesualny i rozwojowy charakter zjawiska jakości życia. Psychologia jakości życia dąży do znalezienia odpowiedzi na pytanie, jak żyć, aby osiągnąć szczęście, satysfakcję życiową i spełnić się jako człowiek, oraz co pomaga lub przeszkadza w osiągnięciu tych celów.

Jakość życia pozostaje ważnym celem każdego rozwoju społecznego, szczególnie takiej polityki społecznej, która jako istotne zadanie stawia sobie dobro wspólne, a realizacja istotnych celów człowieka znajduje się w centrum jej zainteresowania. Jeżeli za podstawę zostanie przyjęta definicja, że jakość życia to stan satysfakcji, szczęścia, zadowolenia, płynący z całości egzystencji, czyli: korzystania ze środowiska przyrodniczego, dobrego stanu zdrowia, pomyślności w życiu, pozycji społecznej oraz konsumpcji (Bywalec, Rudnicki 1999, s. 26), to należy dodać, iż przy tak pojmowanej jakości życia istotną rolę odgrywa zamożność. Zamożność gospodarstw domowych jest pojęciem bardzo szerokim obejmującym zarówno elementy o charakterze materialnym oraz niematerialnym, czyli: wykształcenie, zdolności, czas wolny i zdrowie (Maciejewski 2003, s. 69).

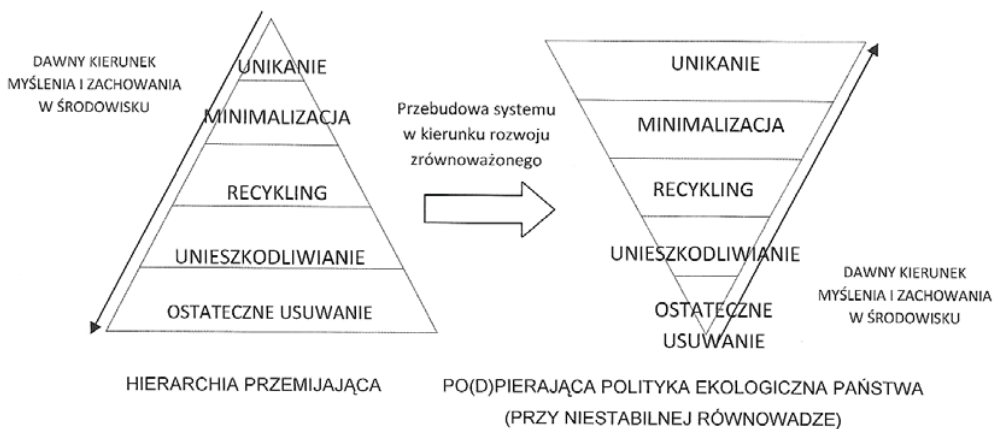
Jakość życia a zrównoważony rozwój

Jakość życia jest podstawowym celem większości współczesnych koncepcji rozwoju społeczno-gospodarczego, które są ściśle powiązane z ideą rozwoju zrównoważonego. Można powiedzieć, że jakość życia uznawana jest za cel nadrzędny, a zrównoważony rozwój za cel główny. Powstanie idei rozwoju zrównoważonego było wynikiem kryzysu ekologicznego na świecie. Kryzys ten spowodowało koncentrowanie się na zaspokajaniu potrzeb materialnych kosztem środowiska naturalnego, rodziny, zdrowia i stanu ducha. W drugiej połowie XX w., pod presją licznych środowisk naukowych i społecznych, organizacje międzynarodowe zaczęły planować rozwój społeczno-gospodarczy w nowej erze, która została nazwana erą ekologiczną. Zmiany myślenia i działania w powyższym zakresie przedstawiono na schematach 1 i 2.

Pojęcie „zrównoważony rozwój” zostało po raz pierwszy użyte pod koniec lat 60., przez B. Ward, założycielkę Międzynarodowego Instytutu ds. Środowiska i Rozwoju, dla wyrażenia poglądu, że rozwój społeczno-ekonomiczny i ochrona środowiska muszą być prowadzone łącznie (Leisinger 1998, s. 73). Wagę koncepcji zrównoważonego rozwoju potwierdzono na zorganizowanej przez ONZ w Rio de Janeiro w 1992 r. konferencji „Środowisko i Rozwój”.

Schemat 1

Przemijająca i przyszłościowa hierarchia w procesach produkcyjnych oraz w gospodarce odpadami zgodna z zasadami rozwoju zrównoważonego

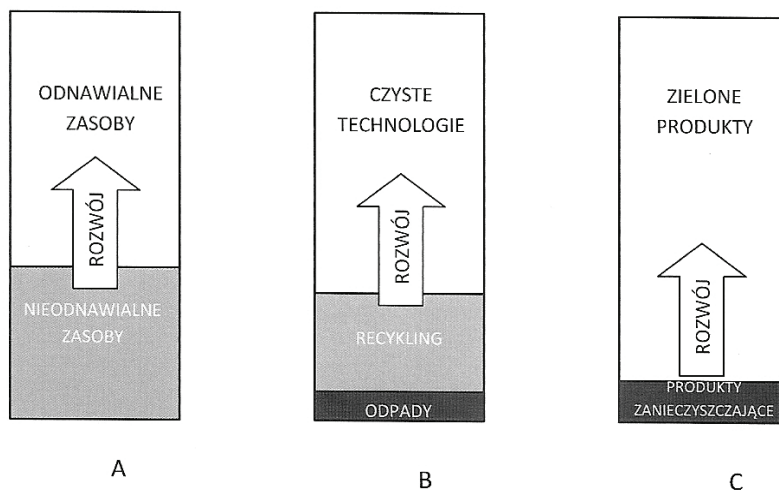

Źródło: opracowanie własne.

Konferencja ta zainicjowała międzynarodowe działania określone w dokumencie *Agenda 21*, mające na celu stworzenie programów i zorganizowanie akcji potrzebnych w promowaniu zrównoważonego rozwoju, który został uznany za konieczność i obowiązek współczesnej cywilizacji. Dzięki tym działaniom idea zrównoważonego rozwoju zyskała dodatkowy rozgłos i szeroką akceptację między innymi wśród rządów wielu państw, organizacji pozarządowych i naukowców. W realizacji idei zrównoważonego rozwoju zwraca się szczególną uwagę na takie zagadnienia jak (Gorka i in. 2001, s. 83).

- wysoką jakość i trwałość produkowanych wyrobów, przy jak najmniejszym zużyciu zasobów i energii oraz przy możliwie najlepszej ochronie środowiska,
- trwały rozwój społeczno-gospodarczy,
- poprawę warunków bytu społeczeństwa,
- satysfakcję społeczeństwa z procesów wzrostu.

Na wysokim poziomie ogólności istnieje zgodność poglądów, że zrównoważony rozwój ma zapewnić jakość życia, tzn. lepsze zaspokojenie psychicznych i fizycznych potrzeb człowieka przez prawidłowe ułożenie jego stosunku do środowiska naturalnego. Obecnie polska gospodarka turystyczna w małym stopniu respektuje zasady rozwoju zrównoważonego, ale z pewnością przyjdzie czas, że będzie to standard. Przykładem może być przeciążenie ruchem turystycznym Zakopanego i słaba dbałość o lansowanie

Schemat 2**Nowe kierunki bilansowania zasobów (A), procesów produkcyjnych (B) i produktów (C)**

Źródło: jak w schemacie 1.

innych miejscowości z obszarów górskich. Warto tu podać kierunki działań zmierzające do ekologiczacji w turystyce wiejskiej (Sawicki 2007, s. 32):

- ponowne wykorzystanie wody i energii,
- oszczędna gospodarka surowcami, produktami i energią,
- korzystanie z odtwarzanych źródeł energii,
- minimalizacja i segregacja odpadów,
- używanie ekologicznych środków czyszczących,
- eliminowanie plastikowych wyrobów,
- proekologiczne szkolenie personelu,
- informacja ekologiczna dla turystów.

Zgodnie z wytycznymi Globalnego Programu Działań, naczelną polityką realizowaną przez każde państwo powinna być polityka ochrony środowiska, która może się uzewewnętrznić między innymi przez uchwalenie odpowiednich aktów prawnych dotyczących działalności w różnych dziedzinach gospodarki, a w tym w przemyśle turystycznym oraz odpowiednio ukierunkowanej polityce finansowej, promującej rozwój zrównoważony gospodarki. W ustawie prawo ochrony środowiska jest zapis o konieczności prowadzenia edukacji w zakresie ochrony środowiska na wszystkich etapach kształcenia szkolnego.

Turystyka zrównoważona

Termin „turystyka zrównoważona” nie ma jednej, powszechnie akceptowanej definicji, najczęściej jest ona rozumiana jako respektowanie wartości kulturowych, społecznych i przyrodniczych obszaru, w którym turyści przebywają, respektowanie i ochrona zasobów naturalnych i kulturowych, szacunek dla tożsamości, tradycji i stylu życia społeczności

lokalnych, przy jednoczesnym wykorzystywaniu ekonomicznej szansy, którą niesie turystyka dla rozwoju gospodarczego regionu (Pawlikowska-Piechotka 2009, s. 203). Chociaż termin „turystyka zrównoważona” jest w użyciu zaledwie kilkanaście lat, nawiązuje on do poglądów filozoficznych głoszonych znacznie wcześniej. Idea turystyki zrównoważonej wywodzi się od, stworzonej jeszcze przez Arystotelesa, koncepcji *phronesis* – „rozsądek”, „mądrość praktyczna”, „roztropność”, która oznacza, iż człowiek w działaniach powinien postępować w taki sposób, aby nie tylko sam odniósł korzyści, ale również nie powodował szkód w otaczającym go świecie (Jamal 2004, s. 532).

Określenie „turystyka zrównoważona” nawiązuje do pojęcia „rozwój zrównoważony”, które wprowadzono do języka nauki i polityki w 1987 r. w opracowanym pod kierunkiem Norweżki Gro Brundtland raporcie Organizacji Narodów Zjednoczonych zwanym *Brundtland Report of the World Commission on Environment and Development* (Kowalczyk 2010, s. 10).

Koncepcja zrównoważonego rozwoju turystyki odnosi się przede wszystkim do określenia dopuszczalnego poziomu wzrostu rozmiarów ruchu turystycznego, który nie powodowałby negatywnych zmian w środowisku, co z kolei ma istotne znaczenie dla jakości życia w przyszłości (Nijkamp 2000, s. 127-130).

Pojęcia turystyki zrównoważonej nie powinno się zatem utożsamiać z formą ruchu turystycznego, ale raczej ze sposobem funkcjonowania, organizacji i zarządzania szeroko rozumianą gospodarką turystyczną na obszarze recepcji turystycznej (Mika 2007, s. 418). Koncepcja turystyki zrównoważonej stanowiła niejako reakcję na ekspansywny rozwój turystyki masowej i jej negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze i społeczno-kulturowe w regionach recepcyjnych (Krippendorf 1986, s. 520).

Podstawą koncepcji turystyki zrównoważonej była definicja turystyki odpowiedzialnej sformułowana przez W. Hetzera, w której wyróżniono cztery filary turystyki odpowiedzialnej (Blamey 2001, s. 16): minimalizacja ingerencji w środowisko przyrodnicze, poszanowanie odmienności kulturowej, maksymalizacja udziału ludności miejscowej w usługach turystycznych, wzrost satysfakcji i zadowolenia z turystyki.

Ochrona środowiska przyrodniczego szansą rozwoju turystyki

Spełnianie funkcji czasu wolnego jest w dużym stopniu umożliwione dzięki kontaktowi człowieka z przyrodą. Powszechnie wiadomo, że przyroda dostarcza człowiekowi niezbędnych materialnych warunków jego egzystencji i jest obszernym polem celowej jego działalności.

Aktywny stosunek człowieka do przyrody jest warunkiem osiągnięcia z niej różnorodnych korzyści. Stosunek ten przejawia się w trzech podstawowych formach:

- uprawiając turystykę, człowiek znajduje w przyrodzie liczne wartości, które wywołują w nim przeżycia duchowe, gdy odślania mu się piękno i bogactwo przyrody;
- przyroda jest dla człowieka również źródłem przeżyć intelektualnych, kiedy inspiruje poznawcze dążenie uczestników ruchu krajoznawczego;
- stosunek człowieka do przyrody przejawia się w formie pracy produkcyjnej.

Przedstawiony potrójny charakter działań człowieka w stosunku do przyrody prowadzi do wniosku, że dla zmaksymalizowania korzyści stymulujących rozwój turystyki niezbędne jest stałe dążenie do ochrony środowiska przyrodniczego.

Powszechnie się uważa, że współczesna cywilizacja pośrednio wywarła destrukcyjny wpływ na organizm człowieka i szanse jego regeneracji w kontakcie z przyrodą. J. Alek-

sandrowicz te negatywne skutki określa mianem „degradotwórczych” (Aleksandrowicz 1973, s. 633). Nasilają się one w miarę upływu czasu i obejmują coraz większe obszary środowiska przyrodniczego i społecznego. Nie pozostają też obojętne dla fizycznego i psychicznego zdrowia człowieka.

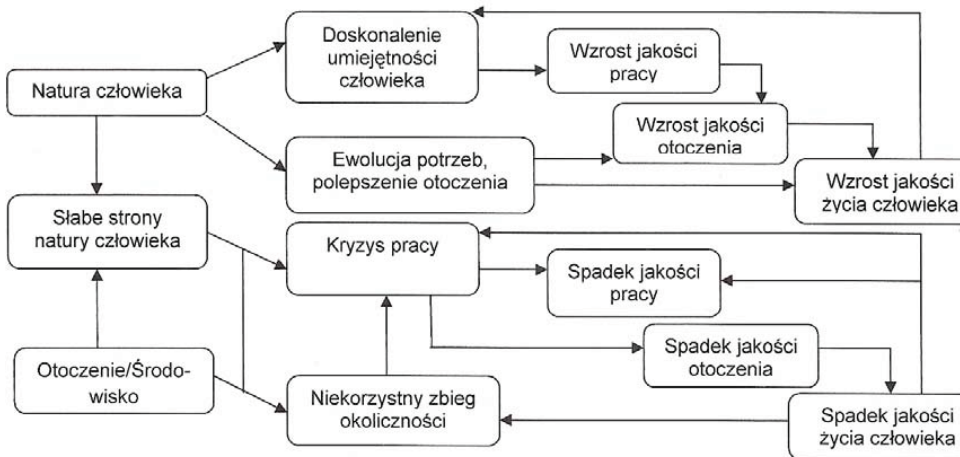
Zahamowanie procesów degradotwórczych środowiska przyrodniczego i jego rewitalizacja stają się bezwzględnie konieczne. W przeciwnym razie postęp cywilizacyjny i związana z nim degradacja środowiska obrócić się przeciw człowiekowi. Istotnym środkiem uwrażliwienia społeczeństwa na ochronę środowiska przyrodniczego może być uczestnictwo w turystyce.

Turystyka jest wobec współczesnego życia zjawiskiem kompensacyjnym. Konsekwencje środowiskowe stanowią układ czynników agresywnych wywołujących u współczesnego człowieka, pragnącego utrzymać się przy życiu, potrzebę ucieczki kompensacyjnej, realizowanej przez turystykę (Gaworecki 2000, s. 103-107).

Naturę człowieka z jednej strony charakteryzuje dążenie do doskonałości w tym, co i jak robi, czyli poprawa jakości otoczenia i życia, a z drugiej strony ewolucja potrzeb, ciągła poprawa jakości nabywanych produktów. Poprawa jakości życia sprzyja doskonaleniu człowieka i pozytywnie wpływa na jakość pracy a pogorszenie jakości życia nie zachęca do polepszenia warunków otoczenia (Komak 1992, s. 28). Powyżej zakreślone zależności zostały dobrze wyeksponowane na schemacie 3.

Schemat 3

Natura człowieka i otoczenia a jakość życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wawak (2001).

Znaczenie turystyki w życiu społeczeństwa

Turystyka, jako wielowymiarowe i dynamiczne zjawisko współczesnej kultury bytowania społeczeństw, znajduje odzwierciedlenie w różnych sferach życia: społecznej, psy-

chologicznej, kulturowej, przestrzennej i ekonomicznej. Dzięki temu spełnia ona określone funkcje, pojmowane jako skutki jej rozwoju dla tych licznych sfer współczesnego życia. Mówiąc o funkcjach turystyki, należy mieć na uwadze całokształt skutków jej rozwoju (Przeclawski 2001, s. 54).

Do jednej z podstawowych funkcji turystyki należy zaliczyć *funkcję wypoczynkową*, bowiem efektywnie odpoczywamy w czasie wolnym od pracy czy nauki najczęściej poza stałym miejscem zamieszkania. Mimo że postęp organizacyjny zdecydowanie ułatwia nam pracę w sensie fizycznym, to jednak praca i nauka coraz bardziej angażują człowieka, przez co wyczerpują go psychicznie i zmniejszają jego odporność fizyczną i psychiczną.

Funkcja zdrowotna – przez pełnię zdrowia rozumie się nie tylko brak choroby, lecz zasób energii, dobre samopoczucie, odporność ogólną oraz zdolność do łatwego wytwarzania odporności swoistej, skierowanej przeciwko czynnikom szkodliwym. Ta funkcja turystyki pełni ogromną rolę w zmniejszaniu negatywnych skutków współczesnej cywilizacji, które odbijają się na stanie zdrowia człowieka. Może zacieśniać kontakt z przyrodą oraz być czynnikiem prewencyjnym w zakresie zdrowia psychicznego.

Funkcja wychowawcza oznacza wejście człowieka w bezpośredni kontakt z nowym środowiskiem społecznym, rozumianym jako zespół składników społecznych, kulturowych oraz przyrodniczych. W każdej fazie życia człowieka organizmowi potrzebny jest zarówno wypoczynek, jak i ruch. Turystyka może być środkiem wychowania zdrowotnego, które wdraża człowieka do ochrony i poprawy zdrowia fizycznego i psychicznego. W kontakcie z przyrodą – źródłem spokoju, piękna i harmonii, turysta odkrywa także nowe wartości moralne. Jednak turystyka to nie tylko obcowanie z przyrodą, to także kontakt z kulturą, życiem społecznym i ludnością odwiedzanych miejsc. Właśnie poznawanie świata przez turystykę jest głównym elementem jej funkcji wychowawczej.

Funkcja kształceniowa turystyki – turysta, zdobywając orientację w otaczającej go rzeczywistości przyrodniczej, społecznej i kulturowej, przyswaja sobie pewne umiejętności i nawyki, które może spożytkować praktycznie. Poznawanie dzięki turystyce daje też możliwość konfrontacji wiedzy ogólnej i specjalistycznej z konkretnym obszarem rzeczywistości.

Istotną funkcją turystyki jest **funkcja miastotwórcza**. Człowiek dąży do coraz lepszego zaspokajania potrzeb turystycznych, wskutek czego powstaje bogata sieć instytucji usługowych bezpośrednio lub pośrednio świadczących usługi dla turystów.

Z punktu widzenia **funkcji edukacji kulturowej** turystyka może odegrać istotną rolę w kształtowaniu świadomości kulturowej jej uczestników. Dzięki pełnieniu tej funkcji turystyka wpływa również na rozwój kulturalny miejscowości odwiedzanych przez turystów, na sposób i poziom życia ich stałych mieszkańców. W sensie ekonomicznym turystyka odzwierciedla wzrost poziomu życia w wyniku społecznego i ekonomicznego rozwoju miejscowości turystycznej.

Należy także pamiętać o **ekonomicznej funkcji** turystyki. Korzyści gospodarcze z turystyki mają charakter bezpośredni lub pośredni. Państwo, świadome korzyści z rozwoju turystyki, inicjuje i wspiera działalność inwestycyjną. Ekonomiczna funkcja turystyki jest również narzędziem zmian w przestrzennej strukturze podziału dochodu narodowego. Regiony turystyczne na ogół są na niższym poziomie rozwoju w porównaniu z obszarami, z których przybywają turyści. Dzięki podróżowaniu z obszarów rozwiniętych do miejsc o niższym poziomie rozwoju przemieszczane są środki pieniężne, wskutek czego poprawie ulegają warunki aktywizacji rejonów turystycznych, zmniejsza się rozpiętość w poziomie standardu życiowego mieszkańców poszczególnych regionów danego kraju.

Istotna jest również **funkcja polityczna** turystyki. Turystyka charakteryzuje się zarówno masowością i demokratycznością, jak i powszechnością. Jest ważnym czynnikiem w rozwoju współpracy i porozumienia pomiędzy krajami i narodami.

Funkcja etniczna turystyki wyraża tendencję do szukania przez turystów swoich „korzeni”. Turystyka etniczna to podróże zagraniczne związane przede wszystkim z miejscem urodzenia, pochodzenia, zamieszkania turystów i ich przodków. Zwiększają one świadomość narodową turystów.

Funkcja kształtowania świadomości ekologicznej. Tej funkcji można przypisać konieczność uświadomienia w trzech obszarach zagadnień (Gaworecki 1982, s. 42-45):

- a) problem środowiska przyrodniczego i społecznego jest jednym z najważniejszych zagadnień współczesnego życia;
- b) turyści, organizatorzy oraz świadczący usługi turystyczne powinny mieć właściwy stosunek do współczesnych problemów środowiska;
- c) konieczne jest zmniejszenie różnic między świadomością ekologiczną a postępowaniem podmiotów turystyki (brak wzajemnego dostosowania rozwoju gospodarki, techniki, poziomu zamożności oraz wolnego czasu do dopuszczalnego obciążenia potencjału przyrody – który nie jest wielkością stałą).

Dawna turystyka „twarda” obecnie powinna być zastąpiona turystyką „miękką” – łagodną, alternatywną, respektującą wymagania ochrony środowiska. Tworzy ona bowiem nie porozumienia między ludnością tubylczą a gośćmi, nie wpływa negatywnie na specyfikę kulturową odwiedzanego obszaru i nie powoduje degradacji krajobrazu, co może mieć odzwierciedlenie w pogorszeniu jakości życia mieszkańców.

Problemy te można rozwiązać wspierając rozwój turystyki zrównoważonej przyjaznej zarówno człowiekowi jak i środowisku. Należy więc pamiętać, że turystyka opiera się na trzech współzależnych nośnikach:

- społeczeństwie;
- gospodarce;
- środowisku.

Wypada również wspomnieć także o tym, że turystyka może wpływać destruktywnie zarówno na środowisko przyrodnicze (przeciążenie ruchem turystycznym, odpady, złe zachowania turystów), jak i środowisko społeczne (wzrost przestępczości, unifikacja kulturowa). Dlatego niezbędna jest edukacja społeczeństwa i propagowanie proekologicznych zachowań na poziomie zachowań turystów oraz zarządzania obszarami recepcji turystycznej.

Podsumowanie

Dbłość o jakość naszego życia jest obowiązkiem nie tylko każdego człowieka, ale i każdej instytucji nadrzędnej, zwłaszcza, że jakość życia człowieka nie zależy wyłącznie od jego działania. Na pozytywną ocenę jakości życia składa się wiele elementów. Aby osiągnąć dobry stan ducha i dobry byt materialny, trzeba najpierw zaspokoić swoje potrzeby fizjologiczne i bezpieczeństwa, później potrzeby samorealizacji i samookreślenia. Turystyka stanowi podstawę fazy potrzeby samorealizacji, czyli bycia samym sobą oraz życia w sposób zadowalający. Turystykę rozumie się jako zespół stosunków i zjawisk, które wynikają z podróży oraz pobytu osób przyjezdnych, jest ona także wypoczynkiem na łonie natury w formie wędrowki (bez względu na środki lokomocji), połączonym z poznaniem przyrody, ludzi i efektów ich działania. Turystyka to społecznie zorganizowany

ruch oparty na zasadach polityki społecznej. Tworzy ona ludziom możliwość wypoczynku i pogłębienia wiedzy o świecie, tym samym polepszając ich jakość życia.

Niesłabnące zainteresowanie problematyką jakości życia wynika z co najmniej kilku powodów. Po pierwsze, obecnie dokonują się szybkie i radykalne przeobrażenia w życiu społeczeństw oraz pojedynczych ludzi. Informatyzacja i związane z nią procesy globalizacyjne, wydłużanie się życia ludzkiego, a także rozwój młodych demokracji wraz z tendencjami liberalistycznymi i konsumpcyjnymi – to tylko niektóre z czynników mających wpływ na styl i poziom życia, zdrowie, system wartości, relacje międzyludzkie, na poczucie społecznej i indywidualnej tożsamości i ostatecznie na jakość życia (Straś-Romanowska i in. 2005, s. 5). Po drugie, pojęcie jakości życia jest coraz częściej obecne w myśleniu jednostki o własnej przyszłości, karierze, planach życiowych i aspiracjach zawodowych, w projektach dotyczących budowy własnej tożsamości i wzbogacania własnej indywidualności. Po trzecie, jakość życia jest rodzajem „monety przetargowej” w strategiach wyborczych partii i ugrupowań politycznych (Ratajczak 2005, s. 234).

Korzystając z walorów przyrodniczych odwiedzanych miejsc, człowiek powinien pamiętać również o przyszłych pokoleniach, zostawiając naturę w stanie jak najmniej zdegradowanym. Jakość życia jest mocno związana ze środowiskiem naturalnym. Obecnie poświęca się dużo uwagi pytaniom ochrony środowiska, ociepleniu klimatu. Wpływ przemysłu turystycznego na środowisko naturalne jest ogromny i może nawet niszczyć otaczającą przyrodę. Maksymalnie wykorzystując atrakcje turystyczne człowiek pogarsza jakość życia nie tylko ludności tubylczej, ale i także przyszłych pokoleń turystów, którzy nie będą mogli skorzystać z oferty turystycznej regionu. Należy dbać o to żeby turystyka była dla nas inspiracją kreatywności i edukacją oraz rekreacją fizyczną i psychiczną. W żadnej mierze nie można tego osiągnąć bez uwzględnienia zasad rozwoju zrównoważonego.

Bibliografia

- Aleksandrowicz J. (1973), *Środowisko przyrodnicze a zdrowie ludzkie*, (w:) *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*, PWN, Warszawa.
- Blamey R.K. (2001), *Principles of ecotourism*, (w:) Weaver D.B. (ed.), *The encyclopedia of ecotourism*, D.B., CABI Publishing, New York.
- Bywalec C., Rudnicki L. (1999), *Podstawy ekonomiki konsumpcji*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Gaworecki W. (1982), *Ekonomika i organizacja turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gaworecki W. (2000), *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Górka K., Poskrobko B., Radecki W. (2001), *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, PWE, Warszawa.
- Jamal T. (2004), *Virtue ethics and sustainable tourism pedagogy: phonesis, principles and practice*, “Journal of Sustainable Tourism”.
- Kolman R. (2002), *Jakość życia na co dzień*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz.
- Kowalczyk A. (2010), *Turystyka zrównoważona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Krippendorf J. (1986), *Tourism In the system of industrial society*, “Annals of Tourism Research”, No. 13.

- Leisinger K.M. (1998), *Sustainable Development at the Turn of the Century: Perceptions and Outlook*, "International Journal of Sustainable Development", Vol. 1, No 1.
- Maciejewski G. (2003), *Zamożność gospodarstw domowych jako element jakości życia*, (w:) Karwowski J. (red.), *Jakość życia w regionie*, US, Szczecin.
- Mika M. (2007), *Przemiany pod wpływem turystyki na obszarze recepcji turystycznej*, (w:) Kurek W. (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nijkamp P., Verdonkschot S. (2000), *Sustainable tourism development: a case study of Lesbos*, (w:) Coccossis H., Nijkamp P., *Sustainable tourism development*, Burlington-Singapore-Sydney.
- Ostasiewicz W. (2004), *Ocena i analiza jakości życia*, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Pawlikowska-Piechocka A. (2009), *Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne*, Novae Res, Wydawnictwo Innowacyjne, Gdynia.
- Przeclawski K. (2001), *Człowiek a turystyka: zarys socjologii turystyki*, Wydawnictwo Albis, Kraków.
- Sawicki B. (2007), *Agroturystyka w aktywizacji obszarów wiejskich*, Intergraf, Lublin.
- Strąś-Romanowska M., Lachowicz-Tabaczek K., Szmajke A. (red.) (2005), *Jakość życia w badaniach empirycznych i refleksji teoretycznej*, „Koloquia Psychologiczne”, tom 13, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- Wojciechowska J. (2007), *Czynniki warunkujące jakość obsługi klienta w sferze usług*, (w:) Skrzypek E. (red.), *Uwarunkowania jakości życia w społeczeństwie informacyjnym*, UMCS, tom 2, Lublin.

Sustainable Development of Tourism and Quality of Life of the Society

Summary

The paper presents theoretical concepts of the life quality from the point of view of economy and psychology. Life quality is a principal goal of most modern socio-economic theories closely associated with the sustainable development idea. The importance of natural environment protection for tourism development was also presented and issues related to the influence of tourism on a community. Tourism is a man's meeting with the nature, other people, other culture or other religion. The life quality of every community depends not only on material conditions, but also on knowledge and trust which is a fundamental social capital.

The aim of the study is to identify the dependence of the quality of life of the human being on their knowledge and behaviours associated with travel needs and on their relationship with the environment in which it happened to them to exist.

Key words: tourism, life quality, society, environmental protection.

JEL codes: I29

Устойчивое развитие туризма и качество жизни общества

Резюме

В работе представили теоретические концепции качества жизни с точки зрения экономики и психологии. Качество жизни – основная цель большинства современных концепций общественно-экономического развития, тесно связанных с идеей устойчивого развития. Представили значение охраны естественной среды для развития туризма. Затронули вопросы, касающиеся влияния туризма на общество. Туризм – это встреча человека с природой, с другими людьми, другой культурой или религией. Качество жизни каждого коллектива зависит не только от материальных обусловленностей, но и от знаний и широко понимаемого доверия, являющегося основой общественного капитала.

Цель разработки – указать зависимость качества жизни человека от его знаний и поведения, связанных с реализацией туристических потребностей, а также от его отношения к окружающей среде, в которой ему пришлось жить.

Ключевые слова: туризм, качество жизни, общество, устойчивый туризм.

Коды JEL: I29

© All rights reserved

Agnieszka Borowska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

TENDENCJE WE WSPÓŁCZESNEJ KONSUMPCJI W DOBIE GLOBALIZACJI I WOBEC WYZWAŃ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie

Celem rozważań jest przedstawienie trendów występujących we współczesnej konsumpcji, ukazanie znaczenia globalizacji tych zmian oraz odniesienie się do aspektu konsumpcji w koncepcji zrównoważonego rozwoju. W opracowaniu wykorzystano podstawową literaturę w zakresie obranego problemu badawczego. Korzystano głównie z wtórnych źródeł informacji, ponadto odwołano się do pierwotnych danych uzyskanych w ramach badań empirycznych realizowanych w projekcie badawczym – grant Nr 3745/B/H03/2011/40 finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki. W analizie problemu badawczego wykorzystano metodę opisową. Artykuł jest przede wszystkim przeglądem literatury.

Słowa kluczowe: konsumpcja, globalizacja, zrównoważony rozwój *consumption, globalisation, sustainable development.*

Kody JEL: E21

Wstęp

Procesy globalizacji są widoczne w różnych obszarach życia społecznego i gospodarczego, w tym także konsumpcji. Jeszcze w latach 80. XX w. globalizacja była rozumiana przede wszystkim jako upowszechnienie się konsumpcyjnego modelu żywienia. Jednak od ostatniej dekady XX w. i na początku XXI w. takie podejście jest zbyt uproszczeniem. Współcześnie globalizację należy bezwzględnie traktować jako zjawisko socjoekonomiczne (Orłowska Żołądkiewicz 2012, s. 18 i 19), a cechami jej procesu są: kompresja czasu i przestrzeni, dialektyczny charakter, wielowymiarowość, złożoność i wielowątkowość, integrowanie, międzynarodowa współzależność, związek z postępem nauki, techniki i organizacji, oraz wielopoziomowość (Zorska 1998, s. 16-17), co z uwagi na gwałtowne kurczenie się świata, sprawia, że subiektywnie odczuwamy życie i konsumpcję jak „globalnej wioski”. Przejawem tego procesu poza globalizacją jest także równoległe zachodzący i współzależny proces, jakim jest regionalizacja. Oba są efektem znacznej internacjonalizacji życia gospodarczego i intensywnych powiązań między krajowym i międzynarodowym biznesem. Istnieje między nimi sprzężenie zwrotne - są one względem siebie konkurencyjne (zachodzą w tym samym czasie), jak i komplementarne (transformują biznes ze skali krajowej na międzynarodową i globalną) (Kisiel-Łowczyk 2006, s. 222). Jednak globalizacja konsumpcji upowszechnia ofertę produktów lansowanych na rynkach światowych, prowadząc do upodabniania się wzorów spożycia i zachowań konsumenckich (Janoś-Krzyszto, Mróz 2006, s. 203) i tworząc globalną kulturę konsumpcyjną (Bywalec 2007, s. 145), podczas gdy regionalizacja zacieśnia więzi partnerskie wśród podmiotów funkcjonujących na danym obszarze chroniąc tożsamość kulturową.

Także w Polsce, zwłaszcza po wprowadzeniu mechanizmów gospodarki rynkowej i w okresie transformacji gospodarczej, obserwowane były dynamiczne zmiany, jak i przenikanie na grunt krajowy wzorców konsumpcji z krajów Europy Zachodniej czy Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, które w opinii konsumentów były przejawem luksusu. Zatem dystans, który dzielił wówczas Polaków od przywołanych powyżej społeczeństw był ogromny. Jednak z uwagi na integrację kraju z Unią Europejską, szybszy rozwój gospodarczy w ostatnich dwóch dekadach, występowanie zjawiska korzyści skali, permanentny postęp techniczny i technologiczny, większość dóbr i usług, w tym także konsumpcyjnych, staje się w naszym kraju powszechnymi, co zmienia nie tylko hierarchię potrzeb, ale także tworzy różnice między klasami społecznymi wpływając i modyfikując dotychczasowe systemy wartości (Zalega 2012, s. 126).

Cel pracy, materiał źródłowy i metody badawcze

Celem rozważań jest przedstawienie na tle globalizacji trendów występujących we współczesnej konsumpcji. Pokrótko omówiono specyfikę poszczególnych procesów odwołując się do aspektu konsumpcji w koncepcji zrównoważonego rozwoju. W opracowaniu wykorzystano podstawową literaturę w zakresie obranego problemu badawczego. Korzystano głównie z wtórnych źródeł informacji, odwołano się również do danych uzyskanych w ramach badań empirycznych realizowanych w projekcie badawczym – grant Nr 3745/B/H03/2011/40 finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki. W analizie problemu badawczego wykorzystano metodę opisową.

Globalizacja konsumpcji i jej konsekwencje

Procesy globalizacji przyczyniły się do wyodrębnienia globalnego systemu konsumpcji (Kielczewski 2008, s. 227). Na zbliżenie stylów życia wpływ miało i nadal ma wiele czynników. Sprzyjają im między innymi: rozwój telewizji satelitarnej, sieci komputerowe i Internet, standaryzacja dóbr i usług, łatwość przemieszczania się, ujednolicanie preferencji konsumentów w skali międzynarodowej (występowanie popytu na podobne produkty typu *high tech* – laptopy, sprzęt audiowizualny, telefony komórkowe) ekspansja międzynarodowych sieci handlowych, globalizacja mediów i reklamy, powstawanie gigantycznych struktur dystrybucyjnych, unifikacja oferty centów handlowych (Mróz 2004, s. 158-159). Proces ten poza negatywami ma też wiele pozytywów, zwłaszcza dla najuboższych konsumentów (Kielczewski 2004, s. 102-106). Z jednej strony postrzegany jest jako problem cywilizacyjny niwelujący dziedzictwo i różnorodność kulturową (Kielczewski 2008, s. 227), a z drugiej sprawia, że dobra i usługi z uwagi na skalę i koszty produkcji stają się ogólnodostępne.

Zatem standard konsumpcji i styl życia jest celem potrzeb i decyzji zakupowych konsumentów (Odorzyńska-Kondek, Szymańska 2011, s. 120), kierujących się niejednokrotnie chęcią naśladowania – dążących do osiągnięcia poziomu konsumpcji konsumentów krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo. Jednak Sachs podkreśla, że gdyby wszystkie kraje pragnęły osiągnąć obecny standard życia bogatych krajów, to trzeba by pięciu globów ziemskich jako źródła zasobów naturalnych i gromadzenia odpadów w służbie wzrostu gospodarczego. Co więcej, obecnie 20% ludności świata zużywa aż 80% globalnych zasobów. Ta dysproporcja pogłębia się, oddalając podmioty gospodarcze, w tym konsumenta od konsumpcji zgodnej z zasadami zrównoważonego rozwoju. O zrównoważonym poziomie konsumpcji mówimy wówczas, gdy konsumujemy dobra materialne i usługi

w stopniu wystarczającym by zaspokoić podstawowe potrzeby i osiągnąć wyższą jakość życia, minimalizując zużycie zasobów naturalnych, materiałów szkodliwych dla środowiska powstających na wszystkich etapach produkcji (Rok 2004, s. 75), nie ograniczając jednocześnie praw następnych pokoleń do takiej konsumpcji¹. Przy tak szeroko i wieloaspektowo rozważanej trwałości i zrównoważonym rozwoju, konsumpcja będzie odgrywała ważną rolę zwłaszcza w takich obszarach jak: niwelowanie dysproporcji niedostatku głodu i niedożywienia, umożliwienie kreowania warunków mieszkaniowych poprzez rozwój budownictwa, poprawa i powszechna dostępność do opieki zdrowotnej oraz oświaty, czy wykorzystanie efektywniejsze źródeł energii (Szczepański 2006, s. 58-74). Jednak A. Olejniczuk-Merta poddaje pod dyskusję, czy możliwe jest uzyskanie trwałego i zrównoważonego rozwoju konsumpcji. Wskazując, że zapewnienie harmonii między chociażby sferą wytwarzania i konsumpcji nie jest łatwe z uwagi na otaczające realia i czynniki je warunkujące. Podkreśla, że przecież zachodzą immanentne procesy pomiędzy wzajemnym i dwustronnym oddziaływaniem obu sfer gospodarowania. Zaś B. Piontek (2002, s. 14), stwierdza, że efekty konsumpcji ujawniają się w długim czasie i ich osiągnięcie w swych założeniach trwałości i zrównoważenia są na tyle trudne i skomplikowane, że raczej niemożliwe do osiągnięcia w krótkim, a nawet średnim okresie.

Nowe zjawiska we współczesnej konsumpcji

Upowszechnianie się w naszym codziennym życiu, czy to w sposób uświadomiony, czy nieuświadomiony, globalnych zjawisk ma zarówno zalety, jak i wady. Z jednej strony, stwarza dostęp (niemalże w tym samym czasie) do produktów najnowszej generacji bez zapóźnień czaso-przestrzennych, ułatwia życie, pozwala na większą swobodę i mobilność, a z drugiej strony, ukazuje dysproporcje i ograniczenia w dostępie do niejednokrotnie tych samych – nie koniecznie prestiżowych, a przede wszystkim podstawowych dóbr i usług (tj. woda, żywność, edukacja, ochrona zdrowia itp.). Przyspieszone procesy urbanizacji, większa aktywność zawodowa ludności, w tym kobiet, migracja ludności ze wsi do miast, rozwój i dostęp do osiągnięć cywilizacyjnych sprawiają, przede wszystkim w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo, że codzienne życie staje się łatwiejsze i przyjemniejsze. Jednak na świecie są ogromne obszary biedy i ubóstwa, a dystrybucja zysków była i jest nadal nierówna, i nie w ramach społeczeństw, ale przede wszystkim między nimi. Dlatego też odwołując się do koncepcji zrównoważonego rozwoju, w tym konsumpcji, trudno jest z uwagi na jej wieloaspektowość uznać, że w najbliższej przyszłości nastąpi znaczące niwelowanie różnic – zwłaszcza ekonomicznych czy społecznych, w mikro- i makroskali. Jednak działania podejmowane na poziomie regionalnym, krajowym i międzynarodowym w zakresie dążenia do spełnienia warunków zrównoważonego

¹ W tej koncepcji gospodarka, środowisko a przede wszystkim społeczeństwo (konsumenci) współwystępują jako zintegrowany kompleks rozwojowy. Dlatego trwała i zrównoważona konsumpcja wiąże się z takim korzystaniem przez konsumentów z dóbr i usług, które podnosząc jakość życia społeczeństwa jednocześnie równoważy konsumpcję w wielu aspektach - ekonomicznym, ekologicznym, społecznym, psychologicznym, demograficznym, przestrzennym i czasowym. Wymiar ekonomiczny odnosi się do poprawnych i pożądaných proporcji między konsumpcją bieżącą i przyszłą, ekologiczny skierowany jest na maksymalizację użyteczności konsumpcji przy zachowaniu jej użyteczności i jakości zasobów naturalnych oraz środowiska naturalnego. Wymiar społeczny odwołuje się do postrzegania konsumpcji jako dostępnej dla wszystkich społeczeństw globu dziś i jutro na poziomie pożądanym, psychologiczny ujmuje konsumpcję jako czynnik wzrostu jakości życia, demograficzny wyraża uwarunkowania nie stanowiące trwałej bariery jej wzrostu. Natomiast przestrzenny obejmuje wszystkie kontynenty nie narusza ich harmonii, podczas gdy czasowy odwołuje się do łączenia wszystkich powyżej wymienionych w perspektywie nieograniczonej. Patrz szerzej: Olejniczuk-Merta (2007, s. 74-83); Kielczewski (2006, s. 75).

rozwoju powinny uwzględniać wielowymiarowość, złożoność i wielowątkowość procesu, jego horyzontalny długookresowy charakter.

Sferę konsumpcji cechuje koegzystencja dwóch odmiennych kierunków jej rozwoju - jeden przejawia się w konsumeryzmie, drugi wiąże się ze świadomą działalnością na rzecz trwałej i zrównoważonej konsumpcji (Bywalec, Rudnicki 2002, s. 54-137). Mimo że globalizacja tworzy obecnie dominujący, historyczny megatrend, nie obejmuje on wszystkich państw i narodów w jednakowym stopniu. Poza procesami regionalizacji i fragmentaryzacji, zachodzą także zjawiska integracji i wyłączenia. Globalizacja prowadzi niejednokrotnie do unifikacji konsumpcji, która sprawia, że ludzie coraz częściej poszukują niekonwencjonalnych produktów (o wysokiej jakości i elitarnych – jeśli na nie ich stać), które odróżniają ich od innych lub sprawiają, że przez ich posiadanie, użytkowanie identyfikujemy się z daną grupą. Są także konsumenci, którzy ostantacyjnie negują takie konsumpcyjne zachowania marginalizując akty zakupu lub wręcz eliminując z niego zbędne dobra i usługi (minimalizując konsumpcję). Te procesy są widoczne również w Polsce. Początkowy etap absorpcji wszystkiego co zachodnie przy nienasyconych potrzebach mamy już za sobą (lata 90. XX w.), ale pozostałe przemiany we wzorcach konsumpcji z uwagi na nowe style bycia i życia ukazują charakter dwubiegunowych zmian (zwłaszcza różnice są identyfikowalne wśród młodych (Olejniczuk-Merta 2011, s. 109-131) czy starszych konsumentów, tak między- i wewnątrzpokoleniowo, ze względu na status społeczny, czy ekonomiczny). Z jednej strony obserwujemy popularyzację kultury masowej i mcdonaldyzację (Ritzer 2005, s. 35), westernizację, amerykańizację, kalifornizację, cocacoliczację czy hamburgeyzację (Bywalec 2002, s. 137), z drugiej dążenie do kultywowania tradycji lokalnych i regionalnych, ochronę dziedzictwa kulturowego. Mimo tych skrajnych zachowań występują także pośrednie obszary postępowania przez konsumentów selektywnego dostosowywania zakupu dóbr i usług (w miarę możliwości, upodobań czy mody) do potrzeb. Ciekawym zjawiskiem, nie obserwowanym w makroskali, jest stopniowe, ale systematyczne dokonywanie wyborów koszyka konsumpcyjnego opartego na patriotyzmie narodowym, lojalności wobec krajowych producentów i ich produktów (Zalega 2012, s. 128). Innymi wartymi podkreślenia zmianami, zarówno w poziomie, jak i strukturze konsumpcji, są: kosmopolityzm konsumencki, internacjonalizacja konsumpcji, ekokonsumpcja, domocentryzm, dekonsumpcja, czy konsumeryzm. Mogą one być w opozycji względem siebie (jak: homo- czy heterogenizacja konsumpcji), ale także uzupełniać się. Konsumpcja dzisiaj, oznacza coś więcej niż tylko nabywanie, posiadanie i użytkowanie – staje się sposobem tworzenia przez jednostki własnej tożsamości i stwarza postawy do dalszego jej rozwoju (Figiel 2004, s. 33; Olejniczuk-Merta 2007, s. 74-83). Pomimo, że Polacy uznawani byli do niedawna za „konserwatystów dietetycznych” to wzrasta zainteresowanie z ich strony dietetyką, ekologią, tradycją, regionem i regionalizmem (Kiełczewski 2008, s. 141). Ekologizacja konsumpcji polega na zahamowaniu negatywnych procesów degradujących środowisko naturalne, poprzez taką modyfikację konsumpcji, aby jej negatywne efekty były jak najmniejsze. Modyfikacja ta miałaby się przejawiać przede wszystkim w racjonalnej konsumpcji, ograniczającej dobra nieodnawialne i tworzące groźne odpady. Przejawem ekologizacji konsumpcji jest także spożywanie dóbr ekologicznych, co wyraża się przez ekokonsumpcję, zwaną także zieloną konsumpcją. Ekokonsumpcja jest demonstracją proekologicznych postaw konsumentów, nabywających produkty „wprost z pola, natury”, np. wytworzone bez chemicznych dodatków. Preferowane są artykuły poddające się np. biodegradacji, recyklingowi i in. Świadomość ekologiczną kształtują, zatem postawy konsumentów, którzy deklarują unikanie zbędnych czy niepotrzebnych zakupów. W obecnym świecie ciekawym przykładem zachowania konsumentów jest domocentryzm. Z jednej strony, to swoistego rodzaju ucieczka w prywatność, zacisze własnego mieszkania, które staje się azylem bezpieczeństwa, a z drugiej strony, konieczność. Zachowanie tego rodzaju

jest rozpowszechnione zwłaszcza wśród osób, które mogą wykonywać pracę zawodową w domu. Kosmopolityzm konsumencki jest natomiast postawą zorientowaną na osiągnięcie osobistych korzyści wynikających z użytkowania danego produktu zaspokajającego daną potrzebę. Internacjonalizm konsumencki można dostrzec zwłaszcza w krajach słabiej rozwiniętych gospodarczo, bowiem przejawia się on tym, że na rynku występuje niedobór towarów i usług, a te które są w ofercie cechuje według konsumentów niższa jakość niż wyrobów zagranicznych. Toteż zagraniczne cieszą się ze strony nabywców większym popytem, wyznaczając jednocześnie status społeczny i materialny posiadacza.

Natomiast omawiając dekonsumpcję, warto zwrócić uwagę na to, że jest ona świadomą postawą konsumenta preferującego jakość nad ilością zakupionych towarów. Dekonsumpcja polega na ograniczeniu zakupów do rozmiarów racjonalnych wynikających z indywidualnych, fizycznych i psychicznych potrzeb konsumenta. Czynnikiem wpływającym na postępującą dekonsumpcję jest narastanie znużenia i rozczarowania wysoką konsumpcją, traktowanie jej jako środka do życia, serwicyzacja i dematerializacja konsumpcji oraz ochrona środowiska naturalnego. Dekonsumpcja może przejawiać się w dobrowolnym ograniczaniu spożycia i dążeniu do zaspokajania potrzeb niematerialnych, wyższego rzędu. Jest ona w opozycji do konsumeryzmu - dążeniu do tego, by „mieć, a nie być” przekraczając zdroworozsądkowe i racjonalne potrzeby konsumentów. Podczas gdy konsumpcja świadoma, przedstawia konsumentów jako podmioty mogące kreować akceptowane wzorce zachowań zorientowane na aspekty zdrowotne, ekologiczne i homeostazę konsumpcji.

Homogenizacja konsumpcji, inaczej ujednoczenie, to swoistego rodzaju konsekwencja globalizacji, wzrostu mobilności ludzi w wymiarze przestrzennym oraz społeczno-zawodowym, procesu urbanizacji, rozwoju Internetu i telefonii bezprzewodowej, dzięki którym można szybko i łatwo upodabniać style życia różnych grup. Przeciwna do niej jest heterogenizacja konsumpcji – czyli różnicowanie, któremu sprzyja indywidualizacja stylu życia, tworzenie subkultur, rozwój demokracji, wytwarzanie zróżnicowanych przedmiotów, wzrost mobilności przedmiotów konsumpcji. Hybrydyzacja konsumpcji (Toffler 1997) następuje dzięki wykorzystaniu nowoczesnych urządzeń i produktów ułatwiających komunikację (np: samochody, komputery, Internet), dotyczy to także ubrań, produktów spożywczych (hamburger) i in. Hannerz uznaje (Zalega 2012, s. 128), że jest ona konsekwencją kreolizacji lub hybrydyzacji kultury (kultury silniejsze mieszają się z słabszymi) – dominacji określonych wzorców kulturowych. Konsumpcjonizm przejawia się w postaci permanentnej substytucji i wypierania jednych dóbr konsumpcyjnych przez inne, jego skrajnym przejawem jest shopoholizm, (konsumpcyjna bulimia), kupowanie więcej, ponad potrzeby zaspokajające deficyt lub brak konsumenta. Dematerializacja konsumpcji oznacza zwiększenie znaczenia niematerialnych aspektów konsumpcji (wzrostu udziału wydatków na usługi niematerialne takie jak informacja, wiedza, przeżycia estetyczne, poprawa zdrowia) i przejawia się w serwicyzacji konsumpcji oraz antropomorfizacji. Pierwsza odnosi się do sytuacji, gdy wzrasta udział usług w strukturze konsumpcji, podczas gdy druga do poszukiwania w dobrach i usługach konsumpcyjnych różnorodnych znaczeń i wartości niematerialnych, wyrażających w ich mniemaniu odmienność, sens pozamaterialnego życia. Dynamiczny rozwój usług spowodował, że kolejne zjawisko przeniosło się do sfery konsumpcji. Przyczyną jego wystąpienia jest podział pracy, postęp cywilizacyjny, zwłaszcza humanizacja i intelektualizacja życia ludzkiego, jego wydłużenie, wzrost liczby ludzi (a w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo osób „starych” 65+, szybki rozwój wytwarzania i użytkowania dóbr materialnych oraz substytucja niektórych dóbr i usług.

Democentryzację konsumpcji interpretuje się jako przenoszenie konsumpcji z miejsc publicznych do domu, czyli miejsca uważanego za miejsce życia rodzinnego, towarzy-

skiego, odpoczynku. Z kolei prywatyzację można rozumieć dwojako: jako proces zamiany konsumpcji publicznej w prywatną, tzw. komercjalizacja lub jako proces indywidualizacji konsumpcji. Zaś prosumpcja, określana mianem inteligentnej (innowacyjnej) konsumpcji, definiowana jest jako łączenie procesów konsumpcji i produkcji, na własny użytek. Polega na tym, że zarówno producent jest konsumentem przez wchodzenie konsumpcji do procesu produkcji, jak i konsument jest producentem w momencie, gdy produkcja włącza się do konsumpcji. Na proces prosumpcji ma wpływ wzrost czasu wolnego, możliwość wykonywania pracy w domu, rozwój i upowszechnianie edukacji itp.

Różnorodność i charakter dotychczas omówionych nowych zjawisk i trendów w zachowaniach konsumentów ukazują złożoność przemian zachodzących w sferze konsumpcji. Jednak należy podkreślić, że konsumenci zwracają coraz większą uwagę i dbają nie tylko o zdrowie, ale i o wygląd zewnętrzny, czego przejawem jest stosowanie m.in.: różnorodnych diet, uprawianie aktywnego trybu życia, zmiana nawyków żywieniowych, wkomponowanie w posiłki produktów bezpiecznych dla zdrowia, suplementów diety, artykułów wygodnych w przygotowaniu i oszczędzających czas oraz funkcjonalnych, dostępnych w dobrze rozwiniętej w kraju sieci sprzedaży detalicznej. Tempo życia, a także dążenie do wyższego jego standardu ukazuje niejednokrotnie hedonistyczną konsumpcję Polaków. Nie jest to cecha przypisana do jednej grupy społecznej, charakteryzuje zarówno młode, jak i starsze pokolenie. Pierwsze – z uwagi na otaczającą je naturalną rzeczywistość, drugie w chęci zaspokojenia potrzeb wcześniej nieosiągalnych, a możliwych do zrealizowania obecnie. Poza cechami behawioralnymi, wpływającymi na nowe zachowania konsumentów, znaczącą rolę odgrywają te o charakterze społeczno-ekonomicznym. Niewątpliwie istotne znaczenie odgrywają przemiany w demografii i socjologii rodziny, w strukturze gospodarstwa domowego i rolach pełnionych przez jego członków. Duże znaczenie ma starzejące się społeczeństwo i rosnący odsetek indywidualnych decyzji na rynku tzw. singli. Zmiany priorytetów, wyznawanych wartości czy oczekiwań życiowych w zależności od płci, wieku, poziomu wykształcenia, miejsca zamieszkania, a także statusu społecznego i dochodowego dają odzwierciedlenie w zachowaniach konsumenckich. Procesy te odzwierciedlają globalny charakter współczesnego rozwoju społeczno-gospodarczego, a efekty są widoczne w przypadku procesów gospodarowania, w tym ostatniego etapu – konsumpcji.

Podsumowanie

Globalizacja konsumpcji ma zarówno pozytywne, jak i negatywne strony. Ich skala i zakres zależą od rozwoju gospodarczego kraju. Niemniej, przy zachodzących dynamicznie procesach globalnych zmian w sferze konsumpcji podkreśla się znaczenie niwelowania dysproporcji społeczno-ekonomicznych ludności świata, a szans upatruje się w koncepcji zrównoważonego rozwoju, w tym także konsumpcji w mikro- (jednostki), makro- (zbiorowości, społeczeństwie) i mezoskali. Nowa konsumpcja², przejawiająca się inną jakościowo konsumpcją, zarówno w odniesieniu do środków jak i sposobów zaspokajania potrzeb (Bywalec 2007; Kryk 2011), jest odzwierciedlona w zachowaniach konsumentów. Można uznać, że przeobrażenia we współczesnej konsumpcji odbywają się na wielu płaszczyznach i nie są jednokierunkowe. Ukazują złożoność procesów i zjawisk sprzyjając rozwojowi nowych zachowań i ograniczając dotychczas występujące. Orientacja w nowej sytuacji z możliwością zrozumienia zasad czy mechanizmów tej rzeczywi-

² Trudno jest określić dokładne ramy czasowe, ale najczęściej podaje się, że ma miejsce w ostatnich dekadach XX w. (lata 70.) i na początku XXI W.

stości gospodarczej sprawia, że konsument stale kształtuje i dostosowuje się do kolejnych wyzwań obecnych na rynku.

Bibliografia

- Bywalec Cz. (2007), *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bywalec Cz., Rudnicki L. (2002) *Konsumpcja*, PWE, Warszawa.
- Figiel A. (2004) *Etnocentryzm konsumencki. Produkty krajowe czy zagraniczne*, PWE, Warszawa.
- Janoś-Kresło M., Mróz B. (2006), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, SGH, Warszawa.
- Kielczewski D. (2008), *Konsumpcja a perspektywy zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Kielczewski D. (2006) *Konsumpcja a perspektywy zrównoważonego rozwoju*, (w:) Janoś-Kresło M. (red.), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, SGGW, Warszawa.
- Kielczewski D. Globalizacja (2004), *Konsumpcji a rozwój zrównoważony*, (w:) Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Kisiel-Łowczyk A.B. (2006), *Procesy międzynarodowej integracji gospodarczej ich znaczenie dla współczesnej gospodarki światowej*, (w:) Oziewicz E. (red.), *Przemiany we współczesnej gospodarce światowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kryk B. (2011), *Konsumpcja zrównoważona a proekologiczne style życia*, „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą”, nr 51.
- Mróz B. (2004), *Big Mac kontra Fiie Gras: globalizacja konsumpcji w ujęciu porównawczym*, „Ekonomista”, nr 1.
- Odorzyńska-Kondek J., Szymańska A. (2011), *Proinnowacyjne zachowania konsumentów-uwarunkowania i metody badań*, (w:) Olejniczuk-Merta A. (red.), *Konsumpcja w Polsce w 2011 r.*, Raporty, IBRKK, Warszawa.
- Olejniczuk Merta A. (2011), *Zachowania młodych konsumentów w świetle teorii zachowań konsumenckich*, (w:) Olejniczuk-Merta A. (red.), *Konsumpcja w Polsce w 2010 r.*, Raporty IBRKK, Warszawa.
- Olejniczuk-Merta A. (2007), *Trwała, zrównoważona konsumpcja cel realny czy nieosiągalny*, (w:) *Konsumpcja a rozwój gospodarczy*, IBRKK, Warszawa.
- Orłowska R., Żołądkiewicz K. (red.) (2012), *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, PWE, Warszawa.
- Piontek B. (2002), *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ritzer G. (2005), *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza S.A., Warszawa.
- Rok B. (2004), *Partnerstwo społeczne jako podstawa polityki gospodarczej UE*, (w:) Bogumił A., Greniewski M. J., Greniewski P., Krzyżanowski L. J., Rok B., Waloszczyk K. *Zrównoważony rozwój*, Wyższa Szkoła Menadżerska SIG, Warszawa.
- Szczepański M.S. (2006), *Między rozwojem i regresem społecznym. Próba interpretacji pojęć*, (w:) Janoś-Kresło M. (red.), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, SGGW, Warszawa.

- Toffler A. (1997), *Trzecia fala*, PIW, Warszawa.
- Webster's Third New Internationaln Dictionary of the English Language*, (1961), Unabridged, Mwrriam-Webster, Encyclopaedia Britannica, London.
- Zalega T. (2012), *Konsumpcja. Determinanty. Teoria. Modele*, PWE, Warszawa.
- Zorska A. (1998), *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Trends in Contemporary Consumption in the Time of Globalisation and in the Face of the Challenges of Sustainable Development

Summary

The article aims to present trends in contemporary consumption, to show the importance of the globalised changes and to discuss the consumption issue within the concept of sustainable development. The author made use of core references concerning the issue, chiefly including secondary information sources. Moreover, primary data were quoted which were obtained during the empirical research implemented in the research project No. 3745/B/H03/2011/40 funded by the National Science Centre. Descriptive and statistical methods were used for the problem analysis.

Key words: consumption, globalisation, sustainable development.

JEL codes: E21

Тенденции в современном потреблении в эпоху глобализации и перед лицом вызовов устойчивого развития

Резюме

Цель статьи – представить тренды, выступающие в современном потреблении, показать значение глобализации изменений, а также отнестись к аспекту потребления в концепции устойчивого развития. В разработке использовали основную литературу в области избранной исследовательской проблемы. Пользовались прежде всего вторичными источниками информации, кроме того ссылались на первичные данные, полученные в рамках эмпирических исследований, реализуемых в исследовательском проекте – грант № 3745/B/H03/2011/40, финансируемом за счет средств Национального центра науки. В анализе исследовательской проблемы использовали описательный метод. Статья представляет собой прежде всего обзор литературы.

Ключевые слова: потребление, глобализация, устойчивое развитие.

Коды JEL: E21

© All rights reserved

Konrad Prandecki

Akademia Finansów i Biznesu Vistula – Warszawa

DŁUGOOKRESOWE ZMIANY KONSUMPCJI A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Streszczenie

Celem rozważań jest zbadanie i ocena trendów konsumpcji i określenie, czy przyszłe tendencje umożliwiają zmiany pozwalające na uznanie jej za zrównoważoną. Badaniu poddano: liczbę ludności, stopień urbanizacji, bogactwo, handel międzynarodowy, globalizację oraz wykorzystanie internetu. Dodatkowo w wielu sytuacjach powyższe czynniki były uzupełnione komentarzami nt. społecznych konsekwencji ich wystąpienia.

Należy stwierdzić, że globalne zmiany zmierzają w kierunku wzrostu konsumpcji wynikającej z dynamicznego rozwoju azjatyckich krajów rozwijających się. Powoduje to, że z jednej strony następuje poprawa warunków życia w strefie „biednego Południa”, lecz z drugiej oznacza stale rosnącą konsumpcję, która nadal będzie oparta, w głównej mierze, na wykorzystaniu dóbr materialnych.

Badanie zostało przeprowadzone za pomocą analizy krytycznej dostępnej literatury, w szczególności raportów organizacji międzynarodowych.

Słowa kluczowe: konsumpcja, zrównoważony rozwój, długookresowe trendy.

Kody JEL: Q01, E22, O44, F01

Wstęp

Mianem konsumpcji określa się wszelkiego rodzaju spożycie dóbr i usług. We współczesnej gospodarce konsumpcja odgrywa istotną rolę, ponieważ to ona stanowi podstawę do wzrostu produkcji i tym samym PKB. Ponadto w istotny sposób przyczynia się do innowacyjności, ponieważ jednym z ważniejszych aspektów utrzymania odpowiedniego, wysokiego jej poziomu jest skracanie cykli życia produktów poprzez oferowanie nowych nieco ulepszonych zamienników. Jednakże takie podejście powoduje również wiele problemów, np. niegospodarność i nieracjonalność podejmowanych decyzji, a nawet wykluczenie społeczne. Efektem ubocznym konsumpcyjnego stylu życia jest również powstawanie znacznych ilości odpadów oraz nieracjonalne, nadmierne wykorzystywanie zasobów naturalnych. Działanie to może prowadzić do wystąpienia środowiskowych granic wzrostu (Meadows i in. 1972). Konsumpcyjne nastawienie do życia często nazywane jest postawą typu „mieć”. Jego przeciwieństwem jest postawa typu „być” (Fromm 1995). W oparciu o to drugie nastawienie, w ramach koncepcji zrównoważonego rozwoju zwraca się uwagę na konieczność zmiany wzorców konsumpcji. Jest to szczególnie istotne kiedy porównamy skalę zmian w zakresie konsumpcji, jaka zaszła w XX wieku. W 1900 r. wydatki konsumpcyjne wynosiły ok. 1,5 biliona USA w 1998 r. osiągnęły poziom 24 bilionów (UNDP 1998).

Celem niniejszego opracowania jest zbadanie, czy istniejące trendy w zakresie konsumpcji, w skali globalnej, umożliwiają wdrożenie takiego jej kształtu, który będzie można uznać za zrównoważony. W opinii autora, w perspektywie do 2030 r. nie należy spo-

dziewać się zmian, które by to umożliwiły. Badanie przeprowadzono za pomocą analizy krytycznej dostępnej literatury, w szczególności raportów i prognoz różnych organizacji międzynarodowych.

Zrównoważona konsumpcja – ujęcie teoretyczne

Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX w., w ochronie środowiska i w ramach koncepcji zrównoważonego rozwoju pojawiają się postulaty dotyczące zmiany postaw społecznych w celu przekształcenia modeli konsumpcji. W efekcie można wyróżnić cztery podstawowe koncepcje uwzględniające problemy ochrony środowiska. Są to: ekokonsumpcja (konsumpcja ekologiczna), konsumpcja etyczna, konsumpcja zrównoważona i antykonsumpcja (Dobrzański i in. 2008).

Konsumpcję zrównoważoną należy rozumieć jako taką, która umożliwi zaspokajanie potrzeb ludzi współcześnie żyjących, przy jednoczesnym uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń. Powinna być ona realizowana w czterech podstawowych wymiarach:

- ekologicznym – konsumpcja rozumiana jako ekokonsumpcja;
- społecznym – każdy konsument ma dostęp do podstawowych dóbr, czyli żywności, mieszkania, oświaty, służby zdrowia i pomocy społecznej;
- psychologicznym – poziom konsumpcji materialnej nie prowadzi do deprivacji potrzeb psychologicznych, takich jak: dobre relacje z innymi ludźmi, czas wolny, dobre stosunki rodzinne, jakość środowiska przyrodniczego;
- czasowym: przyszłe pokolenia mają perspektywy wysokiej jakości zaspokajania swoich potrzeb (Kielczewski 2004, s. 57-58).

Warto zwrócić uwagę, że D. Kielczewski również zauważa kilka dodatkowych aspektów konsumpcji. Należy do nich zaliczyć kwestie gospodarcze, demograficzne, przestrzenne oraz intertemporalne (umożliwiające ich realizację bez ograniczeń czasowych) (Kielczewski 2005).

Koncepcja zrównoważonej konsumpcji od początku wywołuje duże emocje. Z jednej strony podkreśla się, że przeciętny Amerykanin spożywa kilkadziesiąt razy więcej zasobów niż statystyczny mieszkaniec „biednego Południa”, jednakże nie czyni go to kilkadziesiąt razy szczęśliwszym (Brundtland 1994). Ponadto poziom zadowolenia z posiadania nowego dobra jest krótkotrwały i wynika z układu odniesienia. Jeśli mamy coś wyjątkowego, czego nie mają inni, to tym się cieszymy przez dłuższy czas niż z czegoś powszechnie używanego. Z tego powodu zadowolenie z posiadania np. nowego modelu telefonu komórkowego trwa jedynie przez krótki czas (Easterlin 1996). Z drugiej strony D. Pearce zauważył, że redukcja konsumpcji może spowodować znaczne, negatywne efekty w krajach rozwijających się. Po pierwsze, ograniczenie konsumpcji na „Północy” nie przyczyni się do jej rozwoju na „Południu”. Po drugie, redukcja spożycia określonych grup produktów w krajach wysoko rozwiniętych może spowodować spadek ich eksportu z krajów rozwijających się. W ten sposób mogą być one narażone na poważne problemy gospodarcze, np. pogorszenie bilansu handlowego i spadek dochodów. Ponadto w przypadku zmniejszenia popytu na zasoby naturalne, np. paliwa kopalne, doszłoby do obniżenia globalnej ceny tych surowców, co spowodowałoby dalszą utratę dochodów państw rozwijających się, często utrzymujących określony (niski) poziom rozwoju tylko dzięki ich sprzedaży (Pearce 1995).

Teoretyczna dyskusja dotycząca założeń zrównoważonej konsumpcji trwa do dziś. Różnice w podejściu do tego zagadnienia bardzo wyraźnie widać w analizach regionalnych (UNEP 2012). Do najnowszych inicjatyw w tym zakresie należy zaliczyć próbę

stworzenia nowego celu milenijnego (zrównoważonej konsumpcji) podczas konferencji Rio+20, w Rio de Janeiro, w 2012 r. (*Proposal...* 2011). Niestety jej realizacja napotyka na pewne trudności. Przewiduje się, że nowe zasady dotyczące zrównoważonej konsumpcji mogą powstać jeszcze w pierwszej połowie 2013 r. i będą obowiązywać do 2020 r. W propozycji pojawiło się pięć podstawowych warunków jakie powinna spełniać zrównoważona konsumpcja. Są nimi:

- „stworzenie konsumpcji bardziej zrównoważonej w aspekcie gospodarczym, społecznym i środowiskowym,
- poprawa ogólnego dobrobytu,
- zmniejszenie obciążenia zasobów naturalnych,
- uwolnienie środków na rzecz złagodzenia ubóstwa,
- zapewnienie wewnątrz- i międzypokoleniowej sprawiedliwości” (*Proposal...* 2011).

Ich stworzenie zostało poparte przez inne organizacje, m.in. Światową Organizację Handlu, która użyła licznych argumentów pokazujących, że liberalizacja handlu może przyczynić się do ułatwienia realizacji założeń zrównoważonego rozwoju m.in. poprzez zwiększanie poziomu życia w krajach rozwijających się, rozwój innowacyjności oraz promocję przyjaznych dla środowiska produktów (WTO 2011).

W praktyce, ze względu na trudności z określeniem, czy zaspokojenie danych potrzeb można uznać za zrównoważone, czy też nie, instytucje ograniczają swoje inicjatywy jedynie do promowania działań w zakresie efektywności wykorzystania surowców (WEF 2012). Głównie inicjatywy te są realizowane w sektorze energii, ale mają miejsce również w zakresie produkcji. Informacją istotną dla konsumenta odnośnie skali wywierania śladu ekologicznego przez produkt są odpowiednie oznaczenia (OECD 2008).

Zmiany w zakresie konsumpcji mogą być spowodowane przez szereg czynników. Najprościej jest je podzielić na zjawiska o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. Do pierwszej z tych grup zalicza się: ekonomiczne (wzrost zamożności), demograficzne, kulturowe i psychologiczne (Koszevska 2013).

Z kolei do grupy czynników zewnętrznych należą procesy globalizacji, procesy integracji, procesy sprzyjające mobilności konsumentów, postęp technologiczny, procesy urbanizacji, rozwój i upowszechnienie się internetu oraz polityka zrównoważonego rozwoju (Koszevska 2013). Te czynniki mają wpływ na kreowanie potrzeb ludzkich przez zmianę sposobów i środków zaspokajania istniejących potrzeb, powstawanie nowych, zmianę kryteriów podejmowania decyzji i tym samym stworzenie nowej hierarchii potrzeb.

W przypadku analiz podejmowanych w skali globalnej obie grupy czynników mają charakter endogeniczny. Jednakże wszystkie one powinny być brane pod uwagę. Powyższy podział posłużył za podstawę dalszych badań w zakresie zrównoważonej konsumpcji.

Megatrendy globalnych zmian

Megatrendy to „wielkie siły w rozwoju społecznym, które wpływają na wszystkie obszary – państwo, rynek i społeczeństwo – na wiele lat wprzód” (Larsen 2006). Prawidłowe opisanie tych zjawisk daje możliwość określenia przyszłych szans i zagrożeń, przed którymi stoi ludzkość i poszczególne społeczeństwa. Jednakże nie oznacza to, że wspomniane siły nie są zmienne w czasie. Podlegają one przemianom pod wpływem innych megatrendów, a nawet mniej istotnych czynników. Dlatego też istotne jest nie tylko prawidłowe wskazanie trendu, ale również relacji zachodzących między nim a otoczeniem (Prandecki 2012).

Badanie przyszłej konsumpcji jest obarczone dużym ryzykiem błędu, ponieważ łatwo podlega zmianom w czasie. Jednakże pewne ogólne trendy można zaobserwować i opisać. Jest to możliwe w przypadku wykluczenia zjawisk ekstremalnych, o niskim prawdopodobieństwie wystąpienia, np. globalne katastrofy naturalne, wojny itp.

Podstawowym punktem wyjścia powinna być analiza zmian struktury i liczby ludności. ONZ¹ przewiduje, że w 2030 r. na Ziemi żyć będzie 8 321 mln ludzi (United Nations... 2010), a w 2050 r. możemy spodziewać się ponad 9 miliardów mieszkańców. Taka zmiana oznacza wzrost liczby konsumentów prawie o ¼. Jednakże warto zwrócić uwagę, że przyrost ten nie będzie jednorodny. Dla Europy prognozy zmian liczby ludności przewidują stagnację, natomiast największego jej wzrostu należy się spodziewać w Afryce (procentowo) i w Azji (w liczbach bezwzględnych). W 2030 r. na tych kontynentach będzie żyć odpowiednio 1 562 mln i 4 867 mln (United Nations... 2010). Z obecnej perspektywy oznacza to, że konsumentów przybędzie głównie w rejonach biednych, w których już obecnie istnieją poważne problemy z ubóstwem i głodem. Taki punkt widzenia jest jedynie częściowo prawdziwy. Faktycznie badania przeszłości pokazują, że rozwój gospodarczy Afryki może wystąpić dopiero w dłuższym okresie czasu, co oznacza, że do 2030 r., na tym kontynencie nie należy spodziewać się większych zmian w zakresie rozwoju gospodarczego i konsumpcji. Niemniej jednak trudno jest oceniać tą samą miarą rozwój krajów Azji. Warto podkreślić, że rozwój ten jest niejednorodny i inaczej należy przyglądać się krajom Azji Centralnej, a inaczej Azji Wschodniej. W szczególności zmiany w zakresie poziomu rozwoju gospodarczego są istotne w przypadku Chin i Indii, gdzie dynamiczny wzrost powoduje wychodzenie ze strefy ubóstwa dużych grup społecznych. Uogólniając można zwrócić uwagę, że azjatycki wzrost gospodarczy będzie charakteryzował się znacznie większą dynamiką niż w reszcie świata (OECD 2012), co powoduje, że w perspektywie 2030 r. w Azji odnotowany będzie gwałtowny wzrost osób zaliczanych do klasy średniej. W latach 1990-2010 udział przedstawicieli Azji w tej grupie (liczonej jako osoby zarabiające lub wydające pomiędzy 10 a 100 dolarów dziennie liczonych wg siły nabywczej z 2005 r.) wzrósł z 26% do 58%. Przewiduje się, że w 2030 r., Azjaci będą stanowili 80% światowej klasy średniej licząc ponad 3,2 mld osób i będą odpowiedzialni za około 70% wydatków konsumpcyjnych świata (Brookings Institution 2012). Inne badania pokazują, że roczna konsumpcja rynków wschodzących wzrosła z 12 bilionów dolarów w 2010 r. do około 30 bilionów w 2025 r. (UNDP 2013). Ten trend pozornie rozwiązuje problemy najuboższych warstw społeczeństwa i pozwala częściowo zrealizować Milenijne Cele Rozwoju. Zakłada się, że dzięki dynamicznemu wzrostowi bogactwa w Brazylii, Chinach i Indiach już udało się zrealizować założenia w zakresie ubóstwa (United Nations 2012). Jednakże pomimo tych pozytywnych zjawisk, nadal należy spodziewać się dalszego rozwarstwienia w poziomie dochodów najbogatszych i najuboższych społeczeństw (Cripps i in. 2011), ponieważ tylko nieliczne z krajów rozwijających się wstąpiły na ścieżkę szybkiego wzrostu, większość (ok. 120) nadal charakteryzuje się niskim poziomem dochodów i niewielką dynamiką zmian. Warto jednak podkreślić, że zgodnie z najnowszym HDI do grupy dynamicznie rozwijających się państw można zaliczyć ok. 40 państw (UNDP 2013).

W ciągu ostatnich czterdziestu lat konsumpcja globalna wzrosła czterokrotnie. W takiej samej perspektywie, tj. do 2052 r. J. Randers (2012) przewiduje, że jest możliwy jedynie jej dwukrotny wzrost. Uzasadnia on to ograniczonym dostępem do zasobów naturalnych, co powoduje, że w zakresie wartości niematerialnych np. usług można mówić o nieograniczonej konsumpcji, lecz w przypadku wykorzystania zasobów istnieją ograniczenia, np. nie jest możliwe zbudowanie nieskończonej liczby aut.

¹ Wszelkie dane prognostyczne (o ile nie jest podane inaczej) są oparte na scenariuszach średnich.

Szybki przyrost liczby ludności oraz zmiany gospodarcze występujące w świecie prowadzą do narastania procesów urbanizacji. W 2011 r. w miastach żyło 3,63 miliarda ludzi. W 2030 r. ludność miejska będzie stanowić 4,98 miliarda, czyli niecałe 60% co oznacza wzrost o ok. 8 punktów procentowych w ciągu dwóch dekad. Zjawisko to będzie również nierównomierne w skali globu. Wskaźnik przyrostu ludności miejskiej w krajach wysokorozwiniętych będzie kształtował się na poziomie 0,29, a w przypadku obszarów rozwijających się osiągnie on 0,95 punktu (United Nations... 2012). W szczególności warto zwrócić uwagę na rozwój tzw. megamiast, czyli ośrodków powyżej 10 mln mieszkańców. Szacuje się, że w 2030 r. będzie ich 37 (w 2011 r. było ich 22). Nie stanowią one jednorodnej grupy, ponieważ wśród nich można znaleźć biedne miasta, jednakże uogólniając należy stwierdzić, że to one będą nadawały kierunek rozwoju przyszłego świata (Wawrzyński 2012).

Czynnikiem wzmacniającym konsumpcję jest globalizacja. Zjawisko to jest rozumiane na wiele sposobów. Na potrzeby tego artykułu należy zdefiniować ją jako procesy współzależności i integracji państw, społeczeństw, gospodarek i kultur zmierzające do stworzenia jednego wspólnego świata. Istotne jest, że globalizacja oddziałuje nie tylko na gospodarkę, ale również na społeczeństwa i ich kulturę.

W aspekcie konsumpcji oznacza to ujednocianie potrzeb społecznych. Zazwyczaj odbywa się to tylko w jednym kierunku, tj. promocji konsumpcjonizmu. Trafnie ujął to A. Konczałowski, który stwierdził „... na środku pustyni w Afryce można kupić tyle butelek coca coli, ile się zechce, a świeżej wody nie ma. (...) w każdym multipleksie można oglądać po sześć nowych hollywoodzkich superprodukcji tygodniowo. Nazywa się to swobodnym dostępem do informacji. A cóż to za swoboda, skoro jest wybór tylko między filmami amerykańskimi? To zwyczajna kolonizacja”. (Konczałowski 2005, s. 66). Ponadto warto zauważyć, że skutkiem ubocznym powszechnej promocji amerykańskiej kultury jest chęć do konsumpcji na podobnym poziomie, jak to jest przedstawiane w mediach. Niejednokrotnie ten obraz jest wypaczony i pokazuje sytuację wyidealizowaną. To powoduje potrzebę wyętej pracy wśród osób posiadających mniej lub też frustrację niemożnością zaspokojenia wymyślonych potrzeb. Z tego powodu postępującą globalizację należy uznać za czynnik promujący konsumpcyjny styl życia. Trudno jest przewidzieć jego siłę oddziaływania, ponieważ jest on wrażliwy na wiele innych zjawisk (np. przez kilka lat po ataku na World Trade Center, 11.09.2001 r., tempo globalizacji gwałtownie spadło).

Obecnie również można zauważyć, że kryzysy (w szczególności europejski) wpływają negatywnie na rozwój wymiany handlowej. Światowa Organizacja Handlu przewiduje, że w 2013 r. wzrost wymiany międzynarodowej wyniesie jedynie 3,3%, a nie przewidywane wcześniej 4,5%. Jest to i tak więcej niż dwuprocentowy wzrost w 2012 r. (WTO 2013). Jednakże warto zwrócić uwagę, że w długim okresie (do 2040 r.) przewiduje się, że roczny wzrost handlu międzynarodowego będzie wynosił ok. 5% (HSBC 2013). Będzie on głównie napędzany przez kraje azjatyckie (Chiny, Indie, Wietnam i Bangladesz), których wymiana międzynarodowa będzie rosła w tempie co najmniej dwukrotnie wyższym.

Globalizacja gospodarki będzie powodowała wzrost konsumpcji, ponieważ dalsze znoszenie barier handlowych (co prawda w ostatnich latach znacznie spowolnione, a nawet zahamowane) będzie przyczyniało się do zwiększenia dostępu do dóbr, co już samo w sobie będzie powodować wzrost spożycia. Ponadto kopiowanie konsumpcyjnych wzorców kulturowych jeszcze bardziej pogłębi to zjawisko. Dlatego też należy uznać, że dalszy postęp w zakresie globalizacji jest silnym czynnikiem konsumpcjogennym.

Procesy integracyjne również sprzyjają wzrostowi konsumpcji. Globalne inicjatywy zmierzające do znoszenia barier w handlu i tym samym kreowania konsumpcji nie są efektywne. Działania WTO, znane jako Runda z Doha, należy uznać za nieskuteczne. Jed-

nakże równolegle powstają liczne porozumienia regionalne. Spośród nich należy zwrócić uwagę na działalność Unii Europejskiej, która w 2011 r. podpisała umowę o stworzeniu strefy wolnego handlu z Koreą Południową. Rok później ten kraj podpisał podobne porozumienie ze Stanami Zjednoczonymi. Obecnie Unia Europejska prowadzi podobne negocjacje z Japonią (pierwsza runda miała miejsce w dniach 15-19 kwietnia 2013 r.). Ponadto wprowadzenie częściowych stref wolnego handlu jest negocjowane z kilkoma krajami rozwijającymi się, m.in. z Marokiem i Jordanią. Unia Europejska rozważa nawet zaproponowanie takiej współpracy Chinom. Wejście w życie takiego porozumienia stanowiłoby silny bodziec prokonsumpcyjny. W zakresie regionalnych porozumień handlowych największe nadzieje budzi zapowiedź prezydenta USA Baracka Obamy o gotowości USA do podjęcia rozmów z Unią Europejską w sprawie stworzenia wspólnej strefy wolnego handlu. Na razie takie deklaracje są traktowane ostrożnie i nie należy spodziewać się sfinalizowania negocjacji przed 2020 r., jednakże należy traktować te zapowiedzi jako silny sygnał zapowiadający pojawienie się globalnych zmian w zakresie handlu.

Zjawiskiem o istotnym znaczeniu dla konsumpcji, lecz o trudnym do przewidzenia wpływie jest postępujące usieciowienie społeczeństw. Jego efektem jest wytworzenie się nowych kanałów sprzedaży i tym samym zwiększenie poziomu konsumpcji. Internet, jako nowe medium w istotny sposób przyczynia się do kształtowania opinii, w szczególności wśród młodych ludzi. Zazwyczaj jest to działalność, którą można określić jako prokonsumpcyjną. Badania pokazują, że poziom zadowolenia z posiadanych dóbr jest zależny od układu odniesienia. W społeczeństwach o dużym rozwarstwieniu dochodów szczególnie jest znacznie rzadszym dobrem niż w przypadku biedniejszych społeczeństw, ale bardziej jednorodnych pod względem dystrybucji bogactwa (Dresner 2002). Internet umożliwia przekazywanie informacji w najbardziej odległe zakątki globu. W ten sposób, w ramach globalnej wioski, ludzie, zwłaszcza w krajach rozwijających się, narażeni są na frustrację związaną z brakiem możliwości posiadania określonych dóbr. Jednocześnie wytwarza się w nich szereg, niekoniecznie prawdziwych potrzeb. W ten sposób Internet powinien być rozpatrywany jako czynnik prokonsumpcyjny.

Jednocześnie to medium stanowi istotną (o ile nie najważniejszą) platformę promującą zrównoważony rozwój i inne koncepcje mające na celu przeciwdziałanie zagrożeniom wynikającym z nadmiernego wykorzystywania zasobów planety. Wydaje się, że siłę prokonsumpcyjnego oddziaływania Internetu należy uznać za większą.

Podsumowanie

Konsumpcja, podobnie jak wiele innych aspektów zrównoważonego rozwoju, nie została jednoznacznie zdefiniowana, co powoduje, że istnieje pewnego rodzaju chaos w zakresie oceny tego zjawiska. Jednakże zmiany w zakresie wzorców konsumpcji są jednymi z ważniejszych w ramach wdrażania tej koncepcji, ponieważ od nich zależy kształt przyszłego wzrostu gospodarczego. W praktyce dominuje podejście sugerujące konieczność odmaterializowania konsumpcji w celu zmniejszenia presji na środowisko. W długim okresie, takie działanie wydaje się być jak najbardziej wskazanym. Jednakże w związku z postępującą globalizacją i związaną z tym promocją istniejących zachowań konsumpcyjnych takie działanie wydaje się być nierealnym zarówno w perspektywie 2030 r., jak i połowy stulecia. Wynika to z gwałtownych przemian, które zachodzą w krajach rozwijających się, a wkrótce będą odpowiedzialne za większość produkcji i konsumpcji współczesnego świata. MFW uznał, że udział gospodarek rozwijających się i rozwiniętych w PKB zrównał się już w 2012 r. (IMF 2013). Jednakże, mimo tej wysokiej dynamiki rozwoju przewi-

duje się, że do połowy stulecia poziom życia w krajach rozwijających się będzie znacznie niższy niż w rozwiniętych (OECD 2012). Oznacza to, że nadal społeczeństwa tych krajów będą zainteresowane wzrostem konsumpcji, w celu zaspokojenia swoich potrzeb.

Przedstawiona analiza długookresowych trendów w zakresie czynników wpływających na konsumpcję pokazuje, że w perspektywie 2030 r. nie należy spodziewać się istotnych zmian w tym obszarze. W dłuższym okresie, tj. do połowy stulecia takie przekształcenia mogą wystąpić, lecz ich skala będzie raczej niewielka. Wynika to głównie z przemian, które będą zachodzić w Azji, gdzie przewidywany jest największy (liczbowo) przyrost naturalny oraz wzrost gospodarczy. Te czynniki spowodują gwałtowny przyrost konsumentów w klasie średniej, którzy będą podstawową siłą napędową konsumpcji.

Wydaje się, że jedyną siłą mogącą spowodować przemiany w zakresie struktury konsumpcji byłyby gwałtowna globalna zmiana gospodarcza. Jej źródłem mogłyby być czynniki typu: katastrofa naturalna, wojna światowa, załamanie się finansów globalnych lub rewolucja społeczna. W opinii autora, spośród wymienionych, najbardziej prawdopodobnym rozwiązaniem jest brak akceptacji społecznej dla dalszego rozwarstwienia poziomu życia pomiędzy najbiedniejszymi i najbogatszymi. Jednakże wystąpienie takiej rewolucji jest mało możliwe. Z tego powodu należy założyć, że wprowadzenie zasad zrównoważonej konsumpcji, w skali globalnej, w perspektywie 2030 r. jest nierealne. Warto podkreślić, że wszelkie analizy dotyczące tego zjawiska są tworzone przez instytucje mające niewielki wpływ na podejmowanie strategicznych decyzji o charakterze gospodarczym. Wyjątkiem w tym zakresie mogą być działania WTO, ale szanse na sfinalizowanie Rundy z Doha i uwzględnienie w dokumencie końcowym środowiskowych aspektów handlu jest nikłe.

Bibliografia

- Brookings Institution, (2012), *Middle Class Measures. Development, Aid and Governance Indicators*, Washington, www.brookings.edu/research/interactives/development-aid-governance-indicators [dostęp: 14.10.2012].
- Brundtland G.H. (1994), *The challenge of sustainable development and consumption patterns*, (w:) Ofstad S., Westby L., Bratelli T., *Sustainable consumption* Ministry of Environment, Oslo.
- Cripps F., Izurieta A., Singh A. (2011), *Global imbalances, under-consumption and overborrowing: the state of the world economy & future policies*, Centre for Business Research, Cambridge University.
- Dobrzański G., Dobrzańska B., Kielczewski D. (2008), *Ochrona środowiska przyrodniczego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dresner S. (2002), *The principles of sustainability*, Earthscan, London.
- Easterlin R.A. (1996), *Growth Triumphant*, University of Michigan Press.
- Fromm E. (1995), *Mieć, czy być?*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.
- HSBC (2013), *An overview of world trade and the opportunities for international businesses*, HSBC Global Connections Report, February 2013, <https://globalconnections.hsbc.com/downloads/hsbc-trade-forecast-global-february-2013.pdf> [dostęp: 13.04.2013].
- IMF (2013), *World Economic Outlook April 2013. Hopes, Realities, Risks*, IMF, April 16.
- Kielczewski D. (2004), *Konsumpcja a perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

- Kiełczewski D. (2005), *Koncepcja trwałej i zrównoważonej konsumpcji*, (w:) Poskrobko B., Kozłowski S., *Zrównoważony rozwój. Wybrane problemy teoretyczne i implementacja w świetle dokumentów Unii Europejskiej*, Polska Akademia Nauk, Komitet „Człowiek i Środowisko” przy Prezydium PAN, Białystok-Warszawa.
- Konczalowski A. (2005), *Niegodziwcy mają dobre intencje* (rozmowa Janusza Wróblewskiego), „Polityka”, 14.01.2005.
- Koszevska M. (2013), *Globalne trendy w zachowaniach konsumentów i ich znaczenie dla rozwoju innowacji na rynku tekstylno-odzieżowym*, „Handel Wewnętrzny”, styczeń-luty.
- Larsen G. (2006), *Why megatrends matter?*, “Futureorientation”, No. 5, Copenhagen Institute for Future Studies, <http://www.cifs.dk> [dostęp: 12.05.2012].
- Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens III W. W. (1973), *Granice Wzrostu*, PWE, Warszawa.
- OECD (2008), *Promoting Sustainable Consumption. Good Practices in OECD Countries*, OECD, Paris.
- OECD (2012), *Looking to 2060: A Global Vision of Long-Term Growth*, OECD Economics Department Policy Notes, No. 15 November 2012.
- Pearce D. (1995) *Blueprint 4: Capturing Global Environmental Value*, Earthscan, London.
- Prandekci K., *Rola megatrendów w przewidywaniu przyszłości*, „Przyszłość Świat-Europa-Polska”, nr 2.
- Proposal on Millennium Consumption Goals to the UN Rio+20 Earth Summit in June 2012* (2011), <http://www.millenniumconsumptiongoals.org/?p=292#more-292> [dostęp: 15.04.2013].
- Randers J. (2012), *2052. A Global Forecast for Next Forty Years*, Chelsea Green Publishing, Vermont.
- UNDP (1998), *Human Development Report 2011: Consumption for Development*, New York, Oxford University Press.
- UNDP (2013), *Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*, UNDP, New York.
- UNEP (2012), *Global Outlook on Sustainable Consumption and Production Policies. Taking action together*, United Nations Environment Programme, Nairobi.
- United Nations (2012), *The Millennium Development Goals Report 2012*, New York, <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202012.pdf> [dostęp: 17.04.2013].
- United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division (2010), *World Population Prospects: The 2010 Revision*, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm> [dostęp: 10.10.2012].
- United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division (2012), *World Urbanization Prospects: The 2011 Revision*, New York.
- Wawrzyński M. (2012), *Urbanizacja, komunikacja lotnicza, cyfryzacja człowieka – kluczowe megatrendy zmian XXI w.*, „Przyszłość Świat-Europa-Polska”, nr 2.
- WEF (2012), *More with Less: Scaling Sustainable Consumption and Resource Efficiency*, World Economic Forum, Davos.
- WTO (2011), *Harnessing trade for sustainable development and a green economy*, World Trade Organization, New York.
- WTO (2013), *Trade to remain subdued in 2013 after sluggish growth in 2012 as European economies continue to struggle*, WTO: 2013 PRESS RELEASES, PRESS/688 10 April 2013, http://www.wto.org/english/news_e/pres13_e/pr688_e.htm [dostęp: 13.04.2013].

Long-Term Changes in Consumption and Sustainable Development

Summary

The purpose of this article is to examine and evaluate long-term trends of the factors affecting consumption and to identify future trends and changes which allow it to be classified as sustainable. The study involved: the population, degree of urbanisation, wealth, international trade, globalisation, and the use of the internet. Additionally, in many cases, these factors were supplemented by comments on the social consequences of their occurrence.

As a result, it is clear that global changes are moving towards increased consumption resulting from the dynamic growth of Asian developing countries. This means that, on the one hand, living conditions of “poor South” are being improved, but, on the other hand, consumption based mostly on the use of material goods continues to increase.

The study was conducted using a critical analysis of the available literature, in particular reports of international organisations.

Key words: consumption, sustainable development, long-term trends, the world in 2030.

JEL codes: Q01, E22, O44, F01

Долгосрочные изменения в потреблении и устойчивое развитие

Резюме

Цель статьи – изучить и оценить тренды в потреблении и определить, способствуют ли будущие тенденции изменениям, позволяющим признать его в качестве устойчивого. Исследование касалось численности населения, степени урбанизации, богатства, международной торговли, глобализации и использования Интернета. Кроме того во многих ситуациях вышеуказанные факторы дополнялись комментариями относительно общественных последствий их выступления.

В результате следует констатировать, что глобальные изменения идут в направлении роста потребления, вытекающего из динамичного развития азиатских развивающихся стран. Это приводит к тому, что, с одной стороны, имеет место улучшение условий жизни в зоне «бедного Юга», но, с другой стороны, обозначает постоянно возрастающее потребление, которое и впредь будет основано, главным образом, на использовании материальных благ.

Исследование провели с помощью критического анализа доступной литературы, в особенности отчетов международных организаций.

Ключевые слова: потребление, устойчивое развитие, долгосрочные тренды, мир в 2030 г.

Коды JEL: Q01, E22, O44, F01

© All rights reserved

Anetta Waśniewska
Akademia Morska w Gdyni

ZASOBY KAPITAŁU LUDZKIEGO W POLSCE W LATACH 2007-2010

Streszczenie

Kapitał ludzki odnosi się najczęściej w literaturze do wiedzy, umiejętności, zdrowia oraz aktywności społeczno-ekonomicznej jednostki lub grupy osób. Nie ma jednak jednoznacznego odniesienia kapitału ludzkiego do rozwoju gospodarczego regionów.

Celem rozważań jest zaprezentowanie zasobów kapitału ludzkiego w Polsce w latach 2007-2010 z podziałem na województwa. Dane wykorzystane do obliczeń zostały udostępnione przez GUS. Zasoby kapitału ludzkiego obliczono na podstawie wskaźnika rozwoju społecznego z wykorzystaniem współczynników: aktywności zawodowej, zatrudnienia, przedsiębiorczości i wykształcenia.

Na podstawie uzyskanych wyliczeń stwierdzono, że największe zasoby kapitału ludzkiego w analizowanym okresie zgromadzono w województwie mazowieckim. Na tę sytuację wpływ miało przede wszystkim miasto stołeczne Warszawa (rozwój przedsiębiorstw, niska stopa bezrobocia, wykształcenie ludności). Natomiast najniższy poziom zasobów kapitału ludzkiego odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim, na co wpłynęła przede wszystkim niska aktywność zawodowa, wysoki współczynnik bezrobocia oraz niskie wartości wskaźnika przedsiębiorczości.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, wskaźnik zasobów kapitału ludzkiego.

Kody JEL: E24, J13, J24

Kapitał ludzki w aspekcie teoretycznym

Istnieje wiele poglądów, które dotyczą znaczenia kapitału ludzkiego i jego odniesienia do procesów wzrostu i rozwoju gospodarczego regionów czy całych krajów. Przedmiotem rozważań jest siła wpływu kapitału ludzkiego na rozwój gospodarczy w Polsce w latach 2007-2010.

Kapitał ludzki najczęściej analizowany jest w dwóch aspektach: wąskim, w którym utożsamia się go z poziomem wykształcenia osób zamieszkujących dany obszar lub szerokim, gdzie kapitał ludzki odnosi się do wrodzonych zdolności, zasobu wiedzy, poziomu wykształcenia, wiąże się go doświadczeniem zawodowym, umiejętnościami tworzenia i adaptowania innowacji, stanem zdrowia jednostki i jej poziomem kulturalnym oraz aktywnością społeczno-ekonomiczną, czy światopoglądem. Brak jednoznacznej definicji utrudnia pomiar kapitału ludzkiego, jak również określenie jego znaczenia dla rozwoju gospodarczego.

Pierwsze próby dotyczące rozważań na temat kapitału ludzkiego podjął W. Petty, twierdząc, iż kapitał ludzki stanowi pewien element składowy kapitału trwałego, który można odnieść do tworzącego przez ten zasób bogactwa. Według A. Smitha, umiejętności zdobywane przez mieszkańców danego kraju można uznać za część jego kapitału. Natomiast F. Galton dowodził, że różnice w budowie ciała ludzkiego należy opisać rozkładem nor-

malnym. Rozkładem normalnym powinny również charakteryzować się ludzkie zdolności, co w prosty sposób powinno przekładać się na uzyskiwany przez ludzi rozkład dochodów (Łosiewicz 2009). Również I. Fisher i A. Marshall twierdzili, że z perspektywy ekonomii ludzkie zdolności i wiedza są istotne. Jednak uważali, że włączenie tych aspektów do analizy ekonomicznej nie jest w praktyce możliwe (Łukasiewicz 2009).

Samego pojęcia kapitału ludzkiego po raz pierwszy użył T. Schultz w 1961 roku. Wówczas przyjął on za kapitał ludzki wiedzę i umiejętności, z którymi człowiek się rodzi, ale również i te, które każdy nabywa trakcie swojego życia dzięki edukacji i różnym szkoleniom. Uważał, że kapitał ten jest produktem zamierzonych inwestycji, które charakteryzują się określoną stopą zwrotu. Według Schultza, kapitał ludzki należy rozpatrywać przez pryzmat inwestycji w szkolnictwo, doskonalenie zawodowe, migracje pracowników, które podnoszą produkcyjną wartość nagromadzonych zdolności człowieka i prowadzą do zmian jakościowych. Schultz podkreślał, że szybszy wzrost dochodu narodowego w porównaniu ze wzrostem nakładów pracy, ziemi i kapitału rzeczowego ma swoje źródło przede wszystkim we wzroście poziomu wykształcenia osób go tworzących.

Jednak teoria związana z kapitałem ludzkim obecnie najczęściej kojarzona jest z G.S. Beckerem. Autor ten rozpatruje teorię kapitału ludzkiego na poziomie jednostki. Analizuje procesy podejmowania decyzji dotyczących edukacji i szkoleń. Jednostka podejmuje decyzję o inwestycji w swój kapitał ludzki, dopóki oczekiwany z niej zwrot przewyższa koszty. Dlatego zwrot z inwestycji może być rozpatrywany zarówno na poziomie jednostki jak i całego społeczeństwa.

Według Beckera, kapitał ludzki to określone działania, które wpływają na przyszły pieniężny i fizyczny dochód przez powiększanie zasobów w ludziach. Powiększanie ludzkich zasobów jest możliwe dzięki inwestycjom. Podając za Beckerem pojęcie inwestowania w kapitał ludzki – jest to alokacja zasobów, która wpływa na wartość przyszłych dochodów realnych. Wówczas pod tym pojęciem rozpatruje się zdobywanie wiedzy i doświadczenia, opiekę medyczną i informacje odnośnie do funkcjonowania systemu gospodarczego. Możliwe są różnorodne sposoby inwestowania w kapitał ludzki, które w sposób odmienny wpływają na wysokość zarobków, a przez to i konsumpcję. Zakładał, iż dzięki podnoszeniu umiejętności osób możliwy jest wzrost rzeczywistych dochodów. Jednak zróżnicowanie poziomu kapitału fizycznego nie tłumaczy różnic w wielkości poziomu dochodu narodowego. Dlatego na wzrost gospodarczy wpływa poziom wiedzy obywateli i rozwój technologiczny. Przedstawione zależności miały tłumaczyć przede wszystkim zjawisko gasnącego wzrostu wynagrodzenia wraz z wiekiem osoby zatrudnionej, ujemnej korelacji stóp bezrobocia i poziomu umiejętności oraz większej częstotliwości zmian zatrudnienia i liczby szkoleń u osób młodych. Teoria ta miała również tłumaczyć dodatni rozkład zarobków u osób posiadających wysokie kwalifikacje. Becker w swoich rozważaniach zwrócił też uwagę na inwestowanie w kapitał ludzki poprzez szkolenia w miejscu pracy (Cichy 2005). Na podstawie przeprowadzonych badań doszedł do wniosku, że uzyskane różnice w poziomie dochodów poszczególnych osób zależą przede wszystkim od poziomu posiadanej wiedzy i umiejętności (Stankiewicz 2007).

G.S. Becker uważał, że oddzielenie człowieka od wiedzy, umiejętności czy zdrowia nie jest możliwe, a kapitału ludzkiego nie można nabyć, ale można go wytworzyć dzięki poniesieniu pewnych nakładów (inwestycji): czasu, pieniądza, dóbr rzeczowych czy usług.

Na podstawie przeprowadzonych badań odnoszących się do alokacji czasu, współczynnika płodności i aktywności zawodowej kobiet oraz kapitału ludzkiego, Becker stwierdził, że możliwa jest ekonomiczna analiza wielu zjawisk rynkowych i nierynkowych oraz rodzajów działalności rodziny (Becker 1960). Łączył to z kwestiami założenia rodziny, posiadania dzieci, podziałem obowiązków między rodziców czy decyzją o rozwiązaniu

rodziny (rozwodzie). Opracował również teorię maksymalizującej rodziny, w której rodzina jest postrzegana jako wieloosobowa jednostka produkcyjna, maksymalizująca funkcje produkcji i konsumpcji (Becker 1974). Według tradycyjnej teorii rodzinę traktowano jako jednoosobowe gospodarstwo domowe, które maksymalizuje funkcję użyteczności na bazie kupowanych na rynku dóbr i usług (Grodzicki 2003).

Do końca lat siedemdziesiątych XX wieku teorie dotyczące kapitału ludzkiego łączone były z poziomem wykształcenia (szkolnictwem) i zdrowiem, co miało wpływ na wysokość uzyskiwanych przez jednostkę zarobków. Po tym okresie pojawił się nowy nurt, zapoczątkowany przez R. Lukasa, który stwierdził, że potencjalny, przyszły poziom kapitału ludzkiego jest uzależniony od umiejętności, które posiada jednostka względem dzielenia swojego czasu na różne rodzaje aktywności. Udowodnił, iż akumulacja kapitału ludzkiego uzależniona jest od procesu uczenia się przez działanie (Cichy 2008).

Pod koniec dwudziestego wieku G.S. Becker wzbogacił swoją dotychczasową teorię o nowe wątki. Stwierdził na przykład, że inwestowanie w kapitał ludzki (wiedza zawarta w ludziach) jest jedną z głównych determinant wzrostu gospodarczego. Założył, że na wzrost poziomu kapitału ludzkiego przyspieszającego jego dalszą akumulację nie wpływa wysoka płodność, a wręcz odwrotnie, powoduje ona niechęć do inwestowania w kapitał ludzki. Wzrost liczby ludności Becker traktuje jako zjawisko endogeniczne. Stwierdził, iż w zależności od warunków początkowych gospodarka może osiągać różny poziom i tempo rozwoju. Często jest to uzależnione od historii i czynników losowych mających wpływ na obecną sytuację gospodarczą. Na podstawie przeprowadzonych rozważań stwierdził, że w krajach o niskim początkowym poziomie kapitału ludzkiego i wysokiej płodności nie można osiągnąć wysokiej stopy wzrostu gospodarczego. Natomiast w krajach charakteryzujących się wysokim poziomem rozwoju kapitału ludzkiego ponosi się wysokie inwestycje w jego rozwój, a płodność utrzymuje się na niskim poziomie (Cichy 2005).

Teorie kapitału ludzkiego również rozpatrywał M. Blaug, który wyjaśniał motywy jednostek związane z ponoszeniem wydatków na edukację i szkolenia. Według Blauga, motywem zachowania jednostek jest oczekiwany zwrot z inwestycji w postaci pieniężnej lub niepieniężnej. Uważał, że istnieje ścisły związek między wydatkami na edukację, a osiągniętym w życiu zawodowym poziomem dochodów (Łukasiewicz 2009).

Również P. Romer kapitał ludzki traktował jako zasób, który stanowi własność organizacji bądź społeczeństwa. Kraje z wyższym poziomem kapitału ludzkiego charakteryzują się szybszym wzrostem gospodarczym.

Według R. Barro kapitał ludzki wpływa na wydajność pracowników, która zależy od jakości siły roboczej i jej kwalifikacji. Natomiast wysoki poziom kapitału ludzkiego powinien wpływać na wzrost dochodów jednostek i przekładać się na ogólny wzrost gospodarczy.

Według *European competitiveness Report* z 2004 roku, w którym zostały zamieszczone wyniki przeprowadzonych badań empirycznych, stwierdzono istnienie dodatniej korelacji między stopniem rozwoju kapitału ludzkiego a poziomem rozwoju krajów (regionów). Można to potwierdzić badaniami przeprowadzonymi przez D. Romera i N. Mankiwa. Mimo że rozmiary tych efektów są kwestionowane przez R. Barro i J. Lee. Należy jednak podkreślić, iż kapitał ludzki wpływa na wydajność zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio:

- po pierwsze, wzrost kapitału ludzkiego bezpośrednio poprawia jakość siły roboczej i jej wydajność;
- po drugie, w literaturze ekonomicznej kapitał ludzki kojarzony jest z efektem rozprzestrzeniania się, który pośrednio wpływa na wydajność siły roboczej i kapitału. W działalności gospodarczej coraz większego znaczenia nabierają wysoko wykwalifikowani

pracownicy i ich indywidualna wydajność, która zależy także od współpracowników i ich produktywności. Dlatego też wysoki indywidualny poziom kapitału ludzkiego powinien wpływać zarówno na wzrost indywidualnych dochodów, jak również powinien podnosić ogólny wzrost gospodarczy.

Badania empiryczne, które zostały przeprowadzone w rozwiniętych krajach wskazują, że inwestycje w kapitał ludzki mają porównywalne znaczenie dla gospodarki jak inwestycje w infrastrukturę techniczną.

Według G. Łukasiewicza, na kapitał ludzki składają się dwa wymiary. Jednym z nich jest wymiar rynkowy, przez który rozumie się zasoby wiedzy, umiejętności, zdolności, czy zdrowia, które mogą zostać wykorzystane w pracy zawodowej. Drugim wymiarem jest aspekt osobisty, gdzie zgromadzone zasoby kapitału ludzkiego w małym stopniu związane są z pracą zawodową, ale częściej rozpatrywać je należy przez pryzmat zainteresowań, czy hobby (Łukasiewicz 2009).

Wskaźnik zasobów kapitału ludzkiego

Zaprezentowany w artykule Wskaźnik Zasobów Kapitału Ludzkich (WZKL) został opracowany na podstawie Human Development Index przez R. Czyszkiewicza i M. Mołewicza (Czyszkiewicz, Mołewicz 2005). Na podstawie WZKL można określić poziom rozwoju społecznego województw w Polsce w latach 2007-2010 poprzez potencjał kapitału ludzkiego. Dane do analizy zostały zaczerpnięte z Głównego Urzędu Statystycznego (GUS 2012).

Ogólną postać WZKL dla danego województwa w określonym roku przedstawia wzór

$$H_j = \frac{1}{4} \sum_i H_{ij}, \text{ przy czym } H_{ij} = \frac{X_{ij} \cdot \min_k \{X_{ik}\}}{\max_k \{X_{ik}\} \cdot \min_k \{X_{ik}\}} \quad (1)$$

gdzie:

j – oznacza województwo i przyjmuje wartości od 1 do 16 (województw),

i – indeks obliczanego wskaźnika,

H_{ij} – wartość i-tego czynnika osiągnięta przez j-te województwo w danym okresie.

Otrzymany tą drogą wskaźnik cechuje przede wszystkim prosta obliczeń i interpretacji uzyskanych wartości.

Do obliczenia wskaźnika wykorzystano cztery determinanty:

- współczynnik aktywności zawodowej (por. tabela 1) – GUS interpretuje współczynnik ten jako udział ludności aktywnej zawodowo w ogólnej liczbie ludności w wieku od 15 lat i więcej, który określa przejaw aktywności ludności zamieszkującej dane województwo;
- wskaźnik zatrudnienia osób w wieku produkcyjnym (por. tabela 1) – który definiuje się jako udział pracujących w ogólnej liczbie ludności w wieku 15 lat i powyżej. Im wyższe wartości przyjmuje ten wskaźnik dla danego terytorium, tym stopa bezrobocia na tym obszarze jest niższa;

Tabela 1**Współczynnik aktywności zawodowej i wskaźnik zatrudnienia w Polsce w latach 2007-2010 (w %)**

Wyszczególnienie	Współczynnik aktywności zawodowej				Wskaźnik zatrudnienia			
	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
Polska	69,1	69,9	70,9	71,9	62,3	64,9	65,0	64,9
dolnośląskie	68,3	68,3	70,4	71,5	59,6	62,1	63,3	63,4
kujawsko-pomorskie	67,0	67,6	69,9	70,0	59,4	61,4	62,6	62,5
lubelskie	72,2	71,1	71,7	72,4	65,1	64,5	64,5	65,0
lubuskie	67,8	67,1	68,3	70,3	61,1	62,8	61,5	62,9
łódzkie	71,3	71,9	72,3	74,5	64,6	67,0	66,7	67,6
małopolskie	69,7	71,2	71,5	71,8	63,6	66,7	65,7	65,1
mazowieckie	73,0	75,0	75,0	75,5	66,2	70,5	70,5	69,8
opolskie	67,4	67,3	70,5	71,2	60,9	62,9	63,4	64,3
podkarpackie	69,4	69,8	71,4	71,8	62,3	63,8	63,8	63,0
podlaskie	71,7	72,7	73,6	72,8	65,1	67,9	68,2	65,3
pomorskie	68,4	68,3	68,6	71,5	61,9	64,6	64,1	64,8
śląskie	64,2	65,8	67,1	68,8	59,0	61,4	62,5	62,5
świętokrzyskie	72,9	73,2	72,8	73,6	63,9	66,5	64,6	64,5
warmińsko-mazurskie	66,7	66,1	67,2	68,1	59,7	61,3	61,4	61,5
wielkopolskie	68,9	70,2	71,6	72,6	63,1	65,9	66,1	66,3
zachodniopomorskie	64,1	65,8	67,5	68,1	56,7	59,6	60,5	59,7

Źródło: *Kapitał ludzki w Polsce w 2010*, GUS (2012, s. 200, 202).

- wskaźnik przedsiębiorczości (por. tabela 2), który został obliczony na podstawie stosunku przedsiębiorstw nowo zarejestrowanych w sektorze prywatnym w stosunku do liczby osób w wieku produkcyjnym;
- wskaźnik wykształcenia (por. tabela 2), który określa stosunek liczby absolwentów szkół wyższych w danym roku kalendarzowym do sumy liczby osób w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym w rozpatrywanym województwie.

Na podstawie danych zawartych w tabelach 1 i 2 został obliczony Wskaźnik Zasobów Kapitału Ludzkiego dla każdego z województw. Rozkład wartości wskaźnika został zaprezentowany na wykresie 1.

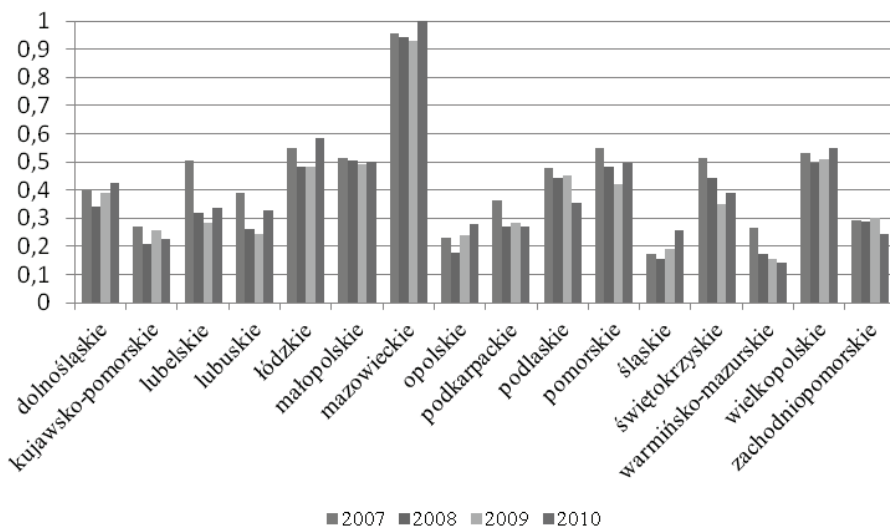
Na podstawie wykonanych obliczeń najwyższymi wartościami WZKL charakteryzuje się w analizowanym okresie województwo mazowieckie. Na wysokie wartości miały wpływ przede wszystkim wysokie, bądź najwyższe wartości wskaźników cząstkowych. Związane to było przede wszystkim z charakterem województwa i jego znaczeniem dla rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce, a także z umiejscowieniem miasta stołecznego. Warszawa i okolice wykazują niskie stopy bezrobocia (wysokie wskaźniki zatrudnienia), również wskaźnik aktywności zawodowej jest na najwyższym poziomie. Również najwyższa jest wśród mieszkańców Mazowsza aktywność związana z otwieraniem

Tabela 2
Wskaźnik przedsiębiorczości i wskaźnik wykształcenia w Polsce w latach 2007-2010 (%)

Wyszczególnienie	Wskaźnik przedsiębiorczości				Wskaźnik wykształcenia			
	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
Polska	1,11	1,20	1,33	1,52	1,27	1,30	1,35	1,46
Dolnośląskie	1,23	1,33	1,44	1,62	1,46	1,60	1,67	1,83
kujawsko-pomorskie	1,08	1,16	1,28	1,35	0,43	0,44	0,47	0,47
Lubelskie	0,87	0,93	1,03	1,19	0,82	0,82	0,91	1,03
Lubuskie	1,25	1,29	1,48	1,64	0,19	0,17	0,18	0,17
Łódzkie	1,03	1,12	1,29	1,47	1,59	1,60	1,74	1,99
Małopolskie	1,08	1,21	1,40	1,60	2,13	2,18	2,35	2,69
mazowieckie	1,35	1,42	1,47	1,88	7,74	7,63	7,94	8,42
Opolskie	0,80	0,94	1,08	1,20	0,67	0,69	0,92	0,98
podkarpackie	0,77	0,81	0,99	1,09	2,14	2,11	2,17	2,23
Podlaskie	0,87	0,98	1,11	1,24	0,41	0,49	0,42	0,52
Pomorskie	1,48	1,59	1,63	1,76	1,41	1,62	1,64	1,62
Śląskie	0,93	1,01	1,23	1,44	1,69	1,70	1,71	1,84
świętokrzyskie	0,84	0,93	1,05	1,21	1,74	1,57	1,50	1,61
warmińsko-mazurskie	1,04	1,13	1,28	1,34	0,73	0,85	0,85	0,78
wielkopolskie	1,24	1,33	1,41	1,60	2,10	2,18	2,37	2,48
zachodniopomorskie	1,48	1,58	1,66	1,72	1,49	1,43	1,43	1,57

Źródło: *Kapitał ludzki w Polsce w 2010 r.* (2012, s. 186).

Wykres 1
Wskaźnik Zasobów Kapitału Ludzkiego w latach 2007-2010

Źródło: obliczenia własne.

i prowadzeniem działalności gospodarczej. Warszawa jest również największym w Polsce ośrodkiem akademickim. Należy podkreślić, iż dla ostatniego roku analizy wartość WZKL osiągnęła maksymalny poziom. W całym analizowanym okresie wszystkie wskaźniki cząstkowe obliczane dla województwa mazowieckiego przyjęły wartości wyższe od średniej uzyskanej dla Polski.

Najniższe wartości w latach 2007-2010 wskaźnik przyjął dla województw: opolskiego, śląskiego i warmińsko-mazurskiego. Jednak tylko w przypadku Warmii i Mazur w całym analizowanym okresie widoczna jest tendencja spadkowa. Sytuacja ta związana była przede wszystkim z niskimi wartościami współczynników cząstkowych, które zostały wykorzystane do obliczania WZKL. Problemem województwa jest brak przemysłu, niski poziom rozwoju usług turystycznych i hotelarskich oraz mało wydajne rolnictwo. Na Warmii i Mazurach od lat utrzymuje się wysoka stopa bezrobocia oraz ma miejsce odpływ ludzi w wieku mobilnym. Te tendencje w sposób niekorzystny wpływają na rozwój regionu w ujęciu społeczno-gospodarczym.

W tabeli 3 został przedstawiony ranking województw względem obliczonych wartości kapitału ludzkiego (malejąco).

Tabela 3
Ranking województw względem wartości wskaźnika zasobów kapitału ludzkiego w latach 2007-2010

Ranking	Województwo			
	2007	2008	2009	2010
1	mazowieckie	mazowieckie	mazowieckie	mazowieckie
2	łódzkie	małopolskie	wielkopolskie	łódzkie
3	pomorskie	wielkopolskie	małopolskie	wielkopolskie
4	wielkopolskie	łódzkie	łódzkie	małopolskie
5	świętokrzyskie	pomorskie	podlaskie	pomorskie
6	małopolskie	świętokrzyskie	pomorskie	dolnośląskie
7	lubelskie	podlaskie	dolnośląskie	świętokrzyskie
8	podlaskie	dolnośląskie	świętokrzyskie	podlaskie
9	dolnośląskie	lubelskie	zachodniopomorskie	lubelskie
10	lubuskie	zachodniopomorskie	lubelskie	lubuskie
11	podkarpackie	podkarpackie	podkarpackie	opolskie
12	zachodniopomorskie	lubuskie	kujawsko-pomorskie	podkarpackie
13	kujawsko-pomorskie	kujawsko-pomorskie	lubuskie	śląskie
14	warmińsko-mazurskie	opolskie	opolskie	zachodniopomorskie
15	opolskie	warmińsko-mazurskie	śląskie	kujawsko-pomorskie
16	śląskie	śląskie	warmińsko-mazurskie	warmińsko-mazurskie

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń.

Podsumowanie

Kapitał ludzki odnosi się do zdolności, umiejętności, zdrowia, czy aktywności społeczno-gospodarczej ludności. Również uwarunkowany jest regionalnie, czego potwierdzenie uzyskano na podstawie przeprowadzonych obliczeń wskaźnika zasobów kapitału ludzkiego w Polsce w latach 2007-2010.

Na podstawie otrzymanych wartości WZKL widać, iż zasoby kapitału ludzkiego są wyższe w województwach, w których znajdują się aglomeracje, zapewniające wysoki poziom wykształcenia, możliwości rozwoju działalności gospodarczej, a przez to rynki zbytu. Sytuacja ta dotyczy województw, w których stopa bezrobocia jest relatywnie niska.

Najniższe zasoby kapitału ludzkiego odnotowano w regionach z wysokim poziomem stopy bezrobocia, czego najlepszym przykładem jest województwo warmińsko-mazurskie.

Bibliografia

- Becker G.S. (1960), *Demographic and Economic Change in Developed Countries*, Princeton University Press, Princeton.
- Cichy K. (2008), *Kapitał ludzki i postęp techniczny jako determinanty wzrostu gospodarczego*, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa.
- Cichy K. (2005), *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego*, „Zeszyty Studiów Doktoranckich”, nr 23, AE, Poznań.
- Czyszczewicz R., Mołewicz M. (2005), *Kapitał ludzki – czynnik rozwoju regionalnego*, Tom IV Roczników rozwoju samorządów województwa zachodniopomorskiego 2003-2004, Szczecin. *European competitiveness Report 2004*.
- Grodzicki J. (2003), *Rola kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarki globalnej*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Kapitał ludzki w Polsce w 2010 r.* (2012), GUS, Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk.
- Łosiewicz M. (2009), *Wiedza i kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstw w skali regionu*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Łukasiewicz G. (2009), *Kapitał ludzki organizacji. Pomiar i sprawozdawczość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Schultz T. (1974), *Economics of the Family: Marriage, Children, and Human Capital*, UMI.
- Stankiewicz W. (2007), *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa.
- <http://stat.gov.pl>

Human Capital Resources in Poland in 2007-2010

Summary

In the literature, human capital frequently refers to knowledge, skills, health and socio-economic activities of individuals or groups of people. There is no, however, explicitly identified impact of human capital on regional economic development.

The purpose of this article is to present the human capital resources in Poland in 2007-2010 by province. The data used in the calculations have been made available by the CSO. Human capital resources are calculated based on the Human Development Index using the following factors: labour force participation, employment, entrepreneurship, and education.

Based on these calculations, the greatest resources of human capital in the reporting period were stored in the Mazowieckie Voivodeship. The capital city of Warsaw had primarily impact on this situation (development of enterprises, low unemployment rate, education level of the population). On the other hand, the lowest level of human capital resources was recorded in Warmia and Mazury Province, which had been affected principally by low economic activity, high unemployment rate and low values of entrepreneurship index.

Key words: human capital, human capital resource index.

JEL codes: E24, J13, J24

Ресурсы человеческого капитала в Польше в 2007-2010 гг.

Резюме

Человеческий капитал чаще всего в литературе относится к знаниям, умениям, здоровью и общественно-экономической активности индивида или группы лиц. Нет однако ясного отнесения человеческого капитала к экономическому развитию регионов.

Цель статьи – представить человеческий капитал в Польше в 2007-2010 гг. с разделением на воеводства. Данные, использованные для расчетов, были предоставлены ЦСУ. Ресурсы человеческого капитала рассчитали на основе показателя общественного развития с использованием коэффициентов: профессиональной активности, трудоустройства, предпринимательства и образования.

Полученные расчеты показывают, что самые большие ресурсы человеческого капитала в анализируемом периоде были накоплены в Мазовецком воеводстве. На эту ситуацию повлиял прежде всего столичный город Варшава (развитие предприятий, низкий уровень безработицы, образование населения). Самый же низкий уровень ресурсов человеческого капитала отметили в Варминьско-Мазурском воеводстве, на что повлияла прежде всего низкая профессиональная активность, высокий показатель безработицы и низкие значения показателя предпринимательства.

Ключевые слова: человеческий капитал, показатель ресурсов человеческого капитала.

Коды JEL: E24, J13, J24

© All rights reserved

Zbigniew Przybyła

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Katarzyna Przybyła

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

DYSPROPORCJE STRUKTURALNE LOKALNEGO RYNKU PRACY – STUDIUM ROZWOJU NIEZRÓWNOWAŻONEGO

Streszczenie

Celem opracowania jest określenie relacji strukturalnych oraz dynamiki lokalnego rynku pracy w powiatach: jeleniogórskim – ziemskim i grodzkim – miasta Jelenia Góra. Jako narzędzia badawczego użyto kategorii proporcji ładu i tempa. Z badań wynika, że wyższym poziomem zrównowazenia rynku pracy cechują się proporcje tempa. Artykuł jest studium przypadku.

Słowa kluczowe: struktura gospodarki, proporcje tempa, proporcje ładu, rynek pracy.

Kody JEL: F16

Wstęp

Kategoria rozwoju zrównoważonego, w rzeczywistości odmiennie od jej logicznego charakteru, często interpretowana jest pod kątem dominacji i aspektu środowiskowego. Wskazują na to liczne przykłady z dziedziny teorii, lecz głównie rozwiązań praktycznych, takich jak m. in. wdrażanie rozwiązania polityki energetycznej sygnowane przez instytucje Unii Europejskiej (Przybyła 2012, s. 240-246).

Wychodząc z założenia, że rozwój zrównoważony w jednakowym stopniu uwzględnia potrzeby gospodarcze, środowiskowe, jak i społeczne, interpretujemy go jako system proporcji funkcjonujących w badanej jednostce przestrzennej. Łączy się z tym również terminologia stosowana w problematyce rozwoju zrównoważonego. Między innymi stosunkowo istotna kategoria ładu przestrzennego czy zintegrowanego jest pochodną pojęcia „proporcji ładu”, której autorem był P. Sulmicki (1962).

Wyzwania współczesności wskazują, że wymóg proporcjonalności, jako efekt powiązań przyczynowo-skutkowych w skali globalnej, musi być traktowany jako konieczność ekonomiczna o podstawowym znaczeniu. Bez ryzyka popełnienia błędu można stwierdzić, że współczesny kryzys gospodarki światowej jest następstwem asymetrii strukturalnych, w tym o charakterze finansowo-dystrybucyjnym. Wymóg ten, jako konsekwencja powiązań, powinien być zarazem wyznacznikiem ocen, tak w skali makro-, jak i mikroekonomicznej. Tym samym dysproporcje występujące np. w postaci lokalnych asymetrii stanowią poważną barierę rozwojową. Bariery te mogą dotyczyć różnych dziedzin życia społeczno-ekonomicznego obszaru badanego, stanowiących istotny element oceny ich funkcjonowania.

Celem niniejszego opracowania jest diagnoza relacji strukturalnych oraz dynamiki lokalnego rynku pracy w Jeleniej Górze, jako komponentu sytuacyjnego idei rozwoju zrównoważonego.

Odniesienia teoretyczne do rozwoju proporcjonalnego

Warto zauważyć, że pojęcie proporcji najczęściej kojarzymy z matematyką i teorią sztuki. Swoiste odniesienia w tym zakresie dostarczają także nauki przyrodnicze i architektura.

W matematyce kategoria „proporcji” oznacza równość w postaci:

$$\frac{x_1}{y_1} = \frac{x_2}{y_2} = \dots = \frac{x_n}{y_n} = t$$

gdzie: x_1, x_2, \dots, x_n oznaczają dane wielkości, a „t” określa tzw. współczynnik proporcjonalności.

W teorii sztuki i architekturze, termin ten oznacza zespół określonych ilościowo stosunków między częściami a całością dzieła i często wiąże się z takimi pojęciami, jak: harmonia, rytm, ład. Poszukiwanie proporcji „wzorcowych”, to dążenie do ideału piękna odzwierciedlonego w tworzonym dziele. W podobnym odbiorze kategorii proporcji spotykamy się w obserwacji i ocenie zjawisk przyrodniczych, takich jak np. pory roku itp.

W naukach ekonomicznych, treść proporcji nie jest jednoznaczna. Jak się wydaje, uwzględnia znaczenie, które nadała im matematyka, jednak częściej interpretację (też niejednoznaczną) jaką przyjęto np. w teorii sztuki. Warto zwrócić uwagę na kategorie ekonomiczne w znacznym stopniu bliskoznaczne proporcjom, do których należą m.in. równowaga (rynkowa, gospodarcza), bilans itd., łącznie ze stanami odchyłeń względem pożądanego. W opinii autorów artykułu kategoria proporcjonalności rozwoju stanowiła także swoisty pierwowzór używanego obecnie pojęcia rozwój zrównoważony.

Według F. i B. Winiarskich, w polityce ekonomicznej pod pojęciem „proporcji gospodarczych rozumie się najczęściej zespół ilościowo określonych relacji pomiędzy poszczególnymi częściami gospodarki, a jej częścią ujętą w skali ogólnospołecznej” (Winiarscy 1973, s. 19-34). Warto zauważyć, że mimo upływu lat, tak sformułowana definicja reprezentuje walor aktualności i co więcej odniesienia do pojęcia struktury gospodarki i polityki strukturalnej. Nie wnikając w szczegółowe zagadnienia kategorii struktury (budowy) należy przyjąć, że zmiany strukturalne są własnością gospodarki dynamicznej. Za J. Ładyszem (2007, s. 25), zmiany te traktujemy jako proces wywołujący zmiany ilościowe i jakościowe elementów gospodarki oraz modyfikacje zależności zachodzących zarówno między elementami jak i między poszczególnymi elementami a całością. Rozwój strukturalny utożsamiany jest z pozytywnymi zmianami struktury gospodarki, zaś regres strukturalny z jej negatywnym utrwaleniem bądź pogarszaniem istniejącego stanu. W kontekście rozwoju proporcjonalnego można przyjąć, że zmianom strukturalnym odpowiadają w różnym natężeniu relacje proporcji bądź dysproporcji. Wskażmy dalej, że cechą proporcji jest ich zmienność w czasie. Odpowiada to właściwym zmianom struktur i wynikowo jako efekt w postaci rozwoju bądź regresu strukturalnego. Założenie prorozwojowego traktowania proporcjonalności wskazuje na możliwość diagnozowania zmian strukturalnych, zwłaszcza ich planowanego kształtowania za pomocą instrumentów polityki gospodarczej. W rzeczywistości kształtowane relacje gospodarcze mogą przyjąć postać dysproporcji.

Przypomnijmy również, że proces planowanej realizacji wymogu proporcjonalności rozwoju, pozwala na wyodrębnienie dwóch rodzajów proporcji gospodarczych (Winiarscy 1973, s. 20):

- proporcji tempa – jako wielkości odnoszących się do dynamiki przeobrażeń gospodarki w czasie;
- proporcji ładu – jako zespołu wielkości wyznaczających stosunki między elementami i całością gospodarki w punkcie wyjściowym, docelowym i w punktach pośrednich na osi czasu.

Jak już wspomniano, oba typy proporcji należy traktować jako cechę gospodarki dynamicznej. Proporcje tempa jako kategorię planistyczną kojarzymy z planowaniem długookresowym (strategicznym) wtedy, gdy proporcje ładu stanowią odniesienie do stanu gospodarki diagnozowanej, ewentualnie planowany krótkookresowo. Dodajmy, że szczególnie interesującą i uzupełniającą płaszczyzną badawczą w tym zakresie jest terytorialna analiza porównawcza.

Rynek pracy powiatów jeleniogórskiego i miasta Jelenia Góra - studium przypadku

Przykładem empirycznym związanym z próbą badawczą kształtu proporcjonalności w ujęciu dynamicznym i przestrzennym jest prezentowany w zakresie wybranych relacji lokalny rynek pracy. Składa się on z dwóch powiatów: jeleniogórskiego i miasta Jelenia Góra, będących jednocześnie obszarem oddziaływania Powiatowego Urzędu Pracy w Jeleniej Górze.

Rysunek 1

Powiat jeleniogórski i powiat miasta Jelenia Góra

Źródło: <http://www.gminy.pl/BmbGCgi.exe/dats?comm=map&lang=pl&idf=2640>

Jelenia Góra posiada status miasta na prawach powiatu, stanowiąc tzw. powiat grodzki. Powiat jeleniogórski to dziewięć gmin okalających Jelenią Górę. Cztery z nich to miasta (Karpacz, Kowary, Piechowice, Szklarska Poręba), natomiast pięć to gminy wiejskie (Janowice Wielkie, Jezów Sudecki, Mysłakowice, Podgórzyn, Stara Kamienica) (por. rysunek 1).

Dodać należy, że zarówno przestrzenny, jak i czasowy zakres analizowanych zjawisk uzależniony jest od w dużej mierze od dostępności i porównywalności danych statystycznych.

A) Proporcje tempa

Analiza danych dotyczących liczby osób bezrobotnych (por. tabela 1, wykres 1) oraz stopy bezrobocia (por. wykres 2) pozwala stwierdzić, że zmiany zachodzące w poszczególnych jednostkach terytorialnych były zasadniczo zbieżne co do ich siły i kierunku, co oznacza względnie wysoki poziom proporcjonalności tempa. Do roku 2008 liczba osób bezrobotnych oraz stopa bezrobocia rejestrowanego spadały, przy czym już po 2007 roku, we wszystkich jednostkach nastąpiło załamanie dynamiki tego spadku. Przez kolejne dwa lata – do 2010 roku – w Polsce, regionie oraz badanych powiatach problem bezrobocia narastał, przy czym dynamika zjawiska po 2009 roku uległa wyhamowaniu. Po 2010 roku nastąpił okres względnej stabilizacji badanych zjawisk.

Tabela 1

Liczba osób bezrobotnych według stanu na dzień 31 grudnia oraz dynamika zmian w stosunku do roku poprzedniego (indeksy łańcuchowe)

Jednostka terytorialna		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	A	3175,7	2999,6	2773,0	2309,4	1746,6	1473,8	1892,7	1954,7	1982,7	2136,8
	B	X	94,5	92,4	83,3	75,6	84,4	128,4	103,3	101,4	107,8
dolnośląskie	A	278271	257129	233352	185417	127457	113890	146260	150282	143575	157369
	B	X	92,4	90,8	79,5	68,7	89,4	128,4	102,7	95,5	109,6
Powiat jeleniogórski	A	6364	5642	5055	4391	2866	2640	3838	4414	4124	4126
	B	X	88,7	89,6	86,9	65,3	92,1	145,4	115,0	93,4	100,0
Powiat m. Jelenia Góra	A	6689	5654	4637	3955	2731	2381	3537	4045	3555	3673
	B	X	84,5	82,0	85,3	69,1	87,2	148,6	114,4	87,9	103,3

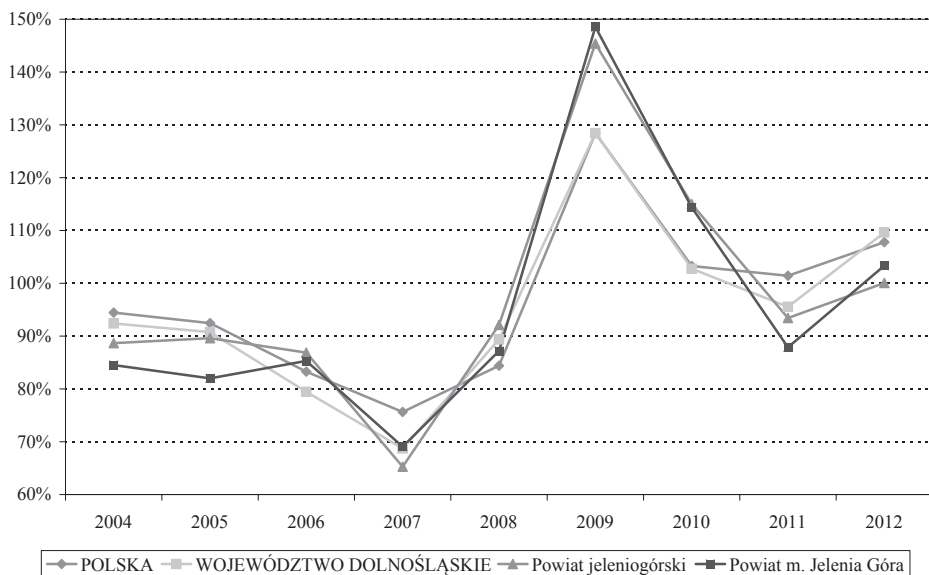
Legenda: A – liczba osób bezrobotnych, dla Polski w tys.; B – %, rok poprzedni = 100,0.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

B) Proporcje ładu

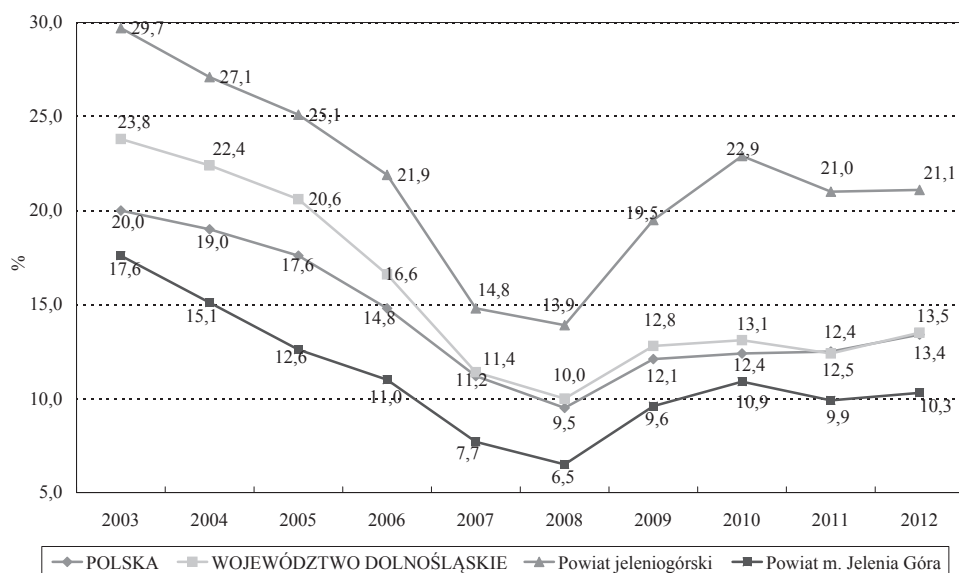
Jako komplementarne wobec proporcji tempa reprezentujących ujęcie dynamiczne w dłuższym okresie, należy traktować relacje związane z próbą diagnozy stanu będące odpowiednikami proporcji ładu. W zależności od dostępności danych badanie obejmuje lata 2011 lub 2012.

Wykres 1
Dynamika zmian liczby osób bezrobotnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 2
Stopa bezrobocia rejestrowanego

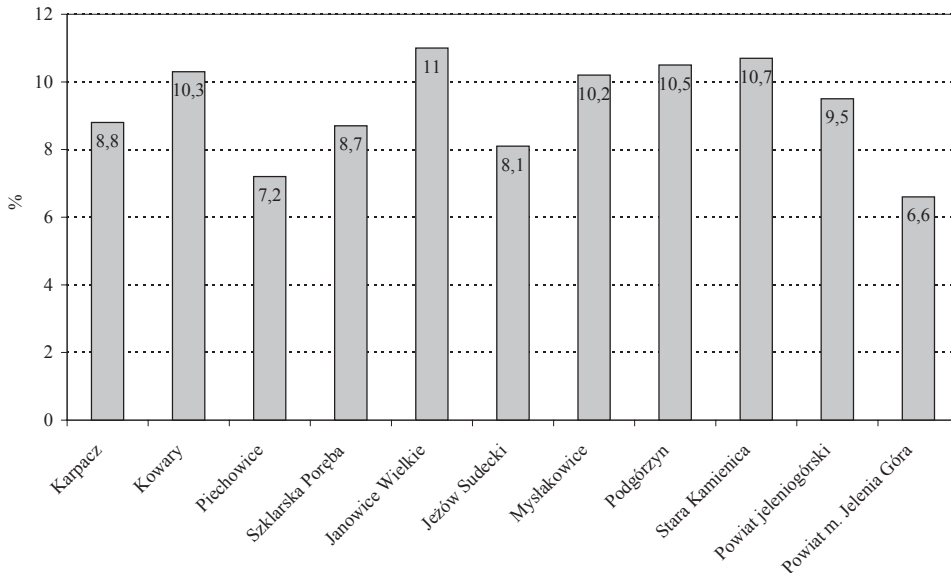

Źródło: jak w wykresie 1.

Jak już wspomniano, strukturę przestrzenną powiatu jeleniogórskiego tworzy dziewięć gmin. W trzech z czterech gmin miejskich – Karpaczu, Piechowicach i Szklarskiej Porębie – wskaźnik bezrobocia (mierzony udziałem bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym) był niższy od średniej właściwej dla całego powiatu (por. wykres 3). Zarazem w czterech z pięciu gmin o charakterze wiejskim wskaźnik ten był wyższy od średniego. Powiat miasta Jelenia Góra cechował się znacznie niższym udziałem osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w stosunku do otaczających go gmin powiatu jeleniogórskiego. Jednocześnie nie można stwierdzić, że bezpośrednie sąsiedztwo największego miasta było czynnikiem każdorazowo pozytywnie wpływającym na rozmiary badanego zjawiska. Można więc uznać, że rozłożenie procesów rozwojowych w przestrzeni było nieproporcjonalne.

Wykres 3

Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w 2011 roku

Źródło: jak w wykresie 1.

Dodatkowo, powyższą asymetrię potwierdza relacja stopy bezrobocia rejestrowanego w powiatach grodzkim i ziemskim. W 2012 roku stopa ta w powiecie jeleniogórskim była o ponad 10 punktów procentowych wyższa niż w Jeleniej Górze.

Stosunki zachodzące między elementami składowymi i całością analizować można też biorąc pod uwagę płeć bezrobotnych (por. tabela 2). Zarówno w powiecie jeleniogórskim, jak i grodzkim wyższy wskaźnik bezrobocia (mierzonego relacją pomiędzy liczbą zarejestrowanych bezrobotnych według płci, a liczbą ludności w wieku produkcyjnym według płci) obserwować było można wśród kobiet, przy czym dysproporcja wyraźnie wyższa miała miejsce w powiecie jeleniogórskim.

Tabela 2**Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym według płci w 2011 roku (w %)**

Jednostka terytorialna	Ogółem	wśród:	
		mężczyzn	kobiet
Powiat jeleniogórski	9,1	8,7	9,6
Powiat m. Jelenia Góra	6,4	6,3	6,4
PUP ogółem	7,6	7,4	7,8

Źródło: jak w tabeli 1.

Na proporcje ładu na rynku pracy badanych powiatów spojrzeć można również przez pryzmat popytu i podaży pracy, a więc relacji pomiędzy liczbę zgłaszanych przez pracodawców ofert pracy a napływem osób bezrobotnych (por. tabela 3). Analiza obejmuje łącznie cały obszar dwóch powiatów, co wynika z dostępności danych statystycznych.

Tabela 3**Napływ bezrobotnych przypadający na 1 zgłoszone wolne miejsce pracy (według dużych grup zawodowych)**

Grupy zawodowe	Napływ bezrobotnych	Napływ ofert	Napływ bezrobotnych na 1 zgłoszone miejsce pracy
Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	18	5	3,6
Specjaliści	1365	92	14,8
Technicy i inny personel średni	1686	216	7,8
Pracownicy biurowi	324	245	1,3
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	1810	816	2,2
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	109	54	2,0
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	2898	259	11,2
Operatorzy i monterzy maszyn	643	103	6,2
Pracownicy przy pracach prostych	711	473	1,5
Bez zawodu	1857	0	
Ogółem: I-XII 2012 r.	11421	2263	5,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Sprawozdanie z działalności Powiatowego Urzędu Pracy w Jeleniej Górze za rok 2012*, (2013, s. 3).

Zauważyć można, że w skali 2012 roku występowała istotna nadwyżka siły roboczej nad popytem na nią. W okresie od stycznia do grudnia na jedno zgłoszone wolne miejsce pracy przypadało pięć nowo zarejestrowanych bezrobotnych. Obliczenie wartości wskaźnika napływu osób bezrobotnych na jedno zgłoszone miejsce pracy dla osób bez zawodu było niemożliwe, stwierdzić jednak można, że poziom niedopasowania jest tu wyjątkowo wysoki.

Najwyższy poziom wskaźnika napływu osób bezrobotnych na jedno zgłoszone miejsce pracy miał miejsce w grupie „specjaliści”. Zgodnie z załącznikiem do Rozporządzenia Mi-

nistra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010 roku w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania¹, grupa ta obejmuje zawody wymagające posiadania wysokiego poziomu wiedzy zawodowej, umiejętności oraz doświadczenia w zakresie nauk technicznych, przyrodniczych, społecznych, humanistycznych i pokrewnych. Analiza liczby osób bezrobotnych według poziomu wykształcenia i zawodu (*Analiza...* 2013, s. 11), pozwala stwierdzić, że wśród bezrobotnych legitymujących się wyższym wykształceniem dominowali ekonomiści, pedagodzy i fizjoterapeuci (odpowiednio: 14,1%, 10,0% i 4,5% ogółu bezrobotnych z wyższym wykształceniem). Wnioskować można, że lokalny rynek pracy nie jest w stanie wchłonąć absolwentów szkół wyższych zlokalizowanych w Jeleniej Górze i kształcących w wyżej wymienionych zawodach. Konkurencję na rynku pracy ekonomistów dodatkowo zaostrza fakt istnienia w Jeleniej Górze szkół średnich kształcących techników ekonomistów (grupa technicy i inny personel średni).

Największe dopasowanie poziomu popytu i podaży pracy stwierdzić można w grupie pracowników biurowych. Obejmuje ona zawody wymagające wiedzy, umiejętności i doświadczenia niezbędnych do zapisywania, organizowania, przechowywania i wyszukiwania informacji, obliczania danych liczbowych, finansowych i statystycznych oraz wykonywania obowiązków wobec klientów.

Reasumując, na podstawie zaprezentowanych danych, bez ryzyka popełnienia błędu można stwierdzić występowanie dysproporcji pomiędzy popytem i podażą na rynku pracy badanego terytorium.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że rynek pracy powiatów grodzkiego i ziemskiego jest niezrównoważony. Fakt ten jednoznacznie potwierdzają wyniki analizy, zwłaszcza w zakresie relacji dotyczących proporcji ładu, obejmujących ujęcie strukturalne tego rynku w latach 2011 i 2012. Wyższy poziom zrównoważenia reprezentuje ujęcie dynamiczne kształtowania się poziomu bezrobocia obszaru badanego, także w ujęciu porównawczym stopy bezrobocia, względem regionu dolnośląskiego i kraju.

Wydaje się, że uwzględnienie idei proporcjonalności rozwoju w badaniach porównawczych o charakterze dynamicznym i strukturalnym ma racjonalne uzasadnienie. Warunkiem tego jest zwiększenie ilości informacji statystycznych i komplementarność badań proporcji tempa i ładu.

Bibliografia

- Analiza lokalnego rynku pracy* (2013), Powiatowy Urząd Pracy w Jeleniej Górze, Jelenia Góra.
- Bank Danych Lokalnych (2013) GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks [dostęp: 18-24.04.2013].
- Biuletyn statystyczny województwa dolnośląskiego IV kwartał* (2013), Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, http://www.stat.gov.pl/wroc/67_2143_PLK_HTML.htm [dostęp: 20.04.2013].
- Winiarscy F. i B. (1973), *Problemy proporcji gospodarczych w procesie rozwoju Dolnego Śląska*, (w:) *Planowanie*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej we Wrocławiu” nr 40, Wrocław.

¹ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010 roku w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz. U. Nr 82m poz. 537).

- Gminy.pl (2013), <http://www.gminy.pl/BmbGCgi.exe/dats?comm=map&lang=pl&idf=2640> [dostęp: 04.05.2013].
- Ładysz J. (2007), *Polityka strukturalna Polski w warunkach integracji europejskiej*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław.
- Sulmicki P. (1962), *Proporcje gospodarcze*, PWE, Warszawa.
- Sprawozdanie z działalności Powiatowego Urzędu Pracy w Jeleniej Górze za rok 2012* (2013), Powiatowy Urząd Pracy w Jeleniej Górze, Jelenia Góra.
- Przybyła Z. (2012), *Wybrane aspekty ładu moralnego w rozwoju zrównoważonym*, (w:) *Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju w XXI wieku*, „Handel Wewnętrzny”, tom III.

Structural Disparities of the Local Labour Market – Study of the Unsustainable Development

Summary

The aim of the paper is to determine the structural relations and dynamics of the local labour market in the county and district of Jelenia Góra. The category of proportions of governance and rate are used as the research tool. The research shows that the proportions of rate are characterised by a relatively higher level of sustainability of the labour market.

Key words: structure of the economy, proportions of rate, proportions of governance, labour market.

JEL codes: F16

Структурные диспропорции местного рынка труда – стадия неустойчивого развития

Резюме

Цель разработки – определить структурные отношения и динамику местного рынка труда в повятах: Еленегурском, земском и городском, и в самом городе Еленя-Гура. В качестве исследовательского инструмента использовали категорию пропорций управления и темпа. Исследования показывают, что более высокий уровень устойчивости рынка свойствен пропорциям темпа.

Ключевые слова: структура экономики, пропорции темпа, пропорции управления, рынок труда.

Коды JEL: F16

© All rights reserved

Janusz Rosiek
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

FUNKCJONOWANIE RYNKÓW PRACY W KRAJACH UE W ASPEKTCIE PARADYGMATU ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie

W artykule przedstawiono problemy związane z określaniem wpływu implementacji polityki klimatycznej na funkcjonowanie rynków pracy w krajach Unii Europejskiej. Skoncentrowano się przede wszystkim na zasadniczych determinantach zielonego zatrudnienia, których identyfikacja powinna pozwolić na prowadzenie bardziej efektywnej polityki rynku pracy. W opracowaniu uwzględniono także wpływ narzędzi polityki klimatycznej na możliwości kreacji zatrudnienia w zielonych sektorach gospodarki. Ponadto zaprezentowano wskaźniki, które mogą być wykorzystywane do oceny rozmiarów i jakości zatrudnienia, a także efektywności prowadzonej przez rząd polityki rynku pracy. Implementacja polityki klimatycznej może przyczynić się do zwiększenia stopnia zrównoważenia rozwoju nie tylko rynków pracy, ale także gospodarek krajów członkowskich Unii Europejskiej. Kształtowanie się określonych tendencji na rynku pracy będzie wpływało na możliwości zwiększania zatrudnienia w „zielonych sektorach gospodarki”, a dzięki temu może przyczynić się do ograniczania bezrobocia, dzięki elastycznemu przystosowaniu się do sytuacji na rynku pracy. Artykuł jest przeglądem literatury.

Słowa kluczowe: zielone zatrudnienie, zielona gospodarka, energia odnawialna, polityka klimatyczna UE, rynek pracy.

Kody JEL: J21, J24.

Wstęp

W opracowaniu podjęto próbę przedstawienia najważniejszych aspektów związanych z wpływem implementacji polityki klimatycznej Unii Europejskiej na funkcjonowanie rynków pracy w krajach członkowskich ugrupowania. Zagadnienie to jest niezwykle istotne w świetle realizacji celów polityki ekologicznej przez ww. kraje, a także dążeń do przezwyciężenia trwającego obecnie kryzysu gospodarczego i zapewnienia wzrostu dobrobytu społeczno-ekonomicznego. W początkowej części zaprezentowano koncepcje „zielonej gospodarki” w aspekcie zrównoważonego rozwoju oraz zdefiniowano pojęcie i zasadnicze determinanty „zielonego zatrudnienia”. Następnie skoncentrowano się na wpływie polityki klimatycznej na gospodarki krajów UE, ze szczególnym uwzględnieniem rynku pracy. W dalszej części zaprezentowano niezbędne dostosowania strukturalne, które powinny zachodzić na tym rynku, aby zapewnić jego efektywne funkcjonowanie poprzez tworzenie odpowiedniej liczby ekologicznych miejsc pracy oraz bezpieczeństwo i szeroko rozumiane korzyści z podejmowania zielonego zatrudnienia dla pracowników.

Realizacja koncepcji „zielonej gospodarki” w krajach UE i jej wpływ na zrównoważony rozwój rynku pracy

Działania UE mające na celu przeciwdziałanie zmianom klimatycznym i ich negatywnym skutkom mają istotny wpływ na poziom, strukturę oraz jakość istniejących oraz nowo tworzonych miejsc pracy. Aspekt ten musi być rozpatrywany nie tylko w wąskim kontekście zmian klimatycznych, ale także w ujęciu znacznie szerszym, obejmującym inne aspekty zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Kurczowe trzymanie się wąskiej definicji „zielonej gospodarki” czy też „zielonego zatrudnienia” pociąga za sobą poważne ryzyko pominięcia istotnych efektów ekonomicznych oraz wpływu na rynek pracy wielu kluczowych determinant związanych z wyzwaniami globalizacyjnymi, technologicznymi i demograficznymi. Uwzględnienie tych wszystkich czynników oraz wzajemnych interakcji pomiędzy nimi nabiera szczególnie istotnego znaczenia w kontekście możliwości prowadzenia efektywnej, aktywnej polityki rynku pracy (*Towards...* 2010).

W związku z powyższym zasadniczy nacisk powinien być położony na opracowywanie i implementację strategii w zakresie polityki pełnego zatrudnienia w celu zapobiegania pojawianiu się zmian klimatycznych oraz zwalczaniu ich negatywnych efektów. Jednakże w celu przeprowadzenia rzetelnej analizy i skutecznego monitoringu polityki rynku pracy należy skoncentrować się na precyzyjnych definicjach, które powinny być pomocne przy mierzeniu efektów w zakresie poszczególnych rodzajów aktywności w zakresie zielonego zatrudnienia, przy wykorzystaniu mierników statystycznych, które muszą być oparte na przejrzystych definicjach i klasyfikacjach.

Kraje UE powinny wykorzystać szanse „ekologizacji” gospodarki poprzez walkę ze zmianami klimatycznymi oraz osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju. W tym celu konieczne jest ustalenie przejrzystych, a zarazem stabilnych reguł prowadzenie różnego rodzaju polityk. Skuteczność (efektywność) prowadzonych polityk środowiskowych powinna być oceniana przez pryzmat oddziaływania na wielkość i strukturę zatrudnienia. Priorytet powinien być przyznany tym instrumentom polityki, które są efektywne w osiągnięciu celów ekologicznych, ale jednocześnie – stymulująca zatrudnienie. Polityki te powinny stwarzać przedsiębiorstwom jednakowe możliwości rozwojowe, bez preferowania określonych podmiotów kosztem innych.

Wyzwania ekologiczne wywołują potrzebę dalszej poprawy w zakresie sposobu funkcjonowania rynków pracy. Proces przechodzenia gospodarek europejskich do ekologicznego zatrudnienia musi być rozpatrywany łącznie z innymi tendencjami występującymi na rynkach pracy, przede wszystkim w postaci zmian technologicznych oraz globalizacją i rozwojem nowoczesnego sektora usługowego. Opracowane polityki rynku pracy powinny sprostać tym wyzwaniom, ale równocześnie przyczynić się do przeciwdziałania zmianom klimatycznym i ich negatywnym konsekwencjom. Polityki oparte na koncepcji „elastycznego bezpieczeństwa” (*flexicurity*) powinny zapewniać mobilność, dostarczać efektywnych, aktywnych mierników sytuacji na rynku pracy oraz być pomocne w ubezpieczeniu transakcji. Spełnienie tych warunków powinno umożliwić przejście w kierunku bardziej „zielonej gospodarki”. Kolejnym warunkiem realizacji tej koncepcji jest odpowiednie dostosowanie struktury podaży pracy do struktury popytu na pracę przede wszystkim poprzez stwarzanie pracownikom możliwości uzyskiwania odpowiednich kwalifikacji, natomiast pracodawcom – umożliwienie sprawnego wyszukiwania pracowników z odpowiednimi umiejętnościami. Chodzi nie tyle o zdobywanie zupełnie nowych „proekologicznych” kwalifikacji, ale przede wszystkim o doskonalenie już uzyskanych wcześniej umiejętności, które mogą być pomocne przy prowadzeniu działalności ekologicznej. W szczególności należy skoncentrować się na stworzeniu możliwości rozwijania

łatwo dostępnych, a zarazem zyskowych umiejętności praktycznych stanowiących uzupełnienie posiadanych kwalifikacji. Ludzie młodzi powinni być zachęceni przede wszystkim do studiowania takich przedmiotów, jak technologia, inżynieria oraz matematyka, które dostarczają wysokich umiejętności w zakresie analizy funkcjonowania gospodarki niskoemisyjnej. Istnieje potrzeba monitorowania rynków pracy pod kątem jego potrzeb i możliwości rozwojowych, co powinno umożliwić sporządzanie precyzyjnych prognoz na szczeblu europejskim, krajowym i regionalnym. Prowadzone na różnych poziomach polityki zatrudnienia mogą także aktywnie przyczyniać się do przeciwdziałania negatywnym skutkom zmian klimatycznych, głównie poprzez wspieranie ekologicznych metod produkcji, rozszerzaniu skali zielonego zatrudnienia i promowanie ekologicznego transportu i dojazdu do pracy. W celu zapewnienia sukcesów w zakresie osiągania zrównoważonych celów środowiskowych oraz wysokiej efektywności funkcjonowania rynków pracy konieczne jest zaangażowanie, a zarazem ponoszenie odpowiedzialności przez wszystkie instytucje na poziomie: międzynarodowym, krajowym, regionalnym i lokalnym. Ponadto istnieje konieczność podejmowania ścisłej współpracy pomiędzy instytucjami kształtującymi politykę rynku pracy w takich dziedzinach jak: ochrona środowiska, energetyka, transport, ekonomia i inne. Na wszystkich szczeblach powinniśmy mieć do czynienia z zaangażowaniem partnerów społecznych. Współpraca międzynarodowa musi zostać wzmocniona w celu zwiększenia stopnia koordynacji prowadzonych polityk oraz wymiany zdobytej wiedzy i doświadczeń. Na wspomniane powyżej aspekty związane przede wszystkim z koniecznością oddziaływania na: niezbędne dostosowania strukturalne i instytucjonalne rynków pracy, poprawę jakości miejsc pracy tworzonych w zielonych sektorach gospodarki zwiększanie zakresu oddziaływania i efektywności polityk rynku pracy prowadzonych przez Unię Europejską oraz jej kraje członkowskie zwraca się uwagę w wielu opracowaniach¹:

Analiza oddziaływania narzędzi polityki klimatycznej na rynek pracy wymaga zastosowania wskaźników o charakterze jakościowym². Zasadniczym problemem w tym względzie jest brak wskaźników wysokiej jakości. Zasadnicze znaczenie odgrywa do tej pory baza Eurostatu zawierająca nowe dane dotyczące sektora dóbr i usług „środowiskowych”. *Employment Committee (EMCO) i Komisja Europejska* we współpracy z innymi instytucjami międzynarodowymi powinny zintensyfikować prowadzone przez siebie prace mające na celu zwiększenie dostępności porównywalnych danych wysokiej jakości w tym zakresie³ (*Towards a greener..., op. cit., s. IV*).

Ponadto, uwzględniając kompleksowość sprzężeń zwrotnych pomiędzy: rynkami pracy, środowiskiem a polityką w zakresie ochrony środowiska, istnieje konieczność dalszego udoskonalania jakościowych narzędzi analizy modelowej, co pozwoli na bardziej

¹ A. Bowen, 'Green' growth, 'green' jobs and labour markets, Centre for Climate Change Economics and Policy Working Paper No. 88 Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment Working Paper No. 76, April 2012; O. Deschenes, *Green Jobs*, IZA Policy Paper No. 62, Policy Paper Series, May 2013; *Employment and labour market implications of climate change*, Fourth Item on the Agenda, International of Labour Office, Committee on Employment and Social Policy, GB.303/ESP/4, 303rd Session, Geneva, November 2008; OECD/C. Martinez-Fernandez, C. Hinojosa, G. Miranda, *Green jobs and skills: the local labour market implications of addressing climate change*, 8 February 2010, working document, CFE/LEED, OECD, www.oecd.org/dataoecd/54/43/44683169.pdf?conten tId=44683170; L. Olsen, *The Employment Effects of Climate Change and Climate Change Responses: A Role for International Labour Standards?*, Global Union Research Network (GURN), Discussion Paper No. 12, International Labour Office, Geneva, 2008; S. Sweeney, *More Than Green Jobs. Time for a New Climate Policy for Labor. The Dawn of a New Era?: Assessing the First 200 Days*, New Labour Forum internet, access: 10.06.2013; *Working towards sustainable development. Opportunities for decent work and social inclusion in a green economy*, ILO, Geneva, 2012

² *Ibidem*, s. IV

³ *Ibidem*, s. IV

precyzyjną analizę wpływu aspektów środowiskowych na rynek pracy na poziomie UE oraz jej poszczególnych krajów członkowskich.

Definicja i determinanty „zielonego zatrudnienia”

Program Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych (*ang. The United Nations Environmental Programme – UNEP*) definiuje zielone zatrudnienie jako: „...pracę w rolnictwie, produkcji, działalności badawczo-rozwojowej (B+R), administracji oraz działalności usługowej, która w sposób zasadniczy przyczynia się do utrwalania bądź przywracania jakości środowiska. Przede wszystkim, ale nie wyłącznie, chodzi o takie miejsca pracy, które pomagałyby chronić ekosystemy i biodywersyfikację, a także ograniczałyby zużycie energii, materiałów i zasobów wodnych poprzez: stosowanie strategii o wysokim stopniu efektywności, dekarbonizację gospodarki oraz poprzez minimalizację lub równoczesne unikanie generowania jakichkolwiek form odpadów bądź zanieczyszczeń⁴”.

Z kolei Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP, *ang. International Labour Office – ILO*) stwierdza, że: „zielone miejsca pracy nie mogą być ściśle zdefiniowane, ale z pewnością polegają na bezpośrednim tworzeniu zatrudnienia, które w ostatecznym rozrachunku przyczynia się do ograniczenia wpływu na środowisko do poziomu zapewniającego zrównoważony rozwój. Tego rodzaju zatrudnienie uwzględnia miejsca pracy, których tworzenie przyczynia się do: ograniczenia konsumpcji energii i surowców, dekarbonizacji gospodarki, ochrony i odnawiania ekosystemów oraz biodywersyfikacji i minimalizacji wytwarzania odpadów i zanieczyszczeń. [...] Nieco szersza koncepcja „zielonego zatrudnienia” może obejmować jakiegokolwiek nowe miejsca pracy w danym sektorze, które wywierają niższy od przeciętnego wpływ na środowisko, przyczyniają się do polepszenia całkowitej wydajności, aczkolwiek być może tylko w ujęciu krańcowym⁵”.

Zgodnie z metodologią Eurostatu⁶ w odniesieniu do Sektora Dóbr i Usług Środowiskowych (*ang. Environmental Goods and Services Sector – EGSS*). Sektor ten stanowi zróżnicowany zbiór producentów technologii, dóbr i usług, który niweluje bądź też przynajmniej minimalizuje zanieczyszczenie oraz minimalizuje zużycie zasobów naturalnych. Z tego powodu, działalność w zakresie ochrony środowiska została podzielona na dwa rozległe segmenty: ochronę środowiska i zarządzanie zasobami.

Wpływ realizacji koncepcji zielonej gospodarki na zatrudnienie wykracza poza aktywność w sektorach ekologicznych. Obok bezpośredniego wpływu na zatrudnienie w zielonych przemysłach, dążenie w kierunku „ekologizacji” gospodarki wywołuje efekty pośrednie w innych sektorach, takie jak substytucja ekologicznie nieefektywnych miejsc pracy (na przykład ograniczanie zatrudnienia w sektorach bazujących na paliwach kopalnych), przyczynianie się do „ekologizacji” istniejących miejsc pracy oraz eliminacja istniejących miejsc pracy, jak również tworzenie nowych. Dodatkowo, w gospodarce mogą pojawiać się pośrednie efekty oddziałujące na rynek pracy poprzez efekty cenowe, płacowe i dochodowe.

Istnieją dwa zasadnicze rodzaje narzędzi polityki związanej z wyzwaniami ekologicznymi: cenowe i poza cenowe. Obydwa rodzaje mogą wywierać istotny wpływ na zatrudnienie. Ponadto, regionalna i sektorowa dystrybucja zatrudnienia kształtowana jest bezpo-

⁴ *Green jobs: Towards decent work in a sustainable low-carbon world*, Nairobi, www.unep.org/labour_environment/PDFs/Greenjobs/UNEP-Green-Jobs-Report.pdf, UNEP, ILO, IOE, ITUC, 2008 [dostęp: 16.12.2011].

⁵ *Ibidem*, s. 3

⁶ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> [dostęp: 12.12.2012].

średnio przez zmiany klimatyczne i środowiskowe. Instrumenty ekonomiczne, bądź też oparte na mechanizmie rynkowym (w tym także instrumenty cenowe), zasadniczo wpływają na koszty i ceny środowiskowych aspektów produkcji i konsumpcji, skłaniając producentów do internalizacji zewnętrznych kosztów działań szkodliwych dla środowiska.

Do narzędzi ekonomicznych zalicza się:

- opodatkowanie działalności szkodliwej dla środowiska lub czynników produkcji,
- opłaty i podlegające wymianie handlowej zezwolenia emisyjne (na przykład systemy handlu emisjami zanieczyszczeń),
- subsydia wspierające produkcję proekologiczną (przy równoczesnej eliminacji tego rodzaju wsparcia w zakresie nakładów i produktów szkodliwych ekologicznie).

Instrumenty poza cenowe oddziałują na zachowania podmiotów gospodarczych przy pomocy wszystkich innych bodźców niż cenowe. W ich skład wchodzi⁷: środki regulacyjne (np. standardy techniczne w zakresie: emisji zanieczyszczeń przez pojazdy samochodowe, zanieczyszczeń przemysłowych, składników produktów, itp.); eko-design polegający na wprowadzaniu i monitorowaniu minimalnych standardów w zakresie efektywności energetycznej, standaryzacja ekologiczna produktów i usług,

- działania zwiększające i promujące konsumpcję produktów ekologicznych,
- prowadzenie badań i rozwijanie technologii w zakresie bardziej ekologicznego wykorzystania zasobów,
- działania stymulujące transfery wiedzy i informacji,
- wspieranie umów ekologicznych na zasadzie wolontariatu pomiędzy przemysłami,
- ukończenie tworzenia rynku wewnętrznego UE,
- zielone zamówienia publiczne.

Krótkookresowy i długookresowy wpływ polityki klimatycznej na gospodarkę (ze szczególnym uwzględnieniem rynku pracy)

Kompleksowa analiza bezpośrednich i pośrednich efektów kreacji i destrukcji zatrudnienia wymaga wykorzystania modeli ekonomicznych, przy pomocy których można dokonywać porównań pomiędzy scenariuszami bazowymi nie uwzględniającymi polityki ekologicznej a scenariuszami biorącymi pod uwagę funkcjonowanie jej najistotniejszych instrumentów. Zasadniczo, bardziej bezpośrednie efekty prowadzonych polityk klimatycznych mogłyby być monitorowane raczej w sposób bezpośredni, poprzez wskaźniki statystyczne dotyczące zatrudnienia w poszczególnych rodzajach działalności ekologicznej. Jednakże w praktyce występuje kilka ograniczeń w zakresie dostępności porównywalnych danych dobrej jakości w odniesieniu do poszczególnych ekologicznych sektorów przemysłowych. Niezbędne do prowadzenia analiz dane mogłyby przykładowo zawierać⁸ (*Towards a greener...* 2010, s. 6):

- wielkość zatrudnienia w energochłonnych sektorach przemysłowych i wolumen produkcji energii opartej na paliwach kopalnych (negatywny efekt bezpośredni),
- wielkość zatrudnienia w sektorach wytwarzających energię odnawialną (pozytywny efekt bezpośredni),
- wielkość zatrudnienia przy wytwarzaniu komponentów tzw. czystych technologii (pozytywny efekt bezpośredni).

⁷ *Ibidem*, s. 5

⁸ *Ibidem*, s. 6

Ponadto, w celu oszacowania wpływu netto prowadzonej polityki ekologicznej na ilość miejsc pracy należy uwzględnić jej pośredni wpływ na zatrudnienie. Jednakże skala ich oddziaływania jest o wiele trudniejsza do określenia i zależy od rodzaju prowadzonej polityki ekologicznej (czyli konkretnego zestawu jej narzędzi) oraz od zdolności rynków pracy i ich instytucji do adaptacji do zachodzących zmian strukturalnych. W tabeli 1 zaprezentowano cztery różne możliwe scenariusze polityk klimatycznych i niektóre związane z nimi efekty⁹:

- **scenariusz A** – opisuje efekt netto utraty miejsc pracy, przy równoczesnym znacznym ograniczeniu zatrudnienia w przemyśлах tradycyjnych (tzw. brudnych), które nie jest zrekomensowane powstaniem nowych miejsc pracy w przemyśлах ekologicznych,
- **scenariusz B** - „zielone miejsca pracy przy ograniczeniu produktywności” - oznacza łagodzenie efektu *carbon leakage*¹⁰, ale równocześnie wyższe ceny energii i co za tym idzie mniejsze dochody realne i prawdopodobnie niższą produktywność – w zależności od tego, czy wystąpi przewaga efektów pozytywnych nad negatywnymi,
- **scenariusz C** – oznacza utratę „brudnych” miejsc pracy skompensowaną zwiększeniem produktywności w sektorach ekologicznych oraz w innych gałęziach przemysłu,
- **scenariusz D** – czyli wariant zielonego wzrostu.

Całkowity efekt netto zatrudnienia stanowi sumę efektów bezpośrednich i pośrednich. Problemem jest jednak to, że efekty pośrednie zatrudnienia nie mogą być mierzone ani też monitorowane przy wykorzystaniu wskaźników opisowych, ale wymaga zastosowania modeli ekonomicznych. Pomimo trudności związanych z pomiarem efektów pośrednich, nie można uznać, że ich oddziaływanie na wielkość i strukturę zatrudnienia można zlekceważyć. Szczególnie istotną rolę odgrywają te efekty w przypadku scenariuszy A i B. Z drugiej strony, w przypadku scenariuszy C i D można argumentować, że negatywne efekty pośrednie nie są znaczące i w związku z tym można je pominąć. Jednakże, szczególnie w perspektywie krótkookresowej oraz przy założeniu konieczności realizacji ambitnych celów w zakresie redukcji emisji, prawdopodobny jest gwałtowny wzrost cen energii, który z dużą dozą prawdopodobieństwa będzie negatywnie oddziaływał na poziom zatrudnienia. Zasadniczo można stwierdzić, że przeprowadzone badania w zakresie wpływu polityki klimatycznej na poziom zatrudnienia netto skłaniają do sformułowania wniosku, że pojawiające się w konsekwencji stosowania tej polityki zmiany strukturalne, przynajmniej w długim okresie, nie będą mieć pozytywnego wpływu (bądź też wpływ ten będzie nieznaczny) na całkowity poziom zatrudnienia. Jednakże można oczekiwać różnicowania efektów tej polityki w odniesieniu do poszczególnych sektorów gospodarki, pracownikóv o odmiennych kwalifikacjach, a także różnych regionóv¹¹.

Poziom i struktura zatrudnienia mogą być także kształtowane poprzez zmiany poziomu konkurencyjności międzynarodowej krajóv UE, który jest z kolei zależny od stopnia restrykcyjności przyjętych przez te kraje celóv i standardóv ekologicznych w porównaniu z krajami nie należącymi do ugrupowania. W związku z tym często podnoszona jest kwestia potencjalnej utraty miejsc pracy w związku z powstawaniem efektu *carbon leakage*, polegającego na realokacji miejsc pracy do krajóv nie będących członkami UE i stosującymi mniej restrykcyjne standardy w zakresie ochrony środowiska naturalnego (dotyczy to zwłaszcza sektoróv energochłonných, takich jak na przykład przemysły: stalowy, cementowy i papierniczy).

⁹ *Ibidem*, s. 7-8

¹⁰ Efekt „*carbon leakage*” polega na przenoszeniu produkcji generującej relatywnie dużą ilość zanieczyszczeń z krajóv o restrykcyjnej polityce klimatycznej do innych krajóv

¹¹ *GDP and beyond: Measuring progress in a changing world*, Communication of the European Commission, 2009, (COM (2009) 433 final)

Tabela 1
Bezpośredni i pośredni wpływ polityk klimatycznych na zatrudnienie – różne scenariusze

Różne efekty polityk klimatycznych	Głównie negatywne efekty bezpośrednie	Głównie pozytywne efekty bezpośrednie
Głównie negatywne efekty pośrednie	<p>A. „Utrata miejsc pracy”</p> <ul style="list-style-type: none"> – zielona energia o wyższych cenach, – wyższa cena węgla (paliw kopalnych), – efekt <i>carbon leakage</i>, – gwałtowny spadek tradycyjnej („brudnej”) produkcji, – nie wystarczające rozmiary działalności w zakresie gospodarki niskoemisyjnej i aktywności ekologicznej, – niższy PKB i dochody realne; negatywne efekty zwrotne. 	<p>B. „Zielone miejsca pracy, ale niższa produktywność”</p> <ul style="list-style-type: none"> – nieznaczne rozmiary efektu <i>carbon leakage</i>, – bezpośrednie łagodzenie utraty miejsc pracy, – zwiększenie wytwarzania energii odnawialnej, – wzrost ilości miejsc pracy w gospodarce niskoemisyjnej, – niższe dochody realne i negatywne efekty pośrednie, – niższa produktywność, – całkowity (łączy) wpływ na zatrudnienie stanowi sumę dominujących pozytywnych efektów bezpośrednich i negatywnych efektów pośrednich.
Głównie pozytywne efekty pośrednie	<p>C. „Utrata „brudnych” miejsc pracy”</p> <ul style="list-style-type: none"> – bezpośrednia utrata miejsc pracy w sektorze „brudnej” produkcji, – efekt <i>carbon leakage</i>, – niewielkie, niewystarczające zwiększenie wytwarzania i zużycia energii odnawialnej i zatrudnienia w sektorach gospodarki niskoemisyjnej – pozytywne efekty pośrednie w postaci wyższej produktywności rekompensującej negatywny wpływ wyższych cen energii na ograniczenie dochodów realnych. 	<p>D. „Zielony wzrost”</p> <ul style="list-style-type: none"> – wytwarzanie nowej, efektywnej, niskoemisyjnej energii, – nieznaczny efekt <i>carbon leakage</i>, – nowe rodzaje wysoko produktywności w sektorze przemysłowym (efektywne energetycznie technologie, bardziej ekologiczna produkcja w tradycyjnych sektorach przemysłowych), pełna kompensata utraty miejsc pracy w sektorze „brudnej” produkcji, zwiększenie lub przynajmniej utrzymanie produktywności na dotychczasowym poziomie, brak negatywnego wpływu na PKB, dochody realne i zatrudnienie długookresowe (w porównaniu ze scenariuszem bazowym BAU (ang. Business As Usual).

Źródło: *Towards a greener labour market – The employment dimension of tackling environmental challenges* (2010),

Komisja Europejska opracowała listę sektorów szczególnie narażonych na ryzyko pojawiania się efektu *carbon leakage*. Występowanie tego efektu może stanowić poważne wyzwanie, przede wszystkim dla energochłonnych przemysłów eksportowych.

Jednakże nawet w tych sektorach skala oddziaływania efektu *carbon leakage* jest także determinowana przez szereg innych czynników. Jednym z takich potencjalnych czynników, który powinien zostać poddany monitoringowi w zakresie siły oddziaływania ww. efektu mogą być zmiany wielkości produkcji i zatrudnienia w sektorach energochłonnych, a także inne czynniki dotyczące sytuacji w tych sektorach w postaci (*Towards a greener...* 2010, s. 9):

- odległości od rynków zbytu, kwalifikacji posiadanych przez pracowników, cen pracy oraz cen zasobów,
- możliwości podnoszenia cen dla konsumentów z powodu wzrostu kosztów wytwarzania energii, które są kształtowane przez globalną konkurencję bądź też niedoskonałą (szkodliwą) konkurencję.

Uwzględniając poza zatrudnieniowe efekty ekologizacji gospodarki, konieczne jest również uwzględnienie wpływu na produktywność i dochody. „Zielony wzrost gospodarczy” może zostać osiągnięty jedynie w przypadku, gdy nie nastąpi zmniejszenie produktywności w porównaniu ze scenariuszem bazowym, który nie uwzględnia oddziaływania posunięć z zakresu polityki klimatycznej (ekologicznej), tzw. *scenariusz bazowy BAU* (*ang. Business As Usual*). Poza tym, straty w zakresie produktywności spowodują powstanie innych negatywnych skutków w postaci spadku dochodów realnych oraz obniżenia poziomu zatrudnienia.

Kompleksowa analiza i pełne zrozumienie wpływu polityki klimatycznej na rynek pracy wymaga stosowania podejścia modelowego zamiast wskaźników statystycznych. W prowadzonych badaniach empirycznych znajdują zastosowanie modele równowagi ogólnej (AGE). Ich wykorzystanie pozwoliło na sformułowanie następujących ogólnych wniosków¹²:

- otrzymane wyniki różnią się w zależności od rozpatrywanego horyzontu czasowego; w krótkim okresie są raczej negatywne, natomiast w długim – mniej negatywne bądź też nawet pozytywne,
- zasadniczy wpływ na kształtowanie się efektów w zakresie zatrudnienia, jak również szerszej rozumianych efektów ekonomicznych (np. w odniesieniu do PKB) wywierają możliwości dostosowawcze rynków pracy do zachodzących zmian w polityce ekologicznej,
- nawet w przypadku, gdy wpływ prowadzonej polityki klimatycznej na zatrudnienie jest neutralny lub pozytywny (w długim okresie), oddziaływanie na dochody realne może być negatywne (powstawanie zielonych miejsc pracy nie musi być równoznaczne z osiągnięciem zielonego wzrostu gospodarczego),
- realizacja restrykcyjnych celów w zakresie redukcji emisji może z dużym prawdopodobieństwem wpływać, przynajmniej w krótkim okresie, na wzrost cen energii, zwiększenie kosztów wytwarzania oraz pojawiania się innych negatywnych efektów pośrednich,
- równoczesne pojawianie się wyzwań związanych z ekologicznym rozwojem oraz zmian w zakresie technologii oddziałują w dużej mierze pozytywnie na gospodarkę, jednakże wpływ na produktywność może być nawet odwrotny, przynajmniej w perspektywie krótkookresowej.

Potencjalny krótkookresowy i długookresowy wpływ zmian w zakresie polityki klimatycznej na rynek pracy został przedstawiony w tabeli 2.

¹² *Ibidem*, s. 9

Tabela 2

Krótkookresowy i długookresowy wpływ zmian w zakresie polityki klimatycznej na rynek pracy

Potencjalne efekty negatywne	Potencjalne efekty pozytywne
Wyższe koszty wytwarzania energii – mniejsza produkcja (PKB) – niższe dochody realne; efekty negatywne bardziej prawdopodobne w krótkim okresie, ale możliwe także w okresie długim (ale niezbyt silne)	Mniejsze uzależnienie od importu energii Niższe zużycie energii Mniejsza ilość lokalnych problemów środowiskowych
Spadek konkurencyjności, zwłaszcza w krótkim okresie	Efekty negatywne tym mniejsze im więcej krajów podjęło zobowiązania klimatyczne.
Obniżenie zatrudnienia, zwłaszcza w krótkim okresie	Powstawanie nowych miejsc pracy, zwłaszcza w długim okresie.
Ryzyko związane z implementacją nowych technologii	Pojawianie się nowych innowacji, raczej w długim okresie

Źródło: jak w tabeli 1.

Fakt, że efekty ekonomiczne (w tym także związane z zatrudnieniem) różnią się w zależności od długości uwzględnianego okresu ma znaczenie w doborze odpowiednich wskaźników wykorzystywanych w analizach empirycznych. Przykładowo, wskaźniki odnoszące się do mechanizmów krótkookresowych dostosowań rynków pracy i ich synchronizacji są bardziej odpowiednie w przypadku prowadzenia analiz krótkookresowych i średniookresowych, natomiast mierniki określające produktywność nowo tworzonych zielonych miejsc pracy powinny być wykorzystywane w badaniach uwzględniających średni i długi okres.

Zmiany popytu na określone kwalifikacje

Zmiany popytu na kwalifikacje i umiejętności zawodowe są często postrzegane jako zasadnicza konsekwencja procesu ekologizacji gospodarki. Można wyróżnić następujące kanały tego oddziaływania¹³:

- niektóre rodzaje kwalifikacji stają się nieprzydatne ze względu na zachodzące na rynkach pracy zmiany strukturalne, zarówno wewnątrz poszczególnych sektorów przemysłu, jak również pomiędzy nimi. Zmiany te stanowią konsekwencję wzrastającego popytu na rozwiązania proekologiczne,
- popyt na niektóre nowe kwalifikacje będzie tworzony jako pewnego rodzaju „otoczka” zasadniczej działalności proekologicznej, w postaci kwalifikacji mających wspierać procesy adaptacji (*ang. adaptation*) oraz przeciwdziałania negatywnym skutkom zmian klimatycznych (*ang. mitigation*) – na przykład wspieranie funkcjonowania i obsługa solarów oraz technologii wiatrowych i w zakresie innych źródeł energii odnawialnej,
- kwalifikacje wymagane w przypadku dotychczas istniejących miejsc pracy będą zawierały coraz silniejszy „zielony element” związany z częściową zmianą profilu już posiadanych umiejętności (na przykład zdobywanie przez producentów butelek umie-

¹³ *Thematic Expert Work on Green Jobs for DG EMPL/DI*, European Employment Observatory (EEO) Thematic Paper, European Commission, DG Employment, GHK, 2009, <http://www.eu-employment-observatory.net/resources/reports/GreenJobs-MEDHURST.pdf> [dostęp: 10.01.2012].

jętności technicznych w zakresie redukcji emisji zanieczyszczeń powstających przy tego rodzaju procesie produkcyjnym).

W Raporcie CEDEFOP (2010)¹⁴ wysunięto przypuszczenie, że granice pomiędzy „niskoemisyjnymi” a „wysokoemisyjnymi” miejscami pracy będą stopniowo zanikać, w związku z czym rozróżnienie pomiędzy zielonymi miejscami pracy i umiejętnościami a pozostałymi straci swoje znaczenie. Ponadto stwierdził on, że wiele kwalifikacji niezbędnych przy podejmowaniu zielonego zatrudnienia jest już zawarta w zdobytych wcześniej przez pracowników umiejętnościach zawodowych. Pomimo, że podnoszenie już posiadanych kwalifikacji jest bardziej efektywne niż zdobywanie całkiem nowych umiejętności zawodowych, to jednak w pewnych sektorach konieczne jest dokonywanie znacznych inwestycji w podnoszenie kwalifikacji kapitału ludzkiego (bardziej niż w zdobywanie nowych), na przykład w przypadku budownictwa proekologicznego. Ponadto Raport CEDEFOP identyfikuje systemowe słabości w tzw. bazie kwalifikacji UE¹⁵, która jego zdaniem wpływa na zmniejszenie produktywności i konkurencyjności, a także ogranicza możliwości wykorzystania przez UE możliwości oferowanych przez zielony wzrost. Niwelowanie niedostatków w zakresie umiejętności zarządzania oraz kwalifikacji technicznych ma większe znaczenie aniżeli przewyciężanie braków w zakresie „nowych” ekologicznych umiejętności.

Wpływ na jakość pracy

Podnoszona powyżej kwestia kwalifikacji i umiejętności zawodowych stanowi kluczowy aspekt określania jakości zatrudnienia, zwłaszcza w odniesieniu do możliwości dostępu do kursów, szkoleń, a także kształcenia ustawicznego. Jednakże istnieją też dodatkowe determinanty jakości pracy, które kształtowane są w wyniku oddziaływania zmian środowiskowych i/lub polityk nakierowanych na wspieranie zielonego wzrostu, przede wszystkim w postaci (*Towards a greener... 2010*, s. 11):

- wpływu na zdrowie i bezpieczeństwo pracowników – z jednej strony, wykorzystywanie narzędzi nakierowanych na tworzenie przyjaznych środowisku miejsc pracy może przyczynić się do poprawy warunków pracy. Przykładowo, stosowanie naturalnej wentylacji może przyczynić się zarówno do ograniczenia zużycia energii, jak również do poprawy jakości powietrza w miejscu pracy. Z drugiej strony, bardziej gwałtowne zmiany klimatyczne mogą doprowadzić do pogorszenia warunków pracy w niektórych rodzajach działalności (na przykład pracujących na zewnątrz),
- równego traktowania (niedyskryminacji) płci – zmiany strukturalne zachodzące w konsekwencji przechodzenia do gospodarki niskoemisyjnej mogą przyczynić się do zbilansowania proporcji w zatrudnieniu kobiet i mężczyzn. Przykładowo, kilka silnie zdominowanych przez mężczyzn sektorów, takich jak: wytwarzanie energii z paliw kopalnych bądź też ekstrakcja ropy naftowej i gazu, zostanie prawdopodobnie dotkniętych największymi redukcjami zatrudnienia. Równocześnie potencjalnie pozytywne efekty w zakresie zatrudnienia mogą pojawić się także w innych, tradycyjnie zdominowanych przez mężczyzn, gałęziach przemysłu, takich jak inwestycje infrastrukturalne w różne rodzaje zielonej energii lub w zakresie poprawy efektywności wykorzystania zasobów,

¹⁴ *Skills for green jobs. European synthesis report*, CEDEFOP, 2010, http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/3057_en.pdf [dostęp: 14.12.2011].

¹⁵ http://ec.europa.eu/internal_market/qualifications/regprof/index.cfm?fuseaction=home.home [dostęp: 10.01.2012].

- zrównoważenie tworzenia miejsc pracy – nie wszystkie korzyści z zatrudnienia w sektorach proekologicznych będą miały charakter permanentny. Podczas gdy niektóre zielone technologie mogą początkowo zwiększać intensywność nakładów pracy w stopniu wyższym niż przeciętny, to różnice w zakresie intensywności tych nakładów mogą, z dużym prawdopodobieństwem, zanikać w miarę zwiększania wartości początkowych nakładów inwestycyjnych oraz „dojrzewania” nowych zielonych technologii, w wyniku czego nastąpi zwiększenie ich produktywności.

Rodzaje stosowanych wskaźników określających rozmiary i jakość zielonego zatrudnienia

Wykorzystywane w prowadzonych badaniach wskaźniki zostały podzielone na sześć zasadniczych grup (*Towards a greener...* 2010, s. 21):

- **Zielone zatrudnienie:** jak istotna jest ta część rynku pracy, która jest najbardziej bezpośrednio związana z zachodzącymi zmianami klimatycznymi/środowiskowymi?
- **Zielone kwalifikacje:** jakie kwalifikacje będą niezbędne w celu stymulowania zielonych miejsc pracy oraz ekologizacji całego rynku pracy i czy są one dostępne?
- **Zielone miejsca pracy:** co dzieje się z miejscami pracy w kontekście pojawiania się konieczności dostosowania do zmian klimatycznych/środowiskowych?
- **Zielona transformacja:** jakie zmiany dotyczą ludzi w aspekcie dostosowań strukturalnych rynków pracy uwarunkowanych zmianami polityk klimatycznych/środowiskowych?
- **Zielone rynki pracy:** co oznaczają zmiany klimatyczne/środowiskowe dla funkcjonowania całego rynku pracy?
- **Zielony wzrost:** w jaki sposób zatrudnienie, rozwój gospodarczy i zmiany klimatyczne/środowiskowe są ze sobą powiązane?

Wyróżnia się trzy zasadnicze rodzaje wskaźników:

- **wskaźniki nakładów** – odzwierciedlające potrzeby i potencjał, rodzaje implementowanych polityk oraz ich koszty (bez określania efektywności ww. elementów),
- **wskaźniki procesów** – pokazują w jaki sposób ludzie i polityki wchodzą we wzajemne interakcje oraz w jaki sposób polityki te są implementowane. Wskaźniki te pokazują także w jaki sposób jest wypełniana luka pomiędzy nakładami a efektami,
- **wskaźniki efektów** – opisują skutki prowadzonych polityk klimatycznych/ekologicznych oraz powiązania pomiędzy zatrudnieniem a zmianami klimatycznymi. Następnie mierniki te mogą być wykorzystywane do ustalania celów.

Wszystkie wskaźniki muszą spełniać następujące kryteria ogólne dla wskaźników ustalone przez EMCO. Należą do nich:

- odzwierciedlanie obszarów prowadzonych polityk,
- przejrzystość i jednoznaczność,
- sposób obliczania oparty, jeśli to tylko możliwe, na źródłach UE,
- adekwatność do identyfikacji problemów związanych z celami lub benchmarkami,
- powiązanie ze wskaźnikami strukturalnymi,
- odpowiednia jakość.

Mając na względzie ww. kryteria podzielono stosowane wskaźniki na trzy kategorie:

- wskaźniki do obliczania których są dostępne odpowiednie dane statystyczne,
- wskaźniki bazujące na danych, które będą dostępne wkrótce (najdalej za 2-3 lata),
- wskaźniki do obliczania których muszą zostać stworzone odpowiednie źródła danych.

Najistotniejsze aspekty zrównoważonego rozwoju, uwzględniane przy konstrukcji ww. wskaźników to:

- rynek pracy (zatrudnienie, bezrobocie, popyt na pracę, podaż pracy, równowaga rynku pracy, poziom dochodów realnych),
- systemy pomocy społecznej (efektywność pomocy transferowej państwa, wielkość wydatków na aktywne i pasywne formy walki z bezrobociem, funkcjonowanie systemów zabezpieczeń społecznych),
- nierówności społeczne i regionalne,
- problemy demograficzne (struktura wiekowa ludności, kwestie mobilności),
- aspekty ekologiczne (innowacje ekologiczne, polityka klimatyczna i jej wpływ na różne sfery funkcjonowania gospodarki),
- ogólna sytuacja makroekonomiczna gospodarki,
- problemy związane z funkcjonowaniem sektora finansów publicznych.

Podsumowanie

Rynek pracy odgrywa zasadniczą rolę we współczesnym rozwoju gospodarczym. Jego sposób funkcjonowania decyduje o możliwościach rozwojowych pracowników oraz daje przedsiębiorstwom szansę realizacji zysków oraz prowadzenia innowacyjnej działalności w sferze badawczo-rozwojowej (B+R), co powinno przyczyniać się do przyspieszania tempa wzrostu produkcji w gospodarce. Z tego powodu zapewnienie efektywności rynku pracy powinno stanowić zasadnicze wyzwanie dla władz gospodarczych. Jednakże efektywność ta powinna być realizowana w warunkach powszechnie akceptowanego przez kraje (zwłaszcza należące do UE) paradygmatu zrównoważonego rozwoju oznaczającego konieczność zapewnienia pracownikom możliwości wszechstronnego rozwoju kwalifikacji zawodowych, dobrobytu społecznego oraz zadowolenia z życia, a także możliwości ekologicznego funkcjonowania systemu gospodarczego dzięki ograniczaniu emisji gazów cieplarnianych bądź też podejmowaniu działań adaptacyjnych. Realizacja tego paradygmatu z pewnością wpływa na zmiany strukturalne na rynkach pracy, których niekorzystne efekty powinny być łagodzone poprzez podejmowanie odpowiednich działań w zakresie polityki gospodarczej.

Bibliografia

- Bowen A. (2012), *'Green' growth, 'green' jobs and labour markets*, Centre for Climate Change Economics and Policy Working Paper No. 88 Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment Working Paper No. 76, April 2012.
- Deschenes O. (2013), *Green Jobs*, "IZA Policy Paper", No. 62, Policy Paper Series, May.
- Employment and labour market implications of climate change* (2008), Fourth Item on the Agenda, International of Labour Office, Committee on Employment and Social Policy, GB.303/ESP/4, 303rd Session, Geneva, November.
- GDP and beyond: Measuring progress in a changing world*, Communication of the European Commission (2009), (COM (2009) 433 final).
- Green jobs: Towards decent work in a sustainable low-carbon world*, Nairobi, http://www.unep.org/labour_environment/PDFs/Greenjobs/UNEP-Green-Jobs-Report.pdf, UNEP, ILO, IOE, ITUC, 2008 [dostęp: 16.12.2011].

- OECD/Martinez-Fernandez C., Hinojosa C., Miranda G. (2010), *Green jobs and skills: the local labour market implications of addressing climate change*, 8 February, working document, CFE/LEED, OECD, <http://www.oecd.org/dataoecd/54/43/44683169.pdf?contenId=44683170> OECD.
- Olsen L. (2008), *The Employment Effects of Climate Change and Climate Change Responses: A Role for International Labour Standards?*, Global Union Research Network (GURN), Discussion Paper No. 12, International Labour Office, Geneva.
- Skills for green jobs. European synthesis report*, CEDEFOP, 2010, http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/3057_en.pdf [dostęp: 14.12.2011].
- Sweeney S. (2013), *More Than Green Jobs. Time for a New Climate Policy for Labor. The Dawn of a New Era?: Assessing the First 200 Days*, New Labour Forum internet [dostęp: 10.06.2013].
- Thematic Expert Work on Green Jobs for DG EMPL/DI*, European Employment Observatory (EEO) Thematic Paper, European Commission, DG Employment, GHK, 2009, <http://www.eu-employment-observatory.net/resources/reports/GreenJobs-MEDHURST.pdf> [dostęp: 10.01.2012].
- Towards a greener labour market – The employment dimension of tackling environmental challenges* (2010), Final report endorsed by EMCO on 10 November, <http://ec.europa.eu/emco> [dostęp: 10.12.2011].
- Working towards sustainable development. Opportunities for decent work and social inclusion in a green economy* (2012), ILO, Geneva.
- http://ec.europa.eu/internal_market/qualifications/regprof/index.cfm?fuseaction=home.home [dostęp: 10.01.2012].
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> [dostęp: 12.12.2012].

Functioning of the EU Labour Markets in the Perspective of Sustainable Development Paradigm

Summary

The article presents the issues related to functioning of the labour market in the European Union, in the light of implementation of the climate policy, and especially the concept of the green economy and green jobs. The emphasis was put on principal determinants of green jobs, identification of which will let conduct more effective labour market policy. The impact of climate policy instruments on the labour market was also taken into consideration. The indicators presented in the paper may be used to assess the size and quality of employment, as well as the performance of government's labour market policy. Implementation of the presented concepts of sustainable development, mainly related to the labour market, may help to increase the level of sustainability of not only the labour market, but also the entire EU economies. Development of specific labour market trends will affect the ability to increase employment in green sectors of the economy, and thus may contribute to reduction of unemployment, through a flexible adaptation to the situation in the labour market in the EU countries.

Key words: green employment, green economy, renewable energy, EU climate policy, labour market.

JEL codes: J21, J24

Функционирование рынков труда в странах-членах ЕС в аспекте парадигмы устойчивого развития

Резюме

В статье представили проблемы, связанные с определением влияния внедрения климатической политики на функционирование рынков труда в странах Европейского Союза. Внимание сосредоточили прежде всего на основных детерминантах «зеленого» трудоустройства, выявление которых должно позволить проводить более эффективную политику рынка труда. В разработке учли тоже влияние инструментов климатической политики на возможности формирования занятости в «зеленых» секторах экономики. Кроме того представили показатели, которые могут использоваться для оценки объемов и качества трудоустройства, а также эффективности проводимой правительством политики рынка труда. Осуществление климатической политики может способствовать повышению степени устойчивости развития не только рынков труда, но и экономик стран-членов Евросоюза. Формирование определенных тенденций на рынке труда будет влиять на возможности увеличения занятости в «зеленых» секторах экономики, а благодаря этому оно может способствовать ограничению безработицы, благодаря гибкому приспособлению к ситуации на рынке труда.

Ключевые слова: «зеленое» трудоустройство, «зеленая» экономика, возобновляемая энергия, климатическая политика ЕС, рынок труда.

Коды JEL: J21, J24

© All rights reserved

Małgorzata Gajda-Kantorowska
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie

KLIN PODATKOWY JAKO BARIERA ZATRUDNIENIA W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Streszczenie

Analizie poddano poziom klina podatkowego w poszczególnych krajach UE oraz w ramach wybranych grup społecznych i dochodowych w celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu różnice w poziomie tego wskaźnika wyjaśniają zróżnicowanie wyników funkcjonowania rynków pracy w poszczególnych krajach członkowskich oraz czy zostały podjęte działania osłabiające wpływ tej bariery w celu dostarczenia bodźców do stworzenia nowych miejsc pracy oraz motywacji do podjęcia pracy, szczególnie w okresie po wybuchu kryzysu finansowego i ekonomicznego. Wykazano, że różnice w poziomie klina podatkowego wyjaśniają niewielką część zróżnicowania wyników funkcjonowania rynków pracy w krajach członkowskich UE, bardziej istotny jest kształt innych instytucji rynków pracy, stąd sformułowano warunki, w jakich obniżanie klina podatkowego przyczynia się do poprawy efektywności funkcjonowania rynków pracy.

Słowa kluczowe: klin podatkowy, stopa bezrobocia, stopa zatrudnienia.

Kody JEL: H2, J2

Wstęp

Różnice w sposobie funkcjonowania rynków pracy w krajach Unii Europejskiej, w porównaniu z rynkiem pracy w Stanach Zjednoczonych i innych krajach uprzemysłowionych, stały się przedmiotem licznych analiz ekonomicznych. Szczególnie wyższy stopień wykorzystania czynnika praca w Stanach Zjednoczonych w porównaniu z krajami europejskimi wywołał dyskusję na temat kontrowersji wokół wyboru typu „instytucje kontra preferencje”, jako jedno z potencjalnych wyjaśnień tego zjawiska (Coenen i in. 2007). Według Prescottta (2004), to instytucje, a w szczególności podatki i paropodatki nakładane na dochód z pracy (tzw. klin podatkowy), są główną przyczyną wspomnianych różnic mierzonych jako przeciętna liczbę przepracowanych godzin. Inne wskazywane przyczyny to relatywnie większe preferencje dla czasu wolnego wśród europejskich pracowników w porównaniu z amerykańskimi. Wpływ na znacznie mniejsze wykorzystanie czynnika praca w Europie w porównaniu ze Stanami Zjednoczonymi wywierają też związki zawodowe oraz znaczny zakres regulacji rynków pracy stwarzający antybodźce do podejmowania pracy (Coenen i in. 2007).

Celem opracowania jest pokazanie różnic w poziomie klina podatkowego pomiędzy różnymi krajami UE oraz w ramach wybranych grup społecznych i dochodowych (jako % przeciętnego wynagrodzenia). Analiza ma na celu także uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu różnice w poziomie klina podatkowego wyjaśniają zróżnicowanie wyników funkcjonowania rynków pracy w poszczególnych krajach członkowskich (stopa zatrudnienia, stopa bezrobocia) oraz czy zostały podjęte działania osłabiające wpływ tej bariery w celu dostarczenia bodźców do stworzenia nowych miejsc pracy oraz motywacji

do podjęcia pracy, szczególnie w okresie po wystąpieniu kryzysu finansowego i ekonomicznego.

Zastosowane metody analizy to głównie krytyczna analiza literatury przedmiotu oraz analiza porównawcza.

Hipoteza opracowania jest następująca: obniżanie klina podatkowego wpływa na wzrost poziomu zatrudnienia pod warunkiem, że operacja ta jest skierowana do wybranych grup społecznych i dochodowych (samotne matki, drugi żywiciel w rodzinie, pracownicy o najniższych dochodach, pracownicy o najniższych kwalifikacjach). Różnice w poziomie klina podatkowego wyjaśniają niewielką część zróżnicowania wyników funkcjonowania rynków pracy w krajach członkowskich UE, bardziej istotny jest kształt innych instytucji rynków pracy, stąd w celu zwiększenia poziomu zatrudnienia, bardziej efektywne wydaje się połączenie tej metody z innymi działaniami wspierającymi poziom zatrudnienia (np. równoczesna reforma innych instytucji rynku pracy, włączenie partnerów społecznych).

Klin podatkowy – ujęcie teoretyczne

Klin podatkowy stanowi różnicę między kosztem zatrudnienia pracownika przez pracodawcę a płacą netto otrzymywaną przez pracownika. Wskaźnik ten oblicza się jako wyrażoną w procentach łącznych kosztów pracy sumę podatku dochodowego, składek na ubezpieczenie społeczne zarówno ze strony pracownika, jak i pracodawcy łącznie ze wszystkimi podatkami obciążającymi fundusz płac (*payroll taxes*) po potrąceniu kwoty wypłaconych transferów (OECD 2012b).

Konsekwencje wielkości oraz struktury klina podatkowego są ściśle uzależnione od rodzaju struktury rynkowej. W warunkach funkcjonowania doskonale konkurencyjnego rynku pracy z elastycznymi płacami, poszczególne elementy klina podatkowego wywierają identyczny wpływ na poziom zatrudnienia. Nie jest więc istotne, czy składka na ubezpieczenie społeczne formalnie stanowi obciążenie pracownika czy pracodawcy. W warunkach niedoskonałe konkurencyjnego rynku pracy struktura zmian klina podatkowego ma zasadnicze znaczenie dla efektów w postaci wpływu na poziom zatrudnienia, szczególnie w krótkim okresie, w którym płace nominalne są sztywne ze względu na zawarte kontrakty. W przypadku wzrostu klina podatkowego, większa część tego wzrostu zostanie „przerzucona” na względnie mniej elastyczną stronę rynku pracy. Obniżenie składki na ubezpieczenie dla pracodawców przyczynia się w tych warunkach do redukcji kosztów pracy.

W typowych warunkach niedoskonałej konkurencji na rynku pracy, kiedy w krótkim okresie część bezrobocia ma charakter przymusowy, instrumenty polityki fiskalnej – wywierające większy wpływ na poziom popytu na pracę – wykazują się większą efektywnością w podnoszeniu poziomu zatrudnienia aniżeli instrumenty, których celem jest zwiększenie podaży pracy (IMF 2012). Polityka nakierowana na wzrost popytu na pracę może być również skuteczna w średnim okresie, jednak jej efekty są częściowo niwelowane przez indukowany wzrost płac nominalnych. W celu określenia, w jakim stopniu reformy podatkowe wpłyną na zatrudnienie, a w jakim na poziom płac, należy wziąć pod uwagę stopień elastyczności popytu na pracę. Jeżeli jest ona wysoka, nastąpi istotna zmiana poziomu zatrudnienia, wpływ na poziom płac z kolei będzie niewielki. Elastyczność popytu na pracę jest zazwyczaj większa w długim, aniżeli w krótkim okresie ze względu na większą możliwość substytucji pracy przez inne czynniki.

Elastyczność zatrudnienia w reakcji na zmianę opodatkowania zależy od następujących czynników (Góra i in. 2006):

- poziomu umiejętności prezentowanego przez siłę roboczą – im mniejszy, tym większe prawdopodobieństwo, że wysoki klin podatkowy przyczyni się do większego bezrobocia lub braku aktywności na rynku pracy;
- poziomu płacy rezerwowej (*reservation wage*), czyli najniższego poziomu płacy koniecznego do zaakceptowania przez pracownika – im wyższy jej poziom podążający za poziomem płacy minimalnej, i/lub wyższy koszt alternatywny podjęcia pracy, tym większa część potencjalnych pracowników o najniższych płacach nie znajdzie zatrudnienia;
- zależności między poziomem opodatkowania i poziomem zasiłków a opodatkowaniem zasiłków dla niepracujących – jeżeli zasiłki nie są opodatkowane, wpływ wysokości podatku dochodowego na poziom zatrudnienia jest silny;
- zakresu rozdzielania efektywnego opodatkowania pomiędzy pracowników a pracodawców – podatki od płac (*payroll taxes*), płacone przez pracodawców wywierają znacznie silniejszy negatywny wpływ na poziom zatrudnienia;
- struktury formowania się płac, a w szczególności poziomu konkurencyjności oraz poziomu centralizacji negocjacji płacowych – jeżeli związki zawodowe są silne, a negocjacje płacowe nie są scentralizowane, negatywny wpływ klina podatkowego na poziom zatrudnienia jest silny, jeżeli z kolei negocjacje płacowe są silnie zdecentralizowane lub silnie scentralizowane, związek ten jest słabszy;
- progresywności systemu podatkowego – im jest większy, tym bardziej ograniczony wydaje się wpływ na poziom zatrudnienia wysokiego przeciętnego opodatkowania dochodów;
- kierunku zmian - efekt negatywnego wpływu wzrostu klina podatkowego na poziom zatrudnienia może być silniejszy niż pozytywny efekt zmniejszenia klina, ponieważ płace wykazują się większą elastycznością w górę niż w dół.

Obniżenie opodatkowania pracy dla grup o największej elastyczności skutkuje powstaniem najmniejszych zakłóceń na rynku pracy, stąd straty dobrobytu są relatywnie najmniejsze. Są to następujące grupy (Universita Bocconi 2011):

- kobiety/ drudzy żywiciela rodzin – elastyczność podaży pracy dla kobiet jest zazwyczaj wyższa niż w przypadku mężczyzn a samotne matki wykazują najwyższą elastyczność na zmiany poziomu płacy netto;
- starsi pracownicy wykazują wyższą wrażliwość na bodźce finansowe niż pracownicy młodszy. Obniżenie ciężaru opodatkowania dla pierwszej grupy osób zachęca ich do dłuższego pozostania w zasobie siły roboczej;
- pracownicy niewykwalifikowani są bardziej wrażliwi na zmiany płacy netto w porównaniu z pracownikami o wysokich kwalifikacjach – uzasadnione jest, więc stosowanie ulg podatkowych dla pracowników o niskich dochodach w celu stymulowania zatrudnienia tej grupy osób.

Wskaźniki instytucji rynków pracy są często wykorzystywane do wyjaśniania różnic w stopach bezrobocia między różnymi krajami lub ewolucji tego zjawiska w czasie w różnych krajach lub grupach krajów. Stopa bezrobocia jest dodatnio skorelowana m. in. z hojnym systemem zasiłków lub wysokim klinem podatkowym. Rola stopnia ochrony zatrudnienia oraz siły związków zawodowych nie jest do końca wyjaśniona w zmianach bezrobocia strukturalnego; wskaźniki instytucji rynku pracy ulegają bardzo powolnym zmianom w czasie, a standardowe znane instytucje rynku pracy już istniały w latach 60. XX wieku w większości krajów europejskich, kiedy stopa bezrobocia w Europie była niższa niż w Stanach Zjednoczonych (Universita Bocconi 2011).

Jak wskazuje treść wielu opracowań, klin podatkowy nie jest dobrym przybliżeniem wpływu łącznego opodatkowania na podaż pracy (OECD 2012a), dlatego rozważa się przededefiniowanie tego wskaźnika w celu uwzględnienia wpływu podatków konsumpcyjnych, jako dodatkowego ograniczenia korzyści z uzyskanych dochodów pracowników. Podatek dochodowy ma zazwyczaj charakter progresywny, natomiast wielkość podatków konsumpcyjnych jest zróżnicowana w zależności od rodzaju dóbr.

Efektywne opodatkowanie pracy a klin podatkowy – ujęcie empiryczne

Efektywna stopa opodatkowania pracy stanowi makroekonomiczne szacunkowe ujęcie wielkości podatków i paropodatków do szacunkowej wielkości bazy podatkowej. Wskaźnik ten jest obliczany jako stosunek zagregowanych wpływów podatkowych do zagregowanego dochodu w całej gospodarce (Universita Bocconi 2011).

Klin podatkowy stanowi natomiast ujęcie mikroekonomiczne wskazując na łączne opodatkowanie w odniesieniu do poszczególnych typów gospodarstw domowych. Ten ostatni jest w przypadku wielu krajów znacząco wyższy niż efektywna stopa opodatkowania pracy, ale korelacja pomiędzy tymi wskaźnikami jest dosyć silna; kraje o wyższym poziomie klina podatkowego, szczególnie w odniesieniu do przeciętnego pracownika o dochodach na poziomie średniej krajowej, charakteryzują się także relatywnie wyższą efektywną stopą opodatkowania pracy. Wskaźnik efektywnej stopy podatkowej w ujęciu makroekonomicznym szacowany dla jednego roku przez Komisję Europejską nie powinien być bezpośrednio wykorzystywany do formułowania przewidywań na temat kształtowania się wskaźnika klina podatkowego dla przeciętnego pracownika na poziomie mikroekonomicznym i *vice versa*. Jednakże na ogół oba wskaźniki (mikro- i makro-) zawierają porównywalną treść informacyjną na temat ogólnych trendów zwiększającego się lub zmniejszającego opodatkowania pracy w czasie. Oba wskaźniki należy traktować, jako komplementarne narzędzia do oceny charakteru polityki podatkowej dotyczącej rynku pracy (OECD 2012a).

Obniżenie klina podatkowego, *ceteris paribus*, może przyczynić się do istotnego podwyższenia podaży pracy oraz zatrudnienia w średnim i w długim okresie. Wskaźnik przeciętnego klina podatkowego pokazuje, jaki jest udział wszystkich elementów klina podatkowego w łącznych kosztach pracy, natomiast krańcowy klin podatkowy wskazuje, jaka część przyrostu łącznych kosztów pracy jest przeznaczona na zapłatę wcześniej wspomnianych podatków i paropodatków (OECD 2012). Wysoki krańcowy klin podatkowy odzwierciedla opodatkowanie dodatkowych dochodów i dlatego ma znaczenie przede wszystkim w stwarzaniu bodźców do wydłużania czasu pracy. Przeciętny klin podatkowy odzwierciedla natomiast łączne opodatkowanie dochodów ogółem, stąd ma znaczenie głównie, jako bodziec do podjęcia decyzji o aktywności zawodowej (IMF 2012). Wysoki poziom klina podatkowego stwarza antybodźce do zatrudniania pracowników, a bezrobotnych zniechęca do poszukiwania pracy, zatrudnionych do wydłużania czasu pracy oraz zwiększania wysiłku przy pracy. Wysokie podatki stanowią też jeden z głównych powodów przechodzenia pracowników do szarej strefy, a w niektórych przypadkach przyczyniają się do emigracji zarobkowej.

Jak pokazano w tabeli 1, ciężar opodatkowania pracy mierzony zarówno jako efektywna stopa opodatkowania, jak również jako wielkość klina podatkowego dla pracownika o przeciętnym dochodzie nie posiadającego dzieci, jest szczególnie wysoki w Belgii, Niemczech, Francji, we Włoszech, Austrii, Finlandii, Czechach, na Węgrzech i w Szwecji.

Tabela 1
Wskaźniki ciężaru opodatkowania pracy oraz najważniejsze ogólne wskaźniki
rynku pracy w krajach UE-27^a

Kraj	Stopa zatrudnienia (2011)	Stopa bezrobocia (2011)	Efektywna stopa opodatkowania pracy (2010)	Klin podatkowy (samotna osoba o dochodzie równym przeciętnej pracy nie posiadająca dzieci- w 2011 roku)
Belgia	67,3	6,9	42,5	55,5
Niemcy	76,3	5,9	37,4	48,8
Estonia	70,4	12,3	37	40,1
Irlandia	64,1	14,1	26,1	26,8
Gracja	59,9	17,6	31,3	38
Hiszpania	61,6	21,1	33	39,9
Francja	69,1	8,9	41	49,4
Włochy	61,2	8,1	42,6	47,6
Cypr	73,8	7,7	27	13,9
Luksemburg	70,1	4,8	32	36
Malta	61,5	5,7	21,7	22,4
Holandia	77	4	36,9	37,8
Austria	75,2	3,9	40,5	48,4
Portugalia	69,1	12,8	23,4	39
SI	68,4	8,2	35	42,5
SK	65,1	13,1	32	38,9
Finlandia	73,8	7,1	39,3	42,7
Bułgaria	63,9	10,9	24,4	32,5
Czechy	70,9	6,5	39	42,5
Dania	75,7	7	34,8	38,4
Łotwa	67,2	15,3	32,5	44,2
Litwa	67,2	15,4	31,7	40,7
Węgry	60,7	10,9	39,4	49,4
Polska	64,8	9,5	30,1	34,3
Rumunia	62,8	7,4	27,4	44,3
Szwecja	80	6,6	39	42,8
UE-27	70,1	8,7	36	43,7
UGW-17	69,3	9,1	38,1	46,4

^a Zarówno stopa zatrudnienia, jak i stopa bezrobocia dotyczą osób w przedziale wiekowym 20-64 lata, natomiast klin podatkowy dotyczy jednoosobowego gospodarstwa domowego o dochodach na poziomie 100% przeciętnej płacy (praca w pełnym wymiarze czasu pracy); dla Bułgarii, Grecji, Litwy, Łotwy, Malty i Rumunii wskaźnik klina podatkowego dotyczy roku 2010, natomiast dla Cypru – 2007.
 Źródło: European Commission (2012, s. 61).

Tabela 2
Wskaźniki opodatkowania osób o niskim poziomie dochodu w 2005 i 2011 roku^a

Kraj	Przeciętny klin podatkowy		Pułapka bezrobocia (unemployment trap), dla osoby o dochodzie na poziomie 67% poziomu przeciętnej płacy		Pułapka niskiej płacy (low wage trap) – osoba samotna nie posiadająca dzieci		Pułapka niskiej płacy-rodzina z jednym żywicielem i dwójką dzieci w wieku od 6-11 lat	
	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011
UE-27	40	40	75	75	45	47	57	58
UGW-17	42	42	76	76	41	46	50	55
Belgia	49	50	85	91	57	60	45	49
Bułgaria	36	34	77	82	21	22	33	22
Czechy	42	40	66	80	34	49	49	88
Dania	39	37	91	89	77	74	96	95
Niemcy	47	46	74	73	53	54	81	80
Estonia	38	39	64	64	26	24	22	26
Irlandia	22	21	64	76	58	52	77	76
Grecja	34	36	62	60	27	25	32	21
Hiszpania	36	37	80	83	25	29	16	13
Francja	41	47	82	77	35	49	57	74
Włochy	42	45	72	78	34	41	-11	4
Cypr	12	12	62	61	6	6	110	115
Łotwa	42	44	88	90	32	33	100	69
Litwa	43	39	81	68	36	26	48	92
Luksemburg	29	29	86	87	52	59	108	108
Węgry	43	45	62	80	31	38	70	67
Malta	18	19	60	56	20	21	31	21
Holandia	42	33	80	84	69	74	76	66
Austria	43	44	67	67	36	41	61	94
Polska	38	33	83	82	65	61	85	41
Portugalia	32	33	81	79	21	21	69	56
Rumunia	42	44	61	54	30	31	17	34
Słowenia	42	39	83	90	51	46	76	61
Słowacja	35	36	43	44	22	27	31	52
Finlandia	40	37	77	72	61	52	100	99
Szwecja	47	41	87	74	57	40	92	77
Wielka Brytania	31	29	68	65	58	52	80	80

^aDla Cypru: dane z 2007 zamiast 2011.

Źródło: Eurostat (2013, s. 3).

Pomimo to w czterech z wymienionych krajów: w Niemczech, Austrii, Finlandii i Szwecji stopa zatrudnienia znacznie przewyższa przeciętną stopę zatrudnienia w UE-27, ponadto, z wyjątkiem Finlandii, przewyższa również docelowy poziom tego wskaźnika ustalony na 75% w *Strategii Europa 2020* (European Commission 2013). Należy jednak podkreślić, że stopa zatrudnienia nie pokazuje liczby przepracowanych godzin, a wskaźnik ten jest również bardzo istotny do oszacowania stopnia niewykorzystania siły roboczej. Formułując wnioski na temat koniecznych reform zbyt wysokiego opodatkowania pracy należy więc wziąć pod uwagę również ogólne wskaźniki rynku pracy a nie kierować się jedynie wysokością mikro- czy makroekonomicznych wskaźników ciężaru opodatkowania pracy.

W tabeli 2 pokazano poziom wskaźników przeciętnego klina podatkowego w latach 2005 i 2011 oraz wskaźników krańcowego klina podatkowego (pułapka bezrobocia, pułapka niskiej płacy dla dwóch grup społecznych o niskich dochodach). Jak wynika z zaprezentowanych danych, przeciętny klin podatkowy kształtuje się na poziomie około 40% łącznych kosztów pracy (wyjątki to Irlandia i Malta, w których wskaźnik ten wykazuje poziom o połowę mniejszy oraz Cypr, gdzie kształtuje się na poziomie 12%). Pułapka bezrobocia mierzy procent płacy brutto utraconej na skutek opodatkowania w momencie podjęcia zatrudnienia przez osobę wcześniej bezrobotną. Wynika to z utraty zasiłku dla bezrobotnych oraz wyższych podatków i składek na ubezpieczenie społeczne (European Commission, Eurostat 2013). W tabeli 2 pokazano poziom tego wskaźnika oraz jego zmiany w okresie 2005-2011 w krajach UE. Poziom tego wskaźnika wynosi poniżej 50% płacy brutto w badanym okresie jedynie dla Słowacji, natomiast kraje o najwyższym poziomie tego wskaźnika w 2011 to Belgia, Łotwa, Słowenia, Hiszpania, Dania (około 90% płacy brutto). Co więcej, jedynie w przypadku Danii wskaźnik ten obniżył się o 2 punkty procentowe w 2011 r. wobec 2005 r., natomiast w pozostałych krajach o najwyższym poziomie tego wskaźnika doszło do jego wzrostu od roku 2005. Stan ten nie motywuje osób o niskim poziomie dochodu do aktywnego poszukiwania pracy.

Pułapka niskiej płacy pokazuje odsetek płacy brutto utraconej na skutek opodatkowania i utraty świadczeń w momencie, gdy poziom płacy brutto wzrasta z 33% do 67% przeciętnej płacy. Wskaźnik ten pokazuje, czy osobie o niskim poziomie płacy opłaca się poszukiwać pracy wyżej płatnej lub zwiększać liczbę przepracowanych godzin. W tabeli 2 pokazano poziom tego wskaźnika w roku 2005 i 2011 dla krajów UE oraz dla Stanów Zjednoczonych, ponadto uwzględniono dwie grupy dochodowe: osoby samotne nie posiadające dzieci oraz rodziny z jednym żywicielem i dwójka dzieci w wieku 6-11 lat. Szczególnie w tej drugiej grupie, gdzie gospodarstwa domowe składają się z większej liczby osób pozostających na utrzymaniu jednego żywiciela, wydłużanie czasu pracy staje się nieopłacalne lub przynosi straty np.: w przypadku Cypru, Luksemburga, Finlandii, gdzie wskaźnik ten przybiera wartości ok. 100% lub znacznie powyżej tego poziomu (np.: Cypr -115%). Ogólnie, dla całej UE zauważalne jest lekkie osłabienie bodźców dla osób najniżej zarabiających do poszukiwania pracy przynoszącej wyższy dochód, natomiast w przypadku bodźców do powrotu osób bezrobotnych do pracy, poziom wskaźnika pułapki bezrobocia w 2011 roku, w porównaniu z 2005 rokiem, nie uległ istotnym zmianom.

Reforma opodatkowania pracy a konsolidacja fiskalna

Obniżenie klina podatkowego staje się bardzo trudnym wyzwaniem szczególnie w krajach, w których jednocześnie konieczne jest przeprowadzenie konsolidacji fiskalnej w celu redukcji obciążenia długiem publicznym. Dlatego też zmniejszenie obciążenia podatko-

Tabela 4

Przegląd ciężaru opodatkowania wybranych baz podatkowych w krajach UE-27 w 2011 rokiem^a

Kraj	Wysokie opodatkowanie pracy		Możliwości przesunięcia ze względu na:			Potrzeba i pole manewru dla przesunięcia opodatkowania
	Ogólne	Dla specyficznych grup	Niskie opodatkowane konsumpcji	Niskie opodatkowanie własności domów i mieszkań	Niskie opodatkowanie zasobów środowiskowych	
BE	X	X	(X)		X	X
DE	(X)	(X)	(X)	X		(X)
EE				X		
IE			X			
EL			X	X	X	
ES			X		X	
FR	X	X	X		X	X
IT	X	X	X			X
CY			(X)			
LU			X			
MT			(X)	X		
NL		(X)				
AT	(X)	(X)		X	X	(X)
PT			X			
SI				X		
SK			X	X	X	
FI	(X)					
BG				X		
CZ	X		(X)	X	X	X
DK						
LV		X	(X)		X	X
LT			X	X	X	
HU	X	X		X		(X)
PL						
RO		X	(X)		X	X
SE	(X)	(X)				
UK			(X)			

^a Wysoki poziom opodatkowania specyficznych grup na rynkach pracy w krajach UE odnosi się zarówno do pracowników o niskich kwalifikacjach lub drugich żywicieli rodzin lub obu przypadków jednocześnie. Symbol (x) przedstawia przypadki graniczne. Uważa się, że kraje członkowskie mają pole manewru do dokonania przesunięć opodatkowania w przypadku, gdy wskaźniki opodatkowania konsumpcji są bardzo niskie, niskie (poniżej przeciętnej) w połączeniu z bardzo niskim obciążeniem podatkowym dotyczącym przynajmniej jednej z dwóch potencjalnych do zwiększenia opodatkowania baz podatkowych lub jeżeli ciężar podatkowania przynajmniej jednej z innych (poza pracą) jest bardzo niski a ciężar podatkowania drugiej bazy jest niski. Jeżeli natomiast przynajmniej jeden wskaźnik jest na poziomie dającym możliwość przesunięcia podatkowego, uważa się, że kraj członkowski ma ograniczone pole manewru w tej kwestii.

Zródło: European Commission (2012, s. 66).

wego dla wszystkich podmiotów rynku pracy nie jest możliwe, a jedynie niezbędna reforma dla podmiotów najbardziej wrażliwych na zmiany opodatkowania, w celu uzyskania jak najwyższego efektu w postaci zwiększenia poziomu zatrudnienia przy jednoczesnym utrzymaniu start wpływów podatkowych z tytułu obniżenia opodatkowania na minimalnym poziomie (OECD 2012a).

W tabeli 4 przedstawiono m.in. poziom opodatkowania pracy w poszczególnych krajach UE. Z danych wynika, że Belgia, Dania, Francja, Włochy Austria, Węgry i Szwecja wykazują zarówno wysokie łączne opodatkowanie tego czynnika, jak również dla specyficznych grup najbardziej wrażliwych na zmianę poziomu płacy netto. Z tabeli wynika również, że w 9 krajach UE istnieje potrzeba, a jednocześnie występuje pole manewru dla obniżenia opodatkowania pracy, które mogą zostać zrekompensowane podwyżką innych podatków w celu uniknięcia strat dla budżetów tych krajów.

Podsumowanie

Jak wynika z analizy przeprowadzonej w niniejszym opracowaniu, przeciętne opodatkowanie pracy w krajach UE uległo obniżeniu od 2001 roku, w zdecydowanej większości krajów UE-27. Jednak poziom fiskalizmu w zakresie opodatkowania pracy jest relatywnie wysoki w krajach UE w porównaniu z innymi krajami uprzemysłowionymi. Aby zwiększyć stopę zatrudnienia, co stanowi jeden z głównych celów *Strategii Europa 2020*, konieczne jest obniżenie obciążeń fiskalnych pracy i zrekompensowanie ubytku wpływów podatkowych poprzez zwiększenie podatków od majątku oraz opodatkowania energii (European Commission 2013).

Obniżanie klina podatkowego wpływa również na wzrost poziomu zatrudnienia pod warunkiem, że operacja ta jest skierowana do wybranych grup społecznych i dochodowych o największej elastyczności względem zmiany poziomu płacy netto (samotne matki, drugi żywiciel w rodzinie, pracownicy o najniższych dochodach, pracownicy o najniższych kwalifikacjach). Ponadto badania empiryczne potwierdzają występowanie dodatniej korelacji między stopą bezrobocia a przeciętnym poziomem opodatkowania pracy, mimo iż zmiany w polityce podatkowej są w stanie wyjaśnić niewielki odsetek różnic w poziomie zatrudnienia w analizowanej grupie krajów (OECD 2012a; Università Bocconi 2011).

Reasumując, różnice w poziomie klina podatkowego wyjaśniają niewielką część zróżnicowania wyników funkcjonowania rynków pracy w krajach członkowskich UE, bardziej istotny jest kształt innych instytucji rynków pracy. W celu zwiększenia poziomu zatrudnienia, bardziej efektywne wydaje się zatem połączenie obniżki klina podatkowego z innymi działaniami wspierającymi poziom zatrudnienia.

Bibliografia

- Coenen G., McAdam P., Straub R. (2007), *Labour Market Performance in the Euro Area- A Simulation-Based Analysis Using the New Area-Wide Model*, "European Central Bank Working Papers Series", No.747, <http://www.ecb.eu.int> [dostęp: 30.11.2012].
- European Commission (2004), *Examination of the macroeconomic implicit tax rate on labour derived by The European Commission*, Office for Official Publications of the European Communities, Directorate-General Taxation & Customs Union, Luxembourg, "Working Papers", No. 4.
- European Commission (2013), *Europe 2020 targets*, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm [dostęp: 09.01.2013].

- European Commission (2012), *Tax reforms in EU Member States. Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability*, 2012 Report, Taxation Papers, „Working Paper”, No. 34, Directorate General for Taxation and Custom Union, Directorate General for Economic and Financial Affairs, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Commission, Eurostat (2013), *Glossary/Unemployment trap*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Unemployment_trap [dostęp: 07.05.2013].
- Eurostat, European Commission (2012), *Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States, Iceland and Norway*, 2012 edition, Publication Office of the European Union, Luxembourg, <http://www.europa.eu.int> [dostęp: 07.05.2013].
- Eurostat (2013), *Wages and labour costs*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Wages_and_labour_costs, [dostęp: 07.05.2013].
- Góra M., Radziwiłł A., Sowa A., Walewski M. (2006), *Tax Wedge and Skills: Case of Poland In International Perspective*, “CASE Reports”, No. 64, Warszawa.
- IMF (2012), *Fiscal Policy and Employment in Advanced and Emerging Economies*, June 15, <http://www.imf.org> [dostęp: 30.11.2012].
- OECD (2012a), *OECD's Current Tax Agenda 2012*, <http://www.oecd.org> [dostęp: 30.11.2012].
- OECD (2012b) *Definitions/ Tax wedge*, <http://www.oecd.org/ctp/taxpolicyanalysis/50034744.pdf> [dostęp: 01.11.2012].
- OECD (2012c), *Taxing Wages 2011*, OECD Publishing, http://dx.doi.org/10.1787/tax_wages-2011-en, [dostęp: 01.11.2012].
- Prescott E.C. (2004), *Why Do Americans Work So Much More Than Europeans?* “Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review”, Vol. 28, No. 1, July.
- Universita Bocconi- Econpublica - Centre for Research on the Public Sector (2011), *The role and impact of labour taxation policies*, Raport dla: European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG Employment, Lisbon Strategy, International Affairs Employment Analysis, Milan, 10 May.

Tax Wedge as an Employment Barrier in the European Union Countries

Summary

The paper examines the differences in tax wedge between different EU countries and in the selected social and income groups to answer the question to what extent the differences in tax wedge explain varied labour market performance of the individual Member States and what action was taken to weaken the impact of this barrier in order to provide incentives for new jobs creation and incentives to work, particularly in the period after the economic and financial crisis. The main finding from the analysis is that the differences in the level of tax wedge explain only a small part of the differences in the labour markets performance in the EU Member States and more important is the shape of other labour market institutions. Thus the conditions, under which reducing of the tax wedge contributes to the labour market effectiveness improvement, were formulated.

Key words: tax wedge, unemployment rate, employment rate.

JEL codes: H2, J2

Налоговый клин как барьер для трудоустройства в странах Европейского Союза

Резюме

Аналізу подвергли уровень налогового клина в отдельных странах-членах ЕС, а также в рамках избранных социальных и доходных групп, чтобы получить ответ на вопрос, в какой степени отличия в уровне этого показателя объясняют дифференциацию результатов функционирования рынков труда в отдельных странах-членах ЕС, и были ли предприняты действия, ослабляющие влияние этого барьера, для предоставления стимулов для создания новых рабочих мест и мотивации для трудоустройства, особенно в период после взрыва финансового и экономического кризиса. Доказано, что отличия в уровне налогового клина объясняют небольшую часть дифференциации результатов функционирования рынков труда в странах-членах ЕС; более существенна форма других учреждений рынков труда, потому были определены условия, в каких уменьшение налогового клина способствует повышению эффективности функционирования рынков труда.

Ключевые слова: налоговый клин, уровень безработицы, уровень занятости.

Коды JEL: H2, J2

© All rights reserved

Katarzyna Tarnawska
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

WYKORZYSTANIE INNOWACJI WE WDRAŻANIU AKTYWNYCH FORM POLITYKI RYNKU PRACY

Streszczenie

Celem rozważań jest ukazanie roli, którą mogą odegrać innowacje zastosowane do wdrażania aktywnych form polityki rynku pracy.

Opracowanie składa się części teoretycznej prezentującej formy aktywnej polityki rynku pracy oraz części empirycznej, która bazuje na analizie polskich publicznych służb zatrudnienia jako podmiotów odpowiedzialnych za praktyczne wdrażanie polityki rynku pracy. Zastosowana metodologia bazuje na krytycznej analizie literatury oraz metodzie studiów przypadków.

Wydaje się, że obecnie publiczne służby zatrudnienia to najważniejsze podmioty realizujące aktywne formy polityki rynku pracy. Innowacje, które wprowadzają w zakresie aktywnych form polityki rynku pracy przynoszą korzystne rezultaty jeżeli są dostosowane do potrzeb lokalnych społeczności. Jednakże zrealizowane w Polsce innowacyjne projekty miały charakter punktowy, służyły raczej wykorzystaniu środków z funduszy strukturalnych UE, a nie miały charakteru zmiany systemowej. Artykuł ma charakter koncepcyjny.

Słowa kluczowe: innowacje, rynek pracy, aktywne formy polityki rynku pracy.

Kody JEL: O31, J68, O11

Wstęp

Rynek pracy jest przedmiotem kompleksowych działań w sferze regulacyjnej, gdzie polityka rynku pracy stanowi jedynie część podejmowanych działań. W nowoczesnym państwie dobrobytu każdy komponent w zakresie regulacji rynku pracy należy do instytucjonalnie zdefiniowanej polityki, która opiera się na swojej własnej podstawie prawnej.

Wysokie stopy bezrobocia utrzymujące się od wielu lat skłaniają poszczególne państwa do podejmowania wysiłków zmierzających do redukcji, zwłaszcza bezrobocia długookresowego, zwiększenia potencjału do zatrudnienia osób bezrobotnych oraz zapobiegania bezrobociu w grupach osób najbardziej zagrożonych tym zjawiskiem. Wszystkie te cele są realizowane w ramach aktywnych form polityki rynku pracy. Jednocześnie pojawia się coraz więcej wątpliwości co do skuteczności takiego postępowania, stąd też, zwłaszcza na poziomie lokalnym i regionalnym, pojawiają się próby poprawy efektywności aktywnych form polityki rynku pracy przez innowacje. Innowacje te mieszczą się w nurcie innowacji społecznych rozumianych jako nowe pomysły (produkty, usługi lub modele), które jednocześnie zaspokajają potrzeby społeczne i tworzą nowe rodzaje relacji społecznych lub współpracy (Bureau of European Policy Advisers 2011, s. 33). Innowacyjne formy aktywnej polityki rynku pracy wpisują się w bieżące cele polityczne UE. Są one w pełni zgodne ze *Strategią Europa 2020*, której cele obejmują w szczególności rozwój inteligentny (rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji) oraz rozwój sprzyjający włączeniu

społecznemu (wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną) (Komisja Europejska 2010).

Rodzaje aktywnych form polityki rynku pracy

Państwa członkowskie UE prowadzą wiele różnych programów zaliczanych do aktywnych form polityki rynku pracy. Zdaniem J. Kluve, można je pogrupować na sześć kluczowych kategorii. Pierwsze cztery dotyczą typów programów, a dwa ostatnie odnoszą się do grup docelowych (Klueve 2006, s. 4-5).

Pierwszy i najbardziej klasyczny typ programu – szkolenia – obejmuje szkolenia typu wykładowego oraz szkolenia w miejscu pracy. Szkolenia mogą uzupełniać wiedzę ogólną (kursy językowe, komputerowe) lub specyficzne umiejętności zawodowe. Ich głównym celem jest zwiększanie wydajności pracy oraz zdolności do zatrudnienia.

Bodźce dla sektora prywatnego to ogół narzędzi, których celem jest zmiana zachowań pracodawców i pracowników w zakresie zatrudnienia w sektorze prywatnym. Najbardziej istotnym elementem tych instrumentów są subsydia wynagrodzeń zachęcające pracodawców do zatrudnienia pracowników lub utrzymania dotychczasowych miejsc pracy. Często są adresowane do bezrobotnych długoterminowo oraz osób w szczególnej sytuacji na rynku pracy. Innym rodzajem subsydiowania zatrudnienia w sektorze prywatnym są granty na samo zatrudnienie dla osób rozpoczynających działalność gospodarczą.

Trzeci typ programu, bezpośrednie programy zatrudnienia w sektorze publicznym, koncentrują się na bezpośrednim tworzeniu miejsc pracy w sektorze publicznym lub innych działaniach, których wynikiem są dobra i usługi. Narzędzia te skierowane są przeważnie do osób w najtrudniejszej sytuacji, a ich celem jest utrzymanie kontaktu z rynkiem pracy przez osoby bezrobotne oraz zapobieganie utracie kapitału ludzkiego w okresie bezrobocia.

Kolejnym rodzajem programu są „usługi i sankcje”, będące rozszerzeniem kategorii „pomoc w poszukiwaniu pracy”. Celem takich programów prowadzonych w formie kursów, klubów pracy, doradztwa zawodowego, monitoringu uzupełnionych przez sankcje za łamanie reguł (w postaci np. obniżenia wysokości zasiłku dla bezrobotnych) jest poprawa efektywności poszukiwania pracy.

W odniesieniu do grup docelowych w ramach aktywnych polityk rynku pracy można wyróżnić programy dla osób młodych (obejmujące szkolenia, subsydiowanie wynagrodzeń, pomoc w znalezieniu zatrudnienia) oraz narzędzia kierowane do osób niepełnosprawnych (z tym formy rehabilitacji w celu podjęcia zatrudnienia, programy pracy chronionej, subsydiowanie wynagrodzeń).

Innowacje a aktywne formy polityki rynku pracy

Stała poprawa funkcjonowania publicznych służb zatrudnienia jest jednym z podstawowych wyzwań współczesnych rynków pracy, również w kontekście wdrażania *Strategii Europa 2020*, której głównym postulatem jest promowanie inteligentnego i zrównoważonego wzrostu. Odnosi się to w szczególności to polskich służb, które w znacznej mierze poświęcają uwagę kwestii zasiłków dla bezrobotnych. W okresie między obowiązkowymi wizytami osób bezrobotnych w urzędach, większość PUP nie informuje swoich klien-

tów o odpowiednich ofertach zatrudnienia lub możliwościach uczestnictwa w szkoleniach (Kuluźna 2009, s. 6).

Wobec powyższych faktów, aby polepszyć funkcjonowanie publicznych służb zatrudnienia, niezbędny jest ich stały rozwój organizacyjny oraz odpowiednie zarządzanie innowacjami. Bank Światowy wyróżnił trzy nurty w poprawie potencjału działania tychże służb:

- decentralizacja w zakresie zarządzania programami, administracji oraz odpowiedzialności na szczeblach regionalnym i lokalnym, która polega na tym, że regionalne i lokalne biura dostosowują centralnie opracowane programy do własnych potrzeb;
- orientacja na usługę poprzez tworzenie systemu „jednego okienka” albo poprzez opracowanie bardziej wszechstronnych programów dla wybranych grup docelowych;
- nastawienie na efekty mierzone poprzez odpowiednie wskaźniki (Dar 2003, s. 4-5).

Poprawa potencjału publicznych służb zatrudnienia wymaga niejednokrotnie wprowadzenia innowacji rozumianych jako pomysły wykorzystanie nowych pomysłów. Według European Innovation Progress Report, „innowacja polega na zmianie oraz możliwości zarządzania zmianą w czasie. Nowe pomysły mogą przybierać formę lepszego produktu lub usługi, a także sposobu dostarczania produktu lub usługi. Innowacją jest także kreatywne pozycjonowanie istniejącego produktu albo zmiana modelu biznesowego” (European Commission 2006, s. 11).

W odniesieniu do organizacji innowacja może oznaczać oryginalną i fundamentalną transformację wykonywanych zadań (Thijs, Staes 2012, s. 4) w tabeli 1 zawarto zestawienie różnych rodzajów innowacji oraz ich przykłady w odniesieniu do publicznych służb zatrudnienia.

Tabela 1
Przykłady innowacji w publicznych służbach zatrudnienia

Rodzaj innowacji	Przykład zastosowania w publicznych służbach zatrudnienia
Innowacja produktowa	Specyficzne szkolenia dla długotrwale bezrobotnych, bazy danych dla poszukujących pracy
Innowacja w zakresie usług	Moduły e-learningowe, <i>coaching</i> , targi pracy lub „ <i>speed dating</i> ” dla bezrobotnych i pracodawców
Innowacja procesowa	Call center, zintegrowane bazy danych wolnych miejsc pracy, kwalifikacji, itp.
Innowacja w zakresie pozycjonowania	Dostosowania publicznych służb zatrudnienia do potrzeb osób starszych
Innowacja strategiczna	Prywatyzacja, outsourcing usług
Innowacja w zakresie rządzenia	Decentralizacja funkcji, przekazanie uprawnień na niższy szczebel
Innowacja retoryczna	Aktywizacja, uczenie się przez całe życie, <i>flexicurity</i>

Źródło: European Commission (2006, s. 5).

Innowacje realizowane przez publiczne służby zatrudnienia mieszczą się w nurcie innowacji społecznych. Istniejące definicje innowacji społecznych są pojemne znaczeniowo. W jednej z nich określa się je jako nową koncepcję, sposób sprostania społecznym wyzwaniom, zaadaptowany i stosowany przez odpowiednią grupę społeczną. W bardziej

opisowej definicji identyfikuje się je jako innowacje, które są na wskroś społeczne. Są nimi nowe pomysły (produkty, usługi, modele), które równolegle odpowiadają na społeczne potrzeby bardziej efektywnie niż alternatywne sposoby działania i tworzą nowe społeczne relacje lub przyczyniają się do współpracy międzyludzkiej (Ćwiklicki Tarnowska 2012, s. 26). J.A. Phillips, K. Deiglmeier i D.T. Miller określają społeczną innowacją jako „nowe rozwiązanie problemu społecznego, które jest bardziej efektywne, wydajne i stabilne od istniejących rozwiązań i dla których tworzenie wartości wzrasta najpierw dla społeczeństwa jako całości, niż dla jednostek” (Phillips i in. 2008, s. 34-43).

Innowacje w usługach publicznych oznaczają wzmocnienie zdolności innowacyjnych przez poszukiwanie, testowanie, rozwój i wdrożenie nowych sposobów działania. M. Harris i D. Albury (2009, s. 16) argumentują, że innowacje w usługach publicznych są istotne ze względu na tworzenie odpowiedzi na wyzwania współczesnego społeczeństwa, np. starzenie się obywateli. M. Mulgan i D. Albury (2003) przedstawili model, w którym zidentyfikowali kilka czynników przyspieszających innowacje, przynależących do sektora publicznego. Odnosi się je do ciągłego procesu tworzącego możliwości, inkubującego, opracowującego prototypowe rozwiązania, zarządzania ryzykiem, replikacji i przenoszenia rozwiązań w strukturze społecznej. Innowacje w sektorze publicznym mogą zostać zmarginalizowane poprzez dostępność do ograniczonych funduszy, brak zaangażowania ludzi i politycznego wsparcia.

Według OECD, w warunkach obecnego kryzysu aktywne formy polityki rynku pracy mają szczególne znaczenie w zapobieganiu wzrostowi bezrobocia strukturalnego. Posiadają one funkcję zapobiegawczą bezrobociu długookresowemu poprzez szybki powrót do zatrudnienia oraz funkcję naprawczą poprzez rozwiązywanie problemów związanych z wąskimi gardłami o charakterze strukturalnym, które nie pozwalają na szybkie podejmowanie zatrudnienia. W pierwszym przypadku do aktywnych form polityki zatrudnienia można zaliczyć wywiady, indywidualne plany działania, kluby pracy, natomiast w drugim programy szkoleniowe zapobiegające deprecjacji umiejętności bezrobotnych (OECD 2012, s. 39).

Zdaniem N. de Jong i J. de Koning (2008, s. 28), innowacyjna realizacja aktywnych form zatrudnienia obejmuje m. in.:

- podejście oparte na efektach, w tym obejmujące benchmarking;
- wykorzystanie narzędzi ICT dla klientów, w tym baz danych wolnych miejsc pracy i poszukujących pracy, przeznaczonych do samodzielnego wykorzystania;
- wykorzystanie narzędzi ICT w wewnętrznej komunikacji służb zatrudnienia (intranet o ogólnokrajowym zasięgu, bazy danych, poczta elektroniczna);
- orientację na klienta poprzez zindywidualizowane doradztwo i usługi dostosowane do beneficjenta;
- podejście partnerskie polegające na współpracy z krajowymi, regionalnymi i lokalnymi interesariuszami, udział w inicjatywach lokalnych;
- integrację usług poprzez tworzenie obsługi w „jednym okienku”;
- rozwój możliwości działania poprzez rozwiązania organizacyjne, nowoczesne systemy zarządzania, szkolenia personelu służb zatrudnienia.

Przykłady innowacyjnego działania publicznych służb zatrudnienia w Polsce

Mimo problemów strukturalnych związanych z funkcjonowaniem publicznych służb zatrudnienia w Polsce wiele powiatowych urzędów pracy realizowało w ostatnich latach

projekty i programy posiadające elementy innowacyjne na skalę krajową. Poniżej omówiono kilka przykładów takich działań (Bejda i in. 2009).

Powiatowy Urząd Pracy w Gdańsku rozpoczął wprowadzanie zmian w zakresie funkcjonowania w roku 2004. Najważniejsza zmiana dotyczyła sposobu postrzegania zarówno bezrobotnych, jak i pracodawców oraz poprawy jakości usługi pośrednictwa pracy. Innowacje wprowadzono poprzez kilkuetapowy program *Nowe oblicze pośrednictwa pracy i poradnictwa zawodowego*, którego elementami były szkolenia zawodowe pracowników PUP, wprowadzenie nowych programów aktywizacyjnych oraz zmiany w strukturze wewnętrznej działu pośrednictwa pracy i poradnictwa zawodowego. Oprócz wielu form pośrednictwa pracy (w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technologii teleinformatycznych) wprowadzono specjalne programy dla grup docelowych będących w szczególnej sytuacji, w tym dla osób osadzonych i bezrobotnych po terapii uzależnień.

Zmiany organizacyjne wprowadził również Powiatowy Urząd Pracy w Legnicy. Polegały one głównie na oddzieleniu obsługi rejestracji bezrobotnych od stanowisk pośredników pracy, którzy zostali skierowani do obsługi dwóch grup docelowych: bezrobotnych i pracodawców. Wśród bezrobotnych ustalono procedurę segmentacji branżowej oraz wydzielono pośredników specjalizujących się w poszczególnych branżach. Zatrudniono także certyfikowanego psychoterapeutę oraz przygotowano multimedialną prezentację *Krok po kroku w stronę pracy* przedstawiającą w zrozumiałym sposób ofertę PUP w Legnicy. Doradcy zawodowi i liderzy Klubu Pracy pracują również z grupami bezrobotnych, którzy mają wspólne cechy nad motywacją, kompetencjami społecznymi i rozpoznawaniem preferencji zawodowych. PUP w Legnicy realizuje także projekt *Nowe możliwości*, którego istotą są konsultacje indywidualne prowadzone przez doradców zawodowych w miejscu zamieszkania osoby bezrobotnej. W ramach programu utworzono stanowisko specjalisty do spraw analiz rynku pracy, który zajmuje się analizą lokalnego rynku pracy i poprawą współpracy z lokalnymi firmami.

Ciekawe rozwiązanie zostało wdrożone przez PUP w Nysie, gdzie realizowano program *System budowy mieszkań socjalnych poprzez szkolenia osób bezrobotnych*. Pozwolił on na nabycie konkretnych umiejętności zawodowych przez długotrwale bezrobotnych, osoby bez kwalifikacji i doświadczenia zawodowego oraz zwiększenie ich kompetencji społecznych. PUP w Nysie zrealizował ponadto projekt *Klub 100*, którego celem było wyodrębnienie wiodących pracodawców w regionie ponadstandardowe ich traktowanie, ponieważ firmy o dużej i uznanej renomie nie korzystają przeważnie z usług urzędów pracy. Z kolei w ramach projektu *Trzej muskietierowie*, w celu poprawy współpracy pracowników PUP, wytypowano sześć zespołów zadaniowych składających się z doradcy, pośrednika wewnętrznego i pośrednika zewnętrznego. Każdy zespół otrzymał imienny wykaz bezrobotnych, którym miał pomóc, katalog postępowania, a jego praca była monitorowana poprzez odpowiednie wskaźniki. W projekcie tym wykorzystano dobre praktyki z Wielkiej Brytanii, Holandii i Finlandii.

W latach 2006-2008 PUP w Opolu realizował projekt *Pracofonik*, którego celem było stworzenie narzędzia innowacyjnego poprzez wprowadzenie nowych usług i wyposażenie urzędu w bezpłatną infolinię i usługę sms do hurtowego wysyłania wiadomości. Usługa sms pozwala informować o aktualnych ofertach, szkoleniach, spotkaniach z pracodawcami, warsztatach, spotkaniach informacyjnych i innych usługach.

System 7/24 zaprojektowany w podlaskim Wojewódzkim Urzędzie Pracy w ramach projektu *Urząd Pracy 7 dni w tygodniu, 24h na dobę* otworzył możliwość poradnictwa zawodowego na odległość za pomocą telefonu. Bezrobotny na podstawie własnego numeru PIN i ID ma możliwość uzyskania telefonicznej informacji dotyczącej ofert pracy, doradztwa zawodowego, praw i obowiązków bezrobotnego. Bezrobotny ma również możliwość

założenia konta na portalu internetowym, gdzie może złożyć CV, wyszukać ofertę i korzystać z zasobów informacji (m. in. wzorów druków urzędowych). Na portalu rejestrują się również pracodawcy poszukujący pracowników.

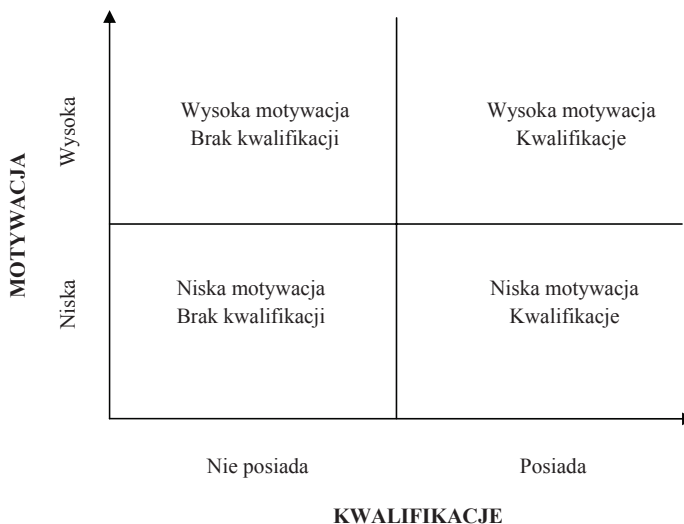
Jednym z ciekawszych przykładów innowacyjnych rozwiązań w zakresie aktywnych form polityki rynku pracy jest Matryca Kurcmana. Przykład ten jest również istotny, ponieważ dotyczy on dziewięciu powiatów. Sama Matryca Kurcmana bazuje na segmentacji, której idea zaczerpnięta z marketingu, opiera się na podziale konkretnego rynku na względnie jednorodne homogeniczne grupy klientów, różniące się między sobą reakcjami na dany produkt i inne instrumenty oddziaływania na rynek (Centrum Doradztwa Strategicznego 2008, s. 13). Segmentacja w kontekście rynku pracy i działań podejmowanych przez publiczne służby zatrudnienia to identyfikacja grup potencjalnych odbiorców usług urzędu, według ich specyficznych potrzeb i zachowań.

Matryca Kurcmana została opracowana w ramach innowacyjnego projektu, którego celem była poprawa efektywności funkcjonowania PUP przez właściwe dostosowanie ich oferty do potrzeb rynku pracy, podniesienie standardów obsługi klientów oraz poprawę kwalifikacji zawodowych dziewięciu PUP zaangażowanych w realizację projektu.

Matryca, będąca narzędziem diagnostycznym (przygotowana na podstawie zestawu wystandaryzowanych skal i kwestionariuszy), składa się z czterech części obrazujących posiadanie motywacji i kwalifikacji przez osoby bezrobotne. Jej elementy zostały zilustrowane na rysunku 1.

Zakwalifikowanie klientów PUP do odpowiedniej części matrycy umożliwia przyporządkowanie im odpowiednich instrumentów aktywizacyjnych, co zwiększa trafność doboru oferty do potrzeb i predyspozycji klienta. Istotne jest także zebranie ofert instytucji rynku pracy, nie tylko państwowych. Dlatego elementem opisywanego projektu było rów-

Rysunek 1
Elementy składowe Matrycy Kurcmana

Źródło: Centrum Doradztwa Strategicznego (2008, s. 59)

niez zdiagnozowanie dostępnych instrumentów i programów rynku pracy w skali dzie-
więciu uczestniczących powiatów oraz stworzenie Mapy Instrumentów Instytucji Rynku
Pracy dla zaangażowanych w projekt powiatów. Jest to pierwsze tego typu narzędzie,
które w sposób innowacyjny, z zastosowaniem nowoczesnych technologii, umożliwia
stworzenie funkcjonujących w danym powiecie instytucji rynku pracy i ich propozycji.
Matryca Kurcmana uzupełniona o możliwości aktywizacyjne dla bezrobotnych pozwala
przygotować dla osób poszukujących pracy wszechstronną ofertę (Centrum Doradztwa
Strategicznego 2008, s. 65).

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych analiz można sformułować następujące wnioski:

1. Publiczne służby zatrudnienia to obecnie najważniejsze podmioty realizujące aktywne
formy polityki rynku pracy, a ich efektywne działanie warunkuje osiągnięcie dobrych
rezultatów w zakresie obniżania stopy bezrobocia i innych wskaźników monitorują-
cych rynek pracy.
2. Innowacje w zakresie aktywnych form polityki rynku pracy przynoszą korzystne re-
zultaty, jeżeli są dostosowane do potrzeb lokalnych społeczności. Innowacje te po-
winny dotyczyć nie tylko samych programów, ale przede wszystkim funkcjonowania
publicznych służb zatrudnienia (innowacje procesowe i strategiczne). Duże znaczenie
ma również zmiana sposobu myślenia na temat roli i zadań tychże służb.
3. W Polsce zrealizowanych zostało kilka ciekawych innowacyjnych projektów przez
publiczne służby zatrudnienia. Wydaje się jednak, że miały one charakter punktowy,
służyły raczej wykorzystaniu środków z funduszy strukturalnych UE, a nie miały cha-
rakteru zmiany systemowej. W dalszych badaniach należałoby przeanalizować rezul-
taty tych projektów oraz trwałość ich efektów w czasie jak również proces dyfuzji
zrealizowanych innowacji.

Bibliografia

- Bejda A., Budnik R., Chmielowska M., Dorosz M., Kolbiarz K., Pliszka M., Tułacz-Kostrzycka
O. (2009), *Dobre praktyki w pośrednictwie pracy – innowacyjne projekty realizowane przez
powiatowe urzędy pracy*, „Zeszyt Metodyczny Pośrednika Pracy” nr 1 (10), Ministerstwo Pracy
i Polityki Społecznej. Department Rynku Pracy, Warszawa.
- Bureau of European Policy Advisers (2011), *Empowering people, driving change: Social innova-
tion in the European Union*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Centrum Doradztwa Strategicznego (2008), *Matryca Kurcmana. Nowy instrument rynku pracy*,
Kraków.
- Ćwiklicki M., Tarnawska K. (2012), *Udział jednostek sektora publicznego w tworzeniu społecz-
nych innowacji*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica”, nr 265.
- Dar A.W.T. (2003), *Public Employment Services: Functions and Innovations*, Employment Policy
Primer World Bank.
- de Jong N. and de Koning J. (2008), *Evaluation of the Effectiveness of Active Employment Pro-
grams Provided by the General Employment Department. Report Commissioned by the Ministry
of Labour and Social Protection of Population of the Azerbaijan Republic*, SEOR Rotterdam.

- European Commission (2006), *European Innovation Progress Report 2006*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Communities (2006), *Labour Market Policy Database. Methodology. Revision of June 2006*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Harris M., Albury D. (2009), *Why radical innovation is needed for the recession and beyond: The Innovation Imperative*, "NESTA Discussion Paper", March.
- Kaluźná D. (2009), *Main Features of the Public Employment Service in Poland*, "OECD Social, Employment and Migration Papers", No. 80.
- Kluve J. (2006), *The Effectiveness of European Active Labor Market Policy*, February 2006, <http://www.tinbergen.nl/cost/london/kluve.pdf> [dostęp: 12.12.2012].
- Komisja Europejska (2010), *EUROPA 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela.
- Kuddo A. (2009), *Employment Services and Active Labor Market Programs in Eastern European and Central Asian Countries*, "SP Discussion Paper", No. 0918, The World Bank, October.
- Mulgan G., Albury D. (2003), *Innovation in the Public Sector*, Prime Minister's Strategy Unit/Cabinet Office, London.
- OECD (2012), *Employment Outlook 2012*, OECD Publishing.
- Phills J.A., Deiglmeier K., Miller D.T. (2008), *Rediscovering Social Innovation*, "Stanford Social Innovation Review", Vol. 6, No. 4.
- Thijs N., Staes P. (2012), *Organizational development, improvement and innovation management in Public Employment Services*, The European Commission Mutual Learning Programme for Public Employment Services, DG Employment, Social Affairs and Inclusion, September.

Use of Innovation in Implementation of Active Forms of the Labour Market Policy

Summary

This article aims to show the role of innovations applied to the implementation of active forms of the labour market policy. The paper consists of a theoretical part presenting the forms of active labour market policy and an empirical part, which is based on an analysis of the Polish public employment services being entities responsible for the practical implementation of the labour market policy. The methodology is based on a critical analysis of the literature and case study method.

It seems that currently the public employment services are crucial in implementing active forms of the labour market policy. Innovations related to the active forms of labour market policy yield positive results if they are tailored to the needs of local communities. However, innovative projects completed in Poland were only episodic and served rather using funds from the EU structural funds, not being a vehicle of a systemic change.

Key words: innovations, labour market, active labour market policies.

JEL codes: O31, J68, O11

Использование инноваций во внедрении активных форм политики рынка труда

Резюме

Цель статьи – указать роль, какую могут сыграть инновации, примененные для внедрения активных форм политики рынка труда.

Разработка состоит из теоретической части, представляющей формы активной политики рынка труда, и эмпирической части, основанной на анализе польских публичных служб трудоустройства как субъектов, отвечающих за практическое внедрение политики рынка труда. Примененная методология основана на критическом анализе литературы и на методе изучения конкретного случая.

Представляется, что в настоящее время службы трудоустройства – самые важные субъекты, осуществляющие активные формы политики рынка труда. Инновации, которые вводят в области активных форм политики рынка труда, приносят благоприятные результаты, если они приспособлены к нуждам местных сообществ. Однако осуществленные в Польше инновационные проекты имели точечный характер, они скорее всего служили использованию средств из структурных фондов ЕС, а не имели характера системного изменения.

Ключевые слова: инновации, рынок труда, активные формы политики рынка труда.

Коды JEL: O31, J68, O11

© All rights reserved

ASPEKTY SPOŁECZNE I EKOLOGICZNE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Dariusz Kielczewski
Uniwersytet w Białymstoku

KAPITAŁ KULTUROWY JAKO PRZEDMIOT I WYZWANIE TEORII ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie

Celem rozważań jest wskazanie potencjalnego kierunku ewolucji teorii zrównoważonego rozwoju w kontekście współczesnych zmian gospodarczych i cywilizacyjnych. Jest on oparty na analizie źródeł literaturowych oraz faktów empirycznych. Dotyczy kwestii rosnącego zagrożenia dla dóbr kultury we współczesnej dobie, co można interpretować jako sytuację analogiczną do zjawisk dotyczących zasobów środowiska przyrodniczego prowadzących do kryzysu ekologicznego. Oznacza to, że koncepcja rozwoju zrównoważonego powinna obejmować nie tylko kwestię trwałości kapitału naturalnego, lecz również kapitału kulturowego w rozumieniu zaproponowanym przez Davida Throsby. Autor zgadza się z poglądem, że kapitał kulturowy jest analogonem kapitału naturalnego, co oznacza, że dotyczą go kwestie stawiane wobec kapitału naturalnego, w szczególności sprawiedliwości wewnątrz- i międzypokoleniowej. Artykuł ma charakter koncepcyjny.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, kapitał kulturowy, kapitał naturalny.

Kody JEL: O10, O11, Q56

Wstęp

Koncepcja zrównoważonego rozwoju, kształtująca się od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku, stopniowo ewoluowała od relatywnie prostego modelu gospodarki znajdującej się w homeostazie ze środowiskiem przyrodniczym aż po holistyczną ideę społeczno-gospodarczą zawierającą w sobie obietnicę odnalezienia antidotum na wszelkie problemy rozwojowe. W tym artykule przedstawiony zostanie kierunek dalszej ewolucji tej teorii - w stronę uwzględnienia wymiaru kulturowego procesów rozwojowych oraz kwestii wy-

korzystania kapitału kulturowego w procesach gospodarczych. Zwrócona zostanie szczególnie uwaga na analogię między kapitałem kulturowym a kapitałem naturalnym.

Przyrodocentryczne modele zrównoważonego rozwoju

Pierwsze interpretacje zrównoważonego rozwoju były relatywnie proste i sprowadzały się do prób opisu optymalnej relacji (ekorozwoju) między gospodarką a środowiskiem przyrodniczym oraz wskazania dróg, które mogłyby do tej optymalnej relacji doprowadzić. Można wymienić co najmniej trzy koncepcje tak rozumianego zrównoważonego rozwoju:

- koncepcja radykalna (ekologia głęboka),
- koncepcja reformistyczna (ekonomia środowiskowa),
- koncepcja holistyczna (ekonomia ekologiczna).

Koncepcja radykalna odwołuje się do filozofii tak zwanej ekologii głębokiej, która zakłada, że środowisko przyrodnicze (biosfera, ekosfera – takich określeń używa się najczęściej w pracach z zakresu ekologii głębokiej) jest nadrzędną kategorią w stosunku do ludzkiej cywilizacji, dlatego człowiek powinien umieścić swoją gospodarkę we własnej niszy ekologicznej interpretowanej jako możliwości zaspokojenia potrzeb wynikające z naturalnej wydolności ekosystemów (Duvall, Sessions 1996). Oznacza to, że człowiek właściwie nie ma prawa eksploatować przyrody, a jedynie korzystać z tego, co jest efektem jej naturalnej produktywności. Operacjonalizacyjna wersja zrównoważonego rozwoju sprowadza się do idei tak zwanego bioregionalizmu. Jego istotą jest następująca:

- istnienie samorządnych i samodzielnych wspólnot lokalnych,
- brak eksploatacji przyrody, respektowanie mocnej, a w uzasadnionych przypadkach (gatunki rzadkie) konieczności restrykcyjnej zasady trwałości kapitału,
- zaspokojenie żywotnych potrzeb wszystkich ludzi żyjących na Ziemi,
- równość społeczna i szacunek dla wszelkich stylów życia z wyjątkiem tych, które są nietolerancyjne,
- styl i formy życia ludzi nie utrudniające zaspokajania żywotnych potrzeb istot pozaludzkich,
- ochrona różnorodności biologicznej i kulturowej (Dobrzański, Dobrzańska, Kiełczewski 2008, s. 246-248).

Według bioregionalistów, na żadnym obszarze Ziemi nie powinno dojść do dominacji człowieka nad przyrodą, co oznacza, że wszystkie przekształcone tereny należy w dłuższej czasowo perspektywie przywrócić do naturalnego stanu. Naczelnymi celami rozwoju cywilizacyjnego powinny stać się maksymalizacja różnorodności kulturowej i biologicznej. Dlatego człowiek powinien zrezygnować z wykorzystania przyrody do własnych egoistycznych celów, przez które zwolennicy bioregionalizmu wprost rozumieją większość potrzeb cywilizacyjnych. Ludzie powinni też ściśle kontrolować wielkość swojej populacji, żeby nadmierna liczebność nie powodowała wymierania gatunków roślin i zwierząt. Produkcja powinna być oparta na technice stosującej surowce naturalne i niewielkie ilości energii ze źródeł odnawialnych. Powinno się wykorzystywać lokalne zasoby przyrody i zasoby pracy, a techniki produkcji powinny nawiązywać do lokalnej tradycji rzemieślniczej. Działalność gospodarcza powinna (o ile to możliwe) opierać się na prawidłowościach funkcjonowania przyrody, ma służyć wzbogacaniu osobowości ludzi i nie może krzywdzić istot pozaludzkich.

Ekologia głęboka i bioregionalizm to propozycje gospodarki autarkicznej, w dodatku przeciwstawia się tu rozwój wzrostowi gospodarczemu. Postuluje się w tej koncepcji kur-

czenie się gospodarki tak dalece, jak to jest możliwe. W publikacjach z zakresu ekologii głębokiej często pojawiają się wątki, że recesja gospodarcza jest zjawiskiem pozytywnym, gdyż dzięki niej skuteczniej chroni się środowisko, ponieważ konsumenci zmuszeni są do ograniczenia potrzeb materialnych. Niekiedy zauważalne są też pozytywne oceny kryzysu demograficznego w Europie, gdyż to konsumenci z tego regionu świata należą do obciążających środowisko w największym stopniu. Zmniejszająca się ich liczebność również ma obniżać presję na środowisko.

Ekonomia środowiskowa jest koncepcją ekonomizacji środowiska przyrodniczego, zgodnie z następującymi założeniami: „zagrożenie degradacją środowiska naturalnego powstaje wówczas, gdy jakiś składnik przyrody wciąż traktowany jest jak dobro wolne, a tymczasem dobrem wolnym już nie jest. Podnosi to sztucznie poziom rezultatów działalności gospodarczej, natomiast zaniża koszty wytwarzania – a więc stwarza złudzenie wysokiej efektywności tam, gdzie ta efektywność jest w rzeczywistości dużo niższa (...). Wynika stąd, że zaniżanie, czy też wręcz pomijanie wartości zasobów naturalnych w rachunku kosztów może stać się źródłem pozornej nadwyżki ekonomicznej, a więc ma być przykładem emitowania przez system gospodarczy błędnych sygnałów. Długotrwałe istnienie takiej sprzeczności okazuje się jedynie kredytem zaciągniętym w banku noszącym nazwę środowisko naturalne” (*Mikroekonomia...* 1998, s. 43-44). Ekonomiści środowiskowi podejmują w swoich analizach takie zagadnienia, jak internalizacja (uwewnętrznienie) kosztów zewnętrznych związanych z degradacją środowiska przyrodniczego, optymalizacja relacji między wzrostem gospodarczym i ochroną środowiska, wycena walorów i zasobów środowiska, ekonomiczne podstawy gospodarowania zasobami odnawialnymi i nieodnawialnymi (Fiedor i in. 2004. Hanley, Shogren, White 2007; Żylicz 2004). Istotą podejścia badawczego tego nurtu jest założenie, że nie ma lepszego sposobu alokacji zasobów (w tym zasobów środowiska) niż alokacja rynkowa, a państwo powinno ingerować głównie po to, by dokonywać korekt niedostatków rynku, usprawniać jego mechanizmy.

Natomiast ekonomia ekologiczna jest koncepcją ekologizacji ekonomii (*Ecological Economics...* 2010; Kielczewski 2008, s. 20-25). U jej podstaw znajduje się ograniczone zaufanie do mechanizmów rynku jako efektywnej formy alokacji zasobów i walorów środowiska. Ekonomiści ekologiczni podkreślają, że istniejące w praktyce sposoby gospodarowania wynikają z przyjęcia określonych wartości etycznych i kulturowych oraz służą realizacji tych wartości. Jeśli więc gospodarowanie opiera się na wartościach pomijających wewnętrzną wartość środowiska przyrodniczego i sprowadzających je do zbioru historycznie istniejących (a więc przemijalnych) użyteczności, to ekonomizacja środowiska niewiele pomoże. Stanie się tak dlatego, że kierujący się tymi wartościami człowiek zawsze będzie degradował środowisko przyrodnicze, jeśli uzna, że wymagają tego jego własne interesy. Dlatego ekonomiści ekologiczni uważają, że integralnym elementem decyzji gospodarczych jest pytanie o to, czyje interesy w procesach gospodarczych trzeba uwzględnić: obecnego, czy także przyszłych pokoleń, a być może nawet istot pozaludzkich. Zatem ekonomia powinna podejmować np. kwestie etyczne. Brak takiego podejścia przekłada się na sytuacje, które należy ocenić negatywnie- przykładem jest choćby opisany wcześniej współczesny sposób hodowli zwierząt, ale też charakter polityki prowadzonej przez państwo, które „podobnie jak każde przedsiębiorstwo dąży do redukcji wydatków i zwiększenia dochodów budżetowych. Człowiek schodzi w nim na plan dalszy. Bywa redukowany do roli instrumentu czy środka produkcji (...). Problemem współczesności stało się urzeczowienie człowieka, traktowanie go jako przedmiotu, elementu umów kupna- sprzedaży, rynku, obiektu manipulacji psychologiczne” (Breczko 2011, s. 73).

Ekonomiści ekologiczni podkreślają też, że mechanizmy rynkowe nie chronią przed negatywnymi skutkami ekologicznymi gospodarowania, które ujawniają się w długim

okresie, ani przed konsekwencjami dokonania się w środowisku zmian nieodwracalnych. Dlatego uważają, że podstawowym problemem gospodarowania środowiskiem przyrodniczym jest problem skali tego gospodarowania. Ekonomia ekologiczna zakłada, że gospodarka znajduje się wewnątrz środowiska przyrodniczego i nie jest wobec niego autonomiczna. Implikuje to przyjęcie w gospodarowaniu zasobami przyrody zasady, że środowisko przyrodnicze nie podlega substytucji, bowiem tak zwany kapitał naturalny jest jedynie komplementarny wobec kapitału wytworzonego przez człowieka oraz, że procesy zachodzące w środowisku są nieodwracalne. Wynika z tego, że zachowanie skali gospodarowania odpowiadającej uwarunkowaniom środowiskowym jest ważniejsze niż wzrost gospodarczy, ponieważ doprowadzenie do nieodwracalnych zmian w środowisku powoduje nierozwiązywalne problemy społeczne, gospodarcze i ekologiczne.

Jako kapitał naturalny ekonomia ekologiczna definiuje ogół dóbr i usług ekologicznych. Oprócz zasobów odnawialnych i nieodnawialnych obejmuje on takie usługi środowiska, jak funkcja odbiornika zanieczyszczeń, utrzymywania składu atmosfery, poprawy klimatu, regulacji stosunków wodnych, produkcji żywności, utrzymania gatunków, rekreacji, tworzenia wartości estetycznych i kulturowych. Przy czym w ramach ekonomii ekologicznej wymienia się podstawowy kapitał naturalny (elementy środowiska przyrodniczego niezbędne do życia) oraz pozostały kapitał naturalny. Tylko ten ostatni ma stanowić przedmiot popytu i podaży, ponieważ tylko ten kapitał jest w opinii zwolenników ekonomii ekologicznej substytucyjny.

W latach dziewięćdziesiątych pojawiła się kolejna interpretacja zrównoważonego rozwoju. Została ona zasygnalizowana w definicji tej koncepcji przygotowanej przez Komisję Brundtland w 1987 roku, a wyrażona wprost w dokumentach końcowych konferencji *Szczyt Ziemi* w Rio de Janeiro. Do kwestii równowagi ekonomiczno-ekologicznej została dołączona kwestia społeczna. Mowa więc już nie o równowadze między gospodarką środowiskiem, lecz o równowadze wewnątrz triady „gospodarka-środowisko-społeczeństwo” (Borys 2011, s. 75-81; Kośmicki 2009; Rogall 2010; *Teoretyczne...* 2011). Oznacza to podjęcie następujących zagadnień:

- równowaga między celami gospodarczymi a koniecznością trwałego gospodarowania środowiskiem (dotychczasowa interpretacja zrównoważonego rozwoju);
- równowaga między celami gospodarczymi a aspiracjami społecznymi (na ile wzrost gospodarczy przekłada się na rozwój społeczny, kiedy należy preferować cele gospodarcze, a kiedy kierować się względami społecznymi);
- równowaga między celami społecznymi a koniecznością trwałego gospodarowania środowiskiem (które aspiracje społeczne powinny być ograniczone i w jaki sposób to uczynić, jak pogodzić rozwój zrównoważony z koniecznością rozwoju państw i regionów słabo rozwiniętych ukierunkowanego na zaspokojenie podstawowych potrzeb społecznych, w jakich sytuacjach wzrost oddziaływania na środowisko przyrodnicze można usprawiedliwić koniecznością realizacji ważnych celów społecznych).

Taka interpretacja zrównoważonego rozwoju daje szerokie możliwości badawcze oraz stwarza perspektywę realistycznej strategii zrównoważonego rozwoju w skali globalnej. Niestety, wydaje się, że w praktyce została ona sprowadzona do dość banalnego rytuału polegającego na głoszeniu postulatu realizacji celów humanistycznych i humanitarnych w krajach słabo rozwiniętych oraz do dość często dostrzeganych w literaturze sugestii, że kraje słabo rozwinięte nie muszą tak starać się o ochronę środowiska jak kraje wysoko rozwinięte. Jest to dostrzegalne w wielu opracowaniach i dokumentach. Tym niemniej przekonanie, że kwestia zrównoważonego rozwoju dotyczy triady „gospodarka-środowisko-społeczeństwo” jest już powszechne.

Kultura i kapitał kulturowy jako przedmiot badań w ramach teorii zrównoważonego rozwoju

Może się okazać, że w zmieniającej się sytuacji gospodarki światowej (a też i szerzej rozumianego ładu cywilizacyjnego) powyższe interpretacje zrównoważonego rozwoju okażą się niewystarczające. Wydaje się, że we współczesnym świecie konieczna staje się nie tylko ochrona trwałego istnienia społeczeństw, gospodarki i środowiska przyrodniczego, ale również trwałości kultury rozumianej jako duchowe i materialne dziedzictwo ludzkości. Wynika to z rosnącego zagrożenia dla tego dziedzictwa. Do jego przejawów należy zaliczyć przede wszystkim następujące problemy:

- rosnące ujednocianie się kultury na świecie, przy czym za najważniejsze wzorce kulturowe uznawane są wzorce Zachodu, wyraża się choćby w zauważalnej zwłaszcza w Azji tendencji do budowy budynków, dzielnic, a także całych miast stanowiących kopie obiektów znajdujących się w USA czy też w Europie; własne dziedzictwo kulturalne jest w krajach słabo rozwiniętych lekceważone, postrzegane raczej nie jako powód do dumy, ale przyczynę kompleksów;
- dominacja kultury masowej z jej poważnymi konsekwencjami: marginalizacją sztuki wysokiej, kalifornizacją stylów życia (naśladowaniem życia najbogatszych elit towarzyskich), trywializacją dziedzictwa kulturowego przekształcanego w atrakcję turystyczną przeznaczoną dla niewybrednego masowego turysty;
- standaryzacja norm projektowych i produktowych usuwająca na margines bądź wykluczająca tradycyjne technologie jako niezgodne z normami;
- niedofinansowanie sfery kultury w warunkach deficytu budżetowego coraz większej liczby państw;
- lekceważenie sfery kultury w edukacji nastawionej w coraz większym stopniu na przyspieszanie innowacji technologicznych i kreowanie przedsiębiorczości w miejsce kulturowej erudycji coraz mniej potrzebnej w coraz bardziej pragmatycznie nastawionych społeczeństwach.

W tej sytuacji na kwestie kulturowe należy zwrócić szczególną uwagę, zwłaszcza nie traktować jej jedynie jako elementu społeczeństwa. Kultura jest bowiem wobec społeczeństwa, a także gospodarki i środowiska transcendentna i współprzesądza o wartościach społecznych, aspiracjach i kierunkach gospodarowania, a także sposobie traktowania środowiska przyrodniczego.

Używając języka ekonomicznego możemy mówić o specyficznym pojęciu, które można określić jako kapitał kulturowy. Mowa tu o kategorii, którą zaproponował David Throsby. Zdefiniował on kapitał kulturowy następująco: „jako aktywo, które ucieleśnia, przechowuje lub dostarcza wartość kulturową obok wszelkiej wartości ekonomicznej, jaką może posiadać (...). Kapitał kulturowy istnieje w dwóch postaciach. Po pierwsze może być materialny (...). Po drugie kapitał kulturowy może być niematerialny” (Throsby 2010, s. 51-52). Kapitałem kulturowym materialnym są budynki, lokalizacje, zabytki, dzieła sztuki takie, jak obrazy, rzeźby itp. Powstaje więc dzięki aktywności ludzi, z czasem daje też początek przepływowi usług, można zwiększyć jego wartość dzięki zainwestowaniu środków bieżących w jego produkcję, można go kupić i sprzedać, posiada możliwą do oszacowania wartość finansową. Kapitałem kulturowym niematerialnym są idee, praktyki, przekonania i wartości podzielane przez grupę, które mogą przybierać formę obrzędów, tradycji, tańca, muzyki, literatury, czyli produktów, które także można oszacować w sensie ekonomicznym, kupić, sprzedać lub udostępnić w formie usługi oraz podnieść ich wartość dzięki nowym inwestycjom. (Throsby 2010, s. 52).

W wymiarze jednostkowym kapitał kulturowy interpretuje się też w duchu Pierre'a Bourdieu: ucieleśniony kapitał w formie długotrwałych dyspozycji ciała i umysłu oraz instytucjonalny kapitał, a więc posiadane wykształcenie potwierdzone dyplomem danej uczelni (Bourdieu 1986). Należy však podkreślić, że tak rozumiany kapitał kulturowy stanowi składową kapitału ludzkiego podczas, gdy w definicji Throsby'ego chodzi o dobra kultury istniejące niezależnie od przymiotów i cech jednostek i o trwałość istnienia tego kapitału chodzi w tym przypadku.

Tak więc w przypadku teorii zrównoważonego rozwoju może okazać się, że chodzi tu nie o badanie triady, lecz kwartetu: „gospodarka – środowisko – społeczeństwo – kultura”. Zwłaszcza, że w przypadku kwestii kapitału kulturowego dostrzegalnych jest coraz więcej analogii do kapitału naturalnego: zarówno jeśli chodzi o charakter obu kapitałów, jak też kwestie gospodarowania nimi.

Kapitał kulturowy jako analogon kapitału naturalnego

Próbując opisać wyzwania i dylematy związane z gospodarowaniem kapitałem kulturowym można zauważyć, że są one bardzo podobne do kwestii gospodarowania kapitałem naturalnym. Throsby (2010, s. 56-58) wymienia następujące analogie:

- oba rodzaje kapitału posiadają wartość ekonomiczną i bardzo istotną wartość pozaekonomiczną,
- analogiczne jest pochodzenie tych kapitałów,
- istnieje problem z ich wyceną,
- obu dotyczy kwestia sprawiedliwości wewnątrz- i międzypokoleniowej,
- oba nie w pełni są kapitałami substytucyjnymi,
- obu dotyczy zasada ostrożności,
- istnieje analogia między różnorodnością biologiczną i kulturową,
- oba mają znaczenie dla jakości życia.

Autor niniejszego artykułu dostrzega jeszcze jedną analogię - oba rodzaje kapitału są we współczesnych czasach kapitałem zagrożonym.

Ani kapitału naturalnego, ani kapitału kulturowego nie można sprowadzić do roli konwencjonalnych dóbr i usług. Ten pierwszy niesie z sobą dodatkowe wartości przyrodnicze warunkujące biologiczne przetrwanie człowieka, a także szereg różnorodnych wartości symbolicznych związanych z kulturowym postrzeganiem świata przez ludzi, ich stosunkiem do życia i śmierci itd. W przypadku kapitału kulturowego są to wartości symboliczne, kulturowe, zaświadczone o ludzkiej twórczości, pomysłowości, ekspresji artystycznej, umiejętności zamieszkiwania przestrzeni itd. To stanowi w obu przypadkach dowód, że istnieją potężne problemy z wyceną obu kapitałów. W przypadku kapitału naturalnego powstała na ten temat obszerna literatura. W przypadku kulturowego jest jej znacznie mniej, ale problemy są podobne: pytania o to, jak wycenić to, co jest bezcenne, fakt, że realna wartość materialna obrazu jest niewielka, a cała wartość zawiera się w ekspresji twórczej, niewielka jest też wartość materialna mocno zniszczonych zabytków itp., nie sposób ocenić wartość niematerialnego dziedzictwa kulturowego: tradycyjnych tańców, pieśni obyczajów.

Oba rodzaje kapitału są dane współcześnie żyjącemu pokoleniu, choć źródła tego pochodzenia są nieco inne. Kapitał kulturowy, zwłaszcza materialny, został odziedziczony po poprzednich pokoleniach, natomiast zasoby naturalne otrzymaliśmy dzięki dobroczynnemu wpływowi przyrody. Zarazem równocześnie oba są aktywnie eksplorowane i wykorzystywane przez społeczeństwo decydujące o ich losie. W praktyce okazuje się, że działalność ta stwarza dla obu kapitałów podobne zagrożenie. Zwłaszcza w przypadku kapitału kulturo-

wego materialnego takiego, jak zabytki, historyczne dzielnice, tradycyjne układy architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne dochodzi do zjawiska podobnego, jak w przypadku ochrony przyrody w rezerwach, parkach narodowych i krajobrazowych. Sytuacja jest uderzająco podobna. Wszyscy zgodnie popierają ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego, ale unikają własnej aktywności w tej dziedzinie, a zamieszkiwanie w takim budynku jest traktowane jak uciążliwa konieczność. Wiele zabytkowych dzielnic i budynków w olbrzymiej liczbie miast na świecie zostało bezpowrotnie zniszczonych ze względu na fakt, że znajdowały się w atrakcyjnych lokalizacjach. W miejscu tradycyjnych dzielnic powstają zatem wieżowce, apartamentowce, wielkie galerie handlowe. Tak dzieje się np. w Białymstoku, gdzie tradycyjna zabudowa drewniana została już prawie całkowicie zniszczona i wyparta. Jest to sytuacja taka sama, jak w przypadku ograniczania liczby obszarów chronionych i plany budowy obwodnic przez obszary rezerwatów przyrody.

Zagrożeniem dla obu rodzajów kapitału jest również łatwość dostępu do nich. W przypadku kapitału naturalnego było tak zawsze. W przypadku kapitału kulturowego staje się tak obecnie ze względu na gwałtowny rozwój nośników informacji, co ułatwia dostęp do muzyki, obrazu, literatury itp. Jesteśmy w chwili obecnej świadkami gwałtownych dyskusji na temat praw autorskich i kwestii dopuszczalności nieodpłatnego korzystania z dóbr kultury. To również jest płaszczyzna bardzo podobna do dyskusji o kapitale naturalnym.

Throsby słusznie podkreśla, że sprawa stosunku do kapitału kulturowego jest kwestią sprawiedliwości międzypokoleniowej. Realizacja tej zasady oznacza w tym przypadku stosowanie się do następującej reguły: „zagwarantowanie, że przyszłe pokolenia nie zostaną pozbawione ani dostępu do zasobów kulturowych, ani kulturowych uwarunkowań ich życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego w wyniku krótkowzrocznych lub egoistycznych działań ludzi żyjących dzisiaj” (Throsby 2010, s. 60-61). Znacząca jest też jednak sprawiedliwość wewnątrzpokoleniowa, czyli prawo do sprawiedliwego dostępu do zasobów kulturowych oraz korzyści generowanych przez kapitał kulturowy (Throsby 2010, s. 61). Chodzi o dystrybucję zasobów kultury, dostęp do uczestnictwa w życiu kulturalnym itp. Problem ten przy aktualnych cenach dóbr i usług kulturalnych, kosztach obsługi praw autorskich, sytuacji materialnej instytucji kulturalnych staje się coraz bardziej istotny. Można mówić już o wykluczeniu kulturowym znacznej części społeczeństwa, które nie ma możliwości korzystania z dóbr i usług kulturalnych względnie jest zmuszone konsumować najtańsze, najbardziej prymitywne dobra. Można to w sensie przyrównać do zamieszkiwania w zanieczyszczonym środowisku przyrodniczym.

Realizacja obu zasad wymaga respektowania kolejnych:

- przyjęcia założenia, że kapitał kulturowy, podobnie jak naturalny, nie jest w pełni substytucyjny, a odtworzone dobra kultury nie mają już w pełni tej samej wartości, co oryginał,
- przyjęcia zasady ostrożności, a zatem unikania zmian nieodwracalnych polegających w tym przypadku na zniszczeniu dobra kultury o wysokiej randze dla dziedzictwa kulturowego ludzkości (Throsby 2010, s. 58-62).

„Dostrzegamy również podobieństwo między rolą ekosystemów w utrzymywaniu i wzmacnianiu równowagi naturalnej oraz rolą tego, co można określić mianem ekosystemów kulturalnych w podtrzymywaniu i intensyfikowaniu życia kulturalnego oraz vitalności cywilizacji ludzkiej. Wreszcie, idea różnorodności, tak ważna w świecie przyrody, być może ma jeszcze większe znaczenie na gruncie systemów kulturowych. Cechą charakterystyczną większości dóbr kultury jest ich unikatowość: na przykład wszystkie oryginalne dzieła można odróżnić od pozostałych, wszystkie budynki i miejsca historyczne mają własną specyfikę. Dlatego różnorodność kulturowa może sięgać jeszcze głębiej niż różnorodność przyrodnicza” (Throsby 2010, s. 51, 52).

Warunkiem wysokiej jakości życia jest wysokiej jakości otoczenie przyrodnicze – tę tezę teoretycy zrównoważonego rozwoju uznają powszechnie. Dziś powoli staje się jasne, że równie ważne jest wysokiej jakości otoczenie kulturowe. W jaki sposób spełnić ten warunek? Odpowiedź na to pytanie stanowi istotne wyzwanie teoretyczne i praktyczne. Z pewnością należałoby odejść od postawy podobnej, jak do niedawna w odniesieniu do przyrody, a mianowicie traktowania dziedzictwa kulturowego głównie jako czegoś bezcennego i symbolicznego, co oznacza lekceważenie ekonomicznych aspektów funkcjonowania tego dziedzictwa. Zapewne należałoby odważniej stosować rozumowanie i instrumenty ekonomiczne.

Podsumowanie

Koncepcja zrównoważonego rozwoju zrodziła się z chęci podjęcia odpowiedzi na wyzwania związane z kryzysem ekologicznym, które ujawniły się w drugiej połowie XX wieku. Dziś stało się powszechnie wiadome, że problemy te są ściśle związane z ogółem problemów ekonomicznych, społecznych i cywilizacyjnych ludzkości, a problem degradacji i zagrożenia środowiska kulturowego we współczesnej dobie okazuje się szczególnie istotny. Jeśli rozwój zrównoważony ma być realnym projektem trwałości gospodarki, w obecnej dobie wymaga podjęcia problemu trwałości kultury i kapitału kulturowego – z jednej strony chodzi tu o ich ochronę, z drugiej zaś o ujęcie tych kwestii w kategoriach ekonomicznych podobnie, jak dzieje się z kapitałem naturalnym, z którym kapitał kulturowy wiąże szereg analogii.

Bibliografia

- Borys T. (2011), *Zrównoważony rozwój – jak rozpoznać ład zintegrowany*, „Problemy Ekorozwoju”, nr 2 (vol. 6).
- Bourdieu P. (1986), *Forms of capital*, (w:) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York.
- Breczko A. (2011), *Podmiotowość prawna człowieka w warunkach postępu biotechnomedycznego*, Trans Humana, Białystok.
- Devall B., Sessions G. (1996), *Ekologia głęboka*, Pusty Obłok, Warszawa.
- Dobrzański G., Dobrzańska B.M. Kielczewski D., (2008), *Ochrona środowiska przyrodniczego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Fiedor B. i in. (2004) *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, C.H.Beck, Warszawa.
- Hanley N., Shogren J., and White B., (2007), *Environmental Economics in Theory and Practice*, Palgrave, London.
- Kielczewski D. (2001), *Ekologia społeczna*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Kielczewski D. (2008), *Konsumpcja a perspektywy zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Kośmicki E. (2009), *Zrównoważony rozwój w warunkach globalizacji gospodarki. Podstawowe problemy teoretyczne i polityczne*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Limburg K., Costanza R, Kubiszewski I. (eds.) (2010), *Ecological Economics Reviews*, “Book Series: Annals of the New York Academy of Sciences”, Vol. 1185.
- Meredyk K. (red.) (1998), *Mikroekonomia*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Poskrobko B. (red.) (2011), *Teoretyczne aspekty ekorozwoju*, WSE, Białystok.

- Rogall H. (2010), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju*, Zysk i s-ka, Poznań.
 Throsby D. (2010), *Ekonomia i kultura*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
 Żylicz T. (2004), *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, PWE, Warszawa.

Cultural Capital as a Matter and Challenge of the Sustainable Development Theory

Summary

An objective of this article is to indicate the potential direction of the evolution of the theory of sustainable development in the context of today's economic and civilisation changes. It is based on an analysis of literature sources and empirical facts. Concerns of the growing threat to cultural goods in the modern era, which can be interpreted as a situation similar to the phenomena relating to environmental resources leading to an ecological crisis. This means that the concept of sustainable development should include not only the issue of sustainability of the natural capital, but also the cultural capital within the meaning proposed by David Throsby. The author agrees with the view of that author that the cultural capital is an analogon of the natural capital, which means that there refer to it the issues posed to the natural capital, in particular intra- and intergenerational equity. The article has the conceptual nature.

Key words: sustainable development, cultural capital, natural capital.

JEL codes: O10, O11, Q56

Культурный капитал как предмет и вызов теории устойчивого развития

Резюме

Цель статьи – указать потенциальное направление эволюции теории устойчивого развития в контексте современных экономических и цивилизационных изменений. Она основана на анализе литературных источников и эмпирических фактов. Она касается вопроса возрастающей в настоящее время угрозы для благ культуры, что можно толковать как аналогичную ситуацию с явлениями, касающимися ресурсов природной среды, приводящих к экологическому кризису. Это обозначает, что концепция устойчивого развития должна охватывать не только вопрос постоянства природного капитала, но и культурного капитала в толковании, предложенном Дэвидом Тросби (David Throsby). Автор статьи разделяет мнение этого автора, что культурный капитал – аналогон природного капитала, что обозначает, что его касаются вопросы, которые ставят природному капиталу, в особенности, внутри- и межпоколенческой справедливости. Статья имеет концептуальный характер.

Ключевые слова: устойчивое развитие, культурный капитал, природный капитал.

Коды JEL: O10, O11, Q56

© All rights reserved

Stanisław Hońko
Uniwersytet Szczeciński

ŹRÓDŁA FINANSOWANIA UCZELNI W ŚWIETLE KONCEPCJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie

Cel artykułu

Przedstawienie zasad finansowania uczelni w kontekście rozwoju regionalnego.

Rodzaj wykorzystanej metodologii badawczej

Podstawową metodą badawczą jest analiza aktów prawnych związanych z finansowaniem uczelni.

Główne wyniki badań/analiz

Głównym wnioskiem wynikającym z analizy źródeł jest stwierdzenie, że kluczowym czynnikiem decydującym o przyznaniu uczelniom dotacji na kształcenie jest liczba studentów. W okresie niżu demograficznego może to prowadzić do zwiększenia dysproporcji między regionami.

Implikacje praktyczne/spoleczne

Postrzeganie finansowania uczelni jako istotnego elementu zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: finansowanie uczelni, rozwój regionalny.

Kody JEL: R58, K20

Wstęp

Koncepcja zrównoważonego rozwoju jest kojarzona głównie z działaniami proekologicznymi. W prawie ochrony środowiska¹ zrównoważony rozwój został zdefiniowany jako proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń. Analizując tę definicję należy zwrócić uwagę, że zachowanie równowagi przyrodniczej jest jednym ze środków umożliwiających osiągnięcie założonego celu, którym jest zagwarantowanie równych szans kolejnym pokoleniom. Osiągnięcie tego celu nie jest możliwe bez zapewnienia równowagi w wymiarze ekonomicznym, ekologicznym i społecznym (Kruk 2011, s. 213).

Triada wymiarów zrównoważonego rozwoju łączy się z zagadnieniem rozwoju regionalnego, uzależnionym od wielu czynników, w tym kwalifikacji pracowników. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na zadania uczelni, wyszczególnione w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym². Jak wynika z tej ustawy do zadań uczelni należy, między innymi:

- kształcenie studentów w celu zdobywania i uzupełniania wiedzy i umiejętności niezbędnych w pracy zawodowej i wychowywanie studentów,

¹ Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150 ze zm., art. 3, ust. 50).

² Ustawa z 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 2012, poz. 572 ze zm., dalej: prawo o szkolnictwie wyższym).

- prowadzenie badań naukowych, upowszechnianie osiągnięć nauki,
- działanie na rzecz społeczności lokalnych i regionalnych,
- umożliwianie uzyskania kwalifikacji niezbędnych na rynku pracy w ramach uczenia się przez całe życie, poprzez prowadzenie studiów podyplomowych, kursów i szkoleń.

Wymienione zadania uczelni wpisują się w koncepcję zrównoważonego rozwoju. Uczelnie nie tylko umożliwiają zdobycie wykształcenia, ale ułatwiają mobilność zawodową, między innymi dzięki studiom podyplomowym. Uczelnie państwowe ulokowane w mniejszych miastach są często głównymi pracodawcami, a zagraniczni inwestorzy rozważając lokalizację w danym regionie uwzględniają potencjał lokalnych uczelni. W związku z tym w artykule postawiono następujące pytania:

- jakie są główne źródła finansowania uczelni?
- w jaki sposób są rozliczane środki z dotacji budżetowej?
- jakie jest zróżnicowanie finansowania między uczelniami?
- czy istnieje korelacja między regionem działania uczelni a kwotą dotacji budżetowej?

Celem rozważań jest przedstawienie czynników decydujących o finansowaniu uczelni z dotacji oraz analiza środków przypadających na uczelnie w podziale na województwa. Tak określony cel wpływa na układ artykułu, którego treść obejmuje:

1. przedstawienie źródeł finansowania uczelni oraz wyniki kontroli Najwyższej Izby Kontroli w tym zakresie,
2. zasady podziału dotacji z budżetu państwa.
3. analizę środków przekazanych w 2012 roku na finansowanie szkolnictwa wyższego.

W tekście zastosowano kilka metod badawczych. Podstawową jest analiza źródeł, głównie aktów prawnych związanych z podziałem środków przeznaczonych na finansowanie uczelni. Przeprowadzenie badań wymagało przyjęcia podejścia dedukcyjnego, w którym za punkt wyjścia przyjęto obowiązujące akty prawne, dane statystyczne i inne materiały źródłowe.

Źródła finansowania uczelni i celowość wydatkowania środków w raportach NIK

Zasady finansowania działalności uczelni wynikają z prawa o szkolnictwie wyższym. Należy odróżnić finansowanie działalności uczelni, o którym mowa w niniejszym artykule, od finansowania nauki, którego zasady są uregulowane w ustawie o zasadach finansowania nauki³.

Finansowanie uczelni publicznych i udzielanie pomocy uczelniom niepublicznym jest obowiązkiem budżetu państwa⁴. Uczelnie publiczne, poza środkami uzyskanymi z dotacji z budżetu państwa, mogą również osiągać własne przychody⁵. Uczelnie otrzymują z budżetu państwa dotacje na różne cele, w tym na⁶:

- kształcenie studentów studiów stacjonarnych pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia, kształcenie kadry naukowej oraz na utrzymanie uczelni,
- bezzwrotną pomoc materialną dla studentów i doktorantów, w tym na remonty domów oraz stołówek studenckich,
- inwestycje, w tym związane z kształceniem osób niepełnosprawnych,

³ Ustawa z 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki (Dz. U. z 2010 r. Nr 96, poz. 615 ze zm.).

⁴ Prawo o szkolnictwie wyższym, art. 15, ust. 1.

⁵ Tamże, art. 92.

⁶ Tamże, art. 94.

- kształcenie w dziedzinach o szczególnym znaczeniu, na przykład w uczelniach woj- skowych, morskich, artystycznych, lotniczych oraz związanych z zapewnieniem bez- pieczeństwa narodowego.

Dodatkową formą wspierania działalności uczelni jest również zwolnienie z obciążeń fiskalnych, a w szczególności z podatku od towarów i usług, podatku dochodowego od osób prawnych, podatku od nieruchomości, podatku rolnego oraz, w niektórych przypadkach, z podatku od czynności cywilnoprawnych⁷. Głównym źródłem finansowania uczelni jest dotacja na kształcenia, określana jako dotacja stacjonarna. Dalsza część artykułu do- tyczy tego źródła finansowania.

Celowość wykorzystania środków z dotacji stacjonarnej podlega kontroli. Wyniki czynności kontrolnych Najwyższej Izby Kontroli za 2011 rok wykazały szereg nieprawid- łowości związanych z wykorzystaniem środków. Kontrola NIK *Wykorzystanie środków publicznych przez szkoły wyższe* (nr P/10/071)⁸ została przeprowadzona w 2011 roku. Ce- lem kontroli była ocena wykorzystania środków publicznych przez publiczne i niepubliczne szkoły wyższe⁸. Rektorem zalecono wprowadzenie ewidencji księgowej zapewniającej transparentność wydatkowania środków z dotacji budżetowej oraz umożliwiającej usta- lenie odpłatności za studia niestacjonarne. Część uwag NIK odnosi się do planów rzeczowo-finansowych i ich przydatności w rozliczaniu środków publicznych. W pierwszej kolejności oceniono zakres informacji wynikający z tych planów. Stwierdza się, że pla- ny rzeczowo-finansowe oraz sprawozdania z ich wykonania „uniemożliwiały określenie, czy dotacje zostały wykorzystane zgodnie z przeznaczeniem”⁹. W planach tych przycho- dy z działalności dydaktycznej finansowane tzw. dotacją stacjonarną oraz z czesnego na studiach niestacjonarnych zostały wydzielone, natomiast koszty były prezentowane bez wyodrębnienia studiów stacjonarnych i niestacjonarnych. Kolejną kwestią związaną z pla- nami rzeczowo-finansowymi podnoszoną w raporcie NIK było ich nierzetelne wykonanie. Mimo przekroczenia przez część uczelni zaplanowanych wydatków, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego nie wyciągało konsekwencji wobec władz uczelni¹⁰.

W związku z wymienionymi zarzutami, NIK wniósł do Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego wniosek o:

- rozważenie złożenia do rzecznika dyscypliny finansów publicznych wniosków o naru- szenie dyscypliny finansów publicznych,
- egzekwowanie od nadzorowanych uczelni prowadzenia wyodrębnionej ewidencji księgowej przychodów i kosztów kształcenia studentów w formie stacjonarnej i nie- stacjonarnej¹¹.

Warto dodać, że prawo o szkolnictwie wyższym wymaga, aby opłaty za studia niesta- cjonarne oraz za punkty ECTS w ramach kolejnego kierunku studiów pokrywały koszty uczelni, bez zapewniania zysków szkołom wyższym. W raporcie wymienia się uczelnie, które zawyżały opłaty za studia w stosunku do obliczonych kosztów. Nie wskazuje się jednak zasad ustalania kosztów kształcenia, co może dość poważnie utrudniać porówny- walność danych między uczelniami. Sygnałem niewłaściwych obliczeń mogą być „znacz- ne dysproporcje między kosztami kształcenia na studiach stacjonarnych a odpłatnością za kształcenie w formie studiów niestacjonarnych”¹². Poza nieprzydatnością omawianych

⁷ Tamże, art. 91.

⁸ *Raport Najwyższej Izby Kontroli: Informacja o wynikach kontroli wykorzystania środków publicznych przez szkoły wyższe, KNO-4101-02/00/2010*, s. 4, <http://www.nik.gov.pl/plik/id,3312,vp,4188.pdf> [dostęp: 05.05.2013].

⁹ Tamże, s. 14.

¹⁰ Tamże, s. 14.

¹¹ Tamże, s. 18.

¹² Tamże, s. 21.

planów, w raporcie NIK dość ostro ocenia się nieprzestrzeżenie założeń planów rzeczowo-finansowych w kontekście naruszenia dyscypliny finansów publicznych. Z przedstawionych informacji liczbowych wynika, że kwoty środków publicznych angażowane w szkolnictwo wyższe są znaczące i powinny być rozliczane zgodnie z przeznaczeniem, a dokumentacja związana z wykorzystaniem tych środków powinna być przejrzysta i powiązana z systemem zarządzania uczelnią.

Jak wspomniano, głównym źródłem finansowania uczelni są dotacje na kształcenie w ramach studiów stacjonarnych. Według budżetu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na 2013 rok, dotacja wynosi 7,32 mld zł dla uczelni publicznych i 154 mln zł dla uczelni niepublicznych¹³. Biorąc pod uwagę, że łączna kwota dotacji na działalność dydaktyczną wynosi 7,82 mld zł, dotacja stacjonarna stanowi ponad 95% tej kwoty. Zasady przyznawania środków w ramach tej dotacji wynikają z rozporządzenia w sprawie zasad podziału dotacji¹⁴, której treść zostanie szerzej opisana w dalszej części artykułu.

Kryteria podziału dotacji z budżetu państwa

Z dniem 1 marca 2013 roku zmianie uległy zasady podziału środków w ramach dotacji podmiotowej na kształcenie na studiach stacjonarnych¹⁵. Środki przeznaczone na finansowanie uczelni są dzielone na podstawie algorytmu, będącego relacją kwoty przypadającej na daną uczelnię do sumy kwot wypracowanych przez wszystkie uczelnie. Algorytm został zapisany w postaci wzoru nr 1.

$$\frac{D_{ui}}{D_c} = \frac{D_{pui}}{D_{pc}} C \times (1 - C) (W_s \times S_i + W_k \times K_i + W_d \times d_i + W_b \times B_i + W_u \times U_i + W_w \times W_i) \quad (1)$$

Objaśnienia:

D_{ui} – kwota zasadniczej części dotacji podstawowej dla i -tej uczelni publicznej w danym roku,
 D_c – kwota zasadniczej części dotacji podstawowej dla grupy uczelni publicznych w danym roku,

D_{pui} – kwota zasadniczej części dotacji podstawowej dla i -tej uczelni publicznej w poprzednim roku (w warunkach porównywalnych z danym rokiem),

D_{pc} – kwota zasadniczej części dotacji podstawowej dla grupy uczelni publicznych w poprzednim roku (w warunkach porównywalnych z danym rokiem),

C – stała przeniesienia z roku poprzedniego,

W_s – waga składnika studencko-doktoranckiego

W_k – waga składnika kadrowego,

K_i – składnik kadrowy i -tej uczelni publicznej,

¹³ Plan finansowy na rok 2013 w części 38 - Szkolnictwo wyższe na podstawie ustawy budżetowej na rok 2013 z dnia 25 stycznia 2013 r. (Dz. U. z 5 lutego 2013 r. poz. 169, http://www.bip.nauka.gov.pl/_gALLERY/22/67/22674/20130218_Plan_2013_cz_38_trad.pdf [dostęp: 28.04.2013].

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 8 lutego 2012 r. w sprawie sposobu podziału dotacji z budżetu państwa dla uczelni publicznych i niepublicznych (Dz. U. z 2012 r., poz. 202, ze zm.).

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 20 lutego 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu podziału dotacji z budżetu państwa dla uczelni publicznych i niepublicznych (Dz. U. z 2013 r., poz. 273 ze zm.).

Wd – waga składnika dostępności kadry,
 Di – składnik dostępności kadry i-tej uczelni publicznej,
 Wb – waga składnika badawczego,
 Bi – składnik badawczy i-tej uczelni publicznej,
 Wu – waga składnika uprawnień,
 Ui – składnik uprawnień i-tej uczelni publicznej,
 Ww – waga składnika wymiany,
 Wi – składnik wymiany i-tej uczelni publicznej.

Źródło: Rozporządzenie MNiSW w sprawie zasad podziału dotacji..., poz. cyt.

Analizując przedstawiony wzór można dojść do wniosku, że kwota dotacji przypadająca danej uczelni jest uzależniona od liczby studentów, liczby pracowników naukowych, prowadzonych badań, posiadanych uprawnień oraz liczby studentów i pracowników wyjeżdżających na wymianę. Wyjaśnienia wymagają jednak wagi przypisywane poszczególnym składnikom oraz stała przeniesienia. Zgodnie z załącznikiem 1 opisywanego rozporządzenia wynoszą one odpowiednio:

- 0,65 – dla stałej przeniesienia z roku poprzedniego (C),
- 0,35 – dla wagi składnika studencko-doktoranckiego (Ws),
- 0,30 – dla wagi składnika kadrowego (Wk),
- 0,15 – dla wagi składnika dostępności kadry (Wd),
- 0,10 – dla wagi składnika badawczego (Wb),
- 0,05 – dla wagi składnika uprawnień (Wu),
- 0,05 – dla wagi składnika wymiany (Ww).

Z przedstawionej listy wynika, że podstawowe znaczenie ma poziom stałej przeniesienia decydujący o stabilności dotacji. Im jest on wyższy, tym działania uczelni zmierzające do maksymalizacji dotacji są mniej skuteczne w krótkim okresie. Stała przeniesienia na poziomie 65% oznacza, że w danym roku uczelnia ma wpływ jedynie na 35% dotacji na kształcenie. Oczywiście zatrudnienie dodatkowych pracowników czy nabór studentów przyczynia się do zwiększenia dotacji, jednak z kilkuletnim opóźnieniem, wymagającym od uczelni prefinansowania zwiększonych kosztów.

Najwyższą wagę przypisano współczynnikowi studencko-doktoranckiemu, uwzględniając dodatkowo zróżnicowanie kosztów kształcenia w ramach różnych kierunków studiów. Odzwierciedlenie różnic w kosztach kształcenia następuje z zastosowaniem wskaźników kosztochłonności, których poziom został określony w rozporządzeniu MNiSW z 9 lutego 2012 r. w sprawie wskaźników kosztochłonności¹⁶. Współczynniki kosztochłonności mieszczą się w przedziale od 1 do 3 i są określane na wniosek uczelni uruchamiającej nowy kierunek studiów w drodze komunikatu MNiSW.

Drugim pod względem istotności składnikiem opisywanego wzoru jest składnik kadrowy. Jego poziom jest uzależniony od liczby pracowników zatrudnionych w uczelni, posiadających określone stopnie i tytuły naukowe bez względu na stanowisko, na którym

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 9 lutego 2012 r. w sprawie sposobu i trybu ustalania wskaźników kosztochłonności dla poszczególnych kierunków studiów stacjonarnych pierwszego i drugiego stopnia, jednolitych studiów magisterskich oraz obszarów kształcenia, a także dla stacjonarnych studiów doktoranckich (Dz. U. z 2012 r., poz. 179). Ostatni komunikat dotyczący nowo powoływanych kierunków został wydany 14 lutego 2013 r.

są zatrudnieni. Współczynniki przeliczeniowe w składniku studencko-doktoranckim są następujące:

- 2,5 w wypadku osób posiadających tytuł naukowy profesora,
- 2 dla doktorów habilitowanych,
- 1,5 dla doktorów,
- 1,0 dla magistrów.

Kolejny składnik ma szczególny związek z celem rozważań, ponieważ w pewnym stopniu wyrównuje szanse mniejszych uczelni. Składnik dostępności kadry jest relacją liczby studentów do sumy liczby studentów i nauczycieli akademickich z uwzględnieniem modelowego parametru dostępności, ustalonego na poziomie 13. Ani z rozporządzenia, ani z dokumentacji legislacyjnej nie wynika, w jaki sposób owa liczba została określona. Składnik ten zastąpił obowiązujący do 28 lutego 2013 r. składnik zrównoważonego rozwoju, który był wypadkową liczby studentów i nauczycieli akademickich, bez uwzględnienia dostępności kadry dydaktycznej.

Ostatnie trzy składniki łącznie decydują o 20% kwoty dotacji. Najbardziej znaczący jest składnik badawczy, uwzględniający liczbę krajowych i zagranicznych projektów realizowanych przez uczelnię w poprzednim roku. Należy podkreślić, że dotacja nie jest uzależniona od liczby składanych wniosków, ale od rzeczywiście realizowanych projektów. Kolejne składniki, a mianowicie składnik uprawnień i wymiany, wpływają na kwota dotacji w 5%. Składnik uprawnień informuje o liczbie uprawnień danej uczelni do nadawania stopnia doktora habilitowanego i doktora, przy czym pierwszemu z uprawnień przyznano współczynnik 2. Składnik wymiany jest uzależniony od liczby studentów wyjeżdżających za granicę i przyjeżdżających z zagranicy, pod warunkiem, że pobyt trwa co najmniej jeden semestr. Rozporządzenie promuje studentów przyjeżdżających, przyznając im współczynnik 3.

Podsumowując tę część artykułu należy opisać zmiany wprowadzone od 1 marca 2013 r. Polegają one przede wszystkim na:

- zmniejszeniu stałej przeniesienia o 5%,
- zmniejszeniu wpływu składnika kadrowego o 5%, przy jednoczesnym zwiększeniu udziału składnika dostępności kadry, który zastąpił składnik zrównoważonego rozwoju,
- modyfikacji składnika kadrowego, polegającej na przypisaniu określonych współczynników stopniom naukowym, a nie jak dotychczas – stanowiskom.

Wprowadzone zmiany nie mają charakteru rewolucyjnego. Można przyjąć, że stosowane rozwiązania promują większe uczelnie, ponieważ główne składniki algorytmu podziału dotacji są uzależnione od liczby studentów i kadry. Te parametry determinują również poziom pozostałych składników, a w szczególności składnik uprawnień. Należy dodać, że projekt zmian zakładał stopniowe zmniejszanie stałej przeniesienia, jednak w ostatecznej wersji rozporządzenia zrezygnowano z tej modyfikacji. Uczelnie zlokalizowane w mniejszych miastach w okresie niżu demograficznego nie mają możliwości zwiększenia liczby studentów, a co za tym idzie, nie mogą utrzymać kadry na dotychczasowym poziomie. Szansą tych szkół wyższych jest aktywność w pozyskiwaniu projektów naukowych oraz wymiana międzynarodowa. Ze względu na wysoką stałą przeniesienia rezultaty takiej aktywności przełożą się na kwota dotacji z kilkuletnim opóźnieniem.

Finansowanie uniwersytetów w latach 2011-2012

Informacje o środkach przyznanych w ramach dotacji na kształcenie są podawane z opóźnieniem. W tekście wykorzystano dwa podstawowe źródła informacji, a mianowicie:

- raport GUS z listopada 2012 roku, opisujący finansowanie szkół wyższych w 2011 roku (GUS 2011),
- obwieszczenie MNiSW z kwietnia 2013 r. dotyczące finansowania uczelni w 2012 r¹⁷.

W roku akademickim 2011/2012 w 460 szkołach wyższych kształciło się 1 764,1 tys. studentów, z tego niemal 260 tys. w Warszawie (GUS 2011, s. 25). Liczbę studentów według województw zawiera tabela 1.

Tabela 1

Liczba studentów według województw w roku akademickim 2011/2012 (stan na dzień 30.11.2011) a liczba mieszkańców województw (według stanu na 31.12.2011)

Lp.	Województwo	Liczba studentów	Udział %	Liczba mieszkańców	Udział %	Kol. 4 - 6
1.	Dolnośląskie	158 261	9,10	2 916 577	7,57	1,53
2.	Kujawsko-pomorskie	80 994	4,66	2 098 370	5,44	-0,78%
3.	Lubelskie	94 745	5,45	2 171 857	5,64	-0,19
4.	Lubuskie	21 738	1,25	1 023 158	2,65	-1,40
5.	Łódzkie	115 469	6,64	2 533 681	6,57	0,07
6.	Małopolskie	207 649	11,94	3 346 796	8,68	3,26
7.	Mazowieckie	317 338	18,25	5 285 604	13,72	4,53
8.	Opolskie	38 138	2,19	1 013 950	2,63	-0,44
9.	Podkarpackie	67 272	3,87	2 128 687	5,52	-1,65
10.	Podlaskie	51 448	2,96	1 200 982	3,12	-0,16
11.	Pomorskie	103 024	5,93	2 283 500	5,93	0,00
12.	Śląskie	161 547	9,29	4 626 357	12,00	-2,71
13.	Świętokrzyskie	46 585	2,68	1 278 116	3,32	-0,64
14.	Warmińsko-mazurskie	44 793	2,58	1 452 596	3,77	-1,19
15.	Wielkopolskie	165 694	9,53	3 455 477	8,97	0,56
16.	Zachodniopomorskie	63 917	3,68	1 722 739	4,47	-0,79
	Razem	1 738 612	100	38 538 447	100	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (2011).

Z tabeli 1 wynika, że największa liczba studentów kształci się w województwie mazowieckim i małopolskim. Najmniej studentów wybrało uczelnie w województwie lu-

¹⁷ Obwieszczenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 18 marca 2013 r. w sprawie wykazu jednostek, którym w 2012 r. przyznano dotacje podmiotowe w ustawowo określonym zakresie z części 38 „Szkolnictwo wyższe” oraz kwot tych dotacji, http://www.bip.nauka.gov.pl/_gALLERY/23/80/23802/20130429_poz.26.pdf [dostęp: 05.05.2013], dalej: Obwieszczenie MNiSW w sprawie dotacji.

buskim i opolskim. Współczynnik korelacji między liczbą mieszkańców danego województwa a liczbą studentów przekracza 90%, co świadczy o istotnej zależności między tymi liczbami. Rozbieżności między liczbą studentów a liczbą mieszkańców mogą wynikać z migracji między województwami. Należy zaznaczyć, że taki sposób rozumowania jest w pewnym stopniu obciążony błędem z powodu pominięcia struktury wiekowej mieszkańców.

Tabela 2
Podział dotacji na kształcenie w uczelniach publicznych w 2012 roku

Lp.	Wyszczególnienie	Kwota (w PLN)	Województwo
1.	Uniwersytet Warszawski	384 060 400	mazowieckie
2.	Uniwersytet Jagielloński w Krakowie	319 932 700	małopolskie
3.	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	302 256 300	wielkopolskie
4.	Politechnika Warszawska	300 575 600	mazowieckie
5.	Politechnika Wrocławska	284 166 800	dolnośląskie
6.	Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie	272 136 900	małopolskie
7.	Politechnika CEŚląska	233 232 200	śląskie
8.	Uniwersytet Łódzki	225 040 500	łódzkie
9.	Uniwersytet Wrocławski	218 743 900	dolnośląskie
10.	Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie	197 822 700	warmińsko-mazurskie
11.	Uniwersytet Śląski w Katowicach	190 130 100	śląskie
12.	Politechnika Łódzka	187 505 500	łódzkie
13.	Uniwersytet Gdański	175 980 200	pomorskie
14.	Politechnika Gdańska	172 228 600	pomorskie
15.	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie	167 131 300	lubelskie
16.	Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu	164 139 900	kujawsko-pomorskie
17.	Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie	155 216 300	mazowieckie
18.	Politechnika Poznańska	152 541 200	wielkopolskie
19.	Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie	141 361 300	zachodniopomorskie
20.	Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki	131 921 700	małopolskie
21.	Uniwersytet Szczeciński	114 912 600	zachodniopomorskie
22.	Uniwersytet Rzeszowski	106 986 100	podkarpackie
23.	Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu	100 509 600	wielkopolskie
24.	Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie	97 514 900	małopolskie
25.	Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu	93 555 300	dolnośląskie
26.	Uniwersytet Zielonogórski w Zielonej Górze	90 331 800	lubuskie
27.	Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie	87 773 800	lubelskie
28.	Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza	87 139 100	podkarpackie

Lp.	Wyszczególnienie	Kwota (w PLN)	Województwo
29.	Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach	86 003 300	świętokrzyskie
30.	Politechnika Częstochowska	83 097 600	śląskie
31.	Politechnika Białostocka	81 523 200	podlaskie
32.	Szkoła Główna Handlowa w Warszawie	77 753 200	mazowieckie
33.	Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie	74 962 000	małopolskie
34.	Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie	74 825 300	mazowieckie
35.	Uniwersytet Opolski	73 603 000	opolskie
36.	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie	73 504 500	małopolskie
37.	Uniwersytet w Białymstoku	70 619 200	podlaskie
38.	Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu	70 467 400	dolnośląskie
39.	Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy	70 217 700	kujawsko-pomorskie
40.	Politechnika Lubelska	64 692 800	lubelskie
41.	Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy	61 131 600	kujawsko-pomorskie
42.	Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu	60 462 900	wielkopolskie
43.	Politechnika Opolska	60 426 700	opolskie
44.	Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach	56 041 600	śląskie
45.	Politechnika Koszalińska	52 911 100	zachodniopomorskie
46.	Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach	52 358 900	mazowieckie
47.	Politechnika CEŚwiętokrzyska w Kielcach	49 668 100	świętokrzyskie
48.	Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu	49 611 200	mazowieckie
49.	Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie	45 045 300	mazowieckie
50.	Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie	42 031 500	śląskie
51.	Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej	36 176 900	śląskie
52.	Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu	35 754 100	wielkopolskie
53.	Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu	33 512 100	dolnośląskie
54.	Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie	30 552 300	małopolskie
55.	Akademia Pomorska w Słupsku	30 538 700	pomorskie
56.	Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach	24 933 700	śląskie
57.	Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie	23 127 400	mazowieckie
58.	Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja CEŚniadeckiego w Gdańsku	20 018 200	pomorskie
59.	Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie	6 859 800	mazowieckie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Obwieszczenie MNiSW w sprawie dotacji.

Ponad 70% studentów kształciło się w uczelniach publicznych. Na studiach podyplomowych kształciło się niemal 190 tys. słuchaczy. Warto zauważyć, że ponad 70% słuchaczy stanowiły kobiety. Analizując liczbę słuchaczy studiów podyplomowych według województw można zauważyć znaczące dysproporcje między województwami. W uczelniach zlokalizowanych w województwie mazowieckim kształciło się ponad 63 tys. słuchaczy, w województwie podlaskim 3,5 tys. osób, a w województwie lubuskim jedynie 1,5 tys. osób (GUS 2011, s. 37).

W związku z celem artykułu konieczne jest przedstawienie kwot dotacji przypadających na uczelnie według województw. Jak wspomniano, dotacja na kształcenie jest głównym źródłem finansowania uczelni publicznych. W 2012 kwota tej dotacji wyniosła niemal 6,83 mld zł i została podzielona na poszczególne uczelnie według porządku przedstawionego w tabeli 2.

Kwoty przedstawione w tabeli 2 potwierdzają hipotezę, że algorytm podziału dotacji jest korzystny dla większych uczelni, zlokalizowanych głównie w znaczących ośrodkach akademickich, głównie w Warszawie i Krakowie. Do interesujących wniosków może prowadzić analiza dotacji na kształcenie w podziale na województwa. Takie zestawienie zawiera tabela 3.

Tabela 3

Dotacja na kształcenie w uczelniach publicznych według województw

Lp.	Województwo	Kwota (w PLN)	Udział (w %)
1.	Mazowieckie	1 169 433 400	17,13
2.	Małopolskie	1 000 525 000	14,65
3.	Dolnośląskie	700 445 500	10,26
4.	Śląskie	665 643 600	9,75
5.	Wielkopolskie	651 524 100	9,54
6.	Łódzkie	412 546 000	6,04
7.	Pomorskie	398 765 700	5,84
8.	Lubelskie	319 597 900	4,68
9.	Zachodniopomorskie	309 185 000	4,53
10.	Kujawsko-pomorskie	295 489 200	4,33
11.	Warmińsko-mazurskie	197 822 700	2,90
12.	Podkarpackie	194 125 200	2,84
13.	Podlaskie	152 142 400	2,23
14.	Świętokrzyskie	135 671 400	1,99
15.	Opolskie	134 029 700	1,96
16.	Lubuskie	90 331 800	1,32
	RAZEM	6 827 278 600	100,00

Źródło: jak w tabeli 2.

Z tabeli 3 wynika, że ponad 50% ogólnej kwoty dotacji na kształcenie otrzymują uczelnie zlokalizowane w województwach zajmujących cztery pierwsze miejsca w rankingu.

Współczynnik korelacji między kwotą dotacji a liczbą studentów według województw wynosi 97,95% i potwierdza hipotezę, że podstawowe źródła finansowania uczelni są rozdzielane głównie według liczby studentów. Taki sposób redystrybucji środków w dobie niżu demograficznego może doprowadzić do niesymetrycznego rozwoju uczelni, a co za tym idzie do pogłębiania różnic między regionami.

Podsumowanie

Szkolnictwo wyższe jest w ostatnich latach reformowane. Zmianie ulegają również zasady finansowania uczelni, w tym sposób podziału dotacji na kształcenie, określanej jako dotacja stacjonarna. Należy zauważyć, że zmiany algorytmu podziału dotacji są niezależne od środków w budżecie państwa przeznaczonych na szkolnictwo wyższe. Jak wynika z raportu GUS, wydatki publiczne na szkolnictwo wyższe w 2009 roku wyniosły 1,1% PKB, podczas gdy na przykład w Finlandii udział ten wynosi 1,8% PKB (GUS 2011, s. 337). Wprowadzone w 2013 r. zmiany zasad podziału dotacji na kształcenie nie wprowadziły rozwiązań zapewniających zrównoważony rozwój uczelni. Brak takich mechanizmów wpłynie na zwiększenie dysproporcji między regionami. W okresie niżu demograficznego silne uczelnie będą bardziej dostępne dla studentów z innych regionów. W rezultacie odpływu studentów, mniejsze uczelnie otrzymają niższe dotacje na kształcenie. Jak wynika z opisanego algorytmu podziału dotacji, aktywność uczelni w zakresie badań czy międzynarodowej wymiany studentów ma relatywnie niewielki wpływ na kwoty dotacji oraz przekłada się na finansowanie ze znacznym opóźnieniem. W związku z tym, w ocenie autora, zapewnienie zrównoważonego rozwoju regionów wymaga wypracowania mechanizmów wspierających mniejsze uczelnie.

Bibliografia

- GUS (2011), *Raport Szkoły wyższe i ich finanse w 2011 r.*,
http://www.stat.gov.pl/gus/5840_657_PLK_HTML.htm [dostęp: 05.05.2013].
- Kruk H. (2011), *Zrównoważony rozwój regionów – ujęcie teoretyczne*, (w:) Kryk B. (red.): *Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju*, Uniwersytet Szczeciński, Katedra Polityki Społecznej i Europejskich Studiów Regionalnych, Zapol, Szczecin.
- Plan finansowy na rok 2013 w części 38 - Szkolnictwo wyższe na podstawie ustawy budżetowej na rok 2013 z dnia 25 stycznia 2013 r.* (Dz. U. z 5 lutego 2013 r. poz. 169),
http://www.bip.nauka.gov.pl/_gALLERY/22/67/22674/20130218_Plan_2013_cz._38_trad.pdf [dostęp: 28.04.2013].
- Raport Najwyższej Izby Kontroli: Informacja o wynikach kontroli wykorzystania środków publicznych przez szkoły wyższe* (2010) KNO-4101-02/00/2010,
<http://www.nik.gov.pl/plik/id,3312,vp,4188.pdf> [dostęp: 05.05.2013].
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 20 lutego 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu podziału dotacji z budżetu państwa dla uczelni publicznych i niepublicznych (Dz. U. z 2013 r., poz. 273 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 8 lutego 2012 r. w sprawie sposobu podziału dotacji z budżetu państwa dla uczelni publicznych i niepublicznych (Dz. U. z 2012 r., poz. 202, ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 9 lutego 2012 r. w sprawie sposobu i trybu ustalania wskaźników kosztochłonności dla poszczególnych kierunków studiów stacjonarnych pierwszego i drugiego stopnia, jednolitych studiów magisterskich oraz obszarów kształcenia, a także dla stacjonarnych studiów doktoranckich (Dz. U. z 2012 r., poz. 179).

Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150 ze zm., art. 3, ust. 50).

Ustawa z 27 lipca 2005 r. prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 2012, poz. 572 ze zm.).

Ustawa z 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki (Dz. U. z 2010 r. Nr 96, poz. 615 ze zm.).

University Funding Sources in the Light of the Concept of Sustainable Development

Summary

Purpose of the article

Presentation of high school funding rules in the context of regional development.

Methods of research

An analysis of legislation relating to the funding sources for universities.

Main conclusions:

The main conclusion from the analysis of sources is that the key factor in distribution of funds to universities is the number of students. This solution during the period of baby bust may cause disparities between regions.

Practical/social implications

Perception of high school funding as an essential element of sustainable development

Key words: high school funding, regional development.

JEL codes: M42, Q01

Источники финансирования вузов в свете концепции устойчивого развития

Резюме

Цель статьи

Представить принципы финансирования вузов в контексте регионального развития.

Вид использованной исследовательской методологии

Основной исследовательский метод – анализ правовых актов, связанных с финансированием вузов.

Основные результаты исследований/анализов

Основным выводом, вытекающим из анализа источников, является констатация, что основным фактором, решающим вопрос о признании вузам дотаций, является численность студен-

тов. В период демографического спада это может вести к увеличению диспропорций между регионами.

Практические/общественные импликации

Восприятие финансирования вузов как существенного элемента устойчивого развития.

Ключевые слова: финансирование вузов, региональное развитие.

Коды JEL: R58, K20.

© All rights reserved

Anna Katoła
Uniwersytet Szczeciński

EKONOMIA SPOŁECZNA A OGRANICZENIE BEZROBOCIA W KONTEKŚCIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie

Podstawowym celem rozważań jest przeprowadzenie analizy perspektyw ograniczenia bezrobocia i wykluczenia społecznego poprzez wspieranie rozwoju ekonomii społecznej. Niniejszy cel zostanie zrealizowany w oparciu o dane charakteryzujące rynek pracy w wybranym województwie. Dla tak zdefiniowanego celu pracy uznano za przydatne zaprezentowanie związku ekonomii społecznej z koncepcją zrównoważonego rozwoju, omówienie zjawiska bezrobocia w województwie zachodniopomorskim oraz przedstawienie możliwych korzyści wynikających ze wspierania rozwoju podmiotów ekonomii społecznej.

W artykule sektor ekonomii społecznej przedstawiony jest jako cenne narzędzie mogące odgrywać znaczącą rolę w przeciwdziałaniu bezrobociu, oraz reintegracji społecznej i zawodowej osób znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy, a także umożliwiające praktyczną realizację zrównoważonego rozwoju, szczególnie w aspekcie społecznym.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna, zrównoważony rozwój, bezrobocie.

Kody JEL: Q01

Wstęp

Zrównoważony rozwój to koncepcja, która ewoluowała od lat. Obecnie jest ona utożsamiana z takimi głównymi pryncypiami, jak: jakość życia (rozumiana jako dobrobyt), troska o środowisko, zapobieganie jego degradacji, myślenie i planowanie długookresowe, sprawiedliwość i równość, partycypacja i partnerstwo. W tej koncepcji jakość życia jest uwarunkowana równorzędnie traktowanymi czynnikami społecznymi, ekonomicznymi i ekologicznymi. W wyniku przyjętych dokumentów o znaczeniu strategicznym tj.: *Europejska Strategia Zrównoważonego Rozwoju* czy *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu „Europa 2020”*, założenia tej koncepcji zostały przyjęte jako fundamentalne w procesie rozwoju wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej, w tym Polski.

Z tego względu zrównoważony rozwój staje się w ostatnich latach również w Polsce jedną z najpopularniejszych idei przyświecających rozwojowi na wszystkich poziomach zarządzania samorządowego. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w licznych aktach prawnych. Konstytucja RP stanowi, że „Rzeczpospolita Polska (...) zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Ten kierunek rozwoju potwierdza także obowiązująca Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do roku 2025.

Nadrzędnym celem realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju jest wysoka jakość życia. Jednak utrzymujący się wysoki poziom bezrobocia oraz pogłębiające się nierów-

ności w poziomie dochodów sprawiają, że trudno jest mówić o zadowoleniu społecznym i budowaniu dobrobytu społecznego.

W sytuacji, gdy bezrobocie nie jest problemem jednostkowym i istnieją grupy bezrobotnych oraz podlegających wykluczeniu społecznemu osób, które nie mogą znaleźć swojego miejsca na rynku pracy, należy poszukiwać innych, pozarynkowych możliwości reintegracji społecznej i zawodowej tych grup, które jednocześnie wspomogą realizację celów zrównoważonego rozwoju. W opracowaniu przyjęto, że znaczącą rolę w pozytywnym przebiegu tych procesów może odegrać ekonomia społeczna. W świetle powyższego za podstawowy cel rozważań przyjęto przeprowadzenie analizy perspektyw ograniczenia bezrobocia i wykluczenia społecznego poprzez wspieranie rozwoju ekonomii społecznej. Niniejszy cel zostanie zrealizowany na podstawie danych charakteryzujących rynek pracy w wybranym województwie. Dla tak zdefiniowanego celu pracy za przydatne uznano zaprezentowanie związku ekonomii społecznej z koncepcją zrównoważonego rozwoju, omówienie zjawiska bezrobocia w województwie zachodniopomorskim oraz przedstawienie możliwych korzyści wynikających z wspierania rozwoju podmiotów ekonomii społecznej.

Ekonomia społeczna – remedium na problemy społeczne zrównoważonego rozwoju

W ostatnich latach powstała bogata literatura prezentująca korzenie koncepcji ekonomii społecznej wiążąca jej dziedzictwo ze współczesnymi wyzwaniem (Frączek i.in. 2012; Staręga-Piasek 2007; Wygnański 2008; Frączak 2006; Wygnański, Frączak 2006). Jednak mimo tak znaczącego dorobku w zakresie rozwoju tego sektora pojęcie to w dalszym ciągu budzi sporo kontrowersji zarówno definicyjnych, jak i wynikających z jej usytuowania w szerszym kontekście gospodarki. Według J. Hausnera, ekonomia społeczna to „określony segment działalności gospodarczej ulokowany w trójkącie, którego boki wyznaczają – gospodarka rynkowa, społeczeństwo obywatelskie i państwo demokratyczne” (Hausner 2008, s. 11), co w praktyce ma oznaczać próbę pogodzenia racjonalności lokacyjnej (przypisywanej wolnemu rynkowi), racjonalności dystrybucyjnej (przypisywanej państwu) oraz racjonalności solidarności (przypisywanej społeczeństwu) (Kwaśnicki 2005, s. 12). Jak zauważa J. Hausner: „Nadrzędną funkcją ekonomii społecznej jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu” (Hausner 2008, s. 15), poprzez włączenie osób zagrożonych marginalizacją do gospodarki rynkowej.

Definicja ekonomii społecznej może mieć bardzo szeroki zakres znaczeniowy. W rzeczywistości ekonomia społeczna to tylko jeden ze sposobów określenia działalności gospodarczej, która łączy w sobie cele społeczne i ekonomiczne, uznając przede wszystkim priorytet działania na rzecz ludzi nad maksymalizacją zysku. Obejmuje różne formy działalności gospodarczej, której zasadniczym celem nie jest zysk w ujęciu komercyjnym, lecz tworzenie miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i marginalizacją zawodową.

Jedną z najpopularniejszych form działalności w ramach ekonomii społecznej jest przedsiębiorstwo społeczne. Według popularnej definicji promowanej przez Koalicję na rzecz Przedsiębiorstwa Społecznego: „Przedsiębiorstwo społeczne nie definiuje jego status prawny, ale jego istota: jego cele i efekty społeczne; fundamenty, na których zasadza się jego misja społeczna, struktura i sposób zarządzania; a także sposób, w jaki wykorzystuje generowane zyski z działalności handlowej” (New Economics Foundation/Shorebank Advisory Services 2004, s. 8). Przedsiębiorstwa społeczne określane są mianem:

- gospodarczego silnika przyszłości (Harding 2004),
- koncepcyjnego modelu odpowiedzialności społecznej (Francesco 2005).

Podmioty ekonomii społecznej mają istotne znaczenie w rozwoju spójności społecznej, która jest integralnym elementem wielowymiarowego rozwoju regionalnego – społeczne-go, gospodarczego i ekologicznego. Mają ogromny potencjał do partycypowania w rozwoju społeczności lokalnych, w budowie społeczeństwa obywatelskiego, poszukiwania innowacyjnych rozwiązań problemów społecznych. Spójność społeczna oraz związana z nią społecznie i przestrzennie równomierna poprawa warunków życia stanowią podstawę wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju. Zapewnienie spójności społecznej warunkuje inkluzyjny wzrost gospodarczy, w którym wszyscy obywatele uczestniczą i z którego wszyscy korzystają.

Struktura organizacyjna przedsiębiorstw ekonomii społecznej oraz ich system wartości sprawiają, że podmioty te łączą cele gospodarcze i społeczne i czynią je kompatybilne. Stąd ekonomia społeczna doskonale wpisuje się w założone w *Strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu „Europa 2020”* trzy podstawowe priorytety. W kategoriach:

- inteligentny wzrost: ekonomia społeczna przyczynia się do rozwoju gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- zrównoważony rozwój: przedsiębiorstwa ekonomii społecznej mają systemy wartości, który przekładają się na solidarność z otoczeniem, internalizacją kosztów społecznych i generowanie pozytywnych efektów zewnętrznych;
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: ekonomia społeczna przyczynia się do zwalczania bezrobocia, niestabilności miejsc pracy i wykluczenia społecznego i pracy wśród grup szczególnie zagrożonych.

Dla rozwoju ekonomii społecznej najistotniejsze znaczenie ma priorytet dotyczący włączenia społecznego. Cel ten będzie realizowany za pomocą dwóch inicjatyw przewodnich: programu na rzecz nowych umiejętności zatrudnienia oraz europejskiego programu walki z ubóstwem.

Co więcej, w Komunikacie Komisji Europejskiej pt. *Inicjatywa na rzecz przedsiębiorczości społecznej. Budowanie ekosystemu sprzyjającego przedsiębiorstwom społecznym w centrum społecznej gospodarki i społecznych innowacji* (KOM(2011)682), gospodarkę społeczną i innowacje społeczne umieszczono w samym centrum zainteresowań, pod względem zarówno spójności terytorialnej, jak i poszukiwań oryginalnych rozwiązań problemów społecznych, w szczególności walki z ubóstwem i bezrobociem (Komunikat 2011, s.2).

Dodatkowo, na poziomie UE powstało szereg dokumentów wyznaczających kierunki wsparcia ekonomii społecznej, np. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie europejskich funduszy na rzecz przedsiębiorczości społecznej, Akt o jednolitym rynku, Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Programu Unii Europejskiej na rzecz przemian i innowacji społecznych, czy Promocja spółdzielczości w Europie*, w którym Komisja Europejska zobowiązała się podjąć dwanaście konkretnych działań na rzecz wspierania rozwoju spółdzielni (Dyrektywa 2004).

Również w Polsce dostrzeżono znaczenie podmiotów ekonomii społecznej dla rozwoju. W projektach przygotowywanych lub już przyjętych zintegrowanych strategii rozwoju kraju tj.: *Strategii Sprawne Państwo 2020, Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego, Strategii innowacyjności i efektywności gospodarki* oraz *Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa* umieszczono zapisy dotyczące kluczowego znaczenia tego sektora dla rozwoju lokalnego w tym: zapobiegania wykluczeniu społecznemu, upowszechniania „myślenia w kategoriach wspólnoty lokalnej” i wspólnego dobra, budowania tożsamości lokalnej i lokalnych ponadsektorowych

partnerstw na rzecz rozwoju konkretnej społeczności. Operacjonalizację zapisów ma stanowić projekt Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej (KPRES).

Niezwykle istotne znaczenie ma fakt, że ekonomia społeczna jest często traktowana jako komplementarna względem koncepcji zrównoważonego rozwoju, szczególnie w kontekście lokalnym (Kryk 2012). Ich wspólną płaszczyzną jest jakość życia i dobrobyt społeczny, a także zasady, na których się one opierają. Zarówno ekonomia społeczna, jak i koncepcja zrównoważonego rozwoju podkreślają znaczenie relacji społecznych, uznając je za ważny czynnik determinujący powodzenie prowadzonych działań. Ponadto koncepcja zrównoważonego rozwoju kieruje się zasadami równości i sprawiedliwości wewnątrz- i międzygeneracyjnej przy poszanowaniu środowiska przyrodniczego, łącząc to z odpowiedzialnością podmiotów użytkujących środowisko. Ekonomia społeczna, obok zasad solidarności i sprawiedliwości społecznej, nawiązuje do społecznej gospodarki rynkowej, przedsiębiorczości (zwłaszcza o zasięgu lokalnym), odpowiedzialności społecznej za siebie i swoje najbliższe otoczenie (Kryk 2012).

Niewątpliwie ekonomia społeczna jest sektorem, który w znaczący sposób przyczynia się do tworzenia miejsc pracy i zrównoważonego rozwoju, do bardziej sprawiedliwego podziału dochodu i bogactwa. Jest to sektor, który jest w stanie połączyć opłacalność z integracją społeczną i demokratycznym systemem zarządzania, współpracę sektora publicznego i prywatnego w dopasowaniu usług do potrzeb. Co najważniejsze, jest to sektor, który przetrwał kryzys gospodarczy znacznie lepiej niż inne sektory i coraz bardziej zyskuje uznanie na szczeblu europejskim. Oprócz tego, zarówno dla zrównoważonego rozwoju jak i ekonomii społecznej, jak dla żadnych innych idei, trafne jest stwierdzenie „myśl globalnie, działaj lokalnie”. To poziom lokalny wydaje się najwłaściwszy dla zapoczątkowania równoważenia rozwoju szczególnie w aspekcie społecznym.

Ekonomia społeczna a problem bezrobocia w województwie zachodniopomorskim

W województwie zachodniopomorskim liczba zarejestrowanych bezrobotnych w powiatowych urzędach pracy w końcu 2012 roku wyniosła 112,5 tys. osób (w tym kobiet – 58,8 tys.) i była o 3,3% wyższa od notowanej w grudniu 2011 r. Bezrobotni zarejestrowani w tym okresie stanowili 18,1% cywilnej ludności aktywnej zawodowo (w 2011 roku było to 17,5%), co ulokowało województwo zachodniopomorskie na 15. pozycji pod względem wysokości stopy bezrobocia w kraju (wyższą zanotowano tylko w województwie warmińsko-mazurskim – 21,2%). Stopa bezrobocia w województwie zachodniopomorskim wzrosła w ujęciu rocznym o 0,5 p.p. i wyniosła na koniec 2012 roku 18,1 (dla Polski stopa bezrobocia 13,4).

Analiza struktury bezrobotnych pod względem płci pozwala zauważyć, że większość populacji bezrobotnych stanowiły kobiety. W końcu grudnia 2012 r. udział kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych wyniósł 52,3% i był o 1,5 p.p. mniejszy niż w roku 2011.

Ponadto, zgodnie z uzyskanymi danymi, można zauważyć, że bezrobocie w analizowanym regionie dotyka przede wszystkim ludzi młodych. W końcu grudnia 2012 r. najliczniejszą grupę wśród bezrobotnych stanowiły osoby w wieku 25-34 lata (31,3 tys.), a ich udział w ogólnej liczbie bezrobotnych wyniósł 27,8% i zmniejszył się wobec grudnia 2011 r. o 0,1 p.p. Najmniejszą grupą bezrobotnych stanowiły osoby w wieku 55 lat i więcej (17,4 tys., tj. 15,4% ogółu zarejestrowanych, czyli o 1,3 p.p. więcej niż

w roku 2011) i w tej grupie odnotowano w skali roku najwyższy wzrost liczby bezrobotnych (o 13,5%).

Analiza struktury bezrobotnych pod względem wykształcenia, pozwala stwierdzić, że większość bezrobotnych rejestrujących się w powiatowych urzędach pracy w województwie zachodniopomorskim w 2012 roku to osoby z wykształceniem gimnazjalnym i niższym oraz zasadniczym zawodowym (odpowiednio 34,0% i 27,6% ogólnej liczby zarejestrowanych bezrobotnych), które podobnie jak w 2011 r. łącznie stanowiły ponad połowę populacji bezrobotnych (61,6% wobec 62,0% przed rokiem).

Co ważne, w województwie zachodniopomorskim bezrobocie trwające dłużej niż 12 miesięcy w końcu grudnia 2012 r. dotyczyło aż 38,0 tys. zarejestrowanych bezrobotnych, tj. o 5,1% więcej niż w roku 2011. Grupa ta stanowiła 33,7% ogółu bezrobotnych, przy czym zjawisko to częściej dotykało kobiet (37,3%) niż mężczyzn (29,8%).

Tabela 1

Bezrobotni w szczególnej sytuacji na rynku pracy w województwie zachodniopomorskim i w Polsce w 2012 roku

Wyszczególnienie	Polska	Zachodniopomorskie
	w odsetkach	
Bezrobotni zarejestrowani	100	100
w tym bezrobotni w szczególnej sytuacji na rynku pracy:		
do 25. roku życia	19,9	16,9
długotrwale bezrobotni	50,2	51,4
powyżej 50. roku życia	22,8	27
bez kwalifikacji zawodowych	29,2	31,4
samotnie wychowujący co najmniej jedno dziecko do 18 roku życia	8,8	13,7
Niepełnosprawni	5,2	4,3

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane w województwie zachodniopomorskim w 2012 roku* (2013).

W województwie zachodniopomorskim bezrobocie jest również jednym z głównych powodów ubiegania się o dofinansowanie z pomocy społecznej. W 2012 roku dla ponad 37 tyś. rodzin (niemal 26%), bezrobocie stanowiło powód trudnej sytuacji życiowej i podstawę ubiegania się o pomoc społeczną (por. tabela 2).

Zaprezentowane informacje o poziomie bezrobocia w województwie zachodniopomorskim dowodzą, że istnieje zapotrzebowanie na instrumenty rynku pracy, które będą adresowane do osób znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji: biernych zawodowo, niepełnosprawnych, starszych i młodszych, o najniższych kwalifikacjach. Z różnych powodów osobom tym najtrudniej jest odnaleźć się na rynku pracy, a ekonomia społeczna daje szansę na tworzenie własnego miejsca pracy.

Tymczasem powoływane w ramach ekonomii społecznej podmioty kreują miejsca pracy oraz dodatkowo stawiają sobie cel utrzymania tych miejsc i świadczenie usług na rzecz lokalnych społeczności. Mechanizmy ekonomii społecznej mają w założeniu odwracać relacje między pojęciami praca oraz zasiłek, z zależności „brak pracy zasiłek” na zależ-

Tabela 2
Struktura powodów przyznania pomocy społecznej w województwie zachodniopomorskim i w Polsce

Powód trudnej sytuacji życiowej	Polska		Zachodniopomorskie	
	Liczba rodzin ogółem	Liczba osób w rodzinach	Liczba rodzin ogółem	Liczba osób w rodzinach
	w odsetkach			
Ogółem	100	100	100	100
Ubóstwo	26,16	25,52	26,76	25,83
Sieroctwo	0,09	0,09	0,07	0,07
Bezdomność	1,31	0,58	2,18	1,01
Potrzeba ochrony macierzyństwa	4,41	8,22	3,93	7,35
Bezrobocie	23,67	25,00	25,76	28,29
Niepełnosprawność	14,65	11,59	14,26	11,27
Długotrwała lub ciężka choroba	15,23	12,36	14,23	11,27
Bezradność w sprawach opieki wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego – ogółem	8,72	11,84	7,35	10,43
Przemoc w rodzinie	0,69	0,85	0,43	0,54
Potrzeba ochrony ofiar handlu ludźmi	0,00	0,00	0,01	0,00
Alkoholizm	3,25	2,52	3,45	2,78
Narkomania	0,12	0,07	0,18	0,11
Trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego	0,71	0,46	0,82	0,46
Trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą	0,02	0,02	0,01	0,01
Zdarzenie losowe	0,32	0,33	0,28	0,26
Sytuacja kryzysowa	0,56	0,46	0,30	0,30
Kłęsa żywiołowa lub ekologiczna	0,08	0,08	0,01	0,02

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Sprawozdanie MPiPS-03-R za I-XII 2012 r. dotyczące Pomocy społecznej.*

ność „pracy zamiast zasiłku” (Rysz-Kowalczyk 2001). W ramach instytucji gospodarki społecznej można wyodrębnić trzy rodzaje zatrudnienia:

- zatrudnienie bezpośrednie – w ramach organizacji i przedsiębiorstw ekonomii społecznej,
- zatrudnienie pośrednie – przez przedsiębiorstwa i inne organizacje zależne od ekonomii społecznej (np. firmy-córki grup spółdzielczych),
- zatrudnienie wtórne – poprzez kreowanie i utrzymywanie zewnętrznych miejsc pracy w firmach i organizacjach ekonomii społecznej (np. niezależni pracownicy w rolnictwie, transporcie, handlu, korzystający z usług spółdzielni, które je wspierają).

Odrębną formą zatrudnienia funkcjonującą w podmiotach ekonomii społecznej jest wolontariat, który umożliwia zaangażowanie osób chcących rozwijać swoją samodzielność i kreatywność, wzbogacać wiedzę i umiejętności. W przypadku bezrobotnych wolontariat to przede wszystkim możliwość zachowania aktywności zawodowej i społecznej, do czasu znalezienia pracy.

Przedstawione rodzaje zatrudnienia nie zależą od branży, w jakiej funkcjonuje podmiot ekonomii społecznej, gdyż instytucje te są podmiotami gospodarczymi i społecznymi działającymi we wszystkich sektorach gospodarki. Mogą one przybierać różne formy: banków spółdzielczych, ubezpieczeń wzajemnych, spółdzielni, funduszy poręczeniowych, przedsiębiorstw społecznych i socjalnych, agencji rozwoju regionalnego i stowarzyszeń czy fundacji (Młokosiewicz 2007, s. 150).

W województwie zachodniopomorskim na 1 693 198 mieszkańców przypada m.in. 4268 stowarzyszeń i 366 fundacji zarejestrowanych w rejestrze REGON. Podmioty sklasyfikowane w KRS jako stowarzyszenia i fundacje występowały w liczbie odpowiednio 2696 i 402 (*Sprawozdanie...* 2012). W wartościach bezwzględnych, są to wielkości niewysokie w porównaniu z pozostałymi regionami w kraju. Ponadto, przeprowadzone analizy wykazały że tylko około 75% wszystkich zarejestrowanych organizacji jest aktywnych (Badanie zachodniopomorskich podmiotów 2010).

Całkowity potencjał trzeciego sektora województwa zachodniopomorskiego tworzy ponad 7 tysięcy organizacji, co stanowi 4,7% ogólnej liczby tego typu podmiotów działających w kraju (baza danych ngo.pl) (por. tabela 3).

Tabela 3
Podmioty ekonomii społecznej w województwie zachodniopomorskim

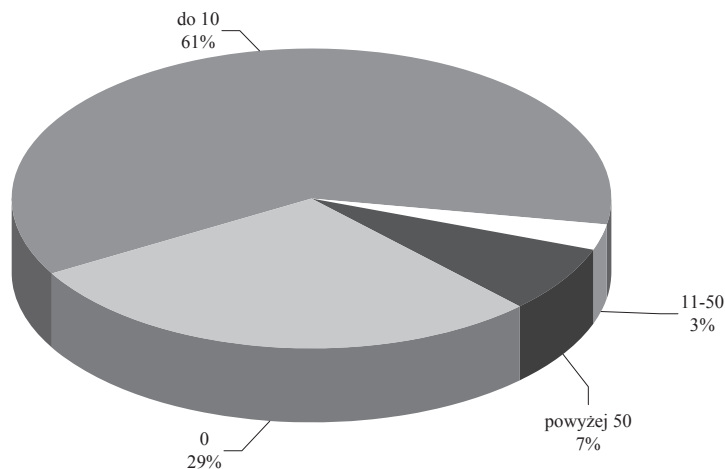
Typ podmiotu ekonomii społecznej	Liczba
Organizacje pozarządowe (dane ngo.pl na dzień 20.06.2013)	7391
Spółdzielnia pracy	36
Spółdzielnia socjalna	25
Spółdzielnie inwalidów i niewidomych	12
Centrum Integracji Społecznej	8
Klub integracji społecznej	17
Zakład aktywność zawodowej	2
Warsztat terapii zajęciowej	27
Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością non-profit	2

Źródło: opracowanie własne, na podstawie: *Rozwój przedsiębiorczości społecznej w regionie. Wieloletni regionalny plan działań na rzecz promocji i upowszechniania ekonomii społecznej oraz rozwoju instytucji sektora ekonomii społecznej i jej otoczenia w województwie zachodniopomorskim na lata 2012-2020*, stan na 2011 r.

Ponad 61% z tych podmiotów zatrudnia mniej niż 10 osób. W 7% ogółu organizacji zatrudnionych jest więcej niż 50 osób. Jednak w ¼ podmiotów posiadających pracowników, jest ich nie więcej niż 2, w połowie organizacji ich liczba nie przekracza 4 pracowników, zaś jedynie 1/4 organizacji zatrudnia 12 osób lub więcej (por. wykres 1).

Wykres 1

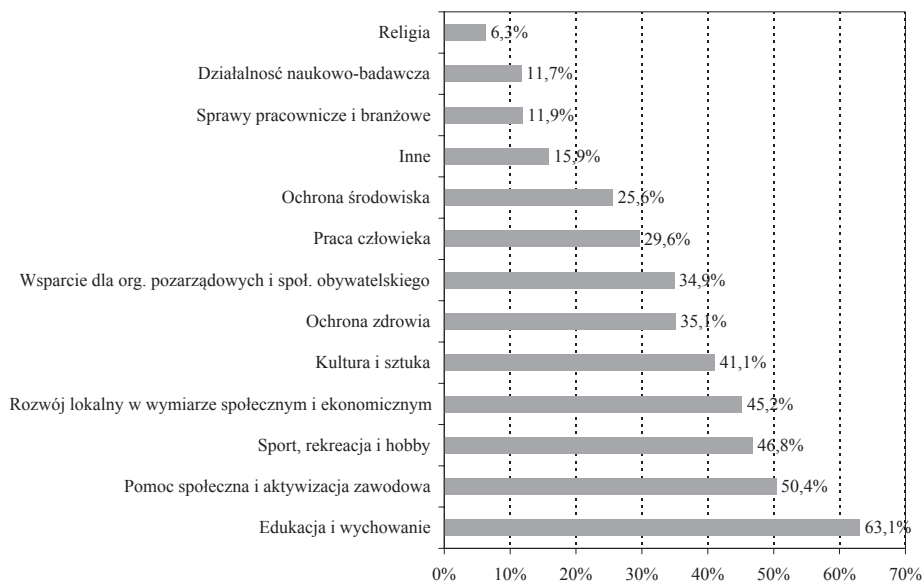
Liczba zatrudnionych pracowników w podmiotach ekonomii społecznej w województwie zachodniopomorskim

Źródło: *Badanie zachodniopomorskich...* (2010, s. 67).

Wykres 2

Najważniejsze obszary działania podmiotów ekonomii społecznej w województwie zachodniopomorskim

Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie więcej niż 1 odpowiedzi.

Źródło: *Badanie zachodniopomorskich podmiotów...* (2010, s. 59).

Ponadto, przez swoją działalność związaną z reintegracją zawodową osób wykluczonych zawodowo, podmioty ekonomii społecznej wpływają pośrednio na zmniejszenie bezrobocia w województwie zachodniopomorskim. Podmiotami, które aktywnie realizują działania związane z readaptacją zawodową i społeczną grup osób obarczonych najpoważniejszymi cechami marginalizacji społecznej są m.in. Centra Integracji Społecznej. Podmioty te w 2010 roku objęły reintegracją społeczną i zawodową 525 uczestników, w tym 300 kobiet (*Rozwój przedsiębiorczości społecznej w regionie...2011*, s. 32). Najwięcej uczestników zajęć odnotowano w Centrum Integracji Społecznej „Od Nowa” w Łobzie (131 osób) oraz w Centrum Integracji Społecznej „SOS” w Szczecinie (129 osób). W analogicznym okresie 470 osób rozpoczęło zajęcia w CIS, a 150 osób zajęcia te ukończyło. W zajęciach z zakresu prowadzenia samodzielnej działalności gospodarczej lub spółdzielni socjalnej brało udział 40% uczestników CIS. Ponadto, w 2010 roku odnotowano 101 uczestników usamodzielnionych ekonomicznie, co oznacza:

- uczestnicy zajęć w centrum integracji społecznej zostali skierowani do zatrudnienia wspieranego u pracodawcy – 3 osoby (w tym 2 kobiety);
- uczestnicy zajęć w centrum integracji społecznej znaleźli zatrudnienie u pracodawcy bez zatrudnienia wspieranego – 97 osób (w tym 52 kobiety);
- uczestnicy zajęć w centrum integracji społecznej zostali zatrudnieni w centrum integracji społecznej – 1 kobieta.

Organizacje ekonomii społecznej w województwie zachodniopomorskim koncentrowały swoją działalność głównie na takich dziedzinach jak edukacja i wychowanie (2/3 spośród organizacji) (*Badanie zachodniopomorskich podmiotów... 2010*, s. 59). Ponadto, do najpopularniejszych dziedzin aktywności podmiotów ekonomii społecznej w województwie należały pomoc społeczna i aktywizacja społeczna (ponad połowa podmiotów). Zauważalne są również organizacje aktywne na polu sportu, hobby (blisko połowa), kultury i sztuki (ponad 40%) oraz działające w zakresie rozwoju społeczno-ekonomicznego zbiorowości lokalnych (ponad 45%) (por. wykres 2).

Najczęstszymi typami beneficjentów podmiotów ekonomii społecznej zlokalizowanymi w województwie zachodniopomorskim są mieszkańcy obszarów, na którym działa dana organizacja (75% organizacji), oraz dzieci i młodzież (70% organizacji). Niemal 40% organizacji prowadzi działania na rzecz osób bezrobotnych. Ponadto wiele z nich prowadzi działania dla osób, które mogą znajdować się w szczególnej sytuacji na rynku pracy tj. osób niepełnosprawnych (49% organizacji), osób starszych (45% organizacji) czy kobiet w trudnej sytuacji życiowej (23%), (*Badanie zachodniopomorskich podmiotów... 2010*, s. 64).

Podsumowanie

Ekonomia społeczna jest sektorem, w którym drzemie olbrzymi, często niedoceniany, potencjał. Tymczasem jest to sektor, który w Unii Europejskiej tworzy ponad milion podmiotów, generujących łącznie 11 milionów miejsc pracy (tj. blisko 6% rynku pracy). To również sektor, którego udział w PKB dla Unii Europejskiej wynosi blisko 10%.

Z tego względu sektor ten może odgrywać znaczącą rolę w przeciwdziałaniu zjawisku bezrobocia oraz reintegracji społecznej i zawodowej osób znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy, a także stanowić cenne narzędzie umożliwiające praktyczną realizację zrównoważonego rozwoju, szczególnie w aspekcie społecznym.

Zarówno w regionie zachodniopomorskim, jak i w całej Polsce problem bezrobocia nie jest problemem jednostkowym, ale kwestią dotyczącą całych grup o określonych cechach

społeczno-ekonomicznych. Kapitał ludzki tych grup jest marnotrawiony i pozostaje poza sferą aktywnego społeczeństwa. Zatem jest to problem nie tylko osób bezrobotnych, ale i społeczności, w których funkcjonują.

W województwie zachodniopomorskim duża skala bezrobocia, a jednocześnie niski poziom możliwości finansowych samorządu, nieefektywność publicznych struktur i brak systemowych rozwiązań, spójności i długofalowości działań w zakresie ograniczenia bezrobocia, stanowią z pewnością duże wyzwaniem dla organizacji pozarządowych funkcjonujących w tym regionie. Wysoki poziom bezrobocia w województwie zachodniopomorskim przy jednoczesnym niskim kapitale społecznym (Czapiński, Panek 2009), tym bardziej wskazuje na konieczność uruchomienia wszelkich możliwych instrumentów wzmacniających współpracę między ludźmi i instytucjami (sektorami), w tym rozwój ekonomii społecznej w regionie. Sektor ten może być skutecznym narzędziem w walce z bezrobociem, gdyż oferuje reintegrację zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, którymi Urzędy Pracy się nie zajmują

Przedsiębiorczość jako obszar aktywności zawodowej mieszkańców, jest sposobem skutecznym, odpowiednim dla właściwości i dla możliwości, jakie region stwarza potencjalnym przedsiębiorcom (*Rozwój przedsiębiorczości...* 2011). Stanowi to niewątpliwie doskonały punkt wyjścia do promowania przedsiębiorczości społecznej i zachęcania do tworzenia przedsiębiorstw społecznych.

Działalność podmiotów ekonomii społecznej może sprzyjać odbudowie i umocnieniu struktur społecznych, zwiększeniu społecznej spójności, począwszy od poziomu lokalnego po usprawnienie działania całego systemu społeczno-ekonomicznego (Michalak, Wilkin 2003, s. 43, 58). Wydaje się, że przy odpowiednim uwzględnieniu możliwości i ograniczeń w wykorzystaniu podmiotów ekonomii społecznej w walce z bezrobociem, można kształtować przyjazne warunki dla zbudowania społecznej solidarności, zaufania, społecznego zaangażowania i wzajemnego wspierania osób, czyli szeroko rozumianego kapitału społecznego, dzięki któremu problem bezrobocia będzie mógł być sprawniej rozwiązywany (Młokosiewicz 2007, s. 153).

Do najistotniejszych argumentów przemawiających za tym, że warto wspierać rozwój ekonomii społecznej, w celu ograniczenia bezrobocia i wykluczenia społecznego, a tym samym wzrostu dobrobytu społeczeństwa i wdrażania zrównoważonego rozwoju należą:

- a) oparcie działań gospodarczych na wartościach, którymi kierują się podmioty ekonomii społecznej, tj. solidarność, partycypacja i samorządność sprzyjają społecznemu rozwojowi lokalnemu, umożliwiając wykorzystanie „marnotrawionych” zasobów ludzkich w sposób komplementarny do sektora prywatnego i publicznego;
- b) propagowanie działań w ramach ekonomii społecznej sprzyja kreowaniu społeczeństwa obywatelskiego zaangażowanego w rozwój środowiska lokalnego, a to z kolei może przyczynić się do zmniejszenia oczekiwań „odgórnego” materialnego wsparcia;
- c) zwiększenie liczby osób, które należą do środowisk zmarginalizowanych, aktywnie zaangażowanych w poprawę swojej sytuacji materialnej, sprzyja oszczędzaniu na wydatkach na zasiłki z pomocy społecznej

Podsumowując, można pokusić się o tezę, iż w kontekście zrównoważonego rozwoju, w związku z pilną potrzebą budowania kapitału społecznego, a także w związku z kryzysem skuteczności dotychczasowych narzędzi redukujących zjawiska bezrobocia i wykluczenia społecznego województwo zachodniopomorskie wymaga wdrożenia takich mechanizmów, które przyniosą interwencję w obu tych obszarach jednocześnie. Stworzenie ram dla rozwoju ekonomii społecznej w regionie zachodniopomorskim ma szansę uruchomić

takie właśnie mechanizmy – poprawy lokalnych warunków i jakości życia przy wykorzystaniu zasobów własnych środowiska.

Bibliografia

- Badanie stowarzyszeń, fundacji i organizacji społecznych (SOF-1 (2009)*, GUS, Warszawa, stan na dzień 31.12.2008.
- Badanie zachodniopomorskich podmiotów Ekonomii Społecznej. Diagnoza sytuacji organizacji pozarządowych województwa zachodniopomorskiego (2010)*, Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego, Szczecin.
- Bezrobocie rejestrowane w województwie zachodniopomorskim w 2012 roku (2013)*, Urząd Statystyczny w Szczecinie, opracowanie sygnałne, Szczecin.
- Campos J.L.M., Avila R.CH. (2012), *The Social economy in the European Union*, Report drawn up for the European Economic and Social Committee by the International Centre of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy (CIRIEC).
- Czapiński J., Panek T. (2009), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Dyrektywa 2004/18/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 31 marca 2004 r. w sprawie koordynacji procedur udzielania zamówień publicznych na roboty budowlane, dostawy i usługi (Dz. U. UE L z 30 kwietnia 2004 r.).
- Frączek M., Hausner J., Mazur S. (red.) (2012), *Wokół ekonomii społecznej*, MSAP UEK, Kraków.
- Francesco M. (2005), *Social Responsibility in the Concept of the Social Enterprise as a Cognitive System*, "International Journal of Public Administration", Vol. 28.
- Harding R. (2004), *Social Enterprise: The New Economic Engine?* "Business Strategy Review", Winter.
- Hausner J. (red.) (2008), *Przedsiębiorstwa społeczna w Polsce. Teoria i praktyka*, 4. skrypt, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej i UE w Krakowie, Kraków.
- Hausner J. (red.) (2007/2008), *Ekonomia społeczna a rozwój*, 1. skrypt, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej i UE w Krakowie, Kraków.
- Hausner J. (red.) (2008), *Wspieranie ekonomii społecznej*, 5. skrypt, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej i UE w Krakowie, Kraków.
- Hausner J., Laurisz N. (2008), *Czynniki krytyczne tworzenia przedsiębiorstw społecznych. Przedsiębiorstwo społeczne. Konceptualizacja*, (w:) Hausner J. (red.), *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce. Teoria i praktyka*, MSAP UEK, Kraków
- Komunikat Komisji z 25 października 2011 r. – *Inicjatywa na rzecz przedsiębiorczości społecznej. Budowanie ekosystemu sprzyjającego przedsiębiorstwom społecznym w centrum społecznej gospodarki i społecznych innowacji* (KOM(2011)682).
- Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej (2012)*, wersja robocza, Warszawa (listopad).
- Kryk B. (2012), *Relacje ekonomii społecznej z koncepcją zrównoważonego rozwoju*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 3(43).
- Kwaśnicki W. (2005), *Gospodarka społeczna z perspektywy ekonomii liberalnej*, „Trzeci Sektor”, nr 2.
- Michalak T., Wilkin J. (2003), *Rynek, społeczeństwo obywatelskie, państwo a sytuacja grup zmarginalizowanych – ujęcie ekonomiczne (na przykładzie sytuacji w polskim rolnictwie)*, (w:)

- Kazimierczak T., Rymśa M. (red.), *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Młokosiewicz M. (2007), *Ekonomia społeczna a przezwyciężenie ubóstwa i wykluczenia społecznego w Polsce – możliwości i ograniczenia*, (w:) Kopycińska D. (red.), *Polityka gospodarcza państwa*, Wydawnictwo Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- NEF/SAS (New Economics Foundation/Shore-bank Advisory Services) (2004), *Unlocking the Potential*, The Social Enterprise Coalition, London.
- Pieńkowski D. (2011), *Koncepcja sprawiedliwości w teorii ekonomii zrównoważonego rozwoju*, (w:) Poskrobko B. (red.), *Teoretyczne aspekty zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok.
- Piontek B. (2001), *Kontrowersje i dylematy wokół rozwoju zrównoważonego i trwałego*, (w:) Piontek F. (red.), *Ekonomia a rozwój zrównoważony, Teoria i kształcenie*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Rozwój przedsiębiorczości społecznej w regionie. Wieloletni regionalny plan działań na rzecz promocji i upowszechniania ekonomii społecznej oraz rozwoju instytucji sektora ekonomii społecznej i jej otoczenia w województwie zachodniopomorskim na lata 2012-2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, Wydawnictwo Grafpol, Szczecin 2011.
- Rysz-Kowalczyk B. (2001), *Leksykon polityki społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sprawozdania MPiPS-03-R za I-XII 2012 r. dotyczącego Pomocy społecznej*, Zestawienie według województw, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament pomocy i integracji społecznej
- Sprawozdanie z funkcjonowania ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie za lata 2010 i 2011*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Pożytku Publicznego, Warszawa 2012.
- Staręga-Piasek J. (red.) (2007), *Ekonomia społeczna. Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa.
- Wygnański J., Frączak P. (2006), *Ekonomia społeczna w Polsce – definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, *Ekonomia Społeczna Teksty*, FISE, Warszawa.

The Social Economy and Reduction of Unemployment in the Context of Sustainable Development

Summary

The purpose of this article is to present the problem of unemployment and social division in the region as well as to draw attention to the possibility of reducing this problem by widely comprehended social economy, and thus to provide a better implementation of sustainable development.

The article presents the assumptions of the concept of sustainable development, and the relationship between this concept and the social economy. In the article, the social economy is presented as complementary to the concept of sustainable development. Their common ground is the quality of life and social well-being, as well as some of the principles on which they are based.

In addition, the article discusses the problem of unemployment and presents the level of unemployment in Zachodniopomorskie (West Pomeranian) Voivodeship on the basis of the latest data.

The social economy is presented as a tool for an effective reduction of unemployment and social exclusion and thus a tool for the practical implementation of the concept of sustainable development, particularly in the social aspect.

Key words: social economy, sustainable development, unemployment.

JEL codes: Q01

Социальная экономия и ограничение безработицы в контексте устойчивого развития

Резюме

Основная цель статьи – провести анализ перспектив ограничения безработицы и социального исключения путем оказания поддержки развитию социальной экономии. Эта цель будет осуществлена на основе данных, характеризующих рынок труда в избранном воеводстве. Для так определенной цели работы целесообразным сочли представление связи социальной экономии с концепцией устойчивого развития, рассмотрение явления безработицы в Западнопоморском воеводстве и представление возможных выгод, вытекающих из оказания поддержки развитию субъектов социальной экономии.

В статье сектор социальной экономии представили в качестве ценного инструмента, который может сыграть значимую роль в противодействии явлению безработицы и в социальной и профессиональной реинтеграции лиц, находящихся в особом положении на рынке труда, а также может позволить практическое осуществление устойчивого развития, особенно в социальном аспекте.

Ключевые слова: социальная экономия, устойчивое развитие, безработица.

Коды JEL: Q01

© All rights reserved

Urszula Markowska-Przybyła
 Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNE A KAPITAŁ SPOŁECZNY I ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY – UJĘCIE TEORETYCZNE

Streszczenie

Współcześnie coraz rzadziej kwestionowana jest potrzeba podejścia zrównoważonego do rozwoju, uwzględniającego pozaekonomiczne wymiary rozwoju. Redukowanie dysproporcji rozwojowych jest niewątpliwie celem takiego rozwoju, jego przejawem, ale nie stoi w sprzeczności z efektywnością gospodarowania *sensu stricto*, zwłaszcza w dłuższej perspektywie – wręcz przeciwnie może być jej istotnym czynnikiem. W artykule zaprezentowano rozważania teoretyczne na temat związków nierówności dochodowych i majątkowych w społeczeństwie z rozwojem zrównoważonym oraz kapitałem społecznym, który wydaje się być także ogniwem pośredniczącym.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, rozwój zrównoważony, nierówności dochodowe.

Kody JEL: Q01

Wstęp

W rozważaniach teoretycznych ścierają się poglądy na temat efektywności i sprawiedliwości systemu ekonomicznego. Z jednej strony, spotykamy postulaty gospodarki opartej głównie na regułach gry rynkowej, zapewniającej maksymalną efektywność gospodarowania, gdzie akcentuje się głównie kwestie wytwarzania, a pomija kwestie podziału wytwarzanego produktu. Inne podejścia to takie, które dostrzegają problem dysproporcji dochodowych (zwłaszcza na pewnych etapach rozwoju), ale zakładające, że są one skutkiem ubocznym procesów szybkich przemian społeczno-gospodarczych, a nawet, że są motorem wzrostu gospodarczego, dzięki swej motywacyjnej funkcji. Jednak współcześnie w badaniach naukowych i ujęciach programowych rozwoju społeczno-gospodarczego coraz bardziej podkreślane są pozaekonomiczne aspekty rozwoju, zarówno pozaekonomiczne jego rezultaty, jak również pozaekonomiczne jego czynniki. Od dawna mówimy o zrównoważonym rozwoju, o rozwoju inteligentnym, zapewniającym włączenie społeczne, zapobiegającym wykluczeniu społecznemu. Towarzyszy temu także sformułowanie, a następnie dostrzeżenie rangi zjawiska i włączenie do badań ekonomicznych kapitału społecznego. Rozważania te wpisują się w nurt badań nad efektywnością i sprawiedliwością.

Ich celem jest przedstawienie związków między nierównościami dochodowymi a rozwojem zrównoważonym i kapitałem społecznym, który wydaje się być dodatkowo ogniwem pośredniczącym. Związki te zostaną przedstawione jako wynik rozważań teoretycznych popartych wynikami badań empirycznych.

Kapitał społeczny i jego znaczenie

Pojęcie kapitału społecznego stworzone kilkadziesiąt lat temu zyskuje w ostatnich latach bardzo na popularności. Pojęcie „kapitał społeczny” używane obecnie w języku

potocznym, rozumiane jest jednak najczęściej jedynie intuicyjne, gdyż jest niezwykle pojemne i niejednoznaczne. Używane jest w różnych kontekstach, dla wytłumaczenia rozmaitych zjawisk. Przywołując definicję J. Colemana (1988) można przyjąć na potrzeby tej pracy, że kapitał społeczny to: „cechy charakterystyczne życia społecznego – sieci, normy i zaufanie – które ułatwiają współpracę i koordynację działań ludzi dla wspólnego dobra”. Włączenie do analiz koncepcji kapitału społecznego pozwala na przeniesienie uwagi z zachowań jednostek na relacje między jednostkami a grupami i instytucjami społecznymi, pozwala na multi- i interdyscyplinarność oraz na ponowne wprowadzenie zagadnienia wartości do dyskursu naukowego (Schuller i in. 2000, s. 35-38).

Związki kapitału społecznego z nierównościami społecznymi (zwłaszcza dochodowymi i majątkowymi) oraz z rozwojem zrównoważonym są dwukierunkowe, a często mają też dwojaką naturę, co poniżej postarano się dowieść w rozważaniach teoretycznych.

Nierówności społeczne a kapitał społeczny

Wpływ nierówności dochodowych na kapitał społeczny

Nierówności społeczne, a zwłaszcza nierówności dochodowe i majątkowe, są uważane za ważny i udokumentowany czynnik kapitału społecznego. Badania Knacka i Keefera (1997) wykazały, że zróżnicowanie dochodów (liczone za pomocą współczynnika Gini) jest silnie ujemnie skorelowane z poziomem zaufania i współpracy obywatelskiej. A. Alesina i E. La Ferrara (2000), w swoich badaniach wskazali, że uczestnictwo w działalności stowarzyszeniowej jest znacząco niższe w rejonach o dużych dysproporcjach dochodowych.

Zbyt duże zróżnicowanie, poczucie niesprawiedliwości podziału podważają wiarę w moralne działania i jego etyczną słusność. Niesprawiedliwe nierówności i towarzyszące im ubóstwo, marginalizacja i wykluczenie społeczne niszczą zaufanie i w ten sposób deprecjonują kapitał społeczny. Wyzysk zrywa więzi społeczne, zastępując je podejrzliwością i wrogością (Sztaudynger 2005, s. 28 i nast.; Woźniak 2008, s. 132 i nast.; Świaniewicz i in. 2008, s. 64).

W standardowej teorii użyteczności zakłada się, że jednostki oceniają swoje dobro tylko w kategoriach absolutnych. W teorii troski o pozycję (*theory of positional concerns*) zakłada się, że indywidualne dobro zależy od porównania z innymi jednostkami. Z tego powodu, to nie nasze dochody w wartościach bezwzględnych mają wpływ na nasze postawy i zachowania, lecz dochody relatywne. Na gruncie tej teorii powstają prace badawcze dotyczące poczucia szczęścia przez jednostki (Clark, Oswald 1996; Ferrer-i-Carbonell 2005; Senik 2008). Teoria ta wydaje się być właściwą także do uzasadnienia dlaczego nierówności społeczne wpływają na zachowania międzyludzkie, w tym na kapitał społeczny. Badaniami nad tym związkiem zajmowali się J. Fischer i B. Torgler (2006a; 2006b; 2011).

Badania Fischera i Torglera przeprowadzone na grupie 26 państw wykazały, że wzrost różnic w dochodach wpływa negatywnie na uogólnione zaufanie, a efekt ten jest znaczny. Wystąpił on zarówno w grupie osób poniżej oczekiwanych dochodów, jak i w grupie osób o korzystnej sytuacji dochodowej. Nie tylko osoby sfrustrowane swoimi postawami powodują spadek kapitału społecznego, ale i te którym wiedzie się lepiej niż innym – oni też, na skutek wzrostu dysproporcji, ufają mniej innym (m.in. obawiając się odwetu ze strony osób w gorszej sytuacji).

Z teorią trosk pozycyjnych (*positional concerns*) związana jest teoria relatywnego ubóstwa (*relative deprivation theory*), która bada międzyludzkie i międzygrupowe relacje i porównania społeczne. Teoria ta podkreśla, że niższe postrzeganie własnego statusu (statusu własnej grupy) bądź własnego dobra, bogactwa (dobra własnej grupy) w porównaniu z inną osobą (grupą) może być źródłem wrogości wobec innych osób lub grup. Termin *relative deprivation* (względne ubóstwo) jest związane z negatywnymi uczuciami i zachowaniami, które powstają w wyniku mniejszego stanu posiadania niż inni ludzie (z zawiścią i agresją włącznie)¹. Ruth López Turley (2002) zaprezentowała, że relatywne ubóstwo może mieć negatywne efekty nie tylko dla dobrostanu psychicznego, czy zdrowia psychicznego, ale także dla zachowań prospołecznych.

Względne ubóstwo wiąże się z frustracją, poczuciem niezadowolenia. To powodowane jest często poczuciem wyzysku przez tych, którzy mają lepiej w społeczeństwie, szczególnie w sytuacji, gdy nierównomierny podział dochodu nie jest wynikiem sił rynkowych i konkurencji, a wynikiem nierównego podziału władzy, przywilejów, uprawnień. Taka sytuacja prowadzi do nieufności nie tylko do bogatszego, konkretnego Kowalskiego, ale także generalnie do innych obywateli, czyli zmniejsza zaufanie uogólnione. Relatywne ubóstwo prowadzi także do niezadowolenia ze struktury społecznej. Jednostki o niekorzystnej sytuacji mogą obwiniać państwo i jego instytucje za zaistniałą sytuację nierównej dystrybucji, co w konsekwencji oprócz obniżania poziomu uogólnionego zaufania, wpływa negatywnie na poziom zaufania wertykalnego (pionowego) – do rządu i instytucji państwowych.

Socjologowie obserwują zależność przyczynowo-skutkową pomiędzy relatywnym ubóstwem a protestami społecznymi, przestępczością czy narkomanią (Canache 1996; Stiles o i in. 2000), prowadzi to także do niższej skłonności do płacenia podatków (niższego tzw.: *tax morale*) czy obniżenia poczucia obowiązków obywatelskich.

Wnioski opisanych teorii i wyników przedstawionych badań empirycznych nie powinny jednak być jednostronne. Różnice w dochodach są potrzebne, by działać motywacyjnie na inne jednostki, powodując np. tzw. uczucie „białej zazdrości” (*white envy*). Negatywnie na kapitał społeczny oddziałują takie nierówności, które tworzą dysproporcje w społeczeństwie, polaryzują je oraz takie, które są „niesprawiedliwe”.

Wpływ kapitału społecznego na nierówności społeczne

Dysproporcje dochodowe społeczeństwa – jeśli są zbyt duże – mają negatywny wpływ na kapitał społeczny, ale on sam może również przyczyniać się do pogłębiania tych różnic. Wielu badaczy uważa, że kapitał społeczny to zasób nie tyle społeczny, co zasób jednostkowy, a korzyści z niego płynące przysługują ich właścicielowi. Takie stanowisko wyraża np. P. Bourdieu (1986). Według niego, pozycja startu jednostki jest określona trzema rodzajami zasobów: kapitałem finansowym, kapitałem kulturowym i kapitałem społecznym. Dla P. Bourdieu kapitał społeczny jest dobrem jednostkowym, stanowiącym fragment tzw. *habitusu*. Kapitał społeczny podlega dziedziczeniu, podobnie jak kapitał kulturowy, przy czym przedmiotem dziedziczenia jest tu sieć powiązań rodzinnych i towarzyskich. Kapitał społeczny, stwarza jednostce lepsze możliwości uzyskiwania innych społecznie cenionych zasobów – bogactwa, władzy, prestiżu. Nie jest więc umiejętnością jednostki, ale zasobem, dobrem, którym dysponuje z racji takiego, a nie innego urodzenia. Kapitał społeczny w takim ujęciu służy realizacji celów

¹ Aspekt ten badany jest w eksperymentach teoriogrowych – np. w grze „ultimatum game”.

jednostkowych i w pewnym sensie może on uzyskiwać negatywne skojarzenia, uznać można bowiem, że przyczynia się do powstawania i utrwalania nierówności społecznych (Zboroń 2004, s. 103-105; Sztompka 2002, s. 368).

Kapitał społeczny może pogłębiać lub wręcz przeciwnie niwelować nierówności społeczne w zależności od swojej struktury i rodzaju. Zbyt duża obfitość kapitału społecznego typu wiążącego (wyłączającego) tj. obejmującego relacje krewnicze i bliskiej przyjaźni może wpływać na poziom nierówności dochodowych. Z jednej strony, sprzyjać może zmniejszaniu różnic dochodowych czy majątkowych wewnątrz grupy (gdyż normy i wartości wpływające na kształt tego kapitału powodują często wywieranie nacisków na wyrównywanie poziomów, na zmniejszanie aktywności ambitnych jednostek), z drugiej strony powodować to może narastanie nierówności dochodowych między różnymi grupami społecznymi, zwłaszcza charakteryzującymi się różnym poziomem i typem zasobów kapitału społecznego. Te grupy, których kapitał społeczny sprzyja rozwojowi w większym stopniu (tj. kapitał pomostowy) osiągać mogą wyższe dochody niż grupy o zamkniętym charakterze, gdzie dominuje kapitał społeczny wiążący, negatywnie oddziałujący na grupę, eliminujący zbyt ambitne jednostki, wyłączający osoby postronne, a zatem i zamknięte na nowe informacje, wiedzę, doświadczenia. Obserwowany jest tu zatem pośredni wpływ kapitału społecznego na nierówności społeczne – wpływ poprzez oddziaływanie kapitału społecznego na poziom rozwoju poszczególnych grup społecznych, np. regionalnych czy lokalnych.

Na inną jeszcze kwestię zwraca uwagę A. Matysiak. Od jakości kapitału społecznego zależy sprawiedliwość wymiany. Dzięki kapitałowi społecznemu strony zawierające transakcję uznają swoje prawa i obowiązki, ale kapitał społeczny określa coś więcej, bo także obowiązuje wzory interakcji i korzyści stron transakcji (Matysiak 2005, s. 218). Zatem z jednej strony niesprawiedliwe nierówności dochodowe są destrukcyjne dla kapitału społecznego, a z drugiej strony to kapitał społeczny – normy i wartości podzielane przez społeczność czy społeczeństwo – może powodować niesprawiedliwości podziału.

Nierówności społeczne a rozwój zrównoważony

Związki między nierównościami społecznymi a rozwojem zrównoważonym to związki o charakterze przyczynowo-skutkowym i symptomatycznym. Nierówności społeczne wpływają na rozwój zrównoważony, przez wpływ na różne jego wymiary, a jednocześnie symptomem rozwoju zrównoważonego są niskie nierówności dochodowe.

Wpływ nierówności na rozwój zrównoważony

Rozpatrzeć należy wpływ nierówności dochodowych na różne wymiary rozwoju zrównoważonego: ekonomicznego w ścisłym tego słowa znaczeniu, społecznego, środowiskowego, przestrzennego czy instytucjonalnego.

Nierówności dochodowe wpływają niewątpliwie na wymiar *stricte* ekonomiczny rozwoju zrównoważonego, w szczególności na wzrost gospodarczy i poziom rozwoju, choć związek ten nie jest do końca jednoznaczny. Pośrednio wpływa to także na inne wymiary zrównoważonego rozwoju. Uważa się, że nierówności dochodowe mogą być korzystne, gdyż zapewniają odpowiednio silną motywację do inwestowania, rozwoju przedsiębiorczości i aktywności gospodarczej, rywalizacji, która w efekcie sprzyja szybkiemu wzrostowi gospodarczemu. Jednocześnie nadmierna skala nierówności dochodo-

wych jest niekorzystna dla wzrostu, gdyż może prowadzić do niepokojów społecznych i zaburzeń politycznych. Często również występowanie wąskich warstw społecznych skupiających przeważającą część majątku narodowego i dochodów nie musi wcale prowadzić do zwiększonych inwestycji, ale do ukształtowania się modelu warstwy przeznaczającej dochody na luksusową konsumpcję², często z niekorzyścią dla środowiska. Ponadto, występuje wówczas konieczność łagodzenia tych problemów przez państwo, co wiąże się ze zwiększeniem wydatków publicznych, zwiększeniem redystrybucji, w konsekwencji także z wolniejszym tempem wzrostu gospodarczego, a także niewątpliwie wolniejszym tempem rozwoju.

Zbyt duże nierówności hamują procesy rozwojowe. Są przynajmniej trzy przyczyny tego stanu rzeczy (Garbicz 2007, s. 2-3). Po pierwsze, przy silnej polaryzacji dochodów biedne grupy społeczne mają – z przyczyn materialnych – utrudniony dostęp do edukacji (jest to zatem także wpływ na wymiar społeczny zrównoważonego rozwoju). Po drugie, nierówności powodują ograniczony dostęp do rynku kredytowego (kapitałowego) wielu, potencjalnych, właścicieli małych przedsiębiorstw. Po trzecie, silne nierówności powodują rosnące napięcia społeczne i polityczne, narastają frustracje społeczne, szerzy się patologia społeczna i przestępczość (wymiar społeczny, instytucjonalny zrównoważonego rozwoju). Neutralizacja tych zaburzeń i konfliktów wymaga uruchamiania przez państwo coraz większych zasobów materialnych i ludzkich, które z punktu widzenia rozwoju są jałowe.

Duże dysproporcje dochodowe negatywnie oddziałują na stan środowiska naturalnego. Wynika to chociażby z priorytetów działań ubogich grup społeczeństwa (hierarchia potrzeb), braku możliwości finansowania ochrony środowiska naturalnego czy niedostatecznej edukacji ekologicznej. Z drugiej strony, może zaistnieć sytuacja występowania wąskich grup społecznych wydatkujących swoje środki na luksusowe towary i usługi, obciążające środowisko naturalne. Inną kwestią jest także możliwość wystąpienia nierównego dostępu do zasobów środowiska naturalnego (np. jego walorów istotnych z punktu widzenia wypoczynku) przez grupy ludności o różnym stopniu zamożności.

Duże dysproporcje dochodowe wpływają także na wymiar demograficzny – skutkować mogą migracjami wewnątrz krajowymi i zagranicznymi, prowadzić do odpływu młodych, zdolnych jednostek z niektórych obszarów, co wiąże się ze skutkami dla polityki regionalnej.

Nierówności jako cel i symptom rozwoju zrównoważonego

Jednym z celów polityki zrównoważonego rozwoju jest dążenie do zapewnienia ładu społecznego, który oznacza m.in. ograniczanie nierówności społecznych i osiąganie spójności społecznej, co służy walce z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Spójność społeczna i ograniczanie dysproporcji dochodowych w społeczeństwie są zatem celem i przejawem zrównoważonego rozwoju, który występuje często jako wskaźnik zrównoważonego rozwoju (*Wskaźniki...* 2011, s. 44).

² Ponadto – jak zauważa M. Garbicz – „zupełnie naiwne jest wyobrażenie, że dopuszczenie na pewnym etapie do dramatycznych różnic dochodowych i majątkowych między poszczególnymi grupami społecznymi nie stworzy faktów dokonanych, niezwykle trudnych do wyeliminowania w przyszłości. Instytucji społecznych nie zmienia się i nie tworzy się dowolnie, ponieważ wpływy, dominujące grupy społeczne nie mają często żadnego interesu, by do takich zmian dopuścić. Bogata część społeczeństwa ma materialne środki i narzędzia do skutecznego podporządkowywania sobie i swoim interesom instytucji politycznych, regulacyjnych i prawnych. Por.: Garbicz (2007).

Na temat związków między nierównościami dochodowymi a wzrostem gospodarczym – jego tempem i poziomem – przeprowadzono wiele badań empirycznych. Najbardziej znaną hipotezą dotyczącą tej zależności jest wysnuta w latach 50. XX w. hipoteza S. Kuzneta. Weryfikacje empiryczne jego hipotezy przynosiły różne wnioski, niektóre z nich potwierdzały hipotezę, inne jej zaprzeczały (Mikuła 2005, s. 9-11). Hipotez Kuzneta nie potwierdzają m.in. badania prowadzone przez Bank Światowy i współcześnie coraz wyraźniej podkreśla się, że długookresowy wzrost wymaga redystrybucji, bardziej wyrównanego podziału bogactwa, walki z ubóstwem. Znajduje to odzwierciedlenie w postawach organizacji międzynarodowych promujących rozwój, np. Międzynarodowy Fundusz Walutowy promuje od pewnego czasu ideę „sprawiedliwego wzrostu”, a w jednym z raportów ONZ odnotowuje się, że rozwój społeczny nie jest sprzeczny z rozwojem gospodarczym, choć może być nie do pogodzenia z pewnymi sposobami dzielenia dochodu narodowego. Doszło m.in. dzięki temu do rewizji konsensusu waszyngtońskiego i do jego krytyki (Szopa i in. 2007, s. 93-95).

Nie odnaleziono jednego modelu zależności między wzrostem a nierównościami dochodu. Wyniki wielu badań pozwalają jednak na wyciągnięcie konkluzji, że to nie tyle tempo wzrostu gospodarczego, czy jego stadium determinują wzrost bądź spadek nierówności, ale raczej rodzaj i charakter wzrostu gospodarczego (Mikuła 2005, s. 11-12). Nie są zatem uzasadnione postulaty ograniczania wzrostu gospodarczego, który w niektórych przypadkach może powodować narastanie dysproporcji, postulaty dotyczyć powinny jego natury, przyczyn i uwarunkowań.

Kapitał społeczny a rozwój zrównoważony

Kapitał społeczny i rozwój zrównoważony są ze sobą niejako sprzężone (zespolone) głównie przez wymiar społeczny. Sprzężenie to następuje także przez wymiar ekonomiczny oraz w mniejszym stopniu ekologiczny. Kapitał społeczny stanowi istotny element zrównoważonego rozwoju – po pierwsze, rozwój kapitału społecznego jest celem samym w sobie, nie tylko jako instrument służący innym celom, po drugie, jest jego istotnym czynnikiem.

Wpływ kapitału społecznego na rozwój zrównoważony

Pozytywne oddziaływanie kapitału społecznego na tempo i poziom rozwoju gospodarczego potwierdzają badania empiryczne³, choć istnieją badania, które tezy tej nie potwierdzają, przy czym w oddziaływaniu tym istotny jest typ kapitału społecznego. Dla rozwoju korzystny jest szczególnie kapitał społeczny pomostowy, tj. kapitał wywodzący się z relacji między osobami odmiennymi ze względu na cechy społeczno-demograficzne, związanymi więzią zrzeszeniową. Mniej korzystny bywa kapitał społeczny typu wiążącego, choć nie jest regułą, że jest niekorzystny.

Kapitał społeczny, może przynosić pozytywne rezultaty dla gospodarki, w tym dla jej wzrostu gospodarczego wtedy, gdy sam jest pozytywny. Istnieją bowiem sytuacje, gdy wysoki poziom kapitału społecznego poszczególnych grup staje się siłą destruktywną

³ Związki pomiędzy kapitałem społecznym a wzrostem gospodarczym poruszali m.in.: R. Putnam, S. Knack i P. Keefer, A. Krishna i N. Uphoff, J. Heellwell, R. Inglehart, S. Beugelsdijk i A. Van Schaik, P. Zak i S. Kanck, R. La Porta wraz z zespołem. Podsumowanie badań prowadzonych na ten temat znaleźć można (w:) Durlauf, Fafchamps (2005), Westlund (2010).

w stosunku do innych grup, czy całego społeczeństwa (np. grupy przestępcze o szerokich powiązaniach także politycznych i gospodarczych).

O wpływie kapitału społecznego na gospodarkę w syntetyczny sposób pisze J. Czapiński: „teoretyczna odpowiedź jest tyleż prosta, niemal oczywista, co słabo udokumentowana empirycznie [...] [kapitał społeczny] ułatwia negocjacje, obniża koszty transakcji, skraca proces inwestycyjny (zmniejsza prawdopodobieństwo zaskarżania kolejnych decyzji władz administracyjnych), zmniejsza korupcję, zwiększa rzetelność kontrahentów, sprzyja długoterminowym inwestycjom i dyfuzji wiedzy, zapobiega nadużywaniu dobra wspólnego i zwiększa solidarność międzygrupową, a także, poprzez rozwój trzeciego sektora, sprzyja społecznej kontroli działania władz. Oczywiście zalety kapitału społecznego nie ograniczają się jedynie do efektów ekonomicznych. Rozciągają się na szeroko rozumianą jakość życia społeczeństwa (Czapiński, Panek 2009, s. 270). Zaufanie tworzy przyjazne środowisko dla rozwoju przedsiębiorczości, co empirycznie potwierdziły badania (Kodila-Tedika, Agbor 2012) przeprowadzone na grupie 60 państw. Zaufanie sprzyja innowacjom, mniejsze zaufanie powoduje, że przedsiębiorcy muszą poświęcać więcej czasu na monitorowanie ewentualnych wykroczeń przez swoich partnerów, pracowników, dostawców czy konkurentów, mają wówczas mniej czasu na realizację procesów innowacyjnych produktowych i procesowych.

Kapitał społeczny sprzyja nie tylko akumulacji kapitału fizycznego, ale i powiększaniu kapitału ludzkiego. Istnieją dowody na to, że osoby utrzymujące szerokie kontakty społeczne są zdrowsze i dłużej żyją. Jest to oczywiście korzyść indywidualna, ale oznacza też wymierne korzyści dla gospodarki jako całości – mniejsze wydatki na system opieki społecznej, zdrowotnej czy wyższe wpływy podatkowe (Kupczyk 2010, s. 117).

Kapitał społeczny oddziałuje zatem istotnie na wymiar społeczny zrównoważonego rozwoju. Dzięki niemu powstaje korzystny klimat dla rozwoju stosunków partnerskich, decentralizacji decyzji i kontroli, swobody obiegu informacji. Zaufanie umożliwia obniżenie kosztów transakcyjnych i kontroli, sprzyja zwiększaniu samodzielności, niekonwencjonalnym decyzjom i elastycznym reakcjom podwładnych (Woźniak 2008, s. 131).

Jak wspomniano, kapitał społeczny wpływa także na wymiar środowiskowy zrównoważonego rozwoju. Można przypuszczać, że motywy pozaekonomiczne – normy moralne, wartości, stanowiąc mogą bodźce zachowań prośrodowiskowych. Badania empiryczne takie przypuszczenia potwierdzają (Holstein, Gren 2013). Kapitał społeczny ma generalnie pozytywny wpływ na stosowanie się do przepisów prawnych (Glaeser i in. 1996; Lederman i in. 2002; Yamamura 2009). Wpływ kapitału społecznego na zachowania prośrodowiskowe odbywa się poprzez wpływ na korzyści (ich utratę) firm naruszających regulacje prawne, wynikające z utraty zaufania; kapitał społeczny może ułatwiać tworzenie działalności lobbystycznej, która powoduje większe zainteresowanie środowiskiem (jako dobrem wspólnym), skutkuje zgłaszaniem przez prywatne osoby naruszeń stanu środowiska (Holstein, Gren 2013).

Możliwości wpływania na rozwój społeczno-gospodarczy za pomocą wspierania kapitału społecznego wyraźnie dostrzega Bank Światowy⁴. Prowadzi on badania nad kapitałem społecznym w kontekście problemu redukcji ubóstwa i promocji zrównoważonego rozwoju w krajach rozwijających się. Kapitał społeczny uznawany jest za czynnik, który

⁴ Badania nad kapitałem społecznym w ramach Banku Światowego zainicjowano już w 1996, (Social Capital Initiative – SCI). Mają one na celu rozwój teoretycznych podstaw koncepcji i ich zastosowania w praktyce. Więcej: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/0,,contentMDK:20502531~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:244363,00.html>.

ma znaczący wpływ na podnoszenie jakości, efektywności i podtrzymywalności działań rozwoju sterowanego przez wspólnoty.

Znacząca rola kapitału społecznego dla zrównoważonego rozwoju dostrzeżona została także w raporcie opracowanym przez PwC, Ministerstwo Gospodarki i Forum Odpowiedzialnego Biznesu⁵. Jako pierwszy w z sześciu kluczowych obszarów (obok kapitału ludzkiego, infrastruktury, zasobów naturalnych, energii i jakości państwa i instytucji) dla zrównoważonego wymieniający jest właśnie kapitał społeczny.

Wpływ rozwoju zrównoważonego na kapitał społeczny

Uprawnione jest według autorki twierdzenie, że im bardziej rozwój jest zrównoważony, tym lepiej dla kapitału społecznego. Rozwój, w którym brak równowagi, między różnymi wymiarami niszczy kapitał społeczny.

Powiązania wzrostu i rozwoju gospodarczego z kapitałem społecznym mają zatem dwukierunkowy charakter. Z jednej strony, kapitał społeczny traktowany jest jako czynnik wzrostu i rozwoju gospodarczego, ale i wzrost gospodarczy wpływa na charakter i rozmiary kapitału społecznego. Z kolei wpływ wzrostu i rozwoju gospodarczego na kapitał może mieć dwojakie oddziaływanie.

Z jednej strony, wyższy poziom rozwoju gospodarczego może przyczyniać się do poprawy kapitału społecznego – w okresach recesji, którym towarzyszy wzrost bezrobocia, obserwuje się często opisany przez Banfielda (1958) „familizm amoralny”, będący reakcją na pogarszającą się sytuację materialną, biedę, zwłaszcza w sytuacji niedorozwoju instytucji państwowych i rynkowych. Wzrost gospodarczy może ograniczyć występowanie tego zjawiska i rozwinąć pozytywne formy kapitału społecznego. Badania Sabatiniego (2008) wskazują, że we Włoszech niski poziom rozwoju regionów generował silne więzi rodzinne, natomiast dla regionów o wysokim poziomie rozwoju charakterystyczne były silne więzi typu *bridging* związane z organizacjami wolontarystycznymi. Rozwój gospodarczy można uznawać za korzystny dla kapitału społecznego, gdyż badania wskazują, że stopień swobody obywatelskiej jest silnie skorelowany z poziomem dochodu *per capita*, a wg Bilsona (1982) to właśnie wyniki gospodarcze determinują te swobody, a nie odwrotnie. Istnieje także argument, że bogaci ludzie są bardziej ufni, gdyż ewentualne oszukanie ich przez osoby, którym zaufali nie niesie dla nich dramatycznych (ekonomicznie) konsekwencji. Dla ludzi biednych takie zachowanie jest bardziej dotkliwe, stąd są bardziej nieufni (Volland 2010). Wyższy poziom PKB *per capita* niesie za sobą zazwyczaj zaspokajanie materialnych potrzeb społeczeństwa. Wraz ze wzrostem stopnia ich zaspokojenia na sile przybierają inne potrzeby, te o charakterze niematerialnym, w tym także potrzeba stowarzyszenia się, ale i zaufanie, czy tolerancja.

Z drugiej strony, wzrost gospodarczy może być czynnikiem niszczącym kapitał społeczny. Jeśli ludzie poświęcają czas na pracę i na konsumpcję, wtedy podtrzymują wzrost gospodarczy, jednak mniej czasu pozostaje na uczestnictwo w stowarzyszeniach, kontakty towarzyskie i inne. Problem ten podnosił R. Putnam (2000); wskazywał on, że jednym z głównych powodów obniżania się zasobów kapitału społecznego w Stanach Zjednoczonych jest wzrost udziału kobiet na rynku pracy. Badania Costy i Kahna (2003) potwierdziły, że aktywne uczestnictwo w rynku pracy jest istotnie negatywnie skorelowane z członkostwem w organizacjach i odwiedzaniem znajomych.

⁵ *Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050*, http://www.mg.gov.pl/files/upload/8383/MG_WIZJA.pdf

Wyższemu wzrostowi gospodarczemu towarzyszy generalnie wyższa fluktuacja siły roboczej, co zmienia strukturę społeczną, sprzyjając jej heterogeniczności i wpływa na kapitał społeczny. Do pewnego stopnia jest to korzystny wpływ, jednak wysoki poziom fluktuacji siły roboczej może niszczyć więzi społeczne zarówno w, jak i poza miejscem pracy. Wysoka mobilność obniża poczucie bezpieczeństwa, stabilizacji.

Podsumowanie

Rozważania teoretyczne przynoszą dość jednoznaczne wnioski. Wzrost gospodarczy nie uwzględniający aspektów społecznych, w tym istotnych z tego punktu widzenia dysproporcji dochodowych, w długim okresie nie sprzyja rozwojowi społeczno-gospodarczemu, o ile w ogóle nie uniemożliwia go. Rozwarstwienie społeczeństwa, ze względu na kryterium dochodowe, utrudnia wzrost gospodarczy (wzrost produktu społecznego), nie pozwala na rozwój społeczny, może szkodzić środowisku przyrodniczemu, instytucjom, demokracji a zatem wszystkim wymiarom rozwoju zrównoważonego.

Powyższe teoretyczne rozważania mogą być postulatem dla polityki społeczno-gospodarczej państwa. Bezdyskusyjnym – jak dotąd – zadaniem władz publicznych jest dbałość o wzrost gospodarczy, a nawet więcej – o dochód na mieszkańca. Równie ważny jest jednak charakter tego wzrostu. Jeśli celem rozwoju gospodarczego jest poprawa dobrobytu obywateli, to można postawić tezę, że wzrost gospodarczy jest tak długo pożądany, jak długo nie powoduje erozji zasobów kapitału społecznego, gdy nie skutkuje rozwarstwieniem społecznym, gdy nie odbywa się kosztem drastycznego ograniczenia czasu wolnego mieszkańców, kosztem ich przymusowych migracji, zdrowia.

Problem jest aktualny, zważywszy na fakt, że obecny kryzys gospodarczy ma swoje korzenie także w kryzysie wartości i norm moralnych. Ich rola wydaje się być obecnie niedoceniana, a potrzeba ich wsparcia schodzi na dalszy plan w obliczu pilnych wyzwania *stricte* gospodarczych – stanu finansów publicznych, walki z bezrobociem, czy palących potrzeb społecznych – jak walka z ubóstwem.

Bibliografia

- Alesina A., Ferrara E. La (2000), *Participation in heterogeneous communities*, "Quarterly Journal of Economics", No. 115.
- Banfield E. (1958), *The Moral Basis of a Backward Society*, Research Centre in Economic Development and Cultural Change The University of Chicago, The Free Press, Glencoe.
- Bilson J.F. (1982), *Civil Liberty. An Econometric Investigation*, "Kyklos", No. 35(1).
- Bourdieu P. (1986), *The Forms of Capital*, (w:) Richardson J.G. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, New York.
- Canache D. (1996), *Looking out my back door: The neighbourhood context and perceptions of relative deprivation*, "Political Research Quarterly", No. 49.
- Clark A., Oswald A. (1996), *Satisfaction and comparison income*, "Journal of Public Economics", No. 61
- Coleman J.S. (1988), *Social capital in the Creation of Human Capital*, "American Journal of Sociology", No. 94.
- Costa D., Kahn M. (2003), *Understanding the American Decline in Social Capital, 1952-1998*, "Kyklos", No. 56(1).

- Czapiński J., Panek T. (red.) (2009), *Diagnoza społeczna 2009, Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Ferrer-i-Carbonell A. (2005), A., *Income and well-being: an empirical analysis of the comparison income effect*, "Journal of Public Economics", No. 89.
- Fischer J. (2006a), Torgler B., *The Effect of Relative Income Position on Social Capital*, "Economics Bulletin", No. 26.
- Fischer J., Torgler B. (2006b), *Does Envy Destroy Social Fundamentals? The Impact Of Relative Income Position on Social Capital*, Suntory and Toyota International Centres for Economics and Related Disciplines, LSE, "STICERD – Development Economics Papers", No. 46.
- Fischer J., Torgler B. (2011), *Do Positional Concerns Destroy Social Capital: Evidence from 26 Countries*, "MPRA", No. 28650.
- Garbicz M. (2007), *Rozwój gospodarczy a nierówności społeczne czyli problem sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej*, (w:) Lusawa R. (red.), *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich wyzwaniem dla gmin Mazowsza*, Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa.
- Glaeser E., Sacerdote B., Scheinkman J. (1996), *Crime and social interaction*, "Quarterly Journal of Economics", No. 111.
- Holstein F., Gren I. (2013), *Violation of environmental regulations in Sweden: Economic motives, environmental attitudes, and social capital*, Swedish University of Agricultural Sciences, Department of Economics, Uppsala, "Working Paper Series", No. 03.
- Knack S., P. Keefer (1997), *Does social capital have an economic impact? A cross-country investigation*, "Quarterly Journal of Economics", Vol. CXII, No. 4.
- Kodila-Tedika O., Agbor A.J. (2012), *Does trust matter for entrepreneurship: evidence from a cross-section of countries*, "MPRA Paper", No. 42292.
- Kupczyk R. (2010), *Wpływ kapitału społecznego na procesy gospodarcze i społeczne*, (w:) Klimowicz M., Bokajło W. (red.), *Kapitał społeczny. Interpretacje, impresje, operacjonalizacji*, Wydawnictwa Fachowe CeDeWu.pl, Warszawa.
- Lederman D., Loayza N., Menendez A. (2002), *Violent crime: does social capital matter?*, "Economic Development and Cultural Change", No. 50
- López Turley R.N. (2002), *Is relative deprivation beneficial? The effects of richer and poorer neighbors on children's outcome*. "Journal of Community Psychology", No. 30.
- Matysiak A. (2005), *Reprodukcja kapitału społecznego w gospodarce*, (w:) Januszek H. (red.), *Kapitał społeczny we wspólnotach*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.
- Mikuła E. (2005), *Wzrost gospodarczy a nierówności dochodowe – wzajemne sprzężenia. Ujęcie teoretyczne*, (w:) Kopycińska D. (red.), *Teoretyczne aspekty gospodarowania*, Wydawnictwo Naukowe Katedry Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Putnam R. (2000), *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, New York.
- Sabatini F. (2008), *Social Capital and the Quality of Economic Development*, "Kyklos", No. 61(3).
- Schuller T., Baron S., Field J. (2000), *Social Capital: A Review an Critique*, (w:) Baron S., Field J., Schuller T., *Social Capital. Critical Perspectives*, Oxford University Press, Oxford.
- Senik C. (2008), *Ambition and jealousy: Income interactions in the 'old' Europe versus the 'new' Europe and the United States*, "Economica", No. 75.
- Stiles B., Liu X., Kaplan H. (2000), *Relative deprivation and deviant adaptations: The mediating effects of negative-self-feelings*, "Journal of Research in Crime and Delinquency", No. 37.

- Swianiewicz P., Herbst J., Lackowska M., Mielczarek A. (2008), *Szafarze darów europejskich*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Szopa B., Kawa P., Kultys J. (2007), *Oszczędności i rozpiętości dochodowe a dynamika gospodarcza. Interakcje na przykładzie Polski*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Sztaudynger J.J. (2005), *Wzrost gospodarczy a kapitał społeczny, prywatyzacja i inflacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków.
- Volland B. (2010), *Trust, Confidence and Economic Growth. An Evaluation of the Beugelsdijk Hypothesis*. "Jena Economic Research Paper", Friedrich Schiller University and Max Planck Institute of Economics, Jena, Niemcy.
- Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050*, http://www.mg.gov.pl/files/upload/8383/MG_WIZJA.pdf
- Woźniak M. (2008), *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- Woźniak M.G. (2008), *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo UE w Krakowie, Kraków.
- Wskaźniki zrównoważonego rozwoju* (2011), GUS, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice.
- Yamamura E. (2009), *Formal and informal deterrents of crime in Japan: Roles of policy and social capital revisited*, "The Journal of Socio-Economics", No. 38.
- Zboroń H. (2004), *Kapitał społeczny w refleksji etycznej*, (w:) Januszek H. (red.), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.

Social Inequalities and Social Capital and Sustainable Development – Theoretical Approach

Summary

Currently the need of sustainable development, taking into account non-economic dimensions of development, hardly ever is brought into question. Reduction of developmental disparities is undoubtedly the aim of such development, its symptom, but isn't at variance with efficiency in economy in the strict sense – on the contrary – it may be its essential factor. The article presents theoretical consideration on the relationships between income inequality in the society with sustainable development and social capital, which seems to be an intermediate link.

Key words: social capital, sustainable development, income inequality.

JEL codes: Q01

Социальное неравенство и социальный капитал и устойчивое развитие – теоретическая трактовка

Резюме

В настоящее время все реже оспаривается необходимость устойчивого подхода к развитию, учитывающему неэкономические измерения развития. Уменьшение диспропорций

в развитии – несомненно цель такого развития, его проявление, но это не противоречит эффективности хозяйствования *sensu stricto*, особенно в более длительной перспективе – наоборот, оно может быть ее существенным фактором. В статье представили теоретические рассуждения насчет связей неравенства доходов и имущественного неравенства в обществе с устойчивым развитием и социальным капиталом, который, как представляется, является тоже промежуточным звеном.

Ключевые слова: социальный капитал, устойчивое развитие, неравенство доходов.

Коды JEL: Q01

© All rights reserved

Małgorzata Borkowska-Niszczota
Politechnika Białostocka

EDUKACJA EKOLOGICZNA W OBSZARACH RECEPCJI TURYSTYCZNEJ NA RZECZ KSZTAŁTOWANIA ODPOWIEDZIALNYCH ZACHOWAŃ TURYSTYCZNYCH

Streszczenie

W artykule poruszono problem edukacji ekologicznej turystów realizowanej w obszarach recepcji turystycznej, w szczególności na obszarach przyrodniczo cennych. Wskazano na rolę różnych podmiotów sektora publicznego i prywatnego, odpowiedzialnych za kształtowanie pożądanych zachowań turystycznych (głównie w aspekcie ekologicznym), niezbędnych do rozwoju zrównoważonej turystyki. Szczególną rolę w tym zakresie przypisuje się podmiotom działającym w sferze usług turystycznych. Ostatni element opracowania, oparty na wynikach badań empirycznych przeprowadzonych na obszarach przyrodniczo cennych województwa podlaskiego, prezentuje aktywność podmiotów świadczących usługi hotelarskie w zakresie udostępniania informacji na temat zachowań proekologicznych w turystyce i zrównoważonej turystyki, oraz ocenę przez turystów dostępu do tych informacji w miejscach wypoczynku.

Badania dowodzą słabego dostępu do edukacji ekologicznej i treści poświęconych koncepcji turystyki zrównoważonej w obszarach recepcji, w tym sporadycznych działań edukacyjnych obiektów hotelarskich. Z badań wynika także niskie zainteresowanie wiedzą w zakresie proekologicznych zachowań samych konsumentów produktów turystycznych.

Słowa kluczowe: zrównoważona turystyka, edukacja ekologiczna, obszar recepcji turystycznej, obszar przyrodniczo cenny, zachowania turysty odpowiedzialnego.

Kody JEL: O15, Q01, L83, I21

Wstęp

Ogromny wpływ na rozszerzanie się zrównoważonego rozwoju może mieć rozwój zrównoważonej turystyki, zapewniającej w aspekcie ekologicznym minimalizację zanieczyszczeń i degradacji globalnego i lokalnego środowiska, zużycia rzadkich zasobów naturalnych oraz utrzymanie i wzmocnienie różnorodności biologicznej. Warunkiem realizacji tych celów przez turystykę jest kształtowanie odpowiedzialnego turysty, odznaczającego się wysoką świadomością ekologiczną oraz bardzo dobrą wiedzą na temat idei „turystyki zrównoważonej”. W kształtowaniu społecznej świadomości ekologicznej podstawowym problemem jest według A. Kalinowskiej: „skuteczne oddziaływanie na emocje i zachowania ludzi, kreowanie czynnych postaw wobec środowiska przyrodniczego” Bohdanowicz 2006, s. 71). Świadomość ekologiczna oznacza nie tylko zrozumienie i wiedzę o wzajemnych relacjach między człowiekiem a przyrodą, antropogennych zagrożeniach dla środowiska przyrodniczego i potrzebie jego ochrony, ale także poczucie trwałej przynależności do natury oraz okazywanie jej głębokiego szacunku (Łabuz 2003, s. 46; Zaręba 2008, s. 31). Wyrazem świadomości ekologicznej oraz znajomości koncepcji turystyki zrównoważonej, jej zasad, form, powinna być kultura ekologiczna turystów.

Szansę na zmiany w myśleniu i postępowaniu człowieka w trakcie wypraw turystycznych stwarza edukacja ekologiczna służąca przekazywaniu i systematycznemu pogłębianiu wiedzy turystów o skutkach różnych form spędzania czasu i postępowania wobec środowiska, ostatecznie rozwijająca wrażliwość i chęć działania na rzecz środowiska. Edukacja ekologiczna realizowana na różnych poziomach kształcenia oraz nieformalna powinna przekładać się na odpowiednie zachowania w środowisku przyrodniczym i decyzje rynkowe turystów, które pozostają w zgodzie z wymogami zrównoważonego rozwoju.

Znaczny potencjał kształtowania świadomości ekologicznej uczestników podróży turystycznej posiada turystyka. Doskonałym miejscem do stymulowania odpowiedzialnych postaw i zachowań jest środowisko, w którym odbywa się aktywność turystyczna, zwłaszcza obszary przyrodniczo cenne, przystosowane do realizacji tej funkcji, z odpowiednio przygotowaną bazą i kadrą. Udział w tym procesie mogą mieć zlokalizowane w tej przestrzeni obiekty świadczące usługi turystyczne zwłaszcza noclegowe, wdrażające rozwiązania proekologiczne i angażujące w nie swoich klientów. W edukację ekologiczną zaangażowane muszą być różne podmioty, zarówno publiczne zarządzające przestrzenią turystyczną i turystyką, jak i prywatne, zajmujące się działalnością turystyczną.

Głównym celem teoretycznym niniejszych rozważań jest wskazanie roli podmiotów odpowiedzialnych za tworzenie warunków do edukacji ekologicznej turystów lub jej realizację w obszarach recepcji turystycznej, w szczególności na obszarach przyrodniczo cennych. Efektem tych działań mają być pożądane zachowania turysty odpowiedzialnego na każdym z etapów podróży turystycznej, odniesione w artykule do aspektu ekologicznego. Jako cel badawczy artykułu przyjęto zaprezentowanie, aktywności podmiotów świadczących usługi hotelarskie w zakresie udostępniania informacji na temat zachowań proekologicznych w turystyce i zrównoważonej turystyki, oraz oceny przez turystów dostępu do tych informacji w miejscach wypoczynku, wynikających z badań ankietowych przeprowadzonych na obszarach przyrodniczo cennych województwa podlaskiego.

Znaczenie i cele edukacji ekologicznej realizowanej na obszarach przyrodniczo cennych jako miejscach recepcji turystycznej

Jednym z elementów rozwoju zrównoważonego jest, w myśl prawodawstwa polskiego i zaleceń UE, właściwa edukacja ekologiczna (środowiskowa) i podnoszenie świadomości ekologicznej społeczeństwa (Wysokińska i Krupa 2005, s. 247).

Edukacja ekologiczna jest procesem dydaktycznym, który poszerza wiedzę ludzi i znajomość zagadnień dotyczących środowiska i związanych z nimi wyzwań, rozwija niezbędne umiejętności i specjalizacje, by ukierunkować te wyzwania, przyjmować odpowiednie postawy, motywacje i zobowiązania, by podejmować uzasadnione decyzje i odpowiedzialne działania (UNESCO, Tibilisi Declaration, 1978) (*Sustainable Tourism*).

Edukacja ekologiczna nie powinna ograniczać się do edukacji szkolnej realizowanej na różnych poziomach kształcenia w ramach formalnych systemów edukacyjnych (w formie stacjonarnej oraz zajęć terenowych), ale do szerszej edukacji całego społeczeństwa, zwłaszcza osób aktywnych turystycznie, w ramach pozaformalnych działań. Potrzeba taka wynika ze zmian, które pojawiają się w środowisku eksploatowanym turystycznie. Turyci podczas podróży turystycznych korzystają ze środowiska przyrod-

niczego, mimo to niewiele osób rozumie, jaki wpływ na stan i jakość tego środowiska mają jego zachowania, przyzwyczajenia, sposób wypoczynku. Doskonałym miejscem do powszechnej i intensywnej edukacji ekologicznej są obszary wykorzystywane do celów turystycznych. Edukacja ekologiczna powinna być realizowana na różnych obszarach recepcji turystycznej, ale największe znaczenie powinna mieć w tych regionach, w których mamy do czynienia z najpoważniejszym wpływem turystyki na środowisko. Są to takie obszary, gdzie występują szczególnie wrażliwe i cenne ekosystemy przyrodnicze oraz takie, gdzie ruch turystyczny jest silnie skoncentrowany na stosunkowo niewielkich obszarach (Wysokińska i Krupa 2005, s. 245). Na potrzebę prowadzenia działań edukacyjnych na wszystkich obszarach przyrodniczo cennych wskazuje Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej.

Turystyka i wypoczynek wpływają na rozwój psychofizyczny człowieka oraz w dużym stopniu decydują o jego stosunku do środowiska przyrodniczego i kulturowego. W związku z powyższym formowanie postaw proekologicznych podczas zdarzeń turystycznych stanowić może znaczący czynnik edukacji ekologicznej. Postępy tej edukacji prowadzą niewątpliwie do powstrzymania przynajmniej niektórych negatywnych oddziaływań na środowisko przyrodnicze (Merska i in. 2008, s. 136).

Celem edukacji ekologicznej realizowanej wśród uczestników podróży turystycznych na obszarach przyrodniczo cennych w rozmaitej formie – biernej, aktywnej, indywidualnej czy grupowej, poza zapoznaniem z walorami przyrodniczymi tych obszarów, powinno być:

- prezentowanie sposobów ochrony wszystkich komponentów środowiska,
- kształcenie umiejętności obserwacji zjawisk przyrodniczych i środowiskowych skutków działalności człowieka,
- umożliwienie zrozumienia procesów i zależności zachodzących w przyrodzie,
- kształtowanie emocjonalnego stosunku do zjawisk i obiektów w środowisku,
- formowanie pozytywnych postaw wobec zjawisk, obiektów przyrodniczych i środowiska naturalnego jako całości (Wolny 2002; Wysokińska i Krupa 2005, s. 244).

Edukacja ekologiczna powinna być ważnym składnikiem edukacji obywatelskiej, zmierzającej do rozwijania społeczeństwa rozumnego i akceptującego zasady zrównoważonego rozwoju. Jest ona niezbędna w celu rozwijania turystyki w sposób zrównoważony, aby „obywatele stawali się w coraz większym stopniu odpowiedzialnymi turystami, to jest takimi, którzy generalnie sprzyjają zrównoważonemu rozwojowi, (...) poszukują i otrzymują informacje na temat zrównoważonej turystyki, chcą podejmować odpowiedzialne decyzje dotyczące zakupów i podróży” (Komunikat Komisji... 2003, s. 20). Świadome i odpowiedzialne zachowania mają dotyczyć wszystkich etapów podróży turystycznej: przygotowania, podróży „tam” i „z powrotem”, pobytu. Pożądane zachowania turysty odpowiedzialnego (zrównoważonego) biorąc pod uwagę aspekt ekologiczny oraz etapy podróży turystycznych przedstawiono w tabeli 1.

Inicjatywą sprzyjającą kształtowaniu odpowiedzialnego turysty jest uruchomiona przez UNEP kampania Zielonego Paszportu, której zadaniem jest podnoszenie świadomości turysty na temat jego potencjalnego wpływu na rozszerzanie się zrównoważonego rozwoju poprzez świadome wybory wakacyjne. Zielony Paszport wprowadza proste wskazówki dla turystów, aby turystyka stała się działaniem zrównoważonego rozwoju. Zielony Paszport, oprócz wyszczególnionych w tabeli 1 zachowań, do 3 głównych etapów, podaje wskazówki zachowań „przed powrotem” oraz „po podróży”. Podkreśla wagę dokonania środowiskowych analiz podróży i konsekwencji własnych działań na środowisko oraz dzielenia się po powrocie swoimi wyborami zrównoważonego rozwoju (*Kodeks EOS...*, s. 35).

Tabela 1
Zachowania turysty zrównoważonego w aspekcie ekologicznym

Etap przygotowania	Etap podróży „tam” i „z powrotem”	Etap pobytu
Wybór miejsca recepcji – preferowane podróże do destynacji bliskich miejscu zamieszkania	Przeważnie w małych grupach	Przemieszczanie się po obszarze recepcji – wybór proekologicznych sposobów i środków transportu, rezygnacja z własnego samochodu
Wybór terminu wyjazdów turystycznych – w różnych okresach roku	Środki transportu zbiorowego	Formy wypoczynku ukierunkowane na poznanie
Rezygnacja z jednego długiego wyjazdu na rzecz kilku krótszych realizowanych także przed i po sezonie (z wyjątkiem dalekich podróży – szczególnie wymagających podróży samolotem: jeden długi wyjazd zamiast kilku krótkich)	Środki transportu mało uciążliwe dla środowiska	Odpowiednia postawa i zachowania w miejscu recepcji – ograniczanie zużycia wody i energii, redukcja ilości produkowanych odpadów, ich segregacja, oraz właściwy sposób utylizacji, zachowanie ciszy, przestrzeganie zasad zachowania i poruszania się po obszarze
Dominujący motyw wyjazdu – przede wszystkim poznawczy	Stosowny czas przeznaczony na podróż, w celu wyeliminowania pośpiechu	Realizowane formy turystyki nieuciążliwe dla środowiska
Wybór miejsca recepcji – mało przekształconego i niezanieczyszczonego	Wybór tras turystycznych nie kolidujących z naturalnymi korytarzami ekologicznymi	Wkład finansowy w ochronę przyrody
Decyzje o sposobie spędzania czasu wolnego – formy turystyki i rekreacji mało ingerujące w środowisko przyrodnicze	Proekologiczne zachowania podczas przemieszczania się	Otwartość na edukację proekologiczną prowadzoną w obszarze recepcji
Zakup ekologicznych produktów w ramach przygotowania do podróży	Podróżowanie z niewielkim bagażem	Udział w realnych działaniach na rzecz ochrony środowiska
Wybór miejsca noclegu mało uciążliwego dla środowiska, podejmującego działania na rzecz ochrony środowiska		Włączanie się w działania proekologiczne proponowane przez usługodawców
Zdobycie wiedzy o środowisku przyrodniczym miejsca podróży		Nieobojętna postawa wobec postaw innych turystów nie zachowujących się w sposób proekologiczny

Źródło: Dobrzański i Borkowska-Niszczota (2013, s. 130).

Podmioty odpowiedzialne za realizację edukacji ekologicznej w przestrzeni turystycznej

Świadomość ekologiczna turystów uwarunkowana jest zarówno ilością, jak i jakością informacji docierających w procesie edukacji. Dlatego też w edukację ekologiczną powinny być zaangażowane różne podmioty, zarówno publiczne, prywatne, jak i działające na zasadzie współpracy i partnerstwa, których funkcjonowanie ukierunkowane jest na rozwój turystyki lub jego wsparcie, a więc jej organizatorzy (w szczególności turyści przyrodniczej), podmioty świadczące usługi turystyczne, zajmujące się obsługą ruchu turystycznego, obsługą imprez oraz jednostki zarządzające obszarami recepcji turystycznej (w tym administracja terenów cennych przyrodniczo). Edukacja i programy uświadamiające turystów realizowane przez wspomniane podmioty, ukierunkowane na kształtowanie turysty odpowiedzialnego, mają w szczególności informować o bezpośrednich i pośrednich wpływach turystyki na środowisko, przyczynach tych wpływów zwłaszcza nieodpowiedzialnych zachowań turysty w odwiedzanym obszarze, zagadnieniach globalnych, jak i lokalnych, sprawach krótko- i długofalowych oraz właściwych działaniach i zachowaniach na danym obszarze. Ważnym wątkiem kampanii edukacyjnych musi być także realistyczne pokazanie, jakie są korzyści z bycia odpowiedzialnym dla ochrony odwiedzanych obszarów (Dziedzic 2003, s. 41).

Obszary o cennych walorach przyrodniczych dysponują znacznym potencjałem organizacyjnym, który może i powinien stać się podstawą edukacji ekologicznej (*Przez edukację do zrównoważonego...* 2001). Obecnie w edukacji ekologicznej na obszarach przyrodniczo cennych wykorzystuje się różnorodne środki dydaktyczne. Wiele zadań z zakresu edukacji ekologicznej prowadzonych jest w jednostkach organizacyjnych Lasów Państwowych, zarówno w Leśnych Kompleksach Promocyjnych, jak i w Nadleśnictwach. Wymiar edukacyjny mają ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne wytyczone przez te jednostki. Ścieżki poza tym, że podnoszą świadomość ekologiczną, to propagują także ideę zrównoważonego rozwoju i turystyki zrównoważonej. Przybliżają one najciekawsze elementy przyrody, ale także uczą jak je należy chronić (Wysokińska i Krupa 2005, s. 249). Celom edukacyjnym służą także inne obiekty, takie jak wystawy przyrodnicze czy sale dydaktyczne.

Bogatą i wszechstronną ofertę edukacyjną posiadają Parki Narodowe i Krajobrazowe. Oferta adresowana jest zarówno do najmłodszych, łącząc zabawę z aktywnym poznawaniem przyrody, jak i przez warsztaty edukacyjne dla dorosłych. W obiektach należących do Parków na turystów czekają wystawy muzealne i czasowe ekspozycje o różnej tematyce, w terenie zaś ścieżki dydaktyczne i poznawcze, miejsca obserwacyjne, tablice informacyjne. Elementy edukacji środowiskowej występują podczas imprez o charakterze turystycznym i sportowym (tj. rajdy turystyczne, spływy kajakowe, regaty żeglarskie), organizowane przez Oddziały PTTK przy udziale Parków Narodowych. Na terenie Parków Narodowych, przy Nadleśnictwach, na Zielonych Szlakach Greenways funkcjonują Ośrodki Edukacji Ekologicznej oraz Ośrodki Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, które działają na rzecz propagowania ekologicznego stylu życia. Ich główne zadania to: aktywna edukacja ekologiczna turystów, propagowanie korzyści wynikających w ekologicznego stylu życia, dostarczanie sprawdzonych przykładów zrównoważonego rozwoju, prowadzenie działań informacyjnych. Ośrodki poprzez realizowane programy edukacyjne i projekty powinny zaszczepić wrażliwość przyrodniczą, poczucie odpowiedzialności za stan oraz pomnażanie zasobów środowiska przyrodniczego, zdolność oceny niewłaściwego zachowania się innych wobec przyrody i sposobów reagowania na nie. Funkcje edukacyjne

mogą pełnić także znajdujące się w otoczeniu Ośrodków Edukacji Ekologicznej – Leśne Arboreta.

Wspieranie edukacji ekologicznej skierowanej do szerokiego grona odbiorców, w tym do turystów odwiedzających obszary przyrodniczo cenne powinno być ważnym zadaniem samorządu lokalnego. Może być ono realizowane we współpracy z wieloma podmiotami, w tym z organizacjami pozarządowymi. Edukacja ekologiczna może przybrać formę: warsztatów środowiskowych, kampanii informacyjnych, konkursów ekologicznych, plenerów malarskich promujących przyrodę danego obszaru, opracowania wydawnictw poświęconych aktywnej edukacji i turystyce ekologicznej.

Punkty Informacji Turystycznej tworzone przez władze samorządowe mogą spełniać rolę Centrów informacyjnych i edukacyjnych, wnoszących swój wkład w uświadamianie i poszerzanie wiedzy gości na temat obszaru przyrodniczo cennego, nakreślając im ogólny opis terenu, prezentując funkcje i walory obszaru oraz wyjaśniając jak powinni się zachowywać w czasie zwiedzania obszaru wrażliwej przyrody. Organizowane w Centrum wystawy tematyczne, trójwymiarowe prezentacje mogą przybliżyć walory miejsca i uwypuklić potencjalne problemy środowiska, jakie mogą się pojawić w związku z działalnością człowieka. Służyć temu mogą także filmy dydaktyczne prezentowane w oddzielnych pomieszczeniach projekcyjnych (*Sustainable Tourism*).

Na stosunek turysty do środowiska przyrodniczego mogą wpływać przedstawiciele organizacji turystycznych, w tym piloci i przewodnicy, a także mieszkańcy obszarów przyrodniczo cennych świadczących usługi turystyczne. W związku z powyższym osoby te powinny być odpowiednio przeszkolone i wyedukowane. Pomocą służą Parki Narodowe organizując przeznaczone specjalnie dla tych grup warsztaty.

Rozpowszechnianie informacji na temat zrównoważonych zachowań podczas wypoczynku, w sposób jak najbardziej atrakcyjny to ważne zadanie przedsiębiorstw turystycznych. Sektor prywatny, szczególnie organizatorzy turystyki i biura turystyczne powinny dostarczać klientom informacji o kwestiach turystyki zrównoważonej, zachęcać do ochrony przyrody, unikania negatywnych wpływów na różnorodność biologiczną i dziedzictwo kulturowe, by uszanować narodowe prawodawstwo odwiedzanego obszaru i tradycje społeczności lokalnej (*Sustainable Tourism*). Specjalnie przygotowane ulotki, poświęcone odpowiedzialnym zachowaniom turystów mogą być rozpowszechniane na wiele sposobów: przez własne strony internetowe, w bezpośrednim kontakcie z klientem, mogą być dołączone do katalogów, materiałów reklamowych, rozdawane przez kierowców autokarów. Edukacji ekologicznej sprzyjać będzie bogata oferta programów ogólnoprzyrodniczych i specjalistycznych, tworzona przez organizatorów turystyki przyrodniczej funkcjonujących na obszarach chronionych.

Istotną rolę w edukacji środowiskowej i kształtowaniu odpowiednich postaw turystów w stosunku do przyrody mogą odegrać zarządzający hotelami, domami wczasowymi, pensjonatami, schroniskami czy gospodarstwami agroturystycznymi, którzy wprowadzili swoje obiekty na drogę zrównoważonego rozwoju, stosując systemy zarządzania środowiskowego, ekologicznej certyfikacji produktów i usług turystycznych.

Program działań ekologicznego obiektu noclegowego skierowany do gości powinien:

- sprawić, by goście byli świadomi zagadnień dotyczących ochrony środowiska;
- prezentować wartości lokalnego środowiska przyrodniczego, jego walory, ale także jego słabe strony i skutki degradacji przez turystów;
- informować gości o konieczności poszanowania lokalnej przyrody i kultury;
- prezentować proste działania możliwe do zastosowania w hotelu, domu i biurze, których celem jest ograniczenie szkodliwego wpływu na przyrodę;

- zachęcać gości hotelowych do chodzenia pieszo, jazdy na rowerze lub używania środków transportu publicznego w ramach ograniczania zanieczyszczenia;
- poinformować gości, że powinni unikać kupowania produktów wytworzonych z zagrożonych gatunków roślin i zwierząt;
- informować o hotelowych inicjatywach ekologicznych;
- podsuwać pomysły, w jaki sposób mogą przyczynić się do ekologicznego sukcesu hotelu;
- zachęcać do segregacji śmieci oraz do mniejszego zużycia wody i energii elektrycznej;
- proponować gościom wielokrotne użycie ręczników i prześcieradeł;
- informować klientów o lokalnych produktach, które przyczyniają się do ochrony środowiska, ale także które je niszczą (Burzyński i Abram 2011, s. 62).

Informacje powyższe mogą być przekazywane w różnych formach w zależności od typu obiektu. W małych – działania edukacyjne mogą mieć miejsce podczas zwykłej rozmowy, warsztatów lub wypraw na obszary przyrodniczo cenne. W dużych – ekoproducty mogą docierać do klienta przez tablice informacyjne, ulotki w pokojach, strony internetowe, czy wewnętrzny program telewizyjny (Kronenberg i Nowakowska 2012, s. 72).

W edukację ekologiczną turystów powinny w większym zakresie angażować się struktury partnerskie, takie jak Lokalne Grupy Działania czy Grupy Partnerskie, stwarzając ku temu odpowiednie warunki, np. tworząc we współpracy produkty turystyki ekologicznej. Edukacja ekologiczna może być realizowana na tworzonych Zintegrowanych Szlakach Turystycznych. Szlaki takie powinny być wyposażone w elementy małej architektury służącej edukacji społeczeństwa (np. w miejscach postojowych tablice edukacyjne zawierające charakterystykę obszarów przyrodniczo cennych, przez które przebiega szlak czy mapę przyrodniczą regionu).

Edukacja ekologiczna w obszarach recepcji turystycznej województwa podlaskiego – wyniki badań ankietowych

W ramach szerszych badań dotyczących zrównoważonej turystyki w województwie podlaskim¹, próbowano ocenić prowadzoną w obszarach recepcji turystycznej edukację ekologiczną turystów, poprzez ocenę dostępności informacji na temat proekologicznych zachowań w turystyce oraz o zasadach i działaniach na rzecz zrównoważonej turystyki. Dla realizacji tego celu zostały przeprowadzone badania metodą sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankietowej wśród losowo wybranych respondentów – turystów² odwiedzających obszary przyrodniczo cenne województwa podlaskiego, jako odbiorców tego typu informacji oraz wśród dostawców usług turystycznych (noclegowych)³, których zadaniem jest edukowanie swoich klientów w tym zakresie.

¹ Badania przeprowadzono w ramach projektu badawczego finansowanego ze środków na naukę w latach 2008-2011 nr N N114 269734.

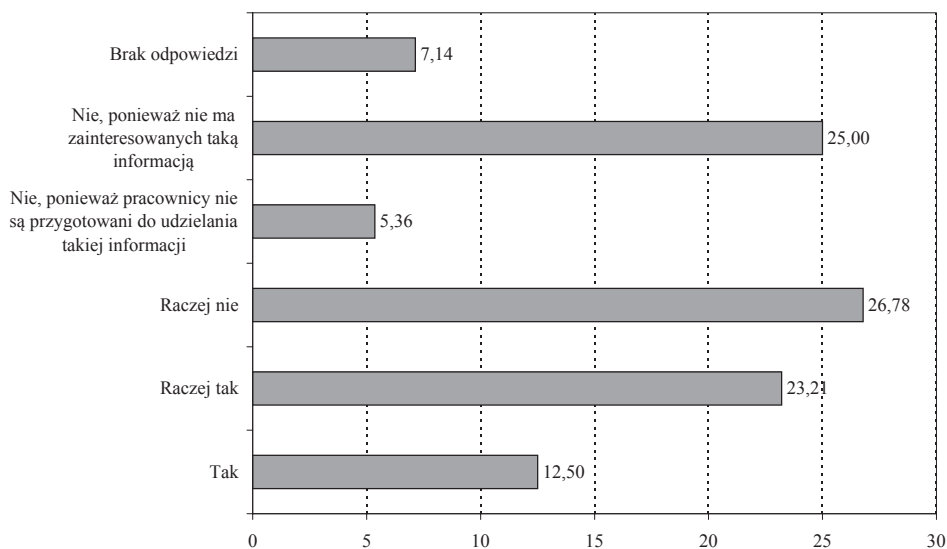
² Badaniem objęto ogółem 769 polskich turystów (w latach 2009-2010) przebywających w województwie podlaskim w takich obszarach recepcji jak: Dolina Bugu, Puszcza Białowieńska, Narwiański Park Narodowy, Środkowa Dolina Narwi, Biebrzański Park Narodowy, Rajgród, Pojezierza – Suwalskie, Augustowskie, Sejneńskie, oraz Puszcza Knyszyńska.

³ Wśród 56 obiektów hotelarskich poddanych badaniom na przełomie 2010 i 2011 roku znalazły się obiekty prowadzące działalność w następujących gminach województwa podlaskiego: Wasilków, Supraśl, Gródek, Czarna Białostocka, Zabłudów, Michałowo, Białowieża, Hajnówka, Białystok, Łomża, Piątnica, Wizna, Augustów i Sejny. Przebadane podmioty stanowiły 31% turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania, znajdujących się w 2010 roku w województwie podlaskim.

Aby określić obecny poziom zaangażowania hotelarzy w działania edukacyjne, ukierunkowane na kształtowanie odpowiedzialnych zachowań ich klientów w obszarach recepcji turystycznej, do menadżerów badanych obiektów skierowano zapytania dotyczące udostępniania informacji na temat zachowań proekologicznych w turystyce i zrównoważonej turystyki oraz proponowanych w obiekcie działań proekologicznych, w które mogą zaangażować się goście hotelowi.

Z analizy odpowiedzi zobrazowanych na wykresie 1 wynika, iż niewielki procent badanych podmiotów – 35,71% (w tym 12,5% jest tego zdecydowanie pewna) przekazuje zainteresowanym klientom informacje na temat zachowań proekologicznych w turystyce.

Wykres 1
Udzielanie w obiekcie zainteresowanym informacji na temat proekologicznych zachowań w turystyce (w %)

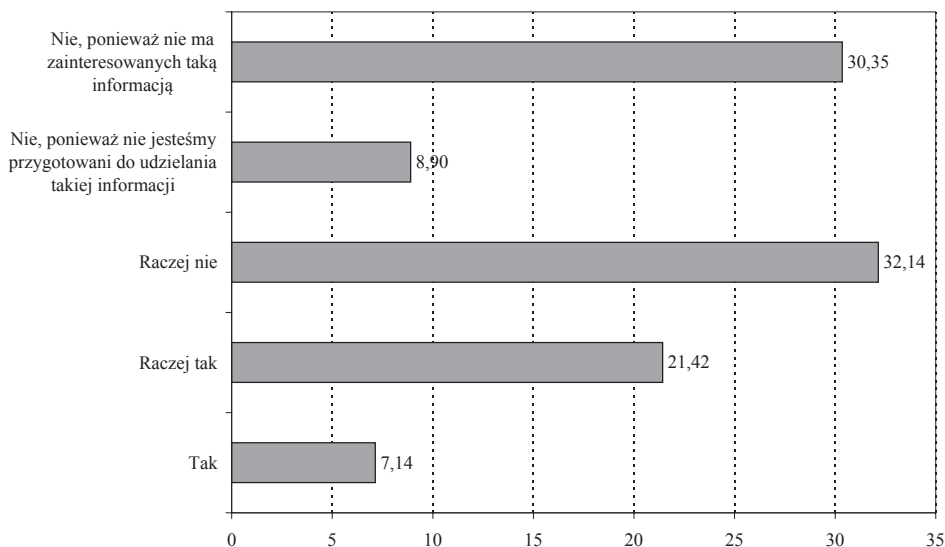
Źródło: wyniki badań własnych.

Jeszcze mniejszy udział mają obiekty informujące o koncepcji turystyki zrównoważonej – 28,56%, przy czym zdecydowanie potwierdza takie działania 7,14% (por. wykres 2). Jedną z głównych przyczyn tak niskiej aktywności edukacyjnej w analizowanym obszarze jest brak zainteresowania otrzymaniem takiej informacji ze strony klientów.

W kształtowaniu pozytywnych zachowań konsumentów produktów turystycznych, poza udostępnianą informacją na temat sposobów pożądaných postaw oraz ich przyczyn, szczególne znaczenie mają wdrażane w obiektach konkretne działania proekologiczne (rozwiązania w zakresie gospodarowania wodą, energią, odpadami), pozwalające na aktywne włączenie turystów w ich realizację. W związku z powyższym podczas badań w podmiotach poproszono o wskazanie stosowanych rozwiązań przyjaznych środowisku,

Wykres 2

Udzielanie zainteresowanym informacji na temat zrównoważonej turystyki (w %)

Źródło: jak w wykresie 1.

umożliwiających praktyczny udział klientów w działaniach proekologicznych. Wyniki pokazują, iż w obiektach proponowane są gościom następujące rozwiązania:

- w 78,57% – dozowniki mydła i płynów zamiast opakowań jednorazowych;
- w 73,21% – zmiana ręczników i pościeli na żądanie gościa;
- w 35,71% – napoje w butelkach zwrotnych;
- w 25% – informacje w pokojach pouczające gości o zachowaniach proekologicznych;
- w 23,21% – przycisk eko w toalecie;
- w 10,71% – zamontowanie stopera czasowego w baterii łazienkowej;
- w 8,92% – włączanie gości w selektywną zbiórkę odpadów.

Jedynie 3,57% badanych podmiotów nie proponuje żadnych działań w swoim obiekcie wymagających udziału turystów. Na wyszczególnione propozycje w zakresie zachowań proekologicznych, w których mogą współuczestniczyć goście, klient odpowiada pozytywnie w 67,85% obiektów (przy czym w 25% – zdecydowanie tak, zaś w 42,85% – raczej tak).

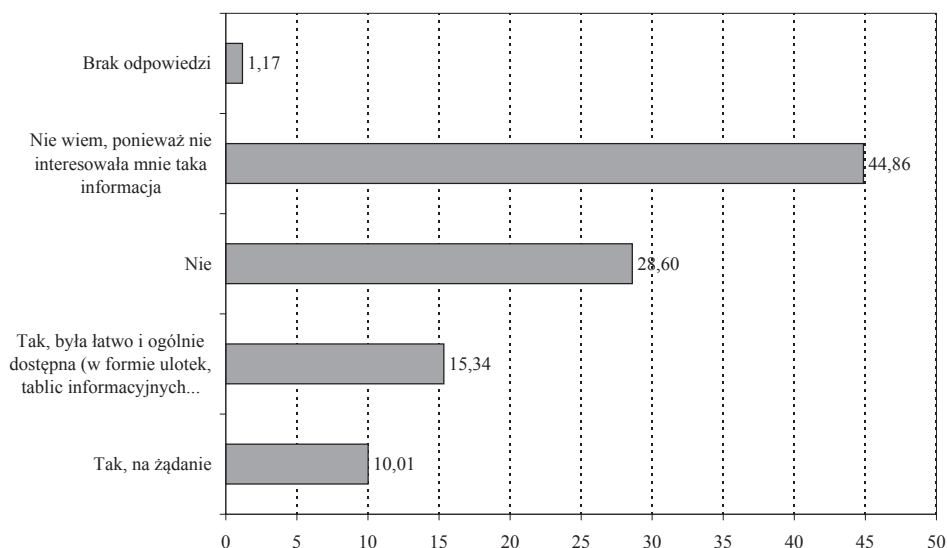
Aby ocenić proces edukacji ekologicznej w obszarach recepcji turystycznej badania zostały przeprowadzone także wśród uczestników podróży turystycznych. Respondentów zapytano o znajomość pojęcia zrównoważonej turystyki, dostępność w miejscach aktywności turystycznej do informacji na temat zachowań turysty odpowiedzialnego oraz o zadowolenie z otrzymywanych tam informacji na temat koncepcji turystyki zrównoważonej i sposobów jej wdrażania w praktyce.

Z otrzymanych odpowiedzi na pytanie dotyczące dostępności w miejscu wypoczynku do informacji na temat proekologicznych zachowań w turystyce wynika (por. wykres 3), iż jedynie dla 15,34% ogółu badanych informacja była łatwo dostępna (dla 28,43% re-

spondentów spośród poszukujących takich informacji), zaś dla 10,01% ogółu badanych dostępna, ale na żądanie (dla 18,55% spośród poszukujących takiej informacji). 28,60% ogółu wszystkich respondentów nie otrzymało informacji na temat zachowań proekologicznych w turystyce (53,01% badanych jej poszukujących), zaś 44,86% nie potrafiła tego stwierdzić ponieważ nie interesowało ich to zagadnienie. 1,17% badanych nie udzieliło odpowiedzi.

Wykres 3

Dostępność w miejscu wypoczynku informacji na temat zachowań proekologicznych w turystyce (w %)

Źródło: jak w wykresie 1.

Z badań wynika także, iż prawie 60% turystów nie słyszało o zrównoważonej turystyce. Ostatecznie, jedynie 36,8% turystów spotkało się z pojęciem zrównoważonej turystyki. Na pytanie o zadowolenie z dostępności i jakości informacji o zasadach turystyki zrównoważonej i działaniach na jej rzecz pozytywnie odpowiedziało 10,8% respondentów (przy czym 9,58% była raczej zadowolonych, a jedynie 1,28% zdecydowanie zadowolonych). Raczej nie i zdecydowanie niezadowolona z dostępności i jakości informacji o zrównoważonej turystyce była grupa 15,58% badanych 13,87% nie poszukiwało takiej informacji i nie potrafiło określić swojego zadowolenia, zaś 59,65% nie udzieliło odpowiedzi z uwagi na brak styczności z tą problematyką.

Podsumowanie

Kształtowanie odpowiedzialnych zachowań turystycznych wymaga wysiłków edukacyjno-informacyjnych wielu podmiotów oraz odpowiedniej bazy służącej edukacji

ekologicznej i informowaniu w zakresie zrównoważonego podejścia do turystyki. Działania takie powinny być realizowane w szerokim zakresie na obszarach wykorzystywanych do celów turystycznych, zwłaszcza przyrodniczo cennych, na których wpływ turystyki na środowisko jest najbardziej znaczący. Za tworzenie odpowiednich warunków do edukacji ekologicznej turystów i świadczenie usług informacji muszą odpowiadać podmioty zarządzające przestrzenią turystyczną oraz obszarami chronionymi, a więc władze samorządowe, administracja Parków Narodowych i Krajobrazowych, Nadleśnictwa. Na stosunek turysty do środowiska przyrodniczego powinny w większym zakresie wpływać organizacje turystyczne, w tym piloci i przewodnicy, biura turystyczne, zarządzający bazą noclegową. Wyszczególnione podmioty mogą angażować się w realizację projektów partnerskich służących edukacji ekologicznej i propagowaniu zasad zrównoważonej turystyki. Efekty wspólnych wysiłków będą widoczne w zachowaniach i postawach turysty odpowiedzialnego, który świadomie stosuje zasady zrównoważonego rozwoju w praktyce w trakcie przygotowań do podróży turystycznych, w czasie podróży i pobytu w miejscu recepcji.

Przeprowadzone badania ankietowe wskazują na aktualnie niewystarczającą rolę branży turystycznej w edukacji ukierunkowanej na propagowanie idei i zasad zrównoważonego rozwoju. Obiekty turystyczne w niewielkim zakresie angażują się w przekazywanie informacji na temat zachowań proekologicznych w turystyce. Jeszcze mniejszą uwagę przywiązują do treści edukacyjnych poświęconych koncepcji turystyki zrównoważonej. Większe zaangażowanie wybiórcze widać, choć w aktywizowaniu klientów w działania o charakterze proekologicznym we własnym obiekcie. Z analizy wyników badań ankietowych przeprowadzonych wśród turystów odwiedzających obszary przyrodniczo cenne województwa podlaskiego można stwierdzić, iż duża grupa (prawie 50% badanych) to osoby nie zainteresowane informacją na temat tego jak postępować, aby pozostawać w zgodzie z zasadami zrównoważonego rozwoju i zrównoważonej turystyki, co jest sprzeczne z postawą turysty odpowiedzialnego. Także przedstawiciele branży turystycznej potwierdzają to zjawisko. W grupie osób przywiązującej wagę do własnej edukacji środowiskowej niewielka część otrzymuje informację na temat zachowań proekologicznych w turystyce na obszarze recepcji turystycznej i jest z niej zadowolona.

Bibliografia

- Bohdanowicz P. (2006), *Turystyka a świadomość ekologiczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Dobrzański G., Borkowska-Niszczota M. (2013), *Zachowania turystów odwiedzających województwo podlaskie w kontekście zrównoważonej turystyki*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 1(44).
- Dziedzic E. (2003), *Perspektywy popytu mieszkańców Polski na turystykę zrównoważoną*, (w:) Szwichtenberg A. (red.), *Gospodarka turystyczna na obszarach parków narodowych i krajobrazowych*, Wydawnictwo Politechniki Koszalińskiej, Koszalin.
- Burzyński T., Abram M. (red.) (2011), *Ekologia w turystyce jako tendencja rozwoju gospodarki XXI wieku*, Wydawnictwo Instytutu Turystyki w Krakowie, Kraków.
- Kodeks EOS – Kodeks praktyk zrównoważonego rozwoju środowiska. I Faza badań: Rola zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do pakietów turystycznych oferowanych przez Tour operatorów i Agencje turystyczne oraz definicja parametrów Kodeksu EOS*, <http://www.eoscode.eu> [dostęp: 03.03.2013].

- Komunikat Komisji Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Gospodarczego i Społecznego oraz Komitetu Regionów w sprawie „Podstawowych kierunków dotyczących zrównoważonego rozwoju turystyki europejskiej (2003), Bruksela.*
- Kronenberg M., Nowakowska M. (red.) (2012), *Polska Naturalnie. Raport o stanie ekoturystyki w Polsce. Stan na 2012 rok*, Wydawnictwo Instytutu Spraw Obywatelskich, Łódź.
- Merska M., Kościelnik J., Merski J. (2008), *Edukacja ekologiczna a turystyka*, Materiały V Konferencji Naukowo-Technicznej „Błękitny San”.
- Łabuz T.A. (2003), *Wstępne wyniki badań nad świadomością ekologiczną uczestników turystyki nadmorskiej*, „Zeszyt Naukowy Wydziału Ekonomii i Zarządzania”, nr 10, Wydawnictwo Politechniki Koszalińskiej, Koszalin.
- Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej (2001)*, Liber, Warszawa.
- Sustainable Tourism*, <http://www.coastlearn.org/pl/tourism/introduction.htm> [dostęp: 20.02.2012].
- Wolny I. (2002), *Edukacja ekologiczna – pojęcie, cele i sposoby realizacji w klasach I-III*, „Biuletyn Eko-edukacyjny. Dodatek do Przyrody Polskiej”, nr 11.
- Wysokińska B., Krupa J. (2005), *Edukacja ekologiczna w rozwoju współczesnej turystyki*, Materiały II Konferencji Naukowo-Technicznej „Błękitny San”.
- Zaręba D. (2008), *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

The Ecological Education in Tourist Destinations for the Formation of Responsible Tourist Behaviours

Summary

The article undertakes the problem of tourists ecological education realised at tourist destinations, particularly in environmentally valuable areas. It indicates the role of different public and private sector subjects, responsible for the formation of preferable tourists' behaviours (mainly in the ecological aspect), indispensable to the development of the sustainable tourism. A special role in this area is attributed to operators in the field of tourist services. A complement of the theoretical part is the last element of the elaboration, based on empirical findings of research carried out on the ecologically valuable areas of Podlaskie Voivodeship, presenting the activity of subjects serving of hotel management within the range makings available of the information on the subject ecological preservations in the tourism and the sustainable tourism, and the estimation by tourists of the access to that information in places of the rest.

The research proves a poor access to ecological education and the contents devoted to the concept of sustainable tourism in the tourist destination areas, inclusive of rare educational actions of the hotel industry. The research findings also show a low interest in the environmental knowledge as regards ecological behaviours of the very consumers of tourist products.

Key words: sustainable tourism, ecological education, tourist destination, environmentally valuable area, responsible tourist's behaviour.

JEL codes: O15, Q01, L83, I21

Экологическое образование в районах туристического приема для формирования ответственного туристического поведения

Резюме

Статья затрагивает проблему экологического образования туристов, осуществляемого в районах туристического приема, в особенности на территориях, ценных с природной точки зрения. Она указывает роль разных субъектов публичного и частного секторов, ответственных за формирование желательного туристического поведения (в основном в экологическом аспекте), необходимых для развития устойчивого туризма. Особая роль в этом отношении отводится субъектам, действующим в сфере туристических услуг. Последний элемент разработки, основанный на результатах эмпирических исследований, проведенных на территориях Подляского воеводства, ценных с природной точки зрения, представляет активность субъектов, оказывающих гостиничные услуги в области предоставления информации о проэкологическом поведении в туризме, и устойчивого туризма, а также оценку туристами доступа к этой информации в местах отдыха.

Исследования доказывают слабый доступ к экологическому образованию и к содержанию, касающемуся концепции устойчивого туризма в районах приема, в том числе единичных действий по образованию в гостиничных объектах. Из исследований вытекает также низкая заинтересованность знаниями в области проэкологического поведения самих потребителей туристических продуктов.

Ключевые слова: устойчивый туризм, экологическое образование, район туристического приема; территория, ценная с природной точки зрения; поведение ответственного туриста.

Коды JEL: O15, Q01, L83, I21

© All rights reserved

Agnieszka Becla
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

DYLEMATY EKOLOGICZNE W ROZWOJU SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO

Streszczenie

W artykule wprowadzono pojęcie społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy oraz ich profil. Omówiono w nim etapy rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Autorka zidentyfikowała ekologiczne wymiary funkcjonowania społeczeństwa informacyjnego. Dotyczą one:

- 1) tworzenia, gromadzenia, przechowywania i wykorzystywania informacji;
- 2) wykorzystania informacji do budowania świadomości ekologicznej i realizacji edukacji ekologicznej;
- 3) rozpowszechniania w społeczeństwie informacyjnym pro-ekologicznych idei, postaw i działalności gospodarczej;
- 4) klimatu informacyjnego w społeczeństwie informacyjnym, związanego z dostępem do informacji na temat ekologii;
- 5) człowiek w społeczeństwie informacyjnym a ekologia środowiska informacyjnego oraz
- 6) bezpośredni wpływ społeczeństwa informacyjnego na środowisko naturalne.

Słowa kluczowe: społeczeństwo informacyjne, gospodarka oparta na wiedzy, ekologia.

Kody JEL: Q44, Q01

Wstęp

Rewolucja informacyjno-informatyczna, która rozpoczęła się na początku lat dwudziestych XX wieku spowodowała większe zainteresowanie jej skutkami. Pojawiły się coraz liczniejsze opracowania poświęcone społeczeństwu informacyjnemu i gospodarce opartej na wiedzy. W ich ramach próbuje się zidentyfikować istotę, cechy definiujące i atrybuty społeczeństwa informacyjnego, etapy jego rozwoju (ewolucji) i czynniki zmian, a także różnorodne konsekwencje tych zmian cywilizacyjnych. Przedmiotem poniższego opracowania jest identyfikacja i ocena znaczenia poszczególnych czynników, dotyczących zwłaszcza ekologicznego wymiaru społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy. Nowe możliwości i uwarunkowania wpłynęły na pojawienie się zupełnie odmiennych od dotychczasowych aspektów funkcjonowania takiego społeczeństwa i towarzyszącej mu gospodarki, które wymagają nie tylko rozpoznania, ale również reakcji ze strony każdej jednostki ludzkiej, czy grupy społecznej, a w konsekwencji całej ludzkiej cywilizacji. Poniższe rozważania są wstępnym podejściem do tej problematyki, co powoduje jego pewne uogólnienie, a nawet uproszczenia. Wynika to z niedostatku wielu narzędzi i metod analizy takich problemów.

Pojęcie społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy

Powstanie i istnienie społeczeństwa informacyjnego oraz towarzyszącej mu gospodarki opartej na wiedzy jest traktowane jako obiektywny proces współczesnych przemian cywilizacyjnych. Społeczeństwo informacyjne charakteryzuje się między innymi dużą liczebnością zidentyfikowanych źródeł kreujących informację, zdolnością do generowania i gromadzenia dużych zbiorów informacji, rosnącą rolą informacji w procesach podejmowania decyzji, rozwijającymi się umiejętnościami, sprzętem technicznym i metodycznym przetwarzania i wykorzystania zbiorów informacji, a także wzrostem znaczenia informacji w życiu jednostek ludzkich oraz grup społecznych, od czego zależy nie tylko aktualny poziom dobrobytu (jakości życia), ale także pozycja społeczna człowieka czy potencjalne możliwości rozwoju cywilizacyjnego, w tym ekonomicznego.

Ekonomiczna podstawa społeczeństwa informacyjnego czyli gospodarka oparta na wiedzy jest nową formą aktywności gospodarczej. Opiera się bowiem w decydującym zakresie na: 1) dominacji wiedzy jako podstawowego zasobu ekonomicznego i czynnika produkcji-rozwoju, 2) najwyższym udziale w strukturze wytworzenia produktu krajowego brutto sektora informacyjnego, 3) nadmiernych możliwościach wytwórczych, 4) generowaniu, przesyłaniu, gromadzeniu i powszechnym wykorzystaniu zbiorów informacji-wiedzy, 5) innowacjach związanych z wiedzą, 6) konkurencyjności opartej na informacji, 7) powszechnym występowaniu i użytkowaniu nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz 8) dominacji liczebnej organizacji uczących się.

Społeczeństwo informacyjne rozumiane jest jako ludzka wspólnota, której podstawą funkcjonowania jest informacja i jej przetworzone formy (wiedza czy mądrość, w zależności od fazy rozwoju). Jest to społeczeństwo kierujące się w swoim funkcjonowaniu i podejmowanych działaniach wiedzą (mądrością), a nie na przykład tradycjami, przesądami czy niesprawdzalnymi racjami. Społeczeństwo informacyjne posiadać będzie wypracowane procedury przygotowania i wykorzystania informacji, a jego podstawowym wyzwaniem nie jest poszukiwanie informacji w warunkach jej niedoboru, jak to miało miejsce we wcześniejszej fazie rozwoju ludzkiej cywilizacji, lecz filtrowanie informacji w warunkach jej nadmiaru. W społeczeństwie informacyjnym istnieje powszechny dostęp ludzi do informacji, wykorzystanie Internetu jako środka informacji publicznej i komunikacji międzyludzkiej oraz powszechna, permanentna edukacja. Natomiast w gospodarce opartej na wiedzy mamy do czynienia między innymi z wiodącą rolą informacji i wiedzy oraz technologii jako podstawowych czynników wytwórczych, z dominacją w strukturze siły roboczej pracowników sektora informacyjnego oraz przejściem przez sektor informacyjny wiodącej roli w tworzeniu produktu narodowego brutto.

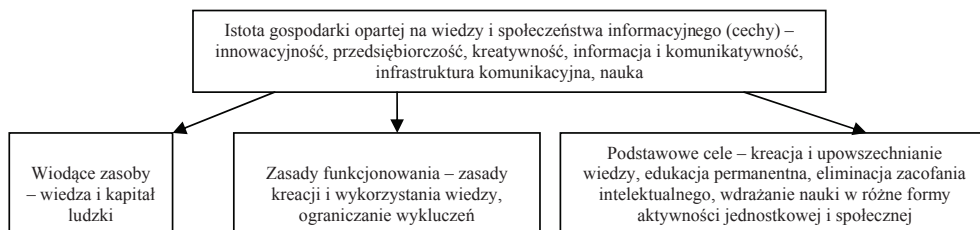
Można na społeczeństwo informacyjne i gospodarkę opartą na wiedzy spojrzeć nieco inaczej eksponując ich cechy, wiodące zasoby, zasady funkcjonowania i podstawowe cele (por. schemat 1).

Do podstawowych cech zaliczamy: innowacyjność, przedsiębiorczość, kreatywność, informację i komunikatywność, infrastrukturę komunikacyjną oraz naukę. Wiodącymi zasobami są wiedza i kapitał ludzki. Głównymi zasadami funkcjonowania są: zasady kreacji i wykorzystania wiedzy oraz ograniczanie wykluczeń społecznych. Natomiast podstawowymi celami są kreacja i upowszechnianie wiedzy, edukacja permanentna, eliminacja zacofania intelektualnego oraz wdrażanie nauki w różne formy aktywności jednostkowej i społecznej.

Badania nad tworzeniem się podstaw społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy trwają od początku lat sześćdziesiątych XX wieku, a w jego ramach

Schemat 1

Główne elementy gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego

Źródło: opracowanie na podstawie: Czaja (2011, s. 33-53).

zaproponowano wiele modeli i koncepcji. Do najważniejszych i najbardziej znanych należą idee „społeczeństwa postindustrialnego” D. Bella z 1973 roku, „społeczeństwa trzeciej fali” A. Tofflera z 1980 roku, „społeczeństwa wiedzy” P. Druckera z 1993 roku czy „społeczeństwa sieciowego” M. Castellsa z 1996 roku lub „społeczeństwa komunikacji” A. Mattelarta z 2001 roku. Próbowano w nich zidentyfikować główne atrybuty nowego etapu przemian cywilizacyjnych. W wielu tych opracowaniach społeczeństwo informacyjne traktowane jest jako trzecia forma organizacji społeczeństwa, obok społeczeństwa agrarnego i industrialnego, od których różni się wieloma cechami. W społeczeństwie informacyjnym pojawiają się zupełnie nowe, nieznane dotychczas zjawiska i procesy nadające mu odmienne charakterystyki, takie jak: 1) kompresja czasu i przestrzeni, 2) szybki obieg informacji, bez względu na czas i odległość, 3) całodobowa aktywność-społeczeństwo non-stop, 4) nadmiar informacji i nieumiejętność korzystania z nich, 5) niezależność kosztów przesyłania informacji od odległości, 6) obecność zniekształconych informacji oraz brak zdolności do weryfikowania prawdziwości informacji, 7) konieczność ciągłego uczenia się, 8) zmiana w sposobie komunikowania się ludzi, 9) powstawanie nowych struktur społecznych i nowych podziałów, 10) zmiana przetwarzania informacji w umyśle na przetwarzanie ich w komputerze, 11) brak monopolu na większą część informacji i wiele alternatywnych źródeł informacji, 12) mniejsze znaczenie roli własności intelektualnej poprzez możliwość kopiowania i darmową redystrybucję dóbr intelektualnych, 13) dostęp do podstawowych usług informatyczno-informacyjnych w sieci, 14) przenikanie technologii informacyjno-komunikacyjnych do wszystkich sfer życia i wzrost uzależnienia od komputera oraz 15) powstawanie społeczności wirtualnych (Golka 2008, s. 86-88).

Gospodarka oparta na wiedzy uzupełnia społeczeństwo informacyjne w wymiarze ekonomicznym. Wiedza (zbiory informacji) stały się obecnie najważniejszym zasobem ekonomicznym i czynnikiem produkcji (rozwoju gospodarczego). Wiedza przekłada się na innowacje i zachowania przedsiębiorcze. Wiedza decyduje również o konkurencyjności podmiotów gospodarczych. Gospodarka oparta na wiedzy łączy w sobie rozbudowane relacje między wiedzą, zmianami i globalizacją. Nośnikami gospodarki opartej na wiedzy są między innymi: przemysły wysokiej techniki, nauka, edukacja, usługi związane z wiedzą czy sektor technologii informacyjnych.

Pojęcie gospodarki opartej na wiedzy pojawiło się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. W oficjalnych dokumentach Unii Europejskiej zastosowano je po raz pierwszy w 1993 roku w odniesieniu do gospodarki Stanów Zjednoczonych (Breński, Olesiak 2008, s. 49). Kolejne lata przyniosły nowe definicje, z których żadna nie stała się powszechnie

obowiązującą, podobnie jak w przypadku społeczeństwa informacyjnego. Do najważniejszych cech gospodarki opartej na wiedzy zalicza się w ramach wspomnianych powyżej definicji: 1) rosnące znaczenie globalizacji, 2) wzrost znaczenia technik informatycznych, 3) wzrost znaczenia nauki i wiedzy czy 4) wzrost znaczenia inwestycji w kapitał ludzki. To nie jedyne cechy odróżniające gospodarkę opartą na wiedzy od innych, tradycyjnych form gospodarowania. Można je znaleźć w każdym dowolnym aspekcie porównania obu podejść do procesów gospodarowania, ich przygotowania, realizacji oraz organizacji technicznej i społecznej.

Idea gospodarki opartej na wiedzy łączona jest często z koncepcją Nowej Gospodarki i e-gospodarki. Najczęściej gospodarka oparta na wiedzy traktowana jest jako pojęcie pozostające albo w relacji zawierania się, albo tworzenia wspólnych pól z Nową Gospodarką czy e-gospodarką. Koncepcja e-gospodarki akcentuje wykorzystanie elektronicznych form komunikacji międzyludzkiej w procesach gospodarowania, natomiast Nowa Gospodarka jest pojęciem szerszym, obejmującym elementy e-gospodarki, globalizacji i innych nowych trendów oraz zjawisk (procesów) charakteryzujących współczesną rzeczywistość społeczno-ekonomiczną.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy wymaga spełnienia kilku warunków, a zwłaszcza: 1) rozbudowy infrastruktury telekomunikacyjnej, 2) pełnej liberalizacji rynków usług informacyjnych, 3) przejrzystego i spójnego oraz dostosowanego prawodawstwa, 4) wysokiego poziomu nakładów na B+R, 5) powszechnego, szerokiego i taniego dostępu do Internetu, 6) publicznego dostępu do zasobów informacyjnych, 7) wysokiego stopnia korzystania z informacji, 8) szybkiego odbierania i przekazywania danych cyfrowych, bez ograniczeń przestrzennych oraz 9) wzrostu zatrudnienia osób zatrudnionych w sektorze informacyjnym.

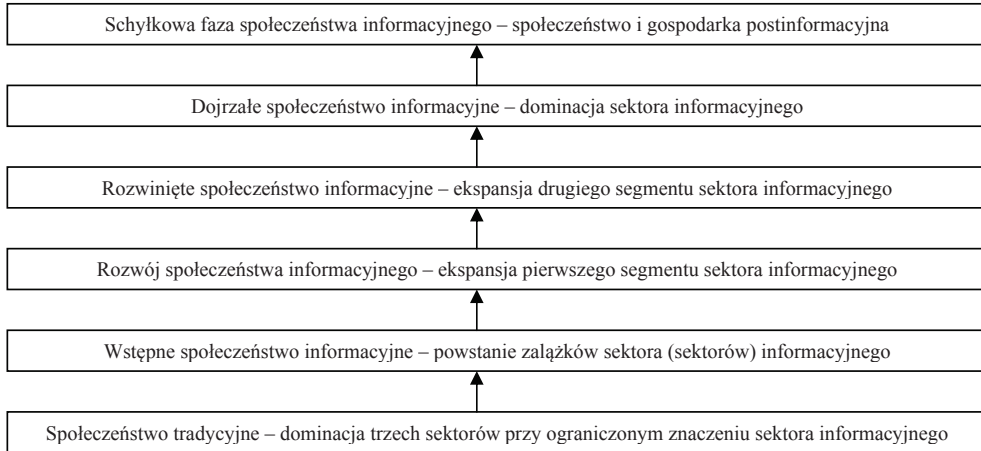
Ten sam rozwój ma swój wymiar czasowy, w ramach którego można wyróżnić kilka zasadniczych etapów (por. schemat 2). Załączki społeczeństwa informacyjnego pojawiają się już w ramach społeczeństwa tradycyjnego, w warunkach dominacji trzech sektorów, przy ograniczonym jeszcze znaczeniu sektora informacyjnego. Wstępne społeczeństwo informacyjne to etap powstania istotnych załączków sektora (być może wręcz sektorów) informacyjnego. Ekspansja pierwszego segmentu tego sektora przyspiesza rozwój społeczeństwa informacyjnego. Jego rozwinięta, dojrzała postać to faza, w której obserwujemy przyspieszoną ekspansję drugiego segmentu sektora informacyjnego.

Kiedy sektor informacyjny zaczyna dominować w gospodarce i innych wymiarach funkcjonowania społeczeństwa mamy do czynienia z dojrzałym społeczeństwem informacyjnym. Naturalną konsekwencją takiego cyklu życia społeczeństwa jest jego faza schyłkowa czyli społeczeństwo i gospodarka postinformacyjna.

Sektor informacyjny rozwija się podobnie jak inne części strukturalne gospodarki. Początkowo (etap wstępny) sektor nie jest zbyt duży, jeżeli jego rozmiary będziemy mierzyć udziałem w PKB lub wielkością zatrudnienia. Następna faza obejmuje etap wzrostu i łączy się z gwałtowną ekspansją sektora informacyjnego. Etap ten kończy się fazą nasycenia (etap nasycenia), która oznacza osiągnięcie przez sektor maksymalnej wielkości. Po etapie tym następuje etap stabilizacji a następnie etap schyłkowy.

Sektor ten nie ma jeszcze wewnętrznej struktury i obejmuje zarówno kreację informacji, jak i metod (środków) jej przetwarzania oraz usług w tym zakresie (por. schemat 3). Kolejny etap przekształcania społeczeństwa informacyjnego obejmuje przyspieszony wzrost znaczenia pierwszego segmentu sektora informacyjnego.

Charakteryzuje się on znacznymi rozmiarami kreacji informacji, z którymi związane są relatywnie proste metody jej przetwarzania i wykorzystania. Informacja ta upowszechni

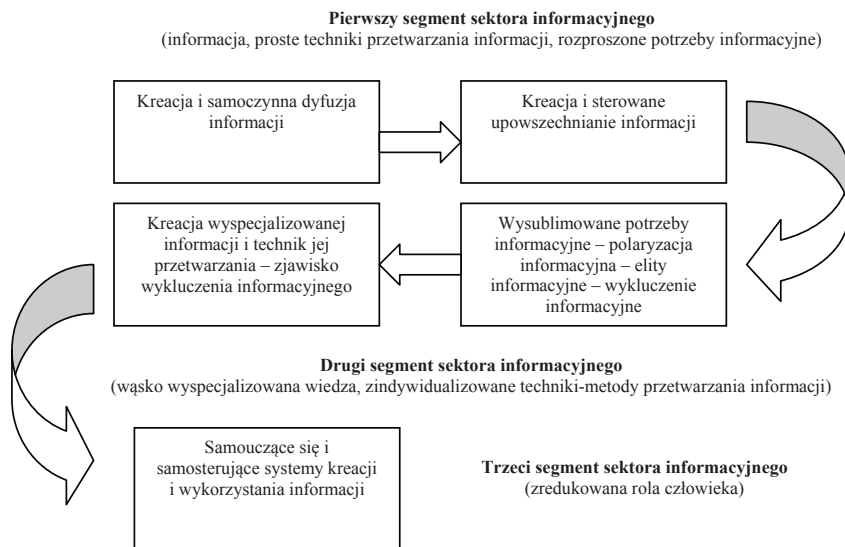
Schemat 2**Etapy rozwoju (ewolucji) społeczeństwa informacyjnego**

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Becla, Czaja, Hałasa (2010, s. 43).

nia się w sposób samoczynny, co raczej wywołuje negatywne zjawiska społeczno-informacyjne, jak na przykład szum informacyjny, bezradność wobec źródła informacji czy wykluczenie informacyjne. Naturalnym etapem jest wzrost znaczenia kreacji i sterowanego (skierowanego do adresowanego odbiorcy) upowszechniania informacji. Kreacja takiej informacji i jej upowszechnianie tworzą pierwszy segment sektora informacyjnego.

Drugi segment sektora informacyjnego obejmuje informacje i metody-techniki jej przetwarzania i wykorzystania, zaspokajające bardziej wysublimowane potrzeby informacyjne. Wzrost znaczenia tego segmentu sektora informacyjnego będzie nie tylko podnosił poziom zaawansowania społeczeństwa informacyjnego, ale również pogłębi niepożądane zjawisko postępującej polaryzacji informacyjnej. Oznacza ono, z jednej strony, tworzenie się wąskich elit informacyjnych, posiadających wysublimowane potrzeby informacyjne i potrafiących efektywnie wykorzystywać takie informacje, z drugiej zaś rozszerzenie zjawiska wykluczenia informacyjnego, wypychające relatywnie szerokie grupy ludzi na margines społeczeństwa informacyjnego. Drugi segment sektora informacyjnego jest rzeczywistym wyznacznikiem zaawansowania społeczeństwa informacyjnego. W szerszej, globalnej perspektywie ewolucja zaawansowania rozwoju społeczeństwa informacyjnego doprowadzi do powstania społeczeństw aktywnie kreujących wiedzę (informacje) i konsumujących informacje (pasywnych).

Dojrzałe społeczeństwo informacyjne charakteryzuje się dominacją sektora informacyjnego, opartego na dwóch jego segmentach. W tym momencie pojawia się pytanie – czym będzie kolejny etap rozwoju społeczeństwa informacyjnego? Obecny poziom wiedzy o ewolucji współczesnych społeczeństw nie daje zupełnie naukowych podstaw do takiej prognozy. Można jedynie oprzeć się na literaturze *science fiction* i filozoficzno-futurologicznych rozważaniach na wzór S. Lema. Na tej podstawie można zaryzykować tezę, że schyłkowa faza społeczeństwa informacyjnego – społeczeństwo i gospodarka postinformacyjna – charakteryzować się będzie rosnącą dominacją trzeciego segmentu

Schemat 3**Kształtowanie się sektora informacyjnego w nowoczesnym społeczeństwie informacyjnym**

Źródło: jak w schemacie 2.

sektora informacyjnego, który opiera się na samouczących się i samosterujących systemach kreacji i wykorzystania informacji. Oznaczać ona będzie redukcję aktywnej roli człowieka.

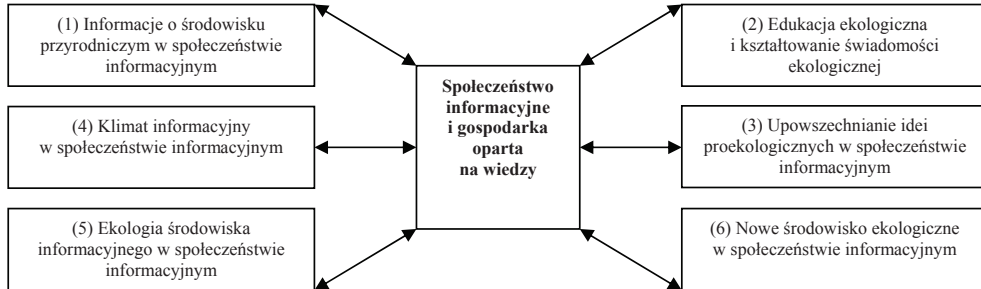
Ekologiczne wymiary funkcjonowania społeczeństwa informacyjnego

Można wyróżnić kilka istotnych aspektów, które dotyczą ekologicznych dylematów społeczeństwa informacyjnego (por. schemat 4).

Dotyczą one:

- 1) różnych aspektów kreacji, gromadzenia, przechowywania i wykorzystania informacji;
- 2) wykorzystania informacji do budowania świadomości ekologicznej i realizacji edukacji ekologicznej;
- 3) upowszechniania w społeczeństwie informacyjnym proekologicznych idei, postaw i interesów;
- 4) klimatu informacyjnego w społeczeństwie informacyjnym, związanego z dostępem do informacji ekologicznej;
- 5) ekologii środowiska informacyjnego człowieka w społeczeństwie informacyjnym;
- 6) bezpośredniego oddziaływania społeczeństwa informacyjnego na środowisko przyrodnicze.

Ad 1) Gospodarka oparta na wiedzy charakteryzuje się rozbudowaną infrastrukturą komunikacyjną wykorzystywaną w procesach informacyjno-komunikacyjnych oraz

Schemat 4**Ekologiczne aspekty funkcjonowania społeczeństwa informacyjnego**

Źródło: opracowanie własne.

w procesach kreacji i upowszechniania wiedzy. Podmioty działające w gospodarce opartej na wiedzy i w społeczeństwie informacyjnym są przedsiębiorcze, innowacyjne oraz kreatywne. Przedsiębiorczość oznacza postawy aktywne, poszukujące rozwiązań sprawnych. Sprawność oznacza działania racjonalne, które opierają się na logicznym wnioskowaniu i posiadaniu odpowiednich użytecznych, wysokiej jakości zbiorów informacji.

Na jakość informacji składa się kilka cech, takich jak: 1) dostępność informacji, 2) wiarygodność informacji, 3) prawdziwość informacji, 4) aktualność informacji, 5) relatywność informacji, 6) kompletność informacji, 7) kosztowność pozyskania informacji oraz 8) użyteczność wykorzystania.

W społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy obserwuje się zmianę niektórych powyższych charakterystyk. Znacznie zwiększyła się dostępność informacji, w czym szczególną rolę odegrało powstanie i rozwój Internetu. Współczesna cyberprzestrzeń zawiera niezwykle różnorodne i pojemne zbiory informacji. Globalna sieć informacyjno-informatyczna pozwala praktycznie dotrzeć do wszystkich informacji, które umieszczone są na dowolnym nośniku powiązany z nią. Ograniczenia dostępności mogą natomiast dotyczyć istnienia zabezpieczeń przed nieuprawnionym użytkowaniem danych baz, braku istnienia odpowiednich informacji w cyberprzestrzeni oraz odpłatności za korzystanie z danej informacji.

Większe wątpliwości wzbudza wiarygodność informacji, ponieważ wielu użytkowników nie jest dostatecznie świadoma tego faktu i traktuje dostęp do sieci jako formę własnej, często niewiarygodnej ekspresji. Brak wiarygodności źródła łączy się bardzo często z obniżeniem poziomu prawdziwości informacji. Wiarygodność informacji oznacza jej prawdziwość z punktu widzenia poprawności opisu rzeczywistości. Na obniżenie wiarygodności informacji mogą wpływać czynniki intencjonalne oznaczające celowe przekazywanie nieprawdziwej informacji, czynniki metodologiczne, łączące się z błędami popełnianymi w trakcie określania informacji z powodów niedoskonałego rozpoznania sytuacji oraz czynniki technologiczne, związane z tworzeniem błędów z przyczyn techniki gromadzenia i przetwarzania danych.

Prawdziwość informacji jest niezwykle interesującym aspektem dotyczącym społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy. Ogólnie można rozróżnić: wiedzę naukową, wiedzę potoczną, informacje nieprawdziwe i informacje fałszywe. Pierwszy

zbiór zawiera wiedzę, która została poddana właściwym metodom naukowej weryfikacji (falsyfikacji). Gwarantuje ona odpowiednią skuteczność decyzji, a same informacje są dostatecznie wiarygodne. Wiedza potoczna obejmuje zbiory informacji użyteczne decyzyjnie, które jednak nie zostały poddane procedurom naukowej weryfikacji. Informacje nieprawdziwe nie opierają się ani na badaniach naukowych, ani na doświadczeniach poszczególnych ludzi. Są często efektem myślenia życzeniowego czy niesprawdzonych informacji, plotek itp. W ich kreacji i upowszechnianiu nie ma umyślnej, świadomej działalności. Informacje fałszywe gromadzą te jej formy, które są celowo przygotowywane, aby wprowadzić odbiorcę w błąd. Niestety, wszystkie cztery powyższe zbiory informacji znajdują swoje zastosowanie. Ich porządkowanie generuje kolejne koszty i problemy metodyczne.

Aktualność determinowana jest bezpośrednio szybkością uzyskania informacji. Informacja niesiona przez daną wiadomość jest aktualna, jeżeli opisuje stan rzeczywistości w dopuszczalnych granicach błędu. Aktualność informacji pozostaje w korelacji z tempem zmiany opisywanego atrybutu rzeczywistości i szybkością udostępnienia tej informacji użytkownikowi.

Relewantność informacji łączy się natomiast z przenoszeniem przez informację elementów zbędnych dla użytkownika. Informacja jest relewantna, jeżeli elementów takich nie zawiera. Relewantność nabiera szczególnego znaczenia, gdy łączymy informację z procesem decyzyjnym oraz jego wymiarem ekonomicznym (kosztowym). Relewantna informacja ułatwia osiągnięcie odpowiedniego poziomu sprawności procesu decyzyjnego (działanie skuteczne, racjonalne i efektywne), a jednocześnie pozyskanie informacji relewantnej redukuje koszty informacyjne do minimum (optimum czyli niezbędnego, warunkowego minimum).

Kompletność informacji mierzona jest relacją między współczynnikiem relewancji elementów nie zawartych w zbiorze dostępnych informacji do współczynnika relewancji danej informacji. Innymi słowy, informacja jest kompletna, jeżeli zawiera wszystkie elementy użyteczne dla użytkownika w danym czasie, natomiast poza nią nie pozostaje ani jeden element cenniejszy (użyteczniejszy), niż zawarte w informacji.

Koszty pozyskania informacji są i będą w rozwijającym się społeczeństwie informacyjnym (i gospodarce opartej na wiedzy) bardzo ważnym kryterium wykorzystania poszczególnych baz danych czy poszczególnych informacji. Dotyczy to zarówno kosztów bezpośrednich, jak i kosztów społecznych (w tym zewnętrznych) czy kosztów transakcyjnych. Kryterium to jest dość jednoznaczne – im wyższe są koszty pozyskania informacji, tym więcej zainteresowanych będzie rezygnować z wykorzystania danej informacji. To bardzo istotna przyczyna wykluczenia informacyjnego w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy.

Użyteczność informacji bezpośrednio łączy się z potrzebami informacyjnymi, tych którzy korzystają z danej bazy, ale jednocześnie ogniskuje wszystkie powyższe cechy informacji. Pozyskiwanie informacji wymaga posiadania odpowiednich urządzeń, opracowanej metodyki oraz sposobów naukowej weryfikacji. Rewolucja informacyjno-informatyczna dostarcza coraz lepszych urządzeń i oprogramowania, dzięki którym tworzą się możliwości pozyskiwania coraz bardziej aktualnych informacji.

Ad 2) Świadomość ekologiczna oparta na informacji należy do szczególnie istotnych elementów zachowań ludzi w ramach społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy. Wiąże się ona bezpośrednio z kulturą ekologiczną oraz procesami edukacji ekologicznej, które są zarówno determinantą kształtowania obu powyższych aspektów funkcjonowania człowieka i jego zachowań, jak i efektem oddziaływania tych czynni-

ków (świadomości i kultury). Kultura ekologiczna oznaczać będzie całokształt dorobku ludzkości gromadzonego na przestrzeni dziejów cywilizacji, o charakterze materialnym i niematerialnym dotyczący relacji między człowiekiem, społeczeństwem a środowiskiem przyrodniczym i jego elementami. Natomiast świadomość ekologiczna to całokształt idei, wartości, postaw, poglądów, przekonań i opinii wspólnych dla grup społecznych określający sposób myślenia tej grupy i jej członków (osób) w stosunku do problemów ekologicznych i relacji między człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym. Świadomość ekologiczna jest elementem składowym ludzkiej kultury ekologicznej. Wpływa ona w istotny sposób na szeroko rozumiany stosunek ludzi do środowiska przyrodniczego i sposoby korzystania z jego zasobów oraz użytków.

Kształtowanie się świadomości ekologicznej społeczeństwa to proces przebiegający w czasie. Za B. Poskrobko (1998, s. 30-39) można go opisać w następujący sposób. Rozpoczyna się on od identyfikacji negatywnych zjawisk ekologicznych. Początkowo nie przyjmuje ona formy percepcji społecznej, lecz jednostkowej. Pogłębianie się kryzysu ekologicznego prowadzi do rozszerzenia percepcji jego skutków. Pogłębianie procesu kształtowania się świadomości ekologicznej polega na dostrzeżeniu wartości środowiska przyrodniczego w życiu poszczególnych ludzi i grup społecznych. Budzi to coraz powszechniejsze zainteresowanie problemami ekologicznymi i zapotrzebowanie na informację o stanie środowiska przyrodniczego. W ich efekcie pojawiają się coraz silniejsze elementy presji społecznej w celu ograniczenia degradacji środowiska przyrodniczego i utrzymania odpowiedniej jakości jego komponentów. Wiąże się to z powszechniejszą akceptacją proekologicznych form zachowania i postaw życiowych, w tym wzorców konsumpcji. Informacja odgrywa szczególną rolę w tych wszystkich formach kształtowania postaw życiowych i wzorców konsumpcji, które przyjmują postać edukacji ekologicznej. Pojęcie edukacji ekologicznej, zwanej też edukacją środowiskową, oznacza taką koncepcję kształcenia i wychowywania społeczeństwa w duchu poszanowania środowiska przyrodniczego, zgodnie z hasłem upowszechnionym na Ziemskim Szczycie Ekologicznym w Rio de Janeiro – „myśleć globalnie – działać lokalnie”.

Ad 3) Tworzące się i rozwijające w społeczeństwie informacyjnym kultura i świadomość ekologiczna przekładają się na odpowiednie idee oraz wartości, a w następnej kolejności na postawy życiowe, w tym zachowania konsumpcyjne oraz interesy. Pozwala to na zbudowanie odpowiednich relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym, a także na zrozumieniu przez człowieka roli informacji w środowisku jego życia. Idee stanowią często podstawę praktycznego podejścia do poszczególnych komponentów środowiska przyrodniczego, rozwiązywania ekologicznych problemów czy budowania strategii zrównoważonego i trwałego rozwoju. Są także elementem systemów aksjologicznych uznawanych przez danego człowieka oraz systemów moralnych, akceptowanych w życiu codziennym i w relacjach z otoczeniem społecznym i przyrodniczym. W świetle badań psychospołecznych idee i wartości wpływają bezpośrednio lub pośrednio, obok wiedzy, na postawy czy zachowania ludzi. Z ekologicznego punktu widzenia postawy oraz łączące się z nimi interesy najsilniej wpływają na środowisko przyrodnicze. Wyrażają się bowiem w zjawisku antropopresji, które w swojej istocie jest materialno-energetyczne oraz informacyjne. Wiedza (zasoby prawdziwej, wiarygodnej informacji) o antropopresji pozwala uniknąć wielu jej negatywnych następstw.

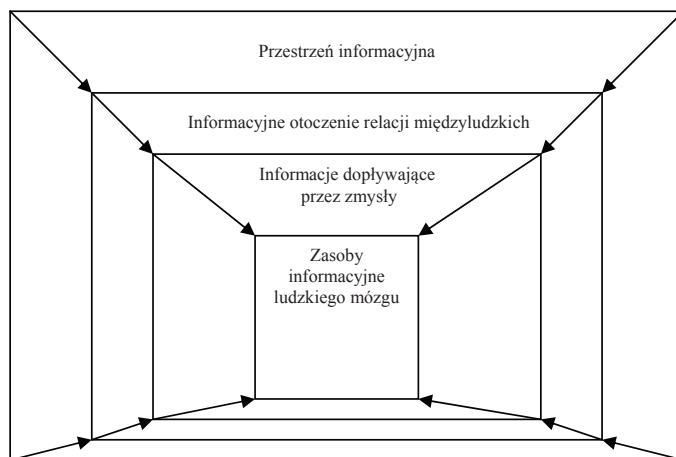
Ad 4) Klimat informacyjny można potraktować jako całokształt zjawisk zachodzących w krótkim i długim okresie, w przestrzeni informacyjnej, obejmujących źródła i sposoby generowania informacji, przepływy związane z komunikacją interpersonalną i informowaniem się o otoczeniu, procesy sterowanej i samoczynnej transformacji informacji, jej atrybuty, walory czy wady, ograniczenia i wykluczenia, negatywne i pozytywne wielo-

aspektowe wpływy, w ramach których człowiek istnieje i funkcjonuje. Jednym z istotnych elementów tego klimatu w społeczeństwie informacyjnym jest informacja ekologiczna i dostęp do niej. Chodzi tu nie tylko o informacje prezentujące piękno i walory środowiska przyrodniczego, jego funkcjonowanie, ale również opisujące stan jakościowy i zasobowo-kapitałową ilość poszczególnych komponentów oraz elementów tego środowiska, zagrożenia, w tym wynikające z ludzkiej aktywności. W społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy informacja ekologiczna powinna pozostać powszechnie dostępnym dobrem publicznym, a także należy wykorzystać ją w celu wzmocnienia zrównoważonego i trwałego rozwoju, w międzygeneracyjnym horyzoncie działania.

Ad 5) Człowiek żyjący w ramach społeczeństwa informacyjnego (*homo informaticus*) otoczony jest niezwykle dużą liczbą źródeł informacji. Generują one informacje, które docierają do zmysłów (sensorów) i mózgu człowieka. Tworzą środowisko informacyjne każdego człowieka. Do tego dochodzą informacje otaczające relacje międzyludzkie (por. schemat 5).

Problemem środowiska informacyjnego pojedynczego człowieka jest informacja, która dociera do mózgu. Są to informacje przedostające się przez zmysły w normalnym kontakcie z otoczeniem (poprzez wzrok, słuch, smak, węch czy dotyk) oraz informacje przekazywane sobie w postaci przeglądania zbiorów informacji w procesie nabywania wiedzy, relaksu itp. Są to takie czynności, jak czytanie, słuchanie czy oglądanie.

Schemat 5 Informacyjne środowisko człowieka

Źródło: jak w schemacie 4.

Te informacje tworzą zbiory o zasadniczym znaczeniu, jak również to, co jest redundancją informacyjną czy wręcz szumem informacyjnym. Pierwsza kategoria oznacza zakłócenie polegające na powielaniu (powtarzaniu) informacji. Szum informacyjny to zakłócenie polegające na napływie informacji nie związanych z daną sytuacją decyzyjną (nadmiar zbędnych informacji). Tworzą one zasadniczy dyskomfort dla człowieka, utrud-

niając dotarcie do informacji użytecznych oraz absorbowanie uwagi informacjami nieużytecznymi (informacyjnymi śmieciami).

W ten sposób współczesny wpechnięty został w sytuację chaosu (bałaganu) informacyjnego. Jego najistotniejszymi cechami są przede wszystkim:

- 1) nadmiar źródeł i ilości informacji;
- 2) brak znakowania wiarygodności informacji,
- 3) niedostateczne wyposażenie człowieka w instrumenty filtrowania informacji.

Dodatkowo, gwałtownym zmianom ulega również informacyjne otoczenie relacji międzyludzkich. Są one znacznie silniej informacyjne oraz inne są formy komunikacji międzyludzkiej, poprzez odchodzenie od komunikacji bezpośredniej, twarzą w twarz ku komunikacji interpersonalnej opartej na urządzeniach technicznych i oprogramowaniu, instrumentalizacji. Zmniejszają się elementy emocjonalne w ocenie tych informacji, znane z komunikacji bezpośredniej. W efekcie tych procesów zmieniło się środowisko informacyjne współczesnego człowieka (por. tabela 1).

Tabela 1

Porównanie otoczenia informacyjnego człowieka w cywilizacji tradycyjnej i społeczeństwie informacyjnym

Charakterystyka informacyjnego otoczenia człowieka w społeczeństwie tradycyjnym	Charakterystyka informacyjnego otoczenia człowieka w społeczeństwie informacyjnym
1. Niedostatek informacji	1. Nadmiar informacji
2. Spowolniony proces gromadzenia informacji przy dominacji własnego doświadczenia	2. Bardzo duża liczba zewnętrznych źródeł informacji
3. Ograniczone możliwości gromadzenia i przetwarzania informacji (poza umysłem ludzkim)	3. Zwiększone możliwości pozyskania, gromadzenia i przetwarzania techniczno-informacyjnego zbiorów danych
4. Spowolniona dyfuzja informacji	4. Przyspieszone upowszechnianie i powielanie informacji
5. Dominacja bezpośredniej komunikacji interpersonalnej	5. Instrumentalizacja komunikacji interpersonalnej
6. Rozbudowana refleksja nad wiarygodnością informacji	6. Zredukowana refleksja nad wiarygodnością informacji
7. Wysokie koszty bezpośrednie pozyskania informacji	7. Wysokie koszty transakcyjne pozyskiwania wiarygodnej informacji

Źródło: opracowanie własne.

Spółczesne społeczeństwo informacyjne i gospodarka oparta na wiedzy, charakteryzujące się nieporównywalnym z dotychczasowymi formami rozwoju ludzkiej cywilizacji ilościami informacji, sposobami i zakresem jej wykorzystania (rola sektora informacyjnego), znaczeniem w życiu każdego człowieka i grup społecznych, tworzą nowe środowisko ekologiczne. Wytwarzanie i przepływ takiej ilości informacji wymaga odpowiedniej infrastruktury oraz energii (nośników informacji), wywołując określone oddziaływania na środowisko przyrodnicze (zanieczyszczenie termiczne i promieniotwórcze). Tego typu antropopresja jest zjawiskiem zwrotnym, a niektóre jego negatywne skutki są już widoczne. Należą do nich między innymi: ograniczenie bezpośrednich kontaktów z realnym środowiskiem przyrodniczym i zastępowaniem ich przez wirtualne środowisko, degradacja

wielu funkcji biologicznych organizmu człowieka, redukcja zdolności odbiorczych niektórych sensorów (smaku, dotyku czy równowagi), pojawienie się nowych uzależnień i schorzeń (chorób) itp.

W społeczeństwie informacyjnym tworzy się zatem mocno zmodyfikowane środowisko ekologiczne człowieka. Stawia ono nowe wyzwania, które zadecydują o kierunku ewolucji *homo sapiens* – powrotu do jego „biologiczności” czy przejście ku cyborgizacji związanej z wymiarem techniczno-informacyjnym.

W kierunku zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy i „nowego społeczeństwa informacyjnego”

Wzrost znaczenia informacji w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy będzie wpływała na powszechniejszą zmianę relacji pomiędzy danymi, informacjami, wiedzą i mądrością (por. schemat 6).

Schemat 6

Relacje między danymi, informacjami i wiedzą oraz mądrością w społeczeństwie informacyjnych i gospodarce opartej na wiedzy

Źródło: opracowanie na podstawie: Becla i in. (2010, s. 11).

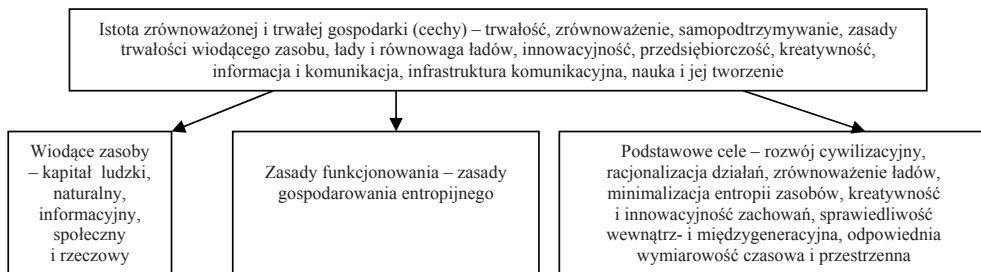
Dane opisują za pomocą nośnika i symboli określone zjawisko, fakt czy proces, czyli element rzeczywistości. Przetworzone dane przyjmują postać informacji, które posiadają swój aspekt ilościowy, semantyczny i użytecznościowy. Jeżeli informacje poddamy procesom interpretacji i zrozumienia, ich uporządkowane zbiory stają się wiedzą. Właściwie wykorzystana wiedza pozwala osiągnąć stan mądrości. Jest to zdolność do odpowiedniego wykorzystania wiedzy i działania połączonego z emocjonalnym zaangażowaniem.

Analizując możliwe kierunki ewolucji społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy oraz jej potencjalne ekologiczne konsekwencje, zidentyfikowane w powyższym opracowaniu, można wyobrazić sobie powstanie w przyszłości zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy i „nowego społeczeństwa informacyjnego” (por. schemat 7).

Będzie to megasytem, którego funkcjonowanie opierać się będzie na właściwym wykorzystaniu wszystkich pięciu zasobów – ludzkich, rzeczowych, przyrodniczych, informacyjnych oraz kulturowo-społecznych. Zasoby te czy ich dynamiczna interpretacja kapitałowa podlegać będzie zasadom wykorzystania znanym ze zrównoważonej i trwałej gospodarki. W warstwie teleologicznej na pierwszym planie widoczne są rozwiązania prowadzące do powszechnej racjonalizacji działań, równoważenia ładów, minimalizacji entropii zasobów, powszechnej kreatywności i innowacyjności oraz stosowania zasady sprawiedliwości wewnątrz- i międzygeneracyjnej.

Schemat 7

Główne elementy zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy i „nowego społeczeństwa informacyjnego”

Źródło: opracowanie na podstawie: Czaja (2011, s. 33-53).

Entropijność funkcjonowania oznacza bardziej wyraźne uwzględnianie praw rządzących materialną i symboliczną rzeczywistością oraz wyeksponowanie fizykalnego wymiaru gospodarowania i osadzenie tego procesu w przestrzeni i czasie. Megasytem będzie generował znaczne ilości informacji, które będą gromadzone, przetwarzane i wykorzystane do sprawniejszego zarządzania procesami i organizacjami w jego wnętrzu. Wylimitowane zostanie zacofanie intelektualne, ograniczone wykluczenia społeczne i informacyjne, a poszczególnych członków „nowego społeczeństwa informacyjnego” charakteryzować będzie empatia, ale nie ignorancja. Będą to kreatywne i innowacyjne jednostki, skłonne do podnoszenia wiedzy i kształtowania świadomości poprzez permanentną edukację.

Zrównoważona gospodarka oparta na wiedzy i „nowe społeczeństwo informacyjne” będzie wynikiem nakładania się zjawisk oraz procesów mających miejsce w ramach zrównoważonej i trwałej gospodarki, klasycznego społeczeństwa informacyjnego oraz towarzyszącej mu gospodarki opartej na wiedzy. Zrównoważony i trwały rozwój oraz towarzysząca mu odpowiednia strategia także opierają się na wiedzy, chociaż nie zawsze się to odpowiednio eksponuje. Pojęcie to dotyczy wiedzy naukowej oraz częściowo wiedzy potocznej, która także może być prawdziwa. Ograniczony zostanie natomiast wpływ informacji nieprawdziwej (niezweryfikowanej) i umyślnie nieprawdziwej. Nastąpi także

redukcja znaczenia zjawisk i procesów, które generują wykluczenie informacyjne w warunkach społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy, takie jak: nadmierna wielkość źródeł informacji, analfabetyzm pojęciowy, niedostatki metodologiczne, interpretacyjne myślenie „życzeniowe”, niedostatki emocjonalno-motywacyjne komunikujących się oraz dominacja formy przekazu nad treścią.

Tworzone w warunkach zrównoważonej gospodarki opartej na wiedzy i „nowego społeczeństwa informacyjnego” zbiory informacji (wiedza) będą tworzone we właściwej formie, wielkości i szczegółowości (pojemności informacyjnej) oraz wiarygodności naukowej. Jednocześnie będą dostępne dla wszystkich zainteresowanych stron i właściwie (co do formy, miejsca i czasu) wykorzystywane. Wiedza będzie aktualizowana i rozbudowywana w miarę komplikowania się problemów, przed którymi nowa gospodarka i społeczeństwo będą stawały.

Ograniczony zostanie zasięg negatywnych form wykorzystywania informacji (wiedzy), występujących we wcześniejszych etapach rozwoju cywilizacyjnego. Takimi formami są między innymi: opisane wcześniej zjawisko wykluczenia informacyjnego, brak odpowiednich cech (na przykład użyteczność) u wykorzystywanych informacji, niedoskonałości systemu komunikowania się, niedostatek lub nadmiar (w formie redundancji lub szumu informacyjnego) informacji, brak umiejętności odpowiedniego wykorzystania dostępnej informacji, zwyczajne marnotrawstwo posiadanych zasobów informacji (wiedzy), systemy ochrony informacji, utrudniające dostęp do określonych zbiorów informacji oraz manipulowanie informacją w celu kształtowania ludzkiej świadomości i postaw.

Podstawowymi celami stojącymi przed „nowym społeczeństwem informacyjnym” i zrównoważoną gospodarką opartą na wiedzy są:

- potrzeba kontynuacji rozwoju cywilizacyjnego;
- racjonalizacja działań i upowszechnianie zasady racjonalnego gospodarowania (działania),
- systematyczne równoważenie ładów,
- minimalizowanie entropii zasobów ekonomicznych,
- upowszechnianie postaw kreatywnych i zachowań innowacyjnych,
- stosowanie powszechne zasad sprawiedliwości wewnątrz- i międzygeneracyjnej, a także
- uwzględnianie odpowiedniej wymiarowości czasowej i przestrzenne zjawisk, procesów i ludzkich działań.

Bibliografia

- Becla A., Czaja S., Hałasa J.M. (2010), *Etapy rozwoju (zaawansowania) społeczeństwa informacyjnego (wybrane zagadnienia)*, (w:) Setlak P., Szulich P. (red.), *Społeczeństwo informacyjne. Uwarunkowania społeczne i kulturowe*, PWSZ w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg.
- Becla A. i in. (2010), *Ecological information management in the context of sustainable development, Chosen issues*, Wydawnictwo I-BIS, Wrocław-Jelenia Góra.
- Breński W., Olesiak A. (2008), *Strategiczne szanse polskiej gospodarki w kontekście globalizacji*, Difin, Warszawa.
- Czaja S. (2011), *Zrównoważona gospodarka oparta na wiedzy* (w:) Poskrobko B. (red.), *Kształtowanie teorii i wdrożeniowe aspekty zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo WSZE w Białymstoku, Białystok.
- Golka M. (2008), *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Górka K., Poskrobko B., Radecki W. (1998), *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, PWE, Warszawa.

Ecological Dilemmas in Development of the Information Society

Summary

In her article, the author introduced the notion of information society and knowledge-based economy and their profile. She talked over the stages of development of the information society. The author identified the ecological dimensions of functioning of the information society. They concern:

- 1) creation, accumulating, storage, and utilisation of information;
- 2) utilisation of information to build ecological consciousness and realisation of the ecological education;
- 3) disseminating in the information society pro-ecological ideas, attitudes and businesses;
- 4) information climate in the information society, connected with the access to ecological information;
- 5) ecology of the information environment and a man in the information society, and
- 6) the direct influence of the information society on the natural environment.

Key words: information society, knowledge-based economy, ecology.

JEL codes: Q44, Q01

Экологические дилеммы в развитии информационного общества

Резюме

В статье ввели понятие информационного общества и основанной на знаниях экономики, а также их профиль. В ней обсудили этапы развития информационного общества. Автор выявила экологические аспекты функционирования информационного общества. Они касаются:

- 1) создания, сбора, хранения и использования информации;
- 2) использования информации для формирования экологической сознательности и осуществления экологического обучения;
- 3) популяризации в информационном обществе проэкологических идей, позиций и хозяйственной деятельности;
- 4) информационного климата в информационном обществе, связанного с доступом к информации об экологии;
- 5) человека в информационном обществе и экологии информационной среды, а также
- 6) непосредственного влияния информационного общества на окружающую среду.

Ключевые слова: информационное общество; экономика, основанная на знаниях; экология.

Коды JEL: Q44, Q01

© All rights reserved

Stanisław Czaja
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

SZANSE I ZAGROŻENIA ŚRODOWISKOWE CYWILIZACJI Z PUNKTU WIDZENIA EKONOMII ZRÓWNOWAŻONEGO I TRWAŁEGO ROZWOJU

Streszczenie

W artykule wprowadzono elementy nowego paradygmatu ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju. Autor omówił potencjalne ścieżki rozwoju cywilizacji ludzkiej. Przedstawił środowiskowe szanse i zagrożenia cywilizacji z punktu widzenia ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju.

Słowa kluczowe: ekonomia zrównoważonego i trwałego rozwoju, środowisko, ekologia.

Kody JEL: Q44, Q01

Nowy paradygmat ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju

Ekonomia zrównoważonego i trwałego rozwoju jest dobrą płaszczyzną do analizy szans i zagrożeń środowiskowych współczesnej cywilizacji. Ta tworząca się obecnie subdyscyplina nauk ekonomicznych stara się połączyć w sobie podstawowe wyzwania nauk ekonomicznych, związane z kreacją nowego ekologicznego paradygmatu. Aby można było dokonać nawet uproszczonej prezentacji i interpretacji tego paradygmatu należy przedstawić zarys takiego paradygmatu w ekonomii tradycyjnej. Obejmuje ona obecnie ekonomię neoklasyczną oraz szeroko rozumianą ekonomię keynesowską, a zwłaszcza ekonomię neokeynesowską. Następnie w pewnej opozycji do tej idealizacji zestawień można główne elementy paradygmatu tej nowej dyscypliny, jaka jest ekonomia zrównoważonego i trwałego rozwoju.

Celem poniższego opracowania jest analiza szans i zagrożeń środowiskowych współczesnej cywilizacji w kontekście ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju. Aby przeprowadzić taką analizę wykorzystano prezentację paradygmatów ekonomii tradycyjnej i ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju oraz koncepcję potencjalnych ścieżek rozwoju ludzkiej cywilizacji i zrównoważonej i trwałej gospodarki.

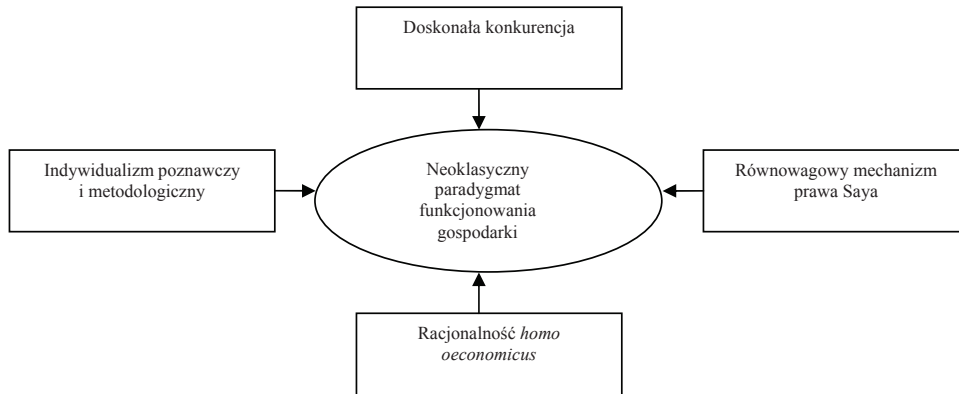
W przypadku ekonomii głównego nurtu za elementy konstytuujące jej paradygmat uznać można:

- 1) akceptację modelu rynku doskonałej konkurencji jako kryterium odniesienia analiz różnych rzeczywistych struktur rynkowych;
- 2) uznanie zasadności tak zwanego prawa Saya, wyrażającego ogólną zdolność gospodarki do przywracania równowagi i łączącego się z nim sposobu widzenia procesów ekonomicznych;
- 3) przyjęcie założenia ogólnej racjonalności postępowania podmiotów gospodarujących (*homo oeconomicus*);
- 4) włączenie indywidualizmu poznawczo-światopoglądowego i metodologicznego powiązanego ze subiektywizmem.

Te cztery podstawowe elementy neoklasycznego sposobu opisu i pojmowania struktury oraz zasad funkcjonowania gospodarki mają dość jednoznaczne odniesienia do fundamentalnych elementów paradygmatu kartezjańsko-newtonowskiego. Powszechna racjonalność postępowania podmiotów gospodarujących może być traktowana podobnie jak prawo powszechnego ciężenia w przyrodzie, któremu podlegają wszystkie jej materialne elementy. Działanie prawa Saya można porównać natomiast do zasad dynamiki Newtona, a ideę doskonałej konkurencji daje się wyprowadzić z powszechnej w paradygmacie kartezjańsko-newtonowskim idei równowagi i stabilności przyrody czy szerzej – całego Kosmosu. Indywidualizm poznawczo-światopoglądowy i metodologiczny powiązany ze subiektywizmem można odnieść do akceptowanego w paradygmacie mechanistycznym redukcjonizmu poznawczego – ontologicznego i metodologicznego – zgodnie z którym zjawiska oraz procesy złożone można wyjaśnić na podstawie analizy zjawisk i procesów prostszych (bardziej elementarnych) oraz odpowiadających im mniej skomplikowanych praw. Wynika to z faktu, że złożone zjawiska, procesy i prawa można sprowadzić do prostszych (wręcz elementarnych) na zasadzie, iż różnice między nimi są przede wszystkim ilościowe, a każda właściwość systemu (układu-objektu) jest uwarunkowana wyłącznie właściwościami elementów składowych.

Schemat 1

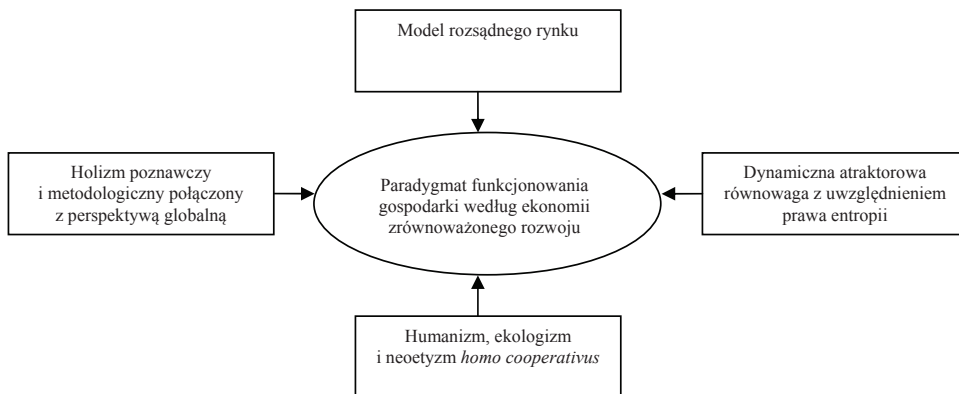
Neoklasyczny paradygmat funkcjonowania gospodarki

Źródło: opracowanie własne.

W ramach ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju formułuje się na powyższej bazie paradygmat złożony z następujących elementów:

- 1) modelu rozsądnego rynku, będącego rozwiniętą wersją modelu mechanizmu rynkowego;
- 2) dynamicznej traktorowej równowagi z uwzględnieniem prawa entropii;
- 3) nowej koncepcji człowieka opartego na humanizmie, ekologizmie oraz neoetyzmie;
- 4) holizmu poznawczego i metodologicznego połączonego z perspektywą globalną.

Schemat 2**Paradygmat funkcjonowania gospodarki w ujęciu ekonomii zrównoważonego rozwoju**

Źródło: jak w schemacie 1.

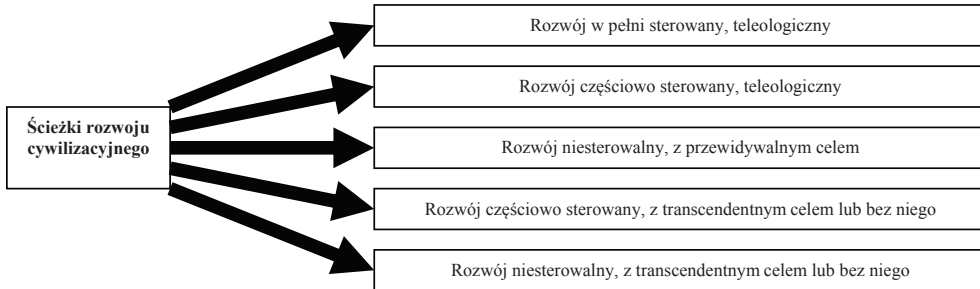
Model rozsądnego rynku jest alternatywą dla modelu doskonałej konkurencji. Sam model jest znacznie mniej „elegancki” od strony formalnej, a w przypadku kilku założeń trudny do ściśle matematycznego opisu. Ma jednak jedną zasadniczą przewagę – daje się sprowadzić do praktyki gospodarczej i tworzy możliwości realizacji określonych programów oraz polityk społeczno-gospodarczych i środowiskowych, w tym w zakresie zrównoważonego rozwoju. Równowaga również jest traktowana jako bardzo istotna charakterystyka w ramach ekonomii zrównoważonego rozwoju. Jest jednak inaczej rozumiana w co najmniej dwóch aspektach. Po pierwsze, wyraża właściwe wzajemne relacje pomiędzy ładami – ekonomicznym, ekologicznym, społecznym i przestrzennym. Wewnątrz poszczególnych łaďów również zachowywane są określone relacje (proporcje). Po drugie, równowaga ma dynamiczny, atraktorowy charakter. Dodatkowo uwzględnia konsekwencje działania prawa entropii, zwłaszcza w jej formule nieodwracalności zjawisk, chaotyczności skutków i funkcjonowania strzałki czasu w procesie rozwoju zrównoważonego. Tak funkcjonującemu społeczeństwu oraz gospodarce towarzyszy inny człowiek, którego osobowość, światopogląd i system motywacji do działania tworzą humanizm, neoetyzm i ekologizm. W warstwie poznawczej oraz metodologicznej ekonomia zrównoważonego rozwoju opiera się na holizmie połączonym z globalną perspektyw. Są to zasadniczo odmienne założenia w paradygmacie rozwoju zrównoważonego, niź w paradygmacie ekonomii neoklasycznej.

Potencjalne ścieżki rozwoju ludzkiej cywilizacji w świetle ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju

Na bazie powyższych uwag można dokonać analizy potencjalnego rozwoju ludzkiej cywilizacji. Hipotetycznie wyróżnić można kilka ścieżek takiego rozwoju (por. schemat 3).

Schemat 3

Możliwe trajektorie rozwoju cywilizacyjnego

Źródło: jak w schemacie 1.

Pierwsza ścieżka prezentuje rozwój w pełni sterowany przez człowieka, który przebiega w kierunku apriorycznie określonych celów. Taka postać procesów rozwoju występuje przede wszystkim w modelach wzrostu/rozwoju ekonomicznego, eksponujących skrajnie deterministyczny charakter rzeczywistości społeczno-ekonomiczno-ekologicznej. Konwencjonalna teoria wzrostu/rozwoju ekonomicznego zawiera wiele tego typu propozycji (Czaja i in. 1993).

Druga ścieżka opisuje rozwój częściowo sterowalny, w ramach którego występują czynniki podlegające oddziaływaniom człowieka oraz czynniki zachowujące charakter relacji przyczynowo-skutkowych (deterministycznych), ale zgodne z ujęciem chaosu deterministycznego, z jego punktami bifurkacji i występowania parametrów wrażliwych. Jest to rozwój teleologiczny, prowadzący do rozpoznawalnych z góry celów. Przykładami takich koncepcji są niektóre modele globalizacji (Kaczmarek 2007).

Trzecia ścieżka opisuje trajektorię rozwoju niesterowalnego, w ramach której oddziaływania człowieka nie mają większego znaczenia, ponieważ są regulowane przez prawa ekonomiczne czy społeczne lub przyrodnicze. Rozwój ten przebiega jednak w przewidywalnym kierunku, który można rozpoznać przy wykorzystaniu metod prognozowania lub szerzej futurologii. Przyjmuje się zatem założenie, że obok niesterowalnych, obiektywnych determinant rozwoju przewidywalna jest przyszłość.

Czwarta ścieżka dotyczy rozwoju częściowo sterowalnego, w ramach którego oddziaływania człowieka mają określone znaczenie, chociaż cele, do których rozwój zmierza są nieprzewidywalne, lub bardziej filozoficznie w ogóle nie istnieją. Oznacza to sytuację, w której człowiek może wpływać na efekty swoich działań, ale nie jest oczywiste jakie będą ich efekty finalne. Mają one charakter ryzykowny lub niepewny, zgodnie z ujęciem F. Knighta. Takie ujęcie spotykamy w koncepcjach logiki rozwoju ekonomicznego prezentowanych w niektórych pracach współczesnych neoinstytucjonalistów¹

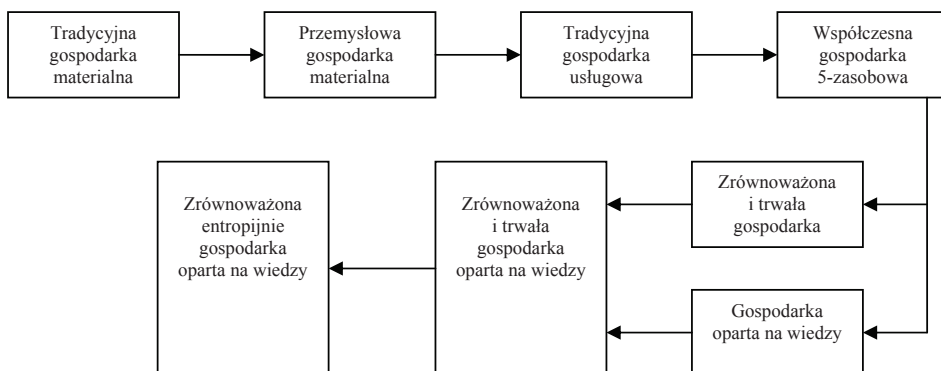
¹ Przykładem takiego ujęcia są propozycje G. Myrdala czy J. K. Galbraitha.

Ostatnia, potencjalna ścieżka obejmuje rozwój zupełnie niesterowalny, w ramach którego oddziaływania ludzi nie mają istotniejszego znaczenia. Dodatkowo, sam rozwój zmierza do nieprzewidywalnych celów lub celów takich w ogóle nie ma. Tego typu fatalistyczne wizje rozwoju przedstawiane są w pesymistycznych prognozach ostrzegawczych, modelach (wizjach) kolapsu cywilizacyjnego itp. Są również charakterystyczne dla ewolucyjnej teorii rozwoju (Czaja i in. 2012, rozdz. 7).

Przedstawiona klasyfikacja potencjalnych ścieżek rozwoju cywilizacyjnego, eksponująca różne sposoby interpretacji przemian w megasystemie społeczeństwo-gospodarka-środowisko przyrodnicze, pozwala także na wyróżnienie modeli mix, w których poszczególne elementy takiej ewolucji mogą być odmiennie interpretowane. Przykładem może być propozycja ewolucji ludzkiej cywilizacji przedstawiona na schemacie 4.

Schemat 4

Ewolucja gospodarki w kierunku zrównoważonej i trwałej gospodarki opartej na wiedzy

Źródło: jak w schemacie 1.

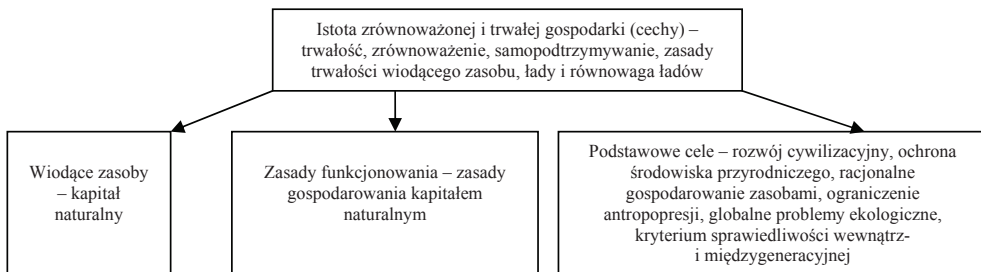
Szczególne znaczenie posiadają tu procesy podziału i integracji. Pierwsze dotyczą wyodrębnienia z 5-zasobowej współczesnej gospodarki zrównoważonej i trwałej gospodarki, zmieniającej w zasadniczy sposób relacje człowieka i społeczeństwa ze środowiskiem przyrodniczym oraz gospodarki opartej na wiedzy, towarzyszącej społeczeństwu informacyjnemu. Procesy integracji obejmują natomiast przenikanie obu wymiarów gospodarowania, prowadzące do powstania zrównoważonej i trwałej gospodarki opartej na wiedzy oraz ekologicznego społeczeństwa informacyjnego. Gdyby wykonać kolejny krok tej futurologicznej analizy to można byłoby wskazać jeszcze jeden, wyższy poziom organizacji gospodarki – zrównoważona entropijnie gospodarka oparta na wiedzy.

Model ten można interpretować na każdy, przedstawiony wyżej na schemacie 4 sposób, a także w postaci mix, nadając poszczególnym czynnikom i procesom rozwoju odmienny charakter. Rolą ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju jest rozpoznanie zarówno charakteru samego rozwoju (jego sterowalności lub nie), jak i jego teleologiczności. Jest to szczególnie ważne w kontekście środowiskowych szans i zagrożeń współczesnej cywilizacji.

Szanse i zagrożenia środowiskowe cywilizacji w kontekście ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju

Szanse i zagrożenia środowiskowe cywilizacji możemy rozpatrzyć wykorzystując koncepcję zrównoważonej i trwałej gospodarki, zgodnie ze schematem 5. Obejmuje on podstawowe cechy takiej gospodarki, łączone na obecnym etapie rozwoju wiedzy w tym zakresie z trwałością, zrównoważeniem i samopodtrzymywaniem oraz z zasadami trwałości wiodącego zasobu oraz ładami i ich równowagą.

Schemat 5 Główne elementy zrównoważonej i trwałej gospodarki

Źródło: jak w schemacie 1.

Zrównoważona i trwała gospodarka opiera się na racjonalnym wykorzystaniu wiodącego zasobu, którym jest kapitał naturalny. Kapitał naturalny (Natury) to wszystkie komponenty i elementy środowiska przyrodniczego niezbędne do biologicznego zachowania gatunku ludzkiego (istnienia i życia człowieka) oraz funkcjonowania ludzkiej cywilizacji (w tym gospodarki). Składa się z podstawowego i dodatkowego kapitału naturalnego (Czaja, Będa 2007, rozdz. 2.4).

Podstawowy kapitał naturalny obejmuje zasoby niezbędne do zachowania życia ludzi, a w sensie biologicznym, zachowania gatunku ludzkiego, których nie można zastąpić innymi. Nie można w tym celu użyć elementów kapitału antropogenicznego. Do elementów podstawowego kapitału naturalnego należy zaliczyć warstwę ozonową, globalny klimat, różnorodność biologiczną, świat dzikiej przyrody, lądolody Antarktyki i Arktyki, dżungle tropikalne czy wszechocean. Ich zachowanie jest nie tylko szansą dalszego rozwoju ludzkiej cywilizacji; jest warunkiem *sine qua non* jej istnienia oraz funkcjonowania, czyli łącznie przetrwania w każdej perspektywie czasowej czy przestrzennej (czasoprzestrzennej).

Dodatkowy kapitał naturalny obejmuje natomiast te komponenty i elementy środowiska przyrodniczego, które są wykorzystywane w procesach gospodarowania. Tworzą go zasoby odnawialne oraz zasoby nieodnawialne, dające się zastąpić czy uzupełnić kapitałem antropogenicznym. Możliwość zastąpienia może być, w zależności od elementu tego kapitału, częściowa lub całkowita. Ta forma kapitału naturalnego stanowi materialną, energetyczną oraz informacyjną, środowiskową podstawę rozwoju gospodarczego, nawet w formule wyznaczonej przez ekonomię tradycyjną.

Można stwierdzić, że obie kategorie kapitału naturalnego są w istotnej mierze niezbędne do kreacji przychodów i tworzą zasób. Pewną cechą rozróżniającą jest fakt, że kapitał podstawowy jest niezbędny do utrzymania produktywności całego kapitału naturalnego i nie może być w żaden sposób substytuowany, natomiast inny kapitał funkcji takich nie musi warunkować oraz jest w pewnym zakresie substytuowalny. Jak widać z powyższego rozróżnienia podstawowym kryterium wyodrębnienia podstawowego i innego kapitału naturalnego jest jego rola w procesach podtrzymywania życia oraz możliwość substytuowania poszczególnych składników kapitału naturalnego kapitałem antropogenicznym oraz trwałość utrzymywania poszczególnych komponentów kapitału naturalnego.

Trwałość utrzymania zasobów kapitału naturalnego daje się interpretować zgodnie z czterema ujęciami (Borys 1999, s. 72). Może to odbywać się zgodnie ze słabą, wrażliwą, silną lub restrykcyjną zasadą trwałości. Pierwsza oznacza zachowanie wielkości całkowitego kapitału (naturalnego, antropogenicznego i społecznego) bez uwzględniania jego struktury. Wrażliwa zasada każe zachować całość kapitału i odpowiednią jego strukturę. Silna zasada zwraca uwagę na konieczność zachowania każdego zasobu kapitału z osobna, natomiast restrykcyjna zasada zakazuje uszczuplenia któregokolwiek z zasobów.

Racjonalne korzystanie tego zasobu polega na przestrzeganiu kilku elementarnych zasad:

- 1) bilansowania zasobów i rozchodów;
- 2) nieuszczuplenia zasobów kapitału naturalnego, zwłaszcza podstawowego kapitału naturalnego;
- 3) zachowania różnorodności komponentów kapitału naturalnego;
- 4) substytuowania kapitału naturalnego innymi formami kapitału;
- 5) minimalizacji źródła entropii;
- 6) zasady racjonalnego korzystania z zasobów kapitału naturalnego (stosowanie kryterium maksymalizacji użyteczności osiągananej z kapitału naturalnego);
- 7) efektywności wykorzystania elementów kapitału naturalnego (nadwyżki korzyści nad kosztami).

Właściwe wykorzystanie kapitału naturalnego, podobnie jak i innych form kapitału, wymaga orientowania się w rozmiarach zasobów danego kapitału oraz prowadzenia ewidencji jego rozchodów. Im zakres informacji jest większy, a same informacje dotyczące zasobów kapitału naturalnego i jego rozchodów dokładniejsze, tym możliwość właściwego wykorzystania wyższa. Wymaga to prowadzenia badań ekologicznych, w stosunku do biosfery oraz geologicznych w przypadku zasobów litosfery, a także analiz zasobów hydrosfery. Bilanse powinny być prowadzone w skali lokalnej, całych gospodarek oraz kuli ziemskiej. W przypadku strategii zrównoważonego i trwałego rozwoju wiedza o zasobach kapitału naturalnego nie oznacza zdobywania przewagi nad innymi narodami, lecz możliwość racjonalnego gospodarowania tym kapitałem w skali globu.

Niezwykle istotna jest również zasada nieuszczuplenia zasobów kapitału naturalnego. Dotyczy to zwłaszcza podstawowego kapitału naturalnego, który, zgodnie z wcześniej zamieszczoną definicją, obejmuje zasoby (elementy) niezbędne do utrzymania życia na Ziemi, w znanej nam obecnie formie. Ten niesubstytuowalny innymi formami kapitału, zasób obejmuje, jak już wspomniano, takie elementy i komponenty środowiska przyrodniczego jak warstwa ozonowa, globalny klimat, różnorodność biologiczną, świat dzikiej przyrody, lądolody, dżungle tropikalne czy oceany i morza, a także siły podtrzymujące wielkie cykle biogeochemiczne. Dla zachowania tej formy kapitału naturalnego należy stosować podejście restrykcyjne. Brak przestrzegania zasady nieuszczuplenia zasobów podstawowego kapitału naturalnego będzie oznaczać załamanie się najważniejszych elementów równowagi przyrodniczej na Ziemi. W efekcie przestanie istnieć życie w postaci

znanej nam obecnie. Nie jest to równoznaczne z zanikiem białkowo-węglowej formy życia na kuli ziemskiej. Paleobiologia wyróżnia co najmniej sześć mniejszych i większych okresów wymierania gatunków. Żaden z nich nie doprowadził do zupełnego zaniku życia biologicznego na Ziemi. Oznaczał jedynie jego istotne przekształcenie, na przykład w postaci opanowania powierzchni lądów, powstania kręgowców, opanowania atmosfery, stałości cieplności czy pojawienia się istot rozumnych itp. Współczesne zagrożenia stwarzane przez gospodarczą i bytową działalność człowieka skierowane przeciwko elementom podstawowego kapitału naturalnego są szczególnie niebezpieczne dla gatunku ludzkiego.

Różnorodność biologiczna może być rozpatrywana co najmniej na trzech, a nawet czterech poziomach organizacji biologicznej – genetycznym (osobniczym), gatunkowym i biocenotycznym (siedliskowym), a także krajobrazowym. Właściwe funkcjonowanie poszczególnych ekosystemów wymaga zachowania różnorodności na wszystkich poziomach. Ekosystemy natomiast decydują o znaczeniu, funkcjach i możliwości korzystania z elementów kapitału naturalnego (podstawowego i innego). Z tego powodu przestrzeganie zasady zachowania różnorodności komponentów kapitału naturalnego współgra z zasadą zachowania bioróżnorodności genetycznej, gatunkowej i siedliskowej. Zachowanie różnorodności ważne jest również ze względu na odmienne, niesubstituowalne funkcje spełniane przez poszczególne elementy kapitału naturalnego.

Zachowaniu zasobów i różnorodności elementów kapitału naturalnego sprzyja również przestrzeganie zasady substytuowania kapitału naturalnego innymi formami kapitału. Człowiek w swojej działalności gospodarczej i cywilizacyjnej stworzył nowe, nieznane w przyrodzie, formy kapitału, takie jak kapitał rzeczowy i finansowy, kapitał ludzki, kapitał społeczny czy kapitał informacyjny. Każda z tych form jest zdolna pełnić określone funkcje w funkcjonowaniu ludzkiej cywilizacji oraz przyczyniać się do zaspokajania potrzeb człowieka. Możliwości te mogą być wykorzystywane mniej lub bardziej racjonalnie. Stwarzają przy tym szansę zaspokajania potrzeb bez nadużywania zasobów kapitału naturalnego, są zatem częściowymi substytutami tego kapitału. Możliwość substytuowania elementów kapitału naturalnego przez inne, antropogeniczne formy kapitału tworzy warunki zachowania większych zasobów kapitału naturalnego dla przyszłego funkcjonowania ludzkiej cywilizacji i gospodarki oraz przyszłych pokoleń i odciąża środowisko przyrodnicze, ograniczając zagrożenia jego degradacji.

Substituowalność elementów kapitału naturalnego jest ograniczona. Nie ma możliwości całkowitego zastąpienia tego kapitału innymi antropogenicznymi formami kapitału. W stosunku do niezastępowalnej części kapitału naturalnego musimy rygorystycznie stosować w ramach zrównoważonego i trwałego rozwoju dwie zasady – zasadę racjonalnego korzystania z zasobów kapitału naturalnego i zasadę efektywności wykorzystania elementów tego kapitału. Pierwsza z nich oznacza nie tylko postępowanie racjonalne w kontekście racjonalności rzeczowej, co może sprowadzać się do skutecznego eksploataowania zasobów środowiska przyrodniczego. Atrybut skuteczności jest szczególnie podkreślany w tradycyjnym pojmowaniu racjonalności rzeczowej. Chodzi raczej o racjonalność, którą można sprowadzić do stosowania kryterium maksymalizowania użyteczności osiąganey z eksploatacji elementów kapitału naturalnego. Oznacza to na przykład stosowanie takich metod eksploatacji zasobów naturalnych, które pozwolą bardzo efektywnie wykorzystywać zarówno podstawową substancję wydobywaną ze złoża, jak i pozyskiwać w efektywny ekonomicznie sposób inne towarzyszące jej pierwiastki i związki chemiczne. W innym przypadku, na przykład lasu prowadzi do wykorzystania jego zasobów drewna i innych substancji, jak i użytków (walorów) pozaekonomicznych, estetycznych, rekreacyjnych itp. Racjonalność wykorzystania elementów kapitału naturalnego oznacza przede wszystkim kompleksowość pozyskiwania walorów.

Zasada efektywnego wykorzystania elementów kapitału naturalnego oznacza natomiast ekonomizację postępowania sprowadzoną do przestrzegania kryterium osiągnięcia nadwyżki korzyści nad kosztami. Ocena korzyści oraz kosztów musi mieć szeroki charakter, łącznie z efektami zewnętrznymi. Jeżeli bilans korzyści i kosztów pokazuje, że eksploatacja danego komponentu środowiska przyrodniczego (elementu kapitału naturalnego) nie przyniesie czystego przychodu, to wówczas powinna zostać podjęta decyzja o powstrzymaniu się od eksploatacji. Istnieje szansa, że rozwój myśli technologicznej i naukowej oraz zmiana warunków rynkowych (na przykład współczynników rzadkości) w przyszłości uczyni tą eksploatację efektywną.

Ostatnią, najbardziej ogólną zasadą, którą należy przestrzegać w procesach eksploatacji zasobów kapitału naturalnego jest zasada minimalizacji źródła entropii. Z obserwacji przyrodniczych wynika, że w naturalnych procesach „wybierane” są takie rozwiązania, które minimalizują tempo powiększania entropii w przyrodzie. Podobna reguła powinna być stosowana w działalności gospodarczej i funkcjonowaniu człowieka.

Płaszczyznę teleologiczną zrównoważonej i trwałej gospodarki tworzy kilka istotnych elementów takich jak:

- 1) realizacja pożądanego rozwoju cywilizacyjnego,
- 2) racjonalne gospodarowanie zasobami, zwłaszcza zasobami odnawialnymi i nieodnawialnymi przyrody,
- 3) potrzeba ochrony środowiska przyrodniczego,
- 4) ograniczenie antropopresji,
- 5) skuteczne rozwiązanie globalnych problemów ekologicznych oraz
- 6) zachowanie zasobów przyrodniczych i
- 7) upowszechnienie w gospodarowaniu stosowania zasady wewnątrz- i międzygeneracyjnej sprawiedliwości.

Funkcjonowanie oraz rozwój zrównoważonej i trwałej gospodarki samo w sobie jest istotą rozwoju cywilizacyjnego, który prowadzi do pełniejszego zaspokajania ludzkich (indywidualnych i społecznych) potrzeb, efektywniejszego wytwarzania oraz użytkowania dóbr i usług, a także tworzenia infrastruktury wspierającej obecne i przyszłe przemiany. Taka koncepcja rozwoju społeczno-gospodarczego może być uznana za właściwą z punktu widzenia zrównoważenia i trwałości.

Oparta na zrównoważonym i trwałym rozwoju cywilizacja ludzka odpowiednio wykorzystuje zasoby, w tym odnawialne i nieodnawialne zasoby naturalne, opierając się w swoich działaniach na zasadzie racjonalnego gospodarowania. Zasada ta nie traci swojego znaczenia w żadnej sytuacji wymagającej sprowadzania nakładów lub efektów do właściwego poziomu. W tym przypadku oznacza zarówno przedsięwzięcia minimalizujące zużycie zasobów, jak i pełniejsze (bardziej kompleksowe) ich wykorzystywanie.

Ochrona środowiska przyrodniczego jest immanentnym elementem funkcjonowania podmiotów gospodarujących, tworzących zrównoważoną i trwałą gospodarkę. Wszystkie, nawet ekologiczne formy produkcji oraz konsumpcji pozostawiają swój negatywny dla środowiska przyrodniczego ślad, związany z działaniem pierwszego, a zwłaszcza drugiego prawa termodynamiki. Śladu tego nie można całkowicie usunąć. Środowisko przyrodnicze zawiera natomiast takie komponenty i elementy, które odgrywają podstawową rolę w określonych ekosystemach, decydując o ich sprawności biologiczno-funkcjonalno-zasobowej. I dlatego powinny być chronione.

Z ochroną środowiska przyrodniczego łączy się bezpośrednio ograniczanie antropopresji. Zmniejszanie nacisku na przyrodnicze otoczenie i tworzące je ekosystemy jest koniecznym warunkiem aktywności człowieka w zakresie zrównoważonego i trwałego

go rozwoju, ponieważ brak jest skutecznie szczelnych granic dyfuzji negatywnych oddziaływań (ich czynników oraz konsekwencji) na komponenty i elementy środowiska przyrodniczego. Przyroda nie zna granic, poza wyznaczonymi przez prawa fizycznej rzeczywistości.

Konsekwencją braku granic dla negatywnych oddziaływań środowiskowych jest istnienie globalnych problemów ekologicznych. Rozróżnić możemy cztery rodzaje takich zagrożeń:

- 1) problemy wywołane w skali globalnej, posiadające lokalne i globalne konsekwencje ekologiczne dla podstawowego kapitału naturalnego (niszczenie warstwy ozonowej, globalne zmiany klimatyczne);
- 2) problemy wywołane w skali lokalnej, posiadające ze względu na powszechność zjawiska znaczenie zarówno lokalne, jak i globalne dla podstawowego kapitału naturalnego (zanieczyszczanie słodkiej wody, zanieczyszczanie mórz i oceanów, zanieczyszczanie kosmicznej przestrzeni okołoziemskiej, degradacja powierzchni ziemi, deforestacja);
- 3) problemy wywołane lokalnie, posiadające znaczenie dla pozostałego kapitału naturalnego, ograniczające dostęp do określonych zasobów naturalnych (nadmierna eksploatacja złóż surowców);
- 4) problemy wywołane lokalnie, posiadające skalę oddziaływania lokalną, ale powszechnie występujące na całej kuli ziemskiej (np. gromadzenie odpadów, w tym niebezpiecznych, ograniczanie bioróżnorodności w skali lokalnej).

Obecnie globalne problemy ekologiczne materializują się głównie w postaci następujących wyzwań: 1) globalne zmiany klimatyczne, 2) niszczenie warstwy ozonowej, 3) zakwaszenie atmosfery i wód, 4) deforestacja powierzchni Ziemi, 5) stepowienie i pustynnienie powierzchni Ziemi, 6) zanieczyszczenie mórz i oceanów, 7) degradacja zasobów wody pitnej, 8) ograniczenie bioróżnorodności i ekologicznych użytków pozaekonomicznych oraz 9) zanieczyszczenie okołoziemskiej przestrzeni kosmicznej. Ich rozwiązanie należy do podstawowych celów ekologicznego równoważenia współczesnej gospodarki (Czaja, Becla 2007).

Zasoby przyrodnicze stanowią nadal istotny element potencjału rozwojowego, a rewolucja naukowo-techniczna zwiększyła jedynie wachlarz ich alternatywnych zastosowań. Dostęp do odpowiednich zasobów lub ich niedostatek przekształca się w stymulantę lub barierę takiego rozwoju, wpływając na konkurencyjność produkcji. Problem dostępności zasobów przyrodniczych, najtrudniej substytuowanych spośród wszystkich rodzajów zasobów ekonomicznych, dotyczy zarówno zasobów nieodnawialnych, występujących w formie złóż geologicznych, jak i zasobów odnawialnych, których rozmiary związane są z procesami biologicznymi oraz obiegami materii przywracającymi ich wyjściowe parametry. W przypadku zasobów nieodnawialnych opracowane są ekonomiczno-ekologiczne metody racjonalnej eksploatacji oparte na przykład na zasadzie H. Hotellinga czy technologii-cienia W. Nordhousa. Dla zasobów odnawialnych ważne są dwie wielkości – granica odnawialności zasobu oraz jego fizyczne dostępne rozmiary. Zrównoważona i trwała gospodarka ma takie mechanizmy włączone w system swojego funkcjonowania (Fiedor 2002, rozdz. 5).

Jeżeli dodatkowo dołączymy do zrównoważonej i trwałej gospodarki problemy społeczne to pojawi się jeszcze jeden cel stojący przed taką gospodarką. Jest nim upowszechnienie w gospodarowaniu stosowania zasad – sprawiedliwości wewnątrzgeneracyjnej oraz sprawiedliwości międzygeneracyjnej.

Pierwsza oznacza przede wszystkim zmianę obowiązujących zasad podziału wytworzonego produktu oraz dostępu do zasobów, w tym środowiskowych. W skali globalnej musi łączyć się z rozwiązaniem problemów umieszczonych w Milenijnych Celach Rozwoju.

Druga, niemniej trudna w realizacji, wymaga uwzględnienia interesów przyszłych pokoleń. Jest to tym trudniejsze, że nie są one znane, podobnie jak akceptowane przez nie systemy aksjologiczne. Musimy, nie mając możliwości bezpośredniej komunikacji międzygeneracyjnej, dokonywać ich predykcji, a następnie podejmować odpowiednie działania. Nie jest to łatwe, nie tylko z powyższych powodów, ale również ze względu na potrzeby oraz interesy pokoleń obecnych i zróżnicowany stosunek żyjących ludzi do pokoleń przyszłych, od silnych więzi emocjonalno-społecznych i poczucia odpowiedzialności, aż po sentencję „*après nous le déluge*”.

Podsumowanie

Nawet skrócona analiza szans i zagrożeń środowiskowych ludzkiej cywilizacji z punktu widzenia ekonomii zrównoważonego i trwałego rozwoju wymaga charakterystyki paradygmatu ekonomii tradycyjnej, obejmującego model doskonałej konkurencji, mechanizm równowagowy z prawem Saya, indywidualizm poznawczy i metodologiczny oraz racjonalność *homo oeconomicus*. Niezbędna jest również identyfikacja elementów paradygmatu tej nowej nauki. Obejmuje on model rozsądnego rynku, dynamiczną traktorową równowagę z uwzględnieniem prawa entropii, holizm poznawczy i metodologiczny połączony z perspektywą globalną oraz humanizm, ekologizm, neoetyzm i *homo cooperativus*.

Rozwój ludzkiej cywilizacji może przebiegać według różnych trajektorii, w tym ścieżkami prowadzącymi do zrównoważonej i trwałej gospodarki. Jej istota i cechy trwałej gospodarki (trwałość, zrównoważenie, samopodtrzymywanie, zasady trwałości wiodącego zasobu, ładu i równowaga ładów), wiodące zasoby (kapitał naturalny), zasady funkcjonowania (zasady gospodarowania kapitałem naturalnym) i podstawowe cele (rozwój cywilizacyjny, ochrona środowiska przyrodniczego, racjonalne gospodarowanie zasobami, ograniczenie antropopresji, globalne problemy ekologiczne, kryterium sprawiedliwości wewnątrz- i międzygeneracyjnej) decydują o szansach i zagrożeniach środowiskowych ludzkiej cywilizacji.

Bibliografia

- Borys T. (red.) (1999), *Wskaźniki ekorozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Czaja S., Becla A., Włodarczyk J., Poskrobko T. (2012), *Wyzwania współczesnej ekonomii. Wybrane problemy*, Difin, Warszawa.
- Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z. (1993), *Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego w ujęciu współczesnej teorii ekonomii*, Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Czaja S., Becla A. (2007), *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Fiedor B. (red.) (2002), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, C.H. Beck, Warszawa.
- Kaczmarek T. (2007), *Globalistyka. Przyszłość globalnej gospodarki*, Difin, Warszawa.

Chances and Environmental Threats of Civilisation from the Sustainable Development Economics Point of View

Summary

In his article, the author introduced the elements of the new paradigm of the sustainable development economics. Author talked over the potential paths of the development of the human civilisation. He introduced the environmental chances and threats of civilisation from the sustainable development economics point of view.

Key words: economics of sustainable development, environment, ecology.

JEL codes: Q44, Q01

Шансы и угрозы для окружающей среды со стороны цивилизации с точки зрения экономики устойчивого развития

Резюме

В статье введены элементы новой парадигмы экономики устойчивого развития. Автор обсудил потенциальные пути развития человеческой цивилизации. Он представил шансы и угрозы для окружающей среды со стороны цивилизации с точки зрения экономики устойчивого развития.

Ключевые слова: экономия устойчивого развития, окружающая среда, экология.

Коды JEL: Q44, Q01

© All rights reserved

Ewa Mazur-Wierzbicka
Uniwersytet Szczeciński

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ – WYZWANIA W RAMACH WYMIARU ŚRODOWISKOWEGO

Streszczenie

Koncepcja zrównoważonego rozwoju rozwija się już ponad pięćdziesiąt lat. Nadal mimo upływu czasu, istnieje wiele wyzwań, którym należy sprostać chcąc zapewniać sprawiedliwość międzypokoleniową (nie umniejszać możliwości przyszłych pokoleń do zaspokajania swoich potrzeb), jakość życia obecnych i przyszłych generacji.

W artykule podjęto próbę przybliżenia podstawowych wyzwań w ramach wymiaru środowiskowego zrównoważonego rozwoju, jakie stoją współcześnie przed społeczeństwem, gospodarką w kontekście środowiskowych uwarunkowań tej koncepcji. Stanowi to jednocześnie cel pracy. Układ pracy pozwolił na realizację przyjętego w niej celu. W pracy wykorzystano literaturę przedmiotu, dokumenty rządowe oraz dane statystyczne.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, wymiar środowiskowy, ochrona środowiska.

Kody JEL: Q01, Q56

Wstęp

Koncepcja zrównoważonego rozwoju rozwija się od lat 60. XX wieku. Z pewnością jest to najbardziej znana i popularna koncepcja na świecie. Mimo iż przyjęto ją za priorytetową w wielu programach, dokumentach strategicznych zarówno organizacji międzynarodowych, jak też jednostek lokalnych, to ciągle stopień realizacji jej założeń, wypełniania jej zasad jest niewystarczający. Zasadne jest zatem zwrócenie szczególnej uwagi na współczesne uwarunkowania tej koncepcji, na działania, które pozwolą na przybliżenie gospodarek, organizacji, przedsiębiorstw, społeczności ku zrównoważonemu rozwojowi. Ponieważ zrównoważony rozwój jest procesem reagującym na dokonujące się nieustannie zmiany (gospodarcze, społeczne itp.), osiągnięcie jego „optymalnego” poziomu wydaje się niemożliwym. Z pewnością jednak należy podejmować wszelkie działania, aby w jak największym stopniu zbliżyć się do tego stanu.

Celem rozważań jest próba przybliżenia wybranych, podstawowych wyzwań w ramach wymiaru środowiskowego zrównoważonego rozwoju, które stoją współcześnie przed społeczeństwem, gospodarką w kontekście środowiskowych uwarunkowań tej koncepcji. Układ pracy pozwolił na realizację przyjętego w niej celu. W pracy wykorzystano literaturę przedmiotu, dokumenty rządowe oraz dane statystyczne.

Założenia zrównoważonego rozwoju w praktyce społeczno-gospodarczej

Dążenie do zrównoważonego rozwoju wymaga znacznego przewartościowania dzisiejszego stylu życia, przyzwyczajzeń społeczeństw (szczególnie krajów zaliczanych do

tw. bogatych), zmian w postrzeganiu otaczającego nas świata nastawionego jeszcze w znacznej większości na „być” i „mieć”.

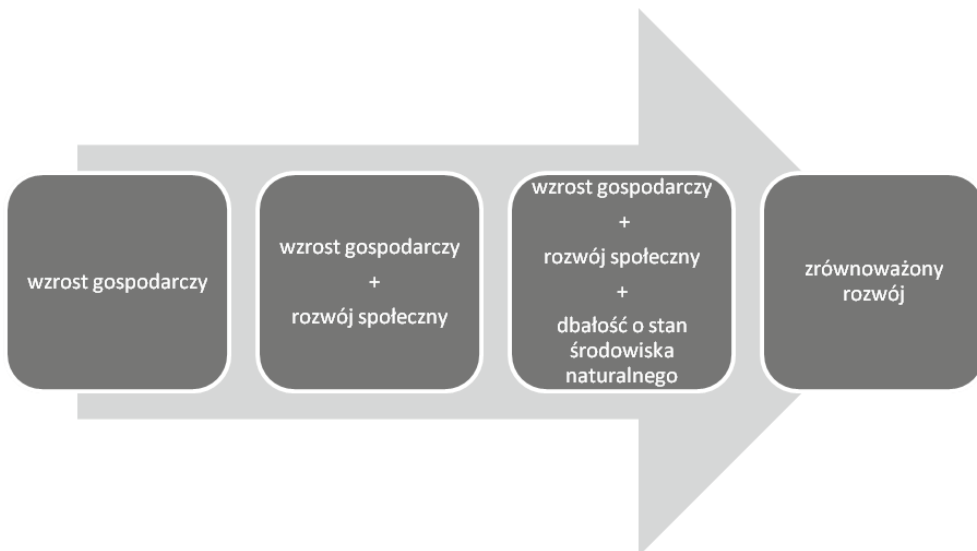
Pojęcie zrównoważonego rozwoju jest ogólnie znane, jednak brak jest jednej, obowiązującej definicji. Znacząca większość ujęć zrównoważonego rozwoju opiera się na definicji zawartej w Raporcie Brundtland z 1987 roku, w którym zapisano, iż zrównoważony rozwój oznacza „rozwój zgodny z potrzebami obecnych pokoleń, nie umniejszający możliwości przyszłych pokoleń do zaspokajania swoich potrzeb” (Kistowski 2003, s. 31).

Punktem wyjścia rozważań jest powyższa definicja, zgodnie z którą rozwój gospodarczy powinien dbać o sprawiedliwość międzygeneracyjną, o jakość życia przyszłych pokoleń, co wynika m.in. z powinności moralnej wobec przyszłych pokoleń.

Jednym z fundamentów zrównoważonego rozwoju jest równorzędne traktowanie poszczególnych jego wymiarów, gospodarczego, społecznego i środowiskowego. Przedsięwzięcia podejmowane w poszczególnych wymiarach wzajemnie na siebie oddziałują. Należy zatem zadbać o odpowiednią kompozycję działań na rzecz zrównoważonego rozwoju w poszczególnych jego wymiarach celem zapewnienia właściwej jakości życia (obecnych i przyszłych generacji), dążąc jednocześnie do osiągnięcia zrównowazenia (przyjęcia właściwych proporcji) pomiędzy nimi.

Literatura przedmiotu dostarcza przykładów, w których zaznaczone jest szczególnie odniesienie do wymiaru gospodarczego tej koncepcji. Formułowane są stwierdzenia, iż aby można było osiągnąć zrównoważony rozwój, w pierwszej kolejności musi nastąpić wzrost gospodarczy, następnie zaś rozwój społeczny (Ayala-Carcedo, Gonzáles-Barros 2005, s. 98-99) (por. schemat 1).

Schemat 1 Od wzrostu gospodarczego do rozwoju zrównoważonego

Źródło: opracowanie własne.

Ma to także potwierdzenie w przeprowadzanych badaniach¹. I tak, za priorytety zrównoważonego rozwoju można uznać dochód, który stanowi podstawę konsumpcji oraz kwestię zatrudnienia, dającą możliwość uzyskania dochodu. Rozpatrując kwestie środowiskowe pierwszeństwo nadaje się tym, które są specyficzne pod kątem lokalizacji (zanieczyszczenie powietrza i wody), gdyż bezpośrednio wpływają na zdrowie i jakość życia jednostek. Można z tego wnioskować, że korzyściom bezpośrednim, pewnym, krótkoterminowym ludzie nadają często wyższą rangę aniżeli tym, które są pośrednie, długoterminowe, mniej pewne i trudniej mierzalne. Nie przyjmując równorzędności wymiarów zrównoważonego rozwoju, zaś rangując je pod względem ważności doprowadza się do zatracenia jednego z podstawowych założeń koncepcji. Stawianie na pierwszym miejscu rozwoju gospodarczego i podporządkowywanie mu kwestii środowiskowych przyczynia się do ograniczenia zdolności rozwojowych przyszłych pokoleń, co nie jest zgodne z przyjętą wcześniej definicją.

Jak widać na schemacie 1, aspekty związane ze środowiskiem naturalnym zaczynają nabierać znaczenia dopiero w etapie końcowym, po aspektach gospodarczych i społecznych. Jest to zaskakujące z uwagi na fakt, iż u podstaw tworzenia się koncepcji zrównoważonego rozwoju leżały kwestie dotyczące wyczerpalności zasobów, zanieczyszczenia środowiska. Warto zaznaczyć, że poszczególne wymiary są współzależne i wzajemnie powiązane. Oznacza to, że aspekty związane z wymiarem gospodarczym mają przełożenie na wymiar środowiskowy, a także na wymiar społeczny (np. zwiększona produkcja prowadzi do wzrostu zanieczyszczeń środowiska, a to z kolei może prowadzić do wzrostu zachorowań, czy spadku jakości życia ludności). Podobnie, zmiany zachodzące w wymiarze środowiskowym wpływają na pozostałe dwa wymiary oraz zmiany w wymiarze społecznym mają swoje odzwierciedlenie w kwestiach gospodarczych, i środowiskowych.

Uwarunkowania środowiskowe zrównoważonego rozwoju

Dążenie do zrównoważonego rozwoju uwarunkowane jest w szerokim ujęciu wieloma czynnikami o charakterze gospodarczym (ekonomicznym), społecznym, środowiskowym, przestrzennym, instytucjonalnym i innymi. Z uwagi na ograniczony zakres niniejszego artykułu skupiono się na przedstawieniu jedynie uwarunkowań środowiskowych.

Uwarunkowania środowiskowe mocno działają na rozwój gospodarczy. Z jednej strony, mogą stanowić podstawę rozwoju gospodarczego, z drugiej zaś być znaczącą dla niego barierą (Mazur-Wierzbicka 2012) (dotyczy to np. kwestii wyczerpalności zasobów, które stanowią podstawę działalności gospodarczej, służą także zaspakajaniu różnorodnych potrzeb społecznych w sferze nieprodukcyjnej).

Rozgraniczyć należy tu dwa rodzaje zasobów, tj. odnawialne, które mogą zostać odtworzone dzięki wykorzystaniu pracy i umiejętności człowieka oraz nieodnawialne, których odtworzenie w zadawalającym współczesnego człowieka czasie nie jest możliwe, gdyż trwa miliony lat (np. węgiel kamienny, rudy żelaza, ropa naftowa itp.). Zasoby mają także różną jakość i ilość, co zależne jest zarówno od natury, jak też od podejmowanej działalności przez człowieka. Kolejnym problemem jest stopień zanieczyszczenia (zmniejszenie pojemności asymilacyjnej środowiska), stan zdewastowania środowiska naturalnego przekładający się także na sferę produkcyjną i nieprodukcyjną. Wpływa to istotnie na jakość zasobów naturalnych (np. obniżenie stanu czystości wód, czystości powietrza) oraz

¹ Badania ankietowe przeprowadzono w latach 2007-2008 w Polsce (N=1905), w Anglii, Grecji, Niemczech, oraz w Holandii i na Litwie (N=700). Zob. szerzej (w:) Platje (2009, s. 134 i in.).

ich użyteczność. Zanieczyszczenie może przybierać formę zanieczyszczeń powietrza: gazowych, pyłowych, zanieczyszczeń gleb (powodowane np. przez odpady komunalne czy zużywane w rolnictwie środki chemiczne), zanieczyszczeń wody (głównie poprzez ścieki komunalne i przemysłowe) oraz hałas i wibracje, wstrząsy (niebezpieczne np. dla zwierząt wywoływane np. przez rozwój transportu drogowego) (Kupiec 1996, s. 69-70). Dodatkowo przy uwarunkowaniach środowiskowych zrównoważonego rozwoju należy wziąć pod uwagę całe zaplecze infrastrukturalne (komunalne i przemysłowe), a mianowicie oczyszczalnie ścieków, wysypiska odpadów, redukcję zanieczyszczeń gazowych i pyłowych, jak również całe zaplecze służące ochronie środowiska uwzględniając zarazem prawidłowości funkcjonowania ekosystemów oraz układów krajobrazowych. Zatem za podstawowe uwarunkowania środowiskowe przyjąć można: stan zasobów środowiska, wrażliwość środowiska na zanieczyszczenia oraz zdolność do absorpcji zanieczyszczeń, obciążenie środowiska w skutek prowadzonej przez człowieka działalności, występujące formy ochrony środowiska.

Zanieczyszczenie środowiska naturalnego, jak również sposoby jego ochrony stanowią problemy o charakterze globalnym. Dlatego też powinno nastąpić skupienie się na zmianach jakościowych, mentalnych, kulturowych poszczególnych społeczeństw, odejście od stanowiska, że wzrost gospodarki jest celem najważniejszym i wszystkie pozostałe obszary winny mu być podporządkowane. Pokazuje to jak silna współzależność występuje między wymiarem środowiskowym a społecznym zrównoważonego rozwoju.

Wyzwania dotyczące wymiaru środowiskowego zrównoważonego rozwoju

Chcąc podążać w kierunku zrównoważonego rozwoju w każdym z jego wymiarów należy podejmować takie działania, które pozwolą na realizację podstawowych założeń tej koncepcji. Dotyczy to zatem również wymiaru środowiskowego, który jest istotny chociażby ze względu na ograniczone możliwości dokonywania w nim zmian (często ich brak) i wpływu na poszczególne elementy go tworzące (w dużej mierze niezależne od człowieka). Stąd też w dalszej części pracy wskazano na bezpośrednie, jak też pośrednie działania, które wywierają wpływ na aspekty związane z wymiarem środowiskowym zrównoważonego rozwoju. Dotyczy to m.in. zużycia zasobów nieodnawialnych, odnawialnych, zwiększenia produktywności zasobów (celem racjonalnego nimi gospodarowania, a przy tym przyczynienia się do odmaterializowania produkcji i konsumpcji, z uwagi na zasadniczy problem nie zrównoważonej produkcji i konsumpcji), zanieczyszczenia środowiska naturalnego (głównie substancjami toksycznymi).

Pierwszym istotnym problemem jest dążenie do ograniczenia zużycia zasobów nieodnawialnych (np. ropa naftowa, surowce mineralne) oraz zwrócenie się w kierunku poszukiwania ich substytutów i nowych źródeł energii. Dobrze obrazują ten problem dane zawarte w tabeli 1 pokazujące, w jakim tempie następuje wzrost wydobywania węgla kamiennego i ropy naftowej na świecie (od 1938 roku do 2010 roku nastąpił wzrost wydobywania węgla kamiennego o 382,5%, zaś ropy naftowej o 1227,8%²). Racjonalne zachowanie wymaga zatem poszukiwania substytutów poszczególnych zasobów, nowych zasobooszczędnych rozwiązań technologicznych.

² Przyrost względny jednopodstawowy (%).

Tabela 1**Światowe wydobycie węgla kamiennego i ropy naftowej w latach 1938-2010**

Wyszczególnienie	1938	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2010
Wydobycie węgla kamiennego (w mln t)	1200	1433	1969	2143	2728	3517	3587	4879	5790
Wydobycie ropy naftowej (w mln t)	273	523	1052	2277	2979	3014	3347	3609	3625

Źródło: opracowanie własne na podstawie roczników statystycznych GUS za lata: 1970, 1980, 1990, 2011.

Rozwój współczesnej gospodarki oparty na zasobach – szczególnie – energetycznych może ulec spowolnieniu pod wpływem ich ograniczoności. Analiza danych statystycznych pokazuje znaczący wzrost produkcji brutto energii elektrycznej (por. tabela 2). Widoczny jest również wzrost zużycia energii pierwotnej – w ostatnich dwudziestu latach zużycie energii pierwotnej wzrosło o 45%. Prognozuje się, że za następne dwadzieścia lat wzrost zużycia energii pierwotnej osiągnie poziom o 39% wyższy w porównaniu ze stanem dzisiejszym.

Tabela 2**Produkcja brutto energii elektrycznej na świecie w latach 1938-2009**

Wyszczególnienie	1938	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2009
Wielkość produkcji (w TWh)	4 459	8 857	22 304	55 000	88 400	11 712	15 479	18 359	20 203

Źródło: jak w tabeli 1.

Wzrost zapotrzebowania gospodarki na energię wymaga używania większej ilości zasobów energetycznych, co stanowi istotny problem zważywszy na prognozy, w których podkreśla się, iż światowe zasoby podstawowych surowców energetycznych wyczerpią się w ciągu najbliższych kilku dekad. Dla przykładu wykorzystywane zasoby ropy naftowej szacuje się na około 188,8 mld ton, zaś jej roczne zużycie tylko w 2010 roku wyniosło 4,03 mld ton. Łatwo zatem wyliczyć, że surowiec ten może ulec wyczerpaniu w ciągu 35 lat. Podobnie rzecz ma się z innym surowcem energetycznym gazem, którego światowe zasoby szacuje się na około 187 mld m³, zaś jego roczne zużycie wynosi w przybliżeniu 3,2 mld m³. Przyjmując za stałe zarówno poziom zasobu, jak i wielkość jego zużycia można przypuszczać, że będzie on wyeksploatowany do 2050 roku (*BP Statistical Review... 2011, s. 6-23*).

W kontekście konieczności racjonalnego wykorzystywania zasobów należy także przyjąć taką samą zasadę w stosunku do zasobów odnawialnych (lasy, woda pitna, zwierzyzna łowna, ryby itp.). Nie można bowiem zużywać tychże zasobów więcej niż przyroda może ich zregenerować, chociażby z troski o przyszłe pokolenia, ich prawo do korzystania z zasobów utrzymanych przynajmniej na obecnie istniejącym poziomie. Stąd też szczególnie w Europie widoczne jest zabieganie o ochronę bioróżnorodności, zanikające gatunki zwierząt, roślin m.in. przez takie inicjatywy, jak stworzenie europejskiego systemu ekologicznego *Natura 2000*, czy też przyjęcie nowej unijnej strategii ochrony różnorodności

biologicznej na okres do 2020 roku *Nasze ubezpieczenie na życie i nasz kapitał naturalny* (2011) będącą częścią unijnej *Strategii Europa 2020* (2010).

W związku z powyższym kolejnym ważnym zagadnieniem, na które należy zwrócić uwagę jest dążenie do zwiększenia produktywności surowców, materiałów i źródeł energii. Pozwoli to na „odmaterializowanie produkcji i konsumpcji”³. Obecnie do problemu produktywności zasobów zaczęto przywiązywać coraz większe znaczenie, szczególnie w kontekście założeń *Strategii Europa 2020*. Widoczne jest także m. in. w krajach Unii Europejskiej dążenie do zwiększenia efektywności wykorzystania zasobów, co ściśle powiązane jest z problematyką ich produktywności. Kształtowanie się wskaźnika produktywności zasobów dla UE-27 (średnia) i Polski przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3
Produktywność zasobów w Polsce na tle średniej dla UE-27 w latach 2000-2010
(euro/ kg)

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
UE-27 ^a	1,34	1,36	1,39	1,42	1,39	1,4	1,42	1,43	1,46	1,57	1,64
Polska	0,39	0,41	0,44	0,44	0,43	0,44	0,46	0,44	0,45	0,48	0,48

^a dane dla UE-27 są szacowane
Źródło: baza danych Eurostat.

Widoczny wzrost produktywności zasobów jest zjawiskiem bardzo pozytywnym, świadczącym o dążeniu do stabilizacji zużycia zasobów. Przyczyną wzrostu produktywności zasobów może być m.in. zwiększona efektywność produkcji, wykorzystywanie zasobooszczędnych technologii, rozwoju sektora usług w gospodarce.

Nawiązując do pozytywnych tendencji obserwowanych w przypadku produktywności zasobów nie sposób nie odnieść się w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju do problematyki nierównoważonej, nadmiernej konsumpcji. W dzisiejszych czasach widoczna jest znacząca dysproporcja w korzystaniu z dóbr i usług. Świadczy o tym dobrze znany fakt oparty na zasadzie Pareto, tj. 20% ludności zamieszkującej kraje wysoko rozwinięte zużywa około 80% światowej produkcji. To z kolei nasuwa następny problem – nierównoważonej produkcji, nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych. Wielkość problemu nierównoważonej konsumpcji można zauważyć m.in. dzięki analizie miernika tzw. śladu ekologicznego (*ecological footprint*), który pokazuje szacowaną liczbę hektarów powierzchni lądu i morza, która potrzebna jest do rekompensacji zasobów zużytych na konsumpcję i absorpcję odpadów. Miernik ten wskazuje, że możliwości Ziemi zostały poniekąd „wykorzystane” już w latach 70. XX wieku, w 2005 roku o 31% przekraczał on zdolność do wytworzenia zasobów i asymilacji odpadów. Jeśli nadal przeważać będzie nierównoważona konsumpcja, społeczeństwa nie zmienią swoich przyzwyczajzeń, zachowań konsumenckich, ludzkość będzie potrzebować dwóch planet w 2030 roku i już 3 planet w 2050 roku do zaspokojenia swoich potrzeb na żywność, wodę i energię, gdyż obserwujemy ciągły wzrost śladu ekologicznego i jednoczesny spadek kapitału naturalne-

³ Dla przykładu, dla litra soku pomarańczowego obciążenie materiałowe wynosi 100kg, wytworzenie samochodu osobowego to około 15 ton odpadów stałych (bez zużycia wody). *Ekorozwój przez odmaterializowanie produkcji i konsumpcji. Strategia dla nowej polityki ekologicznej w Polsce* (1999, s. 35).

go. Nie trudno domyślić się, że ślad ekologiczny krajów wysoko uprzemysłowionych jest znacznie wyższy od krajów uboższych⁴.

Zastosowanie miernika tzw. śladu ekologicznego świadczy o istnieniu potrzeby powstawania wskaźników pozwalających na badanie poziomu realizacji zrównoważonego rozwoju w poszczególnych jego aspektach, czy też wymiarach. Adekwatnym dla wymiaru środowiskowego jest np. Environmental Performance Index (EPI)⁵.

Kolejnym istotnym problemem związanym z wymiarem środowiskowym zrównoważonego rozwoju jest zanieczyszczenie środowiska naturalnego substancjami toksycznymi. Konieczne jest wprowadzenie znaczących restrykcji w tym obszarze i prowadzenie działań ograniczających w jak największym zakresie zanieczyszczanie środowiska naturalnego substancjami toksycznymi takiego rodzaju i takiej ilości, które przekraczają zdolności absorpcyjne środowiska. Nadmierne obciążanie środowiska substancjami toksycznymi prowadzi m. in. do zanieczyszczenia gruntów, wód, co stanowi istotny problem ekologiczny (zwłaszcza tam gdzie zużywa się duże ilości nawozów sztucznych, pestycydów itp. (Brown i in. 2001, s. 21-42).

Wdrażanie zrównoważonego rozwoju wymaga nie tylko spojrzenia globalnego, ale również skupienia się na funkcjonowaniu podstawowych podmiotów gospodarczych, przedsiębiorstw, które to w znacznym stopniu oddziałują na stan środowiska naturalnego.

W przedsiębiorstwach realizacja wymiaru środowiskowego zrównoważonego rozwoju przejawia się głównie przez działania ograniczające ich negatywne oddziaływanie na środowisko. Mogą one tego dokonać m.in. opierając swój proces produkcyjny na filozofii Czystszej Produkcji, bądź też włączając do swojego systemu zarządzania zarządzanie środowiskowe (np. poprzez wdrożenie norm serii ISO 14001⁶ lub rozporządzenia EMAS⁷).

Warto także podjąć działania, aby wszelkie zmiany, reformy mające na celu zbliżanie ludzkości do zrównoważonego rozwoju były osadzone przede wszystkim na systemie zachęt, nie zaś kar i nakazów. Przedsiębiorcy, społeczeństwo musi przede wszystkim zdać sobie sprawę z korzyści, które może osiągnąć np. z podejmowania działań prośrodowiskowych (np. korzyści ekonomiczne, wizerunkowe). Za przykład może posłużyć koncepcja społecznie odpowiedzialnego biznesu (*Corporate Social Responsibility*- CSR) zdobywająca coraz większą popularność wśród podmiotów gospodarczych⁸. Dodatkowo państwo mogłoby ułatwić osiąganie korzyści ekonomicznych uzależniać je np. od stopnia eksploatacji surowców, czy emisji zanieczyszczeń (np. stosowanie ulg podatkowych na szerszą skalę). System kar jest jednym z instrumentów np. polityki ekologicznej, nie jest to jednak instrument w pełni zadawalający. Wystarczy dokonać nawet pobieżnej analizy ściągalności kar, aby stwierdzić, że nie jest ona zadawalającym poziomem. Zdarza się również, że wymierzane kary są niewspółmiernie małe w stosunku do szkód, które wyrządzone są w środowisku przez przedsiębiorstwa (zatrucie wód, ścieki, emisja pyłów i gazów, zmieniiony krajobraz itp.).

⁴ Dla przykładu, kraje wysoko uprzemysłowione emitują ponad 70% gazów cieplarnianych, wywożą około 10% wytwarzanych odpadów toksycznych do krajów Trzeciego Świata (których ludność zostawia notabene jedne z najniższych śladów ekologicznych).

⁵ Environmental Performance Index – strukturę wskaźnika stanowi 6 dziedzin polityki ochronnej i 10 subkategorii (25 wskaźników cząstkowych).

⁶ Stan na: 12.10.2012. Liczba certyfikatów: 216: Źródło eko-net.

⁷ System ekzarządzania i audytu EMAS (*Eco Management and Audit Scheme*) jest unijnym instrumentem wprowadzonym w życie rozporządzeniem nr 1836/93 Parlamentu Europejskiego i Rady, mającym na celu zachęcenie różnych organizacji do ciągłego doskonalenia efektów działalności środowiskowej. Na dzień 30.04.2013 roku w Polsce było 38 organizacji zarejestrowanych w systemie ekzarządzania i audytu EMAS (dane uzyskane od Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska).

⁸ Koncepcję CSR szczegółowo opisano w pracy: Mazur-Wierzbicka (2012a).

Podsumowanie

Koncepcja zrównoważonego rozwoju podkreśla w sposób szczególny nie umniejszanie możliwości przyszłych pokoleń do zaspokajania swoich potrzeb, zadbanie o odpowiedni poziom ich jakości życia. By było to możliwe konieczne jest dążenie do uzyskania harmonii, równowagi pomiędzy podstawowymi wymiarami zrównoważonego rozwoju. Nie jest możliwe funkcjonowanie zgodnie z wymogami tej koncepcji nadając większe bądź mniejsze znaczenie poszczególnym jego wymiarom. Pamiętać należy, że wymiary te, mimo iż autonomicznie wyodrębnione, są między sobą ściśle powiązane. Świadczą o tym chociażby trudności w przyporządkowaniu niektórych wskaźników zrównoważonego rozwoju do konkretnych wymiarów.

Literatura przedmiotu, jak też badania empiryczne wskazują, że mimo założonej harmonii i równorzędności wymiarów zrównoważonego rozwoju, wymiar gospodarczy zajmuje nadrzędną w stosunku do pozostałych pozycję. W tym kontekście warto odnieść się także do pozostałych wymiarów tej koncepcji.

Należy podkreślić znaczenie ważnych i ciągle stanowiących wyzwanie, aspektów związanych z wymiarem środowiskowym. Dotyczy to w szczególności zużycia zasobów nieodnawialnych, odnawialnych, zwiększenia produktywności zasobów (odmaterializowanie produkcji i konsumpcji), zanieczyszczenia środowiska naturalnego. Mimo iż podejmowane są działania zmierzające do ograniczania zużycia zasobów nieodnawialnych, odnawialnych, zwiększenia produktywności zasobów, ograniczania zanieczyszczenia środowiska naturalnego, to jednak w skali globalnej ich efekty nie są zadowalające. Człowiek stanowi element środowiska naturalnego i bez odpowiedniej jakości i ilości zasobów nie jest w stanie w nim prawidłowo funkcjonować, stąd też konieczne wydaje się podjęcie działań celem sprostania podstawowym wyzwaniom stawianym w ramach wymiaru środowiskowego. Wszak stanu środowiska naturalnego w znaczącym stopniu zależy jakość życia obecnych i przyszłych pokoleń.

Bibliografia

- Ayala-Carcedo F.J., Gonzáles-Barros M.R.(2005), *Economic underdevelopment and sustainable development in the world: conditioning factors, problems and opportunities*, "Environment, Development and Sustainability", No. 7.
- BP Statistical Review of World Energy (2011), June, BP p.l.c., London.
- Brown L. R. i in. (2001), *State of the World 2001*, Earthscan, UK.
- Ekorozwój przez odmaterializowanie produkcji i konsumpcji. Strategia dla nowej polityki ekologicznej w Polsce (1995), Raport Instytutu na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
- Eurostat (2013), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/sdi/indicators> [dostęp: 30.04.2013].
- Kistowski M. (2003), *Regionalny model zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska a strategie rozwoju województw*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań.
- Komunikat Komisji, Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Bruksela, 3.3.2010, KOM (2010) 2020
- Kupiec L. (1996), *Zasady gospodarowania w regionach przyrodniczo cennych*, (w:) Wrzosek S. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*, tom III, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.

Mazur-Wierzbicka E. (2012a), *CSR w dydaktyce, czyli jak uczyć studentów społecznej odpowiedzialności*, Wydawca Stowarzyszenie Kreatywni dla Szczecina, Szczecin.

Mazur-Wierzbicka E. (2012b), *Ochrona środowiska a integracja europejska. Doświadczenia polskie*, Difin, Warszawa.

Nasza wspólna przyszłość (1987), Raport WCED.

Nasze ubezpieczenie na życie i nasz kapitał naturalny – unijna strategia ochrony, różnorodności biologicznej na okres do 2020 r., Bruksela, 3.5.2011, KOM (2011) 244 wersja ostateczna

Platje J. (2009), *Czy zrównoważony rozwój gospodarczy jest warunkiem wstępnym rozwoju zrównoważonego?*, (w:) Kielczewski D. (red.), *Od koncepcji ekorozwoju do koncepcji ekonomii zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.

Sen A. (2000), *Development as Freedom*, Anchor Books, New York.

Sustainable Development – Challenges within the Environmental Dimension

Summary

The concept of sustainable development has been evolving for more than fifty years. Still, despite of passage of time, we can find a number of challenges, and we have to cope with them to ensure intergenerational equity (not to decrease opportunities of the future generations to meet their needs), life quality of the present and future generations.

This article describes the attempt of approximating basic challenges within the environmental dimension of sustainable development, which are nowadays faced by the society, economy in the context of environmental determinants of that concept. This is, at the same time, the study's aim. The structure of this work has allowed realisation of the adopted aim therein. In this work, there was used the literature of the subject, governmental documents and statistical data.

Key words: sustainable development, environmental dimension, environmental protection.

JEL codes: Ø44, Q01, Q56

Устойчивое развитие – вызовы в рамках экологического измерения

Резюме

Концепция устойчивого развития эволюирует уже свыше пятидесяти лет. По-прежнему, несмотря на истечение времени, существует ряд вызовов, с которыми следует совладеть, желая обеспечить межпоколенческую справедливость (не уменьшать возможности удовлетворять будущими поколениями своих потребностей), качество жизни нынешних и будущих поколений.

В статье предприняли попытку приблизить основные вызовы в рамках экологического измерения устойчивого развития, какие в настоящее время стоят перед обществом и экономикой в контексте экологических обусловленностей этой концепции. Это одновременно

и цель работы. Структура разработки позволила реализацию принятой в ней цели. В работе использовали литературу предмета, правительственные документы и статистические данные.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологическое измерение, защита окружающей среды.

Коды JEL: Ø44, Q01, Q56

© All rights reserved

NARZĘDZIA WDRAŻANIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Przemysław Łagodzki
Uniwersytet Szczeciński

Wojciech Zbaraszewski
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

FINANSOWANIE OCHRONY ŚRODOWISKA W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM

Streszczenie

Finansowanie ochrony środowiska stanowi integralną część rynku finansowego i jednocześnie jest podstawowym elementem polityki ekologicznej państwa. Nakłady na ochronę z wyłączeniem wydatków gospodarstw domowych w Polsce w latach 2009-2010 wynosiły 1,7-1,8% PKB. Z przeprowadzonej analizy wynika, że województwo zachodniopomorskie charakteryzuje się dużymi obszarami leśnymi, a także dużym udziałem gruntów pod wodami. Największe nakłady w analizowanym okresie w województwie zachodniopomorskim poniesiono, podobnie jak w przypadku całego kraju, na gospodarkę ściekową i ochronę wód. W strukturze finansowania nakładów na środki trwałe na ochronę środowiska w analizowanym okresie w województwie zachodniopomorskim malejący udział miały środki własne.

Słowa kluczowe: ochrona środowiska, nakłady inwestycyjne, źródła finansowania.

Kody JEL: O13, R11, O44

Wstęp

Ochrona środowiska jest jednym z najszybciej rozwijających się obszarów współpracy krajów Unii Europejskiej (UE). Cele działań w zakresie ochrony środowiska zostały wpisane do stałych zadań UE, a normy w tym zakresie należą do najbardziej restrykcyjnych na świecie. Obecne priorytety to m.in. ochrona zagrożonych gatunków i siedlisk (Dyrekty-

wa Siedliskowa) oraz racjonalne wykorzystanie zasobów naturalnych (*Europa efektywnie korzystająca...* 2011). Polska podpisując Traktat Akcesyjny przyjęła zobowiązanie, że po 2015 r. będzie krajem spełniającym „wszystkie standardy w ochronie środowiska, obowiązujące w krajach członkowskich UE” (*Polityka ekologiczna...* 2008, s. 5). Od realizacji wyzwań zawartych w Traktacie Akcesyjnym oraz *Polityce ekologicznej Państwa na lata 2009-2012 z perspektywą do roku 2016* zależy postęp w stanie ochrony środowiska w naszym kraju.

Celem opracowania jest ocena kierunków oraz źródeł finansowania ochrony środowiska, ze szczególnym uwzględnieniem województwa zachodniopomorskiego. W opracowaniu wykorzystano materiały źródłowe w postaci opracowań GUS w latach 2002-2011. Tak dobrany okres badawczy miał dodatkowo wykazać, w jakim stopniu członkostwo w strukturach UE wpłynęło na możliwości korzystania z dodatkowych źródeł finansowania ochrony środowiska w Polsce.

Nakłady na ochronę środowiska w Polsce

W *Polityce ekologicznej Państwa na lata 2009-2012 z perspektywą do roku 2016* precyzowano cele i zadania polityki państwa w zakresie ochrony środowiska precyzując również działania w poszczególnych obszarach ochrony środowiska. Całość nakładów na realizację wymagań oszacowano na lata 2007-2010 oraz 2011-2014 odpowiednio w kwotach 65,7 mld zł i 63 mld zł (w cenach z 2005 r.). Z kwoty tej aż 97,6% (125,3 mld zł) przeznaczono na nakłady inwestycyjne. Przy założeniu poprawności tych wyliczeń, ich średnioroczna wielkość powinna kształtować się na poziomie 16,2 mld zł (w cenach z 2005 r.), a udział w PKB wynosić ok. 1,4%.

Ze względu na ogromne wyzwania dla Polski w obszarze ochrony środowiska celowe jest badanie rzeczywistego stanu inwestycji w ochronie środowiska w skali całego kraju, jak i poszczególnych województw po przystąpieniu Polski do UE. Przed przystąpieniem Polski do UE, w latach 1996-1998 udział nakładów na ochronę środowiska wynosił 2% PKB.

Wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa powoduje konieczność podejmowania działań w zakresie ochrony środowiska i tym samym ponoszenia nakładów związanych z tymi działaniami (Zbaraszewski 2011, s. 277-292; Zbaraszewski 2010, s. 525-531). Mimo, że kategoria „nakładów na ochronę środowiska” jest kategorią często stosowaną, to w literaturze przedmiotu, w tym w dokumentach urzędowych, brak jest jednoznacznego jej zdefiniowania, a także jednolitego standardu pomiaru i ewidencjonowania tych nakładów (Famielec, Stępień 2005, s. 36). Komisja Wspólnot Europejskich w zaleceniach z 2001 r. za nakłady na ochronę środowiska uznaje nakłady na działania w celu zapobieżenia, ograniczenia lub naprawienia szkody w środowisku. Nakłady te obejmują m.in. unieszkodliwianie i usuwanie odpadów, ochronę gleby oraz wód powierzchniowych i podziemnych, ochronę czystego powietrza i klimatu, redukcję hałasu i ochronę różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Do nakładów winno zaliczać się wyłącznie koszty, które są identyfikowalne i ukierunkowane głównie na zapobieganie, ograniczenie lub naprawienie szkody w środowisku. Zgodnie z zaleceniami Komisji, nakłady, które mogą wpływać pozytywnie na środowisko, ale których głównym celem jest realizacja innych celów (np. zwiększenia rentowności, bezpieczeństwo w miejscu pracy), powinny być pominięte w tej metodyce (Poskrobko 2012, s. 76).

Europejskie Biuro Statystyczne Eurostat zobowiązało kraje członkowskie do prowadzenia statystyki w zakresie nakładów na ochronę środowiska zgodnie z Międzynarodową

Standardową Statystyczną Klasyfikacją EKG/ONZ Dotyczącą Działalności i Urządzeń Związanych z Ochroną Środowiska i Europejskiego Systemu Zbierania Informacji Ekonomicznej Dotyczącej Ochrony Środowiska (Serie 2002).

W Polsce dane o nakładach na środki trwałe służące ochronie środowiska i ich efektach rzeczowych od 1999 r. gromadzi – zgodnie z Polską Klasyfikacją Statystyczną Dotyczącą Działalności i Urządzeń Związanych z Ochroną Środowiska - Główny Urząd Statystyczny (Rozporządzenie 1999). Dane o nakładach są gromadzone w podziale na sektory własności (sektor publiczny, gospodarczy i gospodarstw domowych) oraz dziedziny ochrony środowiska, takie jak:

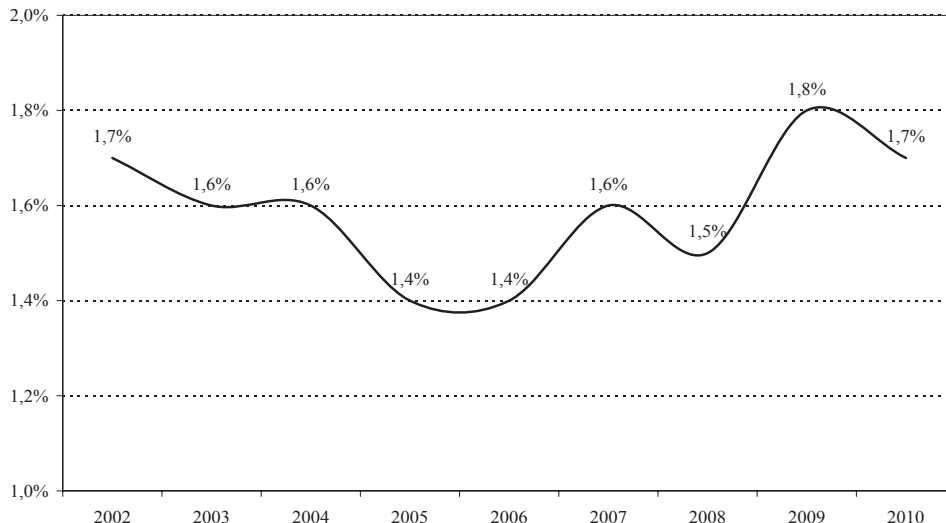
1. ochrona powietrza atmosferycznego i klimatu,
2. gospodarka ściekowa i ochrona wód,
3. gospodarka odpadami,
4. ochrona i przywrócenie wartości użytkowej gleb oraz ochrona wód podziemnych i powierzchniowych,
5. zmniejszanie hałasu i wibracji,
6. ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu,
7. ochrona przed promieniowaniem jonizującym,
8. działalność badawczo-rozwojowa,
9. pozostała działalność związana z ochroną środowiska.

Nakłady na ochronę środowiska to suma nakładów inwestycyjnych i kosztów bieżących przedsięwzięć ochronnych. Nakłady inwestycyjne są to nakłady finansowe bądź rzeczowe, których celem jest stworzenie nowych środków trwałych lub ulepszenie (przebudowa, rozbudowa, rekonstrukcja, adaptacja lub modernizacja) istniejących obiektów majątku trwałego, a także tzw. pierwsze wyposażenie inwestycji (*Ochrona 2012*, s. 401). Natomiast koszty bieżące ochrony środowiska netto są to koszty obsługi i utrzymania działalności (technologii, procesu, wyposażenia), których głównym celem jest zapobieganie, zmniejszanie, unieszkodliwianie lub eliminowanie zanieczyszczeń i jakichkolwiek innych strat środowiskowych wynikających z bieżącej działalności jednostki pomniejszone o przychody i oszczędności osiągnięte z tytułu funkcjonowania urządzeń ochronnych, subwencje z innych sektorów oraz przychody za usługi ochrony środowiska (głównie za oczyszczanie ścieków oraz transport i unieszkodliwianie odpadów) (*Ochrona 2012*, s. 403).

Nakłady na ochronę środowiska, rozumiane jako suma nakładów inwestycyjnych i kosztów bieżących przedsięwzięć ochronnych w Polsce w 2010 r. wyniosły 47,3 mld zł, co stanowiło 1227,3 zł na mieszkańca i zarazem 3,5% PKB (*Ochrona 2012*, s. 411). Ponad połowę (51,2%) nakładów stanowiły wydatki gospodarstw domowych. Nakłady na ochronę z wyłączeniem wydatków gospodarstw domowych w Polsce w 2010 r. wyniosły 23,1 mld zł, co stanowiło udział w PKB w wysokości 1,7% (por. wykres 1). W 2002 r. udział nakładów na ochronę środowiska wynosił 1,7% PKB. W kolejnych latach udział malał i w latach 2005 – 2006 osiągnął poziom najmniejszy w analizowanym okresie, gdyż zaledwie 1,4% PKB. W latach 2007-2010 udział nakładów na ochronę środowiska (bez wydatków gospodarstw domowych) w polskim PKB charakteryzował się dużą zmiennością, jednak z tendencją rosnącą (od 1,6% w 2007 r. do 1,7% w 2010 r.). W całym analizowanym okresie tj. w latach 2002-2010 większość nakładów na ochronę środowiska stanowiły koszty bieżące (ok. 60%).

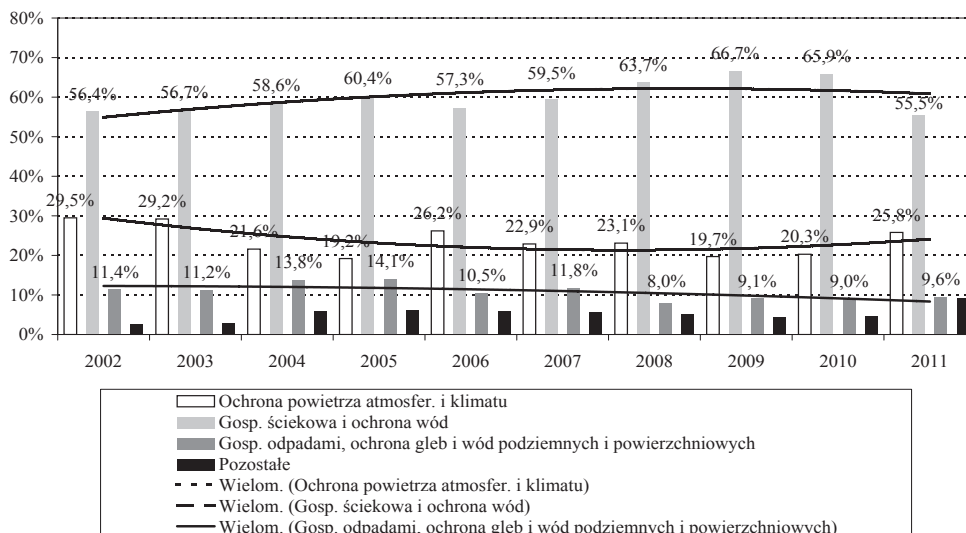
Struktura nakładów na środki trwałe według dziedzin ochrony środowiska w latach 2002-2010 została przedstawiona na wykresie 2. Jak wynika z danych, największe nakłady w analizowanym okresie poniesiono na gospodarkę ściekową i ochronę wód. W każdym z analizowanych lat wynosiły one ponad 55% nakładów na środki trwałe, osiągając

Wykres 1
Udział nakładów na ochronę środowiska (bez wydatków gospodarstw domowych)
w polskim PKB (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Ochrona...* (2007, s. 429); *Ochrona...* (2009, s. 401); *Ochrona...* (2012, s. 411).

Wykres 2
Kształtowanie się struktury nakładów na środki trwałe według dziedzin ochrony
środowiska w latach 2002-2011 w Polsce (w %)

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie: *Ochrona...* (2007, s. 430); *Ochrona...* (2010, s. 426); *Ochrona...* (2012, s. 412).

maksimum w 2009 r. (66,7%), by w następnych latach zmniejszyć się (do 55,5% w 2011 r.). Pozostałe dziedziny ochrony charakteryzowały się zdecydowanie mniejszym udziałem. Udział nakładów na ochronę powietrza atmosferycznego i klimatu wynosił ok. 25%. Udział nakładów na środki trwałe w gospodarce odpadami, ochronie gleb i wód w analizowanym okresie wykazuje tendencję malejącą, od 11,2-14,1% w latach 2002-2005 do 8-9,6% w latach 2008-2011. Na pozostałe dziedziny poniesiono w całym analizowanym okresie nie więcej niż 10% nakładów.

W strukturze nakładów na ochronę środowiska w analizowanym okresie ponad połowę stanowią nakłady na gospodarkę ściekową i ochronę wód, następnie znajdują się nakłady na ochronę powietrza atmosferycznego i klimatu, a na trzecim miejscu nakłady na gospodarkę odpadami. Taka kolejność jest zgodna z priorytetami wynikającymi z polityki ekologicznej. Można jednak przypuszczać, że kolejność, a na pewno proporcje czynionych nakładów będą ulegać zmianom ze względu na aktualne ustalenia Komisji Europejskiej, czego przykładem jest konieczność zmniejszenia przez energetykę emisji do powietrza szkodliwych substancji gazowych.

Na dynamikę i strukturę inwestowania w ochronę środowiska mają wpływ dwie grupy inwestorów, a mianowicie przedsiębiorstwa i jednostki samorządu terytorialnego (por. tabela 1). To one decydowały w ok. 89% o nakładach w tej dziedzinie poniesionych w 2011 r., w których udział przedsiębiorstw wynosił 51,8% (GUS 2012, s. 414).

Udział środków własnych przedsiębiorstw w analizowanych latach kształtował się na poziomie 26-33%. Wyjątkiem był 2009 r., w którym udział środków własnych przedsiębiorstw spadł do 19%, a wzrósł udział środków własnych gmin. Te ostatnie finansowały nakłady w przedziale od 17% do 27%. W badanym okresie znaczący i rosnący udział w finansowaniu przedsięwzięć służących ochronie środowiska miały środki z zagranicy. Udział tego źródła systematycznie rósł i w 2010 r. wynosił ponad 22%. Było to związane przede wszystkim z wykorzystywaniem środków Unii Europejskiej.

Tabela 1

Udział źródeł finansowania nakładów na środki trwałe w ochronie środowiska i gospodarce wodnej w latach 2002-2011 (w %)

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Środki własne przedsiębiorstw	27,10	26,40	30,24	31,05	30,22	30,44	32,67	19,24	27,45	33,75
Środki własne gmin	19,60	17,80	17,86	18,02	15,30	17,15	17,51	26,78	16,70	13,92
Środki z budżetu centr. i lokal.	4,80	3,20	2,76	2,65	2,75	3,02	3,80	3,08	3,62	10,22
Środki z zagranicy	4,20	8,80	12,23	15,96	19,16	14,82	16,35	18,91	22,08	18,49
Fundusze ekologiczne	26,10	25,30	24,14	21,15	17,56	20,85	16,57	18,30	13,88	12,70
Kredyty i pożyczki bankowe	12,30	13,90	8,27	7,60	11,43	9,96	9,62	9,40	13,81	7,04
Inne źródła	6,00	4,70	4,50	3,57	3,58	3,76	3,48	4,29	2,46	3,88

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie danych: *Ochrona...* (2005, s. 407); *Ochrona...* (2006, s. 404); *Ochrona...* (2007, s. 431); *Ochrona...* (2010, s. 425).

Typowym inwestorem spełniającym rolę właściciela kapitału wnoszonego na poczet działalności ochronnej były w Polsce fundusze ekologiczne (Łagodźki 2011, s. 617-627). Charakteryzowały się one wysokim, aczkolwiek malejącym udziałem w finansowaniu nakładów inwestycyjnych służących ochronie środowiska. Najniższy poziom wsparcia ze strony funduszy ekologicznych został odnotowany w 2011 r. i wynosił jedynie połowę udziału z roku 2002 (ok. 13%). Środki funduszy ekologicznych były przeznaczane głównie na: dotacje, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek, umorzenia kredytów i pożyczek (Górka, Małecki 2011, s. 59-100). Udział środków budżetowych szczebla centralnego i lokalnego w finansowaniu przedsięwzięć ochronnych był relatywnie mały i wynosił na ok. 3-4% z wyjątkiem 2011 r. w którym wzrósł do 10%. Środki budżetowe były kierowane na realizację przedsięwzięć ochronnych w jednostkach budżetowych, przede wszystkim w parkach krajobrazowych i parkach narodowych (od 2012 r. parki narodowe posiadają status państwowej osoby prawnej).

Nakłady na ochronę środowiska w układzie wojewódzkim

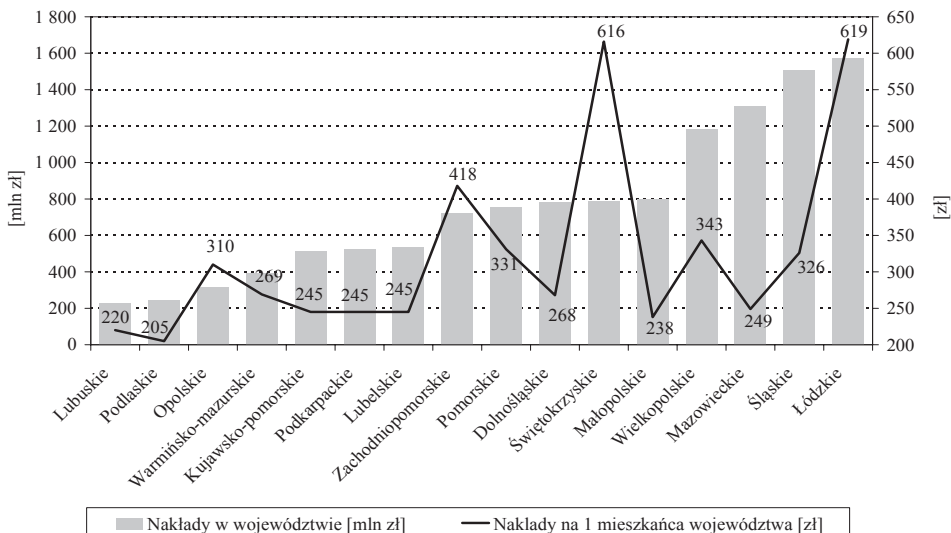
Województwo zachodniopomorskie zajmuje obszar o powierzchni 22 893 km², na którym znajduje się 114 gmin (w tym 11 miejskich, 51 miejsko-wiejskich oraz 52 wiejskie) w 18 powiatach ziemskich i 3 grodzkich (Koszalin, Szczecin, Świnoujście). Województwo zachodniopomorskie, ze względu na uwarunkowania historyczne i geograficzne, ma dużą wartość przyrodniczą. Udział powierzchni o szczególnych walorach przyrodniczych wynosił w 2011 r. 21,1%, podczas gdy średnio w Polsce 32,5%. Na jego terenie zlokalizowanych jest m.in. 4,3% powierzchni polskich parków narodowych i 7,8% powierzchni rezerwatów przyrody (Ochrona 2012, s. 278). W omawianym województwie występują bardzo duże obszary leśne – ich powierzchnia w 2011 r. wynosiła 833 tys. ha, co stanowiło 8,9% powierzchni polskich lasów, a także dużo gruntów pod wodami (18,6% całości gruntów pod wodami w Polsce) (Ochrona 2012, s. 278). Walory przyrodnicze województwa zachodniopomorskiego to m.in. dwa parki narodowe (Drawieński Park Narodowy i Woliński Park Narodowy), 114 rezerwatów przyrody, 19 obszarów chronionego krajobrazu, 1157 użytków ekologicznych oraz 2834 pomników przyrody (Ochrona 2012, s. 279).

Regionalną alokację nakładów na ochronę środowiska wyznacza wiele czynników, do których należy zwłaszcza zaliczyć: stan degradacji środowiska, stopień urbanizacji oraz powierzchnię danego województwa. Jednakże oprócz tych czynników istotny wpływ na wielkość alokacji ma aktywność samorządu terytorialnego. Najwięcej środków wydatkowano w województwach: łódzkim (1,57 mld zł), śląskim (1,51 mld zł) oraz mazowieckim (1,31 mld zł), co stanowiło łącznie 36% nakładów w skali kraju. Najmniej nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska poczyniono w województwie lubuskim (226 mln zł) i podlaskim (246 mln zł), co stanowiło 3,9% udziału w strukturze nakładów krajowych. Analizując nakłady na ochronę środowiska w przeliczeniu na 1 mieszkańca województwa można zauważyć, że największe nakłady poczyniono w województwach: łódzkim (619 zł), świętokrzyskim (616 zł) i zachodniopomorskim (418 zł). W pozostałych województwach nakłady ukształtowały się na poziomie dwu-, a nawet trzykrotnie niższym, bo w wysokości od 205 zł w województwie podlaskim do 343 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca w województwie wielkopolskim (por. wykres 3).

Struktura nakładów na środki trwałe według dziedzin ochrony środowiska w latach 2004-2011 została przedstawiona na wykresie 4. Jak wynika z danych, największe nakłady w analizowanym okresie poniesiono w zachodniopomorskim, podobnie jak w przypadku całego kraju, na gospodarkę ściekową i ochronę wód (od 64,9% w 2004 r. do 75,9%

Wykres 3

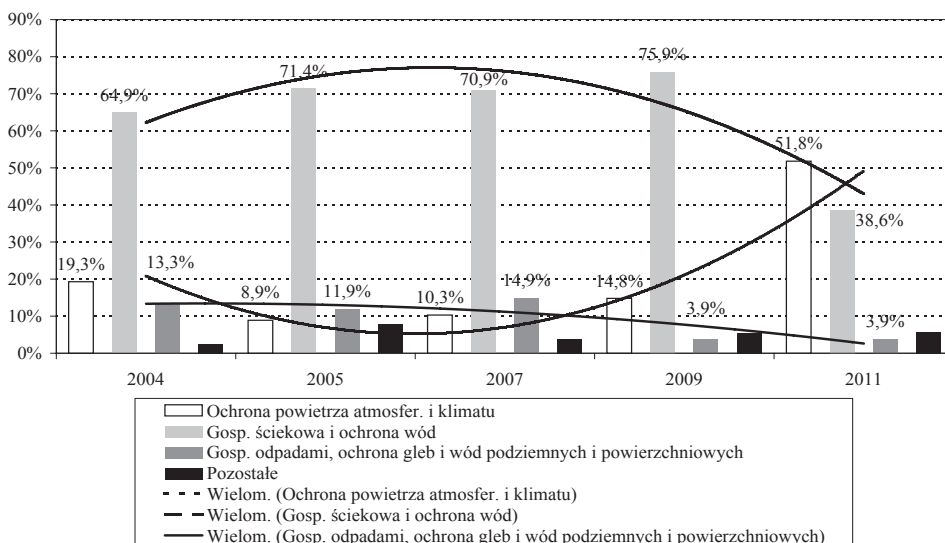
Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska w 2011 r. według województw oraz na 1 mieszkańca

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie: *Ochrona...* (2012, s. 432).

Wykres 4

Kształtowanie się struktury nakładów na środki trwałe według dziedzin ochrony środowiska w latach 2004-2011 w województwie zachodniopomorskim (w %)

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie: *Ochrona...* (2005, s. 421); *Ochrona...* (2006, s. 418); *Ochrona...* (2008, s. 450); *Ochrona...* (2010, s. 443); *Ochrona...* (2012, s. 432).

w 2009 r. ogółu nakładów na środki trwałe). W 2011 r. udział nakładów na tą dziedzinę spadł do 38,6% na korzyść udziału na ochronę powietrza atmosferycznego i klimatu. Odsetek tych ostatnich w latach 2004-2009 wynosił od 8,9% w 2005 r. do 19,3% w 2004 r. Udział nakładów na środki trwałe w gospodarce odpadami, ochronie gleb i wód w analizowanym okresie również malał, z 11,2-14,1% w latach 2002-2005 do 8-9,6% w latach 2008-2011. Na pozostałe dziedziny poniesiono w każdym z analizowanych lat nie więcej niż 10% nakładów.

Tabela 2

Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska w 2011 według województw i kierunków inwestowania (w tys. PLN)

Wyszczególnienie	Gospod. ściekowa i ochrona wód	Ochrona powietrza i klimatu	Gospod. odpadami	Ochrona różnorod. biolog. i krajobrazu	Zmniejszeni hałasu i wibracji
Dolnośląskie	644 851,7	57 073,8	33 494,5	10 337,6	23 671,4
Kujawsko-pomorskie	303 125,8	100 237,6	46 753,5	28 645,6	4 001,5
Lubelskie	327 567,4	161 522,7	24 899,0	712,2	6 991,5
Lubuskie	160 036,2	42 350,2	13 249,2	1 043,0	1 725,7
Łódzkie	495 440,5	356 925,5	53 867,5	379 193,5	100 474,0
Małopolskie	531 421,9	143 823,1	69 921,8	464,0	1 532,6
Mazowieckie	710 534,1	434 373,2	75 175,9	0	53 499,4
Opolskie	214 979,8	50 110,3	25 573,8	122,6	805,0
Podkarpackie	345 843,7	89 738,1	50 697,9	0	2 939,4
Podlaskie	202 694,7	14 196,9	17 116,4	0	73,6
Pomorskie	410 642,3	130 774,9	173 302,0	0	20 010,7
Śląskie	831 651,6	357 492,3	136 102,3	1 021,3	52 001,1
Świętokrzyskie	336 787,8	423 617,8	22 937,0	0	1 688,6
Warmińsko-mazurskie	215 355,1	67 776,7	92 242,7	873,6	1 400,1
Wielkopolskie	744 419,0	330 831,8	55 498,1	11 888,6	13 151,5
Zachodniopomorskie	277 864,4	373 647,8	28 705,1	3 550,3	0

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie danych: *Ochrona...* (2012, s. 432).

Zapobieganie zanieczyszczeniom i degradacji środowiska naturalnego wymaga nakładów na ekologiczne przedsięwzięcia inwestycyjne. Najwięcej w 2011 r. w województwie zachodniopomorskim wydatkowano na ochronę powietrza i klimatu (373 mln zł – por. tabela 2). Wydatki te stanowiły 11,9% nakładów na ochronę środowiska w kraju. Mniej, bo 277 mln zł przeznaczono na gospodarke ściekową i ochronę wód, co stanowiło 4,1% nakładów w Polsce. W kontekście mnogości zbiorników wodnych zlokalizowanych na terenie województwa zachodniopomorskiego wymaga to pogłębionej analizy. W 2011 r. w województwie zachodniopomorskim jako jedynym w kraju brak było nakładów na zmniejszenie hałasu i wibracji.

Tabela 3

Udział źródeł finansowania nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska i gospodarce wodnej w latach 2004-2011 w województwie zachodniopomorskim (w %)

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Środki własne	43,3	41,5	22,7	36,2	36,2	15,1	16,7	29,6
Środki z budżetu	1,5	3,1	0,4	0,7	0,7	1,7	0,8	3,5
Środki z zagranicy	17,9	20,4	24,8	3,9	3,9	42,1	30,5	7,9
Fundusze ekologiczne	22,5	22,3	11,2	34,0	34,0	11,9	11,4	6,8
Kredyty i pożyczki bankowe	9,5	4,2	36,3	24,2	24,2	10,7	39,5	11,7
Inne źródła	5,3	8,5	4,6	1,0	1,0	18,5	1,1	40,5

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie: *Ochrona...* (2005, s. 418); *Ochrona...* (2006, s. 415); *Ochrona...* (2007, s. 442); *Ochrona...* (2008, s. 447); *Ochrona...* (2009, s. 443); *Ochrona...* (2011, s. 411); *Ochrona...* 2012, s. 426).

W badanym okresie w strukturze finansowania nakładów na środki trwałe na ochronę środowiska w województwie zachodniopomorskim (por. tabela 3) dominujący udział, ale niestety malejący miały środki własne. W latach 2004-2005 stanowiły one ok. 40%, w latach 2007-2008 – 36,2%, a w okresie 2009-2010 zaledwie 15-16%. To negatywne zjawisko potwierdza tezę o słabnącej pozycji gospodarczej województwa zachodniopomorskiego na tle Polski w ostatnich latach (Łagodźki 2011, s. 14-23). Dowodzi tego również fakt, że udział nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska kształtował się w Polsce w wysokości nie mniejszej 40%. Mniejszy udział niż w skali kraju w finansowaniu nakładów na środki trwałe w ochronie środowiska miał też wojewódzki fundusz ekologiczny.

Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy wynika, że województwo zachodniopomorskie charakteryzuje się dużymi obszarami leśnymi, a także dużym udziałem gruntów pod wodami, dwoma parkami narodowymi, licznymi rezerwatami przyrody i obszarami chronionego krajobrazu. Nakłady na ochronę środowiska w przeliczeniu na 1 mieszkańca w województwie zachodniopomorskim były ok. dwukrotnie wyższe niż przeciętnie w kraju. W 2011 r. województwo zachodniopomorskie charakteryzowało się najwyższymi w skali kraju wydatkami na ochronę powietrza i klimatu. Największe nakłady w województwie zachodniopomorskim poniesiono, podobnie jak w przypadku całego kraju, na gospodarkę ściekową i ochronę wód. Udział środków własnych w strukturze nakładów na środki trwałe na ochronę środowiska miały w województwie zachodniopomorskim mała. Zjawisko to może być oznaką słabnącej pozycji gospodarczej województwa zachodniopomorskiego w ostatnich latach.

W kontekście przedstawionych rozważań konieczne są zatem działania w zakresie zwiększenia nakładów na ochronę środowiska naturalnego. Inwestycje służące ochronie środowiska wpływają bowiem pozytywnie na ogólną koniunkturę gospodarki w regionie. Jednym z rozwiązań może być zwiększenie aktywności jednostek samorządu terytorialnego w zakresie pozyskiwania środków finansowych, bądź też wzbogacenie organizacyjnych i prawnych form inwestowania w ochronę środowiska (np. poprzez partnerstwo publiczno-prywatne).

Bibliografia

- Dyrektywa Siedliskowa - Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory.
- Europa efektywnie korzystająca z zasobów – inicjatywa przewodnia strategii Europa 2020* (2011), Komunikat Komisji Europejskiej, Bruksela.
- Famielec J., Stępień M. (2005), *Informacja ekologiczna w ujęciu finansowym*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Górka K., Małecki P.P. (red.) (2011), *Ocena funduszy ekologicznych w świetle ich dalszego funkcjonowania w Polsce*, Wydawnictwo UE w Krakowie, Kraków.
- Łagodzki P. (2011), *Audyt projektów finansowanych z funduszy unijnych – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 668, „Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia”, nr 41.
- Łagodzki P. (2011), *Budżet zadaniowy na przykładzie Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Szczecinie*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”, nr 6/55.
- Ochrona środowiska 2005* (2005), GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2006* (2006), GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2007* (2007), GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2008* (2008), GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2009* (2009), GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2010* (2010), GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2011* (2011), GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2012* (2012), GUS, Warszawa.
- Polityka ekologiczna państwa w latach 2009-2012 z perspektywą do roku 2016* (2008), Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Poskrobko B., Poskrobko T. (2012), *Zarządzanie środowiskiem w Polsce*, PWE, Warszawa.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 marca 1999 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Statystycznej Dotyczącej Działalności i Urzędzeń Związanych z Ochroną Środowiska (Dz. U. z 1999 r. Nr 25, poz. 218).
- SERIEE Environmental Protection Expenditure accounts – Compilation Guide* (2002), Komisja Europejska, Luxemburg.
- Zbaraszewski W. (2010), *Świadomość ekologiczna małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 588, „Ekonomiczne Problemy Usług”, nr 51.
- Zbaraszewski W. (2011), *Opinie studentów kierunku: ekonomia na temat idei i zasad zrównoważonego rozwoju*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis”, „Oeconomica”, nr 287(63).

Financing of the Environmental Protection in West Pomeranian Voivodeship

Summary

Financing of the environmental protection is an integral part of the financial market and, at the same time, is an essential element of the national environmental policy. Expenditures on the

environmental protection, excluding households, in Poland in the years 2009-2010 amounted to 1.7-1.8% of GDP. The analysis shows that West Pomeranian Voivodeship is covered by large forest areas and it has also a high proportion of underwater lands. The largest expenditures in the analysed period in Western Pomerania were incurred, as for the whole country, on wastewater management and water conservation. The own funds had a diminishing part in the financing structure of fixed assets for the environmental protection in Western Pomerania within the analysed period.

Key words: environment, capital expenditures, financing.

JEL codes: O13, R11, O44

Финансирование защиты среды в Западнопоморском воеводстве

Резюме

Финансирование защиты окружающей среды представляет собой интегральную часть финансового рынка и одновременно является основным элементом экологической политики государства. Затраты на защиту, не считая расходов домохозяйств, в Польше в период 2009-2010 гг. составили 1,7-1,8% ВВП. Проведенный анализ показывает, что Западнопоморскому воеводству свойственны большие лесные территории, а также большая доля угодий под водой. Самые большие затраты в анализируемый период в Западнопоморском воеводстве выпали на долю, так же как в случае страны в целом, очистки сточных вод и охраны вод. В структуре финансирования затрат на основные средства для защиты окружающей среды в рассматриваемом периоде в Западнопоморском воеводстве снижающуюся долю имели собственные средства.

Ключевые слова: защита окружающей среды, капвложения, источники финансирования.

Коды JEL: O13, R11, O44

© All rights reserved

Eleonora Gonda-Soroczyńska, Katarzyna Przybyła
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

PRZEKSZTAŁCENIA FUNKCJONALNE OBSZARÓW POPZEMYSŁOWYCH

Streszczenie

W pracy zwrócono uwagę na przekształcenia funkcjonalne dokonujące się na terenach poprzemysłowych. W zróżnicowany sposób zagospodarowano je, wykorzystując ich potencjał, zwłaszcza architektoniczny. W miejscu przemysłu pojawiła się na nich nowa funkcja tj. handlowa, usługowa, biurowa, rozrywkowa, kulturalna, rekreacyjna, mieszkaniowa. Przedstawiono ciekawsze zrealizowane rewitalizacje terenów poprzemysłowych w Polsce oraz wskazano kierunek rewitalizacji na wybranym obszarze pofabrycznym niewielkiego miasta dolnośląskiego tj. Lubania. Nadanie miejscu nowej funkcji, odpowiedniej do oczekiwań społeczności lokalnej, stanowi często zapis o ich tożsamości, oraz tworzy nowe perspektywy funkcjonowania i rozwoju.

Słowa kluczowe: tereny poprzemysłowe, przekształcenia funkcjonalne, rewitalizacja, rewaloryzacja, rekultywacja.

Kody JEL: R10, R12, R58

Wstęp

W kreowaniu przestrzeni miejskiej ważną rolę odgrywa rewitalizacja terenów poprzemysłowych (Bryx 2003, s. 12-22). W dobie szybkiego rozwoju gospodarczego, urbanizacji oraz pochłaniania kolejnych wolnych terenów pod inwestycje, stwarza ona możliwości ograniczenia zapotrzebowania na nowe tereny oraz likwiduje często zdewastowane tereny, negatywnie wpływające na wizerunek miasta, jednocześnie poprawiając jakość życia mieszkańców, jak również przywracając im dawną świetność. Nadanie miejscu nowej funkcji odpowiedniej do współczesności tworzy miejsca, które często są zapisem tożsamości lokalnej, tworzy nowe perspektywy funkcjonowania i rozwoju (Cabaj 2003, s. 170-172). W celu uzyskania odpowiednich wniosków przeanalizowano tereny poprzemysłowe w kilku miejscowościach tj. Wrocławiu, Siemianowicach Śląskich, Katowicach, Łodzi, Poznaniu, Lubaniu. W ośrodkach tych, w poprzednim systemie znakomicie funkcjonował przemysł, który dawał zatrudnienie sporej liczbie mieszkańców, który przyczyniał się do ich rozwoju. Na omawianych terenach pojawiła lub pojawi się nowa funkcja, zmieniająca ich charakter, wizerunek, perspektywy rozwoju. Należy zadać sobie pytanie, czy słusznie dokonano przemian funkcjonalnych, czy może należało pójść w zupełnie innym kierunku, a może w ogóle popełniono błąd przeprowadzając przekształcenia funkcjonalne. Pod jaką nową funkcję należałoby wykorzystać tereny poprzemysłowe?

Szybkie przemiany gospodarcze zachodzące w latach 90. XX wieku, koncentracja produkcji w mniejszej ilości dużych zakładów, powstawanie licznych małych, prywatnych zakładów produkcyjnych (w ramach działalności gospodarczej) spowodowały pojawienie się w bardzo wielu miastach rozległych terenów poprzemysłowych. Skala zjawiska była i jest szczególnie duża w okręgach i ośrodkach przemysłowych, w których znaczący udział miały państwowe branże tradycyjne (Czarnecki 2006, s. 51-65).

Tereny przemysłowe rozumiane mogą być dwojako. W węższym rozumieniu, są to obszary, które przestały być miejscem produkcji przemysłowej, przestały pełnić funkcję pomocniczą dla produkcji w obrębie zakładów (np. obiekty magazynowe, administracyjne), a także obszary niedokończonej inwestycji przemysłowej. Kryterium wyróżniającym tereny przemysłowe jest znaczące przerwanie ciągłości wykorzystania terenów dla celów produkcyjnych. Tereny takie mogą być obecnie nie wykorzystywane lub użytkowane, do celów pozaprodukcyjnych, bądź wykorzystywane ponownie dla nowych celów produkcyjnych, po okresie ich nieużytkowania. W szerszym ujęciu pojęcie terenów przemysłowych obejmuje obszary zdegradowane przez działalność przemysłową (np. górnictwem, składowanie odpadów przemysłowych, skażenie gleb i wód).

Zabiegi rekultywacji i zagospodarowania gruntów prowadzone są w Polsce systematycznie, jednak na niewielką skalę. Skutkiem tego stanu jest powoli zmniejszająca się powierzchnia gruntów zdewastowanych i zdegradowanych. Największe skupisko terenów zdewastowanych i zdegradowanych w Polsce znajduje się na obszarze województwa śląskiego oraz terenach byłych baz wojskowych Federacji Rosyjskiej.

W zależności od rodzaju prowadzonej działalności przemysłowej w przeszłości, można określić rodzaj i stopień zanieczyszczenia gleb na danym terenie. Ze względu na duże prawdopodobieństwo, że na terenie przemysłowym występują przekroczenia standardów jakości środowiska dla terenów mieszkaniowych, przed rewitalizacją powinno się wykonać badania geochemiczne. Zagrożenia dla inwestorów podejmujących zadania rewitalizacji terenów przemysłowych na cele mieszkaniowe mogą wynikać zarówno z zanieczyszczenia poszczególnych elementów środowiska (ziemi, wód, gleby i powietrza), jak i z toksyczności samych elementów konstrukcyjnych lub wykorzystywanych w przeszłości materiałów budowlanych, izolacyjnych, ochronnych i wykończeniowych. W chwili obecnej wiedza z zakresu toksyczności jest większa niż w przeszłości, w związku z tym przy adaptacji starych budynków należy zwrócić uwagę na elementy konstrukcyjne. Stopień rekultywacji i zagospodarowania gruntów zdewastowanych i zdegradowanych w Polsce jest niezadowalający. Wynika to z trwałego charakteru zanieczyszczeń przemysłowych i dużych nakładów finansowych wymaganych przy przywróceniu gleb do stanu naturalnego.

Przez wiele lat za naturalne uważano przede wszystkim powrót terenów przemysłowych do funkcji produkcyjnej. Później dominującym kierunkiem było wykorzystywanie ich dla celów nieprodukcyjnych. Obecnie nastąpiło ponowne dowartościowanie uruchamiania produkcji na terenach przemysłowych między innymi ze względu na tworzenie miejsc pracy.

Cel pracy i metody pracy

Głównym celem pracy było wskazanie możliwości różnorodnego zagospodarowania terenów przemysłowych. Przedstawiono zrealizowane rewitalizacje w różnych ośrodkach, różnej wielkości i o zróżnicowanym charakterze oraz omówiono propozycje przemian funkcjonalnych wskazanego terenu.

Badania przeprowadzono na podstawie inwentaryzacji bezpośredniej i pośredniej. Bezpośrednia polegała na pracach w terenie, podczas których wykonano inwentaryzacje urbanistyczne, architektoniczne, sporządzono dokumentację fotograficzną oraz wykonano liczne szkice. Zwrócono uwagę na istniejący potencjał omawianego miejsca, jego funkcję w strukturze miejscowości, na możliwości ewentualnego rozwoju poszczególnych kompleksów.

Inwentaryzacja pośrednia obejmowała zebranie informacji o historii danego obszaru, zwłaszcza w kontekście pierwotnego funkcjonowania założenia fabrycznego. W tej części badań oparto się na materiałach uzyskanych w gminie, wywiadach środowiskowych oraz informacjach zawartych w wykazanym piśmiennictwie. Zgromadzone informacje potwierdzone zostały dokumentacją fotograficzną.

Kierunki współczesnych przekształceń terenów przemysłowych

Do najczęstszych kierunków współczesnych przekształceń terenów przemysłowych w polskich miastach należy adaptacja ich na cele handlowe, magazynowe lub przywrócenie w nich działalności produkcyjnej. Odtworzenie funkcji produkcyjnej zachodzi przede wszystkim dzięki średnim i małym firmom.

Udział drobnych podmiotów jest szczególnie duży w uruchamianiu w obiektach przemysłowych hurtowni i sklepów. W adaptacji nieruchomości przemysłowych na cele biurowe istotną rolę odgrywają podmioty większe.

Tworzenie w obiektach pofabrycznych muzeów przemysłu i techniki jest w chwili obecnej zjawiskiem stosunkowo rzadkim, choć przynoszącym wymierne skutki w formie ochrony dziedzictwa kulturowego, np. Siemianowickie Centrum Kultury Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich (obiekt należący do Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego), Muzeum Śląskie w Katowicach (nowy kompleks w trakcie realizacji).

Obszary przemysłowe mogą także służyć powiększeniu terenów zieleni miejskiej, a nawet poprawie sytuacji środowiskowej na skalę ponadlokalną, czego przykładem może być koncepcja stworzenia korytarzy ekologicznych obejmujących zwalniające tereny kopalń GOP (Domański 2001, s. 107-142). Likwidacja lub przebudowa starych kompleksów fabrycznych stanowi często okazję do kształtowania nowego ładu przestrzennego miasta, umożliwiając m.in. integrację z miastem terenu, który w okresie użytkowania przemysłowego stanowił enklawę izolowaną fizycznie i społecznie od reszty miasta.

Siemianowickie Centrum Kultury, Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich efektem rewitalizacji terenów przemysłowych

Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich to dawny budynek maszynowni i szybu wyciągowego kopalni „Michał” (wcześniej „Max”, zlokalizowanej w dzielnicy Michałkowice). Szyb materiałowy, wydobywczo-pomocniczy o późniejszej nazwie „Krystyn” mogą podziwiać zwiedzający Park Tradycji. Zrewitalizowany stanowi on ważny element pokopalnianego krajobrazu. Decyzję o likwidacji kopalni podjęto już w 1989 roku, natomiast do ostatecznego zamknięcia doszło w 1994 roku z powodu złego stanu technicznego budynków i maszyn oraz kończących się pokładów węgla. Park Tradycji w miejscu byłej kopalni otwarto we wrześniu 2012 roku. Odbywają się tu ciekawe imprezy takie jak: Barbórka, Gotowanie Śląskiego Żuru podczas Dni Siemianowic, konferencje, koncerty itd. Na szczególną uwagę wewnątrz budynku zasługuje parowa maszyna wyciągowa z 1905 roku, wirtualny górnik opowiadający o byłej kopalni, chodnik górniczy, wystawa lamp górniczych z różnych okresów i wielu części Europy, filmy dotyczące historii kopalni „Michał”, odrestaurowany obraz św. Barbary, górnicze mundury galowe, replika pieca

hutniczego (upamiętniająca przemysł hutniczy w Siemianowicach Śląskich). Na terenie wokół Parku Tradycji, dobrze zagospodarowanym, nieopodal byłego dużego osiedla górniczego odbywają się liczne imprezy plenerowe.

Fot.1. Siemianowickie Centrum Kultury, Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich z wieżą wyciągową (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.2. Zagospodarowanie terenu po byłej kopalni „Michał” w Siemianowicach Śląskich, miejsce imprez plenerowych (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.3. Siemianowickie Centrum Kultury, Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich, tablice informacyjne (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.4. Zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna dla górników byłej kopalni „Michał” w Siemianowicach Śląskich (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Kompleks Muzeum Śląskiego w Katowicach priorytetowym przedsięwzięciem

Nowy kompleks Muzeum Śląskiego w Katowicach powstaje na terenach byłej kopalni „Katowice”, zlokalizowanej w centrum miasta, w bezpośrednim sąsiedztwie budowanej Siedziby Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia. Już w 1986 roku pierwszy konkurs na jego realizację wygrał warszawski architekt Jan Fiszer. Z braku odpowiednich funduszy inwestycja została wstrzymana. Nowy pomysł pojawił się w 2003 roku. Jednak dopiero w 2007 roku rozstrzygnięto konkurs architektoniczny. Realizacja stanowi priorytetowe przedsięwzięcie dla władarzy Województwa Śląskiego. Aktualnie realizowany projekt zakłada adaptację części zabytkowych, pokopalnianych budynków na działce o pow. 5,5 ha. Projekt został wygrany przez Riegler Riewe Architekten z Grazu w Austrii.

Zgodnie z nim, wszystkie kondygnacje głównego budynku muzeum znajdować będą się pod ziemią. Nad powierzchnią wyeksponowano jedynie szklane wieże, doświetlające podziemne ekspozycje. Takie rozwiązanie jest o tyle korzystne, że nowy budynek muzeum nie przysłoni pozostałych zabytków pokopalnianych. Wieżę wyciągową szybu „Warszawa” zaadaptowano na wieżę widokową, a dwa zabytkowe budynki kopalni pod funkcję gastronomiczno-wystawienniczą.

Fot.5. Budynki pokopalniane w trakcie rewitalizacji, zaadaptowane na Muzeum Śląskie w Katowicach (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.6. Szklane wieże, doświetlające podziemne ekspozycje w budowanym Muzeum Śląskim w Katowicach (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.7. W trakcie realizacji Siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia w Katowicach, w bezpośrednim sąsiedztwie Muzeum Śląskiego w Katowicach (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.8. Pokopalniane obiekty byłej Kopalni „Katowice” poddane rewitalizacji, obecnie obiekty Muzeum Śląskiego w Katowicach w budowie (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Cały projekt realizowany jest z udziałem środków Unii Europejskiej w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007-2013. Wartość projektu wynosi ponad 324 mln zł (Siemiński i Topczewska 2009, s. 60-86). W nowym Muzeum Śląskim eksponowanych będzie 6 wystaw stałych, w tym multimedialna ekspozycja historii Górnego Śląska.

Inwestycje przekształcające tereny przemysłowe w duże centra handlowe

Rośnie liczba inwestycji przekształcających tereny przemysłowe na duże centra handlowe (np. Magnolia Park we Wrocławiu, Silesia City Center w Katowicach) oraz na cele mieszkaniowe tworząc tzw. lofty czyli duże, stylowe, przestrzenne mieszkania w opuszczonych starych halach fabrycznych i magazynowych, z widocznymi fragmentami murów i instalacji. Wpływa na to relatywnie prosta w przeprowadzeniu adaptacja pomieszczeń oraz wyjątkowe walory architektoniczne industrialnych zabudowań.

„Magnolia Park” we Wrocławiu to największe centrum handlowo-rozrywkowe na Dolnym Śląsku, o pow. 240 000 m², funkcjonujące od października 2007 roku, z Kinem Helios, kinem 5 D, amfiteatrem, placem zabaw, parkingiem na 2800 osób, jeziorkiem peł-

Fot.9. Centrum handlowo-usługowo-rozrywkowe „Silesia City Center” w Katowicach po byłej kopalni „Gottwald” z widoczną wieżą wyciągową (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.10. Osiedle mieszkaniowe „Dębowe Tarasy” przy Centrum handlowo-usługowo-rozrywkowym „Silesia City Center” w Katowicach zlokalizowane na terenie byłej kopalni „Gottwald”y (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot. 11 Centrum handlowo-usługowo- rozrywkowe „Silesia City Center” w Katowicach, wejście główne. (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

Fot.12. Eksponat pogórnictwa - wózek z kopalni „Gottwald” elementem małej architektury mówiącym o przeszłości tego miejsca w Centrum handlowo-usługowo-rozrywkowym „Silesia City Center” w Katowicach, (fot. E. Gonda-Soroczyńska)

niącym zimą funkcję lodowiska. Powstało ono w miejscu Wrocławskich Zakładów Mięsnych we Wrocławiu (dawnej rzeźni miejskiej przy ul. Legnickiej).

„Silesia City Center” w Katowicach to jedno z największych centrów handlowo-usługowo-rozrywkowych w Polsce. Usytuowane jest ono na terenach po byłej kopalni „Gottwald”. Oddane zostało w listopadzie 2005 roku. 86 000 m² zajmuje powierzchnia handlowa, 100 000 m² powierzchnia mieszkalna (Osiedle Dębowe Tarasy), 60 000 m² powierzchnia biurowa. Inwestorem kompleksu była węgierska firma TriGranit Development Corporation. W zespole tym niektóre budynki dawnej kopalni zostały odrestaurowane i zaadaptowane pod nową funkcję. Zajmują centralne miejsce. M.in. w odnowionym budynku dawnej kotłowni maszyny wyciągowej znajduje się Galeria Sztuki i Siedziba „Silesia City Center” (SSC). Na uwagę zasługuje zabytkowa wieża szybu kopalnianego „Jerzy” (niem. „Georg”), górująca nad wszystkimi obiektami przynależnymi do centrum SSC. Określić ją można symbolem połączenia przeszłości z przyszłością. Przypomina każdemu o dawnym charakterze tego miejsca (Lorenc i Wajsen 2009, s. 81-92). W budynku maszynowni szybu urządzono kaplicę św. Barbary (patronki górników). Na terenie „Silesia City Center” zobaczyć można także eksponaty związane z górnictwem, stanowiące obecnie elementy małej architektury, przypominające dawny charakter tego miejsca. Na terenie dawnej kopalni, w północnej części kompleksu, powstało wielorodzinne osiedle mieszkaniowe „Dębowe Tarasy”, ściśle związane z SCC. Pierwsi lokatorzy wprowadzili się w grudniu 2008 roku.

Ciekawymi przykładami rewitalizacji architektury poprzemysłowej powstałymi w Polsce w ostatnich kilkunastu latach są także: „Stary Browar” w Poznaniu i „Manufaktura” w Łodzi.

„Stary Browar” w Poznaniu to Centrum handlu, sztuki i biznesu oddane do użytku w listopadzie 2003 roku. Usytuowane jest w centrum Poznania. Stanowi przykład bardzo dobrego połączenia obiektu handlowego z galerią artystyczną. Znajduje się w nim około 210 punktów handlowych i gastronomicznych. Budynek został zaprojektowany przez Studio ADS, na bazie poprzemysłowego zabytku tj. dawnego Browaru Huggerów. Inwestorem kompleksu była firma Fortis, należąca do Grażyny Kulczyk. „Stary Browar” otrzymał w 2005 roku w Arizonie Nagrodę Międzynarodowej Rady Centrów Handlowych (ICSC – The International Council of Shopping Centers) dla Najlepszego Centrum Handlowego na Świecie w kategorii obiektów handlowych średniej wielkości oraz Nagrodę Międzynarodowej Rady Centrów Handlowych dla Najlepszego Centrum Handlowego w Europie w kategorii obiektów handlowych średniej wielkości. „Stary Browar” w Poznaniu stanowi wyjątkowe połączenie elementów architektury XIX – wiecznego browaru Huggera z nowoczesnym wzornictwem wnętrz, nawiązując tylko nazwami poszczególnych uliczek do swoich pierwotnych funkcji, jak np. Kotłownia, Słodownia.

Centrum „Manufaktura” w Łodzi uruchomiono w maju 2006 roku. To największe centrum handlowo-usługowo-kulturalno-rozrywkowe w Polsce i jedno z największych w Europie. Powstało na terenie dawnego kompleksu fabrycznego Izraela Poznańskiego, jednego z największych i najbardziej znanych fabrykantów łódzkich. To największa rewitalizacja w Europie łącząca nowoczesne formy, materiały i architekturę z przeszłością - dawną świetnością, potęgą i monumentalizmem XIX wiecznych fabryk. W „Manufakturze” wydzielono także kompleks kulturalny, w którym znajduje się m.in. Muzeum Fabryki. Inicjatorem powstania „Manufaktury” był biznesmen o łódzkim rodowodzie mieszkający w Szwajcarii – Cyprian Kosiński. Powierzchnia całego kompleksu wynosi 27 ha (w tym 9 ha powierzchni po modernizacji i 9,5 ha powierzchni użytkowej nowo wybudowanej). Całość Składa się z 13 budynków. Do końca XIX wieku na omawianym terenie znajdowały się tkalnia, przedzalnia, bielnik i apretura, farbiarnia, drukarnia tkanin

Fot.13. Centrum handlowo-usługowe „Stary Browar” w Poznaniu, elementy współczesnej architektury (<http://www.poznan.pl> [dostęp: 30.06.2013]).

Fot.14. Centrum handlowo-usługowe „Stary Browar” w Poznaniu, połączenie elementów architektury XIX – wiecznego browaru Huggera z architekturą współczesną (<http://www.artinpoznan.pl> [dostęp: 30.06.2013]).

Fot.15. Centrum handlowo-usługowe „Stary Browar” w Poznaniu, połączenie elementów architektury XIX – wiecznego browaru Huggera z architekturą współczesną (<http://www.fotokoza.pl> [dostęp: 30.06.2013]).

Fot.16. Centrum handlowo-usługowe „Stary Browar” w Poznaniu, wielopoziomowe wnętrza, <http://www.bryla.pl> [dostęp: 30.06.2013].

i wykończalnia, oddział naprawy i budowy maszyn, ślusarnia, odlewnia i parowozownia, gazownia, remiza strażacka, magazyny, bocznicza kolejowa oraz kantor fabryczny, pałac fabrykanta i budynki mieszkalne dla robotników. W ramach rewitalizacji przebudowano była fabrykę. Zadbano o zachowanie dawnego klimatu tamtego miejsca. Dominują stare, pofabryczne budynki z czerwonej, nieotynkowanej cegły. Wnętrza budynków całkowicie zmieniono, dostosowując je do nowej funkcji. Podjęte działania rewitalizacyjne odzwierciedlają umiejętność połączenia przeszłości z teraźniejszością, umiejętność zachowania atmosfery urbanistycznej z epoki minionej i połączenia z teraźniejszymi oczekiwaniami. Rewitalizacją objęto kilkanaście hal i budynków poprodukcyjnych. Obiekty te zaliczane są do czterech najcenniejszych zabytków przemysłowych Łodzi. Na szczególną uwagę w kompleksie zasługuje była przędzalnia bawełny. To budynek z czerwonej, cegły, nieotynkowany (pięciokondygnacyjny, z lat 1877-1878). Od 2009 roku funkcjonuje w nim czterogwiazdkowy hotel „Andel’s” z 200 pokojami, z największym w Łodzi centrum konferencyjnym. Pozostałe budynki na terenie „Manufaktury” mają zbliżony wygląd, ale wielkością ustępują przędzalni. Jedno z wejść na teren „Manufaktury” prowadzi przez

dawną, główną bramę fabryczną przypominającą łuk triumfalny. Posiada ona odrestaurowane, żeliwne wrota i mechaniczny, sprawny zegar. Główną galerię sklepową stanowi nowa konstrukcja zbudowana ze szkła i stali. Jest ona niższa od otaczających ją starych budynków ceglanych. Na terenie „Manufaktury” odrestaurowano w sumie 90 000 m² obiektów z cegły. Utworzono m.in. ponad 3-hektarowy rynek. Wybudowano parkingi na 3500 samochodów. Funkcjonuje tu ok. 260 sklepów (w tym 2 hipermarkety), część usługowa zajmująca 12 000 m² powierzchni biurowych. Poza sklepami znajdują się m.in.: kompleks ok. 60 restauracji i kawiarni; Centrum rozrywki i rekreacji (w tym kino z 15 salami, w tym jedna z trójwymiarowym ekranem 3D, arena do jazdy na rolkach (Roll arena), kręgielnia, sztuczna ściana wspinaczkowa (10,5 m wysokości, 28 stanowisk z linami, ponad 50 tras wspinaczki o różnym stopniu trudności), fitness klub i skate park; kompleks kulturalny (oddział Muzeum Sztuki, Kinderplaneta, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Muzeum Fabryki, Experymentarium – załączek muzeum techniki, a także Międzynarodowe Centrum Promocji Mody); centrum samochodowe. Na charakterystycznym dla „Manufaktury” rynku organizowane są koncerty, zawody sportowe i inne imprezy. Latem część

Fot.17. Centrum handlowo-usługowo-kulturalno-rozrywkowe „Manufaktura” w Łodzi, zrewitalizowane obiekty podfabryczne, <http://www.mmlodz.pl> [dostęp: 30.06.2013].

Fot.18. Centrum handlowo-usługowo-kulturalno-rozrywkowe „Manufaktura” w Łodzi, najdłuższa w Europie podświetlana fontanna <http://www.mapofpoland.pl> [dostęp: 30.06.2013].

Fot.19. Centrum handlowo-usługowo-kulturalno-rozrywkowe „Manufaktura” w Łodzi z ponad 3 ha rynkiem <http://www.polskaniemzwykla.pl> [dostęp: odczytu: 30.06.2013]

Fot.20. Centrum handlowo-usługowo-kulturalno-rozrywkowe „Manufaktura” w Łodzi, zieleni towarzysząca witalizowanym obiektom <http://www.lodz.naszemias> [dostęp: 30.06.2013].

terenu zajmuje piaszczysta plaża, natomiast zimą lodowisko. Na odcinku 300 m zbudowano tu najdłuższą w Europie fontannę z podświetlaną w rytmie muzyki wodą. „Manufaktura” otrzymała liczne nagrody krajowe i zagraniczne. W kategorii najlepszych projektów europejskich doceniono innowacyjność przedsięwzięcia (połączenie kultury z rozrywką i handlem w zrewitalizowanej przestrzeni), ale i poszanowanie środowiska naturalnego oraz współpracę z lokalną społecznością.

Centrum dydaktyczno-sportowo-rekreacyjne elementem rewitalizacji terenów poprzemysłowych w Lubaniu

Lubań jest miastem położonym w południowo-zachodniej części województwa dolnośląskiego. To ważny węzeł komunikacji kołowej i kolejowej. W poprzednim systemie politycznym znany był jako prężnie działający ośrodek przemysłowy. W wyniku przemian ustrojowych, główne a zarazem największe zakłady przemysłowe upadły.

Obecnie w strukturze miasta liczącego nieco ponad 22 tysiące mieszkańców wyróżnia się sześć obszarów ze znaczącymi dla miasta zakładami przemysłowymi, w tym na szczególną uwagę zasługuje Specjalna Strefa Ekonomiczna Małej Przedsiębiorczości, w której funkcjonuje obecnie sześć firm.

W 2000 roku został zlikwidowany jeden z największych zakładów przemysłowych w mieście – Lubańska Bawełna S.A. W tym samym okresie upadłość ogłosiły Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego w Lubaniu (ZNTK). Teren po ZNTK znajduje się w bliskiej odległości od centrum miasta, przy drodze w kierunku przejścia granicznego z Czechami. Nieruchomości po upadłym przedsiębiorstwie miasto wniosło aportem do Specjalnej Strefy Ekonomicznej w Kamiennej Górze, która utworzyła Specjalną Strefę Ekonomiczną Małej Przedsiębiorczości, mającą za zadanie przyciągnąć inwestorów do miasta. Obecnie na terenie byłych ZNTK funkcjonuje sześć zakładów: dwie lokalne firmy Czyrko Budowa Maszyn, Konstal, firmy z włoskim kapitałem Elettroplast i HS Lubań oraz niemieckie firmy Łużyce Beton i Zeibina Kunststoff.

Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego były związane z miastem Lubań od ponad 140 lat. Wieloletnia działalność zakładów remontujących lokomotywy i wagony kolejowe przyczyniła się do intensywnego rozwoju miasta pod względem gospodarczym. Po upadku tych zakładów bezwzględnie należy pomyśleć o rewitalizacji całego kompleksu, obejmującego teren ok. 12 ha, a zlokalizowanego ok. 700 m od centrum miasta. Teren ten położony jest w sąsiedztwie dworca PKP (po przeciwnej stronie torów kolejowych) oraz przy drodze wojewódzkiej nr 393, co gwarantuje łatwy dostęp do obiektów. Większość obiektów po ZNTK jest w dobrym stanie technicznym. Podobnie jak w „Starym Browarze” w Poznaniu, czy łódzkiej „Manufakturze” na opuszczonym terenie wykorzystać można byłoby większość budynków stanowiących dziedzictwo kulturowe, narodowe i zaadaptować pod nowe funkcje (hale produkcyjne, parowozownię, kuźnię, stolarnię, budynek byłego biurowca, świetlicy zakładowej, przychodni lekarskiej, przyzakładowej szkoły itd.). Na zbadanym terenie, po przeprowadzonych pracach inwentaryzacyjnych zaproponowano 2 koncepcje nowego zagospodarowania przestrzennego tj. powstanie centrum dydaktycznego lub centrum sportowo-rekreacyjnego. Zarówno jeden jak drugi kompleks potrzebny jest miastu. Centrum dydaktyczne skupiałoby wszystkie placówki dydaktyczne Lubania w jednym miejscu bardzo dobrze skomunikowanym, a nadto mogłaby funkcjonować tu także filia wyższej uczelni. Ze względu na wielkość obszaru zaproponowane dwie nowe funkcje mogłyby współzyskować, zatem w ostatecznym podsumowaniu proponuje się

stworzenie na tym pofabrycznym terenie wielofunkcyjnego centrum dydaktyczno-sportowo-rekreacyjnego.

Propozycja nowego zagospodarowania terenów i obiektów dziedzictwa kultury technicznej na centrum dydaktyczno-sportowo-rekreacyjne jest jak najbardziej pożądanym rozwiązaniem dla miasta Lubania. Przeprowadzona rewitalizacja terenu po byłych Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego bardzo korzystnie wpłynęłaby na funkcjonowanie miasta, jego rozwój. Przyczyniłaby się do pozyskiwania nowych źródeł dochodów. Miasto miałyby okazję zyskać na prestiżu, jako mały ośrodek akademicki, w którym mógłby działać także Uniwersytet Trzeciego Wieku. Zaproponowany ośrodek rekreacyjno-sportowy służyłby uczniom, studentom, ale także mieszkańcom miasta i osobom z zewnątrz. Rozwój wielofunkcyjnego centrum generowałby uruchamianie nowych usług, poszerzanie oferty oraz organizowanie imprez o różnym charakterze i kierowanych do różnych odbiorców. Efektem finalnym przeprowadzonej rewitalizacji terenów po byłych Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego byłoby utrwalenie wizerunku Lubania, jako prężnie działającego ośrodka edukacyjnego, z ciekawą propozycją sportowo-rekreacyjną dla różnych grup społecznych i wiekowych.

Skutki przekształceń funkcjonalnych terenów przemysłowych

Analizując przekształcenia funkcjonalne terenów przemysłowych wskazać można ich pozytywne i negatywne skutki. Pozytywnym skutkiem rynkowych przekształceń omawianych terenów są miejsca pracy w firmach produkcyjnych i handlowych. Odpowiednio przystosowane, zrekultywowane stwarzają także możliwość ograniczenia zapotrzebowania na nowe tereny niezabudowane. Z punktu widzenia gminy głównym motywem działania na terenach przemysłowych jest chęć zlikwidowania obszarów niszczących wizerunek miasta, a także często poprawa jakości życia mieszkańców poprzez rozwój różnych funkcji usługowych, tworzenie nowych ciągów komunikacyjnych lub obszarów rekreacyjnych.

Niekorzystnym zjawiskiem jest dopuszczenie do degradacji technicznej obiektów przemysłowych przez ich zbyt długie nieużytkowanie. Z punktu widzenia długoterminowych strategii niepożądane jest przekształcanie w formie podziału i sprzedaży niewielkich fragmentów terenu różnym rodzajom użytkownika, przy braku koncepcji zagospodarowania całości terenu. Działanie takie powoduje pojawienie się działalności, które latami mogą blokować racjonalne wykorzystanie terenu.

Czynnikami określającymi podatność terenu na zagospodarowanie są więc zarówno fizyczne, ekonomiczne i prawne cechy samego terenu, jak i cechy jego otoczenia. Podkreślić trzeba, że zasadnicze znaczenie z punktu widzenia szans udanej rewitalizacji terenów przemysłowych mają cechy w stosunku do pozostałych terenów w mieście i poza nim. Trwałe zagospodarowanie terenów przez podmioty gospodarcze jest możliwe tylko w przypadku konkurencyjności tych terenów wobec innych lokalizacji, w tym lokalizacji na terenach niezabudowanych (Domański 2001, s. 51-59).

Do inwestycji na terenach przemysłowych odstraszać może negatywny wizerunek obszaru, a także fakt podlegania nierzadko dodatkowym regulacjom administracyjno – prawnym, ograniczającym swobodę działań inwestora (Domański 2000, s. 107-142). Atrakcyjność terenów nie zabudowanych jest jedną z przyczyn, dla których popyt na tereny przeznaczone na rewitalizację, zwłaszcza ze strony dużych inwestorów, jest mniejszy od ich podaży.

Trudność w zagospodarowaniu obszarów przemysłowych wynika z działań właścicieli, dopuszczających do dekapitalizacji zabudowy i infrastruktury. Dokonują oni przypadkowych podziałów i sprzedaży małych fragmentów terenów, przy braku jakiegokolwiek szerszej koncepcji zagospodarowania całości. Działania takie powodują utrwalanie obiektów nadających się do wyburzenia, a jednocześnie blokują działania, które mogłyby racjonalnie wykorzystać teren. Utrudnia to planowanie ciągów komunikacyjnych i pieszych gwarantujących odpowiednią dostępność danego terenu lub sąsiednich obszarów.

Warunkiem efektywnej rewitalizacji obszaru jest aktywność samorządów na tym polu, określenie długoterminowej strategii działania, a także stałe monitorowanie sytuacji (Domański 2008, s. 20-21). Posiadając odpowiednie informacje, samorządy mogą właściwie kształtować plany miejscowe, wykorzystywać instrumenty finansowe, podejmować rozbudowę i modernizację infrastruktury oraz interwencję gruntową.

Podsumowanie

Rewitalizacja terenów przemysłowych jest procesem długotrwałym, a jego realizacja wymaga współdziałania sektora publicznego, prywatnego i obywatelskiego. Wpłynąć może ona także na poprawę jakości życia mieszkańców danej jednostki osadniczej. Stymulować może rozwój gospodarczy, powodować wzrost atrakcyjności inwestycyjnej określonego terenu, nadawać nowe wartości środowisku społeczno-kulturalnemu oraz wpływać na harmonijny rozwój przestrzenny (przez wykorzystanie terenów przemysłowych stwarza się możliwości ograniczenia zapotrzebowania na grunty do tej pory nieinwestowane).

Bibliografia

- Bryx M. (2003), *Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*, GTZ Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit przy współpracy Instytut Wohnen und Umwelt Darmstadt, Warszawa.
- Cabaj W. (2003), *O restrukturyzacji zakładów miedziowych w Moonta (Południowa Australia)*, (w:) Górka Z., Więclaw-Michniewska J. (red.), *Informator Polskiego Towarzystwa Geograficznego Oddział w Krakowie. Badania i podróże naukowe krakowskich geografów*, tom 1, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie, Kraków.
- Czarnecki W. (2006), *Problemy rewitalizacji w gospodarce przestrzennej XXI wieku*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Domański B. (2000), *Restrukturyzacja terenów przemysłowych w miastach*, (w:) Ziobrowski Z., Ptaszycka-Jackowska D., Rębowska A., Geissler A. (red.), *Rewitalizacja, rehabilitacja i restrukturyzacja – odnowa miast*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej Oddział w Krakowie, Kraków.
- Domański B. (2001), *Przekształcenie terenów przemysłowych w województwach śląskim i małopolskim prawidłowości i uwarunkowania*, (w:) Ziolo Z. (red.), *Problemy przemian struktur przemysłowych w procesie wdrażania reguł gospodarki rynkowej*, Komisja Geografii Przemysłu PTG, Warszawa.
- Domański B. (2008), *Rewitalizacja terenów przemysłowych – wyzwania i doświadczenia*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

Lorenc M.N., Wajsen A. (2009), *Możliwość rewitalizacji terenu kopalni "Julia" w Wałbrzychu na tle wybranych przykładów europejskich*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, tom XXIV.

Siemiąński W., Topczewska T. (2009), *Rewitalizacja miast w Polsce przy wsparciu funduszami UE w latach 2004-2008*, Difin, Warszawa.

Functional Transformations of Post-Industrial Areas

Summary

The paper deals with functional transformations in post-industrial areas which have been developed in a variety of ways, taking into account their potential, especially architectural potential. Industry in these areas has been replaced with new functions related to trade, services, office space, entertainment, culture, recreation and housing. The paper includes the more interesting examples of revitalisations performed in post-industrial areas in Poland along with directions for revitalisation of the selected post-factory area in the small Lower Silesian town of Lubań. Providing an area with a new function according to the expectations of the local community often serves as a key feature of its identity, and creates new perspectives for its functioning and development.

Key words: post-industrial areas, functional transformations, revitalisation, revalorisation, land rehabilitation.

JEL codes: R10, R12, R58

Функциональные преобразования постиндустриальных территорий

Резюме

В работе обратили внимание на функциональные преобразования, происходящие на постиндустриальных территориях. Их развивали по-разному, используя их потенциал, в особенности архитектурный. На месте промышленности на них появились новые функции, т.е. торговая, услуги, административная, связанная с развлечениями, культурная, связанная с отдыхом, жилищная. Представили более интересные осуществленные ревitalизации постиндустриальных территорий в Польше и указали направление ревitalизации на избранной постфабричной территории небольшого города в Нижней Силезии, т. е. Любани. Присвоение месту новой функции, соответствующей для ожиданий местных жителей, часто является записью о его тождестве и создает новые перспективы функционирования и развития.

Ключевые слова: постиндустриальные территории, функциональные преобразования, ревitalизация, ревалоризация, рекультивация.

Коды JEL: R10, R12, R58

© All rights reserved

Jan Kazak, Szymon Szewrański, Józef Sasik
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

SYSTEMY WSPARCIA DECYZYJNEGO W PLANOWANIU PARTYCYPACYJNYM

Streszczenie

Wdrażanie idei zrównoważonego rozwoju w praktyce ściśle wiąże się ze wzrostem aktywności społeczności lokalnej w podejmowaniu decyzji dotyczących dobra wspólnego. Jest to podstawowy warunek dobrych praktyk w zakresie idei „współrzędzenia”. Jedną z płaszczyzn podejmowania decyzji z udziałem obywateli są decyzje z zakresu planowania przestrzennego. Wzrostowi partycypacji mieszkańców na tej płaszczyźnie towarzyszyć muszą odpowiednie techniki i narzędzia wspierające podejmowanie decyzji. Celem pracy jest sprawdzenie możliwości wykorzystania takich rozwiązań przy danych dostępnych w polskim systemie planistycznym. W artykule przedstawiono możliwości wykorzystania oprogramowania CommunityViz poprzez kalkulację przykładowych wskaźników obrazujących skutki proponowanych decyzji planistycznych. Badania obejmują nie tylko skutki ekonomiczne, ale także demograficzne i środowiskowe proponowanych rozwiązań.

Słowa kluczowe: systemy wsparcia decyzyjnego, planowanie partycypacyjne, konsultacje społeczne, CommunityViz.

Kody JEL: Q01

Wstęp

Jednym z wyzwań zrównoważonego rozwoju jest aktywizacja społeczności lokalnej w celu lepszego zarządzania dostępnym dobrem publicznym. Wynika ona bezpośrednio z jednego z filarów rozwoju zrównoważonego, a mianowicie z ładu społecznego. Pośrednio dotyczy jednak także ładu gospodarczego oraz środowiskowego, ponieważ wchodzi one również w skład przedmiotu zarządzania majątkiem wspólnym (Giordano 2006; Klimek 2010). Udział obywateli w rządzeniu skutkuje wzrostem świadomości dobra wspólnego, a co za tym idzie konieczności optymalnego nim gospodarowania (Czornik i in. 2003; Korzeniak i in. 2011). Przekłada się to także pozytywnie na zrozumienie konieczności dbałości o dobro publiczne (Kwiatkowski 2003; Sartorius i in. 2009). Rozwój społeczny może zatem skutecznie wspierać rozwój gospodarczy oraz środowiskowy.

W świetle zmian w pojmowaniu problematyki zarządzania dobrem wspólnym postulowanym kierunkiem jest odejście od idei zarządzania (*governing*) do idei współrzędzenia (*governance*) (OHCHR 2007; UNECE 2008). Zgodnie z zamysłem współrzędzenia w systemie zarządzania przez administrację publiczną, wyłania się ważny etap, jakim jest aktywiny oraz bezpośredni udział obywateli. Wyzwaniem dla administracji jest zatem takie sformułowanie procedur administracyjnych, aby mieszkańcy mieli nie tylko prawną możliwość uczestniczenia w procesie podejmowania decyzji, ale także odpowiednie warunki przekładające się na chęć w uczestniczeniu w tym procesie (Arnstein 1969). Administracja nie powinna zatem patrzeć na to przez pryzmat realizacji zadania lecz przez świadomości szeregu korzyści jaki niesie ze sobą ten proces (Długosz i Wygnański 2005). Niezbędny

jest przy tym proces monitoringu realizacji decyzji planistycznych. Partycypacja społeczna nie powinna kończyć się na etapie podjęcia decyzji, ale wymaga także możliwości kontroli obywatelskiej realizacji inwestycji ze środków publicznych (Hanzl 2008). Koncepcjom teoretycznym towarzyszą w tym względzie praktyczne zmiany w gospodarowaniu lokalnym. Świadczyć o tym może między innymi fakt stworzenia w wielu miastach mechanizmu budżetu obywatelskiego. Prekursorem w tym względzie był Sopot w 2011 roku. Od tego czasu popularność mechanizmu wzrosła i w roku 2013 wiele dużych miast zastosowało go w różnych kwotach: Wrocław – 2 mln zł, Poznań – 10 mln zł, Łódź – 40 mln zł (przytoczone dane pochodzą z oficjalnych portali miejskich). Dowodzi to zatem aktualności niniejszej tematyki zarówno w teorii jak i praktyce.

Jedną z płaszczyzn procesów decyzyjnych jest planowanie przestrzenne. Obecnie obowiązująca ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2012 r. poz. 647 ze zm.) wyszczególnia etap, jakim jest dyskusja publiczna nad przyjętymi w projekcie planu rozwiązaniami (art. 17 pkt 9). Ustawa jasno definiuje na jakim etapie prac należy zasięgnąć opinii mieszkańców, przez jaki okres czasu udostępniać należy projekty dokumentów oraz w jakiej formie strony wnosi mogą swoje uwagi i sugestie. Przepisy prawa nie narzucają jednak na samorządy konkretnej formy wspomnianej dyskusji ani zakresu informacji z jakimi społeczeństwo powinno zostać zaznajomione. Dostęp do projektu dokumentu może nie być wystarczająco czytelny dla przeciętnego odbiorcy, co przekładać się może na niezrozumienie jego zapisów, mimo pozornego zapoznania z ich treścią. Taka forma nie sprzyja wzrostowi aktywności społeczności lokalnej i nie jest zgodna z ideą współrzędzenia. Aby mówić o planowaniu partycypacyjnym, czyli takim planowaniu przestrzennym, w którym obywatele wpływają na kształt przyszłego zagospodarowania, konieczne jest odpowiednie dobranie form i narzędzi wspierających udział mieszkańców. Od decyzji lokalnych zależy zatem forma przeprowadzanej dyskusji. A przecież zaletą konsultacji społecznych jest w miarę rzeczywisty obraz społecznego odbioru proponowanych inwestycji (Andrzejewska i in. 2007). W ten sposób gmina może zawczasu zapobiec konfliktom społecznym dotyczącym inwestycji spornych, jak np. spalarnia śmieci.

Systemy wsparcia decyzyjnego w planowaniu przestrzennym

Istnieją różne systemy wsparcia decyzyjnego oparte na różnorodnych metodach obliczeniowych (Druzdzel i Flynn 2002; Palaniappan i in. 2008), jednak część z tych systemów dedykowana jest jedynie ekspertom z konkretnej branży, którym znany jest mechanizm obliczeniowy oraz kryteria i wagi wpływające na wynik. Wartość finalna używana z danego systemu pełni dla nich także inną rolę, często bowiem na jej podstawie dokonywana jest ostateczna decyzja. W przypadku planowania partycypacyjnego rola systemu wsparcia decyzyjnego jest nieco inna. Podstawowym celem wykorzystania systemów wsparcia decyzyjnego w tym przypadku jest zaznajomienie uczestników spotkania ze skutkami podejmowanych decyzji. Czytelne zobrazowanie oraz uwypuklenie relacji określonych cech lub wskaźników względem siebie przekłada się na wzrost świadomości, a co za tym idzie bardziej racjonalne decyzje.

Jednym z dostępnych systemem wsparcia decyzyjnego jest CommunityViz. Jest to nakładka programu ArcGIS, będąca rozszerzeniem jego funkcjonalności. System ten umożliwia łatwe i szybkie definiowanie dowolnych mierników opartych na danych statystycznych, wykorzystywanych w procesie kalkulacji jako parametry odniesienia cech lub zjawisk przestrzennych. Niezmiernie ważną cechą systemu jest jego pełna interaktywność

reagująca na zmianę parametrów obliczeń. Każdy z uczestników konsultacji społecznych może zaproponować zmianę wartości dowolnego założenia (np. koszt utrzymania m² zieleni miejskiej, gęstość zabudowy, koszt wybudowania mb drogi itp.) a wartości ostateczne zostaną automatycznie zaktualizowane (np. koszt utrzymania zieleni, ilość mieszkańców, koszt budowy dróg itp.). Znajomość tych wartości może ułatwić dyskusję z mieszkańcami na temat poszczególnych elementów zagospodarowania poprzez zobrazowanie relacji między kosztami komunalnymi w relacji do przychodów lub ilości użytkowników danych obiektów. Niezależnie od możliwości systemowych wciąż kwestią problematyczną pozostaje możliwość zaopatrzenia programu w niezbędne dane. Mają one dwojaki charakter, ponieważ składają się na nie geoinformacje oraz dane statystyczne. W skali kraju można zauważyć duże zróżnicowanie w dostępności obydwu danych, natomiast w praktyce większym problemem jest często dostęp do danych przestrzennych. Rozwój systemów informacji przestrzennej na szczeblu krajowym oraz wszystkich szczeblach samorządowych sprawia, że z upływem czasu problemy te są coraz mniejsze, dlatego też systemy wsparcia decyzyjnego tego typu jak CommunityViz mogą zyskać na popularności.

Cel, metodologia i zakres badań

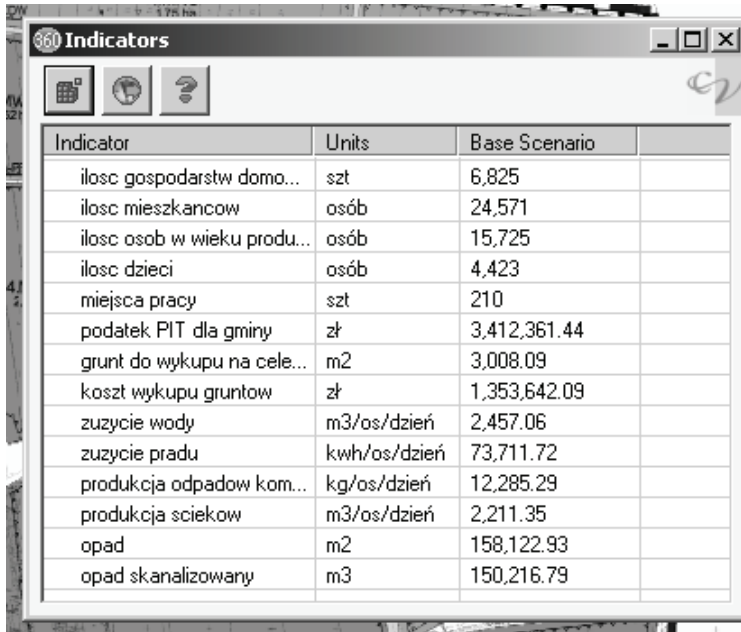
Celem pracy jest sprawdzenie możliwości wykorzystania systemu wsparcia decyzyjnego w planowaniu przestrzennym, przy wykorzystaniu danych dostępnych w polskim systemie planistycznym tak, aby wpisywał się on w ideę planowania partycypacyjnego. W ramach badań podjęto próbę określenia przykładowych zobowiązań oraz przychodów gminy wynikających z decyzji planistycznych zapisanych w planie miejscowym (MPZP). Analizę rozszerzono także o przykładowe wskaźniki zużycia zasobów środowiska oraz generowanego jego zanieczyszczenia. Do ich określenia posłużono się planem miejscowym dla obszaru Jagodno II we Wrocławiu, mapą kategorii własności, danymi statystycznymi GUS oraz szacunkowymi wartościami kosztu wykupu nieruchomości i realizacji infrastruktury technicznej. Źródłem danych przestrzennych był miejski serwis www.geoport.al.wroclaw.pl. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego potraktowany w badaniach został jako projekt, który poddano modyfikacjom tworząc w ten sposób alternatywne warianty zagospodarowania terenu. Systemem wsparcia decyzyjnego wykorzystanym w badaniach był CommunityViz. Wszystkie obliczenia bazowały na wskaźnikach zdefiniowanych przez autorów.

Badania własne

Integracja danych oraz zdefiniowanie wskaźników pozwoliło stworzyć model wsparcia decyzyjnego dla planu miejscowego Jagodno II we Wrocławiu. Na jego podstawie uzyskano różnorodne wartości opisujące warunki demograficzne, ekonomiczne oraz środowiskowe charakteryzujące możliwe skutki realizacji zakładanych inwestycji. Wartości będące wynikiem kalkulacji niniejszych badań zaprezentowano w poniższej (por. rysunek 1).

Zwiększenie czytelności danych wartości liczbowych przez odbiorcę umożliwia graficzna prezentacja wyników. Jest ona możliwa również w wariantcie zestawienia wielu zmiennych, co w przypadku konsultacji społecznych w bardziej klarowny sposób obrazuje relacje zobowiązań oraz dochodów wpływających na kształt budżetu gminy (por. rysunek 2). W niniejszych badaniach wykorzystano wykresy kolumnowe, jednak w zależności od potrzeb dostępne są także wykresy liniowe czy kołowe. Wykresy te zaopatrzyć moż-

Rysunek 1
Wskaźniki zdefiniowane w modelu wsparcia decyzyjnego

Indicator	Units	Base Scenario	
ilosc gospodarstw domo...	szt	6,825	
ilosc mieszkancow	osób	24,571	
ilosc osob w wieku produ...	osób	15,725	
ilosc dzieci	osób	4,423	
miejsca pracy	szt	210	
podatek PIT dla gminy	zł	3,412,361.44	
grunt do wykupu na cele...	m2	3,008.09	
koszt wykupu gruntow	zł	1,353,642.09	
zuzycie wody	m3/os/dzień	2,457.06	
zuzycie pradu	kwh/os/dzień	73,711.72	
produkcja odpadow kom...	kg/os/dzień	12,285.29	
produkcja sciekow	m3/os/dzień	2,211.35	
opad	m2	158,122.93	
opad skanalizowany	m3	150,216.79	

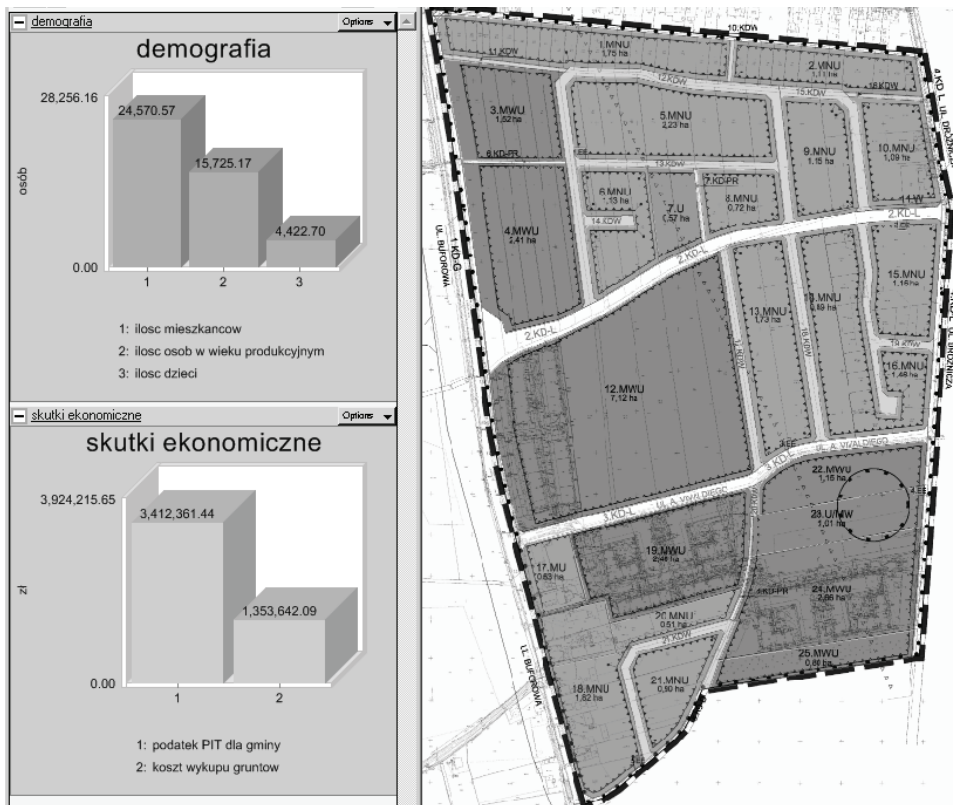
Źródło: opracowanie własne.

na także w referencyjne poziomy odniesienia mogące reprezentować wartości progowe, np. wielkość budżetu gminy, maksymalna przepustowość sieci infrastruktury technicznej, liczba miejsc w pobliskiej szkole itp.

W celu racjonalnego kształtowania środowiskowych aspektów gospodarowania określono także przybliżone zużycie zasobów oraz generowane obciążenie środowiska. Obliczono także możliwe zmiany w kwestii gospodarowania wodami opadowymi. Wynikają one z poziomu uszczelnienia gleby (*soil sealing*) oraz współczynnika odpływu z różnego rodzaju nawierzchni. Świadome kształtowanie stosunków wodnych w hydrologii obszarów zurbanizowanych wpływać może np. na decyzje odnośnie do powierzchni biologicznie czynnej poprzez lokalizowanie obszarów zieleni miejskiej. Informacja taka może zatem być podstawą zmiany proponowanego zagospodarowania terenu. W przypadku wód opadowych zastosowano kilka zmian z zagospodarowaniu terenu wynikających z *Wytucznych dotyczących najlepszych praktyk w zakresie ograniczania, łagodzenia i kompensowania procesu zasklepiania gleby* (UE 2012). W wyniku wprowadzenia tych zmian modyfikacji uległa wartość wskaźnika prognozowanej ilości wód opadowych odprowadzanych do kanalizacji deszczowej.

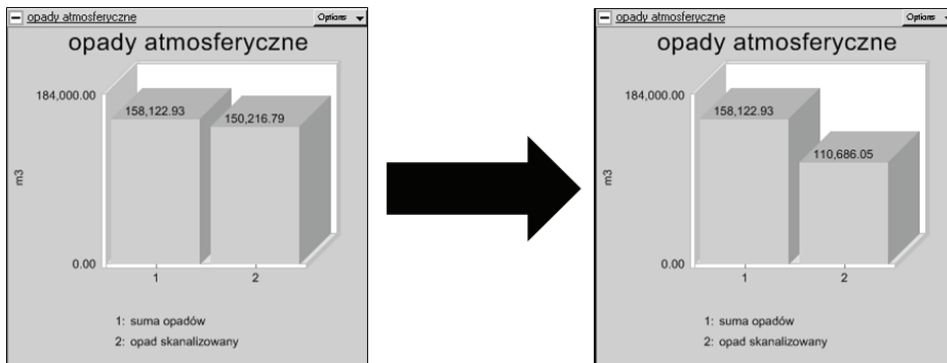
Biorąc pod uwagę dynamikę zmian i propozycji padających w trakcie konsultacji społecznych dużym atutem stworzonego modelu jest automatyczna reakcja na wprowadzone do planu zmiany. Graficzna prezentacja wartości wskaźników jest aktualizowana pokazując przy tym kierunek zmian wartości oraz wartość zmiany wynikającej z modyfikacji

Rysunek 2
Analizowany MPZP oraz wykresy obrazujące wartości wybranych wskaźników

Źródło: jak w rysunku 1.

Rysunek 3
Zmiana wartości wskaźnika w wyniku zmian założeń kalkulacyjnych

Źródło: jak w rysunku 1.

(por. rysunek 3). Model umożliwia także pracę w różnych wariantach oraz porównywanie scenariuszy między sobą, ułatwiając przy tym wybór optymalnego rozwiązania.

Podsumowanie i wnioski

Model wsparcia decyzyjnego dla projektu planu miejscowego umożliwia kalkulacje dowolnych wartości liczbowych bazujących na danych przestrzennych oraz dostępnych danych statystycznych. W badaniach zdefiniowano przykładowe wskaźniki ekonomiczne oraz środowiskowe będące prawdopodobnymi skutkami realizacji zapisów planu miejscowego. Znajomość skutków podejmowanych decyzji może pomóc w dokonywaniu wyborów dotyczących przestrzeni przez obywateli, przyczyniając się do realizacji idei współzrządzenia. W świetle zmian prawnych minimalizujących problemy dostępu do informacji przestrzennej [dyrektywa Parlamentu Europejskiego ustanawiająca infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej INSPIRE (2007/2/WE); ustawa o infrastrukturze informacji przestrzennej [Dz. U. z 2010 r. Nr 76, poz. 489 ze zm.) przed samorządami otwierają się możliwości wykorzystania tego typu modeli do aktywizacji społeczności lokalnej. Przeprowadzone badania dowiodły możliwości wykorzystania systemów wsparcia decyzyjnego w planowaniu przestrzennym przy wykorzystaniu dostępnych danych w polskim systemie prawno-organizacyjnym. Tworzenie dogodnych warunków do udziału obywateli w procesie decyzyjnym jest przy tym kierunkiem zmian dążącym do planowania partycypacyjnego.

Badania zaprezentowane w niniejszej pracy zrealizowane zostały w ramach projektu badawczego NCN Nr N N305 384838 pt. *Wskaźnikowe oceny zmian środowiskowych powodowanych niezrównoważonym rozprzestrzenieniem się dużych miast.*

Bibliografia

- Andrzejewska M., Baranowski M., Fiedziukiewicz K., Kowalska A., Matuszkiewicz J., Rusztecka M., Roo-Zielińska E., Solon J. (2007), *O partycypacji społecznej w planowaniu przestrzennym. Zastosowania geowizualizacji w celu wzmocnienia udziału społecznego w planowaniu przestrzennym*, Centrum Informacji o Środowisku UNEP-GRID, Warszawa.
- Arnstein S. (1969), *A Ladder of Citizen Participation*, „JAIP”, Vol. 35, No. 4.
- Długosz D., Wygański J. (2005), *Obywatele współdecydują. Przewodnik po partycypacji społecznej*, Forum Inicjatyw Pozarządowych, Warszawa.
- Druzdzel M., Flynn R. (2002), *Decision Support Systems*, (w:) *Encyclopedia of Library and Information Science. Second Edition*, Dekker, New York.
- Dyrektywa (2007/2/WE) Parlamentu Europejskiego z dnia 14 marca 2007 roku ustanawiająca infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (INSPIRE)
- Hanzl M. (2008), *Partycypacja społeczna w planowaniu przestrzennym w Europejskim Programie Wspólnotowym URBACT*, (w:) *Zarządzanie Krajobrazem Kulturowym i Kształtowanie Społecznych Postaw Proekologicznych*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG”, nr 10, Sosnowiec.
- Kwiatkowski J. (2003), *Partycypacja społeczna i rozwój społeczny*, AW-R MT, Warszawa.

- Office Of The United Nations High Commissioner For Human Rights (OHCHR) (2007), *Good Governance Practices for the Protection of Human Rights*, UN, New York and Geneva.
- Palaniappan M., Lang M., Gleick P. (2008), *A Review of Decision-Making Support Tools in the Water, Sanitation and Hygiene Sector*, Pacific Institute.
- Sartorius W., Pietras K., Mierzejewski M. (2009), *Konsultatywa. Partycypacja społeczna w praktyce*, Warszawa.
- Unia Europejska (UE) (2012), *Wytycznych dotyczących najlepszych praktyk w zakresie ograniczania, łagodzenia i kompensowania procesu zasklepiania gleby*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg.
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) (2008), *Guidebook on Promoting Good Governance in Public-Private Partnerships*, UN, New York and Geneva.
- Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej (Dz. U. z 2010 r. Nr 76, poz. 489 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2012 r. poz. 647 ze zm.).

Systems of Support for Decision-Making y in the Participatory Planning

Summary

Implementation of the sustainable development idea into practice is strongly associated with an increase of citizens' activity in the decision-making process about common good. It is a basic requirement in good practices for the governance idea. One of the decision-making process topics is spatial planning. The increase of social participation in spatial planning must be accompanied by appropriate techniques and tools to support decision-making. An aim of this research is to check the possibility of using such solutions supported by data available in the Polish spatial planning system. The paper presents the possibilities of using CommunityViz software to calculate sample indicators which show the impact of spatial planning decisions. The study includes not only economic but also demographic and environmental impact of the proposed solutions.

Key words: decision-making support systems, participatory planning, public consultations, CommunityViz.

JEL codes: Q01

Системы поддержки принятия решений в планировании на основе участия

Резюме

Внедрение идеи устойчивого развития на практике тесно связано с ростом активности местного общества в принятии решений, касающихся общего блага. Это основное условие хороших практик в области идеи «соуправления». Одной из сфер принятия решений с участием граждан являются решения из области пространственного планирования. Росту уча-

ствия жителей в этой сфере должны сопутствовать соответствующие техники и инструменты, поддерживающие принятие решений. Цель работы – проверить возможности использования таких решений при данных, доступных в польской системе планирования. В статье представили возможности использования программного обеспечения *CommunityViz* путем расчета примерных показателей, представляющих последствия предлагаемых решений в области планирования. Исследования охватывают собой не только экономические, но и демографические и экологические последствия предлагаемых решений.

Ключевые слова: системы поддержки принятия решений, планирование на основе участия, общественные консультации, программное обеспечение *CommunityViz*.

Коды JEL: Q01

© All rights reserved

Karol Kuczera
Uniwersytet Szczeciński

DEFINICJE TYPU IDEALNEGO W UJĘCIU WEBERA W BADANIACH DOTYCZĄCYCH KONSTRUKTÓW

Streszczenie

Celem opracowania jest wskazanie możliwości wykorzystania definicji typu idealnego w ujęciu Webera w badaniach dotyczących konstruktów na przykładzie organizacji wirtualnej. Artykuł ma charakter metodologiczny.

Praca zawiera przegląd literaturowy oraz rozważania teoretyczne.

Proponowane podejście wydaje się właściwe i może mieć zastosowanie w badaniach dotyczących konstruktów, które nie mogą być bezpośrednio ani pośrednio obserwowane.

Często jedynie zastosowanie typów idealnych pozwala na ostre i jednoznaczne określenie wykorzystywanych pojęć. Obraz idealny pozwala na ustalenie, jak dalece rzeczywistość zbliża się bądź odbiega od niego. Jednocześnie obraz idealny, stanowiący aspirację i wyznaczający kierunki rozwoju, nie musi być pożądanym.

Prezentowana procedura otwiera drogę do konceptualizacji i operacjonalizacji badań dotyczących pojęć abstrakcyjnych. Tworzy ramy do dyskusji ograniczające nadmierną złożoność.

Wykorzystanie definicji typu idealnego zajmuje szczególne miejsce w obszarze relacji społecznych. Powszechnie występują tu konstrukty teoretyczne, a jednocześnie istotną rolę przypisuje się znaczeniom praktycznym.

Słowa kluczowe: definicje typu idealnego Webera, organizacja wirtualna.

Kody JEL: O20, O30

Wstęp

Zrównoważony rozwój jest pojęciem wieloaspektowym i wielowymiarowym. Łączy w sobie perspektywy: ekonomiczną, społeczną oraz środowiskową. Próbuje pogodzić, jak się wydaje, przeciwstawne zagadnienia – potrzeby i ograniczenia. Potrzeby obecnych powinny być zaspokajane bez zagrożenia możliwości ich zaspokajania przez przyszłe pokolenia. Szczególne znaczenie przypisuje się tu ograniczeniom środowiskowym. Relację tę oddaje pierwotne znaczenie pojęcia zrównoważonego rozwoju, wywodzące się z leśnictwa, zaproponowane przez Carlowitza w odniesieniu do gospodarowania lasem – wyciąć można jedynie tyle drzew, ile może w to miejsce urosnąć, tak, aby las nie zanikł, a mógł się stale odbudowywać. W potocznym znaczeniu pojęcie kojarzone jest z działaniami proekologicznymi. W ujęciu biznesowym pojawiają się natomiast konotacje z innowacyjnością pozwalającą na efektywniejsze wykorzystywanie zasobów.

Koncepcją, która wpasowuje się w ogólną doktrynę ekonomii politycznej, jaką jest zrównoważony rozwój, jest wirtualna organizacja¹. Koncepcja ta jest ukierunkowana na

¹ W niniejszym opracowaniu pojęcia: organizacja wirtualna oraz wirtualne organizowanie używane będą zamiennie.

ciągle podnoszenie efektywności gwarantujące osiągnięcie zamierzonych celów przy możliwie oszczędnym zaangażowaniu szeroko rozumianych zasobów. Jest ujęciem wieloaspektowym, które wymaga spójnego spojrzenia. Wirtualizacja, czyli wdrażanie zasad wirtualnego organizowania, wymaga działań, które integrują w sposób zrównoważony wymiary wirtualności organizacji. Ponadto postrzegana jest jako innowacja organizacyjna. Tym samym we wskazanych aspektach oba zagadnienia – zrównoważony rozwój i wirtualne organizowanie – mają punkty styeczne. Organizacja wirtualna, zdaniem autora, przybliża działalność do zasad zrównoważonego rozwoju.

Jednocześnie, łączy je jeszcze także to, iż oba są konstruktami, które nie posiadają „prawdziwego” znaczenia. Scalają w sobie koncepcje nagromadzone w drodze obserwacji i doświadczenia, odpowiadają obrazom mentalnym. Zasygnalizowana abstrakcyjność i wieloaspektowość skutkują trudnościami w badaniach empirycznych oraz wymagają zastosowania właściwej metodologii.

Celem opracowania jest wskazanie możliwości wykorzystania definicji typu idealnego w ujęciu Webera w badaniach dotyczących konstruktów na przykładzie organizacji wirtualnej, która w wielu aspektach odpowiada założeniom doktryny zrównoważonego rozwoju.

Organizacja wirtualna

Organizacja wirtualna lub też wirtualne organizowanie ma swoje korzenie w publikacjach Williamsona dotyczących m.in. wykorzystania teorii kosztów transakcyjnych oraz zależności pomiędzy innowacjami organizacyjnymi a technologicznymi (Williamson 1975). Samo pojęcie organizacji wirtualnej pojawiło się po raz pierwszy w 1986 r. za sprawą Mowshowitza (Mowshowitz 1986). Ważką pozycją literaturową z poruszanego zagadnienia jest książka autorstwa Davidova i Malone’a pt. *The Virtual Corporation: Restructuring and Revitalizing the Corporation for the 21st Century* (Davidow i Malone 1992), poświęcona współpracy wirtualnej, będącej efektem syntezy wielu podejść i koncepcji m.in. elastycznego wytwarzania, kaizen, kanban czy wizjonerskiego przywództwa i zarządzania zaufaniem, mającej za zadanie zaspokajanie potrzeb klientów w jak najkrótszym czasie (natychmiastowo) przy efektywnym poziomie kosztów oraz zaangażowaniu technologii informatycznej. Istotną rolę w popularyzacji pojęcia odgrywają także Byrne, Brandt i Port m.in. za sprawą artykułu „z okładki” *BusinessWeek’a*, z roku 1993 (Byrne i in. 1993). Abstrakcyjny charakter koncepcji powoduje, iż w literaturze występuje wiele jej ujęć i definicji.

Przedstawiana jest jako nowy typ organizacji (Kisielnicki 2002), forma organizacji (Dzidowski 2005), nowoczesny model organizacji (Perechuda 1997), nowoczesny model zarządzania (Matouk i Karamalla 2003; Perechuda 2000), dynamiczne narzędzie zarządzania (Grudzewski, Hejduk 2002) czy koncepcja zarządzania (Brzozowski 2006; Venkatraman i Henderson 1998). Hammer i in. uważają, że jest organizacją po *reengineeringu* (Hammer i Champy 1993). Traktowana jest jako „proces gospodarczy polegający na wykonaniu sekwencji przestrzennie oddzielonych procesów składowych” (Chmielarz 2007, s. 24). Jest „(...) sposobem rozwiązania problemów, stanowi konceptualną strukturę dla poprawy wydajności i efektywności w rzeczywistej organizacji” (Pańkowska 1998, s. 55; 2003, s. 488). Stanowi „najnowocześniejszą egzemplifikację zarządzania zintegrowanego” (Perechuda 1997, s. 12). Jest najbardziej rozwiniętą formą organizacji inteligentnej, czyli takiej, która posiada umiejętność rozwijania indywidualnych, charakterystycznych i trudnych do imitacji rozwiązań transakcji organizacyjnych opartych na wyróżniających

się zdolnościach (Bednarczyk 2001)². Mowshowitz widzi organizację wirtualną jako podejście do zarządzania, jako sposób strukturalizowania, zarządzania i działania (Mowshowitz 1997). Katzy i in. charakteryzują ją jako dynamiczną koncepcję, zaznaczając jednocześnie, że nie jest nową formą instytucji ani typem firmy lecz działalnością gospodarczą nastawioną na zysk (Katzy i Schuh 1999). Różnorodność podkreśla także fakt, iż wykształciły się dwa nurty definicyjne organizacji wirtualnej: procesowy i strukturalny.

Przyjąć można, iż jest siecią niezależnych firm współdzielących szeroko rozumiane zasoby. Współpraca odbywa się w zdecydowanej większości przy wsparciu technologii komunikacyjnych i informacyjnych. Osiągana szybkość i elastyczność działania pozwalają na realizację okazji rynkowych. Sieć ma charakter dynamiczny, dobór członków odbywa się przede wszystkim według kryterium kluczowych kompetencji.

Organizacja wirtualna, postrzegana jest wśród nowoczesnych koncepcji i podejść do zagadnień zarządzania jako dość rewolucyjna (Sokołowska 2005). Opierając się na podejściu sieciowym, nie ma charakteru negującego w stosunku do wcześniejszego dorobku nauk o zarządzaniu lecz stara się integrować dotychczasowe rozwiązania (Niemczyk 2006), skupiając się na korzyściach przy jednoczesnym eliminowaniu ograniczeń i nieefektywności. Organizacja wirtualna powstała za sprawą nowego spojrzenia na zagadnienia organizacyjne i technologiczne (Perkowski 2009). Decydujące znaczenie ma integracja czynników ekonomicznych z technologicznymi, towarzysząca koncentracji na czynnościach podstawowych i szybkiemu rozwojowi technologii komunikacyjnych i informacyjnych (Dziuba 2005).

Obu tym aspektom towarzyszy, nie mniej ważna, perspektywa związana z ludźmi. Klüber podkreśla ważność integracji perspektywy technologicznej, perspektywy związanej z zarządzaniem oraz perspektywy społecznej. Brak takiego, pełnego spojrzenia, jak pisze, skutkuje traktowaniem pojęcia organizacji wirtualnej jako modnego wyrażenia o niezbyt solidnych podstawach teoretycznych, odnoszącego się jedynie do pewnej gamy niekompletnych i niepowiązanych wzajemnie perspektyw (Klüber 1998). Konieczność integracji wymiarów podkreślają również Venkatraman i Henderson formułując opinię, iż żaden z wymiarów samodzielnie nie daje potencjalnych możliwości wirtualnego organizowania. Dopiero ich wzajemna współzależność kreuje nowy model biznesowy³. Także Travica traktuje organizację wirtualną jako złożoną całość, która nie powinna być redukowana do pojedynczych wymiarów, jak ma to często miejsce w literaturze. To właśnie kombinacja wymiarów jest niezbędna do identyfikacji i pomiaru wirtualności (Travica 2008).

Organizacja idealna w ujęciu Webera

Badania dotyczące wirtualizacji działalności realizowane są w ramach jednego z dwóch nurtów. Część autorów wskazuje na ścieżki ewolucji tworzone za sprawą technologii komunikacyjnych i informacyjnych. Technologie traktują jako główną siłę sprawczą – stymulator – wirtualizacji, która, w tym ujęciu, realizowana jest w drodze przechodzenia organizacji przez kolejne etapy od organizacji nie-wirtualnej do wirtualnej (Arnold i in. 1995; Najda-Janoszka 2006; Venkatraman i Henderson 1998). Brak tu jednak jednoznacznych wyjaśnień czy dowodów uzasadniających, że firmy powinny rozwijać się właśnie

² Już w latach 90 XX wieku, analizując przemiany zachodzące w biznesie, Quinn sugerował traktowanie organizacji wirtualnej jako organizacji inteligentnej, zob.: Quinn (1992).

³ Twierdzenie to odnosi się do wymiarów modelu Venkatramana i Hendersona, potwierdza ono ogólne przekonanie o konieczności uwzględniania w analizach wymiarów oraz ich integracji. Por.: Venkatraman i Henderson (1998).

w ramach wytyczonych dróg. Znaleźć można także opinie, wskazujące, że część firm, wbrew wyznaczonym, modelowym ścieżkom rozwojowym pomija pewne ich etapy, osiągając od razu wyższe stopnie wirtualizacji (Wüthrich i in. 1997 za: Bauer i Köszegi 2003). Ponadto wskazuje się, iż klasyfikacje porządkujące firmy według osiągniętego etapu wirtualizacji dokonywane są w sposób heurystyczny bez użycia reguł formalnych (Bauer i Köszegi 2003).

Drugim nurtem badawczym w poruszonym obszarze jest wykorzystanie definicji typu idealnego w ujęciu Webera. Zgodnie z klasyfikacją zaproponowaną przez Kaplana, wyróżnia się trzy klasy rzeczy, mierzonych w badaniach (Kaplan 2004 za: Babbie 2004):

- Klasa pierwsza obejmuje przedmioty bezpośrednio obserwowalne;
- Klasa druga dotyczy przedmiotów obserwowalnych pośrednio, z zastosowaniem bardziej wyrafinowanych obserwacji;
- Klasę trzecią tworzą konstrukty, nieobserwowalne bezpośrednio ani pośrednio lecz oparte na obserwacji twory teoretyczne.

Konstrukty, do których należą zrównoważony rozwój i organizacja wirtualna nie mają swojego „prawdziwego” znaczenia. Nie występują w naturze, lecz odpowiadają obrazom mentalnym, koncepcjom nagromadzonym w drodze obserwacji i doświadczeń. Obrazy mentalne budowane w umysłach poszczególnych osób z natury są różne. Nie można ich komunikować, dlatego nadaje im się umowne terminy. Terminy te stanowią uproszczenia, nazwy ustalone dla zbiorów powiązanych zjawisk. Mimo, że nie istnieją naprawdę, nie posiadają żadnej wewnętrznej rzeczywistości, a jedynie umowne znaczenie, są użyteczne, gdyż za ich pomocą możliwe jest systematyzowanie, komunikowanie oraz rozumienie rzeczy i przewidywanie zjawisk, które „są prawdziwe”. Konstrukty nie są obserwowalne (nie jest możliwy ich bezpośredni pomiar), lecz pozostają w relacji z rzeczami obserwowalnymi (prawdziwymi). Konceptualizacja czyli uzgodnienie (uściślenie i udoskonalenie) znaczenia używanych pojęć, wymagana przez precyzję badań naukowych, stanowi pomost pomiędzy użytecznymi konstruktami a przedmiotami obserwowalnymi bezpośrednio lub pośrednio. Proces ten nadaje pojęciom dokładne znaczenia poprzez wskazanie (wybór) wskaźników, które, często zagregowane, tworzą wymiary obserwowanego zagadnienia. Wymiary wskazują natomiast na wyszczególnione aspekty uzgadnianych pojęć. Szczególnie w obszarze badań opisowych ważne są precyzyjne i jasne definicje, które jednak sprawiają tu więcej kłopotów niż w badaniach wyjaśniających. Wynik badania w dużej mierze zależy jest właśnie od aspektów definicyjnych (Babbie 2004).

Właściwym i wygodnym podejściem do operowania na konstruktach wydaje się być zastosowanie abstrakcyjnych typów idealnych w rozumieniu zaproponowanym przez Webera. Stanowią one abstrakcyjną teorię przedstawiającą idealny obraz rzeczywistości wraz ze ścisłą racjonalnością zachowań aktorów. Obraz ten pomyślany został jako kosmos związków wolny od sprzeczności wewnętrznych. Tworzony jest poprzez „(...) spotęgowanie jednego lub kilku punktów widzenia oraz przez złączenie w jednym wewnętrznie spójnym myślowym obrazie całego bogactwa rozproszonych i z trudem zauważalnych, ówdzie liczniejszych, ówdzie mniej licznych, miejscami w ogóle nieobecnych jednostkowych zjawisk, które dobrze pasują do owych jednostronnie uwypuklonych punktów widzenia” (Weber 2006, s. 145). Typ idealny prezentuje swego rodzaju ideę danego zjawiska. Pozwala unaocznnić i zrozumieć cechy obserwowanych lub domniemyanych zależności, które zostały zawarte w abstrakcyjnym obrazie idealnym. „Pojęcie typu idealnego przysposabia do formułowania sądów przyporządkowujących dla potrzeb badawczych. Samo nie będąc „hipotezą”, wskazuje kierunek tworzenia hipotez. Samo nie będąc przedstawieniem rzeczywistości, dostarcza po temu jednoznacznych środków wyrazu. (...) W swojej pojęciowej czystości ten idealny obraz empirycznie nigdzie w rzeczywistości

nie występuje, jest utopią (...) [, która pozwala na ustalenie] w każdym poszczególnym przypadku, jak dalece rzeczywistość zbliża się bądź odbiega od tego idealnego obrazu. (...) Pojęcie to, ostrożnie stosowane, wyświadcza szczególne usługi z punktu widzenia celów badawczych i poglądowych” (Weber 2006, s. 144-145). Jednocześnie podkreślić należy, że możliwe jest stworzenie wielu idei dotyczących tych samych pojęć, a jednocześnie będących odmiennych wobec siebie. Żadnego z tych utopijnych obrazów nie będzie można zaobserwować, ani też uznać na drodze empirii za obowiązujący porządek rzeczy. Tak jak istnieje wiele punktów widzenia dotyczących rozważanego problemu, tak wiele zasad może być stosowanych przy wyborze kontekstów włączanych do typu idealnego. Mimo tak dużej możliwej różnorodności pojęć typu idealnego stanowią one istotny element w procesie badawczym. Jasne uświadomienie zjawisk wymaga bowiem operowania jasnymi i określonymi pojęciami. Pojęcia natomiast z reguły dają się określić ostro i jednoznacznie jedynie jako typy idealne. Pamiętać należy także, że typ idealny „stanowi obraz myślowy, który nie jest rzeczywistością historyczną czy zgoła „właściwą”, który tym bardziej nie nadaje się do tego, by służyć jako schemat, któremu rzeczywistość byłaby podporządkowana jako egzemplaryczna konkretyzacja, lecz taki obraz myślowy, który ma znaczenie czysto idealnego pojęcia granicznego, do którego „przykłada” się rzeczywistość, by wyrazić określone znaczące części składowe jej empirycznej zawartości i z którym się ją porównuje” (Weber 2006, s. 147). Należy więc odróżnić typ idealny od rzeczywistości. Tworzenie typów idealnych nie stanowi celu lecz jest środkiem pozwalającym na poznanie rzeczywistości. Typy idealne mają ważne znaczenie szczególnie w obszarze relacji społecznych, gdzie istotną rolę przypisuje się znaczeniom praktycznym, których uświadamianie możliwe jest właśnie za sprawą określenia idealnego przypadku granicznego, a następnie odniesienia do niego obserwacji dokonywanych w rzeczywistości (Weber 2006).

Podsumowanie

Operowanie pojęciami, które mają charakter abstrakcyjny oraz łączą w obrazach myślowych różnorodność koncepcji i punktów widzenia wymaga odmiennego podejścia niż w przypadku przedmiotów obserwowalnych. Możliwym do wykorzystania podejściem jest odwołanie się do idei definicji typu idealnego Webera. Przyjęcie takiego postępowania otwiera drogę do konceptualizacji analizowanego konstruktów oraz wyboru aspektów, które będą brane pod uwagę. Tworzy ramy do dyskusji ograniczające nadmierną złożoność. W przypadku organizacji wirtualnych aspektami tymi mogą to być wymiary, których łączne i spójne postrzeganie postulowane jest w literaturze. Wymiary te dotyczyć mogą perspektywy organizacyjnej, społecznej oraz technologicznej. Wirtualizacja jest stopniowalna. Mówi się o zakresie w jakim przyjęte są zasady wirtualnego organizowania. Wykorzystanie definicji idealnej, jako punktu odniesienia, pozwala na pomiar odchylenia przypadków rzeczywistych od obrazu idealnego. Zwrócić należy także uwagę, iż idealny obraz organizacji wirtualnej jest inspiracją i wyznacza kierunki rozwoju firm. Nie musi być jednak wcale pożądanym i ziszczonym (Hale i Whitlam 1997 za: Majchrzak 2001; Klüber 1998). Tak przeprowadzona konceptualizacja pojęcia organizacji wirtualnej, na potrzeby badań empirycznych dopełniona powinna być procesem operacjonalizacji, której efektem będą mierniki zmiennych zgrupowanych w postaci wymiarów.

Proponowane postępowanie wykorzystane może być do identyfikacji status quo, modelowania, a w dalszej kolejności kształtowania struktur i zachowań podmiotów, będących obiektami obserwacji i/lub analizy.

Bibliografia

- Arnold O., Faisst W., Härtling M., Sieber P. (1995), *Virtuelle Unternehmen als Unternehmenstyp der Zukunft?*, „HMD – Theorie und Praxis der Wirtschaftsinformatik”, Vol. 32.
- Babbie E. (2004), *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bauer R., Köszegi S. (2003), *Measuring the degree of virtualization*, “Electronic Journal of Organizational Virtualness”, Vol. 5, No. 2.
- Bednarczyk M. (2001), *Organizacja wirtualna w zarządzaniu*, „Ekonomika i Organizacja Przemysłu”, nr 6.
- Brzozowski M. (2006), *Ewolucja pojęcia wirtualności i definiowanie organizacji wirtualnej* (w:) Płoszajski P., Bełz G., *Wybory strategiczne firm. Nowe instrumenty analizy i wdrażania*, SGH, Warszawa.
- Byrne J., Brandt R., Port O. (1993), *The Virtual Corporation*, “BusinessWeek”, Vol. 2, No. 8.
- Chmielarz W. (2007), *Systemy biznesu elektronicznego*, Difin, Warszawa.
- Davidov W., Malone M. (1992), *The Virtual Corporation: Restructuring and Revitalizing the Corporation for the 21st Century*, Harper Business, New York.
- Dzidowski A. (2005), *Czynniki wpływające na rozwój organizacji wirtualnych*, (w:) Trzcieliński S., *Nowoczesne przedsiębiorstwo*, Politechnika Poznańska, Poznań.
- Dziuba D. (2005), *Model i architektury organizacji wirtualnych*, (w:) Kasprzak T. (red.), *Modele referencyjne w zarządzaniu procesami biznesu*, Difin, Warszawa.
- Grudzewski M., Hejduk I. (2002), *Przedsiębiorstwo wirtualne*, Difin, Warszawa.
- Hammer M., Champy J. (1993), *Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution*, Harper Business, New York.
- Katzy B. and Schuh G. (1999), *The Virtual Enterprise*, (w:) Molina A., Sanchez J., Kusiak A., *Handbook of Life Cycle Engineering: Concepts, Methods and Tools*, Springer.
- Kisielnicki J. (2002), *Virtual Organization as a Chance for Enterprise Development*, (w:) Kisielnicki J., *Modern Organizations in Virtual Communities*, IRM Press, Hershey.
- Klüber R. (1998), *A Framework for Virtual Organizing*, (w:) Sieber P., Griese J., *Organizational Virtualness*, University of Bern, Bern.
- Majchrzak J. (2001), *Przekształcenia polskich przedsiębiorstw w świetle teorii zmian organizacyjnych*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.
- Matouk K., Karamalla N. (2003), *Podejście systemowe jako podstawa projektowania i zarządzania organizacją wirtualną*, (w:) Knosala R., *Komputerowo zintegrowane zarządzanie*, tom 2, WNT, Warszawa.
- Mowshowitz A. (1986), *Social Dimensions of Office Automation*, “Advances in Computers”, Vol. 25.
- Mowshowitz A. (1997), *Virtual organization*, “Communications of the ACM”, Sep, Vol. 40, Issue 9.
- Najda-Janoszka M. (2006), *Wpływ wirtualizacji organizacji funkcjonowania małego przedsiębiorstwa na jego konkurencyjność*, niepublikowana rozprawa doktorska, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Niemczyk J. (2006), *Wyróżniki, budowa i zachowania strategiczne układów outsourcingowych*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław.

- Pańkowska M. (1998), *Typologia organizacji wirtualnych*, „Gospodarka Materialowa i Logistyka”, nr 3.
- Pańkowska M. (2003), *Projekty Open Source w organizacjach wirtualnych*, (w:) Porębska-Miąć T., Sroka H., *Systemy Wspomagania Organizacji SWO '2003*, Katowice.
- Perechuda K. (1997), *Organizacja wirtualna*, Ossolineum, Wrocław.
- Perechuda K. (2000), *Zarządzanie przedsiębiorstwem przyszłości. Koncepcje, modele, metody*, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa.
- Perkowski R. (2009), *Life Cycle and the Efficiency of Virtual Enterprises Based on Research*, “Economics and Organization of Enterprise”, No. 2.
- Quinn J. (1992), *Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry*, The Free Press, New York.
- Sokołowska A. (2005), *Wiedza jako podstawa efektywnego zarządzania kapitałem intelektualnym*, (w:) Perechuda K., *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Travica B. (2008), *The Issaac Model of Virtual Organization*, (w:) Putnik G., Cunha M., *Encyclopedia of Networked and Virtual Organizations*, Vol. 3, Information Science Publishing, Hershey, New York.
- Venkatraman N., Henderson J. (1998), *Real Strategies for Virtual Organizing*, “Sloan Management Review”, Vol. 40, No. 1.
- Weber M. (2006), *Obiektywność poznania w naukach społecznych*, (w:) Śpiewak P., *Klasyczne teorie socjologiczne. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Williamson O. (1975), *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications: A Study in the Economics of Internal Organization*, University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship, <http://ssrn.com/abstract=1496220> [dostęp: 09.10.2012].

Definitions of the Ideal Type by Weber in Surveys on Constructs

Summary

An aim of the elaboration is to point out to the possibilities to use definitions of the ideal type according to Weber in surveys related to constructs on the example of virtual organisation. The article is of the methodological nature.

The study contains a literature review and theoretical considerations.

The proposed approach seems to be proper and it may be applied in surveys related to constructs which cannot be observed directly or indirectly.

Often only the use of ideal types allows a sharp and unanimous determination of the notions being used. The ideal picture allows statement how much the reality approaches or strays from it. At the same time, the ideal picture, being an aspiration and determining the direction of development, needs not to be the desired one.

The presented procedure opens the way to conceptualisation and operationalization of research of abstract notions. It forms the framework for discussion limiting an excessive complicity.

The use of definitions of the ideal type occupies a special place in the area of social relations. There commonly take place theoretical constructs and, at the same time, an important role is assigned to practical meanings.

Key words: definitions of the ideal type by Weber, virtual organisation.

JEL codes: O20, O30

Определения идеального типа по Веберу в исследованиях, касающихся конструкторов

Резюме

Цель разработки – указать возможности использования определений идеального типа по Веберу в исследованиях, касающихся конструкторов, на примере виртуальной организации. Статья имеет методологический характер.

Работа содержит обзор литературы и теоретические рассуждения.

Предлагаемый подход кажется правильным и может найти применение в исследованиях, касающихся конструкторов, которых нет возможности наблюдать непосредственно или косвенным образом.

Часто лишь применение идеальных типов позволяет острое и однозначное определение используемых понятий. Идеальная картина позволяет определить, насколько действительность приближается или удаляется от нее. Одновременно идеальная картина, представляющая собой аспирацию и обозначающая направления развития, не должна быть желательной.

Предлагаемая процедура открывает путь к концептуализации и операционализации исследований, касающихся абстрактных понятий. Она создает рамки для дискуссии, ограничивающие чрезмерную сложность.

Использование определений идеального типа занимает особое место в сфере общественных отношений. Всеобщие здесь выступают теоретические конструкторы и, одновременно, существенную роль отводят практическим значениям.

Ключевые слова: определения идеального типа по Веберу, виртуальная организация.

Коды JEL: O20, O30

© All rights reserved

Agata Wawrzyniak, Barbara Wąsikowska, Karol Kuczera
Uniwersytet Szczeciński

ZASTOSOWANIE TEORII ZBIORÓW PRZYBLIŻONYCH W MODELOWANIU ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie

W artykule zaprezentowano wyniki badań, których celem była identyfikacja czynników mających kluczowe znaczenie w procesie osiągania gotowości sieciowej (network readiness). Wykorzystano metodę zbiorów przybliżonych, należącą do obszaru sztucznej inteligencji. Otrzymane wyniki w postaci reguł decyzyjnych pokazały, iż metoda ta może być skutecznie stosowana w zarządzaniu w procesie podejmowania decyzji. Stanowi ciekawe podejście w zarządzaniu opartym o dane benchmarkingowe.

Słowa kluczowe: technologia komunikacyjna i informacyjna, gotowość sieciowa, konkurencyjność, zrównoważony rozwój, teoria zbiorów przybliżonych, odkrywanie wiedzy.

Kody JEL: O10, O21, O33

Wstęp

Znaleźć można wiele opracowań dotyczących kluczowej roli technologii informacyjnej (IT) w rozwoju społeczeństw. Pojęcie technologii informacyjnej zastępowane jest także coraz częściej terminem „technologia komunikacyjna i informacyjna” (ICT), co podkreśla tendencję do jej wykorzystywania nie tylko w zakresie przechowywania i analizy danych, lecz także jako narzędzia pobierania i wysyłania danych, pracy zdalnej czy współpracy nie poddającej się fizycznym ograniczeniom, jak czas i przestrzeń. Można znaleźć wiele publikacji prezentujących wpływ ICT na wzrost konkurencyjności zarówno w skali mikro – przedsiębiorstw, jak i makro – miast, regionów, gospodarek. Tendencja ta widoczna jest również wyraźnie w strategii rozwoju Unii Europejskiej – dokumencie znanym jako *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu Europa 2020. Strategia Europa 2020* obejmuje trzy wzajemnie ze sobą powiązane priorytety, do których zalicza się 1) rozwój inteligentny: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji, 2) rozwój zrównoważony: wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej oraz 3) rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną. Realizacja postawionych celów osiągnana ma być zgodnie z przyjętymi 7 kluczowymi inicjatywami, w ramach których nader często pojawiają się odwołania do ICT i znaczenia, jakie ma odegrać w rozwoju Europy. Wśród inicjatyw warto zwrócić uwagę na przyjętą jako pierwszą, w maju 2010 roku, Europejską Agendę Cyfrową, w ramach której planuje się podjęcie około 100 działań, w tym 31 o charakterze legislacyjnym. Neelie Kroes, komisarz ds. Agendy Cyfrowej podkreśla przełomowe znaczenie tej części gospodarki: „Europejska gospodarka cyfrowa ma zasadnicze znaczenie dla wzrostu gospodarczego i dobrobytu. Technologie komunikacyjne i informacyjne oraz szybki Internet pełnią dzisiaj tak samo przełomową rolę jak przed ponad stu laty rozwój elektryczności i transportu. Musimy

wspierać dalszy rozwój Internetu po to, aby wszyscy obywatele mogli czerpać korzyści z gospodarki cyfrowej¹. Agenda Cyfrowa zakłada realizację siedmiu celów²:

- nowy jednolity rynek przyniesie korzyści wynikające z epoki cyfrowej,
- poprawa w zakresie tworzenia standardów ICT oraz interoperacyjności,
- zwiększenie zaufania i bezpieczeństwa,
- zwiększenie dostępu Europejczyków do szybkiego i bardzo szybkiego Internetu,
- pobudzanie pionierskich badań i innowacji w sektorze ICT,
- zapewnienie wszystkim Europejczykom umiejętności informatycznych oraz dostępności usług internetowych,
- uwolnienie potencjału ICT z korzyścią dla społeczeństwa.

Cele te mają pozwolić na wykorzystanie potencjału ukrytego w ICT oraz przyczynić się do tworzenia miejsc pracy, zrównoważonego rozwoju i włączenia społecznego.

Warta uwagi jest koncepcja gotowości sieciowej (*net readiness*) zaproponowana przez Hartmana i Sifonisa (1999) wskazujących jednocześnie na ustrukturalizowane podejście pomagające firmom w eksploracji strategii e-biznesowych. Autorzy podkreślają, iż gotowość sieciowa to nie zakupy w sieci, lecz gruntowna przebudowa oraz zmiana kształtu współpracy prowadząca do nowych zasad tworzenia wartości. Obejmuje takie zagadnienia, jak szybkość, zwinność i umiejętność przetrwania. Wskazują na cztery filary wymagające uwagi na drodze do gotowości sieciowej: przywództwo, rządy, kompetencje oraz technologia. Wydaje się, iż obecnie koncepcja nabiera nowego znaczenia i odnosi się zarówno do firm, jaki i obywateli oraz całych społeczeństw, których rozwój uwarunkowany jest dostępnością, umiejętnością oraz wykorzystaniem nowoczesnych technologii.

Dostępnych jest wiele opracowań dotyczących wpływu ICT na konkurencyjność przedsiębiorstw i gospodarek. Przyjąć można, iż relacja ta jest dwustronna i dostrzegany jest wpływ czynników charakteryzujących poziom rozwoju gospodarki na wykorzystywanie nowoczesnych technologii. Tym samym kształtuje się sprzężenie zwrotne opisujące interakcję między przedsiębiorstwami a gospodarką, jak i obywatelami a technologią telekomunikacyjną. Szeroko rozumiany rozwój gospodarczy determinuje gotowość sieciową, która wpływa na rozwój gospodarczy, a tym samym wzmacnia procesy kształtujące gotowość sieciową. Taki punkt widzenia zawarty jest także w definicjach społeczeństwa informacyjnego, mówiących, iż ten typ społeczeństwa determinowany jest poziomem rozwoju wymagającym stosowania nowoczesnej infrastruktury oraz techniki do gromadzenia, przetwarzania i przesyłania informacji. Autorzy artykułu postawili sobie za cel identyfikację czynników, które mają kluczowe znaczenie w procesie osiągnięcia gotowości sieciowej. Do realizacji celu wykorzystano metodę zbiorów przybliżonych.

Filary konkurencyjności i indeks gotowości sieciowej

Podjęte w niniejszej pracy badania oparto na dwóch raportach prezentowanych cyklicznie przez Światowe Forum Gospodarcze. Pierwszym z dokumentów jest *The Global Competitiveness Report 2010–2011*³ (Schwab 2010). Opracowanie stanowi obszerny zbiór czynników branżowych pod uwagę podczas oceny konkurencyjności gospodarek

¹ European's Information Society Thematic Portal, Digital Agenda: investment in digital economy holds key to Europe's future prosperity, says Commission report, 2010,

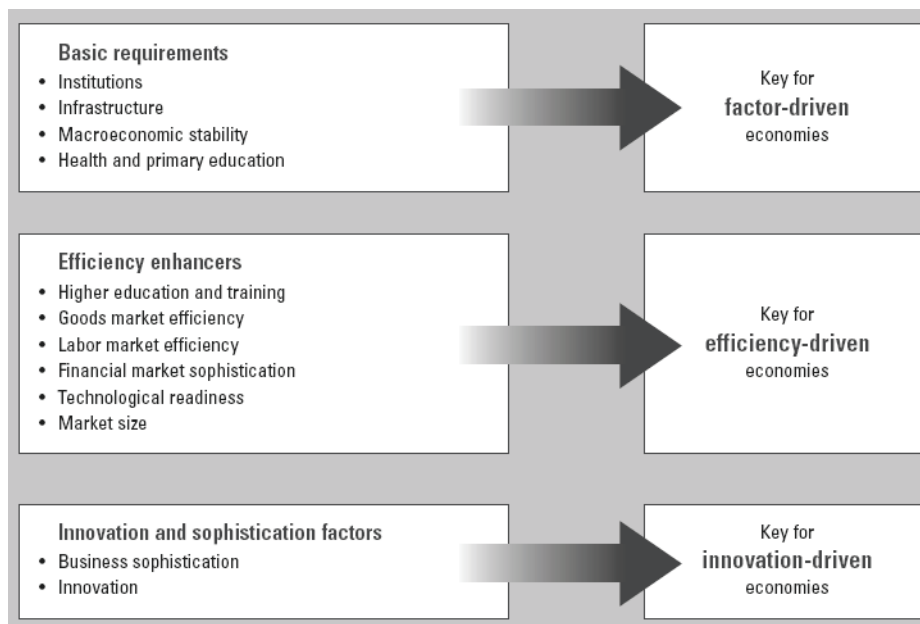
http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/itemdetail.cfm?item_id=5789 [dostęp: 29.02.2012].

² Digital Agenda: Commission outlines action plan to boost Europe's prosperity and well-being, Brussels 2010,

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/581&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en> [dostęp: 01.03.2012].

133 krajów objętych badaniem. W zamyśle autorów raportu może on przyczynić się do szerszego zrozumienia kluczowych czynników determinujących rozwój gospodarczy oraz do wyjaśniania różnic w generowanym wroście poziomym przychodów oraz sposobnościach poszczególnych społeczeństw. Tym samym staje się użytecznym narzędziem dla polityków oraz przedsiębiorców w kreowaniu zasad i działań przyczyniających się do wzrostu ekonomicznego oraz przekształceń przedsiębiorstw. Prezentowane dane, obejmujące ponad 100 wskaźników, zgrupowane zostały w 12 filarach konkurencyjności. Autorzy przyjęli założenie, iż różne czynniki przyczyniają się do rozwoju konkurencyjności poszczególnych krajów w odmienny sposób w zależności od poziomu rozwoju ich gospodarki. Skutkuje to podziałem filarów konkurencyjności na 3 grupy, z których każda ma kluczowe znaczenie dla gospodarek na poszczególnych poziomach rozwoju mierzonych wartością PKB per capita. Filary konkurencyjności wraz z podziałem na 3 grupy sił napędowych rozwoju gospodarek w zależności od poziomu ich rozwoju przedstawiono na schemacie 1.

Schemat 1 Filary konkurencyjności

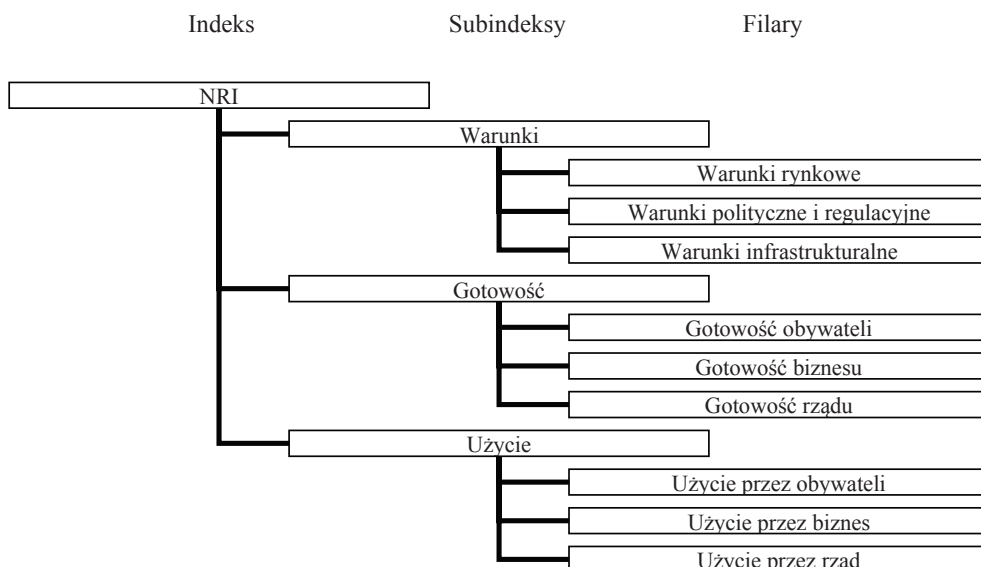
Źródło: Schwab (2010, s. 9).

Globalny Raport Konkurencyjności, posługując się zebranymi danymi oraz stosownymi wagami proponuje indeks konkurencyjności stanowiący podstawę prezentacji rankingu 133 gospodarek światowych.

Drugim dokumentem wykorzystanym w niniejszym badaniu jest *The Global Information Technology Report 2009-2010. ICT for Sustainability* (Dutta, Mia 2010) będący

efektem prac ekspertów World Economic Forum oraz francuskiej szkoły biznesu INSEAD. Raport podkreśla szczególne znaczenie ICT w budowaniu strategii konkurencyjności oraz rozwoju gospodarek poszczególnych krajów. W zamyśle autorów GITR również to opracowanie stanowić może użyteczne narzędzie dla decydentów, przedsiębiorców oraz obywateli. Wykorzystane może być do monitorowania rozwoju kraju, jak również jako zbiór najlepszych praktyk i zasad przyczyniających się do coraz lepszego wykorzystywania potencjału tkwiącego w ICT. I w tym przypadku opracowany jest indeks złożony – *Networked Readiness Index* (NRI) – pozwalający na budowę rankingu gospodarek objętych badaniem. NRI identyfikuje czynniki pozwalające gospodarkom wykorzystywać technologie informacyjne i komunikacyjne w celu wzrostu konkurencyjności, staje się również benchmarkiem, do którego można odnosić osiągnięcia w czasie wyniki. Struktura indeksu, zawierającego 3 subindeksy, z których każdy operuje 3 filarami, przedstawiona jest na schemacie 2.

Schemat 2
Struktura indeksu NRI

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dutta, Mia (2010, s. 5).

Badanie operujące 68 zmiennymi obejmuje 133 gospodarki reprezentujące ponad 98% światowego PKB.

W realizowanym przez nas badaniu przyjęto stanowisko, prezentowane przez wielu autorów, jak również jasno przedstawione w Agendzie Cyfrowej będącej ważką inicjatywą *Strategii Europa 2020*, mówiące, że technologie komunikacyjne i informacyjne odgrywają kluczową rolę w rozwoju biznesów, społeczeństw i gospodarek. Jednocześnie uważa się, że rozwój gospodarczy jest determinantą wykorzystania ICT, a tym samym pojawia się sprzężenie zwrotne pomiędzy tymi dwoma zagadnieniami. Doprowadziło to do postawienia pyta-

nia: które z czynników konkurencyjności wpływają na gotowość sieciową. Zbiór czynników konkurencyjności przyjęto za *The Global Competitiveness Report 2010-2011* (2010). Poziom gotowości sieciowej poszczególnych krajów przyjęto natomiast za *The Global Information Technology Report 2009-2010. ICT for Sustainability* (2010). W badaniu posłużono się metodą indukcji reguł decyzyjnych dzięki, którym oczekiwano otrzymania reguł wskazujących, które czynniki konkurencyjności i jakie ich wzajemne kombinacje prowadzą do wysokiej gotowości sieciowej. Za atrybuty decyzyjne posłużyły czynniki konkurencyjności, gotowość sieciowa stanowiła w przyjętej metodzie element decyzyjny.

Zbiory przybliżone w identyfikacji czynników wpływających na gotowość sieciową

Teoria zbiorów przybliżonych (*Rough Set Theory*) została zaproponowana przez Zdzisława Pawłaka na początku lat osiemdziesiątych (Pawlak 1982, s. 344-356). Od tego czasu była rozwijana przez wiele lat przez jej twórcę i wielu innych badaczy, stanowiąc teoretyczną podstawę różnych metod i narzędzi informatycznych, które umożliwiają m.in. indukcję reguł decyzyjnych czy też redukcję zbiorów danych. Teoria zbiorów przybliżonych zyskała dużą popularność i jest obecnie stosowana z powodzeniem m.in. w eksploracji danych i odkrywaniu wiedzy, złożonych zadaniach klasyfikacji oraz w komputerowych systemach wspomagania decyzji. Dziedziny, w których teoria ta była dotychczas zastosowana to m.in.: medycyna, farmakologia, finanse i marketing (w tym przede wszystkim badania rynku), sterowanie produkcją, analiza obrazów i sygnałów, rozpoznawanie mowy, lingwistyka, sztuczna inteligencja, chemia, socjologia. Zastosowaniom tym towarzyszą systemy i moduły programowe. Szczegółowe opracowanie zarówno podstaw teoretycznych jak i listę zastosowań teorii zbiorów przybliżonych można znaleźć w literaturze (Komorowski i in. 1999).

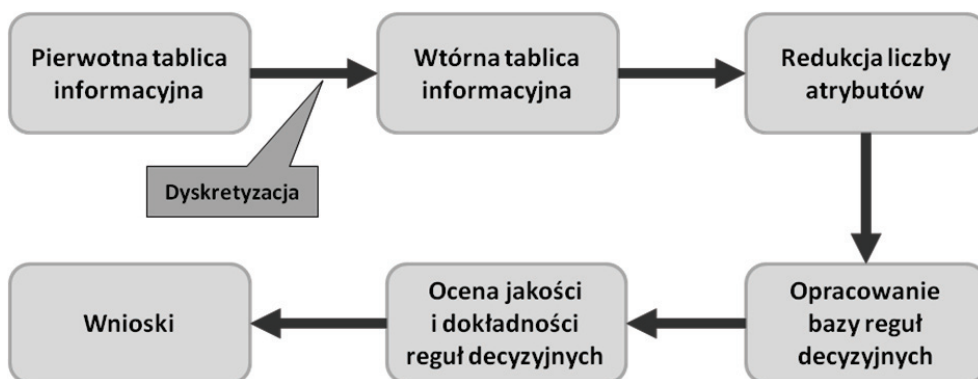
Na popularność tej metody złożyło się wiele czynników. Przede wszystkim teoria zbiorów przybliżonych wraz z algorytmami ją wykorzystującymi, pozwala analizować duże zbiory danych umożliwiając przy tym redukcję zbioru cech opisujących obiekty do niezbędnego minimum (tzw. redukt zbioru atrybutów), usuwając niespójność w danych, jeśli taka ma miejsce oraz generując z danych tzw. reguły minimalne, a więc symulując postępowanie eksperta z danej dziedziny, który zazwyczaj swą wiedzę potrafiłby najszybciej przedstawiać jako takie właśnie reguły (zapisy postaci: *if ... and ... then...*). Za zalety teorii zbiorów przybliżonych należy uznać, że: nie wymaga ona założeń odnośnie do danych (np. prawdopodobieństwa czy rozmytości), zawiera szybkie algorytmy analizy danych, ułatwia interpretację wyników oraz charakteryzuje się znaczną prostotą matematyczną (Pawlak 2004). Algorytm działań związanych z wnioskowaniem ze zbiorów przybliżonych przedstawia schemat 3.

W ramach niniejszego artykułu przedstawiony został sposób wykorzystania zbiorów przybliżonych do stworzenia bazy reguł. Reguły mają wskazać które czynniki z charakterystyki gospodarek mają istotny wpływ na osiągnięcie wysokiego poziomu gotowości sieciowej. Opublikowane przez World Economic Forum dane zawarte w raportach dotyczących globalnej konkurencyjności i technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) (*The Global Competitiveness Report 2010*; *The Global Information Technology Report 2010*) stanowią tzw. system informacyjny, który jest jednym z wielu sposobów przedstawiania informacji o obiektach charakteryzowanych przez ten sam zbiór cech. Systemem informacyjnym nazywamy uporządkowaną czwórkę $SI=(U, Q, V, f)$, gdzie U jest zbio-

rem obiektów (przykładów) i jest zwany uniwersum, Q jest zbiorem cech (atrybutów), $V = U_q \in Q$ i V_q jest zbiorem wszystkich możliwych wartości cech, natomiast $f: U \times Q \rightarrow V$ jest funkcją informacyjną (Rutkowski 2005). Szczególnym przypadkiem systemu informacyjnego są tablice informacyjne. Tablicą informacyjną nazywamy uporządkowaną piątkę $T = (U, Q, D, V, f)$, gdzie D jest to zbiór cech (atrybutów) decyzyjnych. Tablicowy sposób reprezentacji danych posiada dwie zasadnicze cechy: uniwersalność, co oznacza, że pozwala na gromadzenie i przechowywanie różnorodnych danych oraz efektywność co oznacza, że umożliwia w łatwy sposób komputerową analizę tak zapisanych danych.

Schemat 3

Algorytm działań związanych z wnioskowaniem ze zbiorów przybliżonych

Źródło: Wawrzyniak (2010).

Z danych źródłowych zawartych w raporcie konkurencyjności, z ponad 100 właściwości opisujących gospodarki wybrano metodą ekspercką 46 cech. Redukcja polegała na wyeliminowaniu cech, które wydały się nieistotne przez pryzmat przyjętego celu badania. Wśród pominiętych cech wymienić można dla przykładu siłę oddziaływania malarii na prowadzenie biznesu w tym śmiertelność, zachorowania, koszty leczenia i pogrzebów itp. Wybrane dane dotyczące globalnej konkurencyjności oraz Networked Readiness Index (NRI) pochodzący z raportu dotyczącego technologii informatycznych zostały przez autorów uporządkowane w postaci elektronicznej tabeli i stanowią tzw. pierwotną tablicę informacyjną (por. tabela 1). Do tabeli tej trafiły kraje, które zostały ujęte w obu raportach, różnice w tym zakresie pomiędzy dokumentami były niewielkie, łącznie pominięto 8 krajów, ujętych jedynie w jednym z raportów, wśród których znalazły się m.in. takie kraje afrykańskie, jak Republika Surinamu czy Królestwo Suazi, atlantycka Republika Zielonego Przylądka oraz Iran czy Mołdawia. Przyjąć można, iż pominięcie tych krajów nie wpływa na ogólną procedurę wnioskowania.

Pierwotna tabela informacyjna została następnie, w wyniku przeprowadzonej dyskretyzacji, przekształcona we wtórna tablicę informacyjną zgodnie z wymogami teorii zbiorów przybliżonych (por. tabela 2). Dyskretyzacja polegała na podzieleniu zakresu wartości, jakie przyjmował dany atrybut warunkowy na 4 równe przedziały poprzez wyznaczenie dolnego i górnego kwartylu oraz mediany. Każdej części nadano odpowiednio numery

z zakresu od 1 do 4. Pierwsza kolumna zawiera numery nadane poszczególnym państwom (od nr p1 do p132). W kolejnych 46 kolumnach znajdują się wartości atrybutów warunkowych, według których przeprowadzona została analiza danych. W ostatniej kolumnie znajduje się atrybut decyzyjny informujący o wartości indeksu NRI. Tak przygotowane wstępnie dane poddano analizie metodą zbiorów przybliżonych używając do tego programu DAT (Data Analysis Toolbox) działającego w środowisku MATLAB R2010a.

Tabela 1
Fragment pierwotnej tablicy informacyjnej

Nazwa kraju	q1	q2	q3	q4	q5	q6	q7	q8	q9	...	q46	NRI
Albania	3,1	3,4	4,0	4,6	6,1	5,2	4,8	4,0	3,5		3,1	3,1
Algieria	2,8	3,3	2,3	3,6	4,4	5,1	4,1	3,9	3,9		4,5	4,5
Argentyna	2,2	2,4	2,0	3,5	6,5	6,0	3,6	3,6	2,8		2,9	2,9
Armenia	1,9	2,1	2,6	3,5	6,4	4,2	4,2	3,5	3,3		4,0	4,0
Australia	2,8	3,4	3,1	4,5	6,4	5,4	3,9	3,2	3,4		3,7	3,7
Austria	4,6	4,4	3,4	5,2	5,5	6,2	5,5	5,2	5,3		4,5	4,5
Azerbejdżan	4,0	4,2	3,6	5,3	6,7	6,6	5,0	4,8	6,3		4,7	4,7
Bahrajn	3,1	3,4	3,7	4,5	5,9	5,0	4,2	3,8	3,8		4,0	4,0
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
Zimbabwe	2,6	2,5	3,1	4,3	6,6	6,1	4,8	4,6	3,2		2,9	2,7

gdzie:

- q1 – protekcja w decyzjach urzędników rządowych
- q2 – niegospodarność w wydatkach rządowych
- q3 – obciążenia związane z rządowymi regulacjami
- q4 – przejrzystość polityki rządowej
- q5 – koszty biznesowe ponoszone w związku z terroryzmem
- q6 – przestępczość zorganizowana
- q7 – skuteczność nadzoru korporacyjnego
- q8 – ochrona interesów akcjonariuszy mniejszościowych
- q9 – jakość infrastruktury kolejowej
- q46 – dostępność do kadry naukowej i inżynierskiej
- NRI – Networked Readiness Index

Źródło: *The Global Competitiveness Report 2010-2011* (2010); Dutta, Mia (2010).

Na podstawie przeprowadzonych wstępnie obliczeń tj. wyznaczeniu zbiorów elementarnych (czyli zbiorów przykładów zawierających te same wartości atrybutów warunkowych), konceptów decyzyjnych (czyli zbiorów przykładów zawierających tę samą wartość decyzji) podjęto próbę zredukowania zbioru atrybutów warunkowych zarówno w sposób względny, jak i bezwzględny. W wyniku przeprowadzonych badań uzyskano redukt względny zawierający następujące atrybuty warunkowe: {q1, q4, q7, q19, q38}. Zbadano również istotność poszczególnych atrybutów warunkowych obliczając dla każdego z atrybutów znormalizowany współczynnik istotności (por. tabela 3). Z analizy tabeli 3 wynika, że istotność każdego z wybranych atrybutów jest większa niż zero, co potwierdza fakt, że nie można żadnego z nich usunąć z tablicy decyzyjnej – wszystkie atrybuty są w mniejszym lub większym stopniu istotne.

Tabela 2
Fragmęnt wtórnej tablicy informacyjnej

U	q1	q2	q3	q4	q5	q6	q7	q8	q9	...	q46	d
p1	3	3	4	3	3	2	3	2	1		1	1
p2	2	2	1	1	1	2	1	2	2		3	1
p3	1	1	1	1	4	1	1	1	1		2	1
p4	2	3	2	3	4	3	1	1	4		2	1
p5	4	4	3	4	2	4	4	4	2		3	4
p6	4	4	3	4	4	4	4	3	2		4	4
p7	3	3	3	3	3	2	1	1	4		2	2
p8	3	4	4	3	2	4	4	4	4		3	3
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
p132	1	1	2	2	4	4	3	3	4		1	1

gdzie:

U – zbiór przykładów (obiektów)

$U = \{p1, p2, p3, \dots, p132\}$

Q – zbiór atrybutów warunkowych

$Q = \{q\}$

D – zbiór atrybutów decyzyjnych

$D = \{d\}$

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3
Istotność poszczęólnych atrybutów warunkowych

Atrybut	Istotność
q1	0,1121
q4	0,0862
q7	0,0517
q19	0,1724
q38	0,2241

Źródło: jak w tabeli 2.

Kolejnym krokiem było dokonanie aproksymacji (przybliżenia) zbioru, czyli wyznaczenie dolnych i górnych przybliżeń, bręgu zbioru oraz obszarów pozytywnych i negatywnych zbioru [dokładne wyjaśnienie tych pojęć oraz odpowiednie wzory można znaleźć między innymi w pracach (Piegat 2005/2006; Rutkowski 2005; Mrózek i Płonka 1999)]. Na podstawie otrzymanych wyników obliczono współczynnik jakości przybliżenia gamma, który informuje o tym w ilu procentach analizowane przykłady oraz atrybuty wa-

runkowe pozwalają wyznaczyć reguły pewne. Jakość przybliżenia zbioru F wyraża się następującym wzorem:

$$\gamma_{\tilde{Q}}(F) = \frac{\text{card}(\text{Pos}_{\tilde{Q}}(F))}{\text{card}(U)} \quad (1)$$

gdzie w liczniku znajduje się liczebność przykładów zawartych w pozytywnym regionie zbioru a w mianowniku liczebność przykładów zawartych w całym uniwersum zbioru. W tym wypadku wartość współczynnika gamma wyniosła 0,8788, co oznacza że na podstawie 87,9% przykładów zebranych w tablicy można otrzymać reguły, które są w 100% pewne. W wyniku przeprowadzenia dalszych analiz otrzymano tablicę decyzyjną zawierającą 99 reguł. Tabelę tę podzielono na część dobrze i źle zdefiniowaną. W części dobrze zdefiniowanej zawarte zostały reguły pewne, których suma wyniosła 95, natomiast w części źle zdefiniowanej zawarte zostały reguły sprzeczne (w sumie 4 reguły). W następnym kroku dokonano uproszczenia reguł podobnych z części dobrze zdefiniowanej (liczbę reguł udało się zredukować do 22, co znacząco zwiększyło użyteczność bazy reguł w podejmowaniu decyzji). W tabeli 4 przedstawiono algorytm decyzyjny zawierający reguły poparte największą liczbą przypadków.

Tabela 4
Algorytm decyzyjny

Nr reguły	Reguła	Liczba przypadków popierających regułę
1	Jeżeli $q_1=1$ i $q_4=1$ i $q_7=1$ i $q_{19}=1$ i q_{38} różne od 4 to $d=1$	9
2	Jeżeli $q_1=1$ i $q_4=1$ lub 2 i q_{19} różne od 4 i $q_{38}=1$ to $d=1$	9
3	Jeżeli $q_1=3$ i q_4 różne od 4 i $q_{19}=1$ lub 2 i $q_{38}=1$ lub 2 to $d=1$	8
4	Jeżeli $q_1=2$ i $q_4=2$ i q_7 różne od 4 i $q_{19}=1$ lub 2 i $q_{38}=1$ to $d=1$	6
5	Jeżeli $q_1=1$ i $q_{19}=2$ lub 3 i q_{38} różne od 1 to $d=2$	18
6	Jeżeli $q_1=2$ i $q_4=2$ lub 3 i $q_{38}=2$ lub 3 to $d=2$	11
7	Jeżeli $q_1=3$ i q_4 różne od 4 i q_7 różne od 4 i $q_{38}=2$ lub 3 to $d=2$	10
8	Jeżeli $q_1=3$ i q_4 różne od 1 i q_{19} różne od 1 i $q_{38}=3$ lub 4 to $d=3$	7
9	Jeżeli $q_1=4$ i $q_4=3$ lub 4 i $q_7=3$ lub 4 i q_{19} różne od 1 i q_{38} różne od 1 to $d=3$	5
10	Jeżeli $q_1=4$ i q_4 różne od 1 i $q_7=3$ lub 4 i $q_{19}=4$ i $q_{38}=3$ lub 4 to $d=4$	5
11	Jeżeli $q_1=3$ i $q_4=4$ lub 3 i q_7 różne od 1 i $q_{19}=4$ i $q_{38}=4$ to $d=4$	5

Źródło: jak w tabeli 2.

Po przeanalizowaniu reguł w tablicy z części dobrze zdefiniowanej poddano analizie również reguły sprzeczne. Spośród 4 reguł jedna para reguł sprzecznych zwróciła szczególną uwagę autorów:

jeżeli $q1=4$ i $q4=4$ i $q7=4$ i $q19=4$ i $q38=4$ to $d=4$ (13/ 14),

jeżeli $q1=4$ i $q4=4$ i $q7=4$ i $q19=4$ i $q38=4$ to $d=1$ (1/ 14);

Choć są to reguły sprzeczne, to należy zwrócić uwagę na to, ile przypadków popiera daną regułę. Pierwszą z przedstawionych reguł popiera aż 13 przypadków na 14 zawierających takie same wartości atrybutów warunkowych (informuje o tym charakterystyka zwana siłą reguły). Tym czasem regułę do niej sprzeczną, drugą z przedstawionych powyżej, popiera tylko jeden przypadek. Należało by się więc zastanowić, czy nie wziąć pod uwagę słuszności pierwszej z reguł, a odrzucić drugą z nich jako stanowiącą wyjątek. W sytuacji takiej reguła nr 10 w tabeli 4 zostanie poparta 18 przypadkami.

Pod atrybutami warunkowymi uwzględnionymi w powyższych regułach kryją się następujące czynniki konkurencyjności:

- $q1$ – faworyzowanie w decyzjach urzędników państwowych (w skali 1-7, gdzie 1 faworyzowanie zawsze widoczne, faworyzowanie nigdy nie jest widoczne);
- $q4$ – przejrzystość polityki rządowej (w skali 1-7, gdzie 1 oznacza niemożliwość pozyskania informacji dotyczącej zmian w polityce rządu i regulacji wpływających na działalność biznesu, 7 oznacza skrajną łatwość w dostępie do informacji);
- $q7$ – skuteczność nadzoru korporacyjnego (w skali 1-7, gdzie 1 oznacza niewielką odpowiedzialność zarządu przed inwestorami i radą nadzorczą, 7 oznacza silny nadzór korporacyjny);
- $q19$ – lokalna dostępność specjalistycznych usług badawczych i szkoleniowych (w skali 1-7, gdzie 1 oznacza brak, 7 szeroką dostępność);
- $q38$ – odsetek abonentów szerokopasmowego Internetu – przyjął wartości o 0 do 41,1.

We wszystkich analizowanych zmiennych warunkowych przyjąć można, że wyższe wartości interpretowane są jako korzystniejsze.

Wnioski z przeprowadzonych badań

Celem niniejszego opracowania jest identyfikacja cech, które mają kluczowe znaczenie dla osiągnięcia wysokiego poziomu gotowości sieciowej. Tym samym istotne wydają się reguły, w których atrybut decyzyjny d przyjął wartość maksymalną – 4. Dyskretna wartość 4 odpowiada przedziałowi wartości ciągłych $(4,65-6,00>$ charakteryzujących kraje o najwyższym stopniu wykorzystania nowoczesnych technologii. W grupie tej znalazły się m.in. Stany Zjednoczone, Kanada, Hong Kong, Tajwan, Zjednoczone Emiraty Arabskie czy Australia. Europę reprezentują wszystkie kraje skandynawskie, Szwajcaria, Holandia, Wielka Brytania, Niemcy, Francja i inne. Grupa ta liczy łącznie 26 krajów, wszystkie z nich odnotowują wysoki poziom przychodów.

Atrybut decyzyjny przyjął wartość 4 w regułach 10 i 11, przy czym reguła 10 posiada poparcie 18 przypadkami, tzn. 18 z 26 wytypowanych krajów posiada przedstawioną regułą zbiór wartości cech.

Reguła 10, która przyjęła postać:

Jeżeli $q1=4$ i $q4$ różne od 1 i $q7=3$ lub 4 i $q19=4$ i $q38=3$ lub 4 to $d=4$

interpretowana jest, przy użyciu pierwotnych wartości ciągłych, jako:

„Jeżeli wskaźnik faworyzowania w decyzjach urzędników państwowych ($q1$) przyjmuje wartość $(3,8-6,0>$ (najwyższe czyli najlepsze) i wskaźnik przejrzystości polityki rządowej ($q4$) przyjmuje wartość $(3,85-6,3>$ (nie najniższe) i wskaźnik skuteczności nadzoru korporacyjnego ($q7$) przyjmuje wartość $(4,5-5,9>$ (wyższe i najwyższe)

i wskaźnik lokalnej dostępności do specjalistycznych badań i usług szkoleniowych (q19) przyjmuje wartość (4,7–6,5> (najwyższe) i wskaźnik abonamentów Internetu szerokopasmowego (q38) przyjmuje wartość (4,6–41,1> (wyższe i najwyższe) to wartość NRI wynosi (4,65–6,00> czyli najwyżej wśród badanych gospodarek”.

Analogiczną interpretację przedstawić można dla reguły 11 o postaci:

Jeżeli $q1=3$ i $q4=4$ lub 3 i $q7$ różne od 1 i $q19=4$ i $q38=4$ to $d=4$

„Jeżeli wskaźnik faworyzowania w decyzjach urzędników państwowych (q1) przyjmuje wartość (3,0–3,8> (wyższe lecz nie najwyższe) i wskaźnik przejrzystości polityki rządowej (q4) przyjmuje wartość (4,3–6,3> (wyższe i najwyższe) i wskaźnik skuteczności nadzoru korporacyjnego (q7) przyjmuje wartość (4,2–5,9> (nie najniższe) i wskaźnik lokalnej dostępności do specjalistycznych badań i usług szkoleniowych (q19) przyjmuje wartość (4,7–6,5> (najwyższe) i wskaźnik abonamentów Internetu szerokopasmowego (q38) przyjmuje wartość (18,1–41,1> (najwyższe) to wartość NRI wynosi (4,65–6,00> czyli najwyżej wśród badanych gospodarek”.

W ten sam sposób odczytywane mogą być także wartości przypisane do wytypowanych cech, które przekładają się na podstawie otrzymanych reguł na niższe poziomy indeksu gotowości sieciowej (NRI).

Jednocześnie wart zauważenia, jest fakt, iż parametry decyzyjne q1, q4 i q7 należą do 1 grupy a q19 i q38 do drugiej grupy czynników wywierających wpływ na konkurencyjność gospodarek (por. schemat 1). Tym samym nasuwa się wniosek, iż o gotowości do wykorzystywania nowoczesnej technologii w dużej mierze decydują „fundamentalne” czynniki konkurencyjności. Ponadto trzy (q1, q4, q7) z pięciu wytypowanych zmiennych uwarunkowane są działaniami rządowymi, pozostałe 2 częściowo kształtowane mogą być droga interwencjonizmu państwowego.

Podsumowanie

Przedstawione w artykule badania koncentrowały się na analizie danych dotyczących czynników konkurencyjności gospodarek oraz gotowości do korzystania z nowoczesnych rozwiązań teleinformatycznych. Poszukiwano odpowiedzi na pytanie, które z czynników konkurencyjności przyczyniają się do wysokiego poziomu wykorzystania technologii komunikacyjnych i informatycznych w społeczeństwie. Indukcja reguł stanowić może z powodzeniem element procesu decyzyjnego, a tym samym znajduje miejsce w szeroko pojętym zarządzaniu, zarówno w skali makro, dotyczącej całych społeczeństw, jak i w ramach wyborów podejmowanych przez pojedyncze przedsiębiorstwa. Zgodnie z intencjami autorów raportów, które posłużyły w prezentowanym badaniu jako dane, stały się one *benchmarkami* (Dutta, Mia 2009, s. 4). W takim ujęciu prowadzone działania, które dzięki zastosowaniu zbiorów przybliżonych, pozwoliły na indukację reguł, wpisują się w podejście znane w literaturze pod pojęciem benchmarkingu. Realizacja tego podejście to jest szczególnie pożądana w takich krajach, jak Polska, które borykają się z koniecznością nadgania różnic w poziomie rozwoju gospodarczego w stosunku do np. wielu krajów członkowskich UE, a jednocześnie, ze względu na opóźnienie, dysponują obrazem pożądanego kierunku rozwoju dzięki analizie charakterystyki krajów wysoko rozwiniętych.

Bibliografia

- Dutta S., Mia I. (eds.) (2009), *The Global Information Technology Report 2008-2009*, World Economic Forum, INSEAD, Genewa.
- Dutta S. Mia I. (eds.) (2010), *The Global Information Technology Report 2008-2010*, World Economic Forum, INSEAD, Geneva.
- Hartman A., Sifonis J., Kador J. (1999), *Met-Ready-Strategies for Success in the E-economy*, McGraw-Hill Companies.
- Komorowski J., Pawlak Z., Polkowski L., Skowron A. (1999), *Rough sets: A tutorial*, (w:) Pal S.K. and Skowron A. (eds.), *Rough fuzzy hybridization: A new trend in decision making*, Springer-Verlag, Singapore.
- Mrózek A., Płonka L. (1999), *Analiza danych metodą zbiorów przybliżonych. Zastosowania w ekonomii, medycynie i sterowaniu*, Akademicka Oficyna Wydawnicza PLJ, Warszawa.
- Pawlak Z. (1982), *Rough sets*, "International Journal of Information and Computer Science", No. 341(11).
- Pawlak Z. (1990), *Rough Sets. Theoretical Aspects of Reasoning about Data*, Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1990.
- Pawlak Z. (2004), *Zbiory przybliżone nowa matematyczna metoda analizy danych*, (w:) „Miesięcznik Politechniki Warszawskiej” nr 5: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/1949/zb_przyb.pdf.
- Pawlak Z., Słowiński K., Stefanowski J. (2002), *Teoria zbiorów przybliżonych w analizie danych*, (w:) Nałęcz M. (red.), *Biocybernetyka i Inżynieria Biomedyczna, tom 7: Systemy Komputerowe i Teleinformatyczne w Służbie Zdrowia*, Akademicka Oficyna Wydawnicza Exit, Warszawa.
- Piegat A. (2005/2006), *Zastosowania zbiorów przybliżonych w ekonomii*, wykłady – rękopis powielony, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.
- Rutkowski L. (2005), *Metody i techniki sztucznej inteligencji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- The Global Competitiveness Report 2010-2011* (2010), World Economic Forum 2010. Dostępny w Internecie: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf
- The Global Information Technology Report 2009-2010. ICT for Sustainability* (2010), World Economic Forum 2010, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2010.pdf.
- Wawrzyniak A. (2010), *Zastosowanie teorii zbiorów przybliżonych do identyfikacji reguł zachowań rynkowych na przykładzie urzędów gminnych województwa zachodniopomorskiego*, „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą”, nr 36.

Application of Rough Set Theory in Modelling of Sustainable Development

Summary

In the article, the results of research, which was aimed to identify the factors having the key importance in process of achieving the network readiness, were presented. The method of rough sets belonging to the field of artificial science was used. The obtained results in the form of decision-making rules showed that the method can be efficiently used in managing decision-making support process. This represents an interesting approach to data management based on benchmarking.

Key words: information and communication technology (ICT), network readiness, competitiveness, sustainable development, rough set theory, knowledge discovery.

JEL codes: O10, O 21, O33

Применение теории приближенных совокупностей в моделировании устойчивого развития

Резюме

В статье представили результаты исследований, целью которых было выявление факторов, имеющих основное значение в процессе достижения сетевой готовности (англ. network readiness). Использовали метод приближенных совокупностей, относящийся к сфере искусственной интеллигенции. Полученные результаты в виде правил принятия решений показали, что этот метод может результативно применяться в управлении в процессе принятия решений. Он представляет собой интересный подход в управлении, основанном на данных бенчмаркинга.

Ключевые слова: информационно-коммуникационная технология, сетевая готовность, конкурентоспособность, устойчивое развитие, теория приближенных совокупностей, выявление знаний.

Коды JEL: O10, O21, O33

© All rights reserved

Katarzyna Czech
 Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

ZNACZENIE WYBRANYCH UREGULOWAŃ I STANDARDÓW DLA ROZWOJU SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW NA PRZYKŁADZIE FRANCJI – WNIOSKI DLA POLSKI

Streszczenie

W warunkach gospodarki globalnej coraz częściej zwraca się uwagę na konieczność podejmowania ekologicznych i społecznych wyzwań na poziomie przedsiębiorstw, czego wyrazem jest rozwój społecznej odpowiedzialności jako elementu idei zrównoważonego rozwoju w działalności przedsiębiorstw.

Celem opracowania jest próba oceny wybranych uregulowań i standardów wpływających na zaangażowanie przedsiębiorstw dla społecznej odpowiedzialności na przykładzie Francji.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wydaje się, że działania podejmowane w zakresie społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw przez Francję, stanowią cenne doświadczenia dla takich krajów, jak Polska, w której praktyki w zakresie społecznej odpowiedzialności znane są od niedawna. Ze względu na nowatorskie podejście i znaczenie uregulowań ustawowych doświadczenia francuskie wydają się interesującymi i co istotne sprawdzonymi wzorcami dla przyspieszenia i zaktywizowania procesu społecznej odpowiedzialności w praktyce działania polskich przedsiębiorstw.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, społeczna odpowiedzialność biznesu.

Kody JEL: M 14, Q 01

Wstęp

Podejmowana od lat 70. problematyka granic rozwoju gospodarczego, leżąca u podstaw koncepcji zrównoważonego rozwoju (SD¹), znajduje swój wyraz w działaniach podejmowanych na rzecz SD na poziomie gospodarek narodowych lub ich regionów. Coraz częściej problematyka trwałego rozwoju² jest także przedmiotem inicjatyw realizowanych w ramach regionalnych ugrupowań gospodarczych. Natomiast ogólnoswiatowy charakter projektów sprzyjających SD znajduje wyraz w międzynarodowych deklaracjach podejmujących jego zróżnicowane wyzwania.

¹ W opracowaniu wykorzystano angielskie akronimy najczęściej używanych pojęć np. sustainable development, z uwagi na powszechność ich stosowania w literaturze dotyczącej omawianych zagadnień, jednak w związku z zakresem podmiotowym opracowania uwzględniono także ich francuskie odpowiedniki.

² W opracowaniu przyjęto zasadę zamiennego stosowania pojęcia zrównoważonego rozwoju i trwałego rozwoju ze względu na to, że w francuskojęzycznych opracowaniach dominuje pojęcie rozwoju trwałego *development durable* znacznie rzadziej używa się pojęcia rozwoju zrównoważonego *développement soutenable*. Polscy autorzy często nie stawiają znaku równości między tymi określeniami (por. np. Borys 2005, s. 56), uproszczenie to nie ma jednak znaczenia dla poruszanych w opracowaniu zagadnień.

Coraz częściej zwraca się również uwagę na konieczność podejmowania ekologicznych i społecznych wyzwań na poziomie firm, czego wyrazem jest rozwój społecznej odpowiedzialności w działalności przedsiębiorstw. Jej znaczenie w aktywności organizacji potwierdza badanie przeprowadzone przez Deloitte w 2011 roku, w którym zebrano ponad 1000 opinii osób pracujących³ oraz blisko 400 szefów firm z całego świata. Wyniki badań wskazują, że ponad 90% obecnych i przyszłych konsumentów, obywateli i decydentów, oraz przeszło 70% liderów biznesu uważa, że firmy powinny poczuwać się do odpowiedzialności nie tylko za wynik finansowy, ale również za rozwój społeczeństwa (What is business for?... 2012, s. 2).

Celem opracowania jest próba oceny wybranych uregulowań i standardów wpływających na zaangażowanie przedsiębiorstw dla społecznej odpowiedzialności na przykładzie Francji.

Zasadniczą tezą jest twierdzenie, że istnienie uregulowań i systemów identyfikujących firmy zaangażowane w społeczną odpowiedzialność sprzyja przejrzystości problematyki i ułatwia firmom podjęcie decyzji o włączeniu się w nią. Znajduje to odzwierciedlenie w rozwoju popularności idei społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw (CSR)⁴ obserwowanej we Francji.

W opracowaniu wykorzystano metodę analizy opisowej.

Specyfika zaangażowania Francji w realizację zrównoważonego rozwoju na wybranych przykładach

Wyjątkowość Francji, jako kraju zaangażowanego w realizację zrównoważonego rozwoju, wśród krajów UE polega m.in. na tym, że jest ona jednym z pierwszych państw, które przygotowało *Strategię Zrównoważonego Rozwoju* na poziomie narodowym już na lata 2003-2008⁵.

Swoiste podejście Francji do realizacji SD znalazło swój wyraz także w krajowej strukturze instytucjonalnej. Istniejące we Francji, od 2007 r., Ministerstwo Ekologii, Energii, Trwałego Rozwoju i Morza (Ministère de l'Écologie, de l'Énergie du Développement Durable et de la Mer – MEEDDM), obecnie funkcjonujące jako Ministerstwo Ekologii, Trwałego Rozwoju, Transportu i Warunków Mieszkaniowych (Ministère de l'Écologie, du Développement Durable, des Transports et du Logement – MEDDTL), nie ma swojego odpowiednika w żadnym z pozostałych krajów członkowskich Unii Europejskiej⁶. Jego powołanie miało na celu stworzenie silnego narzędzia instytucjonalnego, w dziedzinie ochrony środowiska, odpowiedzialnego za rozpowszechnianie polityk rządu w tym zakresie. Na uwagę zasługuje także rola wspomnianego Ministerstwa w zakresie propozycji innowacji zgłaszanych w instytucjach międzynarodowych. Jednocześnie należy podkreślić brak sprzeczności jego działań z rekomendacjami dotyczącymi realizacji strategii zrównoważonego rozwoju na szczeblu Unii Europejskiej.

Również na poziomie międzynarodowym, obserwuje się od lat znaczące zaangażowanie Francji, w realizację postulatów SD. Dotyczyło to jej udziału w działalności ONZ na rzecz trwałego rozwoju, m.in. podczas kolejnych szczytów Ziemi w Rio de Janeiro

³ Urodzonych po 1981 roku.

⁴ ang. *Corporate Social Responsibility* – CSR, fr. *Responsabilité Sociale des Entreprises* – RSE.

⁵ Por. np. *La France et le développement durable* (2004).

⁶ Por. np. <http://www.conseil-general.com/ministeres/ministeres.htm> [dostęp: 20.04.2013].

w 1992, Johanesburgu w 2002 r., a ostatnio podczas Szczytu w Rio de Janeiro w 2012 roku.

W ostatnich latach działalność Francji związana była jednak nie tylko z aktywnym udziałem w Szczycie Rio +20, ale także zorganizowaniem już w 2010 roku komitetu pilotażowego. W ramach działalności komitetu zaktywizowano przedstawicieli władz i organizacji obywatelskich wokół tematyki Konferencji dotyczącej budowy „zielonej gospodarki” oraz wzrostu efektywności międzynarodowego systemu koordynacji w zakresie rozwoju o zrównoważonym charakterze. Z drugiej jednak strony, warto odnotować zaangażowanie w tę inicjatywę ministra spraw zagranicznych i europejskich oraz ministra stojącego na czele wspomnianego ministerstwa – MEDDTL. Na uwagę zasługuje także aktywność Francji na wszystkich poziomach negocjacji przed i w trakcie Konferencji tzn. poziomie narodowym, unijnym i międzynarodowym⁷.

Nie bez znaczenia jest też powołanie, właśnie z inicjatywy Francji, Komisji znanej pod nazwą Komisji Stiglitz i jej wkład w pomiar implementacji SD. Zadaniem powołanej, w 2008 roku, przez rząd francuski, na wniosek Prezydenta, Komisji ds. Mierzenia Rozwoju Gospodarczego i Postępu Społecznego (zwanej potocznie właśnie Komisją Stiglitz) było zbadanie granic użyteczności PKB jako miernika kondycji gospodarki oraz postępu społecznego, wraz z zagadnieniami dotyczącymi jego pomiaru. Komisja miała również określić możliwość stworzenia nowych mierników oraz przedstawić propozycje prezentacji danych dotyczących gospodarki i społeczeństwa w sposób użyteczny i czytelny. W swoim Raporcie, Komisja zaproponowała rekomendacje skierowane właśnie do przedsiębiorstw, dotyczące m.in. rozszerzenia wskaźników odnoszących się do ich działalności pozarynkowej, konieczności uwzględnienia w cenie dóbr negatywnych efektów zewnętrznych takich jak szkody środowiskowe czy hałas, powstających w procesie ich produkcji lub konsumpcji, ujęcia kwestii poprawy jakości świadczonych usług a nie tylko ich ilości, uwzględnienia wartości czasu wolnego, stanu zdrowia czy poziomu wykształcenia⁸.

Uregulowania narodowe i standardy dotyczące społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw na przykładzie Francji

Zrównoważony rozwój to alternatywna forma rozwoju promowana w skali międzynarodowej, co znajduje swoje potwierdzenie w kolejnych międzynarodowych inicjatywach podejmowanych w zakresie SD m.in. na wspomnianych Szczytach Ziemi. Ich efektem jest najczęściej przyjęcie deklaracji postulujących osiągnięcie celów służących realizacji różnorodnych aspektów trwałego rozwoju.

Społeczna odpowiedzialność biznesu skupia się natomiast na organizacji. Jest ona jednak ściśle związana ze zrównoważonym rozwojem, ponieważ celem CSR powinien być wkład w urzeczywistnianie idei SD. Można więc powiedzieć, że realizacja społecznej odpowiedzialności na poziomie różnego typu organizacji może w istotny sposób wpłynąć na efekty realizacji całej koncepcji SD. Można również, chociaż stanowi to swego rodzaju uproszczenie, potraktować społeczną odpowiedzialność jako element realizacji SD na poziomie mikro, podczas gdy SD odnosi się do skali makro lub wręcz mega czyli poziomu gospodarki światowej jako całości. Społeczna odpowiedzialność biznesu, może być więc

⁷ Por. np. <http://www.conference-rio2012.gouv.fr> [dostęp: 20.04.2013].

⁸ *Commission sur la mesure des performances économiques et du progrès social, Note problématique* 25.07.2008, <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/fr/> [dostęp: 19.04.2013].

traktowana jako jedna z najnowocześniejszych strategii biznesowych, która jest jednocześnie istotnym wkładem świata biznesu na rzecz zrównoważonego rozwoju (Społeczna odpowiedzialność biznesu w Polsce... 2007, s. 6). Społeczna odpowiedzialność biznesu powinna więc stać się powszechną strategią prowadzenia biznesu, będąc jednocześnie skutecznym mechanizmem tworzącym wartość dodaną, poprzez stymulowanie innowacyjności i budowanie przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa.

W tej sytuacji istotnego znaczenia nabierają rozwiązania dotyczące społecznej odpowiedzialności (SR) zarówno na poziomie międzynarodowym jak i narodowym.

Francja stanowi przykład kraju aktywnie działającego na rzecz SR na wszystkich wymienionych poziomach. Należy wspomnieć, że już w 1977 roku miała ona Ustawę Społeczną, która regulowała niefinansowe dane w instytucjach prywatnych i obligowała spółki giełdowe do raportowania danych na temat ich aktywów społecznych⁹.

Warto w tym miejscu także podkreślić, że Francja, w znacznie większym stopniu niż inne kraje, kładzie nacisk, aby przedsiębiorstwa najpierw wprowadziły w życie rozwiązania prawne, które określają ich zobowiązania związane z CSR, zanim zaangażują się w działania niewymagane ustawowo. Wynika to z faktu istnienia ryzyka, że niektóre tzw. „modelowe” działania podejmowane w ramach społecznej odpowiedzialności nie ukryją ich licznych niezgodności z podstawowymi zasadami, których powinny przestrzegać¹⁰.

Jak już wspomniano, Francja jako jeden z pierwszych krajów, już w latach 70., sformułowała rozwiązania prawne dotyczące CSR. W kolejnych dekadach, podejmowane były dalsze inicjatywy potwierdzające znaczenie nadawane we Francji przepisom i uregulowaniom prawnym dotyczącym społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw.

Nowe uregulowania prawne – (Loi sur les Nouvelles regulations économiques 2001)

Ustawa nr 2001-420 weszła w życie w maju 2001 roku i w istotny sposób zmieniła, we Francji, zasady funkcjonowania przedsiębiorstw notowanych na giełdzie. Dotyczyła ona uregulowań finansowych i zasad konkurencji. Z punktu widzenia opracowania najważniejsza jest jednak, wynikająca z niej, konieczność uwzględnienia w raporcie rocznym tych firm, wpływu ich działalności na środowisko z uwzględnieniem wielkości emisji gazów cieplarnianych¹¹. Jeden z artykułów Ustawy precyzuje sposób, w jaki przedsiębiorstwa biorą odpowiedzialność za konsekwencje społeczne i środowiskowe ich działalności. Rozwiązania te, świadczą o nadaniu sprawom społecznym i środowiskowym istotnego znaczenia, obligując określone przedsiębiorstwa do ich przestrzegania.

W konsekwencji, sformułowana w 2003 roku *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Francji*, koncentrowała się wokół działalności gospodarczej przedsiębiorstw i konsumentów podporządkowanej celom związanym z nakłanianiem przedsiębiorców do zaangażowania w działania związane z SD. Postulowała ona także włączenie idei trwałego rozwoju, tak w procesy produkcji jak i konsumpcji dóbr i usług, które miały być istotnym elementem wspierającym rozwój społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw.

⁹ *A Guide to CSR in Europe Country Insights by CSR Europe's National Partner Organisations*, CSR Europe, <http://www.csreurope.org>, October 2009, s. 17 [dostęp: 15.04.2013].

¹⁰ *La RSE en France : une approche pragmatique, concertée et diverse*, <http://www.ambafrance-cn.org/La-RSE-en-France-une-approche-pragmatique-concertee-et-diverse.html> [dostęp: 24.04.2013].

¹¹ JORF n°113 du 16 mai 2001 page 7776, texte n° 2, Ph. Guibert et de La Laurencie (J-P.), Contrôle communautaire sur les concentrations. Les annonces de la Seine, n°51 du 12 août 2002, s. 1 i kolejne. <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000223114&dateTexte=&categorieLien=id> [dostęp: 14.04.2013].

Grenelle 1 i 2

W 2007 r. rząd francuski zainicjował konsultacje dotyczące środowiska, w ramach tzw. „*Grenelle de l'environnement*”, dla zapewnienia skutecznej realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju. Celem konsultacji miało być wypracowanie długoterminowych działań na rzecz SD¹². Powołano sześć grup roboczych, w których znaleźli się reprezentanci rządu, społeczności lokalnych, przedsiębiorstw, związków zawodowych i organizacji pozarządowych. Pracowali oni nad problemami dotyczącymi: zmian klimatu i energii, bioróżnorodności i zasobów naturalnych, zrównoważonej produkcji i konsumpcji, tzw. demokracji ekologicznej oraz sposobów rozwoju ekologicznego, zatrudnienia i konkurencyjności. Kolejnym etapem były rozbudowane konsultacje społeczne, w których w ciągu trzech tygodni, wzięło udział ponad 30 tys. uczestników. W ich następstwie przeprowadzono negocjacje w formie czterech okrągłych stołów, pod przewodnictwem przedstawicieli odpowiednich ministerstw. Efektem tych negocjacji było uzyskanie konsensusu w ponad 200 negocjowanych kwestiach między przedstawicielami zaangażowanych stron. Implikacją tego porozumienia było podjęcie w tym zakresie działań legislacyjnych związanych z zaangażowaniem, na szczeblu krajowym, w problematykę środowiskową. Ustawa nr 2009-967 z 3 sierpnia 2009 r. zwana „*Grenelle 1*”, sformalizowała zobowiązania konsultowane i wynegocjowane w ramach „*Grenelle de l'environnement*”. Należy podkreślić, że ustawa ta objęła 13 obszarów uregulowań, od kwestii transportowych i energetycznych poprzez bioróżnorodność i kwestie wodne do rolnictwa, problematyki badań, kwestii zdrowotnych i odpadów, nie pominięto także kwestii urbanizacji i budownictwa. Zakres ustawy był więc bardzo szeroki i w każdym obszarze wskazywał na konieczne działania jakie miały być podejmowane przez dotyczące ich podmioty¹³.

Kontynuacją powyższych działań stała się ustawa „*Grenelle 2*” czyli ustawa nr 2010-788 z 12 lipca 2010, podobnie jak poprzednia, będąca zobowiązaniem na rzecz środowiska, uzupełniając *Grenelle 1* o szczegółowe zasady jej stosowania. W *Grenelle 2* skoncentrowano szczególną uwagę na sześciu obszarach, dotyczyły one budynków i urbanizacji, transportu, energii i klimatu, bioróżnorodności, ryzyka dla zdrowia i odpadów oraz zarządzania¹⁴. W niektórych obszarach przyjęto konkretne cele ilościowe, w innych wskazano na niezbędne dostosowania.

Ustawy te stały się swoistą wizytówką wskazującą kierunek działań legislacyjnych przyjętych we Francji. Zwróciły one jednocześnie uwagę wszystkim podmiotom funkcjonującym w realiach francuskiej gospodarki na konieczność brania pod uwagę w swojej działalności problematyki środowiskowej. Nadanie tym zagadnieniom poziomu ustawy stało się jednoznacznym sygnałem, że szeroko rozumiane kwestie środowiskowe powinny być uwzględniane przez podmioty prowadzące różnorodną działalność i to bez względu na jej skalę. W ustawach podjęto również problem zarządzania. Uznano, że tzw. demokracja ekologiczna stała się faktem. Dla jej sprawnego funkcjonowania istotne jednak były instrumenty, których ustanowienie stało się niezbędne dla praktycznej aplikacji ustawy zarówno w sektorze prywatnym jak i w sferze publicznej. W ramach zarządzania ekologicznego podkreślono konieczność konsultacji, w procesie wyboru najlepszych projektów, ze społecznościami lokal-

¹² W praktyce francuskiej „*Grenelle*” oznacza wielopartyjne konsultacje, w których biorą udział przedstawiciele organizacji pozarządowych oraz specjaliści w danej dziedzinie.

¹³ *La première loi du Grenelle, Les 13 domaines d'action*, Ministère de l'Ecologie, de l'Energie du Développement Durable et de la Mer, septembre 2009, www.legrenelle-environnement.fr, s. 4-19 [dostęp: 12.04.2013].

¹⁴ *Loi Grenelle 2*, Ministère de l'Ecologie, du Développement Durable, des Transports et du Logement, novembre 2010, <http://www.legrenelle-environnement.fr>, s. 4-17 [dostęp: 12.04.2013].

nymi, znającymi specyfikę odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstw i zrównoważonej konsumpcji, co powinno zapewnić prawdziwy postęp w tym zakresie.

Standaryzacja Lucie (labellisation Lucie)

Certyfikat LUCIE¹⁵, to etykieta odnosząca się do Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstw. Proponuje ona różnorodnym organizacjom, nie tylko biznesowym, podjęcie zobowiązań społecznie odpowiedzialnych skoncentrowanych wokół siedmiu zasadniczych kwestii związanych z międzynarodową normą ISO 26000, o której będzie mowa w dalszej części opracowania. Certyfikat LUCIE jest pierwszym certyfikatem potwierdzającym społeczne zaangażowanie przedsiębiorstw we Francji.

Zobowiązania certyfikatu dotyczą respektowania interesów klientów i konsumentów, ochrony środowiska, podniesienia wartości kapitału ludzkiego, lojalnych i odpowiedzialnych działań na rynku, respektowania podstawowych praw człowieka, połączenia interesów przedsiębiorstwa z ogólnymi interesami, zapewnienia przejrzystości systemu decyzyjnego i kontrolnego¹⁶.

Procedura certyfikacyjna LUCIE jest kilkuetapowa. Punktem wyjścia jest samoocena zaangażowania przedsiębiorstwa na bazie siedmiu wymienionych powyżej zobowiązań. W kolejnym kroku następuje ocena przez ekspertów, na bazie ISO 26000, którymi są AFNOR czyli Francuskie Stowarzyszenie Normalizacyjne albo VIGEO czyli eksperci w zakresie analiz doradztwa i audytu, koncentrujący swoje działania na rezultatach odnoszących się do problemów środowiskowych, społecznych i związanych z zarządzaniem. Na bazie raportu ewaluacji, przedsiębiorstwo decyduje o kształcie planu wdrażania elementów społecznej odpowiedzialności i określa precyzyjny harmonogram tych działań. W następnej kolejności następuje pozytywna lub negatywna decyzja dotycząca certyfikacji na bazie opinii niezależnych ekspertów w zakresie społecznej odpowiedzialności w oparciu o raport kontroli i przyjęty plan działań na rzecz CSR. Po 18 miesiącach następuje kolejny etap ewaluacji postępów w zakresie przyjętych zobowiązań i ich rezultatów. Proces certyfikacji powinien być odnawiany co dwa lata dla zapewnienia progresu w zakresie społecznej odpowiedzialności ze strony zaangażowanych organizacji¹⁷.

Znakowanie LUCIE, zdaniem twórców koncepcji, wydaje się być, dla włączającej się w ten proces organizacji, najbardziej kompleksowym i wiarygodnym sposobem żeby rozwiązać, oceniać i waloryzować zaangażowanie danego podmiotu w społeczną odpowiedzialność.

Rola Francji w wybranych inicjatywach międzynarodowych na rzecz społecznej odpowiedzialności

Od początku pojawiania się międzynarodowych inicjatyw w zakresie CSR Francja jest ich aktywnym uczestnikiem. Potwierdza to jej udział w przedstawionych w dalszej części opracowania wybranych projektach globalnych dotyczących społecznej odpowiedzialności.

¹⁵ Label LUCIE nie jest certyfikatem wymaganym i regulowanym przez prawo, lecz dobrowolną decyzją przedsiębiorstwa przystąpienia do tej etykiety identyfikującej udział w przedsięwzięciu w ramach SR

¹⁶ http://www.labellucie.com/images/stories/Labellisation_LUCIE_-Dmarche_de_progrs_RSE_base_sur_IISO_26000-130409ERLD.pdf [dostęp: 20.04.2013].

¹⁷ <http://www.labellucie.com/lucie-comment/la-demarche-de-labellisation> [dostęp: 20.04.2013].

Raportowanie kwestii społecznej odpowiedzialności na przykładzie Global Reporting Initiative

Geneza pierwszych raportów opisujących społeczną działalność firm sięga lat 70. ubiegłego wieku, kiedy to właśnie we Francji wprowadzono, wspomniane wcześniej, wymogi dotyczące upowszechniania informacji dotyczących wewnętrznej polityki firm w odniesieniu do pracowników (Nakonieczna 2008, s. 117).

Obecnie, z punktu widzenia raportowania społecznej odpowiedzialności na poziomie międzynarodowym, na szczególną uwagę zasługuje Global Reporting Initiative (GRI)¹⁸. GRI to organizacja non-profit oparta na współpracy grupy interesariuszy, która została założona w roku 1997 w Stanach Zjednoczonych przez organizację CERES oraz Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNEP)¹⁹. Oprócz tworzenia spójnych ram dla raportowania kwestii zrównoważonego rozwoju, które są stosowane na całym świecie, GRI zachęca także wszystkie organizacje do raportowania zróżnicowanych wymiarów zrównoważonego rozwoju. Ramy oraz wytyczne wyznaczają zasady i wskaźniki, które mogą być wykorzystane przez przedsiębiorstwa i inne organizacje do mierzenia i raportowania na temat swoich ekonomicznych, środowiskowych oraz społecznych wyników²⁰. Francja stała się jednym z pierwszych krajów, który włączył się w program Ambasadorów GRI będący nową inicjatywą GRI skierowaną na lepsze zrozumienia każdego z krajów uczestniczących w inicjatywie, co po raz kolejny wyróżnia ją na tle krajów zaangażowanych w CSR²¹.

ISO 26 000 – nowy wymiar standaryzacji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw na poziomie międzynarodowym

ISO 26000 to norma, która systematyzuje wiedzę na temat szeroko rozumianej CSR. Nie jest to jednak forma certyfikacji ani obowiązkowej regulacji, w przeciwieństwie do innych powszechnie znanych norm ISO. Głównym celem tej normy jest precyzyjna definicja zakresu odpowiedzialnego biznesu jego idei i wartości w formie praktycznego przewodnika po tej koncepcji²². ISO 26 000 została ogłoszona w 2010 roku. Ze względu na zakres oddziaływania Międzynarodowej Organizacji Standaryzacyjnej, norma ISO 26000 ma dużą szansę stać się najbardziej powszechną wykładnią CSR na świecie. Norma ta definiuje społeczną odpowiedzialność biznesu jako „odpowiedzialność organizacji za wpływ jej decyzji i działań (produkty, serwis, procesy) na społeczeństwo i środowisko, poprzez przejrzyste i etyczne zachowanie, które przyczynia się do zrównoważonego rozwoju, zdrowia i dobrobytu społeczeństwa, bierze pod uwagę oczekiwania interesariuszy, jest zgodne z obowiązującym prawem i spójne z międzynarodowymi normami zachowania oraz z organizacją i praktykowane w jej relacjach”²³.

Chociaż ISO 26000 rozróżnia, często alternatywnie używane, pojęcia zrównoważonego rozwoju i odpowiedzialności społecznej nie ulega wątpliwości, ścisły związek między

¹⁸ *Lignes directrices pour le reporting développement durable*, <http://www.globalreporting.org>

¹⁹ Od 2002 roku sekretariat GRI mieści się w Amsterdamie, gdzie przeniesiono główną siedzibę organizacji

²⁰ Por. np. <https://www.globalreporting.org/languages/polish/Pages/default.aspx> [dostęp: 21.04.2013].

²¹ <https://www.globalreporting.org/network/regional-networks/gri-ambassadors/Pages/France.aspx> [dostęp: 21.04.2013].

²² Por. np. <http://www.odpowiedzialnafirma.pl/o-csr/iso-26000>, <http://www.afnor.org/profils/centre-d-interet/rse-iso-26000/la-norme-iso-26000-en-quelques-mots> [dostęp: 25.04.2013].

²³ Por. np. <http://www.csrinfo.org/pl/component/content/article/2590-iso-26000-nareszcie-precyzyjna-definicja-csr> [dostęp: 25.04.2013].

tymi zjawiskami, o którym była już mowa. Celem społecznej odpowiedzialności organizacji powinien być bowiem, wspomniany już, wkład w rozwój zrównoważony.

Aktywne zaangażowanie Francji w rozwój normy ISO 26 000 wynikało z chęci wzięcia udziału w pracach, które łączyły zróżnicowane podmioty i były nierozzerwalnie związane z procesem globalizacji. Nie bez znaczenia była też troska o skuteczne i proste określenie zasad CSR do tej pory nieprecyzyjnych i w związku z tym trudnych do zastosowania²⁴. We Francji podkreślano również, że ISO 26 000 miała stać się okazją do połączenia dobrego zarządzania i zintegrowanych filarów SD za pomocą mechanizmów partycypacyjnych.

Z francuskiego punktu widzenia istotne było wykorzystanie istniejącej normy SD 21000 jako bazy dla prac nad normą ISO 26 000. Francuska norma SD 21000 nie ma charakteru certyfikującego i dotyczy zarządzania przedsiębiorstwem i zrównoważonego rozwoju. Skierowana jest do wszystkich przedsiębiorstw, bez względu na sektor ich działalności i ich wielkość. Norma ta wyjaśnia cele SD dla przedsiębiorstw i proponuje wprowadzenie systemu zarządzania uwzględniającego zrównoważony rozwój. Stanowi ona pomoc dla przedsiębiorstw we wstępnej fazie uwzględnienia SD przy opracowywaniu ich polityki i strategii²⁵.

Zaangażowanie Francji w ISO 26 000 miało stać się więc okazją dla podmiotów włączonych w SD 21000 przez AFNOR dla wzmocnienia ich skuteczności i wiarygodności na arenie międzynarodowej.

Należy podkreślić, że ISO 26000 nie ogranicza francuskiej wizji SR, która wg AFNOR, może jednocześnie wyrażać się w²⁶:

1. uwzględnieniu wpływów środowiskowych, społecznych i ekonomicznych w działalności przedsiębiorstw;
2. dobrowolnym wyrażeniu gotowości do przyjęcia odpowiedzialności wykraczającej poza wymogi prawne;
3. wkładzie w cele zrównoważonego rozwoju;
4. zastąpieniu podejścia moralnego lub wykluczenia na rzecz wydajności i postępu;
5. respektowaniu istniejących przepisów międzynarodowych w zakresie praw człowieka, warunków pracy i środowiska;

ISO 26000 jest więc bez wątpienia kolejnym, dobrym przykładem aktywności Francji na rzecz CSR, także na arenie międzynarodowej.

Podsumowanie

Francja była jednym z pierwszych krajów członkowskich Unii Europejskiej, który opracował strategię dotyczącą rozwoju zrównoważonego stawiając w niej liczne zadania i cele do osiągnięcia, także przed przedsiębiorstwami.

Jednak działania związane ze społeczną odpowiedzialnością wynikającą z unijnych zobowiązań były we Francji poprzedzone innymi, ważnymi, także prawnymi, uregulowaniami wpływającymi na funkcjonowanie przedsiębiorstw i wymuszającymi uwzględnienie w ich działalności realizacji celów społecznych i ekologicznych.

²⁴ <http://www.afnor.org/profils/centre-d-interet/rse-iso-26000/la-norme-iso-26000-en-quelques-mots#p18146> [dostęp: 25.04.2013].

²⁵ <http://groupe.afnor.org/guide-bonnes-pratiques-languedoc-roussillon/html/guide.html> [dostęp: 25.04.2013].

²⁶ <http://www.afnor.org/profils/centre-d-interet/rse-iso-26000/la-norme-iso-26000-en-quelques-mots#p18146> [dostęp: 25.04.2013].

Chociaż biuro UNDP²⁷ w Polsce, już od połowy 2001, roku bierze aktywny udział w promocji społecznej odpowiedzialności biznesu w ramach inicjatywy „Global Compact”, to jednak dopiero w 2007 roku pojawiła się pierwsza obszerna analiza zjawiska społecznej odpowiedzialności w Polsce (Społeczna odpowiedzialność... 2007). Zwrócono w niej uwagę, że firmy, a zwłaszcza korporacje ponadnarodowe, co prawda dobrowolnie podejmują różne inicjatywy w zakresie SR, jednak upowszechnienie i zastosowanie koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu w Polsce jest utrudnione z powodu nieprzychylnego klimatu społecznego i politycznego. Podkreślono stosunkowo niski poziom wiedzy na temat globalnych trendów w dziedzinie społecznej odpowiedzialności biznesu. Przeprowadzone badania wykazały m.in., że w zaledwie 4 na 40 badanych firm jest specjalista w zakresie CSR, a narzędzia i systemy zarządzania odpowiedzialnością społeczną mają zastosowanie w 20% badanych firm. W badaniu zwrócono także uwagę, że 50% badanych firm nie ujawnia działań w zakresie CSR, a wśród badanych przedsiębiorstw zaledwie kilka przygotowuje raporty CSR zgodnie z normą raportowania ustaloną w ramach inicjatywy Global Reporting (*Społeczna odpowiedzialność...* 2007, s. 9-12).

Sprawdzone działania podejmowane w zakresie CSR, od wielu lat, przez Francję, stanowią więc cenne doświadczenia dla krajów, którym praktyki w zakresie społecznej odpowiedzialności znane są od niedawna. Krajem takim jest z pewnością Polska, która włączając się w realizację SD musi uwzględniać, na coraz większą skalę, w działalności przedsiębiorstw postulaty społecznej odpowiedzialności. Ze względu na nowatorskie podejście i znaczenie uregulowań ustawowych, doświadczenia francuskie wydają się interesującymi i sprawdzonymi wzorcami dla przyspieszenia i zaktywizowania procesu społecznej odpowiedzialności, postulowanego w raporcie polskiego biura UNDP.

Oczywiście, niezbędne jest uwzględnienie specyfiki krajowego rynku i narodowych uwarunkowań wpływających na dominujący charakter działań w obrębie społecznej odpowiedzialności. Nie ulega jednak wątpliwości, że procesy integracyjne i globalizacyjne, również w tym zakresie, stopniowo doprowadzają do znaczącej unifikacji, czemu sprzyjają międzynarodowe standardy także w obszarze CSR.

Bibliografia

- A Guide to CSR in Europe Country Insights by CSR Europe's National Partner Organisations*, CSR Europe, <http://www.csreurope.org> [dostęp: 15.04.2013].
- Borys T. (red.) (2005), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Warszawa-Białystok.
- Commission sur la mesure des performances économiques et du progrès social, Note problématique 25.07.2008, <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/fr/> [dostęp: 19.04.2013].
- JORF n°113 du 16 mai 2001,
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000223114&dateTexte=&categorieLien=id> [dostęp: 14.04.2013].
- La France et le développement durable*, “La Documentation Française” – Regards sur l’actualité n. 304, juin-juillet 2004.

²⁷ Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju tworzy globalną sieć na rzecz rozwoju koncentruje się na realizacji zróżnicowanych celów SD.

- La première loi du Grenelle, Les 13 domaines d'action*, Ministère de l'Ecologie, de l'Energie du Développement Durable et de la Mer, septembre 2009, <http://www.legrenelle-environnement.fr> [dostęp: 12.04.2013].
- La RSE en France : une approche pragmatique, concertée et diverse*, <http://www.ambafrance-cn.org/La-RSE-en-France-une-approche-pragmatique-concertee-et-diverse.html> [dostęp: 24.04.2013].
- Lignes directrices pour le reporting développement durable*, <http://www.globalreporting.org> [dostęp: 21.04.2013].
- Loi Grenelle 2*, Ministère de l'Ecologie, du Développement Durable, des Transports et du Logement, novembre 2010, <http://www.legrenelle-environnement.fr> [dostęp: 12.04.2013].
- Nakoniczna J. (2008), *Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw międzynarodowych*, Difin, Warszawa.
- Spoleczna odpowiedzialność biznesu w Polsce. Wstępna analiza, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju* (2007), Warszawa.
- What is business for? The Millennial Survey 2011* (2012), Deloitte Global Services Limited 2012. <http://www.afnor.org> [dostęp: 25.04.2013].
- <http://www.conference-rio2012.gouv.fr> [dostęp: 20.04.2013].
- <http://www.conseil-general.com/ministeres/ministeres.htm> [dostęp: 20.04.2013].
- <http://www.csreurope.org> [dostęp: 15.04.2013].
- <http://www.csrinfo.org/pl> [dostęp: 25.04.2013].
- <http://www.labellucie.com> [dostęp: 20.04.2013].
- <http://www.odpowiedzialnafirma.pl> [25.04.2013]

Importance of Certain Regulations and Standards for Development of Corporate Social Responsibility on the Example of France – Conclusions for Poland

Summary

In the conditions of global economy, more and more frequently there is paid attention to the necessity to face the ecological and social challenges at the level of enterprises, an expression of which is development of social responsibility as an element of the idea of sustainable development in enterprises' activities.

An aim of the study is an attempt to assess certain regulations and standards affecting enterprises' commitment for social responsibility on the example of France.

Having in mind the carried out analysis, it seems that the actions being undertaken in the area of corporate social responsibility by France are a valuable experience for such countries as Poland where practices in the area of social responsibility have been known since recently. For its innovative approach and importance of legal regulations, the French experience seems interesting and, what's important, proven patterns for acceleration and activation of the process of social responsibility in the practical activities carried out by Polish enterprises.

Key words: sustainable development, corporate social responsibility.

JEL codes: M14, Q01

Значение избранных регулировок и стандартов для развития корпоративной социальной ответственности на примере Франции – выводы для Польши

Резюме

В условиях глобальной экономики все чаще обращают внимание на необходимость справляться с экологическими и социальными вызовами на уровне предприятий, выражением чего является развитие социальной ответственности как элемент идеи устойчивого развития в деятельности предприятий.

Цель разработки – попытка оценить избранные регулировки и стандарты, влияющие на вовлеченность предприятий в дело социальной ответственности на примере Франции.

Принимая во внимание проведенный анализ, представляется, что действия, предпринимаемые Францией в области корпоративной социальной ответственности, представляют собой ценный опыт для таких стран, как Польша, в которой практики в сфере социальной ответственности известны лишь с недавних пор. Ввиду новаторского подхода и значения предусмотренных законом регулировок французский опыт кажется интересным и, что существенно, уже проверенными образцами для ускорения и активизации процесса социальной ответственности в практике действия польских предприятий.

Ключевые слова: устойчивое развитие, корпоративная социальная ответственность.

Коды JEL: M14, Q01

© All rights reserved

Maria Urbaniec
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

WYBRANE SYSTEMY WSPOMAGAJĄCE ZARZĄDZANIE ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJEM W MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTWACH

Streszczenie

Zagadnienia zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska w coraz większym stopniu determinują prowadzenie działalności gospodarczej. Dominującym trendem w większości państw przemysłowych jest promowanie systemów i koncepcji wspomagających wdrażanie rozwoju zrównoważonego w przedsiębiorstwach, a szczególnie w małych i średnich przedsiębiorstwach. Przykładowymi rozwiązaniami są m.in. systemy zarządzania środowiskowego wg EMAS lub ISO 14001 oraz *Corporate Social Responsibility*, mające odzwierciedlenie nie tylko w strategiach rozwoju zrównoważonego Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Unii Europejskiej (UE), lecz także Polski.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, systemy zarządzania środowiskowego, społeczna odpowiedzialność biznesu.

Kody JEL: Q01, Q56, M14, M16, L21

Rozwój zrównoważony i związana z tym odpowiedzialność przedsiębiorstw

Od kilkudziesięciu lat rozwój zrównoważony zyskuje na znaczeniu szczególnie w kontekście kwestii środowiskowych. Początki podjęcia wspólnej dyskusji na szczeblu międzynarodowym na temat kwestii środowiskowych sięgają 1972 r., kiedy to w Sztokholmie odbyła się Konferencja Narodów Zjednoczonych, po której ustanowiony został *Program Narodów Zjednoczonych ds. Ochrony Środowiska* (UNEP), mający na celu bardziej skuteczne rozwiązywanie niektórych kwestii dotyczących środowiska na szczeblu globalnym. Zrównoważony rozwój jest postrzegany jako kluczowy nurt globalnej polityki ekologicznej i polityki rozwoju gospodarczego. W deklaracji podpisanej podczas Światowego Szczytu Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) ds. Środowiska i Rozwoju w 1992 r. w Rio de Janeiro zostało podkreślone, iż celem jest taki rozwój, który zapewni wszystkim ludziom, społeczeństwom i pokoleniom dostęp do zdrowego i produktywnego życia oraz do rozwoju w zgodzie z przyrodą (Urbaniec i Kramer 2004, s. 73). Ważnym wydarzeniem związanym ze Szczytem w Rio w 1992 r. było utworzenie Światowej Rady Biznesu na rzecz Zrównoważonego Rozwoju (*World Business Council for Sustainable Development, WBCSD*), która ma na celu m.in. wspieranie przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju¹. Opracowany w 2010 r. przez Radę, wspólnie z najwybitniejszymi prezesami firm i ekspertami, Raport *Wizja 2050 (Vision 2050 ... 2010)* wytycza niezbędne działania, jakie należy podjąć w następnych dziesięcioleciach w sektorze przedsiębiorstw w celu

¹ Światowa Rada Biznesu na rzecz Zrównoważonego Rozwoju: <http://www.wbcsd.org>

osiągnięcia zrównoważonego rozwoju w skali globalnej. Do przykładowych działań, zawartych w tym raporcie, należą m.in. uwzględnienie w cenach rynkowych kosztów szkód dla środowiska, ograniczenie światowej emisji dwutlenku węgla przez przestawienie się na korzystanie ze źródeł energii przyjaznych dla środowiska oraz efektywne wykorzystywanie energii (*Sygnaly EEA 2012 ...*, 2012, s. 60).

Nie tylko na szczeblu międzynarodowym, lecz także europejskim podejmowane są liczne inicjatywy oraz realizowane innowacyjne projekty na rzecz rozwoju zrównoważonego. Przykładowo, w przyjętej w 2010 r. przez Komisję Europejską *Strategii Europa 2020* podkreślono, że strategia ta ma na celu – jak pisze Jose Manuel Barroso w jej wstępie – „budować zrównoważoną przyszłość” (*Komunikat Komisji, Europa 2020...* 2010). Aby sprostać tym wymaganiom, strategia ta obejmuje trzy powiązane ze sobą priorytety. Obok rozwoju inteligentnego (opartego na wiedzy i innowacji) oraz rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu (polegającym na wspieraniu gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną), kluczową rolę odgrywa rozwój zrównoważony, który według Komisji Europejskiej polega na wspieraniu gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej.

Podsumowując należy stwierdzić, iż zrównoważony rozwój wymaga nie tylko zaangażowania różnych interesariuszy, np. rządu, NGO, lecz także wymusza zmiany w przedsiębiorstwach. Jak można zatem skonkretyzować ten społeczny, ekonomiczny i ekologiczny zasięg rozwoju zrównoważonego w przedsiębiorstwie? Dlaczego odgrywają przedsiębiorstwa tak szczególną rolę w rozwoju zrównoważonym? Jak wynika z ogólnie dostępnej literatury, przedsiębiorstwa zajmują centralne miejsce w procesie badań nad rozwojem zrównoważonym, ponieważ są bezpośrednimi użytkownikami (konsumentami) surowców naturalnych. Ponadto duży wpływ na zwiększone działania proekologiczne przedsiębiorstw widać również w zmienionym nastawieniu konsumentów do środowiska oraz w strategiach środowiskowych poszczególnych konkurentów (Hansmann, 1998, s. 7). Tego typu bodźce prowadzą do odpowiedzialnych i równocześnie ekonomicznie efektywnych działań przedsiębiorstw niezależnie od ich wielkości, gdyż nie tylko duże międzynarodowe przedsiębiorstwa, lecz także małe i średnie przedsiębiorstwa mogą przyczynić się do zrównoważonego rozwoju poprzez podejmowanie innowacyjnych rozwiązań na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Rola małych i średnich przedsiębiorstw we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju

Biorąc jednak pod uwagę znaczenie przedsiębiorstw pod względem ich wielkości, należy stwierdzić, że przede wszystkim małe i średnie przedsiębiorstwa (MŚP) odgrywają znaczącą rolę w rozwoju gospodarczym nie tylko UE, lecz także Polski. Znaczący udział MŚP w rozwoju gospodarczym ma odzwierciedlenie w różnych wskaźnikach. Jeśli chodzi o ich liczbę, to w całej UE istnieje około 20 mln MŚP, tj. prawie 99,8% firm, które zatrudniają do 250 pracowników. Zapewniają one dwie trzecie wszystkich miejsc pracy w UE i wytwarzają blisko 60% produktu krajowego brutto (PKB) całej Unii (*EU SMEs ...* 2012, s. 15). Także w Polsce MŚP stanowią około 99,8% wszystkich przedsiębiorstw. Ich udział w tworzeniu dochodu narodowego wykazuje tendencję rosnącą i wynosi prawie 50 % PKB (w roku 2009 ich udział wynosił 48,4 %), co jest wynikiem zbliżonym do przeciętnego poziomu w krajach UE, wynoszącym 46,8 % (Łapiński i in. 2012,

s. 19, 22). To od nich też zależy konkurencyjność – nie tylko polskiej – gospodarki na rynku międzynarodowym.

Podczas gdy duże przedsiębiorstwa podejmują już różne działania w zakresie zrównoważonego rozwoju, to jednak MŚP jest trudniej z nimi konkurować w tej kwestii. Niemniej jednak, ze względu na to, iż właśnie MŚP przypisuje się istotne znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym, to można z tego wynioskować, iż posiadają one znaczący potencjał do podejmowania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju, ponieważ (Jenkins 2009, s. 21-36):

- dążąc do zwiększenia swej konkurencyjności i innowacyjności, są ukierunkowane na zaspokajanie potrzeb rynkowych, szybkość i elastyczność,
- ze względu na lokalny i regionalny zasięg działania mogą osiągać korzyści z tytułu zrównoważonego rozwoju,
- przyczyniają się do decentralizacji struktur gospodarczych poprzez krótkie drogi dostaw i przejrzyste ryzyko prowadzonej działalności.

W czasach globalnej konkurencji wiele przedsiębiorstw, a szczególnie MŚP, poszukuje nowych możliwości utrzymania lub zwiększenia swojego udziału w rynku. Wdrażanie różnych rozwiązań wspomagających zarządzanie zrównoważonym rozwojem przyczynia się nie tylko do zmiany wizerunku firmy na bardziej „ekologiczny” i obniżenie kosztów produkcji, lecz także może oznaczać nowe rodzaje działalności. Ponadto, przedsiębiorstwa dążą do zrównoważonego rozwoju poprzez większe ukierunkowanie na działalność w ramach łańcucha wartości dodanej, który obejmuje np. optymalizację produktu pod względem ekologicznym aż do jego utylizacji. Zastosowanie systemowych mechanizmów lub standardów zarządzania w obszarach zrównoważonego rozwoju może wynikać zarówno z wewnętrznych, jak i zewnętrznych uwarunkowań, np. wymagań klientów lub presji konkurencji lub branży (Gasiński i Piskalski 2009, s. 59). W praktyce różne przyuczyny mogą skłonić MŚP do przyjęcia bardziej zrównoważonych praktyk. Mogą one mieć związek z polepszeniem wizerunku firmy lub też odnoszeniem korzyści z innowacji ekologicznych. Także coraz więcej świadomych ekologicznie konsumentów ma wpływ na podejmowane proekologiczne i prospołeczne działania przedsiębiorstw.

Powstaje zatem pytanie, w jaki sposób przedsiębiorstwa, a szczególnie MŚP, mogą przełożyć zrównoważony rozwój na zarządzanie biznesowe? W tej kwestii nie ma jednego uniwersalnego rozwiązania, niemniej jednak w praktyce są już dostępne liczne strategie i instrumenty wspomagające wdrażanie zrównoważonego rozwoju, jak np. systemy zarządzania środowiskowego czy koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility*), które odgrywają coraz większe znaczenie w skali międzynarodowej i zostaną opisane w kolejnym rozdziale.

Wybrane systemy i koncepcje wspomagające zarządzanie zrównoważonym rozwojem w przedsiębiorstwie

System ISO 14001

ISO 14001 jest normą opracowaną przez Międzynarodową Organizację ds. Normalizacji (*International Organization for Standardization*), która zawiera ogólne wymagania dotyczące systemu zarządzania środowiskowego. Definicja systemu zarządzania środowiskowego według ISO 14001 obowiązuje także dla systemu wg EMAS, opisanym w kolejnym rozdziale, i określa go jako (Norma PN-EN ISO 14001 2005): część ogólnego syste-

mu zarządzania, która obejmuje strukturę organizacyjną, planowanie, odpowiedzialność, zasady postępowania, procedury, procesy i środki potrzebne do opracowywania, wdrażania, realizowania, przeglądu i utrzymywania polityki środowiskowej.

Definicja ta odnosi się do polityki środowiskowej, która przedstawia ogół zamierzeń i ukierunkowanie organizacji dotyczące efektów działalności środowiskowej. Norma wymaga, aby polityka środowiskowa zawierała zobowiązania do przestrzegania trzech podstawowych zasad, na których opiera się system zarządzania środowiskowego, tj.:

- utrzymanie zgodności z wymaganiami prawa w zakresie ochrony środowiska,
- zapobieganie zanieczyszczeniom,
- ciągłe doskonalenie.

Norma ISO 14001 może być wdrożona przez dowolny rodzaj organizacji, niezależnie od wielkości i uwarunkowań geograficznych, kulturowych czy innych. System ISO 14001 jest standardem, traktowanym powszechnie jako jeden z elementów rozwoju firmy, przynoszącym wymierne korzyści, które pośrednio lub bezpośrednio wpływają na poprawę wyników ekonomicznych. Do najczęściej wymienianych korzyści należą (Brauweiler 2010, s. 292):

- zmniejszenie kosztów działalności przez odpowiednie gospodarowanie surowcami naturalnymi i innymi zasobami,
- spełnienie wymagań prawnych oraz przewidywanie przyszłych wymagań prawnych.

Wiele tych i innych korzyści powoduje, że coraz więcej przedsiębiorstw decyduje się na wdrożenie tego systemu, a norma ISO 14001 staje się równie popularna jak norma ISO 9001. Ogólna liczba przedsiębiorstw na świecie, w tym także MSP, które wdrożyły system wg normy ISO 14001 wynosiła w 2011 r. 267 457, zajmując drugą pozycję pod względem wdrażanych norm z serii ISO ze znaczną różnicą w stosunku do systemów zarządzania jakością wg normy ISO 9001 (w 2011 r. było 1 111 698 organizacji certyfikowanych wg ISO 9001) (*The ISO Survey of Management System...* 2011). Liczbę przyznanych certyfikatów wg normy ISO 14001 w wybranych krajach UE przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1
Liczba certyfikatów wg ISO 14001 w wybranych krajach UE w latach 2005-2011

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Czechy	2 122	2 211	2 731	3 318	4 684	6 629	4 451
Francja	3 289	3 047	3 476	3 482	4 678	5 251	7 771
Hiszpania	8 620	11 125	13 852	16 443	16 527	18 347	16 341
Niemcy	4 440	5 415	4 877	5 709	5 865	6 001	6 253
<i>Polska</i>	<i>948</i>	<i>837</i>	<i>1089</i>	<i>1 544</i>	<i>1 500</i>	<i>1 793</i>	<i>1 900</i>
Słowacja	222	305	437	672	746	1 102	1 152
Wielka Brytania	6 055	6 070	7 323	9 455	10 912	14 346	15 231
Włochy	7 080	9 825	1 2057	12 922	14 542	17 064	21 009

Źródło: ISO Survey (2011).

Podsumowując należy stwierdzić, iż system zarządzania środowiskowego wg ISO 14 001 stanowi integralną część całego systemu zarządzania organizacją, powiązanego z innymi elementami systemu zarządzania, np. planowaniem strategicznym i operacyj-

nym, zarządzaniem finansami i informacją. Oprócz systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001, nieco mniej rozpowszechnionym (przede wszystkim w Polsce) jest system zgodny z EMAS.

EMAS

System ekozarządzania i audytu – EMAS (*Eco-Management and Audit Scheme*) – jest wspólnotowym systemem zarządzania środowiskowego, którego wymagania określone są obecnie w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009 z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie dobrowolnego udziału organizacji w systemie ekozarządzania i audytu we Wspólnocie (EMAS). Podstawę prawną systemu EMAS w Polsce stanowi zatem rozporządzenie (WE) 1221/2009, natomiast krajowa struktura organizacyjna systemu została doprecyzowana w ustawie z dnia 15 lipca 2011 r. o krajowym systemie ekozarządzania i audytu (EMAS) (Dz.U. Nr 178, poz. 1060).

System EMAS (podobnie jak norma ISO 14001) jest dostępny dla wszystkich przedsiębiorstw i instytucji (zwanych organizacjami), zarówno z sektora publicznego, jak i prywatnego (firmy produkcyjne i usługowe, administracja, zakłady komunalne, samorządy, szpitale, szkoły itp.). Uczestnictwo w systemie EMAS jest dobrowolne. Podstawowym celem EMAS jest, podobnie jak w przypadku normy ISO 14001, wspieranie ciągłego doskonalenia efektów działalności środowiskowej organizacji poprzez (*Ekozarządzanie w przedsiębiorstwie ... 2010*, s. 19):

- zredukowanie negatywnego oddziaływania na środowisko,
- prowadzenie otwartego dialogu ze społeczeństwem i innymi zainteresowanymi stronami,
- aktywne zaangażowanie pracowników organizacji i właściwe szkolenia.

EMAS jest nie tylko systemem w pełni zgodnym z międzynarodową normą ISO 14001, ale ponadto stawia dodatkowe kryteria. Organizacja, która chce zarejestrować się w systemie EMAS musi nie tylko wdrożyć system zarządzania środowiskowego, lecz także opublikować deklarację środowiskową zweryfikowaną przez niezależnego, akredytowanego weryfikatora środowiskowego, aktywnie włączyć pracowników w proces zarządzania środowiskowego oraz postępować zgodnie z prawem ochrony środowiska (*Ekozarządzanie w przedsiębiorstwie ... 2010*, s. 16).

Mając na uwadze fakt, że sektor mikro, małych i średnich przedsiębiorstw jest dominującym sektorem gospodarki, przyczyniającym się do rozwoju gospodarczego oraz pełniącym ważną rolę w tworzeniu miejsc pracy, Komisja Europejska zleciła opracowanie narzędzia umożliwiającego MŚP łatwe i dużo szybsze stworzenie w pełni funkcjonalnego systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z wymaganiami EMAS. Przykładem zorientowania EMAS na ten sektor jest stworzenie systemu „EMAS easy”, będącego tożsamym z systemem EMAS, ale zarazem uwzględniającym specyfikę w zakresie posiadanej wiedzy, możliwości finansowych i kultury obowiązującej w MŚP. Według autora narzędzia, Heinza Wernera Engela, metoda EMAS easyTM pozwala wdrożyć EMAS w 10 dni, z udziałem 10 osób i na 10 stronach (Engel 2008)².

Dzięki sprawnie działającemu systemowi zarządzania środowiskowego wg EMAS możliwe jest uzyskanie wymiernych korzyści zarówno ekonomicznych, jak i finansowych. Do najczęściej wymienianych korzyści można zaliczyć m.in. (*Ekozarządzanie w przedsiębiorstwie ... 2010*, s. 13-14):

² <http://ec.europa.eu/environment/emas/toolkit/>, <http://www.ecomapping.org>

- wzrost efektów ekonomicznych działalności poprzez ograniczenie zużycia surowców, wody i energii;
- minimalizację kosztów, poprzez redukcję ponoszonych opłat za gospodarce korzystanie ze środowiska czy redukcję ryzyka nałożenia kar z uwagi na niedopełnienie obowiązków wynikających z prawa środowiskowego;
- poprawę wizerunku firmy oraz zwiększenie jej wiarygodności w oczach np. inwestorów, kontrahentów, organów administracji publicznej i lokalnej społeczności.

Koszty rejestracji EMAS są natomiast uzależnione od wielkości i branży danej organizacji i można je podzielić na (Brauweiler 2010, s. 291):

- koszty stałe: niezwiązane z liczbą pracowników (np. opłaty rejestracyjne),
- koszty zewnętrzne: powstałe w wyniku zatrudnienia zewnętrznego doradcy podczas wdrażania EMAS (np. szkolenie pracowników),
- koszty wewnętrzne: powstałe przez pracowników organizacji w ramach wdrażania, zarządzania i raportowania o EMAS (np. audyt wewnętrzny).

Liczba zarejestrowanych podmiotów w systemie EMAS w skali całej UE wyniosła w kwietniu 2010 r. ponad 4400, w tym 80% stanowiły firmy sektora MŚP (19% mikroprzedsiębiorstwa, 34% małe firmy, a 27% średnie), (*Wzorce zrównoważonej produkcji ...* 2011, s. 3), a w marcu 2013 r. ich udział wynosił odpowiednio: mikrofirmy – 23 %, małe – 31 %, a średnie – 27 %. Liczba organizacji w Polsce, które wdrożyły EMAS, wyniosła 36 w marcu 2013 r., co daje 12 miejsce spośród krajów członkowskich UE. Najwięcej podmiotów korzysta z systemu w takich krajach, jak: Włochy (1124), Hiszpania (992), Niemcy (861)³.

Oprócz systemów zarządzania środowiskowego, także inne systemy lub koncepcje odgrywają znaczącą rolę w realizacji zasad zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach. Da takich koncepcji należy np. strategia społecznej odpowiedzialności biznesu, która jest opisana w kolejnym rozdziale.

Spoleczna odpowiedzialność biznesu

Kolejnym rozwiązaniem wspomagającym wdrażanie rozwoju zrównoważonego jest koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* – CSR), stwarzająca pewne warunki ramowe dla przedsiębiorstw w celu integracji w sposób dobrowolny społecznych i ekologicznych aspektów w ich działalność gospodarczą oraz we wzajemne zależności pomiędzy interesariuszami, do których należą nie tylko rząd, organizacje pracodawców i pracobiorców, lecz także inne organizacje społeczeństwa obywatelskiego.

Koncepcja społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw jest istotnym narzędziem realizacji idei zrównoważonego rozwoju, nie tylko w skali międzynarodowej, lecz także w UE. Pierwszym istotnym krokiem w polityce UE w kierunku CSR było opublikowanie przez Komisję Europejską 18 lipca 2001 r. Zielonej Księgi na temat *Spolecznej odpowiedzialności biznesu* (Green Paper: *Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*), gdzie zdefiniowano CRS jako „koncepcję, zgodnie z którą przedsiębiorstwa dobrowolnie integrują problematykę społeczną i ekologiczną w system działalności komercyjnej i w system interakcji z interesariuszami” (Green Paper... 2001, s. 6). Jednym z wielu ostatnio wydanych dokumentów, określających strategię na rzecz promowania CSR i wpływu tej idei na społeczeństwo i gospodarkę, w tym MŚP, był opublikowany

³ <http://www.emas-register.eu>

w październiku 2011 r. Komunikat Komisji Europejskiej pt. *Odnowiona strategia UE na lata 2011-2014, dotycząca społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, w którym Komisja zaproponowała nową definicję dotyczącą CSR jako „odpowiedzialność przedsiębiorstw za ich wpływ na społeczeństwo” (COM(2011) 681 final). Należy podkreślić, iż Komisja w swoich licznych działaniach promuje równocześnie strategiczne opracowania innowacyjnych produktów, usług i modeli biznesowych, podkreślając różnice między dużymi firmami, a firmami sektora MŚP.

Nie tylko w UE, lecz także w Polsce tematyka społecznej odpowiedzialności biznesu rozwija się już od kilkunastu lat. Pierwszą, obecnie największą i najbardziej znaną, organizacją pozarządową, która promuje CSR i wspiera jego rozwój jest Forum Odpowiedzialnego Biznesu (FOB), utworzone w 2001 r.⁴. W 2006 r. rozpoczęto realizację Rankingu Odpowiedzialnych Firm, w ramach którego liczba uczestników od pierwszej edycji do roku 2011 zwiększyła się prawie trzykrotnie. Ważnym rokiem dla CSR w Polsce był także rok 2009, kiedy to na Warszawskiej Giełdzie Papierów wartościowych powstał Indeks firm odpowiedzialnych społecznie – *Respect Index*⁵ – jako pierwszy taki indeks w rejonie Europy Środkowo-Wschodniej. W praktyce stosowanych jest obecnie wiele wytycznych, norm i zasad dotyczących CSR. Do najbardziej znanych wytycznych CSR należą:

- norma ISO 26000⁶,
- wytyczne do raportowania społecznego Global Reporting Initiative (GRI)⁷,
- zasady Global Compact⁸,
- wytyczne OECD dla przedsiębiorstw wielonarodowych⁹,
- zestaw standardów AA1000¹⁰.

W polskich przedsiębiorstwach działania związane ze społeczną odpowiedzialnością biznesu realizowane są - bazując na badaniach przeprowadzonych przez PARP w 2011 r. – w oparciu o różne normy i wytyczne, które przedstawiono w tabeli 2.

Najwięcej, bo 27% firm wybiera normę ISO 26 000, dokładnie tyle samo - normę ISO 14 000, natomiast co dziesiąta firma wdraża Global Compact. Z przeprowadzonych badań wynika również, że 27%, a więc stosunkowo liczna grupa przedstawicieli firm realizujących działania związane ze społeczną odpowiedzialnością biznesu zgodnie z określoną normą, nie potrafi wskazać, jaka to jest norma. Można zatem stwierdzić, że CSR nie jest jeszcze popularną praktyką w polskich przedsiębiorstwach. Według raportu Polskiej Konfederacji Pracodawców Prywatnych Lewiatan (*Dobra praktyka CRS... 2010*), przedstawionego w 2010 r. wynika, że tylko kilkaset przedsiębiorstw w Polsce deklaruje, że kieruje się tą ideą w swojej działalności. Celem podejmowanych działań w zakresie CSR w niektórych firmach jest przede wszystkim poprawa wizerunku.

Podsumowując należy podkreślić, iż wszystkie przedstawione tu inicjatywy są dowodem na to, iż efektywność działalności na rzecz zrównoważonego rozwoju może stanowić istotny czynnik wartości przedsiębiorstwa jako część majątku niematerialnego, niezależnie od preferowanego systemu korzyści (*shareholder value* lub *stakeholder value*), (Haller 2007, s. 62-73).

⁴ <http://www.odpowiedzialnybiznes.pl>

⁵ <http://www.odpowiedzialni.gpw.pl>

⁶ W odróżnieniu od innych norm z serii ISO, norma ISO 26000 nie jest przeznaczona do certyfikacji podmiotów stosujących określone procedury, lecz jest zbiorem wytycznych, odzwierciedlającym najlepsze światowe praktyki CSR w zakresie społecznej odpowiedzialności. (*ISO 26000 Social Responsibility 2010*, s. 4)

⁷ Global Reporting Initiative: <http://www.globalreporting.org>

⁸ Global Compact w Polsce: <http://www.globalcompact.org.pl>

⁹ <http://www.oecd.org/dataoecd/61/41/38111315.pdf>

¹⁰ <http://www.aa1000.pl/standardy-aa1000>

Tabela 3**Rodzaje wykorzystywanych w polskich przedsiębiorstwach norm dotyczących działań związanych z CSR**

Przewodniki/standardy	Odpowiedzi (w %)
ISO 14000	27
ISO 26000	27
Global Compact	9
AA1000	5
EMAS -Eco Management and Audit Scheme	1
Global Reporting Initiative	1
SA8000	1
Inne	17
Nie wiem / trudno powiedzieć	27

Źródło: *Ocena stanu wdrażania ...* (2011, s. 57).

Podsumowanie

Z uwagi na coraz większe znaczenie zrównoważonego rozwoju w kształtowaniu międzynarodowej gospodarki, w szczególności jego wpływu na zachowania nie tylko dużych organizacji biznesowych, ale także MŚP, niezwykle istotne staje się zastosowanie różnych strategii i instrumentów, wspomagających zrównoważony biznes. W realizacji celów zrównoważonego rozwoju bardzo ważną rolę odgrywają systemy zarządzania oparte na znormalizowanych standardach i normach, pozwalające na stałe ograniczanie oddziaływań na środowisko przy jednoczesnej optymalizacji wykorzystania zasobów organizacji. Są one podstawowym narzędziem zarządzania organizacją, a szczególnie działań podejmowanych przez MŚP, będące gwarancją wysokiej jakości dóbr i usług, które powstają zgodnie z zasadami ochrony środowiska i nie zagrażają życiu i zdrowiu konsumentów. Systemy zarządzania środowiskowego (EMAS, ISO 14001) wymuszają zachowania proekologiczne, jednakże ich efektywne stosowanie wymaga wysokiej świadomości ekologicznej i odpowiedzialności. To pokazuje, że coraz więcej polskich przedsiębiorców jest przekonanych o tym, że podejmowanie dobrowolnych inicjatyw w zakresie systemów zarządzania środowiskowego i/lub CSR może przyczynić się do wzrostu atrakcyjności i wiarygodności przedsiębiorstw na rynku międzynarodowym. Dzięki temu przedsiębiorstwa mogą zyskać przewagę konkurencyjną i zwiększyć udział w rynku. Dla zaangażowanych w te kwestie przedsiębiorstw tego typu wyzwania są rozpatrywane jako inwestycja w przyszłość. Każde przedsiębiorstwo, które się odpowiednio wcześniej strategicznie nastawi na taki rozwój, ma wiele zalet wobec konkurentów zarówno na szczeblu międzynarodowym, jak i krajowym. Mając na uwadze stosunkowo małe doświadczenia w tym zakresie w Polsce, należy dążyć do zintensyfikowania dalszych badań w tym kierunku, a tym samym do wdrażania i rozpowszechniania innowacyjnych metod i instrumentów, które przyczynią się do efektywnego wdrażania rozwoju zrównoważonego.

Bibliografia

- Brauweiler J. (2010), Umweltmanagementsysteme nach ISO 14001 und EMAS, (w:) Kramer M. (red.), *Integratives Umweltmanagement*, Gabler, Wiesbaden.
- Dobra praktyka CRS. Element strategii firmy* (2010), PKPP Lewiatan, Głos Biznesu, Warszawa.
- Ekozarządzanie w przedsiębiorstwie – podręcznik* (2010), wydany przez Centrum Informacji o Środowisku, Warszawa.
- Engel H.W. (2008), *EMAS easy. Poradnik dotyczący wdrażania EMAS w MSP*, Bruksela.
- Gasiński T., Piskalski G. (2009), *Zrównoważony biznes. Podręcznik dla małych i średnich przedsiębiorstw*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Green Paper: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility, COM(2001) 366 final.
- Haller A. (2007), *Nachhaltigkeitsleistung als Element des Value Reporting*, (w:) Fischer T.M. (red.), *Controlling&Management, ZfCM – Zeitschrift für Controlling und Management*, Sonderheft, No. 3.
- Hansmann K.-W. (1998), *Umweltorientierte Betriebswirtschaftslehre*, Wiesbaden.
- ISO 26000 Social Responsibility* (2010), International Organization for Standardization, Genewa.
- ISO Survey 2011*, <http://www.iso.org/iso/home/standards/certification/iso-survey.htm> [dostęp: 18.04.2013].
- Jenkis H. (2009), *A 'business opportunity' model of corporate social responsibility for small- and medium-sized enterprises*, "Business Ethics: A European Review", Vol. 18(1).
- Komunikat Komisji (2010), *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, KOM/2010/2020, Bruksela.
- Łapiński J., Nieć M., Rzeźnik G., Zakrzewski R. (2012), *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce*, (w:) *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2010-2011*, PARP, Warszawa.
- Norma PN-EN ISO 14001 (2005), *Systemy zarządzania środowiskowego Wymagania i wytyczne stosowania*, Polski Komitet Normalizacyjny, Warszawa.
- Ocena stanu wdrażania standardów społecznej odpowiedzialności biznesu: Zestaw wskaźników społecznej odpowiedzialności w mikro, małych, średnich oraz dużych przedsiębiorstwach* (2011), Raport dla PARP opracowany przez: MillwardBrown SMG/ KRC and PricewaterhouseCoopers, Warszawa 2011.
- Sygnaly EEA 2012: Budujemy przyszłość, jakiej pragniemy* (2012), Europejska Agencja Środowiska (EEA), Kopenhaga.
- The ISO Survey of Management System Standard Certifications – 2011*, Genewa, <http://www.iso.org/iso/news.htm?refid=Ref1686> [dostęp: 28.04.2013].
- Urbaniec M., Kramer M. (2004), *Cel przedsiębiorstwa i ekologiczne wyzwanie*, (w:) Kramer M., Urbaniec M.; Kryński A. (red.), *Międzynarodowe zarządzanie środowiskiem*, tom I: *Interdyscyplinarne założenia proekologicznego zarządzania przedsiębiorstwem*, C.H. Beck, Warszawa.
- Wzorce zrównoważonej produkcji (WZP) w działalności przedsiębiorstw – propozycja rozwiązań systemowych wspierających wdrażanie WZP w MSP* (2011), Raport z analizy danych zastanych, PARP, Warszawa.
- Vision 2050 – The new agenda for business* (2010), WBCSD, Genewa.

Some Systems Supporting Sustainable Development Management in Small and Medium-Sized Enterprises

Summary

The issues of sustainable development and environmental protection increasingly determine conducting and establishing business activities. The dominant trend in most industrialised countries is to promote systems and concepts that foster the implementation of sustainable development in enterprises, especially in small and medium-sized ones. Examples of solutions include environmental management systems according to EMAS or ISO 14001 and Corporate Social Responsibility, which are reflected not only in strategies for sustainable development of the United Nations and the European Union, but also in Poland.

Key words: sustainable development, environmental management systems, corporate social responsibility.

JEL codes: Q01, Q56, M14, M16, L21

Избранные системы, поддерживающие управление устойчивым развитием на малых и средних предприятиях

Резюме

Вопросы устойчивого развития и защиты окружающей среды во все большей степени определяют осуществление хозяйственной деятельности. Преобладающим трендом в большинстве индустриально развитых государств является поощрение систем и концепций, поддерживающих внедрение устойчивого развития на предприятиях, в особенности малых и средних. Примерными решениями являются, в частности, системы управления окружающей средой в соответствии с EMAS или ISO 14001, а также идея корпоративной социальной ответственности, отражающиеся не только в стратегиях устойчивого развития Организации объединенных наций и Европейского Союза, но и Польши.

Ключевые слова: устойчивое развитие, системы управления окружающей средой, корпоративная социальная ответственность.

Коды JEL: Q01, Q56, M14, M16, L21

© All rights reserved

Rafał Baum, Jacek Wawrzynowicz, Karol Wajszczyk
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Jarosław Wańkowicz
Farm Frites Poland Dwa sp. z o.o.

IDENTYFIKACJA KLUCZOWYCH OBSZARÓW STRATEGII ROZWOJU PRZEDSIĘBIORSTWA NA PODSTAWIE KONCEPCJI CSR – *CASE STUDY*

Streszczenie

Celem rozważań jest identyfikacja kluczowych obszarów budowania strategii rozwoju przedsiębiorstwa rolniczego na podstawie koncepcji CSR. W przeprowadzonych badaniach wykorzystano technikę mapowania procesów w głównych obszarach działania przedsiębiorstwa. W rezultacie zanalizowano główne obszary strategii i wskazano dotychczasowe działania realizowane w zakresie tworzenia strategii przedsiębiorstwa. W praktyce istnieje możliwość wykorzystania opracowanego, dedykowanego schematu zidentyfikowanych obszarów do budowania strategii zrównoważonego rozwoju firm różnych branż w oparciu o koncepcję CSR. W ujęciu społecznym przedstawiona koncepcja CSR i budowana na jej bazie strategia rozwoju firmy może mieć pozytywny wpływ na środowisko naturalne, bezpieczeństwo produktów żywnościowych i konsumentów oraz politykę firmy w zakresie zasobów kadrowych. Artykuł ma charakter studium przypadku bazującego na danych firmy Farm Frites Poland Dwa.

Słowa kluczowe: strategia rozwoju, społeczna odpowiedzialność biznesu, zrównoważony rozwój.

Kody JEL: Q1, Q56

Wstęp

Zwiększająca się skala zaangażowania w działania proekologiczne i prospołeczne wymusza na organizacjach zmianę stylu zarządzania. Nie inaczej jest w przypadku przedsiębiorstw rolniczych, które są bardzo mocno związane ze środowiskiem (przyrodniczym, społecznym itp.), w którym funkcjonują.

Narzędziem wspierającym bardziej efektywne i kompleksowe zarządzanie jest holistyczna strategia rozwoju – oparta na koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* – CSR). CSR to strategia zarządzania, zgodnie z którą przedsiębiorstwa, w tym rolnicze, w swoich działaniach dobrowolnie uwzględniają interesy społeczne, aspekty środowiskowe, czy relacje z różnymi grupami interesariuszy, w szczególności z pracownikami. Bycie społecznie odpowiedzialnym oznacza inwestowanie w rozwój zasobów ludzkich, w ochronę środowiska, relacje z otoczeniem firmy i informowanie o tych działaniach, co przyczynia się do wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstwa i kształtowania warunków dla zrównoważonego rozwoju społecznego i ekonomicznego. W 2010 roku, Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna przedstawiła ostatecznie, po latach pracy, zbiór standardów, międzynarodową normę w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu – normę ISO 26000, której celem jest skłonienie

przedsiębiorców oraz instytucji otoczenia biznesu do dobrowolnego zaangażowania się w działania CSR oraz próba uporządkowania i uzgodnienia wspólnie z interesariuszami zasad, definicji oraz metod ewaluacji powiązanych z tą koncepcją (Makuch 2011). Norma ISO 26000 jest przeznaczona dla ogółu organizacji, zarówno biznesowych, jak też dla organów administracji rządowej oraz instytucji trzeciego sektora, w krajach rozwiniętych i rozwijających się. W normie stosuje się pojęcie *Social Responsibility* pozbawione przedrostka *Corporate* w celu podkreślenia szerokiej bazy odbiorców instytucjonalnych, u których norma ta może znaleźć zastosowanie (Makuch 2011).

Dobrze realizowany CSR może stać się źródłem przewagi konkurencyjnej. Podejmowanie działań społecznych wiąże się z wieloma korzyściami tak wewnętrznymi (dla organizacji), jak i zewnętrznymi (dla jej otoczenia). Do najważniejszych korzyści wewnątrzorganizacyjnych trzeba zaliczyć: kształtowanie i umacnianie wizerunku dobrego pracodawcy, podnoszenie poziomu kultury organizacyjnej oraz wzrost satysfakcji i zadowolenia pracowników, a przez to zwiększenie ich wydajności i produktywności.

Najważniejsze korzyści zewnętrzne to m.in.: poprawa wizerunku organizacji, wzmacnianie jej reputacji i prestiżu, łatwiejsze funkcjonowanie w społeczności lokalnej, zdobywanie i utrzymywanie lojalność klientów, skuteczniejsze pozyskiwanie nowych klientów, wzrost konkurencyjności na rynkach międzynarodowych (europejskich i globalnym), efektywniejsze prowadzenie działań antykryzysowych, czy wzrost zainteresowania potencjalnych inwestorów (Wierzyński 2011).

Z kolei propagowany w Polsce model wielofunkcyjnego europejskiego rolnictwa, zakłada wypracowanie sposobu gospodarowania zgodnego z konstytucyjną zasadą zrównoważonego rozwoju¹. Wstąpienie Polski do UE oznaczało objęcie naszego rolnictwa instrumentami WPR (dopłaty bezpośrednie, interwencja rynkowa i subsydia eksportowe, wsparcie rozwoju wsi i restrukturyzacji rolnictwa w ramach tzw. II filaru) i funduszami strukturalnymi. Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich był i pozostaje jednym z wiodących celów wprowadzanych w naszym kraju programów unijnych (Baum, Wielicki 2007).

Cel, zakres i metody

Celem pracy jest identyfikacja kluczowych obszarów budowania strategii rozwoju przedsiębiorstwa rolniczego w oparciu o koncepcję CSR. Zakres pracy obejmuje analizę wskazanych, newralgicznych z punktu widzenia strategii działania i rozwoju firmy, obszarów i działań, które kształtują całościowy sposób myślenia o wzajemnych relacjach pomiędzy zasobami środowiska naturalnego, zagadnieniami ekonomiki produkcji, kwestiami społecznymi a stosowanym systemem gospodarowania.

Aby zrealizować cel pracy zastosowano metodę mapowania procesów. Przyjęto założenie, iż przegląd aspektów środowiskowych, ekonomicznych i społecznych istotnych w związku z działaniami, produktami i usługami firmy, powinien wynikać z dokładnej obserwacji cyklu życia produktów – stąd wynikała konieczność identyfikacji podejmowa-

¹ Oznacza to, iż rolnictwo musi być: 1) zrównoważone (trwałe) ekologicznie – czyli powinno nie zanieczyszczać, ale również i przede wszystkim waloryzować zasoby naturalne, 2) zrównoważone (trwałe) społecznie – czyli musi zapewnić zadowalające warunki dla ludności zamieszkującej środowisko rolnicze i wiejskie, zarówno w aspekcie poziomu dochodów jak i jej statusu społecznego oraz miejsca we współczesnym społeczeństwie, 3) zrównoważone (trwałe) ekonomicznie – czyli winno produkować w wystarczającej ilości, przy akceptowalnej jakości i przy dobrej wydajności (Adamowicz 2000; Wielicki i in. 2001; Baum 2002).

nych działań (mapowania procesów). Analiza procesowa jest metodą identyfikacji tego, co robi firma. Skupia się na zrozumieniu elementarnych procesów oraz ich identyfikacji, w celu dokładnego poznania, w jakim zakresie te procesy wspierają ogólną strategię przedsiębiorstwa.

Mapowanie procesów jest techniką umożliwiającą pokazanie przebiegu procesu za pomocą map procesów. Powstałe w ich wyniku mapy procesów biznesowych organizacji są modelami reprezentującymi rzeczywistość. Głównym celem tworzenia map procesów jest opisanie procesów biznesowych w celu ich uproszczenia, eliminacji i ulepszenia w taki sposób, aby produkty i usługi były tańsze, lepsze i szybciej osiągalne. (Hunt, 1996). Zalety map procesów to m.in. (Peppard i Rowland 1997): możliwość oceny przebiegu procesów, zakresu strat i sytuacji wymagających usprawnień, lepsze zrozumienie przez poszczególnych pracowników zadań i problemów innych, a także ich wkładu w całokształt procesów, uwidocznienie niedoskonałości (które dzięki ciągłemu poszukiwaniu sposobów usprawnienia działalności organizacji), które są szybciej eliminowane.

Procedura mapowania procesów objęła następujące etapy:

- dokonanie identyfikacji procesów biznesowych w poszczególnych obszarach działania firmy,
- zebranie informacji na temat procesów i ich pogrupowanie w kluczowych obszarach.

Wyniki badań

Farm Frites Poland Dwa sp. z o.o. jest przedsiębiorstwem rolniczym zajmującym się wyłącznie produkcją roślinną. Spółka gospodaruje na ok. 3200 ha gruntów ornych położonych w gminach Damnica i Główny w województwie pomorskim. Przyjęty profil produkcji – głównie produkcja ziemniaków przemysłowych i sadzeniaków - związany jest z powstaniem w 1994 r. dużego zakładu przetwórczego (wybudowanie przez holenderskiego inwestora nowoczesnej fabryki frytek w Lęborku - siostrzanej firmy Farm Frites Poland S.A.) i koniecznością stworzenia zaplecza surowcowego do produkcji wysokiej jakości wyrobów ziemniaczanych dla gastronomii i odbiorców detalicznych. Farm Frites Poland Dwa jest największym dostawcą surowca (15% ogółu ziemniaków) dla fabryki w Lęborku. Jednocześnie gospodarstwo jest propagatorem postępu hodowlanego i technologicznego wśród pozostałych producentów ziemniaków współpracujących z ww. przetwórcą.

Obecnie Farm Frites Poland Dwa uprawia średniorocznie około 1000 ha ziemniaków (800 ha na polach gospodarstwa dzierżawionych od ANR i około 200 ha na gruntach dzierżawionych od lokalnych rolników). W strukturze zasiewów na powierzchniach 700-800 ha uprawiane są ponadto rzepak oraz zboża (pszenica, żyto), a paletę upraw uzupełniają kukurydza, trawy i rzodkiew oleista. Spółka osiąga plony znacznie wyższe od średniej krajowej. Różnice te są szczególnie widoczne w przypadku flagowej produkcji – ziemniaków. W ostatnich latach osiągnęto plony ziemniaków rzędu 47 ton z hektara.

Farm Frites Poland Dwa sp. z o.o. zatrudnia na stałe 63 pracowników oraz dorywczo, na czas określony (w okresie sadzenia, nawadniania i zbioru ziemniaków oraz sortowania sadzeniaków) około 50 osób w ramach umów cywilno-prawnych.

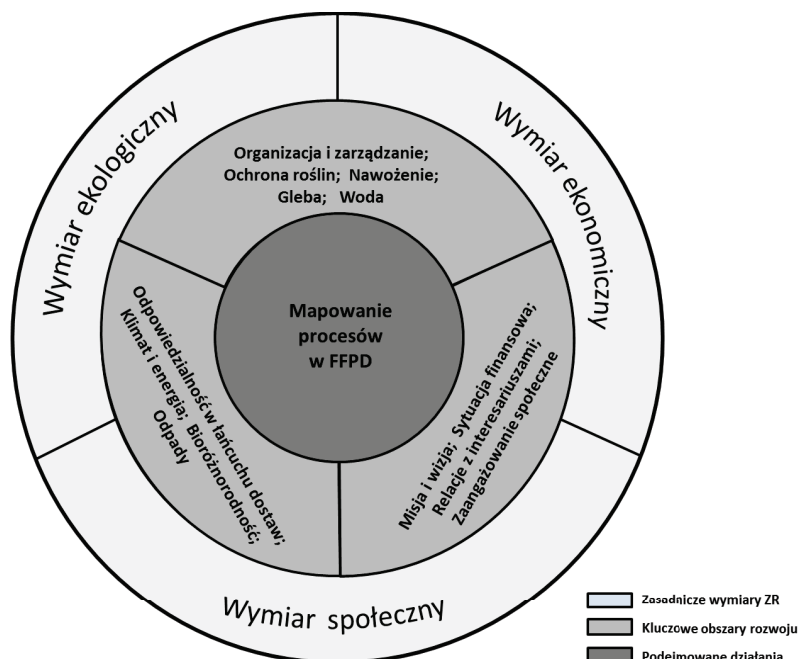
Kierownictwo Spółki podejmuje kroki zmierzające do sformalizowania i operacjonalizacji koncepcji rozwoju przedsiębiorstwa – opracowania własnej strategii, opartej na zasadach CSR (i szerzej ZR). Tym samym FFPD podejmuje próbę dostosowania teoretycznych założeń rozwoju do istniejących uwarunkowań funkcjonowania gospodarstwa,

potwierdzenia zgodności własnych działań priorytetami i deklaracjami opisanymi w koncepcjach oraz opracowania podstawowych wskaźników pomiaru własnego stopnia rozwoju (zrównoważenia). Opracowanie dedykowanego dokumentu rozumianego jako strategia działania i rozwoju firmy w oparciu o zasady CSR i ZR wymaga całościowego (holistycznego) podejścia do wzajemnych relacji pomiędzy zasobami środowiska naturalnego, zagadnieniami ekonomii i ekonomiki produkcji oraz względami społecznymi a stosowanym systemem gospodarowania.

Wstępnym etapem prac związanych ze wspomnianą strategią było rozpatrzenie i analiza wszystkich uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych funkcjonowania (specyfika działania firmy) oraz określenie kluczowych obszarów realizacji strategii CSR w przedsiębiorstwie. Jak zaznaczono wcześniej, przegląd aspektów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych istotnych w związku z działaniami, produktami i usługami firmy, wynikał z dokładnej obserwacji cyklu życia produktów, a identyfikacji podejmowanych działań dokonano metodą mapowania procesów.

W ramach trzech podstawowych wymiarów zrównoważonego rozwoju, na podstawie wywiadu i analizy przeprowadzonej w FFPD wyróżniono 13 kluczowych, z punktu widzenia koncepcji CSR, obszarów strategii rozwoju przedsiębiorstwa, które wymagały dalszej wnikliwej analizy (mapowania) procesów – por. rysunek 1.

Rysunek 1
Kluczowe obszary dla strategii rozwoju Farm Frites Poland Dwa sp. z o.o.

Źródło: opracowanie własne.

Poniżej przedstawiono (z uwagi na wymogi redakcyjne – syntetycznie) mapowanie procesów w ramach wszystkich ww. obszarów.

1. Misja i wizja. Misją FFPD jest produkcja najlepszych ziemniaków. Dookreślając tak sformułowaną misję, przedsiębiorstwo istnieje by dostarczać odbiorcom wysokojakościowy surowiec do dalszej produkcji (ziemniaki dla przetwórcy, sadzeniaki dla plantatorów), ale również zaspokaja inne potrzeby: jest źródłem *know-how* dla współpracujących producentów ziemniaka, dzieląc się własną innowacyjnością. Wizja, która jest obrazem, wyobrażeniem przedsiębiorstwa w przyszłości, zakłada ciągły rozwój w celu dążenia do produkowania coraz lepszego surowca zgodnie z koncepcją CSR i umacnianie pozycji rynkowej z poszanowaniem środowiska naturalnego i relacji z interesariuszami firmy i społecznością lokalną. W dłuższej perspektywie firma chce dążyć do specjalizacji w produkcji ziemniaków przemysłowych, będąc jednocześnie przygotowaną na zmiany rynkowe i zmiany zapotrzebowania odbiorców zgodnie ze ewolucją preferencji klientów.

2. Sytuacja finansowa. Firma uzyskuje corocznie dodatni wynik finansowy, a sytuacja finansowa jest stabilna - przedsiębiorstwo posiada pełną płynność finansową. Duża część nadwyżki finansowej jest inwestowana w szczególności w innowacyjny sprzęt rolniczy. Dobrą kondycję finansową zapewniają firmie specjalizacja produkcji i kontraktowe dostawy ziemniaków przemysłowych do stałych odbiorców. Kondycja finansowa firmy pozwala na finansowanie działań prospołecznych, np. prowadzenie funduszu społecznego czy współfinansowanie inicjatyw lokalnych.

3. Organizacja i zarządzanie. Wewnętrzna struktura organizacyjna odzwierciedlają przyjęty model zarządzania oraz kwalifikacje kadry zarządczej. Należy podkreślić, że jest ona ukierunkowana na zarządzanie procesowe. W strukturze tej wyróżnić można stanowiska/funkcje: dyrektora oraz menedżerów ds.: zasobów ludzkich, produkcji zbóż, produkcji ziemniaków oraz warsztatu. Uproszczona struktura organizacyjna jest efektem prowadzonej od kilku lat reorganizacji prowadzącej do jej „odchudzenia” (wprowadzenie zasady *lean management*). Struktura sprzyja dużej elastyczności w zarządzaniu zasobami firmy, co jest niezwykle istotne w przypadku przedsiębiorstw rolnych, działających w warunkach dużej niepewności. Od roku 2001 firma posiada komputerowy system wspomagania decyzji – DSS (*Decision Support System*). Wraz z innymi systemami (np. GPS), umożliwia to skuteczne wprowadzanie rolnictwa precyzyjnego, prowadzącego do efektywnego zarządzania procesami produkcyjnymi ziemniaków. Poza efektami ekonomicznymi, wykorzystanie technik informatycznych pozwala ponadto na gromadzenie informacji na potrzeby monitoringu procesów produkcyjnych (*traceability*), co obecnie staje się wymogiem w aspekcie bezpiecznych żywnościowych łańcuchów dostaw.

4. Odpowiedzialność w łańcuchu dostaw. Zmiany sposobu wykorzystania ziemniaków wymuszają wprowadzenie określonych reżimów technologicznych (jakość i bezpieczeństwo produktu) na każdym etapie jego wytwarzania – od fazy wstępnej, jaką jest zaopatrzenie, poprzez sam proces produkcji, na dystrybucji i sprzedaży klientowi finalnemu kończąc – czyli w tzw. łańcuchu dostaw. Współpraca gospodarstwa z firmą McDonald’s oraz udział FFPD w różnorodnych inicjatywach² zapewniają monitorowanie całego cyklu życia produktu – „od pola do widelca”, bezpieczne i higieniczne warunki pracy oraz ochronę środowiska. W produkcji ziemniaków (ale również innych roślin) wewnętrzne

² FFPD jest tzw. *Flagship Farm* (gospodarstwem flagowym, wizytówką) firmy McDonald’s. W spółce wprowadzono standardy McDonald’s w produkcji rolnej, tzw. MAAP (*McDonald’s Agriculture Assurance Program*). Ponadto przedsiębiorstwo posiada system zapewnienia bezpieczeństwa żywności dla pierwotnej produkcji rolnej (certyfikat GlobalGAP) oraz uczestniczy w Platformie SAI (*Sustainable Agriculture Initiative*), stowarzyszeniu zrzeszającym największych na świecie producentów żywności wspierających zrównoważony rozwój rolnictwa.

standardy gospodarstwa określają, jak mają przebiegać poszczególne procesy technologiczne oraz jak powinien postępować pracownik na każdym stanowisku. Ściśle określona jest technologia uprawy (plan zasiewów uwzględniający zmianowanie, badanie zasobności gleby w składniki pokarmowe i odczynu pH gleby, nawożenie z wykorzystaniem map aplikacyjnych GPS, ochrona roślin z wykorzystaniem DSS, nawadnianie, zbiór z jednoczesnym monitoringiem itp.). W zakresie dystrybucji, czyli warunków przechowywania i transportu, tu również istnieją standardy określające szczegółowe procedury oraz wymagania dotyczące temperatur, czystości i ochrony przed chorobami i szkodnikami.

5. Relacje z interesariuszami. W obszarze CSR najważniejszą kwestią jest identyfikacja interesariuszy (sporządzenie dokładnej mapy interesariuszy, *stakeholders*). Identyfikacja grona interesariuszy określa zakres odpowiedzialności społecznej firmy i umożliwia odpowiedź na pytanie wobec kogo firma ma zobowiązania. Klasyfikując interesariuszy na grupy ze względu na charakter relacji zachodzących między nimi a organizacją, w przypadku FFPD można wyróżnić trzy grupy:

- interesariuszy substancjonalnych (*constancial stakeholders*), czyli wszystkich, którzy współtworzą przedsiębiorstwo – są to pracownicy i właściciele;
- interesariuszy kontraktowych (*contractual stakeholders*), do których należą klienci, kooperanci i konkurenci;
- różne wspólnoty – instytucje społeczne i rządowe, których relacje z przedsiębiorstwem mają charakter kontekstowy (interesariusze kontekstowi – *contextual stakeholders*).

Przejawem odpowiedzialności Spółki za pracowników jest możliwość samorealizacji.

Firma realizuje zróżnicowaną ofertę szkoleń i kursów specjalistycznych podnoszących kwalifikacje (obsługa maszyn, kursy językowe, informatyczne, pierwszej pomocy itp.) na miejscu oraz w Holandii. Spółka oferuje również wsparcie finansowe dla studiujących i uczących się zaocznie pracowników. W ramach pozyskiwania przyszłych pracowników gospodarstwo umożliwia odbycie praktyk studentom kierunków rolniczych z Polski i innych krajów. Ponadto FFPD prowadzi fundusz socjalny, prowadzi działania integrujące załogę (różnorodne imprezy okolicznościowe), szeroka jest paleta działań Spółki w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy oraz zdrowia pracowników. Wspomniane działania powodują wzrost zadowolenia z pracy i stanowią dodatkowy impuls dla pracowników do efektywniejszej pracy. Spółka przywiązuje również wagę do dialogu z interesariuszami kontraktowymi i kontekstowymi (analiza ofert, audyty dostawców, „dzień otwarty” dla współpracujących rolników współpraca z nadleśnictwem oraz kołem łowieckim itp.).

6/ Zaangażowanie społeczne. Kluczowym składnikiem trwałego modelu działalności organizacji, tworzącymi podstawy osiągnięcia pozycji „*good corporate citizen*” – firmy będącej „dobrym obywatelem” jest stopień zaangażowania w sprawy społeczne. FFPD podejmuje dobrowolnie różnorodne działania na rzecz środowiska lokalnego. Są one związane bezpośrednio z potrzebami społeczności lokalnej. Przykładem tego typu działalności jest wsparcie finansowe i dostarczanie ziemniaków wybranym instytucjom (szkoły podstawowe, dom pomocy społecznej itp.), dofinansowanie sołectw i współpraca przy organizacji imprez lokalnych, wsparcie remontu dróg gminnych. Pomoc dla mieszkańców gminy ma również charakter materialny i dotyczy np. zaopatrzenia w wodę pitną czy wsparcia miejscowej drużyny piłkarskiej. Firma silnie oddziałuje również na lokalny rynek pracy (gminy Damnica i Główczyce), gdyż zatrudnia mieszkańców do prac sezonowych. Firma popiera również wolontariat pracowniczy. Za zgodą władz Spółki pracownicy angażują się w działania na rzecz dobra społecznego. Pomoc ta ma charakter rzeczowy i przede wszystkim usługowy.

7. Klimat i energia. W przedsiębiorstwie przykładą się dużą wagę do ograniczenia emisji spalin w pracach produkcyjnych, jak i w procesach logistycznych. W firmie wpro-

wadzano liczne zmiany w tym zakresie, m.in.: zwiększono świadomość operatorów (sposób jazdy, niwelacja niepotrzebnych przejazdów, terminowe czyszczenie filtrów, kontrola ciśnienia i przepływu oleju, kontrola ciśnienia opon, dopasowywanie ich rozmiarów do rodzaju prac i podłoża), dostosowano moc ciągników do zagregowanych maszyn, połączono wykonywanie niektórych zabiegów, zmniejszono liczbę ciągników zwiększając ich wydajność, a zarazem redukując względne zużycie paliwa. Problematyka energochłonności w szerszym kontekście (ochrony środowiska) obejmuje też zagadnienia dostarczania energii w postaci nawozów czy też środków ochrony roślin. Dąży się do tego, by te strumienie dopływu optymalizować.

8. Ochrona roślin. Firma, zgodnie z zaleceniami krajowymi i unijnymi, podejmuje działania w celu ograniczenia ryzyka związanego ze stosowaniem środków ochrony roślin, z uwagi na wagę zagrożeń stwarzanych przez te środki dla zdrowia ludzi oraz dla środowiska naturalnego. W FFPD system ochrony roślin prowadzony jest wielopłaszczyznowo. Stosowane są najnowsze rozwiązania informatyczne polegające na zastosowaniu w opryskiwaczach mikrokontrolerów (automatyczny sposób regulacji wielkości kropel), w zwalczaniu chwastów, wprowadzono system małych dawek (LDS). System ten przez wielu specjalistów branży uznawany jest za najefektywniejszą metodę zwalczania chwastów. Ponadto stosowane są różnorodne działania profilaktyczne i kontrolne (np. właściwe zmianowanie roślin, wykaszanie obrzeży pól, przekazywanie nieodpłatnie okolicznym działkowcom i rolnikom środków fungicydowych do ochrony ziemniaków, zachowanie właściwej higieny w procesach produkcji, stosowanie odmian odpornych na choroby i niekorzystne warunki klimatyczne, zamiennie stosowanie pestycydów, monitoring plantacji – wykorzystanie systemu DSS sygnalizujące pojawienie się szkodników lub chorób itp.).

9. Nawożenie. Ponieważ nawożenie jest jednym z czynników warunkujących uzyskiwanie optymalnych plonów roślin oraz utrzymanie odpowiedniej żyzności i kultury gleby, ale jednocześnie stwarzającym istotne zagrożenia z punktu widzenia ochrony środowiska, w przedsiębiorstwie przywiązuje się do niego dużą wagę. W zakresie nawożenia mineralnego prowadzi się 4-letni plan nawożenia dla fosforu i potasu z uwzględnieniem stosowanego płodozmianu. Firma stosuje technikę precyzyjnego dawkowania nawozów. Na podstawie przeprowadzanych prób glebowych (raster GPS), opracowywane są mapy zasobności a następnie mapy aplikacyjne. Aby zoptymalizować nawożenie azotem próbki pobiera się w sezonie. Aby stosowanie techniki precyzyjnego dawkowania nawozów było efektywnie, kilka razy w sezonie przeprowadzana jest kalibracja rozsiewaczy. W najbliższej przyszłości firma zamierza wdrożyć kolejne systemy pozwalające na optymalizację procesu nawożenia azotem: N-sensor (badanie poziomu N w roślinie) oraz nawożenie pogłówne z wykorzystaniem technologii GPS. W zakresie nawożenia organicznego w przedsiębiorstwie stosowane są: obornik, nawozy zielone (łączyny i słoma na przyoranie), popłony zielone oraz stosowane są testy z nawozem paletyzowanym (DOFCO).

10. Gleba. Gleba jest bezsprzecznie jednym z najważniejszych zasobów naturalnych. Użytkownicy tego bezcennego zasobu przez właściwe jego użytkowanie powinni nie tylko zapewnić zdrowy i żyzny stan gleby, ale też próbować poprawić jej kondycję przez dostarczanie odpowiednich składników odżywczych, poprawę struktury gleby i wydajne gospodarowanie zasobami wody. Stwierdzone podczas mapowania aspekty utrzymania dobrej kultury i żyzności gleby w firmie FFPD, to przede wszystkim: zachowanie właściwej ilości materii organicznej, zapobieganie erozji i zjawisku ugniatania gleby, utrzymanie właściwego płodozmianu, regulacja stosunków wodnych w glebie, regularne badanie zasobności gleb (mapy GPS od 2004 r.) oraz badanie gleby pod kątem pozostałości pestycydów (zapobieganie nadmiernemu nagromadzeniu substancji aktywnej w glebie).

11. Woda. W przedsiębiorstwie uzyskiwanie określonych wielkości plonu w poszczególnych latach i pożądaną jakość plonu są wspomagane przez system nawadniania plantacji. System nawadniania upraw w firmie stosowany jest tylko w przypadku plantacji ziemniaków. Nawadnianie jest konieczne ze względu na zmienne warunki pogodowe w okresie wegetacji. Uzupełnianie ilości opadów i wyrównywanie ich rozkładu stosownie do potrzeb roślin rozwiązuje problem wielkości bulw ziemniaczanych i niektórych cech jakości plonu. W gospodarstwie stosuje się dwa rodzaje deszczowni, tj. deszczownie szpulowe z konsolą oraz piwoty. Na podstawie map z zaleceniami nawadniania, dzięki systemowi automatycznego sterowania deszczownią przeprowadzane jest precyzyjne nawadnianie, które oszczędza zasoby wodne. Zbieranie danych o wilgotności gleby odbywa się za pomocą sond pomiarowych a informacje o wilgotności gleby, poziomie opadów oraz współczynnika ewapotranspiracji są sprzężone w systemie DSS i dają precyzyjne informacje o pożądanym dla roślin w określonej fazie wzrostu i rozwoju poziomie nawadniania.

12. Bioróżnorodność. Wskutek nadmiernej intensyfikacji rolnictwa obserwuje się zmniejsza się bioróżnorodność. Niewielkie zróżnicowanie genetyczne organizmów danego ekosystemu potęguje niebezpieczeństwa degeneracyjne populacji osobników w obrębie rodzajów i gatunków, a także wzrost infekcji chorób i szkodników. Grunty analizowanego przedsiębiorstwa znajdują się na terenach na których funkcjonują specjalne przyrodnicze obszary chronione zaliczone do Krajowego Systemu Obszarów Chronionych. Na obszarach leśnych gminy znajdują się stanowiska ptaków chronionych, a niezwykle cenne pasmo przyrodnicze stanowi dolina Łupawy wraz z samą rzeką stanowiącą środowisko życiowe i bytowe ptaków nawodnych, ssaków chronionych oraz ryb (rozłóg przedsiębiorstwa FFPD znajduje się w obrębie obszaru Natura 2000 „Dolina Łupawy”). W sieci ekologicznej w obrębie gospodarstwa znaczącą rolę odgrywają również drobniejsze elementy środowiska, takie jak śródpolne i śródleśne oczka wodne, drobne ciekie, bagna, torfowiska, kępy drzew i zadrzewień. Te drobne elementy środowiska występujące w grupach i pojedynczo, tworzą liczące się w skali gminy obszary, pasma i obiekty przyczyniające się do podtrzymania różnorodności biologicznej i umożliwiające rozprzestrzenianie się gatunków. Sieć ekologiczną wzbogacają tereny parkowe z zachowaną ceną dendroflorą, z egzemplarzami drzew o charakterze pomnikowym (zespół pałacowo-parkowy zlokalizowany w obrębie gospodarstwa wpisany jest do rejestru zabytków województwa pomorskiego).

13. Odpady. Firma FFPD ma świadomość problemów związanych z gospodarką odpadami. Zasady postępowania z odpadami skupiają się na: zapobieganiu powstawania odpadów, ograniczaniu ilości odpadów i ich negatywnego oddziaływania na środowisko, a także na odzysku lub unieszkodliwianiu odpadów. Organizacja zbiórki odpadów odbywa się w obrębie firmy. Do gromadzenia i przechowywania odpadów służą pojemniki na odpady komunalne, zbiorniki na przetworzone oleje, zbiorniki na odpady metalowe, system kanalizacji ściekowej, wyizolowane powierzchnie magazynowe i warsztatowe i inne. Transport odpadów organicznych powtórnie zagospodarowanych odbywa się we własnym zakresie, natomiast transport pozostałych odpadów zapewniają firmy zewnętrzne w ramach podpisanych umów.

Podsumowanie

W ostatnich latach wiele mówi się i pisze o społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw, o etycznym, „zielonym” biznesie, czy o prowadzeniu firmy zgodnie z za-

sadami zrównoważonego rozwoju. Wielość opracowań, analiz i publikacji świadczy nie tylko o wzroście zainteresowania tą tematyką, ale także o coraz lepszej wiedzy i większym doświadczeniu w tym obszarze praktyki gospodarczej (w tym również przedsiębiorstw rolnych), różnego rodzaju organizacji i stowarzyszeń oraz konsumentów.

Również dla Farm Frites Poland Dwa Sp. z o.o. zasady CSR stają się filozofią działania, głęboko i na stałe wpisana w strategię osiągania celów biznesowych, filozofią przenikającą wszystkie działania w łańcuchu dostaw od fazy zaopatrzenia, przez produkcję po dystrybucję, działania marketingowe i komunikacyjne. Firma dąży do tego, by opracowane wytyczne rozwoju były uniwersalne, niezależne od zmian zachodzących we współczesnym świecie, odporne na zmienne warunki zewnętrzne, takie jak np. kondycja gospodarcza kraju czy też tendencje na rynku produktów ziemniaczanych. Jedną z najważniejszych ambicji przedsiębiorstwa jest budowanie coraz głębszego zrozumienia idei CSR – zwłaszcza wśród swoich pracowników. Tylko autentyczne przekonanie o wartości tej koncepcji może przełożyć się na ich właściwe decyzje i postawy w relacjach z klientami, interesariuszami, współpracownikami, a także ich stosunek względem środowiska naturalnego. Naprzeciw powyższemu zapotrzebowaniu wychodzi konstruowana obecnie strategia rozwoju Spółki.

Analizowane w pracy kluczowe obszary tej strategii przedstawiają podejście do kwestii rozwoju i działania, przeciwstawiające się wąsko rozumianemu rozwojowi ekonomicznemu przedsiębiorstwa, a skupiające się dodatkowo na aspektach społecznych i ochronie środowiska naturalnego. Wprowadzenie szczegółowych działań i rozwiązań, opartych na powyższych zasadach powinno zapewnić FFPD wizerunek przedsiębiorstwa społecznie odpowiedzialnego i działającego zgodnie z zasadami zrównoważonego rolnictwa.

Bibliografia

- Adamowicz M. (2000), *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA”, tom II, zeszyt 1, Warszawa-Poznań-Zamość.
- Baum R. (2002), *Typ gospodarstwa a stopień zrównoważenia ekonomicznego*, „Roczniki Naukowe SERiA”, tom IV, zeszyt 5, Warszawa-Bydgoszcz.
- Baum R., Wielicki W. (2007), *Prognoza przeobrażeń w rolnictwie do roku 2030 w kontekście zrównoważonego rozwoju*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1.
- Hunt V.D. (1996), *Process Mapping, How to Reengineer Your Business Processes*, John Wiley & Sons, New York.
- Makuch Ł. (2011), *Normy i standardy społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR) Przewodnik po kluczowych standardach społecznej odpowiedzialności biznesu oraz relacjach i współzależnościach pomiędzy nimi zachodzących*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie.
- Peppard J., Rowland P. (1997), *Re-engineering*, Gebethner & Ska, Warszawa.
- Wierzyński W. (2011), *CSR – utopia czy trwała zmiana w biznesie?*, <http://www.pi.gov.pl> [dostęp: 21.07.2011].
- Wielicki W., Baum R., Wajszczuk K., Pepliński B. (2001), *Metoda oceny stopnia zrównoważenia ekonomicznego gospodarstw rolniczych*, „Problemy Inżynierii Rolniczej”, nr 4 (34).

Identification of the Key Areas of Strategy for Enterprise Development Based on the CSR Concept – a Case Study

Summary

An aim of considerations in the article is to identify the key areas of strategy development of an agricultural enterprise based on the concept of CSR. In the carried out studies there was used the method of process mapping in the major areas of business activities. As a result, there were analysed the main areas and identified strategies and actions implemented to date in the development strategy of the enterprise. In practice, it is possible to use the prepared, dedicated scheme identified areas to build the sustainable development of enterprises of different industries based on the concept of CSR. In social terms, the concept of CSR and the strategy built on the base of development of the company can have a positive impact on the environment, food and consumer safety, and company policy regarding human resources. The article is a case study based on the data of Farm Frites Poland Dwa Ltd.

Key words: development strategy, corporate social responsibility, sustainable development.

JEL codes: Q01, Q56

Выявление основных областей стратегии развития предприятий на основе концепции КСО – изучение конкретного случая

Резюме

Цель рассуждений автора статьи – выявить основные сферы формирования стратегии развития сельскохозяйственного предприятия на основе концепции КСО. В проведенных исследованиях использовали технику отображения процессов в основных областях действия предприятия. В результате провели анализ основных областей стратегии и указали проведенные до сих пор действия в области формирования стратегии предприятия. На практике возможно использование разработанной и предлагаемой схемы выявленных областей для формирования стратегии устойчивого развития фирм разных отраслей на основе концепции КСО. В социальном выражении представленная концепция КСО и формирующаяся на ее основе стратегия развития фирмы могут иметь положительное влияние на природную среду, безопасность пищевых продуктов и потребителей, а также на политику фирмы в области кадровых ресурсов. Статья имеет характер изучения конкретного случая на основе данных фирмы «Farm Frites Poland Dwa».

Ключевые слова: стратегия развития, корпоративная социальная ответственность, устойчивое развитие.

Коды JEL: Q01, Q56

© All rights reserved

Małgorzata Kociszewska-Panaszek
Społeczna Akademia Nauk w Łodzi

SYSTEM ZARZĄDZANIA ŚRODOWISKOWEGO EMAS JAKO PRZYKŁAD BEZPIECZEŃSTWA EKOLOGICZNEGO

Streszczenie

Bezpieczeństwo ekologiczne jest priorytetem w realizacji założeń polityki ekologicznej państwa, jak również strategii trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Może przyczyniać się to do unowocześnienia infrastruktury ochrony środowiska naturalnego. Jednym z kierunków niezbędnych do realizacji tych wymogów stało się wdrożenie systemu zarządzania środowiskowego EMAS, które ma miejsce na poziomie przedsiębiorstw. Podstawowym wymogiem systemu zarządzania środowiskowego jest osiąganie systematycznego zmniejszania oddziaływania na środowisko przez zintegrowanie procesu podejmowania decyzji związanych z ochroną środowiska, z ogólnym systemem zarządzania w danej organizacji. System pomaga zarządzać zagrożeniami dla środowiska, zminimalizować niekorzystny wpływ na środowisko, co ma wpływ na bezpieczeństwo ekologiczne, redukować koszty, poprawić konkurencyjność. Wdrażając i stosując system zarządzania środowiskowego buduje się pozytywny wizerunek firmy w oczach klientów, instytucji państwowych i innych uczestników rynku. Firmy myślące o przyszłości, powinny już dziś sięgać po nowoczesne metody zarządzania, opierając się na kryteriach jakościowych i środowiskowych. W świetle zachodzących zmian przepisów prawnych dotyczących ochrony środowiska, posiadanie sprawnie działającego systemu zarządzania środowiskowego opartego o wymogi normy ISO 14001, staje się podstawą do rejestracji w systemie EMAS. Wprowadzenie i udoskonalanie systemu zarządzania środowiskowego może mieć istotny wpływ na skuteczne przeciwdziałanie zagrożeniom ekologicznym, a tym samym przyczyniać się do wzrostu bezpieczeństwa ekologicznego.

Słowa kluczowe: system EMAS, trwały i zrównoważony rozwój, zarządzanie środowiskowe, audyty środowiskowe, normy ISO 14001, polityka jakości i środowiska, bezpieczeństwo ekologiczne.

Kody JEL: Q56

Wstęp

Bezpieczeństwo ekologiczne jest priorytetem w realizacji założeń polityki ekologicznej państwa, jak również strategii trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Może przyczyniać się do zintensyfikowania i unowocześnienia infrastruktury ochrony środowiska naturalnego. Jednym z kierunków niezbędnych do realizacji tych wymagań stało się wdrożenie systemu zarządzania środowiskowego EMAS (SZŚ). Ma ono miejsce na poziomie przedsiębiorstw. Działalność większości z nich zmierza do uzyskania certyfikatu na jego zgodność z wymaganiami normy ISO serii 14001. Wprowadzenie i udoskonalanie systemu zarządzania środowiskowego może mieć istotny wpływ na skuteczne przeciwdziałanie zagrożeniom ekologicznym, a tym samym przyczyniać się do wzrostu bezpieczeństwa ekologicznego.

Przedsiębiorstwa, które nie są w stanie okazać uzyskanego certyfikatu mogą borykać się z coraz trudniejszym zdobyciem klientów na jednolitym rynku europejskim. Także krajowi kontrahenci coraz częściej wymagają od swoich partnerów posiadania certyfika-

tów na zgodność z normami ISO serii 14001, bowiem ich posiadanie zwiększa zaufanie do działalności danej firmy oraz stanowi gwarancję o jej rzetelności, niezawodności i nowoczesności. Te rozważania stały się punktem wyjściowym do oceny roli SZŚ w świetle wymogów bezpieczeństwa ekologicznego we współczesnej gospodarce.

Niniejszy artykuł jest próbą określenia roli systemu zarządzania środowiskowego we współczesnej gospodarce, ze szczególnym uwzględnieniem jego wpływu na bezpieczeństwo ekologiczne. W artykule zaprezentowana zostanie istota tego systemu, dokonana zostanie również analiza korzyści i kosztów płynących z wdrożenia i funkcjonowania systemu EMAS w przedsiębiorstwie. Ponadto autorka zwróci uwagę na elementy doskonalenia SZŚ.

Ujęcie teoretyczne systemu EMAS

Zarządzanie środowiskowe obejmuje te aspekty ogólnej funkcji zarządzania, które dotyczą opracowywania, wdrażania i realizacji polityki i celów środowiskowych jednostki organizacyjnej (Poskrobko 1999, s. 65). Cechą charakterystyczną tego rodzaju zarządzania jest jego zintegrowanie z ogólnym systemem zarządzania przedsiębiorstwem, zarówno na płaszczyźnie ogólnej polityki firmy, praktyk, procedur, procesów, jak i środków. Pojęcie zarządzania środowiskiem oznacza również zarządzanie użytkowaniem, ochroną i kształtowaniem środowiska naturalnego. Natomiast, jeśli ten rodzaj zarządzania zostanie zintegrowany z ogólnym systemem zarządzania w przedsiębiorstwie, wówczas można go określić mianem zarządzania środowiskowego (Poskrobko 1998, s. 10). Zarządzanie środowiskowe jest również określane jako zasób wiedzy, umiejętności i technik zarządzania przedsiębiorstwem, który zapewnia uzyskanie wysokiej efektywności ekonomicznej produkcji dóbr i usług oraz minimalne obciążenie środowiska przyrodniczego (Burchard-Dziubińska 2000, s. 34). Według innej definicji, zarządzanie środowiskowe to takie działania przedsiębiorstwa, które mają lub mogą mieć wpływ na środowisko. Ma to na celu stworzenie warunków do takiego funkcjonowania przedsiębiorstwa, by mogło w systematyczny i uporządkowany sposób zmniejszyć negatywny wpływ na środowisko naturalne, w jakim funkcjonuje (Grudowski 2003, s. 99).

Szczególną rolę we wdrażaniu i propagowaniu idei zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie odegrała Międzynarodowa Izba Handlowa. Opracowana przez Radę Biznesu tej Izby *Karta Biznesu na rzecz Ekorozwoju*, stanowiła podstawę do opracowanych później sformalizowanych systemów zarządzania środowiskowego. Również rosnące w kręgach przedsiębiorców zapotrzebowanie na systemy zarządzania środowiskowego oraz sukces normy zarządzania jakością ISO 9000 skłoniły Międzynarodową Organizację Standaryzacji do stworzenia uniwersalnego modelu zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie, któremu nadano numer norm serii 14000.

Opracowane później na podstawie *Karty Biznesu na rzecz Ekorozwoju* dokumenty dotyczące zarządzania środowiskowego mają charakter norm, regulacji prawnych, których wdrożenie jest dobrowolne. Należą do nich:

- Norma Brytyjska BS 7750 dotycząca systemów zarządzania ekologicznego (od kwietnia 1997 r. norma BS 7750 została zastąpiona Międzynarodową Normą ISO 14000);
- Regulacja UE 1836/93 dotycząca „Zarządzania środowiskowego i systemu audytów” zatwierdzona przez Radę w 1993 r. – EMAS;
- Międzynarodowa Norma ISO 14000 obowiązująca od września 1996 r.

Tabela 1
Normy ISO serii 14000

ISO 14001 – ISO 14004	System zarządzania środowiskiem
ISO 14010 – ISO 14013 – ISO 14015	Audyty ekologiczne
ISO 14020 – ISO 14024	Ekoetykietowanie
ISO 14031	Ocena efektów zarządzania środowiskiem
ISO 14040 – ISO 14043	Analiza cyklu życia produktu - LCA
ISO 14050	Słownictwo i definicje
ISO 14060	Aspekty ekologiczne w normalizacji produktów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Czaja (2000, s. 63).

Celem tych norm jest ułatwienie rozwiązywania problemów środowiskowych związanych z bezpieczeństwem ekologicznym. Mogą być stosowane w każdym przedsiębiorstwie, bez względu na jego wielkość, rodzaj czy metody stosowanych rozwiązań. We współczesnej gospodarce interesującą kwestią staje się określenie uwarunkowań, którymi kierują się przedsiębiorstwa w podejmowaniu decyzji o wdrożeniu systemu zarządzania środowiskowego (Wenk 2005, s. 212-213).

Normy ISO serii 14000 mogą być wdrażane z różnych przyczyn. Przedsiębiorstwa starają się dostosować do obowiązujących norm ochrony środowiska, chcą ograniczyć obciążenia wynikające z opłat ekologicznych, a także, a może przede wszystkim, kreują swój ekologiczny *image* – zgodny z wymogami ochrony środowiska. W tym aspekcie sukces ekologiczny ściśle wiąże się z sukcesem rynkowym. Przedsiębiorstwa pragną zyskać w oczach coraz bardziej wymagającego społeczeństwa i klientów opinię firmy dbającej o środowisko. Można zauważyć także wzrost zainteresowania przedsiębiorstw realizacją przeglądów i audytów środowiskowych, mających na celu określenie stopnia oddziaływania przedsiębiorstw na środowisko naturalne. Przedsiębiorstwa poszukują również możliwości ograniczenia ryzyka odpowiedzialności cywilnej i karnej za szkodliwe oddziaływanie na środowisko, tym samym przyczyniając się do poprawy bezpieczeństwa ekologicznego. Kolejnymi motywami w podjęciu decyzji o wdrożeniu SZŚ w przedsiębiorstwach są między innymi wymagania klientów zagranicznych, rosnące wymagania prawne w zakresie ochrony środowiska i gospodarki odpadami, strategia korporacji, w skład której wchodzi przedsiębiorstwo oraz proekologiczna świadomość klientów na rynku krajowym (Grudowski, Pochyluk, Szymański 2001).

Udoskonalanie systemu EMAS ważnym elementem bezpieczeństwa ekologicznego

System zarządzania środowiskowego to część ogólnego systemu zarządzania, która obejmuje strukturę organizacyjną, planowanie, odpowiedzialność, zasady postępowania, procedury, procesy i zasoby potrzebne do opracowania, wdrożenia, zrealizowania, przeglądu i utrzymania polityki środowiskowej¹.

Do elementów podlegających doskonaleniu w ramach EMAS należą między innymi polityka środowiskowa, procesy realizowane w organizacji, budowanie świadomości pro-

¹ Norma PRPN-ISO 14004 (1997).

ekologicznej kadry oraz podwykonawców i dostawców, sytuacje niebezpieczne i awarie, audyty wewnętrzne i zewnętrzne, przegląd zarządzania oraz monitorowanie systemu zarządzania i ocena zgodności (Piper, Ryding, Henricson 2004; Whitelaw 2004; Martin 1998). Audyty wewnętrzne oraz przeglądy zarządzania są najistotniejszymi z nich. Przedsiębiorstwo powinno skupić się na opracowaniu skutecznych ekologicznie i efektywnych ekonomicznie metod prowadzenia tych czynności. Powyższe elementy będą tylko wówczas skuteczne, gdy przedsiębiorstwo zastosuje czterofazowe podejście Deminga: Planuj-Wdrażaj-Sprawdzaj-Działaj. W ramach tych działań powinny zostać określone dokładne terminy i zakres odpowiedzialności. Zadanie powinno być sformułowane precyzyjnie, dając jednak pewne pole manewru wykonawcy. Zachowane jednak przy tym powinny być ustalone wcześniej priorytety polityki środowiskowej firmy. Istotne jest, aby pracownicy odpowiedzialni na każdym szczeblu zarządzania za wykonanie wcześniej wymienionych działań, mieli właściwe kwalifikacje oraz zapewnione środki niezbędne do realizacji danego planu.

Struktura wymagań systemu zarządzania środowiskowego wg normy ISO 14001 dotyczy:

- Wymagań ogólnych – organizacja musi ustanowić i utrzymać system zarządzania środowiskowego. Wymagania opisane są w normie ISO 14001, a podstawowe zasady w normie ISO 14004.
- Polityki środowiskowej – ustanawia ona ogólne cele kierunkowe i ustala zasady działania organizacji. Wprowadza cel uwzględniając szczeble odpowiedzialności środowiskowej i efekty działalności wymagane od organizacji, w odniesieniu do których oceniane będą wszystkie następane działania. Polityka środowiskowa ma zawierać zobowiązanie przedsiębiorstwa do ciągłego doskonalenia oraz zapobiegania zanieczyszczeniom oraz do spełnienia odpowiednich wymagań wynikających z ustawodawstwa i przepisów prawnych dotyczących środowiska, ma stanowić ramy do ustalenia i przeglądów celów oraz zadań środowiskowych, ma być publicznie dostępna oraz powinna być udokumentowana, wdrożona i utrzymywana oraz zakomunikowana wszystkim zatrudnionym.
- Planowania – jest to nieustanny proces określający wpływ działań przedsiębiorstwa na środowisko. Może obejmować również identyfikację potencjalnej sugestii przepisów, regulacji prawnych i oddziaływań gospodarczych na organizację oraz oszacowanie ich oddziaływania na bezpieczeństwo oraz ocenę ryzyka środowiskowego. Części składowe tego punktu to: aspekty środowiskowe; wymagania prawne i inne; cele i zadania; program zarządzania środowiskiem.
- Wdrożenia i funkcjonowania – w ramach normy ISO 14001 zaleca się, aby w celu efektywnego wdrożenia, organizacja rozwijała możliwości i mechanizmy wspomagające, potrzebne do zrealizowania polityki, celów i zadań środowiskowych. Elementami tego punktu są: struktura i odpowiedzialność; szkolenie, świadomość i kompetencje; komunikacja; dokumentowanie systemu; sterowanie dokumentacją; sterowanie operacyjne; gotowość i reakcje na sytuacje krytyczne².
- Kontroli i działań korygujących – czyli monitorowanie i pomiary, niezgodności i akcje korygująco – zapobiegawcze, zapisy oraz audyt systemu zarządzania środowiskowego.
- Przeglądów dokonywanych przez kierownictwo – przegląd taki powinien obejmować ewentualną potrzebę zmian polityki, celów i innych elementów systemu w świetle wyników audytów, zmieniających się okoliczności i zobowiązania do ciągłego doskonalenia.

² Szerzej na ten temat: ISO 14001, pkt 4.4.

Wdrożenie systemu zarządzania środowiskowego i uzyskanie certyfikatu na jego zgodność z wymaganiami normy ISO 14001 stało się ważnym elementem działalności przedsiębiorstw. Certyfikat świadczy o poprawnym funkcjonowaniu systemu zarządzania środowiskowego i dodatkowo o uzasadnionym przekonaniu jednostki certyfikującej o działaniu certyfikowanego przedsiębiorstwa w zgodzie z obowiązującymi przepisami prawa środowiskowego (Szymański, Pochyluk 2001, s. 48). Zobowiązuje on organizację do utrzymywania zgodności z prawem, osiągania ciągłej poprawy wyników na rzecz ochrony środowiska oraz zapobiegania zanieczyszczeniom.

Wdrażanie i funkcjonowanie SZŚ – korzyści i koszty

We współczesnej gospodarce przedsiębiorstwa inwestują w zapobieganie zanieczyszczeniom, przede wszystkim dlatego, że zmuszają je do tego obowiązujące przepisy prawne lub poprawia to ich wizerunek. Jednak decyzja o wdrożeniu systemu zarządzania środowiskowego powinna opierać się w głównej mierze na odpowiedniej analizie ekonomicznej. Analiza kosztów i korzyści stanowi istotny element przy ocenie opłacalności inwestycji. Przedsiębiorstwo powinno zatem zidentyfikować wszystkie koszty i korzyści związane z wdrożeniem systemu zarządzania środowiskowego, przypisać temu wartość pieniężną, jak również ująć uzyskane wartości w prowadzonej przez siebie rachunkowości.

Z istniejącym systemem zarządzania środowiskowego wiąże się wiele korzyści. Zawycząj przedsiębiorstwa dostrzegają korzyści odnoszące się do organizacji, profity dla pracowników, jak i dla całego społeczeństwa. W literaturze przedmiotu funkcjonują również podziały na korzyści wewnętrzne i zewnętrzne. Korzyści wewnętrzne bezpośrednio związane są z funkcjonującym systemem zarządzania środowiskowego, natomiast korzyści zewnętrzne wpływają na otoczenie przedsiębiorstwa.

Korzyści dla przedsiębiorstwa (por. Ejdys 1998):

1. Ekonomiczne – można określić w wartościach pieniężnych:
 - Korzyści bezpośrednie (zmniejszające koszty działalności):
 - związane z odzyskaniem surowców wtórnych, z zagospodarowaniem odpadów, zwiększenie efektywności wykorzystywanej infrastruktury itp.;
 - oszczędności związane z redukcją zużycia energii, surowców i materiałów stosowanych w procesach produkcyjnych – projektowanie wyrobów i usług w sposób pozwalający ograniczyć zużycie zasobów naturalnych, bez pogorszenia jakości,
 - zmniejszenie wytworzonych zanieczyszczeń;
 - korzyści z tytułu zmniejszonych opłat za gospodarcze korzystanie ze środowiska;
 - eliminacja kar za zanieczyszczenie środowiska;
 - podniesienie zyskowności.
 - Korzyści pośrednie:
 - związane ze zwiększeniem bezpieczeństwa na stanowiskach pracy, co wpływa na zmniejszenie ilości wypadków w przedsiębiorstwie, poprawę niezawodności funkcjonujących systemów, a w szczególności redukcję kosztów napraw, zmniejszenie ilości wypłacanych odszkodowań społecznych itp.;
 - związane ze zmniejszeniem składek ubezpieczeniowych, będące wynikiem lepszego zabezpieczenia przedsiębiorstwa, wyższej ekologizacji;
 - wynikające z możliwości uzyskania dogodnych kredytów bankowych na inwestycje proekologiczne; instytucje finansowe opierają swoje decyzje na ocenie ryzyka. Dlatego też systemowe podejście do problemu minimalizacji potencjalnych zagrożeń stawia przedsiębiorstwa w korzystnej sytuacji wobec tych instytucji;

- ułatwiony dostęp do funduszy ekologicznych;
 - uporządkowanie zarządzania w dziedzinie ochrony środowiska;
 - łatwiejsze wykrywanie i usuwanie wszelkich niezgodności.
2. Korzyści nieekonomiczne – wycena jest skomplikowana lub nawet niemożliwa. Należą do nich :
- spełnienie oczekiwań klientów, co do kupowanych towarów, wzrost zaufania u klientów, polepszenie pozycji na rynku oraz wzrost udziału na rynku;
 - polepszenie wiarygodności konkurencyjnej na rynkach wewnętrznych;
 - zapewnienie zgodności z obowiązującymi wymaganiami prawnymi (unikanie płacenia kar pieniężnych oraz niekorzystnego wizerunku związanego z łamaniem przepisów ochrony środowiska);
 - ciągłe doskonalenie we wszystkich dziedzinach działalności przedsiębiorstwa;
 - motywacja dostawców i kontrahentów do wprowadzania systemu i regulacji zasady „ciągłego doskonalenia”;
 - poprawa stosunków ze społeczeństwem, organizacjami proekologicznymi, organami nadzoru i kontroli³;
 - szybsze i sprawniejsze uzyskiwanie pozwoleń, decyzji w sprawie działalności przedsiębiorstwa;
 - wzrost samokontroli i odpowiedzialności;
 - wyważenie oraz zintegrowanie interesów ekonomicznych i związanych ze środowiskiem (szerzej: Repetski 1998, s. 35).

Korzyści dla pracowników :

- poprawa warunków pracy, wzrost bezpieczeństwa pracy;
- satysfakcja z wykonywanej pracy;
- wzrost odpowiedzialności za wykonywaną pracę będący wynikiem podziału obowiązków i przypisania odpowiedzialności na każdym stanowisku pracy;
- możliwość podnoszenia swoich kwalifikacji, ciągłego doskonalenia umiejętności;
- zaangażowanie w proces wdrażania systemu zarządzania środowiskowego zapewni poczucie przydatności, spójności z organizacją;
- uczestnictwo w procesie podejmowania decyzji wpłynie na podniesienie jakości i wydajności pracy;
- świadomość osiągnięcia w przyszłości korzyści finansowych, będących wynikiem redukcji kosztów wytwarzania i funkcjonowania przedsiębiorstwa.

Korzyści dla społeczeństwa :

- poprawa stanu środowiska naturalnego;
- poczucie większego bezpieczeństwa, zmniejszonego ryzyka środowiskowego w razie wystąpienia sytuacji awaryjnych, które mogłyby mieć negatywny wpływ na środowisko;
- usprawnienie procesu wydawania decyzji, pozwoleń na prowadzenie działalności;
- współpraca z organami kontroli środowiska;
- możliwość stworzenia dodatkowych miejsc pracy w związku z wdrażaniem i utrzymaniem systemu zarządzania środowiskowego;
- spełnienie oczekiwań klientów;
- polepszenie relacji ze społeczeństwem (Berrnaciak, Gaczek 2002, s. 333).

³ Z badań przeprowadzonych w krajach Europy Zachodniej i USA wynika, że rzetelny plan działań na rzecz ochrony środowiska pozwala na uruchomienie procesu zmiany roli władz z inspektorów egzekwujących wymagania prawne w publicznych konsultantów.

Dla przedsiębiorstw szczególnie istotne są możliwe do osiągnięcia korzyści finansowe, rozumiane jako „uniknięte koszty”. Mogą one prowadzić do poprawy wskaźników zyskowności firmy pod warunkiem, że są uwzględnione w prowadzonej przez przedsiębiorstwo rachunkowości. Również potencjalne zmniejszenie opłat i kar ekologicznych – podstawowych instrumentów ekonomicznych w ochronie środowiska, odszkodowań, kosztów napraw może wpłynąć na wzrost zyskowności działań przedsiębiorstwa. Wdrożenie i funkcjonowanie systemu zarządzania środowiskowego może także przynieść korzyści z tytułu poprawy wizerunku firmy na rynku czy poprawy stanu zdrowotnego i bezpieczeństwa pracowników.

Z drugiej strony, wdrażanie i funkcjonowanie systemu zarządzania środowiskowego powoduje powstawanie określonych kosztów, które nie występują przy podejmowaniu pojedynczych decyzji. Najczęściej spotykanym w literaturze przedmiotu podziałem kosztów wdrażania systemów zarządzania środowiskowego są koszty bezpośrednie i pośrednie.

Koszty bezpośrednie :

- koszty opracowania dokumentacji systemu zarządzania środowiskowego;
- koszty związane z zatrudnieniem pełnomocnika;
- koszty przeprowadzenia wstępnego przeglądu;
- koszty szkoleń, np. szkolenia dla audytorów wewnętrznych, szkolenia wstępne;
- koszty uzyskania certyfikatu;
- koszty audytów wewnętrznych i zewnętrznych.

Koszty pośrednie:

- nakłady proekologiczne;
- koszty związane ze zmianą organizacji firmy;
- koszty dokonania zmian konstrukcyjnych lub technologicznych na rzecz ograniczenia szkodliwego ograniczenia szkodliwego oddziaływania na środowisko;
- koszty eksploatacji zainstalowanych urządzeń;
- nakłady na modernizację i inwestycje;
- wydzielenie spółki z organizacji (szerzej: Matuszak-Flejszman 2000).

Koszty bezpośrednie i pośrednie powinny być brane pod uwagę przy rachunku ekonomiczno-ekologicznym, obok kosztów inwestycyjnych, monitoringu i kontroli oraz kosztów bieżących. Prowadzony rachunek ekonomiczny działań proekologicznych może oznaczać dla organizacji konieczność dokonania wyboru takiego rozwiązania, które przy mniejszej ekonomicznej efektywności oznaczałoby w praktyce mniejsze straty ekologiczne oraz mniejszą degradację środowiska naturalnego. Przyczyniałoby się to z kolei do zwiększenia wartości reputacji, a tym samym ogólnej wartości przedsiębiorstwa. Są to działania długookresowe, kiedy to cele ekologiczne, ekonomiczne i społeczne współdziałają ze sobą, a trudności stwarza zapewnienie równowagi między dążeniem do osiągnięcia zysku a społeczną odpowiedzialnością za skutki prowadzonej szkodliwej działalności. Działania te pociągają za sobą podejmowanie działań proekologicznych, które zmniejszają rentowność prowadzonej w organizacji działalności.

Ochrona środowiska stanowi wyzwanie dla współczesnych przedsiębiorstw, które stają wobec konieczności równoważenia ekspansji ekonomicznej i działań zmierzających do zwiększenia bezpieczeństwa ekologicznego. Opracowanie odpowiednich procedur i wprowadzenie w przedsiębiorstwach systemu zarządzania środowiskowego stwarza podstawy do rzeczywistego włączenia celów ekologicznych do struktury celów i zadań realizowanych przez przedsiębiorstwa.

Systemy zarządzania środowiskiem łączą efekty ekonomiczne przedsiębiorstw z poprawą stanu środowiska w firmie i jej otoczeniu. Wprowadzanie normy zarządzania środowiskiem jest wymuszane przez konkurencję, przepisy i rosnącą świadomość ekologiczną.

Certyfikaty są stosowane na zasadzie dobrowolności, ale jednocześnie stają się warunkiem istnienia przedsiębiorstwa z uwagi na rosnącą konkurencję na rynkach międzynarodowych.

Wdrożony system zarządzania środowiskowego oraz posiadany certyfikat ISO 14001 udowadniają, że aspekty środowiskowe firmy są pod stałą kontrolą, racjonalnie korzysta ona z zasobów naturalnych i redukuje niekorzystne oddziaływania na środowisko naturalne, co jest niezbędne dla poprawy bezpieczeństwa ekologicznego.

Etapy wdrażania norm w polskich przedsiębiorstwach są dość skomplikowane, niejednokrotnie potrzeba nawet roku, bądź kilku lat, by dostosować odpowiednio systemy danej firmy do przedłożonych wymagań. Wówczas dane przedsiębiorstwo skupia się w pierwszej kolejności na zbadaniu i opisaniu wszystkich procesów zachodzących wewnątrz firmy. Następnie przeprowadza audyty wewnętrzne, wraz z wyciąganiem wniosków i kontroluje procesy poprzez przeglądy okresowe, które mają na celu wyeliminowanie niekorzystnych zjawisk zachodzących w danej firmie. Jeśli wszystkie zakładane normy zostają spełnione, wówczas przeprowadza się audyt mający na celu wydanie niezbędnych oświadczeń, sprawdzenia zgodności i dopuszczenia do uzyskania certyfikatu. Korzyści z wdrażania systemów zarządzania według norm ISO posiadają nie tylko aspekt ekonomiczny, który korzystniej wpływa na zminimalizowanie kosztów prowadzenia i zarządzania działalnością, ale również prawny i marketingowy. Firma ma szansę stać się dominującą na rynku, lepiej postrzeganą przez konsumentów – przedsiębiorstwem zdolnym do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej w danej branży.

Bibliografia

- Bendkowski J., Bendkowski J. (2008), *Praktyczne zarządzanie organizacjami. Kompetencje menedżerskie*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Bernaciak A., Gaczek W.M. (2002), *Ekonomiczne aspekty ochrony środowiska*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.
- Burchard-Dziubińska M. (2004), *Zarządzanie ekologiczne w przedsiębiorstwie przemysłowym*, (w:) Czaja S. (red.), *Ekologizacja zarządzania firmą – zielone zarządzanie* – Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2000.
- Czaja S. (red.), *Ekologiczne zarządzanie firmą. Wybrane elementy*, (w:) *Ekologizacja zarządzania firmą – zielone zarządzanie*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław.
- Ejdys J. (1998), *Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwie – koszty i korzyści, Sterowanie ekorozwojem*, tom. 2, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Grudowski P. (2003), *Jakość, środowisko i bhp w systemach zarządzania*, Wydawnictwo AJG, Bydgoszcz.
- Grudowski P., Pochyluk R., Szymański J. (2001), *Metodyka wdrażania i doskonalenia systemu zarządzania środowiskowego w małych i średnich przedsiębiorstwach. Integracja systemów zarządzania środowiskowego wg norm ISO serii 14000 oraz wytycznych EMAS i systemu zarządzania jakością wg norm serii 9000*. Sprawozdanie końcowe z projektu badawczego KBN nr: 1 H02D 031 14, Gdańsk.
- Martin R. (1998), *ISO 14001 Guidance Manual*, NCEDR, University of Tennessee, Knoxville.
- Matuszak-Flejszman A. (2000), *System zarządzania środowiskowego – aktualna sytuacja w Polsce*, „Problemy Ocen Środowiskowych”, nr 1(8).
- Piper L., Ryding S.O., Henricson C. (2004), *Continual improvement with ISO 14001*, IOS Press.

- Poskrobko B. (1999), *System zarządzania ochroną środowiska w przedsiębiorstwie*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 1-2.
- Poskrobko B. (1998), *Zarządzanie środowiskiem*, PWE, Warszawa.
- Repetski A. (1998), *Doświadczenia z wdrażania SZŚ*, „Problemy Ocen Środowiskowych”, nr 2-3(2).
- Szymański J., Pochyluk R. (2001), *Jaka jest skuteczność Systemów Zarządzania Środowiskowego*, „Problemy Ocen Środowiskowych”, nr 2(13).
- Wenk M. S. (2005), *The European Unions Eco-Management and Audit Scheme (EMAS)*, Springer, Dordrecht.
- Whitelaw K. (2004), *ISO 14001 Environmental System Handbook*, Second edition, Elsevier.

Environmental Management System (EMAS) as an Example of Ecological Safety

Summary

Ecological safety is a priority in an attempt to fulfil both the requirements of country's ecological policy and the strategy of sustainable economic development. It may contribute to the modernisation of environmental protection. One of the ways necessary to meet these demands is implementation of the Eco-Management and Audit Scheme (EMAS), which takes place at the level of enterprise. The basic requirement of Environmental Management System is to systematically reduce negative impact on environment. It could be achieved by integrating the process of decision-making concerning environmental protection and the general management system in a company. The system helps to manage the dangers environment is exposed to, minimise its harmful effect, reduce costs, and enhance its competitiveness. Through implementing and adhering to the environmental management system, the positive public image of the company is built in the eyes of customers, national institutions and other market players. Today, future-oriented companies should opt for modern management methods based on quality and environmental criteria. In the light of all the changes in legal regulations concerning environmental protection such an efficiently working environmental management system based on the ISO 14001 standards provides a solid basis to be registered in the Eco-Management and Audits Schemes, EMAS. The implementation as well as the improvement of the environmental management system may help to prevent ecological dangers and thus contribute to an increase of ecological safety.

Key words: Eco-Management and Audit Scheme, sustainable development, environmental management system, ecological audit, ISO 14001, ecological policy, ecological safety.

JEL codes: Q56

Система управления окружающей средой EMAS – пример экологической безопасности

Резюме

Экологическая безопасность – приоритет в осуществлении предпосылок экологической политики государства, а также стратегии устойчивого экономического развития. Она может

способствовать модернизации инфраструктуры защиты природной среды. Одним из направлений, необходимых для выполнения этих требований, стало внедрение системы управления окружающей средой EMAS на уровне предприятий. Основным требованием системы управления окружающей средой является достижение систематического уменьшения воздействия на среду посредством интегрирования процесса принятия решений, связанных с охраной окружающей среды, с общей системой управления в данной организации. Система помогает управлять угрозами для окружающей среды, минимизировать негативное воздействие на окружающую среду, что влияет на экологическую безопасность, снижать затраты, повысить конкурентоспособность. Внедряя и применяя систему управления окружающей средой, формируют положительный имидж фирмы в глазах клиентов, государственных учреждений и других участников рынка. Фирмы, думающие о будущем, должны уже сегодня добиваться современных методов управления, основываясь на качественных и экологических критериях. В свете происходящих изменений в законодательных актах, касающихся защиты окружающей среды, наличие четко действующей системы управления окружающей средой, основанной на требованиях стандарта ISO 14001, становится основой для регистрации в системе EMAS. Ввод и усовершенствование системы управления окружающей средой могут существенно повлиять на эффективное противодействие экологическим угрозам и, тем самым, способствовать росту экологической безопасности.

Ключевые слова: система EMAS, устойчивое развитие, управление окружающей средой; аудиты, касающиеся окружающей среды; стандарты ISO 14001, политика качества и окружающей среды, экологическая безопасность.

Коды JEL: Q56

© All rights reserved

Agata Lulewicz-Sas
Politechnika Białostocka

BENCHMARKING JAKO NARZĘDZIE DOSKONALENIA ORGANIZACJI W OBSZARZE SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI BIZNESU¹

Streszczenie

Proces doskonalenia organizacji odbywa się z wykorzystaniem różnych narzędzi zarządzania. Jednym z nich jest *benchmarking* oznaczający porównywanie się do najlepszych i wskazywanie sposobów osiągnięcia lepszych rezultatów. *Benchmarking* można też zastosować jako narzędzie doskonalenia organizacji w obszarze społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* – CSR) rozumianego jako jedna z form wdrażania zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach.

Celem rozważań jest przedstawienie wytycznych w zakresie *benchmarkingu* przeprowadzanego w obszarze CSR.

CSR jest realizowana w celu osiągnięcia ładu zintegrowanego, łączącego następujące łądy składowe: ład ekonomiczny, ład ekologiczny, ład społeczny, ład korporacyjny (zarządczy). Ład zintegrowany traktować należy jako benchmark, czyli wzorzec, stan docelowy. *Benchmarking* CSR zaś to proces wdrażania różnych działań w celu osiągnięcia ładu zintegrowanego.

W artykule zaproponowany został proces *benchmarkingu* CSR, a także wskaźniki służące do oceny organizacji w zakresie CSR. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzić można, że w obszarze CSR przedmiotem porównywania mogą być wyniki/efekty realizowanych działań CSR (*benchmarking* wyników) oraz procesy osiągania wyników/efektów (*benchmarking* procesów).

Słowa kluczowe: *benchmarking*, społeczna odpowiedzialność biznesu, doskonalenie.

Kody JEL: M14

Wstęp

Ciągłe doskonalenie organizacji jest warunkiem koniecznym do jej przetrwania na rynku w warunkach nasilającej się konkurencji i niepewności otoczenia. Problematyka związana z doskonaleniem funkcjonowania organizacji była w przeszłości i jest aktualnie przedmiotem licznych rozważań teoretycznych i praktycznych zastosowań. Główny nurt zainteresowań związany z doskonaleniem organizacji gospodarczych skupia się na poszukiwaniu rozwiązań mających na celu zwiększenie szeroko rozumianej efektywności ekonomicznej ich funkcjonowania (Gomółka 2009, s. 9). Weryfikacja procesu doskonalenia organizacji odbywa się z wykorzystaniem różnych narzędzi. Jednym z nich jest *benchmarking* oznaczający porównywanie się do najlepszych i wskazywanie sposobów osiągnięcia lepszych rezultatów.

¹ Artykuł został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/D/HS4/05665.

Zakres wykorzystania *benchmarkingu* do doskonalenia organizacji jest praktycznie nieograniczony (Ziębicki 2005, s. 135). Przedmiotem analizy *benchmarkingowej* może być niemal każdy proces i funkcja w danej organizacji bądź cała organizacja. Można porównywać zarówno procedury i procesy, jak i koszty, strategie działania, produkty czy usługi (Dąbrowska-Mitek 2007, s. 349). *Benchmarking* można też zastosować jako narzędzie doskonalenia organizacji w obszarze społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* CSR), stanowiącym odpowiedź biznesu na wyzwania związane ze zrównoważonym rozwojem.

Celem rozważań jest przedstawienie wytycznych w zakresie *benchmarkingu* przeprowadzanego w obszarze CSR.

Benchmarking narzędziem doskonalenia

Etymologicznie pojęcie „*benchmarking*” wywodzi się od słowa *benchmark* (w tłumaczeniu na język polski oznacza „wzorzec, punkt odniesienia”). *Benchmarking* zaliczany jest do „miękkich” metod doskonalenia i uczenia się organizacji.

Historia zastosowania metody *benchmarkingu* sięga II wojny światowej (Kuczevska 2007, s. 7). Za prekursora *benchmarkingu* uważa się amerykańską korporację *Xerox Corporation*, która w latach siedemdziesiątych XX wieku wykorzystywała tę metodę do realizacji swoich celów strategicznych.

W ujęciu znaczeniowym pojęcie *benchmarkingu* jest bardzo szerokie. Przykładowe definicje *benchmarkingu* przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1
Definicje pojęcia „*benchmarking*”

Definicja	Źródło
<i>Benchmarking</i> jest procesem ciągłego uczenia się i twórczego doskonalenia organizacji wykorzystującym rozwiązania i osiągnięcia, które wypracowali najlepsi w danej dziedzinie.	Węgrzyn (2000, s. 84)
<i>Benchmarking</i> jest ciągłym i systematycznym procesem identyfikowania, analizy, projektowania i w konsekwencji wdrażania lepszych rozwiązań w zakresie procesów, produktów oraz sposobów rozwiązywania problemów i realizacji celów z wykorzystaniem uznanych i sprawdzonych wzorców wewnętrznych i/lub zewnętrznych organizacji, którego rezultatem powinien być wzrost jej efektywności.	Grudzewski, Hejduk (2004, s. 168)
<i>Benchmarking</i> to porównywanie działań jednej organizacji z innymi, które mają najlepsze wyniki lub też wyznaczają kierunki rozwoju oraz dostosowanie ich dobrych pomysłów w celu doskonalenia się.	Kline (2003, s. 50-54)
<i>Benchmarking</i> jest wszechstronnym narzędziem, które może być stosowane w różny sposób, w celu poprawy realizowanych procesów. <i>Benchmarking</i> pozwala organizacji obiektywnie i dokładnie ocenić swoje procesy, aby zobaczyć, czy i jak można poprawić.	Keehley i in. (1997).
<i>Benchmarking</i> jest narzędziem pomiaru i porównywania się z innymi w celu uzyskania większej wydajności.	Zimniewicz (1999, s. 36)
<i>Benchmarking</i> to porównywanie się z najlepszymi, dorównywanie im, orientacja na najlepszą klasę wyrobów lub usług, uczenie się od konkurentów.	

Źródło: opracowanie własne.

Cechą wspólną prezentowanych w literaturze definicji *benchmarkingu* jest ciągłość procesu, analiza porównawcza do wzorca oraz działania dostosowawcze.

Benchmarking należy stosować, aby osiągnąć cel, a nie jako cel sam w sobie (Ziębicki 2007, s. 52). Zasadniczy cel stosowania metody sprowadza się do udzielenia odpowiedzi na pytanie „dlaczego inni robią to samo inaczej?” i „co wpływa na to, że osiągają lepsze wyniki?” (Czekaj 1995). Porównywanie się z innymi i kopiowanie cudzych wzorców może wydawać się nieetyczne, a nawet wręcz kojarzyć się z kradzieżą pomysłów. Można się tu łatwo doszukać poczucia winy z powodu takiej grabieży cudzych rozwiązań. Jednak w istocie u podłoża *benchmarkingu* leży bardzo ludzka koncepcja dzielenia się i pomagania innym (Grudzewski, Hejduk 2004, s. 169).

Proces *benchmarkingu* może być prowadzony z wykorzystaniem różnych modeli. Spendolini wyróżnił pięć faz procesu *benchmarkingu*: zdefiniowanie problemu (wybór przedmiotu *benchmarkingu*), sformułowanie zespołu, zidentyfikowanie partnerów *benchmarkingu*, zebranie i analizowanie informacji, wdrożenie nowych rozwiązań (Spendolini 1992). Young zidentyfikował cztery stopnie w procesie *benchmarkingu*: planowanie, analiza, integracja, działanie (Young 1993, s. 14-15). Hacker i Kleiner zaproponowali dwanaście faz *benchmarkingu*: wybór przedmiotu badań, zidentyfikowanie kluczowych czynników działalności, zidentyfikowanie partnerów *benchmarkingu*, określenie metod zbierania danych, zbieranie danych, identyfikacja luk w działalności, przewidywanie przyszłych poziomów działania, przedstawienie wyników badań i ich akceptacja, ustanowienie funkcjonalnych celów i planu wdrożenia, wdrażanie i monitorowanie postępu, pomiar rezultatów odnośnie do wymagań i potrzeb interesariuszy, dostosowanie do warunków organizacji (Hacker, Kleiner 2000, s. 20-23).

Z analizy literatury wynika, że istnieje wiele różnych modeli realizacji *benchmarkingu*. Modele te muszą być na tyle elastyczne, aby na każdym etapie procesu *benchmarkingu* możliwa była zmiana jego założeń.

Ze względu na różnorodność form i obszarów, w których stosuje się metodę *benchmarkingu*, zaproponować można następującą klasyfikację:

- według kryterium *benchmarks*:
 - wewnętrzny – kiedy przedmiotem porównania jest własna firma i jej zasoby wewnętrzne,
 - zewnętrzny – który z kolei dzieli się na konkurencyjny (kiedy firmę porównuje się z jej konkurentami w sektorze), horyzontalny (gdzie porównanie odnosi się do firm spoza sektora działalności), relacyjny (kiedy *benchmarkiem* jest stały partner, np. dostawca czy odbiorca);
- według kryterium przedmiotu *benchmarkingu*:
 - całościowy – porównywanie wszystkich aspektów funkcjonowania firmy,
 - funkcjonalny – porównywanie wybranej funkcji lub kilku funkcji przedsiębiorstwa, np. produkcja, finanse,
 - procesowy – porównywanie procesów realizowanych w firmie i procesów firmy wzorcowej,
 - marketingowy – porównywanie opinii klientów o firmie z opiniami na temat benchmarka,
 - metod zarządzania – porównywanie aspektów systemu zarządzania w firmie z „najlepszymi w klasie”;
- według kryterium etapu dokonywania pomiaru:
 - sposobu realizacji (*benchmark* procesów) – gdy obejmuje sposoby realizowania danej funkcji czy procesu, które pozwalają na osiągnięcie wysokiego poziomu efektywności;
 - wyników – oznacza dokonywanie porównań w zakresie wyników, które świadczą o poziomie efektywności firmy (Kuczevska 2007, s. 11-12).

Benchmarking jest jednym z najczęściej stosowanych narzędzi doskonalenia organizacji. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez Bain&Company. W 2011 r. narzędzie to wykorzystywało 83% światowych organizacji (w skali globalnej, spośród dziesięciu analizowanych narzędzi zarządzania, benchmarking wykorzystywany był przez organizacje najczęściej). Popularność benchmarkingu wśród badanych dziesięciu narzędzi zarządzania przedstawiono w zestawieniu 1.

Zestawienie 1

Popularność stosowania *benchmarkingu* wśród dziesięciu badanych narzędzi zarządzania

Narzędzie	Globalnie	Ameryka Północna	Europa	Azja	Ameryka Łacińska
Benchmarking	1	3	1	4	3

1 – najczęściej stosowane narzędzie
10 – najrzadziej stosowane narzędzie
Źródło: Rigby, Bilodeau (2011, s. 7).

Popularność *benchmarkingu* wynika głównie z możliwości szerokiego jego zastosowania. *Benchmarking* wykorzystywany jest w sektorze prywatnym i państwowym, w różnych branżach² i różnych dziedzinach (np. zarządzanie jakością, zarządzanie zasobami ludzkimi, zarządzanie kosztami). *Benchmarking* może być także wykorzystywany w obszarze działalności organizacji związanej z koncepcją CSR.

CSR formą wdrażania zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach

Źródłem koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu jest filozoficzna idea odpowiedzialności. W potocznym rozumieniu odpowiedzialność to konieczność ponoszenia konsekwencji za własne postępowanie i jego skutki. Odpowiedzialność to odpowiadanie za łamanie obowiązujących reguł i zasad. J. Tischner wiąże pojęcie odpowiedzialności z winą pisząc: Gra o odpowiedzialność jest przede wszystkim grą o winę lub nie-winę człowieka. Kto wzywa do odpowiedzialności, ten zamierza obwiniać. Kto broni się przed odpowiedzialnością, ten broni się przed winą (Tischner 1995, s. 47). Niejednokrotnie drogowskazem dla odpowiedzialnych działań jednostki nie jest norma o charakterze prawnym, ale poczucie powinności, wyrzut sumienia, zmysł moralny (Niećko-Bukowska 2008, s. 132).

W praktyce gospodarczej należy wyróżnić trzy poziomy odpowiedzialności: indywidualną, przedsiębiorstwa, a także biznesu jako całości. Najważniejsza jest niewątpliwie ta pierwsza. Nie ma bowiem niemoralnego biznesu, są jedynie niemoralni ludzie. Dopiero przyjęcie odpowiedzialności jednostkowej pozwala na określenie odpowiedzialności firmy, a przyjęcie tej z kolei prowadzi do odsłonięcia następnego poziomu – odpowiedzialności środowisk biznesowych (Filek 2004, s. 110).

² W Polsce jako pierwsze benchmarking zastosowały banki (Bank Zachodni SA, Bank Śląski, WBK SA) podpisując w 1992 r. porozumienie z europejskimi bankami i przejmując za wzorzec banki zachodnioeuropejskie.

Spółeczna odpowiedzialność biznesu znajduje swoje podłoże na gruncie etyki biznesu. Za jej początki uważa się encyklikę *Rerum Novarum* Leona XIII z 1891 r. oraz bezpośrednio na gruncie amerykańskim publikację w 1926 r. książki *The Fundamentals of Business Ethics*. W tym czasie ukazała się również encyklika *Quadragesimo Anno* Piusa XI, której rozdział drugi jest poświęcony kwestiom społecznym i gospodarczym (Bernatt 2009, s. 23). W literaturze narodziny koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw przypisuje się często Trzeciemu Europejskiemu Sympozjum Zarządzania w Davos w roku 1973, gdzie dyskutowano nad zadaniami i celami przedsiębiorstw (Roszkowska 2011, s. 18). Na przełomie XX i XXI wieku koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu stała się przedmiotem ożywionej dyskusji naukowej.

Koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu interpretowana jest w różny sposób. Według Komisji Europejskiej społeczna odpowiedzialność biznesu to koncepcja, zgodnie z którą przedsiębiorstwa dobrowolnie uwzględniają kwestie społeczne i ekologiczne w swojej działalności operacyjnej oraz w kontaktach z interesariuszami (*Green Paper...* 2001). W Raporcie Banku Światowego społeczną odpowiedzialność biznesu zdefiniowano jako zobowiązanie biznesu do przyczyniania się do zrównoważonego rozwoju z udziałem pracowników, ich rodzin, lokalnych społeczności oraz całego społeczeństwa, w celu poprawy jakości życia, co przyniesie pozytywne skutki zarówno biznesowi, jak i społecznemu rozwojowi (*What Does Business...* 2005). Społeczna odpowiedzialność sprowadza się nie tylko do przestrzegania obowiązujących przepisów prawnych, ale także wychodzi naprzeciw oczekiwaniom etycznym społeczeństwa (Carrol 1979, s. 497-507). Uwzględnia ona aspekty ekonomiczne, społeczne i ekologiczne (Mikkilä, Toppinen 2008, s. 500-506).

Precyzyjna definicja społecznej odpowiedzialności znalazła się w opublikowanej 1 listopada 2010 roku przez Międzynarodową Organizację Normalizacji normie ISO 26000. Społeczną odpowiedzialność zdefiniowano jako odpowiedzialność organizacji za wpływ jej decyzji i działań na społeczeństwo i środowisko, poprzez przejrzyste i etyczne zachowania, które:

- przyczyniają się do zrównoważonego rozwoju, włączając zdrowie i dobrobyt społeczeństwa;
- uwzględniają oczekiwania interesariuszy;
- są zgodne z obowiązującym prawem i spójne z międzynarodowymi normami zachowania;
- są wprowadzone w całej organizacji i praktykowane w jej działaniach w obrębie jej strefy wpływów (ISO 26000 2010).

Definicje społecznej odpowiedzialności biznesu akcentują dobrowolny charakter podejmowanych działań, generujących efekty społeczne, ekologiczne i ekonomiczne. Koncepcja ta wychodzi poza wymogi stawiane przez prawo. Jej celem jest poszukiwanie najkorzystniejszych rozwiązań nie tylko dla organizacji, ale również dla jego otoczenia bliższego i dalszego (interesariuszy). I. Kuraszko do cech wyróżniających działania społecznie odpowiedzialne zaliczyła: uwzględnianie w prowadzeniu podstawowej działalności biznesowej wartości etycznych; uczciwe wypełnianie zobowiązań; stosowanie przejrzystych praktyk biznesowych opartych na szacunku dla pracowników i społeczności; osiąganie długotrwałego zysku przy jednoczesnym rozsądnym budowaniu i wzmacnianiu relacji ze wszystkimi interesariuszami; wykorzystywanie dialogu z interesariuszami do usprawniania strategii rozwoju przedsiębiorstwa; budowanie strategii przewagi konkurencyjnej na rynku, która oparta jest na zapewnieniu trwałej wartości, zarówno dla udziałowców, jak i dla innych interesariuszy (Kuraszko 2010, s. 83).

T. Borys wskazuje, że odpowiedzialność biznesu ewoluuje w kierunku odpowiedzialności zintegrowanej, łączącej odpowiedzialność ekonomiczno-finansową, prawną, śro-

dowiskową i społeczną (Borys 2011, s. 145). Idea integrowania czterech podstawowych rodzajów odpowiedzialności jest w różnicowany sposób eksponowana w definicjach odpowiedzialności biznesu z dominacją kategorii społecznej odpowiedzialności, co wymusza częste uzależnianie słuszności tych określeń do osiągnięcia zysku jako warunku *sine qua non* ponoszenia społecznej odpowiedzialności. Dominuje więc raczej tendencja dezintegracji odpowiedzialności biznesu niż integracji, co jest swoistym paradoksem (G. Borys, T. Borys 2011, s. 77).

W wielu publikacjach terminy „społeczna odpowiedzialność biznesu” i „zrównoważony rozwój” używane są zamiennie. Społeczną odpowiedzialność biznesu można uznać za odpowiedź biznesu na wyzwania związane ze zrównoważonym rozwojem. Koncepcja CSR, koncentrująca się na danej organizacji, stanowi zarówno pewną filozofię, jak i zestaw narzędzi pozwalających osiągnąć stan zrównoważonego biznesu, który w dłuższej perspektywie, prócz korzyści środowiskowych i społecznych, gwarantuje długotrwały wzrost wartości firmy. W odniesieniu do mniejszych podmiotów działania te można określić również mianem odpowiedzialnej przedsiębiorczości (Gasiński, Piskalski, 2009).

Wdrażanie działań społecznie odpowiedzialnych przynosi pozytywne efekty interesariuszom oraz całej organizacji. W celu uzyskania możliwie największych efektów niezbędne jest objęcie działań realizowanych w ramach CSR analizą *benchmarkingu*.

Benchmarkingu w obszarze CSR

Istniejące opracowania i wyniki badań nie dają gotowych rozwiązań realizacji *benchmarkingu* w obszarze społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw.

Analizą *benchmarkingu* można objąć wszystkie działania realizowane w ramach koncepcji CSR lub też tylko wybrane. Badania mogą dotyczyć całej organizacji lub też tylko poszczególnych działów.

Celem realizowanych w organizacjach działań społecznie odpowiedzialnych jest osiągnięcie ładu zintegrowanego, łączącego następujące łądy składowe: ład ekonomiczny, ład ekologiczny, ład społeczny, ład korporacyjny (zarządczy). Ład zintegrowany traktować należy jako *benchmark*, czyli wzorzec, stan docelowy. *Benchmarking* zaś to proces wdrażania różnych działań w celu osiągnięcia ładu zintegrowanego.

Przedmiotem porównywania powinny być zatem:

- wyniki/efekty realizowanych działań CSR (*benchmarking* wyników);
- procesy osiągania wyników/efektów (*benchmarking* procesów).

Etapy procesu *benchmarkingu* CSR przedstawiono w tabeli 2.

Aby proces *benchmarkingu* można było uznać za ciągły należy po wykonaniu wszystkich etapów jednego cyklu przeanalizować i ocenić dotychczasowe prace, poszukując słabych stron postępowania oraz zidentyfikować nowe problemy do rozwiązania za pomocą *benchmarkingu*. Proces *benchmarkingu* można uznać zatem za narzędzie ciągłego doskonalenia.

Warunkiem powodzenia *benchmarkingu* jest odpowiednie wyszukanie wzorców. Poszukując wzorców zidentyfikować też można antywzorcy, czyli organizacje stosujące złe rozwiązania w analizowanym problemie. Działania społecznie nieodpowiedzialne oraz działania społecznie odpowiedzialne mogą dotyczyć tych samych obszarów, jednak punkt widzenia i sposób działania będzie inny. Zidentyfikowanie antywzorcyca niejednokrotnie może pomóc w wyborze odpowiedniego wzorca.

Tabela 2
Etapy procesu benchmarkingu CSR

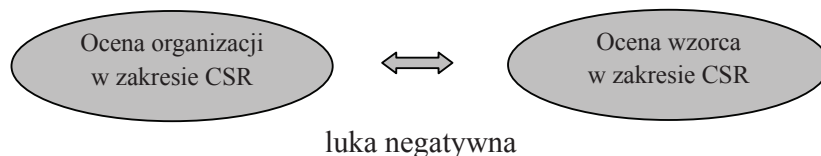
Etap procesu benchmarkingu	Charakterystyka etapów
Planowanie procesu benchmarkingu (co będzie porównywane? kto będzie porównywał?)	<ul style="list-style-type: none"> – powołanie interdyscyplinarnego zespołu benchmarkingu – określenie przedmiotu benchmarkingu (wyniki/efekty działań CSR lub proces osiągania wyników/efektów) – określenie celu benchmarkingu
Identyfikacja partnerów benchmarkingu (od kogo będzie pochodził wzorzec?)	<ul style="list-style-type: none"> – poszukiwanie wzorca benchmarkingu (wzorzec powinien być odzwierciedleniem jak największej liczby pozytywnych działań w zakresie CSR, a także efektów tych działań) – nawiązanie kontaktu ze wzorcem
Zebranie danych i interpretacja (jak jest realizowane działanie w badanej organizacji? jak jest realizowane działanie przez wzorzec?)	<ul style="list-style-type: none"> – określenie instrumentów zbierania danych i informacji – ocena działań CSR lub też efektów osiąganych w wyniku realizacji tych działań w badanej organizacji – ocena działań CSR lub też efektów osiąganych w wyniku realizacji tych działań w organizacji przyjętej za wzorzec – analiza „luki negatywnej”, jaka występuje w obszarze CSR badanej organizacji w porównaniu z „najlepszym w klasie” wzorcem, – określenie znaczenia różnic
Wdrażanie działań	<ul style="list-style-type: none"> – zaproponowanie rozwiązań niwelujących różnice – wdrażanie rozwiązań – monitorowanie postępów wdrażania

Źródło: jak w tabeli 1.

Istotną rolę w procesie benchmarkingu odgrywać też będzie umiejętność wykorzystania doświadczeń partnerów benchmarkingu do doskonalenia własnej organizacji. Stosując benchmarking nie można zapomnieć o obowiązujących przepisach prawnych i sankcjach za ich łamanie. Proces benchmarkingu odbywać się powinien z poszanowaniem własności intelektualnej organizacji przyjętej za wzorzec.

Ważnym elementem procesu benchmarkingu jest ocena realizowanych przez organizację działań i uzyskiwanych efektów w zakresie CSR. Ocena ta odniesiona do wzorca wyznacza „lukę negatywną” stanowiącą przedmiot doskonalenia (por. rysunek 1).

Rysunek 1
„Luka negatywna” jako podstawa działań doskonalących

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3
Wskaźniki do oceny organizacji w zakresie realizowanych działań CSR

Kategorie oceny	Wskaźniki
Zarządzanie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy organizacja określiła swoje główne ekonomiczne, społeczne i środowiskowe wpływy? 2. Czy firma posiada strategię CSR, która określa jej zaangażowane w praktyki CSR? 3. Czy w firmie wyznaczono personel wyższego szczebla odpowiedzialny za CSR? 4. Czy firma łączy kwestie związane z odpowiedzialnością biznesu z oceną wyników pracowników? 5. Czy firma definiuje kluczowe priorytety CSR i odpowiednio komunikuje je w ramach swojej organizacji?
Środowisko	<ol style="list-style-type: none"> 6. Czy firma posiada plany i programy działania mające na celu obniżenie wpływu na środowisko? 7. Czy firma posiada system monitorowania mierzący jej wpływ na środowisko, a w szczególności zużycie zasobów naturalnych i emisję dwutlenku węgla? 8. Czy firma posiada program szkoleniowy mający na celu wsparcie pracowników w zakresie wdrażania polityki dotyczącej ochrony środowiska i planu działań? 9. Czy firma jest w stanie wykazać mierzalną redukcję emisji dwutlenku węgla w porównaniu do ubiegłych lat? 10. Czy firma posiada program utylizacji odpadów?
Stosunki pracy	<ol style="list-style-type: none"> 11. Czy firma posiada plan działania dotyczący stosunków pracy/zasobów ludzkich podlegający okresowej ewaluacji? 12. Czy pracownicy są w firmie oficjalnie reprezentowani? 13. Czy w firmie istnieją procedury, mające na celu przeciwdziałanie problemom w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny pracy? 14. Czy firma posiada programy łagodzenia skutków redukcji zatrudnienia? 15. Czy firma posiada efektywną procedurę rozpatrywania skarg?
Relacje społeczne	<ol style="list-style-type: none"> 16. Czy firma posiada program społecznego zaangażowania? 17. Czy firma regularnie komunikuje się z interesariuszami? 18. Czy firma bierze czynny udział w organizacjach i forach CSR oraz/lub angażuje się we współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi? 19. Czy firma oferuje swój czas, inwestuje lub wspiera inicjatywy lokalnych społeczności? 20. Czy firma oferuje programy praktyk zawodowych w celu wspierania rozwoju umiejętności w lokalnej społeczności?
Środowisko biznesowe	<ol style="list-style-type: none"> 21. Czy firma dokonuje ocen kluczowych dostawców oraz kontrahentów pod względem: zasobów ludzkich; przepisów BHP; zapobiegania korupcji; praktyk środowiskowych? 22. Czy firma praktykuje tzw. „zielone zakupy/zamówienia”? 23. Czy firma posiada procedury służące do analizy oraz przeciwdziałania praktykom łapówkarskim i korupcyjnym? 24. Czy firma posiada politykę oraz procedury zapewniające przejrzystość lobbingu? 25. Czy firma szkoli swoich pracowników w zakresie etycznego łańcucha dostaw oraz praktyk antyłapówkarskich oraz antykorupcyjnych?

Ocena punktowa: odpowiedź „tak” – 4, „tak, ale częściowo” – 2, „nie” – 0.

Maksymalna liczba punktów określona na podstawie kwestionariusza wynosi 100.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Społeczna odpowiedzialność...* (2010).

Do oceny działań w ramach koncepcji CSR organizacje mogą wykorzystywać opracowany przez UNDP³ kwestionariusz składający się z 25 pytań pogrupowanych w pięciu

³ Kwestionariusz samoceny powstał w wyniku realizacji projektu *Zwiększenie przejrzystości i wiarygodności praktyk w zakresie CSR poprzez ustanowienie oceny realizacji CSR oraz wdrożenie systemów monitorowania w nowych państwach*

kategoriach ogólnych: zarządzanie, środowisko, stosunki pracy, stosunki społeczne i środowisko biznesowe. Wskaźniki do oceny organizacji w zakresie realizowanych działań CSR przedstawiono w tabeli 3.

Kwestionariusz oceny CSR jest narzędziem, które w stosunkowo krótkim czasie może dać ogólny obraz funkcjonowania CSR w organizacji. Zaproponowany zestaw wskaźników nie jest jedynym, standardowym zestawem do oceny działań społecznie odpowiedzialnych realizowanych przez organizację.

Podsumowanie

Benchmarking dzięki swojej interdyscyplinarności pozwala ocenić różnorodne działania podejmowane przez organizacje, w tym także działania w obszarze CSR. Służyć on może jako narzędzie doskonalenia podejmowanych przez organizację działań społecznie odpowiedzialnych.

W obszarze CSR przedmiotem porównywania mogą być wyniki/efekty realizowanych działań CSR (*benchmarking* wyników) oraz procesy osiągania wyników/efektów (*benchmarking* procesów).

W realizacji procesu benchmarkingu CSR można napotkać na różne problemy. Z jednej strony wynikają one z trudności w identyfikacji wzorców, z drugiej natomiast w pozyskiwaniu od nich informacji, szczególnie mając na uwadze etyczne i prawne ograniczenia.

Bibliografia

- Bernatt M. (2009), *Spółeczna odpowiedzialność biznesu. Wymiar konstytucyjny i międzynarodowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Borys G., Borys T. (2011), *Zintegrowana odpowiedzialność biznesu – geneza i istota*, (w:) *Ekologiczne uwarunkowania rozwoju gospodarki oraz przedsiębiorstw*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Górcze, Wydawnictwo UE w Krakowie, Kraków.
- Borys T. (2011), *Interdyscyplinarność ekonomii zrównoważonego rozwoju*, (w:) Poskrobko B. (red.), *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo WSE w Białymstoku, Białystok.
- Carrol A.B. (1979), *A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance*, „Academy of Management Review”, Vol. 4, No. 4.
- Czekaj J. (1995), *Benchmarking – metoda racjonalizacji organizacji*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa”, nr 9.
- Dąbrowska-Mitek M. (2007), *Zastosowanie koncepcji benchmarkingu w sektorze logistyki*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, nr 1187.
- Filek J. (2004), *Wprowadzenie do etyki biznesu*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Freeman R.E., Velamuri S.R., Moriarty B. (2006), *Company Stakeholder Responsibility: A New Approach to CSR*, Business Roundtable Institute for Corporate Ethics.

- Gasiński T., Piskalski G. (2009), *Zrównoważony rozwój. Podręcznik dla małych i średnich przedsiębiorstw*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Gomółka Z. (2009), *Doskonalenie funkcjonowania organizacji*, Difin, Warszawa.
- Green Paper Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility* (2001), COM 366, Brussels.
- Grudzewski W.M., Hejduk I.H. (2004), *Metody projektowania systemów zarządzania*, Difin, Warszawa.
- Hacker M.E., Kleiner B.M. (2000), *12 steps to better benchmarking*, "Industrial Management", No. 42(2).
- ISO 26000 (2010), *Guidance on Social Responsibility*, ISO.
- Keehley, P., Medlin, S., MacBride, S., & Longmire, L. (1997), *Benchmarking for best practices in the public sector*, Jossey Bass, California.
- Kline J.J. (2003), *Activity-based costing and benchmarking: A tandem for quality oriented governments*, "Journal of Government Financial Management", No. 52(3).
- Kuczewska J. (2007), *Europejska procedura benchmarkingu. Programy i działania*, PARP, Warszawa.
- Kuraszko I. (2010), *Nowa komunikacja społeczna wyzwaniem odpowiedzialnego biznesu*, Difin, Warszawa.
- Mikkilä M., Toppinen A. (2008), *Corporate Responsibility Reporting by Large Pulp and Paper Companies*, "Forest Policy and Economics", Vol. 10, No. 7-8.
- Niećko-Bukowska B. (2008), *Perspektywy ujęcia odpowiedzialności*, "Investigationes Linguisticae", Vol. XVI, Poznań.
- Rigby D., Bilodeau B. (2011), *Management Tools & Trends 2011*, Bain&Company.
- Roszkowska P. (2011), *Rewolucja w raportowaniu biznesowym*, Difin, Warszawa.
- Spendolini M. (1992), *The benchmarking book*, American Benchmarking Association, New York.
- Społeczna odpowiedzialność biznesu (CSR). Podręcznik do samooceny dla przedsiębiorstw* (2010), UNDP.
- Tischner J. (1995), *Gra wokół odpowiedzialności*, „Znak”, nr 10.
- Węgrzyn A. (2000), *Benchmarking nowoczesna metoda doskonalenia przedsiębiorstwa*, Antykwa, Kluczbork-Wrocław.
- What Does Business Think about Corporate Social Responsibility. Part II. Comparison of Attitudes and Practices in Hungary, Poland and Slovakia* (2005), Raport Banku Światowego.
- Young S. (1993), *Checking performance with competitive benchmarking*, "Professional Engineering", No. 6(2).
- Ziębicki B. (2007), *Benchmarking w doskonaleniu organizacji usług użyteczności publicznej*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Ziębicki B. (2005), *Wykorzystanie benchmarkingu w doskonaleniu działalności instytucji użyteczności publicznej (na przykładzie PPUP „Poczta Polska”)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Bochni”, nr 3.
- Zimmewicz K. (1999), *Współczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa.

Benchmarking as a Tool to Improve Organisation in the Area of Corporate Social Responsibility

Summary

The process of improvement of the organisation involves the use of a variety of management tools. One of them is the benchmarking which indicates the comparison to the best and identifies the ways of achieving better results. Benchmarking can also be used as a tool to improve organisation in the area of CSR (corporate social responsibility), defined as one of the forms of implementation of sustainable development in companies.

The purpose of author's consideration is to provide guidelines for benchmarking in the area of CSR. CSR is implemented in order to achieve integrated governance, linking together the following elements: economic governance, ecological governance, social governance, corporate governance (management). Integrated governance should be treated as the benchmark, that is, the final model. Benchmarking is the process of implementation of various activities in order to achieve the integrated governance.

The CSR benchmarking process, as well as indicators to assess the organisation in the scope of the CSR have been proposed in this article. On the basis of the analysis it can be concluded that in the area of CSR the subject of comparison may be the results/outcomes of implemented CSR activities (result benchmarking), and processes to achieve results/effects (process benchmarking).

Key words: benchmarking, corporate social responsibility, improvement.

JEL codes: M14

Бенчмаркинг – инструмент совершенствования организации в области корпоративной социальной ответственности

Резюме

Процесс совершенствования организаций проходит с использованием разных инструментов управления. Один из них – бенчмаркинг, обозначающий сравнение с передовиками и указание способов достижения лучших результатов. Бенчмаркинг можно тоже применить в качестве инструмента совершенствования организации в сфере корпоративной социальной ответственности (КСО), понимаемого как одна из форм внедрения устойчивого развития на предприятиях.

Цель рассуждений автора статьи – представить директивы в области бенчмаркинга, проводимого в области КСО. КСО осуществляется для достижения интегрированного порядка, объединяющего следующие составные порядки: экономический порядок, экологический порядок, общественный порядок, корпоративный (управленческий) порядок. Интегрированный порядок следует считать бенчмарком, т.е. образцом, целевым состоянием. Бенчмаркинг КСО же – процесс внедрения разных действий для достижения интегрированного порядка.

В статье предложили процесс бенчмаркинга КСО, а также показатели, которые служат для оценки реализации в области КСО. На основе проведенного анализа можно констатировать, что в сфере КСО предметов сравнения могут быть результаты/эффекты осуществляе-

мых действий КСО (бенчмаркинг результатов) и процессы достижения результатов/эффектов (бенчмаркинг процессов).

Ключевые слова: бенчмаркинг, корпоративная социальная ответственность, совершенствование.

Коды JEL: M14

© All rights reserved

Contents

V. Quality of Life, Consumption and Labour Market in the Context of Sustainable Development

Sustainable Quality of Life vs Sustainable Consumption and Environmental Consumer Behaviour – <i>Barbara Kryk</i>	5
Conceptual Links of the Standard of Living and Quality of Life with Sustainable Development – <i>Małgorzata Gotowska</i>	20
Determinants of Quality of Life in the Aspect of Sustainable Development – <i>Anna Jakubczak, Małgorzata Gotowska</i>	30
Subjective Quality of Life in the Opinion of Saxon-Polish Border Residents – <i>Marta Kusterka-Jefmańska</i>	43
Sustainable Development of Tourism and Quality of Life of the Society – <i>Julia Wojciechowska-Solis</i>	55
Trends in Contemporary Consumption in the Time of Globalisation and in the Face of the Challenges of Sustainable Development – <i>Agnieszka Borowska</i>	66
Long-Term Changes in Consumption and Sustainable Development – <i>Konrad Prandecki</i>	74
Human Capital Resources in Poland in 2007-2010 – <i>Anetta Waśniewska</i>	83
Structural Disparities of the Local Labour Market – Study of the Unsustainable Development – <i>Zbigniew Przybyła, Katarzyna Przybyła</i>	92
Functioning of the EU Labour Markets in the Perspective of Sustainable Development Paradigm – <i>Janusz Rosiek</i>	101
Tax Wedge as an Employment Barrier in the European Union Countries – <i>Małgorzata Gajda-Kantorowska</i>	115
Use of Innovation in Implementation of Active Forms of the Labour Market Policy – <i>Katarzyna Tarnawska</i>	126

VI. Social and Environmental Aspects of Sustainable Development

Cultural Capital as a Matter and Challenge of the Sustainable Development Theory – <i>Dariusz Kielczewski</i>	135
University Funding Sources in the Light of the Concept of Sustainable Development – <i>Stanisław Hońko</i>	144
The Social Economy and Reduction of Unemployment in the Context of Sustainable Development – <i>Anna Katola</i>	157
Social Inequalities and Social Capital and Sustainable Development – Theoretical Approach – <i>Urszula Markowska-Przybyła</i>	170
The Ecological Education in Tourist Destinations for the Formation of Responsible Tourist Behaviours – <i>Małgorzata Borkowska-Niszczota</i>	182

Ecological Dilemmas in Development of the Information Society – <i>Agnieszka Becla</i>	195
Chances and Environmental Threats of Civilisation from the Sustainable Development Economics Point of View – <i>Stanisław Czaja</i>	210
Sustainable Development – Challenges within the Environmental Dimension – <i>Ewa Mazur-Wierzbicka</i>	222
VII. Tools for Implementation of Sustainable Development	
Financing of the Environmental Protection in West Pomeranian Voivodeship – <i>Przemysław Łagodzki, Wojciech Zbaraszewski</i>	232
Functional Transformations of Post-Industrial Areas – <i>Eleonora Gonda-Soroczyńska, Katarzyna Przybyła</i>	243
Systems of Support for Decision-Making y in the Participatory Planning – <i>Jan Kazak, Szymon Szewrański, Józef Sasik</i>	256
Definitions of the Ideal Type by Weber in Surveys on Constructs – <i>Karol Kuczera</i>	264
Application of Rough Set Theory in Modelling of Sustainable Development – <i>Agata Wawrzyniak, Barbara Wąsikowska, Karol Kuczera</i>	272
Importance of Certain Regulations and Standards for Development of Corporate Social Responsibility on the Example of France – Conclusions for Poland – <i>Katarzyna Czech</i>	285
Some Systems Supporting Sustainable Development Management in Small and Medium-Sized Enterprises – <i>Maria Urbaniec</i>	296
Identification of the Key Areas of Strategy for Enterprise Development Based on the CSR Concept – a Case Study – <i>Rafał Baum, Jacek Wawrzynowicz, Karol Wajszczuk, Jarosław Wańkiewicz</i>	306
Environmental Management System (EMAS) as an Example of Ecological Safety – <i>Małgorzata Kociszewska-Panaszek</i>	316
Benchmarking as a Tool to Improve Organisation in the Area of Corporate Social Responsibility – <i>Agata Lulewicz-Sas</i>	326

Содержание

V. Качество жизни, потребление и рынок труда в контексте устойчивого развития

Устойчивое качество жизни vs устойчивое потребление и экологическое поведение потребителей – <i>Barbara Kryk</i>	5
Связи уровня и качества жизни с устойчивым развитием в теоретическом и исследовательском выражении – <i>Małgorzata Gotowska</i>	20
Детерминанты, дифференцирующие знания и позиции в отношении устойчивого развития, и качество и уровень жизни – <i>Anna Jakubczak, Małgorzata Gotowska</i>	30
Субъективное качество жизни в оценке жителей саксонско-польской приграничной территории – <i>Marta Kusterka-Jefmańska</i>	43
Устойчивое развитие туризма и качество жизни общества – <i>Julia Wojciechowska-Solis</i>	55
Тенденции в современном потреблении в эпоху глобализации и перед лицом вызовов устойчивого развития – <i>Agnieszka Borowska</i>	66
Долгосрочные изменения в потреблении и устойчивое развитие – <i>Konrad Prandeki</i>	74
Ресурсы человеческого капитала в Польше в 2007-2010 гг. – <i>Anetta Waśniewska</i>	83
Структурные диспропорции местного рынка труда – стадия неустойчивого развития – <i>Zbigniew Przybyła, Katarzyna Przybyła</i>	92
Функционирование рынков труда в странах-членах ЕС в аспекте парадигмы устойчивого развития – <i>Janusz Rosiek</i>	101
Налоговый клин как барьер для трудоустройства в странах Европейского Союза – <i>Małgorzata Gajda-Kantorowska</i>	115
Использование инноваций во внедрении активных форм политики рынка труда – <i>Katarzyna Tarnawska</i>	126

VI. Социальные и экологические аспекты устойчивого развития

Культурный капитал как предмет и вызов теории устойчивого развития – <i>Dariusz Kielczewski</i>	135
Источники финансирования вузов в свете концепции устойчивого развития – <i>Stanisław Hońko</i>	144
Социальная экономия и ограничение безработицы в контексте устойчивого развития – <i>Anna Katola</i>	157
Социальное неравенство и социальный капитал и устойчивое развитие – теоретическая трактовка – <i>Urszula Markowska-Przybyła</i>	170
Экологическое образование в районах туристического приема для формирования ответственного туристического поведения – <i>Małgorzata Borkowska-Niszczota</i>	182

Экологические дилеммы в развитии информационного общества – <i>Agnieszka Becla</i>	195
Шансы и угрозы для окружающей среды со стороны цивилизации с точки зрения экономики устойчивого развития – <i>Stanisław Czaja</i>	210
Устойчивое развитие – вызовы в рамках экологического измерения – <i>Ewa Mazur-Wierzbicka</i>	222
VII. Инструменты внедрения устойчивого развития	
Финансирование защиты среды в Западнопоморском воеводстве – <i>Przemysław Łagodzki, Wojciech Zbaraszewski</i>	232
Функциональные преобразования постиндустриальных территорий – <i>Eleonora Gonda-Soroczyńska, Katarzyna Przybyła</i>	243
Системы поддержки принятия решений в планировании на основе участия – <i>Jan Kazak, Szymon Szewrański, Józef Sasik</i>	256
Определения идеального типа по Веберу в исследованиях, касающихся конструктов – <i>Karol Kuczera</i>	264
Применение теории приближенных совокупностей в моделировании устойчивого развития – <i>Agata Wawrzyniak, Barbara Wąsikowska, Karol Kuczera</i>	272
Значение избранных регулировок и стандартов для развития корпоративной социальной ответственности на примере Франции – выводы для Польши – <i>Katarzyna Czech</i>	285
Избранные системы, поддерживающие управление устойчивым развитием на малых и средних предприятиях – <i>Maria Urbaniec</i>	296
Выявление основных областей стратегии развития предприятий на основе концепции КСО – изучение конкретного случая – <i>Rafał Baum, Jacek Wawrzynowicz, Karol Wajszczuk, Jarosław Wańkiewicz</i>	306
Система управления окружающей средой EMAS – пример экологической безопасности – <i>Małgorzata Kociszewska-Panaszek</i>	316
Бенчмаркинг – инструмент совершенствования организации в области корпоративной социальной ответственности – <i>Agata Lulewicz-Sas</i>	326